emli naised on vajunud kui sete Vene-
aa meeletu kahekümnenda sajandi
aloo sündmuste põhja. Kes need naised
id? Missugune on olnud nende roll
alooprotsessis? Kas nad olid vaid oma
rmuäratavalt suurte ja mõnikord tühis-
meeste kahvatud varjud või oli neil
ita hoopis muu ülesanne?

õik selle raamatu kangelannad on tähi-
ud. Nad on olnud Nõukogude riigi
ilmese või siis teise või isegi kolmanda
õjuvõimsa mehe väljavalitud, ahikaasad
armukesed. Nende elu jõuab meieni
uringute, mälestuste, arhiivimaterjalide,
äsikirjade, dokumentide, aga ka legen-
ide ja kuulujuttude kaudu. Seda kõike
ilendab autori isiklik vaatenurk, mida
n aidanud kujundada võimalus aeg-ajalt
elle omapärase Kremli-maailmaga kokku
uutuda.

KREMLI NAISED

KREMLI NAISED

Larissa Vassiljeva

Larissa Vassiljeva

KREMLI NAISED

Faktid,
mälestused,
dokumendid,
kuuldused,
legendid
ja
autori vaatenurk

Tõlkinud Margit Vissak

HUMA

Originaal:
Лариса Васильева
КРЕМЛЕВСКИЕ ЖЕНЫ
Факты, вспоминания, документы, слухи, легенды и взгляд автора
Вагриус Новости
Москва 1992

Kaane kujundanud Kristjan Mändmaa
Värsid tõlkinud Doris Kareva

© Лариса Васильева, 1992
© Tõlge eesti keelde. Margit Vissak ja Huma, 1998
ISBN 9985-801-98-9

SISUKORD

Sissejuhatus 7

USTAV NADEŽDA **11**

Sinisukk 13
Armastuse iga 28
Hävingu loojad 49
Lenini armuke? 55
Tähetund ja vaarao lesk 77

PATROON JA PUMAT **103**

Põrandaalused pinnal 105
Mehelik vastus naisküsimusele 133
Revolutsiooni naine ehk legend Larissast 138
Minia 160
Halleluuja, Allilujeva 177
Nõukogude Ester 219
Marssal Budjonnõi kolm naist 247
Inkvisiitori tugitoolis 267
Üleliiduline naisvanem 288
Isiklikul ei ole ühiskondlikku tähtsust 309
Pärl raudraamistuses 321
Sinihabeme "sõbrannad" ehk naine aprikoosipilvest 359
Külm voodi 395

KOLM "K"-d - KÜCHE, KINDER JA KPSS NING NENDE JÜNGRID **423**

Niina Kuhhartšuki köök 425
Viktoria on võit 464
Anna kolmesajaks päevaks 489
Raissa fenomen 498

POSTSCRIPTUM **531**

Kättemaksuseadus 533
Lõppsõna 540

SISSEJUHATUS

Lõppemas on kahekümnes sajand.

Avanevad raudsed eesriided, kinnised uksed, suletud lüüsid. Saladuslik saab ilmsiks. Väsinud inimkond lämbub mineviku informatsioonitulva, neelates ahnelt seda voogu, otsides selgust, süüdistust või siis õigustust tänase päeva ebaõnnestumistele.

Kus on siis vead?

Mõni näeb neid sotsialistliku tee õigusvastasuses. Mõni ei näe sellel teel mitte midagi sotsialistlikku. Mõni otsib viga Lenini Saksamaa kaudu revolutsioonilisse Petrogradi saabumise saladuses. Mõni Stalini kohutavas terroris, mõni Hruštšovi voluntarismis. Mõni Brežnevi paigaltammumises, mõni Gorbatšovi kergemeelsuses ja järjekindlusetuses.

Kes oleme? kust pärit?
kui pärast kõiki neid
õudaastaid kestab päring –
kuid elus pole meid.

Neis Boriss Pasternaki ridades torkas mulle ükskord peale olematusesse kadumise erutatavuses silma mingi teine plaan – klatš...

Millegipärast kirjutavad inimesed alati kõige tähtsamast, ent mitte eriti huvitavast. Teisejärgulisest, kuid põletavalt põnevast nad vaikivad.

Kremli naised on vajunud kui sete Venemaa mahuka ja meeletu kahekümnenda sajandi ajaloo sündmuste põhja. Just naised.

Kes nad olid?

Missugune on olnud nende roll ajalooprotsessis? Mismoodi see roll end neile kätte mängis?

Kas sellist rolli üldse eksisteeris? Või piirdus kõik ainult eriköögiga?

Võib-olla jäid need naised oma hirmuäratavalt suurte või tühiste meeste kahvatuteks varjudeks?

Kuid kui elus oli kõik tõepoolest teisiti, ja kui iga Mehe teo taga seisis Naine?

Nii sündis raamatu "Kremli naised" idee.

* * *

Mul oli valida kolme tee vahel.

Esimene – uuringud ja mälestusteraamatud. Kuid kust neid võtta? Meie ja välismaa väljaandeis, mis räägivad üldinimlikust, täpsemalt meestega seotud ajaloost, on Kremli naistele pühendatud vaid raasukesi, õieti öelda ei midagi. On üllitisi, mis puudutavad Krupskajat, Armandit ja Kollontaid; on nende teosed, kus kõik huvipakkuv on maha vaikitud. Üsna rohkesti leidub kaasaegseid "rahvavaenlaste" naiste mälestusi – traagilisi, erutavaid, ent needki varjavad seda kõige huvipakkuvamat.

Teine tee – legendid, kuulujutud, klatš. Kas see on ebasoliidne? Jah. Kuid isegi tõsised ajaloolased räägivad, et ka kuulujutud võivad osutuda tähtsaks ajalooliseks informatsiooniks. Kas üldse on olemas mõne naise elu legendide, kuulujuttude ja keelepeksuta? Kohtasin sellel teel külluses huvitavat, mis siis, et kahtlase väärtusega materjali. Kuid just nimelt see tõmbas mind kolmandale teele, et mitte valetama hakata ja et seada jalule tõde.

Kolmas tee – arhiivid, käsikirjad, dokumendid, kirjad. Kohtumised veel elus olevate kangelannadega ning juba surnud sangarite sugulaste ja lähedaste tuttavatega. On's üldse vaja rääkida, kui haaravalt huvitav oli see tee, kus mind ootasid etteaimamatud, mõnikord isegi sensatsioonilised avastused?

Võimalik oli valida neljaski tee – see oli isiklik rada. Minu elu oli

kujunenud selliselt, et aeg-ajalt paotusid mu ees Kremli kivist eesriided. Ma ei elanud Kremli elu, kuid erinevatel perioodidel ja erinevatel asjaoludel sattusin ma üürikeseks ajaks sellesse omapärasesse maailma. Minu muljed, mis polnud argipäevasusest nürinenud, olid seetõttu teravad ja meeldejäävad. Ka viis saatus mind kokku kirjanik Ivan Popoviga, kes oli emigratsioonis töötanud koos Leniniga. Soovimata oma unikaalseid, kuid tema arvates ohtlikke mälestusi kirja panna, kasutas ta 1953. aasta suvel minu mälu nagu märkmikku. Olen talle selle eest elu lõpuni tänulik.

* * *

Kindlasti pean tänu avaldama täna hea tervise juures olevatele Kremli naistele, lastele, lapselastele, venna- ja õelastele, elust lahkunud sõpradele, kõigile, kes nende jaoks keerulistel perioodidel leidsid võimaluse mulle rääkida enda ja mälestustes kallite inimeste kohta seda, mis polnud sugugi alati meeldiv.

Veel tahaksin tänada kõiki nõukogude perioodi ajaloolasi ja memuaarikirjutajaid – nii ametlikke ajalugu sisseseebitanuid ja siledakstriikinuid, kes andsid mulle võimaluse mõelda vastupidist, kui ka mitteametlikke ja välismaiseid selle eest, et ei ühed, teised ega kolmandad polnud Kremli naiste teemat käsile võtnud. Tänan riikliku keskarhiivi töötajaid – direktor Natalja Volkovat, Jelena Gafnerit ning endise marksismi-leninismi instituudi raamatukogu töötajat Jevgenia Zolotuhhinat.

Igaüks minu raamatu kangelannadest on tähtis. Riigi esimese mehe väljavalitu. Mõnikord – teise. Või siis nii silmapaistva kolmanda, et temast ei saa üle ega ümber. Mõned juhuslikena tunduvad kangelannad on selle raamatu teemaga otseselt seotud.

Nad kõik on reaalselt eksisteerinud inimesed. Ühed on elust alles hiljuti lahkunud, teised elavad veel praegugi. Neid kirjeldades püüdsin olla objektiivne, kuid sellised püüdlused viivad, nagu teada, subjektivismini.

Õnneks on kirjanikul alati võimalus tegelaskuju faktide ja legendidega vastavusse viia ning leida oma tõde.

Loodan, et need lugejad, kel on tulnud elus minu raamatu teemaga tihedalt kokku puutuda, ei jäta mind rahule ning täiendavad oma teadmiste ja legendidega raamatu teist väljaannet.

Töö käigus avastasin ühe vea – võib-olla sajandi suurima eksituse –, mis oli kui nõel heinakuhjas.

Veale saate jälile siis, kui loete "Kremli naised" lõpuni. Olen teile selle eest juba ette tänulik.

AUTOR

USTAV NADEŽDA

SINISUKK

1918. aasta suvel asus Kremlisse elama naine.

Mõned sajandid tagasi oli Kremli torni vilgukivist aknaist välja vaadanud Natalja Narõškina, seaduslik tsaarinna, elatanud tsaar Aleksei Mihhailovitš Romanovi noor naine. Temast jäänud mälestustes on üsna palju küsitava väärtusega legende ja kuulujutte.

Räägiti, et Natalja pojukese Pjotri isa polnudki Aleksei, vaid patriarh Nikon või isegi tsaari iludusest tallipoiss – kas siis grusiin või armeenlane.

Sajandid pole neile kuuldustele valgust heitnud, kuid kellegi poolt vaieldamatult sigitatud pojuke kasvas õnnelikult suureks, mehistus ning astus Venemaa ajalukku imperaator Peeter Suure nime all. Just tema, kes ta ei suutnud Moskvat armastama hakata, ehitas endale pealinna sohu. Õukonnaelu kulges Sankt-Peterburgis. Peeter Suure õnnetu ning tema poolt mittearmastatud esimene naine Jevdokia oli Kremli viimane tsaarinna. Kremli müürid on säilitanud endas Jevdokia pisarate jäljed ning tema Peterburi-needuste kaja.

Nõukogude võim tõi pealinna tagasi Moskvasse.

Loogiline, sest linn Venemaa Euroopa-osa keskpaigas on võimalike vallutusretkede eest kindlamalt kaitstud. Ja peale selle ei tahtnud uus võim end sisse seada hiljutiste valitsejate ruumides: rahva ideede eest võitlejatele tundus ebamoraalsena töötada, magada, süüa ja armastada seal, kus veel hiljuti toretsesid bolševike poolt vihatud Romanovid. See oleks olnud vastuolus bolševistlike printsiipidega, nendega, millistest pidas kinni ka naine, kes astus oma väheldase kohvriga Kremlisse selle uue perenaise rollis.

Ta oli neljakümne üheksa aastane. Ta polnud enam ei noor ega ilus.

Suur, tursunud nägu ning pruntis, etteulatuvate huultega suu – vihje kirglikule natuurile, mida just nimelt selles naises küll keegi oletada ei riskeerinud; nikotiinist rikkumata valged, ebaühtlased hambad; suur ja avar laup, mis justkui rääkinuks kõigile, et laup – see on mõtteorgan; siledad, otselahuga kuklakrunni kogutud juuksed ja sealt lohakalt väljatungivad salgud – häiriv asjaolu seda märkavale pilgule; suur heasüdamlik nina; värvist puutumata kulmud pungis silmade kohal, allavajunud laud, mis vajusid raskelt silmadele ning andsid näole unise ja uimase ilme; unetusest või haigusest või siis nii ühest kui teisest suured kotid silme all. Figuurilt mitte tüse, kuid tüüakas, meelierutavate kumerusteta. Sirge rüht, mis reetis hea gümnaasiumi kasvandikku; aeglane kõnnak; halvas seisukorras ja hoolitsemata küüntega suurepärase vormiga käed andsid tunnistust, et nende omanik kas kirjutab või joonistab ega hooli niisuguste pisiasjade, millega võinuks muutuda naiselikult veetlevaks, eksponeerimisest.

Nadežda Konstantinovna Krupskaja – Lenini naine. Revolutsiooni võitja sõbratar.

Tal tuli elada Kremlis. Mitte tsaariruumide luksuses, vaid tagasihoidlikus, spetsiaalselt tema ja Lenini tarvis sisustatud väikeses korteris.

Krupskaja ei vaielnud vastu. Proletariaadi juhi abikaasa pidi elama tagasihoidlikku elu.

Kõige järgi otsustades polnud ta millegi muuga harjunudki.

Midagi muud ta ilmselt ei soovinudki.

Alles siis, kui tema revolutsioonist joobunud mees ülevoolavalt rõõmustas, nähes, et nende uus elupaik on nii mugavalt tema uue töökoha, Rahvakomissaride Nõukogu lähedal, vangutas Nadežda Krupskaja kurvalt pead: "Mugav! Ei und, ei puhkust. Ei mingeid vaheaegu. Ainult töö."

Uuest tsaarinnast (nagu mõned teda alguses kutsusid) teadsid Venemaal vähesed. Ta oli elanud enne Oktoobrirevolutsiooni neliteist küpse elu aastat peaaegu ühtejärge piiri taga. Kust võinukski Venemaa teda tunda?

Kuid kas Krupskaja tundis seda maad, mida tal nüüd mingil määral juhtida tuli? Emigratsioon ja eraldatus on teada fakt. Kahekümnenda sajandi algus pole selle sajandi lõpp – ei televisiooni, ei raadiot, ei fakse. Arvan siiski, et Krupskaja oli Venemaa jaoks rohkem ette valmistatud kui Venemaa Krupskaja jaoks. Ning arvatavasti rohkem, kui need saksa printsessid, kes olid kaks aastasada tähtsalt istunud Vene troonil valitsejannade ja valitsejate naiste rollis.

Ma ei räägi seda printsesside halvustamiseks ega Krupskaja kiituseks, vaid tõe huvides. Nadežda Krupskaja püstitas juba nooruses endale õilsa eesmärgi: see oli Venemaa rahvaste õnn ja helge tulevik. Hiljem, globaalselt mõtleva Lenini mõju all laiendas ta selle eesmärgi piire loosungini "Kõigi maade proletaarlased, ühinege!" Soov Venemaad õnnelikuks muuta mahtus sellesse loosungisse täielikult.

Ent kas Krupskaja ise oli õnnelik?

Kuidas mõistis tema õnne olemust?

Vastuse neile küsimustele saab tema eluloost, mis kõiges oma tuntuses on täis mõistatusi ja saladusi.

Nõukogude seitsmekümne aasta poolametlikus oreoolis vajutas Nadežda Konstantinovna Krupskaja nimi – pikk nagu lõpmatu tara millegi ees, kuhu ei tahakski pilku heita – kogu põlvkonnale lääge igavuse pitseri.

Krupskajat tundnud inimestele on temast jäänud monotoonsed, imal-õndsad mälestused. Nende tagant – kui juba pidi nendega kohustuslikus korras tutvuma – tekkis alati tahtmine näha midagi hoopis vastupidist.

"Kas Krupskaja oli truu naise näidis? Mis tal, inetukesel, muud üle jäigi? Küllap peale Lenini polnud keegi teine meesterahvas teda kunagi vaadanudki."

"Räägitakse, et Lenin murdis talle truudust..."

"Krupskaja võitles pärast revolutsiooni kõigest jõust religiooni vastu."

"Räägitakse, et Krupskaja kõrvaldas isiklikult raamatukogudest väärtkirjandust. Näiteks Tšarskaja raamatuid. Ta pidas neid proletaarlaste lastele kahjulikeks."

"Mida tema, lastetu, üldse lastest taipas..."
"Ja üldse oli ta tõeline sinisukk!"

* * *

Jelizaveta Tistrova ei olnud teistest rumalam. Ta ei üle- ega alahinnanud oma võimeid, vaid vaatas tõele näkku. Ta oli ohvitseride orbudest järeltulijaile kohustusliku õilsate neidude instituudi kasvandik. Millisest hiilgavast partiist võis ta unistada, olles sattunud kolkakubermangu jõukasse perekonda guvernandiks?

Ja ikkagi suutis see kuldsete kätega tore vestluskaaslane, kenakene, arukas, haritud, tasakaalukas ja luuleline neiu äratada ühe perspektiivika noore mehe tähelepanu. Ning armus ka ise. Konstantin Krupski oli küll vaene, ent korraliku haridusega – õppinud omal ajal kadettide korpuses. Ja nägi hea välja.

Jelizaveta oli nagu iga tolle aja tavaline naisterahvas igati ette valmistatud rahulikuks, kombekaks perekonnaeluks. Tahtis lapsi. Oli valmis elama mehe nagu kivimüüri varjus.

Algus oligi suurepärane – Krupski sai Poolas Gròjeci maakonna ülemaks. Neli aastat möödus õnnelikult, kui mitte arvestada tavapäraseid argimuresid (millest pole pääsu kellelgi) ning mehe innustumist revolutsioonilistest ideedest.

Kuid need "pisiasjad" sulasid märkamatult ühte ja kasvasid suureks ebameeldivuseks. Krupski, kes oma taunitavate kalduvustega silma torkas, vallandati 1872. aastal töökohalt, põhjenduseks "võimu kuritarvitamine". See ebaõiglane otsus tühistati alles kaheksa aasta pärast, mis olid täis vintsutusi ja palveid.

Krupskite perekond kolis linnast linna – ja kui Krupski sai loa elada pealinnas, seati end Peterburis sisse. Vaesus. Räpased trepikojad. Kasimata õued.

Nadežda – Jelizaveta ja Konstantin Krupski ainus laps – sündis 1869. aastal ning kasvas üles vanemliku armastuse ja õrnuse õhkkonnas. Ent väljaspool nende kodu eksisteeris maailm räpaste tänavate ja kaltsudes lastega.

Mõni teine Nadja asemel oleks oma olukorda häbenenud, hoidunuks vaestest lastest kõrvale, üritanuks läbi murda paremasse maailma.

Mõni teine oleks vaese olevuse seisundi alistunult omaks võtnud ja rahuldunud sellega, mida elu pakub.

Nadja ei teinud üht ega teist. Meelsasti mängis ta lastega madalamatest ühiskonnakihtidest ja suhtles sama vabalt tütarlastega korralikest kodudest, kuhu teda üritas sokutada ema, kellel olid säilinud sidemed sõbrannadega, varakate ja lugupeetud endiste õilsate neitsidega. Taiplik tüdruk tabas üsna varakult, et tema isa õnnetused ja kannatused väljuvad oma pere raamidest ning on mingil moel seotud paljude inimeste hädadega. Krupskite kodus kõlas sageli sõna REVOLUTSIOON.

Vanemad soovisid vastavalt aja nõuetele arendada oma tütres täisväärtuslikku mõtlemisvõimet ning anda talle ka korralik haridus. Nad panid Nadja ühte Venemaa paremasse kooli, vürstinna Obolenskaja gümnaasiumi. See oli erakool, loodud 60.–70-ndate aastate entusiastidest narodnikute poolt, mitte kasu taga ajades, vaid ideelistest tõekspidamistest. Obolenskaja juures õppis tüdrukuid erinevatest ringkondadest – aristokraate, kaupmehetütreid, revolutsiooniliste segaseisuslaste lapsi. Paljud neist unistasid end pühendada rahva teenimise ideedele. Need ideed elasid gümnaasiumi õpetajate manitsussõnades, neid võis tunda õhus, luues sellega tüdrukutele esimesi eeskujusid.

XIX sajandi teisel poolel tekkis haridusele püüdleval Venemaa naisel võimalus astuda välja perekonna rüpest ning ringi vaadata. Tundlikul ja vastuvõtlikul natuuril polnud raske märgata elu ebaõiglust ning raskusi. Ja kohe tekkis tahtmine aidata. Ent võimu üleval hoidev meeste maailm teadis ise, mida teha. Naisel ei jäänud üle midagi muud, kui pöörata oma pilk teisale – riigivõimu alustalade õõnestajate poole, inimeste poole, kes olid pühendunud võitlusele võimu vastu. Selles tegevuses ootas naist mehe ustava abilise roll. See rahuldas teda. Ja ta kääris käised üles.

Nii astus poliitilisse ellu Veera Zassulitš (1849–1919). Ta juhatas poliitiliste ringikeste tööd, tulistas Peterburi linnanõuniku Trepovi pihta, sattus vanglasse ja asumisele, abistas emigratsioonis Leninit ja, võtnud

vaenulikult vastu Oktoobrirevolutsiooni võidu, suri elus sügavalt pettununa. Ta oli üksik, elu-oluga kohanematu, korratu ja lohakavõitu – tüüpiline sinisukk.

Samamoodi tuli poliitikasse ka Veera Figner (1853–1942) – narodnik, pärastine esseer. Osales atendaadis Aleksandr Teisele, mille eest ta ka surma mõisteti. Hiljem asendati see kahekümneaastase vangistusega Schlüsselburgi kindluses. Veera Figner elas kaua Moskvas, jälgides erilise osavõtuta, mil moel XX sajand tema revolutsioonilised tõekspidamised ümber kujundas.

Veel üks naine – Sofia Perovskaja (1853–1881). Narodnik, hetman Kirill Razumovski lapselapselaps. Osales atendaadis Aleksandr Teisele. Ta oli esimene naisterahvas Venemaal, kes hukati poliitilise tegevuse eest. Need traagilise naiselikkuse esimesed pääsukesed kõigi oma võitude ja kaotustega valmistasid ette nooremat põlvkonda, naisrevolutsionääri uut tüüpi. Tüüpi, kes pidi ilmtingimata võitma.

* * *

Nadja ema Jelizaveta Krupskaja ei huvitunud poliitikast, ei ihalenud revolutsioonilistes ettevõtmistes kaasa lüüa – ent kõik, mis juhtus abikaasaga, puudutas ka tütart. Jäänud 1883. aastal leseks, jälgis Jelizaveta Krupskaja hirmu ja lootusega, kuidas tema 14-aastane tütar võeti revolutsionääride hoole alla. Varsti pärast Konstantin Krupski surma tuli nende koju revolutsioonilistes ringkondades vägagi tuntud Nikolai Utin (Esimese Internatsionaali vene sektsiooni üks juhte), kes mõistis vaese perekonna olukorda ning muretses Nadjale tema elu esimese eratunni.

Meenutab Nadja Krupskaja gümnaasiumisõbranna Ariadna Tõrkova-Williams:

"Meil oli alatasa juttu inimühiskonna ebatäiuslikkusest. Arutlused sündisid elust endast, õilsameelse noorusę keevalistest nõudmistest... Paljude haritud vene perekondade märgatavalt vastuvõtlikum noorsugu nakatus juba varases eas ühiskonnaga rahulolematuse pisikuga.

Kõige raskemal kujul nakatus minu sõbrannadest sellesse Nadja Krupskaja. Varem ja lõplikumalt kui teised kujundas ta oma vaated, valis oma tee. Ta kuulus nende hulka, kes anduvad neid vallanud mõttele või tundele igaveseks."

See viimane fraas tuleb meil kindlasti meelde jätta – ta osutub Nadežda Krupskaja elutee jälgimisel väga vajalikuks.

Ariadna ise sattus lõpuks samuti revolutsioonilisse liikumisse, kuid seda barrikaadi teisel poolel.

Palju aastaid hiljem kirjutas ta järgmist:

"Krupskid elasid vagast, ilmetut elu. Kitsas kolmetoaline korter (oi aegu! Kahe peale kolm tuba! – mõtleb praegu lihtne nõukogude inimene, kelle õnne nimel Nadežda Krupskaja terve oma elu võitles. – *L. V.*) lõhnas sibula, kapsa ja pirukate järele. Köögis seisis köögitüdruku erkpunase puuvillase tekiga kaetud voodi. Noil aegadel tahtis isegi vaene ametnikulesk elada härraste kombel ega tulnud toime teenijata. Mina ei teadnud kedagi, kes poleks pidanud kas või üht teenijat."

Tunneme viimase lause üle imestust. Ja vilksatab mõte: võimalik, et Nadja head südant vaevas see vajadus maitsta võõrast töövilja...

Kui Nadja lapsepõlv möödus 70-ndate aastate seisakuperioodis, siis tema noorus oli tulvil tormilisi sündmusi. Ärkasid revolutsioonilised jõud, ent elas veel ka narodnikute pisiasjadega tegelemise teooria – ja see mõjutas noorsugu. Ei läinud see Nadjastki mööda.

Lõpetanud 1887. aastal kaheksanda pedagoogilise klassi, sai Nadežda Krupskaja koduõpetaja diplomi ja tegi edukat pedagoogitööd, valmistades eksamiteks ette vürstinna Obolenskaja gümnaasiumi õpilasi.

"Koduõpetaja Nadežda Krupskaja õpetas igal õhtul kahe aasta jooksul kümmet õpilast... Nende edusammud annavad tunnistust õpetaja märkimisväärsetest pedagoogilistest võimetest, põhjalikest teadmistest ja äärmiselt kohusetundlikust suhtumisest töösse."

Nii on kirjas noorele õpetajannale väljaantud tunnistuses.

Kas jäädagi kõiksuguste laiskvorstide koduõpetajaks? Ei!

Teist valikut tema ema Jelizaveta Krupskaja arusaamade kohaselt

veel polnud, sest kosida ei üritanud Nadeždat keegi. Polnud märgata ühtegi temasse armunud noorukit või täiskasvanud meesterahvast. Ema täiesti arusaadavad unistused tütre heast partiist ei rutanud täide minema.

Meenutab Ariadna Tõrkova-Williams: "Mina elasin juba täisväärtuslikku neiuelu. Minuga kurameeriti. Mulle pühendati luuletusi. Mõnikord koos tänaval kõndides kuulis ka Nadja täiesti võõralt seltskonnalt minule määratud ülistavaid sõnu. Mind need väljendid ei üllatanud ega solvanud. Minu asi oli mööduda sõltumatu ja ligipääsmatu ilmega, justkui poleks midagi kuulnud... Nadjale pakkus see aga lõbu. Ta oli minust märksa suuremat kasvu. Kallutanud natuke pead, vaatas ta ülevalt alla minu peale, ning tema paksud huuled tõmblesid naerust, justkui valmistanuks talle tohutut headmeelt asjaolu, et mulle pilgu heitnud meist mööduv junkur äkki seisatas ja hüüdis: "On alles silmad... Mustemad ööst, selgemad päevast..."

Nadjal selliseid ahvatlusi polnud. Tema neiupõlvest puudusid armumängud, vihjed, pilgud, naeratused – rääkimata kiusatusest suudelda. Ta ei uisutanud, ei tantsinud, ei käinud paadiga sõitmas, suhtles vaid koolikaaslaste või siis ema eakate sõbrannadega. Ma ei kohanud Krupskite juures kunagi külalisi."

Kas see on siis suur õnn, kui meeldib keegi teine, mitte sina? Hämmastav reaktsioon! Miljonid teised säärasesse situatsiooni sattunud sõbrannad heitnuks kadedusest hinge, elanuks seda salajas raskelt üle, tundnuks sügavaid hingepiinu. Ent Nadjale tema sõbratari menu meeldis.

Mis see oli? Kas headus? Kindlasti. Aga mitte ainult.

Kas ilusate sõbrannade seas iseenda tagasihoidlike võimalustega leppimine?

Jah, kuid mitte ainult.

"Olen nagu vene loodus, kus puuduvad erksad toonid, nii lohutas Nadja oma ema, kes oli sattunud raske probleemi ette – tüdruk on meheleminekueas, aga kavalere ei kuskil.

Silmatorkamatu Nadja sellises ebatüüpilises käitumises on kindlat

oma tee leidmise tunnet. Kui tahate ka eelaimust. Ta ei unistanud meestest ega abielust, kuna polnud "sellisest jamast" huvitatud. Ta ei ihanud endale tüüpilist igavat naisesaatust. Sõbrannad abiellusid, ta ei kadetsenud, vaid tundis neile kaasa – heidavad end abieluikkesse, viskavad meeste jalge alla oma anded ja võimalused saada ise täisväärtuslikuks isiksuseks.

Nadja läks teist teed...

Ta pühendas end ühiskonnale, mitte ühele inimesele.

Teda veetles elu, mitte heaolu. Mitte kodu, vaid maailm. Ent kuidas leida oma tee?

Võib-olla raamatutest? Raamatud niisugusele küsimusele ei vasta, vaid esitavad ise selle oma lugejatele.

Võib-olla isa sõbrad, revolutsionäärid-narodnikud? Nadja hakkas käima nende koosolekutel.

Ei! Need inimesed olid väsinud ning omaenda terrorist ja selle tagajärgedest ärahirmutatud. Ent midagi nende "pisiasjade"-teoorias siiski oli.

Ükskord Nadjale juba tundus, et midagi on justnagu koitmas. Ta juhtus lehest lugema oma lemmikkirjaniku Lev Tolstoi üleskutset haritud neidudele – selleks, et ka lihtrahvas suudaks tuntud raamatuid lugeda ja seeläbi areneda, tuleks hakata sellist kirjandust parandama ja kohendama. Soovijaile lubas kirjanik töö jaoks ise raamatud saata.

"Hea asi," mõtles Nadja ning kirjutas Tolstoile kirja:

"Austatud Lev Nikolajevitš! Tunnen viimasel ajal üha sagedamini, kui palju tööd, jõudu ja tervist on maksnud paljudele inimestele see, et võin siiamaani maitsta võõra töö vilju. Ma olen neid kasutanud, osa aega on läinud teadmiste omandamiseks, arvates, et toon nendega hiljem mingisugust kasu. Aga nüüd ma näen, et oma teadmistega pole ma kellelegi vajalik, et ma ei oska neid elus rakendada, isegi mitte siluda seda kurja, mida olen toonud oma tegevusetusega. Ma ei oska ega tea isegi seda, millest kinni hakata.

Tean, et nende raamatute kohendamine, mida rahvas lugema hakkab, on tõsine töö, et selleks on vaja palju teadmisi ja oskusi. Ent mina olen vaid kaheksateistkümne-aastane ja tean alles nii vähe...

Kuid teie poole pöördun ma seetõttu, et armastusest töö vastu võin ma ehk kuidagi aidata – oma oskamatusest ja kogenematusest hoolimata.

Seepärast, Lev Nikolajevitš, saatke ka mulle, kui võimalik, paar sellist raamatut, teen, mida oskan..."

Tolstoi tütar Tatjana saatis Krupskajale Alexander Dumas' "Krahv Monte Cristo".

Tütarlaps asus juba trükitud raamatut paremaks muutma.

Totter tegevus. Nadja taipas seda juba töö käigus, ent alustatut pooleli jätta polnud tema loomuses. Ta pidi selle lõpetama. Eriti Tolstoi antud töö.

Oodates kirjanikult vastust, sattus Nadja mõned korrad tolstoilaste ringidesse. Nad peletasid tütarlapse endast eemale – tegutsev natuur otsis reaalset väljundit.

Ta hakkas ringi vaatama uute revolutsionääride järele, hakkas intuitiivselt otsima TEDA, kes juhataks sellisele teele, mida mööda minna lõpuni.

Pöördumatult. Teisiti käitumast keelas iseloom.

Nadja sõbranna Ariadna märkis: "Seletan õpiku lauseid kümneid kordi ümber, kuni ta lõpuks asjast aru saab. Aga kui ta juba taipab ja jõuab kindlale arusaamisele, võtab ta selle jäägitult, raudselt omaks, nagu võttis hiljem omaks Karl Marxi ja Uljanov-Lenini õpetuse."

1890. aasta kevadel luges Nadja läbi Marxi "Kapitali".

"Oleksin nagu eluvett rüübanud. Eesmärki ei tule otsida üksikterroris ega Tolstoi kombel enesetäiendamises, väljapääs peitub võimsas töölisliikumises."

Nii kadus armas, naiivne, oma teed otsiv tütarlaps.

Nii sündis revolutsionäär, kes oli leidnud selle, mis teda juhiks. Ent see oli esialgu siiski vaid raamat. Teooria. Nadja vajas elavat inimest, inimest, kellele võinuks pühendada oma revolutsioonilise kire.

Jäägitult!

Nii sündiski Nadežda Krupskaja.

* * *

Kes ütles – sinisukk? Ja üldse, kust on selline väljend tulnud? Nii tavatsetakse õrritavalt nimetada naisi, kes on kogu hingega sukeldunud raamatute ja teaduslike huvide maailma ning on unustanud oma naiselikkuse, muutunud hoolimatuks ja lohakaks.

See väljend sündis XVIII sajandi teisel poolel Inglismaal ega olnud alguses halvustava tähendusega. Tekkis ta sellises seltskonnas, kus räägiti peamiselt kirjandusest ja teadusest. Ühingu hing oli teadlane Benjamin Stellingfleet, kes reegleid ja moenõudeid eirates kandis tumeda riietuse juurde siniseid, mitte valgeid sukki. Kui ta mõnikord koosviibimiselt puudus, öeldi: "Tunneme sinisukast puudust! Kus ta on? Temata vestlus ei laabu!"

Näete siis – hüüdnime sai esimesena mees, mitte naine! Alles XVIII sajandis lõpus – ja juhtus see Prantsusmaal –, kui naine hakkas huvituma teadusest ja kirjandusest rohkem kui kodustest töödest, kui tekkis palju oma välimuse suhtes ükskõikseid naisi alles siis kleepus väljend "sinisukk" külge naisele. See oli kui iseloomustus, mida andsid mehed, kelle loomus protesteeris naiseliku maskuliinsuse vastu.

Maailmas on kõik kõigega seotud. Venemaa võttis XVIII–XIX sajandil paljuski mõõtu Prantsusmaalt. Koos luksuslike moodidega jõudsid Venemaale ka sinisukad.

"Mida head on sinisukaks olemises? Ei naine ega mees, ei liha ega kala – kesksugu!" Nii on öelnud Tšehhov. Ent tema oli tuntud sinisukkade halvustaja.

Sinisukk – äärmuslikkus!

Sinisukk – ebaloomulikkus!

Sinisukk – ökoloogilise tasakaalu ilmne rikkumine (kui väljenduda teaduslikult). Ühiskond, kus on võidu saavutanud sinisukad, on määratud väljasuremisele.

Kuid asi on selles, et oma "ametliku inetusega"sarnanes noor Krupskaja sinisukaga vähe.

"Nadjal oli väga valge ja õrn nahk; põsepuna ulatus sarnadelt

kõrvadeni. Lõug ja laup olid õrnalt roosakad. See sobis talle niivõrd hästi, et Nadja, keda ma tihti haletsesin tema inetuse pärast, tundus mulle lausa kenakesena," meenutab Ariadna Tõrkova-Williams, kirjeldades, mil moel oli revolutsiooniline tegevus sõbratari muutnud. "Nadja elas endiselt koos emaga Durdinite suures majas Znamenski tänavas. Nad elasid vaikselt, mugavalt, õlilambid nurgas, vanamoodsalt..."

"Vaat sulle!" reageerib tähelepanelik lugeja."Mis õlilambid? Kas ikoonide ees või?"

Just nimelt. Jelizaveta Krupskaja oli usklik ja salliva natuuriga Nadja teda selles ei seganud.

Ariadna jätkab 1890. aasta sündmusi meenutades:

"Nadjast hoovas hellitavat sära, ta hoidis kaua mu käsi oma kätes, naeratades segadusse viiva õrnusega. Kuid selle kõige taga võis aimata juba teistsugust Nadjat. Juba sillutati teed sellele, mis varsti sai tema elu mõtteks, lõppeesmärgiks ja nii imelikult kui see ka ei kõla mu tagasihoidliku Nadja kohta – uhkuseks.

Algas see kõik agulitöölistele mõeldud õhtustest kursustest. Nadja rääkis mulle tuhmi, monotoonse häälega, kui tähtis on tööinimeses teadlikkuse äratamine. Tema heasüdamlikud sinisilmad särasid... Rõõmustasin koos temaga ja taipasin, milline õnn on omada kõikehaaravat eesmärki."

Ariadnaga kohtumisel rääkis Nadja sõbratarile justkui möödaminnes, punastades, nimesid nimetamata ühest seltsimehest, kes mängivat tema elus suurt rolli. Ja Ariadna (loomulikult tükk aega hiljem) ei suutnud isegi oletada, et tegemist polnudki Leniniga.

See oli keegi teine.

1890. aastal – kohtumiseni Leniniga jäi neli aastat – tutvus Nadežda revolutsioonilises ringikeses üliõpilasest tehnoloogi Klassoniga. Ja hakkas käima tema marksistlikus ringis.

Neil on huvitav kahekesi koos lugeda, vaielda, õppida tundma "Kapitali". Ühised mõtted viisid sageli embusteni. Ent me ei hakka üles lugema Krupskaja esimesi suudlusi. Nende olemasolu on täiesti

võimalik, arvestades noort ihu ja kannatamatust, ja ka võimatu, silmas pidades tütarlapse kõlbelist kasvatust ning ametlikult teada olevat kalduvust kõrgete, mitte madalate ideaalide poole.

1890. aasta sügisel jättis Krupskaja pooleli mainekad Bestuževi kursused naistele, kus ta alguses püüdis leida oma teed hariduse vallas.

See otsus tundub ebaloogilisena, sest niivõrd andekas tüdruk suutnuks ühendada töö nii kursustel kui ringis. Aga see seltskond ja need ideed, mida pakkus talle Klasson, nõudsid jäägitut pühendumist.

Siin kaotaski Krupskaja pea, astudes julgelt vastu uuele, tundmatule, ohtlikule...

Või hoopis vastupidi – leidis lõpuks selle oma, selle õige?

Ta külastas Klassoni ringi. Kasutades Klassoni lugejakaarti, istus avalikus raamatukogus.

Ning lõpuks – intiimsetest detailidest, üksikasjadest, tee, lugeja, omad järeldused ise.

"Kapital" oli vene keelde juba tõlgitud, aga Engelsi "Anti-Dühring" veel mitte. Krupskajal oli tingimata vaja läbi lugeda ka see raamat. Ta alustas saksa keele õpinguid. Selle võõra keele omandas ta väga kiiresti. Klasson ja tema sõpruskond olid vapustatud – on need alles võimed!

Palju aastaid hiljem kirjutas Krupskaja: "Marksism andis mulle suurima õnne, mida inimene üldse võib soovida – teadmise, kuhu on vaja püüelda, kindlustunde lõpplahenduses, millele olin pühendanud oma elu."

Ent lõpplahendus jääb unistuseks, kaugeks nagu täht. Selle püüdmisega hakkavad tegelema tulevased põlvkonnad. Aga millega tegelda siis täna, praegusel hetkel?

Õhtustel kursustel leidis Krupskaja endale aktiivse tegevusala – töölisklassi valgustamise. Ta avanes kui andekas pedagoog, näitles, ühendades õpetamise hariva propagandaga.

"Ta rääkis midagi Indiast ja hindudest. Ja läks ootamatult üle meie elule," meenutas tööline Žukov, üks tema õpilastest.

Siin, koolis, meenus Nadeždale tema enda lugu Lev Tolstoiga. Ta tõi ühele töölisele lugemiseks romaani "Sõda ja rahu". See tagastas raamatu

juba järgmisel päeval sõnadega: "Mingi jama. Liiga mahukas. Seda saab lugeda ainult diivanil vedeldes. Meile see ei sobi!"

Tark, avatud, kütkestav ja nakatavate ideedega roosapõskne pika ruuge patsiga noor õpetajanna meeldis jämedakoelisele töölisklassile. Teda kiputi pärast tunde üksteise võidu öistel Peterburi tänavatel koju saatma. Nadežda ei pannud isegi tähele, kui teistest sagedamini sattus saatjaks Ivan Babuškin – pikka kasvu, sihvakas, vuntsidega. Temast õhkus nooruslikku tulisust ja tervist. Nadjal hakkas pea ringi käima, kui tööline Babuškin pimedates kohtades neiu käevangu haaras, et ta ei komistaks. Nadja tundis, lausa kuulis, kuidas vasardab mehe süda. Soovides end sobitada ustava revolutsioonilise armastuse ideaaliga, otsustas Krupskaja mitte pöörata tähelepanu põgusatele tundmustele. See on vaid pime kirg. Tõeline marksist peab oskama sellest üle olla.

Mungad ja nunnad suretavad ihu paastudes, palvetades, Jumalale pühendudes.

Nadežda Krupskaja tegi sedasama Marxi ja Engelsi raamatute abil, sukeldudes täielikult õpetamisse ja sotsiaaldemokraatlike ringide töösse.

Sinisukk hakkas üha enam seda kõike endasse imama. Tugevalt aitas sellele kaasa tema üha kasvav ateism. Ta hoiatas ka ema, kes omakorda täheldas Ariadnale: "Kas teie, nagu minu Nadjagi, kirikus ei käi? Käiks te ometigi tihedamini kirikus, palvetaksite – muidu ainult targutate."

Nadežda ei hakanud emaga vaidlema, nad elasid aga rahulikult koos edasi. Ema võttis enda peale kõik majapidamistööd, kui oli näinud, kui andetu on tema revolutsionäär perenaisena – mida ka ei puutuks, kõik kukub käest.

Saabus 1894. aasta veebruar. Sellel kuul sai Nadja 25-aastaseks. Sinisukk ja vanatüdruk sulasid loomulikul teel üheks. Jelizaveta Krupskaja kaotas igasuguse lootuse oma Nadežda abielust. Ja siis algasid aeg-ajalt veel tema tütre sõprade arreteerimised. Vaat et võetakse ka tütar kinni!

Muidugi nõustus ema sellega, et tema tütre ja ta sõprade arutlustes on nii mõndagi õiget, ent kes annab neile võimaluse oma ideid ellu viia? Naeruväärne! Kuidas nad ei taipa, mille vastu tõstavad käe? Kas siis midagi sellist on võimalik lõhkuda?

Kuigi Jelizaveta Krupskaja kartis Nadja pärast, tundis ta hästi tütre iseloomu – midagi keelata ei tohtinud. Kasutu ettevõtmine.

Vististi arutas ema endamisi: "Võib-olla kohtab Nadja nendes revolutsioonilistes ringides oma saatust? Vaat kui palju mehi seal on. Harituid. Ja isegi korralikke. Ontlikest perekondadest. Las käib. Kohtuvad, abielluvad, sünnivad lapsed – revolutsiooniks ei jää aegagi. Nadja armastab lapsi. Ainult ühest lapsest talle ei piisa...

Ega vist jah. Aga võib-olla jääb Nadja tõesti selles tobedas revolutsioonilises võitluses üksikuks?

Kes teab ema öiseid mõtteid? Neid võib ainult aimata.

ARMASTUSE IGA

Vaarikakarva päikesega Peterburi veebruaripakased ennustasid kevadet.

Lähenesid vastlad. Kõik need looduse ja elu võlud huvitasid Nadežda Krupskajat vähe. Ta töötas õhtukoolis ja tudeeris marksismi. Raamatute ja brošüüride sekka, mida Nadežda lausa ahmis endasse, sattus kord üks vihikuke. Ta oli juba valmis selle kõrvale jätma, kuna teadis ette, et see German Krassini nimeline marksist arutleb turuküsimuse üle, mida ta seostab tugevalt marksismiga.

(Praegusel Venemaal sada aastat hiljem räägib iga elav hing turuküsimusest, üritades seda marksismiga mitte seostada. Jumal hoidku, millal me ometi sellele lahenduse leiame?)

Ta avas midagi mõtlemata vihiku ja pani tähele, et kõikide lehekülgede ääred on loetava käekirjaga tehtud märkustest kirjud. Ja ta süvenes lugemisse.

Krupskajat rabas lehtede servale kritseldanud lugeja sapisus ning tema tavapäratult julge ja kategooriliselt kindel toon.

"Kes ta on?" mõtles Krupskaja.

Temale tuttavate marksistide hulgas polnud ühtegi nii globaalselt mõtlevat isikut. Klasson? Ei ole nagu tema moodi.

Tolsamal päeval, minnes tööliskooli tunde andma, kohtas ta tänaval Klassonit. Juhuslikult. Mees küsis, kas Nadja ja ta sõbratar Zina Nevzorova tulevad täna tema juurde pliine sööma. Vastlate pidamise ettekäändel korraldas Klassoni ring marksistliku dispuudi. Krupskaja ütles, et ei tea, et küsib Zinalt, kas tema läheb. Krupskajal polnud tahtmist

minna, sest see ring oli tema jaoks end juba ammendanud. Kuid aega tarbetult kulutada polnud tema moodi.

Klasson kehitas õlgu – saab huvitav olema, tuleb üks "sissesõitnu, volgalane", väga imelik tüüp, kes on teinud Krassini kõigi selle vaadetega pihuks ja põrmuks.

"Kas mitte seesama?" arvas Krupskaja, mõelnud kohe Krassini vihikus leiduvatele märkustele. Ja nad läksid Zinaga pliiniõhtule.

"Kokku oli kogunenud palju rahvast," on meenutanud Krupskaja. "Räägiti revolutsioonilistest teedest ja variantidest, milliseid neist kasutada. Keegi ütles, et väga tähtis on töö kirjaoskuse komitees. Ja siinkohal kuuldus kohe "sissesõitnud volgalase" kuiv ja tige naer."

Sellist naeru ei kuulnud Krupskaja temalt enam kordagi.

""Kes soovib isamaad päästa kirjaoskuse komitees – õnn kaasa, meie teda segama ei hakka," ütles võõras ning hakkas "pisiasjadega tegelejate" õpetussõnu pea peale pöörama.

Istusin Korobkoga kõrvaltoas ning kuulsin tänu avatud uksele kogu keskustelu. Ligi astus erutatult lõualotti näppiv Klasson ning ütles: "See on ju kurat teab mis, mida ta räägib."

Korobko vastas: "Mis teha, tal on õigus, sest mis revolutsionäärid me sellised oleme.""

Ta tabas neid nagu välk selgest taevast.

Ta oli nagu välgusähvatus öös.

Ta oli nagu tornikella kumin.

Ta oli...

Näinud ja kuulanud seda meest, mõistis Krupskaja momentaanselt, et "revolutsioon on lähedal ja võimalik".

Selsamal õhtul tegi Krupskaja järelpärimisi.Vladimir Uljanov. Kahekümne nelja aastane. Näeb vanem välja. Aadlik. Isa surnud, oli Simbirskis koolide inspektor. Ema, neiupõlvenimega Blank, endise politseiarsti tütar. Vanem vend Aleksandr Uljanov. Seesama, Narodnaja Volja grupist, surma mõistetud tsaar Aleksandr Kolmandale atendaadi korraldamise eest.

Nadežda rääkis Uljanovist emale, kuigi ta tavaliselt temaga revolutsioonilise ringi uudiseid ei jaganud.

Magama jäädes tuli Nadeždale meelde, et mõned korrad olid nende pilgud kohtunud. Ja mis sellest? Tuba oli kitsukene, kõik olid sunnitud üksteist vaatama. Et ei saanud tuttavaks, see on juba halvasti.

Möödus talv.

Möödus kevad.

Möödus suvi.

Saabus sügis. Krupskaja jooksis lompe laiali pritsides Klassoni poole, kus Vladimir Uljanov valmistus ette lugema oma tööd "Kes on "rahvasõbrad" ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?"

Raamatu edu oli täielik.

Maailm on üldse kitsas, kuid revolutsiooniline maailm veel eriti. Algasid õpingud pühapäevakoolis. Pärast tundide lõppu märkas Krupskaja teda ootavat Babuškini. Kevadel oli ta korduvalt keelanud mehel end saatmast, mõeldes alati välja igasuguseid ettekäändeid. Nüüd aga lubas, sest mees ei erutanud teda enam.

Teel rääkis Babuškin, et on hakanud käima uues ringis: "Ja kui tark meie lektor on! Selgitab arusaadavalt ja kutsub endaga vaidlema. Paistab, et tänu temale ei hakka ma mitte ainult kõike teadma, vaid õpin ka end väljendama."

"Kes ta on?" küsis Krupskaja.

Vastus kõlas üheaegselt nii Babuškini huultelt kui Nadežda hinges: "Vladimir Iljitš Uljanov."

Saatus mängib inimesega, kuid inimene loob oma saatust, eriti kui saatus ise enda kujundamisele kaasa aitab. Mõni päev hiljem pärast jutuajamist Babuškiniga läks Krupskaja avalikku raamatukokku, et ette valmistada loengut töölistele.

Ja lugemissaalis istus Uljanov!

Kõik kujunes kuidagi iseenesest – kas korraldas seda saatus või aimas ära Nadežda, igatahes põrkusid nad õhtul raamatukogu ukse peal kokku. Ning kõndisid ja kõndisid mööda tänavaid, kuni jõudsid naise koduni. Seni kuni nad kõndisid ja vestlesid, särasid Nadežda peas, tema mälu mustal sametil põletavad sõnad: REVOLUTSIOON ON LÄHEDAL JA VÕIMALIK!

See otsustaski Nadežda saatuse. Krupskaja ainsaks armastuseks sai ja jäi revolutsioon. Selle nimel Krupskaja elas ja töötas. Mõtles temast. Armastust konkreetse asja jaoks ei jätkunud. Ning siis ta tuli. Vladimir Uljanov-Lenin ei osutunud tema väljavalituks mitte kui mees, vaid kui juht. Tema pidi Krupskaja unistuse teoks tegema. Naine uskus temasse püritult. Ja millist rolli mees oma revolutsioonile pühendatud elus Nadežda jaoks ka ette ei valimistanuks, läinuks Krupskaja mehe järel kas või maailma otsa. Kaugemalegi. Nurisemata. Mitte midagi vastu nõudmata. Vaid töö huvides.

Lenini ja Krupskaja eluloo uurijad vaidlevad sageli selle üle, mida tähendab Krupskaja "imelik" vastus Lenini kirjale, milles mees (kirjutanud talle selle vanglasse mõni aasta pärast esimest kohtumist) palus teda oma naiseks saama.

Krupskaja vastas: "Hea küll, kui naiseks, siis naiseks."

Ei taipa, mille üle siin vaielda on. Krupskaja väljendus selgemast selgemalt, et mida mees ka ette ei paneks, ta on kõigeks valmis.

Loomulikult on hea olla naine, parem kui töökaaslane. Märgatavalt lähedasem. Ta suudab teha kõik, et Leninist saaks revolutsiooni juht. Mehel on anne! Temal innukus! Ning kõrval on ka ema, Jelizaveta Krupskaja. Ükskord ometi jääb ema rahule ja tunneb rõõmu – Nadja ei jäänudki vanatüdrukuks.

Niisiis, armastus mehe vastu ja revolutsioon sulasid Krupskaja jaoks ühte. Tema ettenägelikkus ja tarkus seisnes selles, et valik osutus õigeks. Kui paljud revolutsioonile pühendunud naised valisid valed mehed!

Kas see oli juhus?

Või saatuse sõrm?

Ehk siis arvestuste täpsus?

Krupskaja oli oivik, ja sellised eksivad harva.

* * *

Väljavalitu ei võinud alguses isegi kahtlustada, et tema saatus on mingil määral juba otsustatud. Temaga manipuleeriti märkamatult, pehmelt, kuid otsustavalt.

Mehe Peterburgi saabumisest oli möödas alles pool aastat. Ent kahekümne nelja aastase tagasihoidliku provintsinoormehe minevikus oli olnud juba palju üleelamisi – isa ootamatu surm, vanema venna Aleksandri hukkamine, lemmikõe Olga raske haigus ja surm. Ta oli kogenud jälitamist, arreteerimisi, lühiajalist asumist ema mõisas Kokuškinos. Peterburgi-tulek tähendas selle suure võidu algust, millele ta kavatses pühendada oma elu. Paljugi polnud selle tee leidmisel veel avaldunud, välja kujunenud ja kinnitust leidnud, kuid peamine oli selge: toetudes Marxi ideedele ja kihutades rahvast võitlusse, tuli lasta õhku olemasolev elukorraldus. Ta tunnetas isikliku jõu olemasolu ning uskus sellesse. Vaja oli mõttekaaslasi, liitlasi, oma nähtamatu rinde töölisi ja võitlejaid.

Jelizaveta Vassiljevna ei kohanud oma kodus mitte just sageli noori inimesi. Unistades jätkuvalt Nadja peigmehest, oli ta õnnelik, kui sai oma pirukatega kostitada sümpaatset noort meest, kelle Nadja ükskord õhtul koju tõi. Mees võinuks ju loomulikult olla pikemat kasvu ja nägusam, ent seda oleks tema poolt juba liiga palju nõutud – pole ju Nadjagi mingi kaunitar, kuid Vladimir Iljitš, nagu kõigest näha, pärineb korralikust perekonnast. Ning tark on ta ka. Nagu teada, pole mehele ilu tarviski, jaguks vaid mõistust.

Targale provintsiaalile, kes igatses oma suure ja külalislahke pere järele, õhkus Krupskite kodust soojust ja õdusust. Nadja anne kuulata, mõista ja kuuldust vaimustuda koos tema ema toiduvalmistamise ja kostitamise oskusega oli mehele vägagi meele järgi. Ta hakkas selles kodus tihti käima. Mees avastas Nadeždas anded saada ustavaks võitlejaks ühiskonna revolutsioonilise ümberkorraldamise eest.

Kui Nadežda tunnistas Uljanovile, et ta on juba ammu mõistnud, et "väljapääs peitub mitte üksikisikute terroris, mitte tolstoilikus enesetäiendamises, vaid masside revolutsioonilises liikumises", vaatas mees talle tähelepanelikult otsa ning viis pilgu kiiresti kõrvale.

See tütarlaps oli liiga terviklik, liiga tõsine, liiga kindel ja liiga tark, et osutuda juhuslikuks tutvuseks. Ning liiga otsustavalt valmis alatiseks talle järgnema.

Mees ei tahtnud sündmusi tagant kiirustada. Ja tundus, et ei soovinud üldse oma elu kellegagi siduda.

Ta korraldas asjad selliselt, et Nadjast sai tema töökaaslane. Mingil määral tema õpilane, kuigi oli Uljanovist aasta jagu vanem.

Üpris varsti muutus Nadja asendamatuks. Igal pühapäevaõhtul oli Uljanov Krupskite juures, astudes pärast oma ringi tunde sinna sisse jooma tassi teed ja sööma pirukaid.

Ning siis äkki oli ta kadunud. Krupskaja tajus endas hingelise ärevuse tundemärke, kuid ei näidanud seda välja, sest olid nad ju ainult seltsimehed, mees võib käituda nii, kuidas tahab. Lõppude lõpuks võib ju tal olla oma isiklik, intiimne elu!

Kuid tuju oli rikutud. Ema pani kõike tähele ja oli sellest samuti häiritud, kuid Nadja käest küsimast pelgas, kuna teadis tema kinnist, sõltumatut iseloomu. Kui vaja, ütleb ise.

Ema mõtles, et võib-olla läksid nad riidu. Ja üldse olid nende suhted kuidagi loiuvõitu – istusid, rääkisid, arutasid, ei üritanudki omaette jääda. Kas see on siis armastus?!

Päeva-paari pärast tuli Vladimir Uljanovi sõber Gleb Kržižanovski õhtukooli, kus Krupskaja tunde andis. Ta viis Nadežda ja tema sõbranna Zinaida Nevzorova (oma tulevase naise) kõrvale ning ütles, et "Vana" – Uljanovi varjunimi – on haigestunud ja lebab üksi oma kodus. On vaja korraldada tema eest hoolitsemine.

Võib ette kujutada, kuidas Krupskaja süda kloppima lõi – nii rõõmust (et ei läinud tema juurest kellegi teise juurde) kui murest (ta on haige, on vaja aidata).

Neiud läksid. Uljanov rõõmustas. Zinaida Nevzorova kadus toidukraamiga kööki, aga Nadežda Krupskaja võttis voodi juures istet ning hakkas uudiseid välja laduma. Kuid mõne aja pärast jäi ta juba harjumuspärase vaimustunud vaikimisega ise kuulama – kuigi mees oli raskesti haige, polnud ta oma kõneandi kaotanud.

Millegipärast mõtlen ma alati seda nende kohtumise seika meenutades (mida on kirjeldatud kõikides raamatutes Krupskaja ja Lenini kohta) evangeelsest situatsioonist – hingeteenijanna on ihuteenijannast tugevam.

"Nende teekäimisel astus Jeesus sisse ühte külla. Keegi naine, Marta nimi, võttis Tema vastu. Ja sel naisel oli õde, keda hüüti Maarjaks. Maarja istus maha Issanda jalgade kõrvale ja kuulas Tema kõnet. Marta aga oli ametis mitmesuguste toimetustega. Ta tuli Jeesuse juurde ja ütles: "Issand, kas Sa ei hooli sellest, et mu õde jättis mu üksinda toimetama? Ütle talle nüüd, et ta tuleks mullè appi!" Aga Issand vastas talle: " Marta, Marta, sa muretsed ja vaevad ennast paljude asjadega, aga tarvis on vaid üht. Maarja on valinud hea osa, mida temalt ei võeta ära.""

(Luuka evangeelium 10: 38–42)

Mõlemad – nii Nadežda kui Zinaida olid kumbki omamoodi Vladimirile meele järgi. Zinaida nägi hea välja. Palju aastaid hiljem rääkis 1949. aastal Zinaida matnud Gleb Kržižanovski tema juurde tulnud noorele aspirandist Krupskaja-uurijale Dina Mihhaljutinale järgmist: "Vladimir Iljitš võinuks leida ilusama naise – ka minu Zina oli ilus. Kuid arukamat kui Nadežda Konstantinovna ja eesmärgile andunumat kui tema meil ei olnud."

Haige paranes ja kuidagi iseenesest kujunes olukord selliselt, et Krupskaja hakkas tema juures käima juba üksinda. Nad lugesid koos ajalehti ja tõlkisid saksakeelseid artikleid.

Ükskord läks Krupskaja jälle Uljanovi poole. Esikus riideid seljast võttes kuulis ta mehe kabinetist kostvat naisehäält. Pole vaja mõistatada, mis mõte tema peas välgatas. Kuid samal hetkel ütles talle ukse avanud korteriperenaine: "Memm sõitis tema juurde."

Nadeždat haaras uus ärevus – mida Vladimiri ema võiks temast küll mõtelda. Tütarlaps tuleb üksi noore meesterahva poole! Vladimir armastab nii väga oma ema, arvestab nii tema arvamusega!

Vaevalt et sel hetkel võis talle pähe tulla revolutsioonieetikale omane ükskõiksus käitumisnormide suhtes.

Maria Uljanova on mitme põlvkonna mällu sööbinud intelligentse, tugeva ja julge ema sümbolina. Ta kasvatas üles kuus last ning elas üle mehe ja kahe täiskasvanud lapse (Aleksandri ja Olga) surma. Kõigist allesjäänud lastest said revolutsionäärid. Ema pühendas revolutsioonile

kogu oma küpsuse ja vanaduse. Suurepärane muusik, hiilgavalt haritud tark ja suursugune naine talus eluraskusi mehiselt, ta mõtles ainult laste peale, ja suri mõni kuu enne Oktoobrirevolutsiooni.

* * *

Meie päevade kõiksuguste ümberhindamiste ja ülevaatamiste protsessis, kus Lenin ja revolutsioon käivad läbi Kolgata katsumuste tee ning saavad kättemaksuseaduse kohaselt täies ulatuses kõige eest, mis oli ja mida polnud, elustuvad äkki ootamatud legendid. Need trügivad elukäänakute tagant esile ning jäävad inimeste kohal hõljuma.

1991. aasta kevadel sattusin suurde intellektuaalide seltskonda, kes nüüd otsustavad, kuidas leninlikust eksperimendist äravaevatud ühiskond kõige paremini kapitalismi tagasi tuua. Vesteldes sellest, kuidas Lenin maksis Romanovitele kätte oma hukatud venna eest, ütles äkki üks noor ja sümpaatne arst: "Kas te teate, et tema ema oli tsaari õukonnas, ta oli kas Aleksandr Teise või isegi Nikolai Esimese naise õuedaam. Ta oli väga kenake, seda on fotodeltki näha."

"See on võimatu," vaieldi talle vastu. "On ju teada, et doktor Blank oli juut. Ning juudi tütar järsku õuedaam?"

"Te pole asjaga kursis," pareeris arst. "Tsaari-Venemaal sai ristiusku pöördunud inimesest automaatselt venelane. Rahvust määratleti mitte päritolu, vaid usutunnistuse järgi. Tuletage meelde, kui palju muulasi oli Peeter Esimese õukonnas. Ka juudist kantsleri Šafirovi tütar oli õuedaam. Niisiis, õuedaam Maria Blankil oli romaan troonipärijaga, kas siis Aleksandr Teise või Aleksandr Kolmandaga. Neiu jäi rasedaks. Loomulikult saadeti ta jalamaid tagasi vanemate juurde ja anti sealsamas naiseks tagasihoidlikule õpetajale Ilja Uljanovile. Sündmusega kaasnes tõus teenistusredelil, mida mees regulaarselt kogu oma elu jooksul ka sai. Maria sünnitas õnnelikult poja. Pange tähele, et Uljanovite vanimale pojale pandi nimeks Aleksandr – Tema, see tähendab, isa auks. Ainult ei tea, missuguse Aleksandri, kas Teise või Kolmanda. Noh, seda saab kontrollida. Ilja Uljanov osutus väga heaks inimeseks, ei teinud Maria

Aleksandrovnale kordagi etteheiteid ning suhtus kõikidesse lastesse ühtemoodi.

Vaadake tähelepanelikult portreesid – see Aleksandr ei sarnane oma pereliikmeist kellegagi. Aleksandr Uljanov sai ema saladusele jälile ning tõotas tema rüvetatud au eest kätte maksta. Üliõpilasena Peterburis liitus ta terroristidega ning võttis nõuks tsaarile pomm visata. Ning istuski hukkamist oodates türmis. Ema sõitis Peterburgi ja juba järgmisel päeval sai võimaluse pojaga kohtumiseks.

Järgmisel päeval! Uskumatu! Kohtumisel anus ta Aleksandrit (see on igas Lenini-raamatus kirjas), et poeg end süüdi tunnistaks, sest siis antakse talle andeks.

Aleksandr Uljanov keeldus pattu kahetsemast ja ta hukati. Kujutage endale ette, kas tavalise kurjategija ema võinuks kohe saada loa kokkusaamiseks? Huvitav oleks teada, kes ütles Maria Uljanovale, et ta teeks pojale ettepaneku end süüdi tunnistada? Kes võinuks talle andestada peale selle, kellele ta kallale kippus?

Niisiis, jõudnud Peterburgi, pääses Maria Uljanova kohe tsaari jutule. Milline tsaar tollal võimul oli? Ahjaa, Aleksandr Kolmas. Tähendab, tema oligi omal ajal Maria Blanki armuke ja seega Aleksandr Uljanovi isa. Tsaar nõustus oma pojale andestama, kui see end süüdi tunnistab. Nii et kõik polegi nii lihtne. Ning Lenin maksis revolutsiooniga kätte mitte ainult venna, vaid ka ema eest."

Arstile oleks võinud vastu vaielda, et Uljanovite esimene laps polnud mitte Aleksandr, vaid Anna (kes tsaari elule kallalekippumises ei osalenud, kuid sellest kahtlemata teadis) ning kes koos vennaga mitte päris põhjuseta vahi alla võeti.

Võinuks vastu vaielda, et Aleksandr Blanki tütar Maria (kes oli vanemate tõttu kõigi eelduste kohaselt mitte just väga kõrgestisündinud neiu) võis vaevalt et tsaari õuedaam olla.

Võinuks öelda, et on imelikuvõitu tänapäeval levitada eelajaloolistele aegadele ja infantiilsetele olevustele omaseid kuulduši, mis romantiseerivad tegelikkust.

Tõusin vaikselt püsti ja lahkusin, rabatud mitte ähmasest legendist, vaid sellest, et see oli mulle juba ammu teada! Teada sellistest allikatest,

mis panid tahtmatult järele mõtlema, kust see siis jälle välja ilmus?

Kus suitsu, seal tuld...

Loosse lisandub nüüd uus ajalooline tegelane. Tema võib mõningate siin käsitlevate isikute elulugude mõnedesse hämaratesse soppidesse veidi valgust heita. Ta tuleb aeg-ajalt selle raamatu lehekülgedele ja temaga seoses hakkan pealkirja all *Ivan Fjodorovitš Popovi märkmikust* tegema tekstis kõrvalepõikeid.

Ta oli kahekümne kahe aastane, kui põgenes asumiselt, sõitis Brüsselisse ja astus sealsesse ülikooli. Noor sotsiaaldemokraat Ivan Popov saabus Pariisi 1909. aasta varakevadel ning läks Marie-Rosei tänavale Lenini ja Krupskaja juurde, kes emigratsioonis olles peatusid just seal. Popovil oli neile soovitus revolutsionäär Inessa Armandilt, kellega ta oli sõbraks saanud asumisel Mesenis.

Kolme euroopa keele valdamine, noorus ja energia andisid Popovile võimaluse aidata Leninit VSDTP Keskkomitee esindajana Teises Internatsionaalis. Popov esindas koos Inessa Armandiga parteid kongressidel ja konverentsidel. Ta saatis Leninit, kui see sattus Brüsselisse. 1914. aastal võeti Popov Brüsseli saksa okupatsiooniliste võimude poolt kui "sotsiaalselt ohtlik element" vahi alla, kust ta siis Krupskaja ja Lenini palvel Šveitsi Punase Risti abil sõjavangi seisusesse üle viidi.

1917. aasta revolutsioonist Popov osa ei võtnud. Naasnud Venemaale, töötas ta teatriorganisatsioonides. Ta kirjutas Uljanovitest näidendi "Perekond", mis tõi talle 40-ndate lõpus 50-ndate alguses suure kuulsuse ja materiaalse kindlustatuse.

Selles näidendis polnud peaosa mitte Leninil, vaid tema emal, tema üleelamistel seoses vanema poja Aleksandri hukkamisega, tema palverännakutel mööda kannatuste radasid ja vanglaid, tema enesevalitsemisel ja mehisusel, kui kogu Simbirski linn terroristi perele selja pööras.

Mina kohtusin Ivan Fjodorovitšiga 40-ndate aastate lõpus tema kodus, kuhu mind, luuletusi kirjutavat plikakest viis mu isa, kes oli tutvunud Popoviga sõja ajal. Ivan Fjodorovitš käis 1943. aastal ühes Uraali tehases, et kirjutada olukirjeldus tanki T-34 loovatest konstruktoritest. Olukirjeldus trükiti ära. Kirjutise kangelaste hulka kuulus ka

minu tankikonstruktorist isa. Mehed said sõpradeks. Meie pere kolis Moskvasse pärast sõda ja siin hakkasime juba perekonniti läbi käima.

Lõpetasin 1953. aasta suvel kooli ning valmistusin astuma ülikooli. Popov tegi minu vanematele ettepaneku: "Las elab koos meiega suvilas. Lapsed on laiali sõitnud ja meil naisega igav. Tuupigu parem looduse keskel."

Sel ajal sai Popov tollal kehtinud seaduse järgi iga "Perekonna" etenduse pealt suuri summasid ning võis soetada endale meie mõistes suurepärase suvila, pidada autot ja palgata autojuhti.

Igal hommikul tulin dieethommikueineks allkorrusele. Popovi naine Veera jälgis rangelt oma süüa armastava mehe dieedi, kaalu ja kolesteriini järele. Sain hommikusöögiga kiiresti hakkama ning läksin üles tuupima, õigemini lugema Dostojevskit. Popovid olid Dostojevski raamatud Moskvast kaugemale toimetanud. Kaks korda nädalas sõitis Veera Popova Moskvasse toidukraami täiendama. Neil päevil istusime mina ja Popov kumbki oma toas ning saatsime ahne pilguga "Pobedat", kuni see koos perenaisega kauge kurvi taha kadus.

Ning siin kõlas Ivan Fjodorovitši hüüe: "Neiuke, alla!"

Aiaväravas seisis juba külanaine kas kana, vasika- või siis sealihatükiga. Popovide koduabiline hakkas lõbusalt porisedes lõunat valmistama, aga meie peremehega pidasime köögist tulevate lõhnade pärast suud vesistades lõputut keskustelu. Õigemini, rääkis tema, mina aga kuulasin.

"Ära midagi üles kirjuta!" hoiatas ta mind alati, kui olime umbes kella viieks külluslikku ja maitsva lõuna lõpetanud. "Ära mitte mingil juhul mitte midagi kirja pane!"

Keelatud vili on magus. Kord istusin mingisugust tema äärmiselt huvitavat juttu üles kirjutama, kuid jätsin pooleli – see oli reetmine. Hakkasin kuuldut lihtsalt mitmeid kordi mälus kordama. Kas ma võin nii paljude aastate möödumisel vastutada täpsuse eest? Jah, mõtete täpsuse eest küll, kuid mitte sõnade.

Jäin mõttesse küsimuse üle, miks Popov sõna otseses mõttes lausa paiskas mulle välja kõik selle, mida ta Lenini elust teadis, oli kuulnud, oletas ja adus?

Sain teada seda, millest siis hakanuks pea ringi käima mitte ainult leniniaana-krupskiaana loojatel. Popov usaldas mulle selle, mida ei usaldanud 1953. aastal (Stalini surmast olid möödas vaid mõned kuud, valitsuses käis kõige ägedam võimuvõitlus, valitses berialiku agoonia atmosfäär) isegi märkmikule. Kas see võis olla nii, et aastaid üksikasju ülestähendamast hoidunud Popov ei suutnud elust lahkuda oma teadmisi kellegagi jagamata?

Miks ta valis minu? Hea oleks seda tema käest küsida, kuid on juba hilja. Tõenäolisemalt oli põhjus selles, et kedagi teist tema kõrval polnud. Tema vestlus minuga nägi väja niisugune – alguses tühi-tähi (kui maitsev on šampanjaga ülevalatud jäätis), siis aga heitis ta märkamatult, ilma igasuguse üleminekuta sensatsioonilise lause, mida kuuldes ma oleksin pidanud kui mitte toolilt maha kukkuma, siis väljendama valjuhäälselt imestust.

Pärast minu reaktsiooni hakkas ta rääkima.

Ühe lõunasöögi ajal ütles Popov: "Anna oli Maria Uljanova vallaslaps, ühe suurvürsti tütar. Suurvürst elas Maria Aleksandrovnaga, kui see õukonnas viibis, ula-elu".

"Õuedaam? Võimatu!"

Suvila kõrges korvtoolis lösutav lumivalges avatud kaelusega särgis vana lõvi puhkes laialt naerma ning teatas, et selle kuulduse tõi talle Brüsselisse Inessa Armand, tema aga oli seda kuulnud justkui kelleltki Armandite perekonnast. Maria oli nooruses võetud õukonda, kuid ta viibis seal lühikest aega, olles end kompromiteerinud ootamatult puhkenud romaaniga kellegi suurvürstiga, mille tõttu ta isa juurde Kokuškinosse tagasi saadeti ning kähku-kähku Uljanovile mehele anti.

Inessa oli selle teema Popoviga mitmeid kordi kõneks võtnud. Ent alati jõudis ta järeldusele, et see lugu on väheusutav ja sarnaneb klatšile, kuigi – kus suitsu, seal tuld. Midagi Marial siiski oli, mingi noorusesaladus.

Siinkohal oli Armand alati sujuvalt üle läinud vaba armastuse teemale, see erutas teda alati...

Istun 1991. aastal laua taga, käeulatuses raamatud ja dokumendid

(trükis avaldatud ja arhiivi omad), meie ja välismaa ajakirjad, ning tahan neiu Blanki saladuse sabast kinni hakata, kuid kätte juhtuvad mingisugused teised "sabad". Kõik see ei juhtunudki ju nii ammu. 1887. aasta 1. märtsil vapustas Venemaad teade Narodnaja Volja partei liikmete ebaõnnestunud atendaadist tsaar Aleksandr III-le. Terroristide hulgas oli ka Uljanovite poeg Aleksandr, Peterburi ülikooli eeskujulik üliõpilane. Kahtlustuste põhjal arreteeriti ka tema õde Anna Uljanova. Aleksandri ja Anna ema Maria sööstis Peterburgi ning 28. märtsil andis tsaari nimele sisse palvekirja:

"Ema mure ja meeleheide annavad mulle julguse pöörduda Teie Kõrgeaususe kui ainukese kaitse ja abi poole. Palun armu, Valitseja! Halastust ja armu oma lastele. Vanem poeg Aleksandr lõpetas gümnaasiumi kuldmedaliga, kuldmedal on tal ka ülikoolist. Minu tütar Anna õppis edukalt Peterburi kõrgematel naiskursustel. Ning nüüd, kui neil on jäänud õppekursuse täieliku lõpetamiseni vaid paar kuud, jään ma oma vanemast pojast ja tütrest äkki ilma. Nad mõlemad on arreteeritud, süüdistatuna seotuses esimese märtsi kuriteoga. Pole sõnu, et kirjeldada oma olukorra kogu õudust. Nägin tütart, rääkisin temaga. Tunnen oma lapsi liigagi hästi, ning veendusin isiklikes kokkusaamistes tütrega tema täielikus süütuses...

Oo Valitseja! Anun teid, halastage minu lastele! Andke mulle mu lapsed tagasi. Kui mu pojal juhuslikult ka ähmastusid ta mõistus ja tunded, kui tema hinge sigineski kuritegelikke kavatsusi, siis mina, Valitseja, parandan teda. Ma äratan taas tema hinges ellu need parimad inimlikud tunded ja ajendid, millega ta alles hiljuti elas. Palun, Valitseja, armu, halastage!"

Mida võib sellest kisendavast ema kirjast järeldada? Millist kinnitust ja kinnitust millele?

Kas leidub selles kas või ükski sõna, mis reedaks soovi meenutada midagi olnust, mis seoks proua Uljanovat ja tsaari?

Ei ühtegi.

Kas on kas või vihjetki ükskõik millisele erandlikule eelistusele?

Raudselt ei.

Miks siis tsaar proua Uljanova kirjale nii kiiresti reageeris ja talle kõike lubas – nii pojaga kokkusaamist kui võimalust armu paluda?

See on tüüpilise nõukogude inimese küsimus, kes elab meie aja seadusetuses ja julmuses. Tookord olid teised ajad, oma julmus ja seadusetus, kuid need olid sageli valatud õilsasse ja ülevasse vormi. Kas kuus last sünnitanud vene aadlidaami tark, igas sõnas kannatav kirglik kiri võis jääda tähelepanuta? Ei. Eluga pääsenud isevalitseja võis vabalt kurjategija ema ja kogu rahva ees demonstreerida suuremeelsust. Aleksandr Uljanovile anti võimalus oma süüd kahetseda ja ellu jääda. Miks ta seda võimalust ei kasutanud?

Enam kui sada aastat tagasi, XIX sajandi perestroika aastatel kirjutas Aleksandr III Maria Uljanova kirjale sellise resolutsiooni: "Pean soovitavaks anda talle võimalus oma pojaga kohtumiseks, et ta veenduks, missugune isiksus see tema armas pojake on, ning näidata talle tema poja tunnistusi, et ta oleks kindel nende tõekspidamiste olemasolus."

Pole mingit alust oletada, et tsaar oleks Maria Uljanova-Blanki millalgi tundnud ja suhtunud tema nimesse ja palvesse mingisuguse eelistusega.

Muide, raske on endale ette kujutada, et arukas Maria Uljanova lubanuks ametlikus kirjas endale vabadust meenutusteks ja et tsaar väljendanuks ametlikus vastuses suuremeelsust lüüriliste mälestustega.

Ema ja poja viimse kokkusaamise juures viibinud noor prokurör Knjazev kirjutas, et armupalumisest keeldunud Aleksandr Uljanov ütles enne hukkamist emale: "Kujuta endale ette, ema, et kaks inimest seisavad duellil teineteise vastas. Üks on oma vastase pihta juba tulistanud, aga teine veel mitte. Ning siis pöördub see, kes on oma lasu juba sooritanud, vastase poole palvega, et too oma relva ei kasutaks. Ei, mina ei suuda sääraselt käituda."

Vaat siinkohal tekib Aleksandri kallalekippumises Aleksandrile mingi aktsent – Aleksandr Uljanov näeb oma teos mitte kallalekippumist elule, vaid duelli. Kas õilis, tundlik ja aus Aleksandr Uljanov nägi tsaaris vastast? Kas ta tahtis täita aukohust?

Ivan Popov rääkis mulle – ja mitte ainult korra, tal oli vanainimese

komme end korrata –, mil moel arendas seda teemat Inessa Armand. 1886. aastal, pärast isa surma oli kadunukese pabereid korrastav Aleksandr sattunud dokumendile, mis puudutas neiu Maria Blanki viibimist tsaari õukonnas. Tegemist oli vastsündinuga seoses oleva materiaalse iseloomuga palvekirjaga või igatahes kirjaga, mis viitas saladusele.

Aleksandr jagas avastatut Annaga, keda see paber isiklikult puudutas. Ning mõlemad tõotasid kättemaksu. Kättemaksuiha tõi nad Narodnaja Voljasse, mille liikmete ideed ühtisid nende kavatsustega. Kuid Aleksandr ei tahtnud õde asjasse segada ning jättis otsustaval momendil ta kavandatud ettevõtmisest eemale. Anna vastu süütõendid puudusid ning ta vabastati.

Inessa Armandil polnud andmeid, kas see kõik ka Leninile teada oli. Ta ei pidanud võimalikuks Leniniga sel teemal kõnelda. Vähemalt nii Armand Popovile ütles.

Kuidas see ka ei olnud, kuid 1880-ndatel aastatel pöörasid kaks õnnetust Uljanovite pereelu pea peale – isa ootamatu surm, mis tegi lapsed orvuks, ning Aleksandri hukkamine, mis muutis lapsed revolutsionääride.

Mis aga puutub legendi...

See heinasaad on praegu veel liiga suur, et sealt nõel kohe üles leida.

* * *

Pöördume tagasi haigele Vladimirile külla tulnud Krupskaja juurde. Teda valgustas üdini läbi Maria Uljanova pilk. See sinakashallidele juustele asetatud musta pitslooriga naine oli tõeline daam. Ta sarnanes markiis Pompadour'le, ning olgu see võrdlus viimane vihje tema saladusele, mida tõenäoliselt polnudki olemas.

1894. aastal oli Maria Uljanova juba karastatud revolutsionääride ema. Kohe esimesest pilgust Krupskajale mõistis ta, millise koha võib tema poja elus hõivata see tugev noor naine.

Ah et ta pole just kaunitar? Seda parem, seda vähem lollusi pähe mahub. Poeg ei pea isikliku armukadeduse pärast end tööst lahti rebima.

Või pärit vaesest perekonnast? Rikkus oleks loomulikult etem, kuid Nadežda vaesusel on oma väärtus – ta suudab eluraskusi kergemini taluda.

Jah, just sellist naist võib ta oma pojale soovida, kuna just naisel tuleb oma revolutsionäärist mehe kannul rännata asumiselt-asumisele...

Nadežda Krupskaja ja Vladimir Uljanov ei ühendanud oma saatusi kaugeltki kohe. Nende ühine revolutsiooniline töö kulges tubli neli aastat lahus. Lenini võitluskaaslased, noored vallalised meesterahvad võtsid asumisele siirdumisel endale fiktiivse pruudi, kes neile partei poolt määrati. Tegelikult oli tegemist töökaaslasega. Tavaliselt muutusid need fiktiivsed pruudid hiljem ametlikeks abikaasadeks.

Lenin tegi valiku ise: Krupskaja istus vangis, kus ta sai Lenini kirja armuavalduse ja naiseks-palumisega. See tähendas, et tal tuli söösta asumisele sinna, kuhu saadeti mees. Seda ta ka tegi. Krupskaja sai loa sõita sinna koos emaga.

Jelizaveta Krupskaja oli noorpaari valmis teenima nii köögitüdruku, pesunaise kui toatüdrukuna, kui vaid tema kolmekümneaastane ebamajanduslik tütar elaks vanglast vabanenuna (häbi mõeldagi – istus kinni!) abielunaise elu.

Mis sellest, et asumisel ja asumisele saadetuga. Mis teha – on juba sellised ajad ja sellised saatused vene inimestel.

Tulevad lapsed – Nadja armastab lapsi.

Heasüdamlik naisterahvas hakkas oma tulevast väimeest tänulikult armastama. Ja mees vastas talle samaga, mõistes, et mugavus, rahu ja kord kooselus Nadeždaga on võimalikud vaid ämma olemasolu korral.

Popovil oli üks segasevõitu (tema enda sõnul "kahtlasevõitu") lugu mingist Kaasani iludusest Jelenast, kes justkui olevat Uljanovile lubanud sõita tema järel Siberisse, kuid mõelnud viimasel minutil ümber.

Krupskajat vihkavatelt inimestelt levisid sellisedki kuulujutud, et näe, võttis Šušenskojes perekondliku õdususe loomiseks kaasa rohelise lambi ning, võiks öelda, pani Lenini oma kohalesaabumisega fakti ette. Kuid dokumendid väidavad vastupidist. Lenin kirjutab oma 1897. aasta 10. detsembri kirjas emale järgmist:

"Sain Glebilt kirja. Ta teatab, et andis sisse palve sõiduks pühade ajal kümneks päevaks minu juurde... Mulle oleks see tõeliseks naudinguks. Veel kirjutatakse Tessist, et Zinaida Pavlovnale on kohtuotsusega määratud 3 aastat põhjakubermangudes ning et ta palub end saata Minussinski ringkonda. Samamoodi on nähtavasti otsustanud talitada ka Nadežda Konstantinovna." (Gleb – see on Kržižanovski, Zinaida Pavlovna Nevzorova – Krupskaja sõbranna.)

Tundub, et kõik Lenini lootused olid seotud Nadeždaga. Ning siinkohal on mul aimdus, et Krupskaja sobis nooruses oma patsi ja heasüdamliku näoilmega täiesti turgenevliku tütarlapse olemusega. Ja kes ei teaks, kui innukalt luges Vladimir Uljanov oma nooruses Turgenevit ja et tema lemmikromaan oli "Aadlipesa"! Kas Nadežda ei sarnanenud tema arvates mitte Lizaga?

Lenini elu läbis jada teda jumaldavaid, austavaid, teenivaid naisi – ema, abikaasa, õed, naise ja õdede sõbrannad, naisrevolutsionäärid-võitluskaaslased, sekretärid, teenijannad ja koduabilised. Temapoolseis suheteis nendega peitus alati puht revolutsioonilise iseloomuga hoolitsus, ta oskas naiselikku energiat andekalt suunata ühise suure eesmärgi teenimisele.

* * *

Pruut jõudis peiu juurde läbi sundviivituste ja raskuste. Ta sõitis koos emaga kaua Krasnojarskisse, pärast aurulaeval Sorokinosse, sealt Minussinskisse ning jõudis mööda külavaheteed viimaks Šušenskojesse.

Hämardus.

Neil polnud kedagi vastas. Zõrjanovite majas, kus peig elas, polnud neid ootamas kedagi. Vladimir oli jahil.

Vaat sulle säh – jahil!

Krupskaja pakkis asju lahti, ent need kukkusid tal käest.

Kuis siis nii – jahil?! Ei oodanudki? Ta oli valmis ulguma, solvuma, ära sõitma, unustades, et tema väljavalitul on tema enda tahtmisel siin maailmas kõik lubatud.

Asumist Šušenskojes (1898–1900) on Krupskaja kirjeldanud elu õnnelikeima perioodina. Võimud sundisid neid laulatama. Kaks veendunud ateisti läksid Jelizaveta Krupskaja ilmsel heakskiidul altari ette – kui nad juba laulatatud on, ei lähe mees Nadja juurest enam kuhugi, tähendab, Jumal on oma õnnistuse andnud, rääkigu nad tema vastu, mis tahavad!

Nõukogude leninlik ikonograafia silus ja seebitas selle paari nii sisse, et siit ei leia mingeid konkse, ainult halised igavusest, kuigi just nimelt Šušenskojes juhtus see, millest tagasihoidlik Nadja isegi unistada häbenes – temas tärkas võimas, kirglik naine. Ja kuigi hilinenult, nautis ta kõike korraga – nii loodust, armastust kui hingelist suhtlemist oma iidoliga, ja ka seda, et paljude asumiselesaadetute seas osutus tema kõige nooremaks ja kütkestavamaks, kõige võluvamaks naisterahvaks. Terves Šušenskojes ei leidunud talle konkurente. Mis sinisukast siin veel rääkida!!!

Vaat, mil temast sai tõeline kaunitar. Õhetavad põsed, peen figuur ning tagasihoidlikud (siiski Peterburgist toodud) kleidid kutsusid külatüdrukuis esile vaimustunud pilke. Pika ja koheva patsi päästis ta puht naiselikust edevusest valla, et kõik näeksid, kui kenake, imeline ja noor (kuigi juba kolmekümnene) ta on...

Kõik, kes Krupskajat Šušenskojes nägid, ülistasid ühehäälselt tema veetlust. Ja revolutsionäär Lepešinski rääkis lausa seda, et tema võlu pani kõigil hinge kinni. Temasse armuti.

Šušenskojest kahekümne versta kaugusel suhkruvabrikus elas ja töötas asumisele saadetud revolutsionäär Viktor Kurnatovski. Uljanovid sattusid ükskord talle külla. Oli oktoober. Jõed jäätusid. Langes lund. Kurnatovski töötas rängalt, kuni kaksteist tundi ööpäevas. Ta oli elanud rasket elu – vangistused, asumisele saatmised.

Krupskaja nägi teda, ja naise süda tõmbus kokku. See ei andnud järele enne Šušenskojesse naasmist. Kurnatovski oli haruldaselt nägus. Nadežda nägemine erutas üksinduses elanud meest silmanähtavalt.

Oo, mis juhtus tavaliselt nii tagasihoidliku ja vagura Krupskajaga! Ta rabas Kurnatovskit oma entsüklopeediliste teadmiste, aga ka arutluste

teravmeelsusega. Viktor Kurnatovski juhatas noorpaari mööda suhkruvabrikut – ja tema süda laulis. Naise süda tema kõrval laulis samuti. Abikaasa nägi oma tagasihoidlikku Nadeždat uut moodi.

Kas ta armukadetses? Väheusutav. Professionaalsete revolutsionääride printsiibid ei lubanud "väikekodanlikkust". Krupskaja kirjutas: "Olime ju noorpaar – ja see kaunistas asumisel olemist. Asjaolu, et ma ei kirjuta sellest oma mälestusis, ei tähenda hoopiski seda, et meie elus poleks olnud ei poeesiat ega noort kirge. Me ei võinud kannatada väikekodanlikkust, ja meie elus ei eksisteerinud tõusiklikkust. Kohtusime Iljitšiga juba kui väljakujunenud revolutsioonilised marksistid ja see vajutas oma pitseri meie ühisele kooselule ja tööle."

Pressides läbi nende sõnade poolametlikkusest, arvan ma siiski, et Kurnatovski jäi kogu eluks Nadežda väikeseks saladuseks, võib-olla Leninile isegi teadaolevaks, kuid tema isiklikuks omandiks, justkui mälestus.

"Nadjake, teie isa nimi on Konstantin ja minu isa nimi ka!" ütles Kurnatovski Krupskajale, justkui oma armumist õigustades. "Võiks mõelda, et oleme vend ja õde."

Ja naine naeratas talle ning talletas mällu kõiksugused ebaolulised pisiasjad, mõned mehe laused, millel polnud justkui miskit tähtsust. Nii jäi Krupskajale meelde (millest ta pärast ka kõikides oma mälestustes rääkis), kuidas nad läksid kord Kurnatovskiga mööda suhkruvabrikust, kus too töötas, ja neile tuli vastu kaks tüdrukut – üks veidi vanem, teine päris pisike. Vanem tüdruk kandis tühja ämbrit, aga väike ämbrit peetidega.

"Kuidas sul häbi ei ole – ise juba suur, kuid sunnid väiksemat rasket ämbrit tassima," ütles Kurnatosvki vanemale tüdrukule. See ainult vaatas mehele nõutult otsa.

* * *

Kirjeldades oma elu-olu üksikasju asumisel, ladus Krupskaja lihtsameelselt välja seda, millest võib teha suvalisi järeldusi: "Selles Šušenskojes oli elu hämmastavalt odav. Vladimir Iljitš sai näiteks oma palga eest (8 rubla suuruse abirahaga) puhta toa koos toidu, pesupesemise ja -parandusega..."

Kas see tähendab, et enne Krupskaja tulekut teenis Uljanovit kinnimakstud ümmardaja? Ent kuidas on siin lood ekspluateerimisega? Või oli talle lubatud see, mis teistele keelatud?

"Tõsi, lõuna- ja õhtusöök oli lihtne – ühel nädalal tapeti Vladimir Iljitši tarvis lammas, millega teda toideti päevast päeva, kuni see otsa sai; teisel nädalal osteti liha, mida tööline õues loomakünas Vladimir Iljitšile kotlettide valmistamiseks peeneks raius. Piima ja leiba oli külluses."

Ja keda (mõtleb mõni lugeja) segas see tsaarirežiim, kui juba kõige paadunumaid revolutsionääre asumisel lausa nuumati? Kus on nad nüüd, need lambad?

Krupskaja, eriti aga ta ema kohaletulekuga läks Lenini elu veel paremaks.

Nadežda Krupskaja meenutab: "Elama hakkasime perekondlikult. Suvel oli võimatu majapidamisse abilist hankida."

Meie vaatevinklist tundub nagu imelikuvõitu kahe terve naisterahva olemasolu korral veel abilist otsida. Kuid igal ajal omad kombed.

"Mina ja ema sõdisime vene ahjuga. Alguses juhtus, et ajasin klimbisupi ahjuhargiga ümber. Oktoobris tuli abiline, kõhnuke, teravate küünarnukkidega 13-aastane Paša, ja võttis kogu majapidamise kärmelt enda kätte."

Nii just oligi: kaks tugevat naisterahvast hakkama ei saanud, aga 13-aastane teismeline küll. Ja ei tulnud ühelegi leegitsevale revolutsionäärile pähe, et Paša näol kasutasid nad palgalist lapse tööjõudu, mille vastu nad ise välja astusid, kui asi ei puutunud isiklikult neisse.

Šušenskojes vaheldus revolutsioonilise idee arenemine tulevikuunistustega: "Õhtuti ei suutnud me Iljitšiga kuidagi uinuda, unistasime võimsatest töölisdemonstratsioonidest, milles me ka ise kunagi osaleme."

Vahetevahel vilksatavad Krupskaja Šušenskoje-mälestustes täiesti

uued, varem talle mitteomased kalgid noodid. Minussinski maakonnas oli palju asumiselesaadetuid – vanu narodnikuid ja uusi sotsiaaldemokraate. Narodnikuid kutsuti vanakesteks. Üks noortest põgenes. Tema asumiselt pagemisest teada saanud vanakesed vihastasid, et neid polnud ette hoiatatud, sest võisid tulla läbiotsimised, aga nemad polnud veel platsi puhtaks teinud, see tähendab, polnud illegaalset kirjandust ära peitnud.

Abikaasa ütles Nadeždale: "Pole midagi hullemat neist asumisejuhtumitest, need hoiavad hirmsasti pinges. Vanakestel on närvid läbi, mida kõike nad pole üle elanud, isegi sunnitöö. Kuid ei maksa end sellistest lugudest kurnata lasta, ei tasu end tühja-tähja peale kulutada – kogu töö seisab alles ees."

Krupskaja iseenesest oleks end kulutanud küll, isegi märkamata, et kulutab. Kuid järk-järgult Lenini peegelpildiks muutudes õppis ta temaga kõiges nõus olema.

Krupskaja kirjutab: "Vladimir Iljitš nõudis vanakestest lahkulöömist. Mäletan koosolekut, kus lõhenemine aset leidis. Otsus lõhenemisest oli juba varem vastu võetud, see tuli teoks teha võimalikult valutult. Lahku löödi sellepärast, et oli vaja. Kuid seda tehti tigeduseta, kahjutundega. Niimoodi lahus pärast elatigi."

Endine Nadja mõistis, et see oli julm. Jutt on ju tegelikult ainult lihtsast läbikäimisest asumisel. Headest suhetest vanade inimestega, tähelepanust nende vastu. Asumise tingimustes, kus inimesed olid avatud tähelepanule ja toetusele, oli selline lõhenemine vanakestele hukutav.

Uus Nadežda Konstantinovna muutus oma kangelase kõrval heasüdamlikust naisterahvast järk-järgult kalgiks revolutsioonisõduriks. Ja koos selle muutusega toimus järk-järgult ka teine, justkui vormi ja sisu kokkuminek – hääbus Nadežda üürike ilu. Sellele aitas tugevasti kaasa algav Basedow' tõbi, mis vajutas oma pitseri kogu Krupskaja elule. Kuid valitud teelt see teda ei vääranud – vastupidi, see justkui lülitas tema jaoks peaeesmärgi saavutamisel välja kõik elurõõmud ja kiindumused, mis varitsenuksid Turgenevi tüüpi tütarlast Nadeždat tema revolutsioonilisel teel.

HÄVINGU LOOJAD

Haarates mõttelise pilguga kahekümnendat sajandit ja lähenemist sellele, märkad paljusid tegelasi, kes on justkui selle aastasaja kujundanud – need on presidendid ja teadlased, kirjanikud ja igat liiki õhusõitjad. Kuid nemad on vaid tagajärg. Kes on aga põhjus?

Ärgu mõned minuga nõustugu ja riskigu ma pealegi väljanaerduks saada, ütlen siiski: otsige naist! Kui te ei näe kõikides inimkonna kangelastegudes ja alatustes kuskil valguse ja pimeduse, tunde ja mõistuse piiril ning headuse ja kurjuse ristmikul naise varju, siis ei näe te ega mõista mitte midagi endast ega oma ajast.

Vastsündinud sajandi peatsis seisid kaks omamoodi tagasihoidlikku naisterahvast, kes kinkisid selle meile oma isiklike kätega sellisena, nagu ta praegu on. Need olid kaks slaavlannat – Marie Sklodowska ja Nadežda Krupskaja.

Nad lasid oma õrnade käekestega pudelist välja džinnid, kelle olid välja peilinud nende mehed. Polnuks nad mõlemad oma meeste tööle nii pühendunud, andunud ja ustavad olnud, arenenuks ajalugu teisiti.

Mõlemad sündisid Venemaal kas saatuse tahtel või kosmose saladusliku tähe all. Sklodowska sünnimaa Poola kuulus toona veel Vene impeeriumi koosseisu.

Nende elulugude mõnede daatumite võrdlemine on tähendusrikas.

1867 – sündis Marie Sklodowska.

1869 – sündis Nadežda Krupskaja.

1883 – Sklodowska lõpetas kuldmedaliga gümnaasiumi.

1886 – Krupskaja lõpetas kuldmedaliga gümnaasiumi.

1885 – 1901 – Sklodowska õpetas külalapsi kirjutama.

1891 – 1896 – Krupskaja õpetas töölisi õhtuses pühapäevakoolis.

1895 – Sklodowska abiellus Pierre Curie'ga.

1898 – Krupskaja abiellus Vladimir Uljanov-Leniniga.

1897 – 1906 – Sklodowska tegi koos Curie'ga sajandi avastused: uraani radioaktiivsuse ning uued mineraalid polooniumi ja raadiumi. Sai avatud tee aatomienergia kasutamiseks.

1903 – 1917 – Krupskaja lõi ja arendas koos Leniniga sajandi uuendust – bolševike parteid, kelle poliitiline aktiivsus pööras vene revolutsiooni leninlikule teele.

1906 –1931 – tipp oli ületatud. Pärast mehe surma jätkas Sklodowska tööd Euroopa soodsates tingimustes.

1924 – 1939 – tipp oli ületatud. Krupskaja jätkas oma tööd Stalini ebasoodsates tingimustes.

1934 – suri Marie Sklodowska.

1939 – suri Nadežda Krupskaja.

Millest need faktid kõnelevad? Kaks kaasaegset, kaks suurt loojat, kes tõid ilmale hävingu jõud.

Siinkohal mõned pildid nende tööst.

Räägib Sklodowska, kes keetis neli aastat radioaktiivset putru, luues oma Frankensteini:

"Sukeldusime üle pea uude valdkonda, mis avanes meie ees tänu ootamatule avastusele. Vaatamata rasketele töötingimustele olime õnnelikud. Viibisime päevade kaupa laboratooriumis. Armetus saras valitses täielik rahu ja vaikus, juhtus, et tuli ühe või teise operatsiooni käiku ainult jälgida... Elasime meie ühises ja ainsas vaimustuses kui unenäos.

Selles vanas viletsas saras möödusid elu parimad ja õnnelikemad aastad, mis said pühendatud täielikult tööle. Sageli valmistasin mingisuguse toidu siinsamas, et mitte katkestada eriti tähtsa operatsiooni käiku. Mõnikord segasin terve päev peaaegu endapikkuse raudpoldiga keevat massi. Õhtuti vajusin väsimusest kokku...

Mul tuli päevas ümber töötada kuni kakskümmend kilogrammi algmaterjali, mille tulemusena oli kogu sara suurtest keemiliste setete ja lahustega nõudest üle kuhjatud. Kurnav töö – kottide ja anumate tassimine, lahuste ümberkallamine ühest nõust teise, keeva vedeliku

segamine malmist pesukausis mitu tundi järjest..."

Sklodowska tütar Ewa täiendab seda juttu oma detailidega:

"Marie töötleb kilogramm kilogrammi haaval ümber tonnide viisi uraanimaaki. Hirmsa püsivusega kehastub ta nelja aasta jooksul järjekorras ümber nii teadlaseks, kvalifitseeritud tööliseks, inseneriks kui mustatööliseks. Tänu tema ajule ja energiale ilmub sara igerikele laudadele üha enam ja enam üha suurema ja suurema raadiumisisaldusega küllastunud produkte. Armetus, igast küljest tuult läbilaskvas saras levib tolm raua-ja söekübemetega, mis segunevad püüdlikult puhastatud ümbertöötlusproduktidega ja mis viib Marie meeleheitele... Pierre'i on see lõpmatu võitlus nii ära tüüdanud, et on nõus sellest lahti ütlema. Ta soovitab Mariel korraks hinge tõmmata. Kuid Pierre ei ole arvesse võtnud oma naise iseloomu – Marie tahab raadiumit eraldada ja eraldabki..."

1902. aastal, nelikümmnend kuud hiljem sellest päevast, mil Curie abielupaar teatas raadiumi tõenäolisest olemasolust, saavutas Marie lõpuks võidu.

Tänu tema suurtele, omakasupüüdmatutele ja õilsatele püüdlustele saime me Hiroshima, Nagasaki, Semipalatinski, Nevada ja Tšernobõli. Kogu oma ilus.

Kas see kangekaelne slaavlanna mõtles, milleks võib inimkonnale tema hullus pöörduda? Alguses ei suutnud ta sellele isegi mõelda, kuni nägi, millistesse kätesse tema avastus sattus.

Kas siis maksis nii püüda ja leukoosi surra?

Samal ajal lõi teine paar Šušenskojes, kuhu oli sattunud emigratsiooni, ja osaliselt sellessamas Pariisiski, kus Curie'd puhkust tundmata raadiumit eraldasid mehhanismi, tohutut purustus- ja ülesehitusjõuga masinat, mis oleks võimeline juhtima inimkonda. Lõi nagu ka Curie'd kõige paremate kavatsustega – inimese ja tema tuleviku triumfiks...

Krupskaja kirjutab: "Pärast iga Venemaalt saabunud kirja ei saanud Iljitš öösiti magada... Ka minule jäid need unetud ööd meelde. Vladimir Iljitš unistas kirglikult ühtse, monoliitse partei loomisest, kuhu oleks koondunud kõik eraldunud ringid oma parteisse suhtumisele rajanevate

isiklike sümpaatiate ja antipaatiatega ja kus ei oleks mitte mingisuguseid kunstlikke barjääre, kaasa arvatud rahvuslikke..."

Hämmastavalt lähedased on elutu ja mõistusliku looduse protsessid. Ainult ümberpöördult: esimesel juhul eraldatakse tohutust massist vähene (ent hinnaline), teisel puhul luuakse vähesest suur (kuid samuti hinnaline).

Saamatu koduperenaine Krupskaja töötas aastaid endale und ja puhkust lubamata poliitilises köögis, aidates Leninil samm- ja raashaaval parteid kokku panna.

Kongressid vaheldusid konverentsidega, konverentsid kongressidega. Krupskaja osales nende organiseerimise kõikides vormides, mehaanilisest tööst oraatorluseni tribüünidel. Ta kirjutas omi brošüüre ja raamatuid, kirjutas ümber Lenini töid, täitis sekretärikohuseid VSDTP Keskkomitees, oli kõige tähtsamate koosolekute delegaat, organiseeris Longjumeaus parteikooli, kirjutas artikleid pedagoogikaküsimustes, õpetas elama naisi – vasakpoolseid sotsialiste, töötas sõja ajal vangide välismaiste organisatsioonide komitees, viimistles projekte, koostas programme, osales resolutsioonide väljatöötamises, juhatas kultuurhariduslikku tööd ning oli "Iskra", "Proletaria", "Rabotšaja Gazeta" ja "Pravda" kaastöötaja. Ta oli mitmetahuline, ei kurtnud väsimuse üle, uputas end töösse. Kuid mitte kunagi ei unustanud ta muretsemast Tema väsimuse üle: "Kohe kongressi alguses olid Iljitši närvid katkemiseni pingul. Belgia töölisnaine, kelle juures me Brüsselis elasime, oli väga kurb, kui Vladimir Iljitš ei söönud hollandi juustu ja neid suurepäraseid rediseid, mida ta Iljitšile hommikueineks pakkus. Kuid Iljitšil polnud juba tollal söögiisu. Londonis sattus ta omadega juba päris ummikusse – ei maganud enam üldse ja närveeris kohutavalt."

Lenin hindas oma naist ja võitluskaaslast.

"Iljitš kiitis minu uurimisvõimeid... minust sai tema usin reporter. Kui elasime Venemaal, võisin mina Vladimir Iljitšist tavaliselt palju vabamalt ringi liikuda ning rääkida märksa suurema hulga inimestega. Taipasin juba paarist-kolmest tema küsimusest, mida ta teada tahab. Ja

nuuskisin kõikjal," kirjutas Krupskaja palju aastaid hiljem pärast Lenini surma, paotades tagasihoidlikkusest ainult osakese oma ennastohverdavast teenimisest Temas avalduva kõikeneelava idee heaks.

"Ta seisis kogu organisatsioonilise töö keskmes: võttis vastu kohalesõitnud seltsimehi, suunas ja vabastas ärasõitjaid, lõi sidemeid, andis märgusõnu, kirjutas kirju, šifreeris ja dešifreeris. Tema toas püsis peaaegu alati konspiratiivkirjade kuumutamisest tekkinud kõrbenud paberi hõng," meenutab Trotski Krupskajat raamatus "Minu elu".

Mööduvat sajandit vaadeldes tuleb tunnistada, et Lenin poleks Krupskajata mitte kunagi saavutanud kõiki neid oma vapustavaid kordaminekuid. Võtnud VÕIMU ja omamata töökorda seatud masinat, oleks ta selle võimu käest lasknud.

Töö inimmaagiga kulges kauem ja raskemalt kui radioaktiivse maagiga. Kuid mõlemal juhul langes teadlaste ja revolutsionääride usk võidusse kokku.

Krupskaja tõendab: "Vladimir Iljitš uskus sügavalt proletariaadi klassiinstinkti, tema loovjõusse, tema ajaloolisesse missiooni... See polnud pime usk tundmatusse jõusse, see oli sügav kindlus proletariaadi jõus, tema tohutus rollis töölisklassi vabastamisel. Kindlus, mis rajanes ürituse põhjalikul tundmisel, tegelikkuse kõige kohusetundlikumal uurimisel."

Kas see tagasihoidlik õpetajanna mõtles, milliseks orjuseks võib pöörata see "töölisklassi vabastamise üritus"?

Mõlemal juhul sai aastasada kaks suurepäraselt valmistatud kingitust: RAADIUMI ja REVOLUTSIOONI.

Mõlemal juhul seisid globaalselt mõtlevate meeste selja taga erakordselt töökad naised.

Iidseim maailma kollisioon – mees annab idee ning naine (oma ideid omamata) tikib tema skeemi järgi pildi välja.

Mõlemal juhul pole inimkond veel määratlenud, kas tänada kaht silmapaistvat paari või siis neid needa kingituse eest.

Vaevalt et mõlemal juhul inimkond otsusele jõuabki, kuna juhtus vaid see, mis juhtuma pidi.

Sklodowska ja Krupskaja võrdlemises (nad olid isegi väliselt kuidagi sarnased) on aimatav üks ja seesama erinevate isiksuste mastaap, mille määratlemisel joonistuvad tohutu suurusega figuurid, sõltumata nende tööde tulemusest ning nende inimeste sümpaatiast ja antipaatiast, kes neid vaadates püüavad selgusele jõuda, kes nad sellised olid.

LENINI ARMUKE ?

"Kas tead, mis ma kuulsin?" ütles mulle sõbranna Aljonka, piiludes väikeses toakeses ringi, kus peale minu ja tema polnud kedagi. "Ega sa kellelegi edasi ei räägi?"

"Vannun!"

"Pioneeri ausõna? Kõikide juhtide nimel?"

"Jah!"

"Leninil on armuke!"

"Kuid tema isegi on juba ammu surnud!"

"Noh, oli, kui veel elas."

"Valetad!"

"Ei valeta! Minu hoidja Nastja sõbrustab Katkaga. Katka on aga Lenini armukese tütre koduabiline. Ta oli juba enne Leninit abielus ja tal oli palju-palju lapsi. Peaaegu et kümme tükki. Ta jättis nad maha ja põgenes Leniniga revolutsiooni tegema."

"Aga Krupskaja?"

"Ei tea..."

See tobe vestlus leidis aset neljakümnendate aastate lõpus. Meie ei olnud aatomilapsed. Me ei teadnud midagi televiisorist ja pluralismist. See-eest teadsime väga hästi, et Ameerikas nälgivad mustad lapsukesed, et õnneliku lapsepõlve eest (missugune see ka ei olnud) tuleb tänada seltsimees Stalinit ja et vanaisa Lenin (olgugi, et surnud) elab igavesti ning vannutab meid iga päev õppima, õppima ja veel kord õppima. See mulle vähemõistetav lühikesevõitu "veel kord" muutis kogu ütluse mitte eriti tõsiseltvõetavaks ja tegi nalja – kuis nii, "veel kord"?

Kui Stalini nimega kaasnes alati midagi ähvardav-grandioosset, siis vanaisa Lenini nimega midagi erilist seotud polnud. Meie ettekujutlustes elas ta justkui kahes isikus: armas poisike, valge kiharapäine raidkuju, üks käsi toetumas postamendile ja teine torgatud püksirihma vahele; ning kiilaspäine väikese habemekese ja kissis silmadega sümpaatne vanamees. Või et temal oli armuke? Aga Krupskaja?

Krupskaja oli endast alatiseks jätnud mulje ühtviisi igavast, hallipäisest, prillitatud pungis silmadega hallikassinisest kivipangast.

Mis armuke, nad olid ju nii vanad!

Viie aasta pärast (täiesti unustanud Aljonka sensatsiooni) kuulsin ma Puškinost väljuvas linnalähedases elektrirongis katket kahe elatanud naise vestlusest.

"Ehitas ju Armand, sellepärast seisabki. Elaksid nad veel tänagi, oleks elu hoopis teine."

"Milline inimene! Inessa jättis viis last tema kaela, ja Armand kasvatas nad kõik üles."

"Stjoša aitas lastel kaelakandjaiks saada. Ta oli Armandile justkui Jumala poolt saadetud."

Nad läksid sosinale üle, kuid minu mällu talletus kaks tuttavat nime: Armand ja Inessa.

Inessa Armand, Lenini ja Krupskaja võitluskaaslane.

Unustasin ka selle jutuajamise. Nõukogude keskkool tegi kõik, et Lenini elu ei kutsuks enda vastu esile mitte mingisugust uudishimu. Ühiskond pidi võtma tõe pähe mõtte ideaalsest Leninist ning mitte tema elu üle aru pidama.

Ja lõpuks, kui 1953. aasta suvel olin Ivan Popovi suvilas ning istusin lõunalauas Popovi juurde mingi asjaajamise pärast sõitnud noore kräbeda režissööri kõrval, pidin ma järsku tema Popovile esitatud küsimuse peale soolasambaks tarduma: "Ivan Fjodorovitš, on see tõsi, et te olite Inessa Armandiga lähedalt tuttav?"

Popov vahetas naisega kiire pilgu.

"Mingil määral küll. Meid mõlemaid pagendati Mezenisse. Pärast töötasime koos välismaal Internatsionaalis..."

"Kas kirjutame stsenaariumi "Lenini armastus"?"

Popovi nägu tõmbus pingule.

"Mis mõttes – armastus?"

"Otseses. Mõistate ju isegi. Näitame, kuidas inimesed revolutsioonilise kohuse nimel tunnetest võitu said."

Popovi ilme pehmenes.

"Nagu ei mäletaks, et keegi oleks revolutsioonilise kohuse nimel oma tunded maha salanud. Millisest armastusest te räägite? Ei tea."

Režissööril tuli pika ninaga ära sõita. Popovide vahel puhkes skandaal: "Kust sa sellise provokaatori võtsid? Miks sa ta siia tõid?"

"Kuid, Jean, ta käis nagu uni peale. Ta oli nii armas, ma ei saanud talle ära öelda, mind pole niimoodi kasvatatud. Kuid pole midagi, sa andsid talle ju nina pihta."

Popovi põlvkonna inimesed olid konspiraatorid. Nad olid lõpetanud sandarmliku jälitamise, leninliku kahtlustamise ja stalinliku sallimatuse kooli, bolševistliku pelglikkuse ja mitut liiki salgamise kursused.

Selsamal õhtul sõlmisin ma üheks niidiks kokku nii Aljonka jutu Lenini armukesest, kahe naise elektrirongivestluse kui režissööri küsimused. Ivan Popovilt tuli küsida Inessa Armandi kohta!

Kui kenalt see nimi kõlab – Inessa Armand! Salapäraselt! Sarmikalt! Üheaegselt sugeneb mulje millestki õhulisest ja suurejoonelisest.

Kohe meie esimese "salajase" lõunasöögi ajal ütles Popov: "Tundsin Inessat rohkem kui ühtegi teist revolutsionääri."

"Kas see on tõsi, et ta oli Lenini armuke?"

Popov ei vastanud sõnakestki. Kuid lõuna lõppedes ütles ta manitsevalt (mida ta muidu harva tegi): "Pea meeles, et elu on märgatavalt keerulisem, kui tundub. Ent sõna, see on hirmus jõud. Ebatäpne sõna on kirjaniku surm. Ja inimese surm üldse. Sõnade ebatäpne kasutamine on ohtlik. Inessa Armandit ei saa kuidagi nimetada Lenini armukeseks. See oli midagi hoopis, hoopis keerulisemat."

* * *

Proovin ära kasutada Inessa Armandi kirjeldust tema biograafi Pavel Podljaštšuki sulest.

"Pikad patsid seatuna kohevasse soengusse, pisikesed kõrvad, puhas laup, järsult piiritletud suu ning imelised rohekad silmad – säravad, tähelepanelik-kurvad, ainiti kaugusse vaatavad."

Kas on raske ette kujutada? Aga fotod? Need valmistavad pettumuse. Fotodel paistab ta mulle röövlinnusarnane – nokakujuline nina, lennukas profiil. Foto tardumuses see nägu pigem peletab endast eemale, mitte ei tõmba ligi. Kuid nähtavasti oli see nägu liikumises, vestluses, naeratuses ja silme särades kordumatu, tabamatult kaunis, vastasel korral poleks kõikide nende inimeste arvamus, kes olid Inessa Armandit kas või ainult korra näinud, nii täielikult ühte langenud.

"Ta oli ebatavaliselt kaunis."

"See oli mingisugune ime! Keegi ei suutnud tema võlule vastu panna."

"Oma sarmi, loomulikkuse ja suhtlemismaneeriga sütitas ta kogu ruumi enda ümber. Kõik lakkas olemast, kui ilmus Inessa, kui ta hakkas rääkima ja naeratama. Või mossitama."

Kaks viieteistaastast tüdrukut, prantsuse näitlejate Nathalie ja Théodore Stéphani orvuksjäänud tütred sõitsid Venemaale oma tädi juurde. Tädi andis rikkas vene kaupmeheperes muusika- ja prantsuse keele tunde.

Veel tänagi mäletatakse Moskva-lähedases Puškinos, Jeldiginos ja Aljošinos kaubamaja "Jevgeni Armand ja pojad" peremehi. Klanni pea Jevgeni Armand oli metsade, mõisamaade, Moskva tulutoovate majade ning Moskvast kahekümne kaheksa versta kaugusel Puškinos asuva villa- ja värvimisvabriku omanik. Jevgeni Armandi vennad, pojad ja vennalapsed ajasid äriasju nii Venemaal kui piiri taga. Armandid olid venestunud prantslased, mis võib-olla selgitabki nende erilist kiindumust koos guvernandist tädiga perekonda ilmunud kahe tütarlapse, Inessa ja Reneé vastu.

Need otse Pariisist tulnud tüdrukud – nii kenakesed, arukad, sädelevad, ääretult musikaalsed – lendasid Armandite perre nagu imetabased linnupojad, kus neid noored mehed juba lausa ootasid, valmis armastama romantiliste südamete kogu kirega. Jevgeni Armandil oli kolm poega – Aleksandr, Vladimir ja Boriss. Loomulikult ei kõlvanud sellised tütarlapsed tollase Vene elu seaduste kohaselt vendade Armandite pruutideks. Kuid esiteks – vennad olid progressiivsed noorukid. Kõik nende mõtted (ja hiljem ka teod) polnud suunatud mitte kaubamaja "Jevgeni Armand ja pojad" aluste kindlustamisele, vaid nende kõigutamisele. Eriti ilmekalt väljendasid seda kogu oma eluga Vladimir ja Aleksandr. Teine asjaolu (ja minu arvates ka peamine): Stéphani tüdrukute prantsuse päritolu osutus sellekssamaks esmaseks kütkestavaks teguriks, millele polnud mingit võimalust vastu panna.

Venemaa on kogu aeg vaadanud kõigele välismaisele nagu millelegi imepärasele. Võib-olla on selle põhjus raudne eesriie Peeter Esimese poolt Euroopasse raiutud akna ees? Minu nooruses (XX sajandi 50.–60-ndail aastail) oli edukast, ütleme, Moskva kirjaniku perekonnast pärit noorukile abiellumine noore välismaalannaga, kes töötas õpetajana NSV Liitu akrediteeritud suursaadiku perekonnas, tohutuks kordaminekuks ja prestiižiks. See andis varusidemeid ning avas sellisele noorukile, kui tal oli mingisugunegi anne üldmõistetava iseloomuga kunsti valdkonnas – balletis, muusikas, kinos või maalikunstis, raja või isegi laia tee Läände.

Vendade Armandite nooruses aga, kus ei vajatud mõrsjaid "väljasõiduks", vihjanuks noore prantslanna kuju nagu sädemele suure Prantsuse revolutsiooni leegist. Nagu Marianne barrikaadidelt. Inessa võis tõepoolest temaga sarnaneda. Inessa abiellus Aleksandr Armandiga, Reneé – Borissiga.

Selleks, et mingilgi määral mõista venestunud ja revolutsioniseeritud Inessat, tuleb minu arvates pöörduda suure vene ilukirjanduse poole, mis paljuski formeeris XIX sajandi lõpu XX sajandi alguse noorsoo maailmavaadet. Inessa tunnistas ka ise, et tema mõttemaailmale vajutasid oma pitseri Lev Tolstoi vaated.

Ta kirjutab: "Mõned tema laused ja iseloomustused justkui sööbivad sinu ellu, mõnikord annavad sellele isegi suuna. Näiteks üks fraas "Sõ-

jast ja rahust", mida lugesin, kui olin 15-nene. Ja sellel oli mulle tohutu mõju. Kirjanik räägib seal, et mehele läinud Nataša muutus emaseks. Mäletan, et see väljend tundus mulle solvav, väga solvav, see mõjus piitsalöögina, ning kujundas minus kindla otsuse mitte kunagi muutuda emaseks, vaid jääda inimeseks."

Heidame pilgu raamatusse "Sõda ja rahu": "Ta oli täidlasemaks ja kogukamaks läinud, nii et selles tugevas emas oli raske ära tunda endist peenikest ja väledat Natašat. Tema näojooned olid võtnud kindla kuju ning nende ilme väljendas malbet rahu ja selgust. Tema näos ei olnud enam nagu varem seda alatasa leegitsevat elevuse tuld, mis oli olnud tema veetlus. Nüüd oli sageli näha ainult tema nägu ja keha, kuid hinge ei paistnud kuskilt. Paistis ainult tugev, ilus ja viljakas emane.

Väga harva süttis temas nüüd endine tuli. Seda juhtus ainult siis, kui mees koju tuli, nagu praegu, kui laps haigusest paranes või kui ta krahvinnaga vürst Andreist kõneles (mehega ei rääkinud ta temast kunagi, oletades, et mees on vürst Andrei mälestusele armukade) ja väga harvadel kordadel, kui miski teda juhtumisi meelitas laulma, millest ta abielu ajal oli täiesti loobunud. Ja nendel harvadel silmapilkudel, mil tema väljaarenenud, ilusas kehas süttis endine tuli, oli ta veel kütkestavam kui enne."

Öelge, mida on siin Nataša Rostova kohta halvasti kirjutatud? Ning miks siis säärane Nataša transformatsioon – niivõrd tüüpiline naisterahvastele – tekitas nördimust noores veetlevas prantslannas, kes nii või teisiti vastavasse ikka jõudnuna kordas Nataša saatust – läks mehele, oli mõnda aega selles abielus õnnelik ning sünnitas lapsed: Aleksandri, Fjodori, Inessa ja Varvara. Kas siis elu andmine ei olegi iga naise üks peamisi missioone? Mida on siin halvustavat?

Inessa noorusaegadel ihkas virgunud naise ühiskondlik teadvus aktiivset tegutsemist. Naine ei jooksnud mitte koju, vaid kodunt välja. See oli maania. Aja märk. Tollase elukorra seaduspärasus. Ja see mängis oma rolli seda liiki naismutandi formeerumisel, kes hiljem sammus oma lahendamata jäänud probleemidega läbi kogu kahekümnenda sajandi, kandes meheliku võitluse lippu nagu isiklikku.

Võimalik, et alles praegu saabub kainenemise periood.

Kas aga saabub?

Tolstoi naisekuju Inessale ei meeldinud. Talle läks hinge hoopis vene inimestega palju imesid korda saatnud Veera Lopuhhova-Kirsanova N. Tšernõševski romaanist "Mida teha?"

See Tšernõševski naise Olga kirjanduslik prototüüp suutis nagu ei keegi teine mõjutada reaalse elu armastuskolmnurki – üks naine ja kaks teda armastavat meest. Ja kas kõik kolm olid õnnelikud?

Kaks meest armastavad ainult sind ja on sinu heaks valmis sooritama kõiksugu kangelastegusid – missugusele naisterahvale selline situatsioon ei meeldiks?

Kolmest vennast vanima Aleksandr Armandi õnnelik ja edukas naine ei pidanud armastuskolmnurga kolmandat nurka kaugelt otsima. Ja ega ta otsinudki. Tema abikaasa vend Vladimir Armand, kes oma revolutsioonilistelt vaadetelt oli sotsiaaldemokraatia usku (ja tänu sellele vanemast vennast kaugel ees), osutus Inessale väga lähedaseks nii vaadetelt kui tunnetelt. Nad hakkasid teineteist armastama. Õilsameelne Aleksandr Armand andis armastatud naise nelja lapsega vabaks ning see hakkas uue mehega Moskvas, Ostoženkas elama uut, suurepärast, õnnelikku elu. Inessa viies laps Andrei oli juba Vladimir Armandi poeg.

Inessa revolutsioonilise mõju alla sattunud Vladimir võttis tema vaated vastuvaidlematult omaks ja järgnes talle, kuhu naine teda ka ei juhtinud. Tee viis türmi, asumisele, emigratsiooni. Tšernõševski skeem klappis täielikult. Eksmees Aleksandr Armand aga armastas Inessat üha edasi ning aitas, kuidas suutis – ostis vanglast välja, võttis sel ajal, kui naine türmide ja asumiste vahet liikus, kõik lapsed enda juurde, täitis kõik Inessa soovid. Uus abikaasa Vladimir järgnes naisele asumisele ning täitis samuti kõik tema soovid.

Aga Inessa? Kas naine, kes ehitas oma kolmnurga üles tema enda jaoks kõige soodsamal kujul, oli õnnelik?

1908. aasta sügisel kirjutas Inessa asumiselt Mezenist oma sõpradele Askanzitele järgmist: "Ebakõla isiklike või perekondlike ning ühiskondlike huvide vahel osutub tänapäeva intelligendi jaoks raskeimaks probleemiks, kuna alalõpmata tuleb ohverdada kas siis üks või teine. Ja

kes meist üldse ei seisaks sellise dilemma ees? Ning kuidas sa ka ei otsustaks, ühtviisi raske on ikkagi."

Mõned päevad hiljem pärast selle kirja kirjutamist põgenes Inessa asumiselt ja oli mõnda aega Moskvas, kus ta kohtus lastega, kes olid Aleksandr Armandi hoole all. Ning põgenes siis illegaalselt Soome kaudu piiri taha, kus teda pidi ees oòtama Vladimir Armand. Sealt kirjutas Inessa nendelesamadele Askanzitele teise kirja: "Loomulikult ma ei kahtlustanudki, et tal võib nii halb olla, ja mõtlesin, et ees seisab ainult väike operatsioon, paise avamine... Ent kahe nädala pärast ta suri. Mulle on tema surm korvamatu kaotus, kuna temaga oli seotud kogu mu isiklik õnn. Kuid isikliku õnneta on inimesel väga raske elada."

Kuid samas kirjas avaldab Inessa oma uued kavatsused, mis puudutavad sootuks teistsugust õnne: "... sõitsin Pariisi, proovin siin töötada. Tahan tutvuda prantsuse sotsialistliku parteiga. Kui oskan, suudan kõike seda teha, kogun kas või natukese kogemusi ja teadmisi tulevase töö tarvis."

Juba korra teele astunud Inessa sellelt enam kõrvale ei kaldunud.

* * *

Kõik uurijad tunnevad huvi, kus see võluv nooruslik lesk, kes pärast mehe kaotust oli enesevalitsemise pikkamisi tagasi saanud, Leniniga kokku sai? Kas koos sotsiaaldemokraatidega mingis Pariisi kohvikus olles või siis emigrantide odavas sööklakeses einestades? Võib-olla Gobelini tänavas asuvas vene raamatukogus või Orléansi tänavas partei trükikojas? Või siis Brüsselis, kus Inessa end lõpuks sisse seadis ja kuhu Lenin sõitis rahvusvahelise sotsialistliku büroo istungjärgule?

On teada, et tutvus leidis aset 1909. aastal.

* * *

"Ivan Fjodorovitš," olen ma välja valinud sobiva momendi, "kas Inessal oli Leniniga romaan?"

"Romaan ja Armand, kõlab ilusasti," rihtis Popov oma ilusad pruunid silmad lakke. "Inessa ümber valitses alati ilu, poeesia ja armumise atmosfäär."

"Kas Inessal oli siis Leniniga romaan või ei?"

Popov jälgis oma sametiste silmadega, kuidas suur karvane ämblik liikus mööda oma nähtamatut niiti lae ja armatuuri vahel: "Kas sa ämblikke kardad?"

"Ei."

"Peaks ta eemale peletama. Mine too hari."

Siis hakkas ta rääkima. Inessa elas Mezenis oma teise mehe Vladimiriga, nagu öeldakse, südamest südamesse, ja kõik ümberringi imetlesid nende suhteid. Kuid seda enam armuti Inessasse. Ta andis noorele Popovile prantsuse keele tunde ja koketeeris temaga meeletult. Kuid tema koketeriis olid piirid, millest oli võimatu üle astuda. Koketerii koketerii nimel – puht prantslaslik joon.

"Kas olite temasse armunud?"

"Loomulikult. Võimatu oli mitte armuda."

"Kuidas ta teisse suhtus?"

"Suurepäraselt. Andis mulle soovituse Lenini juurde, kui sõitsin pärast asumiselt põgenemist emigratsiooni. Emigratsioonis saime eriti lähedasteks. Töötasime Internatsionaalis..."

"Mida see tähendab – saime eriti lähedasteks?"

Popov tõmbas silmad veidi vidukile ja naeratas: "Nagu revolutsionäärid."

* * *

"Ivan Fjodorovitš, kas Inessa rääkis kunagi oma armastuskolmnurgast Armandite perekonnas?"

"Jah. Ta arvas, et Vladimiri surm oli Jumala karistus."

"Tema? Marksist?"

"Sellest hoolimata. Ükskord me rääkisime armastusest. Inessa Fjodorovna veenis, et füüsiline kiindumus ei pruugi sugugi olla ühenduses hingelise armastusega."

– "Kas teie vaidlesite talle vastu?"

"Ei. Ta ütles – see oli 1920. aastal –, et tema elus on need kaks tunnet ainult korra kokku langenud. Seda seoses Vladimir Armandiga. Ja ma polnud selle jutuajamise juures mitte üksi, meid oli inimest viis."

"Oli siis Inessal Leniniga romaan või ei?"

"Inessal? Jumal hoidku! Ta armastas Leninit kui oma õpetajat. Vähesed teavad, et tema revolutsiooniline küpsemine sai alguse Lenini raamatust "Kapitalismi arengust Venemaal" (Inessa luges selle läbi juba Armandite mõisas elades). Ta uskus Leninisse nagu ei kellessegi teisesse. Järgnes talle. Alguses tagaselja, pärast tema kõrval."

"Kuid see võis isiklikule romaanile ainult kaasa aidata."

"Kuule, sa oled mind ära tüüdanud," ütles Popov. "Ei olnud tal Leniniga romaani."

* * *

Ivan Fjodorovitš Popovi "märkmikust"

"Võta teadmiseks," ütles mulle Popov, "ma armastasin Leninit piiritult. Veetsin koos temaga Brüsselis kogu 1914. aasta viienda jaanuari. Tema tuli sinna Pariisist ning palus võimalust pikali heita ja puhata. Tõin talle pleedi ja katsin ta sellega kinni. Lenin jäi otsekohe magama. Aga mina istusin kõrvaltoas ja mõtlesin, et kui mul tuleks tema eest surra, teeksin seda heameelega. Vaat sedasi. Tollal oli mul armastuses täielik krahh – minu korteriperenaise tütar Jeanne, kelle järele ma õhkasin, kavatses abielluda teisega. Korraliku, sündsa belglasega. Toona ma ei mõistnud, kuidas on võimalik eelistada minule kedagi teist. Minule! Mis siis, et haletsusväärsele emigrandile, poliitilisele väljasaadetule! Kuid mina, lollakas, mõtlesin ju tõepoolest, et mind võib armastada lihtsalt niisama. Ei millegi eest. Ning Lenin tundis sellel päeval kohe, et mul on ebameeldivusi: "Te oleksite nagu muutunud? Kas olete millestki häiritud? Milles asi?"

"Ei milleski."

"Kui te tõepoolest põhjust ei tea, siis seda hullem. Alati on vaja leida põhjus, ja see kiiresti kõrvaldada.Te teate seda tegelikult isegi, ainult varjate midagi ja kavaldate."

Mul ei olnud tahtmist talle oma armastuse ebameeldivustest rääkida ning ma katkestasin selle vestluse.

Alles ärasõidu eelõhtul küsis ta minult äkki: "Miks ma siinoleku ajal kordagi madam Artzi tütart ei kohanud? Kus Jeanne on? On ta kuhugi ära sõitnud?"

"Olen ma siis Jeannei valvur või, Vladimir Iljitš? Ja ärgem hakakemgi sellest rääkima. See ei vääri teie tähelepanu."

Maja uksel põrkusime ootamatult kokku perenaise ja Jeanne'ga. Nad olid oma külalist saatmas. Kui me Leniniga üles minu tuppa olime jõudnud, sõnasin: "Ja saitegi Jeanne'iga kokku. See oli tema peigmees, Jeanne läheb talle mehele."

Hakkasin otsima tikke, et gaasilampi süüdata, ja minust purskus:

"Kuidas ma tahaksin siit põgeneda, et ei midagi näha ega kuulda!"

Vladimir Iljitš ei vastanud midagi. Avanud kohvri, ütles ta: "Ma ei või rongile hilineda. Minge õige alla ja makske minu eest perenaisele, mina keedan seni tee valmis. Ja ärge enam üles tulgegi, kustutan ise gaasi ja keeran toaukse lukku. Kohtume all."

Saatsin ta jaama, panin rongile, naasesin oma tuppa, süütasin tule ning avastasin laual kirja. Kirja peale oli pandud raha.

"Te peate siit ära sõitma," kirjutas Lenin.

Sõna "peate" oli kahekordselt alla kriipsutatud.

"Sõitke viivitamatult Inessa Armandi perekonna juurde, nad on Saint Jean-de Montsi läänekaldal. Seadke end seal sisse ja puhake. Telegrafeerin teie sinnasõidust. Teades, et teil nagu alati pole raha, jätan teile kakssada franki."

Ja allkirja alla oli lisatud väiksema käekirjaga, sest paberile oli vähe ruumi jäänud: "Soovitan teil oma ebameeldivused ookeani uputada."

"Ja te sõitsitegi?"

"Sõitsin."

"Kas uputasite ebameedivused ära?"

"Uputasin. Hakkasime Inessaga tööle."

Oli siis lõppude-lõpuks Leninil Inessaga romaan või ei?"

"Aa, see on juba teine asi."

"Miks teine?"

"Varem sa küsisid, kas Inessal oli Leniniga romaan."

"Ja teie vastasite, et ei mingil juhul. Kuid Leninil Inessaga, tähendab, oli?"

"Muidugi oli."

"Tõeline romaan? Rääkige! Aga Krupskaja?"

"Ka temal oli Inessaga omamoodi romaan. Kui seda nii võib nimetada. Nad mõlemad – nii Nadežda kui tema ema – ümbritsesid Inessat oma tähelepanuga tutvumise esimesist hetkist. Mõlemal oli Inessaga omad suhted. Jelizaveta Krupskaja veetis Inessaga tunde juttu puhudes."

"Mida oli neil ühist?"

"Kujuta ette, paljugi. Nad mõlemad (erinevalt Nadeždast) olid osaliselt daamid. Sellest ühisteks teemadeks piisas. Arukas Jelizaveta nägi, et Inessasse oli võimatu mitte armuda, ja üritas omamoodi, konkurendiga sõbrustades, oma Nadjat säästa. Ning nad mõlemad suitsetasid."

"Tähendab, et Lenini ja Armandi vahel oli midagi?"

"Mina pole küünalt hoidnud."

* * *

Krupskaja oli suur konspiraator. Oskas udutada ja maha vaikida kõik, mis vaja selleks, et ainult tema peaeesmärk – revolutsiooni võit saaks kavade kohaselt tegelikkuseks. Kui Leninile olnuks ette nähtud armuda Inessa Armandisse ja see aidanuks kaasa revolutsiooniüritusele, tõusnuks Krupskaja armastusest, abikaasalikust truudusest ja isiklikust naiselikust uhkusest väikekodanlikest eelarvamustest kõrgemale.

Üritades mõista kolmnurka Lenin-Krupskaja-Armand, helistasin hiljuti ühele naisajaloolasele, kes oli Krupskaja elu ja tegevuse uurimisele pühendanud kogu oma elu.

"Ärge ainult, palun, kirjutage, et Armand oli Lenini armuke! See on tõeline jamps! See on vale! Seda ei saanud olla! Lihtsalt ei saanud olla! Nadežda Konstantinovna oli väga uhke loomuga, tema juba ei oleks seda välja kannatanud, ta oleks lihtsalt ära läinud, ta ei oleks nende armastust häirinud."

Tundes Krupskaja raudset iseloomu, on raske ette kujutada, et ta olnuks võimeline konkurendi ees uhkust ilmutama või siis siirupilisi pisaraid valama. Konkurendi ees, kes on eelkõige rivaal. Ja abiline.

"1910. aastal sõitis Brüsselist Pariisi Inessa Armand, kellest sai kohe algusest peale meie Pariisi-grupi üks aktiivsemaid liikmeid," kirjutas Krupskaja, selgitades tulevastele põlvedele, kuidas peaks kõike mõistma.

"Ta elas koos perega, kahe tüdruku ja pojakesega. Ta oli tõeliselt tulihingeline bolševik ja väga ruttu koondus meie Pariisi publik tema ümber."

Samal ajal sigines Krupskaja südamesse isiklik mure: Pariisi ilmus Viktor Kurnatovski. Nende kümne aasta jooksul, mil nad polnud kohtunud, oli mees olnud mitmel asumisel, sunnitööl ja hukkamise asemel mõistetud igavesele ümberasumisele. Ta oli suutnud Nertšinskist põgeneda Jaapanisse ja sealt Austraaliasse, kus elas suures puuduses. Pariisi jõudis Kurnatovski Austraalia metsatöödest kurnatuna.

"Erakordselt raske saatus oli ta põhjalikult sisse mässinud," kirjutab Krupskaja Kurnatovski kohta. 1910. aasta sügisel käisime Iljitšiga teda haiglas vaatamas – tal olid hirmsad peavalud, ta piinles kohutavalt... Pärast ta tervis natuke paranes. Sattus leplaste kilda ning hakkas mingi vestluse ajal rääkima ka midagi lepituspoliitikast. Pärast seda meie tutvus mõneks ajaks katkes..."

Kui palju võib tegelikult öelda naine, kui ta tahab midagi varjata! Tahtmatult meenub Lenini julm lahkulöömine vanakestest-narodnikutest Šušenskojes – suvaline teistsugune arvamus tähendas Leninist lahkulöömist, Lenin arvestas ainult endaga üksmeeles olemist. Pole raske endale ette kujutada, et Kurnatovski (selliseid eluraskusi polnud Lenin uneski näinud) võis tõepoolest lõpuks eluga leppida. Kuid leppimatut Iljitši see ei rahuldanud. Ja kui juba mitte Iljitši, siis nähtavasti ka Krupskajat mitte?

Jah, suvalise muu juhtumi puhul poleks Krupskaja isegi mitte meenutanud inimest, kes võinuks Iljitšile närvidele käia. Kuid tegemist oli Kurnatovskiga ja tema enda pisikese saladusega. Kurnatovskile tegi Krupskaja erandi.

"Astusin kord tema poole sisse," meenutab Krupskaja. "Tal oli tuba üüritud Montparnasse'il, ta levitas meie ajalehti, rääkis Longjumeau koolist, ja me vestlesime temaga kui parimad sõbrad. Ta nõustus juba igasuguste tingimusteta partei keskkomitee liiniga. Iljitš rõõmustas ning astus viimasel ajal sageli Kurnatovski poolt läbi. 1912. aasta sügisel, kui me olime juba Krakovis, Kurnatovski suri."

Kui võtta omaks Mark Aldanovi seisukoht ja uskuda, et 1910. aastal Krupskaja kannatas ja valas armukadeduse pärast kibedaid pisaraid, siis taaslähenemine Kurnatovskile võis võib-olla kergendada tema ülelamisi. Täiesti võimalik.

Siiski kaldun ma arvama midagi muud. Vaevalt, et oma iseloomult kinnine ja oma juhi lumivalgele reputatsioonile plekikesegi ilmumist välistav Nadežda Krupskaja otsis Kurnatovski juurest kaastunnet oma armukadedusele. Ta lihtsalt tahtis tema juures olla – mis sellest, et mees oli juba vana ja lootusetult haige. Tahtis tema juurde tulla, rääkida süda puhtaks, aidata teda. Ta tahtis meest näha. Ja ongi kõik.

Kuid Kurnatovski kiire "igasuguste tingimusteta nõustumine partei keskkomitee liiniga" tulenes lihtsalt sellest, et ta tahtis näha oma voodi juures olgugi vananenud ja inetumaks muutunud, kuid siiski seda Nadja Krupskajat, kellest muljed pikkadel ringihulkumisaastatel tema südant soojendasid.

Mille kõigega ei nõustutaks niivõrd tagasihoidliku, peaaegu viimase soovi nimel?

* * *

Hiljem, elades Poroninis ja Krakovis ning veetes palju aega Inessa seltsis, meenutab Krupskaja järgmist:

"Poronini konverentsi toimumise ajaks jõudis kohale ka Inessa

Armand – ilmsete tuberkuloosi ilmingutega. Kuid see ei vähendanud tema energiat, veelgi suurema kirega tegeles ta parteielu kõikide probleemidega. Meie, kõik krakovlased, olime tema siiasõidu üle kohutavalt õnnelikud..."

Krupskaja ise oli sel ajal samuti haige, tema vana haigus (Basedow' tõbi) süvenes. Vanglad, asumised, võõraid linnu mööda kihutamised uuristasid revolutsiooninaiste tervist.

Kuid mis tähtsust sel on, kui teenitakse ühist eesmärki?!

"Sügisel saime me kõik, kogu Krakovi grupp Inessaga väga lähedasteks. Temas oli palju elurõõmu ja tulisust. Eriti kiindus Inessasse minu ema, kelle juurde Inessa tuli tihti juttu puhuma, temaga istuma, suitsetama. Muutus õdusamaks ja lõbusamaks, kui ilmus Inessa... Ta rääkis tollal palju oma elust ja lastest, näitas nende kirju, ja midagi sooja õhkus tema juttudest... Inessa oli hea muusik, agiteeris kõiki külastama Beethoveni kontserte, mängis ise paljusid Beethoveni teoseid.

Iljitšile meeldis eriti "Sonate pathetique" ja ta palus pidevalt Inessal seda mängida. Iljitš armastas muusikat."

Nähtavasti ei saanud see Krakovi idüll kesta lõpmatuseni. Krupskaja seletab Inessa ootamatut ärasõitu Krakovist selliselt: "Alguses eeldati, et Inessa jääb elama Krakovisse ja kutsub lapsed Venemaalt enda juurde; käisin koos temaga isegi korterit otsimas. Kuid elu Krakovis oli väga kinnine, meenutas mõneti asumist. Inessal polnud oma energiat, mida tal sel perioodil eriti palju oli, kuskil rakendada..."

Võib-olla just siin algaski armastuskolmnurga lagunemine? Et tugevneks revolutsiooniline kolmnurk?

"... Inessa otsustas alguses läbi sõita kõik meie piiritagused grupid, lugeda seal ette mõned referaadid, ning hiljem end sisse seada Pariisis, et korraldada meie välisorganisatsioonide komitee tööd. Enne tema ärasõitu rääkisime palju naise tööst. Inessa käis tuliselt peale laiahaardelisele propaganda organiseerimisele naistööliste hulgas, spetsiaalse naiste ajakirja väljaandmisele Piiteris...," kinnitab Krupskaja Inessa ärasõitu.

Niisiis, proovigem mõelda, et aastast 1909 oli leninlikul revolut-

sioonil revolutsiooni Armastatu koht kindlalt hõivatud. Armastatu rügas revolutsiooni heaks koos abikaasaga käsi rüpes hoidmata. Armastatu rahmeldas mööda Euroopat nagu bolševistlik sidepidaja, kirjutas bolševistlike väljaannete tarvis artikleid, organiseeris istungjärke ja konverentse, tõlkis ühest keelest teise loendamatul hulgal võõraid revolutsioonilise sisuga artikleid ja dokumente, istus oma tegevuse eest Euroopa vanglas (kusjuures raskeimates tingimustes). Revolutsiooni Armastatu tegi revolutsiooni heaks samapalju kui revolutsiooni Naine, kuid vaevalt et tundis vajadust võtta enda peale veel ka Vladimir Iljitši olmemured, mis olid juba kuidagimoodi sisse seatud Krupskaja vilumatute käte ja tema osava ema poolt. Ta taipas, et tema perekondlik ühinemine Leniniga võib osutuda vene revolutsioonile kui mitte hukatuslikuks, siis ebamugavaks küll: plekikenegi ei tohi sattuda Iljitši kuulsusrikkale vestile. Mitte midagi muuta oli neile kolmele parim variant.

* * *

Ivan Popovi "märkmikust"

"Sa jäta kõik täpselt meelde, ära üles kirjuta, tulgu sõnad teistsugused, kuid talleta mõte. Minu elu oli Inessaga väga tihedalt seotud, ja seda surmani. Võiks öelda, et tegemist oli lausa veresidemega. Meie elu ühel perioodil (1916. aastal) otsustasime koos, et meie vaated revolutsioonile nõuavad ülevaatamist.

Me ei rääkinud sellest kellegagi, ainult teineteisega, kuid mõlemad jõudsime järeldusele, et Lenin on oma hinnangutes liialt kategooriline, et ta läheb liiga kaugele. Pidasime mõlemad õigeks, et isamaad tuleb kaitsta. Tollal Inessa tuletaski mulle meelde Lenini kättemaksu Romanovitele venna eest ning kahtlustas, et Lenini suhtumises isevalitsusse on palju isiklikku.

Ja mulle turgatas pähe, et Lenin meenutas kord minu juures Brüsselis olles oma hukatud venda. Ta rääkis, kuidas nad sõudsid Sašaga mööda

Volgat ning jõe kohal lendles laul. Siis ta vakatas ning äkki – justkui endamisi, mitte minu poole pöördudes – luges ette stroofi Puškini oodist "Vabadus":

Bandiitlik isevalitseja
vihkan sind ja sinu sugu,
sinu hukku ja su laste surma
nähes tunnen julma rõõmu.

Inessa oli sünnitanud kuus korda (jaa-jaa, jätsin täpselt meelde – ta ütles "kuus korda". – *L. V.*). Talle kui emale muutusid nii need Puškini värsiread kui ka see, et Lenin oli tsiteerinud neid Sašat meenutades, järsku võikaks.

Vestlesime temaga kaua. Inessa otsustas oma kahtlustest Leninile kirjutada.

Ta kirjutaski ning sai vastuse, mille peale ütles mulle nii: "Mine ära, Jean, mine tagasi vaatamata. Sa oled noor, nõrgavõitu iseloomuga, poeetiline. Kogu see elu pole sinu jaoks. Kirjuta raamatuid, armasta elu, kui suudad. Minul aga pole kuhugi taganeda. Olen igaveseks selle mehe hüpnoosi all. Ma ei saa teisiti. Kui taganen, tähendab see seda, et kõik minu ohvrid olid asjatud ning elu on tühja jooksnud.""

Palju aastaid hiljem leidsin Lenini kirja Inessa Armandile: "Seoses isamaa kaitsmisega. Mul oleks ülimalt ebameeldiv, kui me lahku läheksime. Proovigem veel korra üksmeelele jõuda."

See oli vastus Inessa kirjale. Vastus sellelesamale Inessale, kes oli 1916. aastal valmis koos Popoviga asuma isamaa kaitse positsioonidele.

Inessa jõudis Leniniga üksmeelele. Ei astunud oma Juhi käsule vastu.

Popov läks üle "kaitsjate" poolele, ning sellega lõppeski bolševistlik periood tema elus. Kuid Inessaga ta suhteid ei katkestanud.

* * *

Inessa Armand lõi oma keerulises ja tormilises elus kaks kolmnurka: armastuse ja revolutsiooni kolmnurga.

Armastuskolmnurgast teavitas ta kirjas oma endisele mehele ja oma sõbrale Aleksandr Armandile:

"Alles nüüd olen lõplikult aru saanud, kui ärahellitatud ma elu poolt olin, kui harjunud olin olemast ümbritsetud inimestest, kes on mulle lähedased, keda armastan ja kes armastavad mind. Ja kui ma mõtlen sellele, kuivõrd talumatult raske mul oli, kui jäin täiesti üksi, ja et nii palju inimesi on kogu elu üksi, hakkas mul enda pärast isegi kuidagi piinlik."

Revolutsioonikolmnurk sai otsa põrutava teatega Veebruarirevolutsioonist, sellele järgnes sõit kinniplommitud vagunis Saksamaa kaudu Venemaale ning tuhandepäine rahvamass Petrogradi tänavatel. Lenin soomusautol, paiskamas massidesse loosungit "Elagu sotsialistlik maailmarevolutsioon!", ja allpool, tema selja taga massiivsena tunduv Krupskaja ning Krupskaja kõrval kõhnuke ja elegantne Inessa, lausa tuleleek! Või nagu kirjutas temast üks vaimustunud bolševik – lõõmav revolutsioonilõke. Kahjuks kustuvad lõkked varem või hiljem.

* * *

Pärast revolutsiooni sattus "revolutsioonikolmnurk" Moskvasse. Käisid (ja pole veel tänagi lakanud) jutud revolutsiooni juhi kavatsusest siduda lõpuks oma elu Inessaga ning on vihjatud isegi Poliitbüroo keelustavale otsusele selles küsimuses. Tänapäeval on levinud kuuldus Krupskaja kavatsusest ise Lenini juurest ära minna, et mees Inessa jaoks priiks lasta. Leidub ka selline arvamus: Krupskaja nõudis Inessa Armandi ümberasustamist Moskvast provintsi, et kõik oleks rahulik. Ent ometi on paljudes dokumentides hoomatav sõbralik koostöö Krupskaja ja Armandi vahel 1920. aasta rahvusvahelise naiskonverentsi ettevalmistamisel.

"Inessa seisis vaevu jalul. Isegi tema energiast ei piisanud selleks kolossaalseks tööks, mida ta tegema pidi," tunnistab Krupskaja.

Pärast konverentsi veensid sõbrad (ja eelkõige Lenin) Inessat puhkust võtma. Lenin kirjutas Inessale:

"Kui sanatoorium Teile ei sobi, äkki sõidaksite siis lõunasse? Sergo juurde Kaukaasiasse? Sergo korraldab puhkuse, päikese ning arvatavasti organiseerib ka hea töö (nähtavasti ei suutnud Inessa isegi puhkusel ilma tööta istuda. – *L. V.*). Tema on sealne VÕIM. Äkki mõtleksite sellele üle? Surun tugevalt Teie kätt.

Teie Lenin."

Kas see oli siis kõik, mida võis heita oletatava armsama jalge ette uus Venemaa valitseja? Vähevõitu? Ega sarnane monarhide toretsemisele? Vähe jah. Ei sarnane tõesti. Kuid Inessa nägi tõepoolest võrratult hea välja. Bolševike seas liikus nali, et Inessa Armand tulnuks panna dialektilise materialismi õpikusse kui vormi ja sisu ühtsuse kinnitus.

Inessa võttis Lenini nõuannet kuulda, ta sõitis Kaukaasiasse, nakatus seal koolerasse ning suri 23. septembril 1920. aastal.

On mälestusi, mis ütlevad mulle nende kolme kohta kõigist kirjadest ja kuulujuttudest märgatavalt enam. Vana bolševik Jelizaveta Drabkina meenutab oma olukirjelduses "Jääminek" aegu, mil ta kuulus eriülesandega salka, mis moodustati nõukogude võimu kukutada üritavate savinkovlaste kahjutustamiseks.

"Öö oli sügiseselt pime ja rõske. Lõdisesime külmast ning ootasime kannatamatult hommiku saabumist. Juba peaaegu koitis, kui märkasime postkontori lähedal meile vastu tulevat matuserongkäiku. Kõhnad mustad paarisrakendis hobused vedasid suurte raskustega musta katafalki, kus lebas väga suur ja selletõttu eriti jubedana tunduv pikk tuhmilt särav tsinkkast. Seisime teepervel ja lasime need vaevu jalgu järelvedavad kondised hobused ja selle musta mahakooruva värviga katafalgi endast mööda ning nägime selle järel sammuvat Vladimir Iljitši ja tema kõrval Nadežda Konstantinovnat, kes TOETAS ILJITŠI KÄE ALT (rõhutatud minu poolt. – *L. V.*). Tema kössis õlgades ja langetatud peas oli midagi kujuteldamatult valulist. Mõistsime, et selles hirmsas kastis on kirst Inessa põrmuga."

Milline detail: Krupskaja toetas Leninit, mitte Lenin Krupskajat. See oli MEHE, mitte NAISE lein.

"Inessa maeti järgmisel päeval Punasele väljakule. Tema hauale asetatud pärgade seas oli elavatest valgetest lilledest pärg kirjaga leinalindil: "Seltsimees Inessale V. I. Leninilt.""

Revolutsonäär Angelika Balabanova (tollane Kolmanda Internatsionaali sekretär) kirjeldas Leninit Inessa matusepäeval järgmiselt: "Mitte ainult Lenini nägu, kogu tema kuju väljendas sellist kurbust, et keegi ei tihanud talle isegi tervituseks noogutada. Oli selge, et ta tahtis olla oma murega üksi. Ta tundus kasvult väiksemana, tema nägu varjas sonimüts, tundus, et silmad olid kadunud kramplikult tagasihoitud pisaraisse. Iga kord, kui rahvamass meile peale rõhus, ei osutanud Lenin tõugetele mingit vastupanu, ta oli justkui tänulikki selle eest, et võis kirstule lähemale pääseda."

Inessa põrm on Kremli müüris, kuulsate, nimekate bolševike keskel. Bolševistliku protokolli kohaselt polnud talle selline koht sünnis. Kuid selle määruste eiramine oli ainus, mida võis revolutsiooni juht Inessa jaoks teha, justkui tänades teda kõige toimunu ja mitte toimunu eest nende ühises eraldi kulgenud elus siin maailmas ja võib-olla paluda andestust selle eest, et jättis ta ilma selle armastuse vabadusest, mille eest oli võidelnud Inessa.

Aleksandra Kollontai arvas, et Inessa surm kiirendas Lenini surma: Lenin armastas Inessat ega suutnud naise lahkumist üle elada.

See puht naiselik arusaam tugevast mehelikust olemusest on õiglane ainult selles suhtes, et Inessa surm võis olla piisaks, mis ajas üle ääre oma töö teinud revolutisooni juhi üleelamiste karika. Ta oli loonud vana süsteemi hävitava mehhanismi. Ta hävitas selle süsteemi. Ees seisis uue süsteemi ülesehitamine sellesama tema poolt loodud mehhanismi kaasabil. Kuid lammutamine pole ehitamine. See vajas juba uusi kujusid. Nad juba hingasidki Leninile kuklasse ja ootasid oma tundi. Nad ei jõudnud enam ära oodata selle alustamist, mida ei suutnud alustada Lenin.

Lenini geniaalsus ja energia olid hääbumas. Tema keskpärase aadli

psühholoogia ei suutnud toime tulla selle julmusega, mille ta ise ellu oli äratanud.

Võluv tütarlaps Inessa Armand, prantslanna, varaka mehe Armandi veetlev abikaasa, üksik asumiselesaadetu, leegitsev revolutsionäär, tõeline bolševik, Lenini ustav õpilane, paljulapseline ema, vabaarmastuse jünger (mis ajas teda ennenägematute kannatuste püünistesse) oli läinud teise ilma, ta kutsus sealt meest ning võib-olla nad seal oma ateismist hoolimata siiski lõpuks ühinesid.

* * *

Lahkus Inessa, lahkus Lenin, kuid küsimused ja mõistatused, klatš, legendid ja kuulujutud jäid.

Räägiti, et Inessa jättis kõik oma lapsed mehele. Seda arvustati ja mõisteti hukka.

Ent kõik tema lapsed armastasid oma ema jäägitult. Kohtumine emaga oli pidupäev. Kirjad temalt olid tõeline rõõm. Ja oma lastest lahkus ta ka mitte omal tahtel – läks ta ju vangi, asumisele, emigratsiooni. Inessa kasutas iga võimalust, et lastega kohtuda, nad enda juurde kutsuda, nendega koos sõita.

Tänaseni on Moskva lähedal Puškinos, Jeldiginos ja Aljošinos, kus seitsekümmend aastat tagasi elas Armandite perekond, säilinud neist kõige parem ja helgem mälestus.

Seal kusagil elab ka Aleksandr Armandi ja suurepärase vene naise Stjoša poeg. Stjoša aitas jalule kõik Inessa lapsed. Seda naist, kellega Aleksandr Armand registreeris abielu palju aastaid pärast Inessa surma, nutsid taga kõik lapsed, pidades teda oma teiseks emaks.

Räägiti, et revolutiooni toetav Armandite klann raius oksa omaenda rikkuse puult. Õigus. Kuid miks ei lahkunud Armandid, kes omasid tohutuid arveid Šveitsi pankades ja villat Luganos pärast revolutsiooni Venemaalt? Miks mitte ükski Armanditest ei emigreerinud? Kuidas nad võtsid vastu Stalini revolutsioonikalendri?

Miks Inessa õde Reneé ei maininud ega tahtnud elu lõpuni kuulda

oma õe nime? Kas ta oli revolutsiooni vastu ning kriipsutas sellepärast õe oma elust maha?

Kogu Armandi klann eitab kategooriliselt legendi Inessa ja Lenini armusuhetest. Täpselt samamoodi arvavad vanad prantsuse kommunistid, kes jumaldasid Inessat ja tundsid tema üle uhkust.

Kuid mis tähtsust on meile sel, kas nende vahel oli midagi või ei? Nende vahel valitses ju selline mõistmine, mille ees kehaline lähedus on tühiasi.

Räägiti ja räägitakse veel tänapäevalgi, et Inessa kuues laps oli Lenini oma ja et üks nõukogude filmioperaator olevat selle lapsukese hauda Šveitsis oma silmaga näinud.

Kas tõesti oli haualt lugeda, et tegemist on nimelt Lenini lapsega?

Räägiti sedagi, et see laps on veel elus ning isegi töötab Brežnevi juures tõlgina.

Paljugi, mida võib välja mõelda, samal ajal kui Moskva keskuses, päris Juri Dolgoruki selja taga marksismi-leninismi instituudis säilitatakse Lenini, Krupskaja ja Armandi kirjavahetust, mis on võimeline põrmu paiskama kõik väärtõlgendused, legendid ja kuulujutud.

Kuid kas meil on õigust lugeda neid võõraid intiimseid kirju?

Ja kui täpselt samamoodi hakataks lugema meie endi kirjavahetust, kas meile see meeldiks?

Nähtavasti on saladusi, mis ei peagi lahenema.

Kui neid üldse on...

TÄHETUND JA VAARAO LESK

Kauaoodatu saabub tavaliselt ootamatult.

"Ükskord, kui Iljitš asutas end pärast lõunasööki juba raamatukokku minema ning mina olin jõudnud lõpule nõudepesemisega, astus sisse Bronski sõnadega: "Kas teie ei tea veel midagi?! Venemaal on revolutsioon!" Läksime järve äärde, kus kaldapealsel paiknevate varikatuste alla olid üles riputatud kõik ajalehed... Tõepoolest – Venemaal oli revolutsioon. Nüüd hakkas Iljitši aju tööle veelgi intensiivsemalt..."

Sellest hetkest algas Krupskaja tähetund.

Lenini kõrval.

Nad naasesid 1917. aastal Venemaale, sellele maale, millele nad olid mõelnud iga päev ja kus nad polnud viibinud nii palju aastaid. Surma hinguse peale jooksid üheaegselt igast Euroopa nurgast kokku ka paljud teised revolutsioonilised grupid ja parteid, lootes haarata enda kätesse seda, mis juba vedeles mässama löönud masside jalge all – VÕIMU.

Kõige erinevamad Euroopa jõud aitasid revolutsioonilisele liikumisele kaasa, ja seda sugugi mitte omakasupüüdmatult: sisemine võitlus VÕIMU pärast nõrgestab ju ülemaailmset monstrumit välispiiridel.

Krupskajat ootas ees kodumaa ja teadmatus. Võimalik, et ka vangistus. Nooruses poleks see teda hirmutanud, kuid nüüd, neljanda aastakümne lõpus, pärast suhteliselt kindlustatud elu Euroopas, oli hirmsavõitu.

Ja siiski – kui hunti kardad, ära metsa mine!

Krupskaja ja Inessa Armand sõitsid ühes kupees ja kinniplommitud vagunis.

Ning siiski, mida võisid need kaks revolutsiooni Sibylli tunda, kihutades oma iidoli kannul kauaoodatud eesmärgi poole?!

Venemaa ületas kõik nende ootused.

Sellal, kui nad kogu teekonna vältel kaasvõitlejatega kohtusid, seisis koos Inessaga Iljitši selja taga Nadežda. Ta viskas nagu Inessagi pea kuklasse ning kuulas võidukalt silmi välgutades Lenini soomusautolt peetud kõnet. Ta teadis juba varem, millest Lenin rääkima hakkab. Kuid üldise ärevuse õhkkonnas tundus talle, et kuuleb seda esmakordselt.

Ta kuulas koos Inessaga karjuvat Leninit Kšessinski rõdult.

Pärast seda ülesastumist sõitis ta juba mehega kahekesi tolle õdede Anna ja Maria juurde Petrogradi poolele.

"Sel ööl me Iljitšiga peaaegu ei rääkinudki, ei jagunud ju sõnu, et üleelatut kirjeldada... Iljitš libistas silmadega üle toa – see oli tüüpiline tuba Peterburi korterist; tundus reaalsusena, et viibime juba Piiteris, et kõik Pariisis, Genfis, Bernis ja Zürichis on tõepoolest minevik."

Ajalugu oli ise neile vastu astunud, see sattus otse nende haardesse, heites end alandlikult nende sünnitise, parteimasina valtsi alla. Teadmine, et mitte midagi ilma põhjuseta tegev Euroopa oli nad ise Venemaale tagasi kihutanud ja andnud kindlustunde oma jõusse, tähendas, et nad on midagi väärt!

Krupskaja pelgas vangistamist asja eest, kuid see ei ähvardanud mitte teda, vaid Leninit. Ja esimest korda pärast paljusid aastaid läksid nad mõneks kuuks lahku. Lenin kadus põranda alla, aga temal tuli mehe sekretäriametist vabanenuna lülituda üldisesse meeletusse ellu, sellesse oma masinaossa, mille ta oli ette valmistanud isiklikult enda jaoks, tulevase ühiskonna parteieetikasse, laste ja naiste poliitilisse harimisesse marksismi vaimus.

Temale omase külmaverelisusega kääris Krupskaja käised üles. Ta kirjutas ja avaldas trükis artikli "Ülevenemaalisele õpetajate kongressile". Koostas projekti bolševike programmi nende punktide muutmiseks, mis puudutasid rahvaharidust. Tundes hirmu Lenini elu pärast, kirjutas ta temast artikli, kus on populaarses keeles selgitatud, kes on Lenin tegelikult ja mida ta tahab. Krupskaja kandideeris ja sai valituks

Petrogradi Viiburi rajooniduumasse. Seda selleks, et olla kursis kõikide duuma asjadega ning mõjutada duuma poliitikat, mis sellest, et esialgu rajooni ulatuses. Ta lõi üksteise järel mees- ja naistöölistest kirjaoskamatuse likvideerimise komisjone – vaat kus läks tarvis tema unustamatut pedagoogilist annet ja kogemust. Tegi bolševike keskkomitees aktiivset sekretäritööd, et olla kursis kõigega, mis toimub parteis, seni kuni tema juht on sunnitud põranda all olema.

Krupskaja ajas otsustavalt ja julgelt oma juured kõikvõimalikesse suundadesse. Kõikjal saatis teda edu. Kuid tema elu kirg – revolutsioon, milles ta lõpuks osales mitte raamatute ja paberite kaudu, vaid reaalselt, muutis teda taas. Alles hiljuti oli ta Euroopas olnud enneaegselt vananenud haige naine. Nüüd sai tast uuesti peaaegu kaunitar, kuid enam polnud, kes seda hinnanuks, sest kõik ümberringi kisklesid üksteisega meeletus võitluses VÕIMU pärast.

Leniniga kohtus Krupskaja kaootiliselt, kuid hoidis meest kõikide asjadega kursis. Ning mees, märgates naises avaldunud andeid, koormas teda ülesannetega üha enam.

Looduse poolt kaasa antud naiselik tarkus dikteeris Krupskajale hädavajalikkust seada marksistliku maailmavaate metastaasid laguneva ühiskonna tõelistele alustele – naise ja lapseni, elu kui sellise algeni, et hiljem (Krupskaja ei kiirusta kunagi), aastate pärast, noppida rikkalikke marksistlikke vilju.

Oo, kui selline jõud paisanuks massidesse mitte kalgi, võimuka, meheliku võitluse idee, vaid loomuliku, hästi väljatöötatud mõtte mees- ja naisalge harmooniast ühiskondliku teadvuse tasandil, kus oleks ühiskond siis täna?!

Samal ajal viis Moskvas Lenini ideid ellu talle omase õhinaga Inessa Armand. Ta astus üles propagandistlike loengutega, ühendas töölisnaisi, organiseeris Moskvas töölissaadikute nõukogusid. Sellessamas Moskva-lähedases Puškinos, mis palju aastaid tagasi oli noore võluva prantslanna nii külalislahkelt oma embusse võtnud, lõi see küpses eas vene revolutsionäär oma töölissaadikute nõukogu, mis pidi muutma olematuks kõik Armandite saavutused sellel maal.

Et Armandeid ei puututaks, pidi Inessa hiljem pöörduma toetuse

saamisèks Lenini poole. Ent kui paljudel vabrikutel ja tehastel, asulatel ja küladel polnud oma Inessa Armandit, kes võinuks keelustada hävitamise, kes aidanuks ja kaitsnuks!

Inessa Armandist sai Moskva linnaduuma liige. Seda selleks, et olla kursis kõikide duuma asjadega ja mõjutada duuma poliitikat. Mis sellest, et esialgu ainult linna ulatuses.

Ta kirjutas artikli "Miks kodanlus laimab bolševikke?", selgitades, kes on Lenin ja millised on tema positsioonid.

Toimetas ajakirja "Žizn Rabotnitsõ".

Pöörake tähelepanu, kui identsed, peaaegu teineteist kordavad olid oma tegudes ja ülesannetes Krupskaja ja Armand, kui sarnaselt olid nende jõud suunatud ühe ja sama kõikvõimsa mehe poolt.

1917. aasta sügisel kasvasid sündmused tormiliselt. 24. oktoobril otsiti Krupskaja Viiburi rajooniduumas üles ning anti edasi üks kiri. Krupskaja tegi selle lahti. Lenin kirjutas selles bolševike keskkomiteele: "Ülestõususuga viivitamine võrdub surmaga."

Krupskaja taipas – tund on tulnud. Kas täna või ei iial. Teostumas oli kogu nende elu eesmärk. Kuid kus on TEMA? Kas ta läks Smolnõisse, kuhu ta minna ei tohtinuks? Krupskaja oli mõnda aega kahevahel, kuidas toimida? Jõudis siis otsusele ning jooksis Smolnõisse.

Sellest hetkest oli ta Leninist lahutamatu. Meest ümbritses suur inimhulk. Lenin tungis läbi masside, Krupskaja tema kannul. Abikaasa, teenijanna, orjatar, perenaine. Revolutsiooni tööhobune. Ja mitte armastatu?

Ja mis siis!

See polnukski tema vääriline.

* * *

Kahekümne viienda oktoobri revolutsioonilist ööd on kirjeldatud erinevalt.

Ühed maalisid julmi, veriseid lahingupilte soldatite, madruste ning loomastunud valgekaartlaste üksuste vahel.

Teised pajatasid Talvepalee marulisest vallutamisest bolševike poolt.

Kolmandad teatasid muiates maailma kõige veretumast revolutsioonist ning ühestainsast "Aurora" kahuripaugust endise tsaaripalee pihta.

Vägagi sümboolseks osutub see vaieldamatu tõsiasi, et tol ajaloolisel ööl saavutasid revolutsioonilised soldatid ja madrused Talvepalees võidu kõigest väikese junkrutesalga ja Petrogradi naispataljoni üle.

BOLŠEVIKUD VÕITSID TOL ÖÖL NAISI?!

Naispataljoni vanemallohvitser Maria Botšarnikova on jätnud vähestele teadaolevad mälestused: "1917. aasta 25. oktoobril umbes kella kaheksa paiku õhtul saime käsu minna barrikaadidele, mis junkrud olid palee ette ehitanud. Väravate juures, kõrgel posti otsas põles latern, mille all seisis grupp junkruid ja ohvitserid. Kuulsin käsku: "Junkrud, lööge latern puruks!" Täielik pimedus, kus vaevu eristasid naabrit. Astusime barrikaadi paremale poolele, segunesime junkrutega. Hiljem saime teada, et Kerenski oli salaja põgenenud. Kella üheksaks esitasid bolševikud ultimaatumi allaandmise kohta, mis tagasi lükati. Kell üheksa kärgatas äkki eespool "hurraa!". Bolševikud tulid rünnakule. Ühe hetke jooksul lõi kõik ümberringi kõmama. Lasud relvadest sulasid ühte valangutega kuulipildujaist. Mürtsatas "Aurora" kahuripauk. Meie olime junkrutega barrikaadi taga ja vastasime sealt tiheda tulega. Heitsin pilke paremale ja vaskule – lausvöönd süttima löönud tulukestest, justkui lendleks sadu jaaniussikesi. Mõnikord paistis helenduses kellegi peasiluett. Rünnak jäi toppama, vaenlane peatus. Laskmine kord vaibus, kord tihenes uue jõuga. Küsisin hetkelist vaikusehetke kasutades: "Neljas rühm, kas padruneid veel on?" – "On, jätkub!" – kostus pimedusest...

Meid tulistati peastaabi kaarvärava, Ermitaaži, Pavlovski kasarmute ja paleestaabi juurest. Ringkonnastaap alistus. Osa madruseid läks läbi Ermitaaži Talvepaleesse, kus käis samuti tulevahetus. Kell üksteist alustas taas suurtükivägi. Junkrute hulgas oli haavatuid, meil üks tapetu. Teenides hiljem kaks ja pool aastat esimeses Kubani laskurpolgus rooduvelskrina, nägin ma palju kogu eluks meeldesööbinud lahinguid. Kuid

see esimene lahing, mis toimus absoluutses pimeduses, teadmatuses ja veel nähtamatu vaenlasega, suurt muljet mulle ei jätnud. Valdas mingisugune lootusetuse tunne. Taganemist ei olnud, olime ümber piiratud. Ei mahtunud pähe, et juhtkond võinuks anda käsu relvad maha panna. Kas tundsime ka hirmu? Ütleksin, et kohusetunne surus selle maha. Kuid aeg-ajalt haaras meid tugev ärevus. Laskmise ajal oli kergem. Ent vaikusehetketel, siis, kui ma kujutasin endale ette, et lõppude lõpuks läheb käsitsivõitluseks ja mind läbib kellegi tääk, tunnistan üles – mööda selga roomas külmavõbin. Lootsin, et see karikas läheb minust mööda ning pälvin tunduvalt kergema surma, surma kuuli läbi. Surm ei kohutanud. Pidasime kõik oma kohuseks anda elu kodumaa eest.

"Naispataljonil naasta hoonesse!" – kandus mööda inimketti. Sisenesime õue ning tohutud väravad lukustati. Olin kindel, et kogu rood asus hoones. Kuid hiljem sain lahingus osalejate käest teada, et pool meie roodust kaitses õue. Ning kui junkrud barrikaadil juba relvi maha heitsid, panid vabatahtlikud veel vastu. Mil moel sinna punased tungisid ja mis seal juhtus, ei tea. Pool roodust viidi ühte teise korruse tühja tuppa.

"Lähen ja küsin järgmisi juhendeid," ütles rooduülem, astudes ukse poole. Ta jäi tükiks ajaks ära. Laskmine vaibus. Uksele ilmus sünge näoga porutšik.

"Palee on langenud. Käsk on relvad maha panna," kajasid sõnad tema suust meile matusekellana. Seisime, vintpüssid jala kõrval. Umbes viie minuti pärast sisenes üks soldat ning jäi uksel ebalevalt seisma. Ning äkki lõi tohutu uks rahvahulga survel prantsatades lahti, ja nad tungisid sisse. Kõige ees nagaanidest sihtivad madrused ning nende kannul soldatid. Nähes, et me vastupanu ei osuta, piirasid nad meid ümber ja ajasid väljapääsu poole. Trepil puhkes soldatite ja madruste vahel tuline vaidlus. "Ei, meie nabisime nad kinni, viige nad meie kasarmutesse!" karjusid soldatid. Milline õnn, et ülekaalu saavutasid just nemad! Raske on kirjeldada, millise julmusega kohtlesid vange madrused. Vaevalt, et meist keegi ellu oleks jäänud. Meid viidi väravate taha. Mõlemal pool teed seisis elav punaarmeesoldatite sein. Hakati vintpüsse kokku

korjama. Meid ümbritses konvoi ja meid viidi Pavlovski kasarmutesse. Meie aadressil kõlasid karjed, sõim, vali naer, soolased teravmeelsused.

Ühtelugu sirutus rahvahulgast välja käsi ning langes kellelegi pähe või vastu kaela. Mina käisin ääre peal ja sain ka kelleltki innukalt nõukogude võimu kaitsjalt rusikalöögi vastu turja.

"Jäta järele!" peatas teda naaber.

"Ennäe, kuidas marsivad, keegi ei aja sammu segi," märkas konvoi. Jõudsime mingisuguse sillani. Äkki ilmus tänavale soomusauto ja andis valangu kuulipildujast. Kõik viskusid maha. Konvoi hakkas midagi karjuma. Soomusauto kihutas edasi. Selles segaduses õnnestus vabatahtlik Hazijeval põgeneda. Kasarmus viidi meid kahekordsete naridega tuppa. Uks oli lahti, kuid kolmandiku võrra tõkestatud. Ühe hetkega täitus naabertuba soldatitest. Meid vaadati naeru ja roppuste saatel nagu loomi puuris...

Aegamisi soldatite meeleolu muutus. Algas ähvardamine, sõim. Nad kütsid endid üles ning enam ei varjanudki oma kavatsust õiendada meiega arveid kui naisterahvastega. Mida võisime meie, relvitud, teha meid arvuliselt mitmeid kordi ületavate lurjuste vastu? Olnuks relvi, eelistanuks paljudki vägivallale surma. Pidasime hinge kinni. Vestlused soikusid. Närvid olid katkemiseni pingul. Tundus, et veel hetk ja me satume raevunud massi meelevalda.

"Seltsimehed!" kostis korraga tugev hääl. Läbi rahvasumma pressisid end ukse poole kaks soldatit (polgukomitee liikmed, lint varrukal). "Seltsimehed! Homme selgitame välja, mil moel vabatahtlikud paleesse sattusid. Aga praegu palun kõigil laiali minna!"

Komiteelaste ilmumine mõjus soldatitele kainestavalt. Nad hakkasid vastumeelselt laiali minema... Meid otsustati saata grenaderipolgu kasarmutesse, seal oldi neutraalsed... Meid viidi lõunale. Laudadel kõrgusid vormisaiakuhilad.

Soldatid tõid ise meile toidu lauale. Räägiti, et meie saatusse oli sekkunud Inglise konsul, kes ajas meie asju...

Petrogradi grenaderid! Kui keegi teist juhtub neid ridu lugema, võtku ta – ehkki suure hilinemisega – kogu meie roodu poolt vastu südamlik

tänu vennaliku suhtumise eest sel meile nii raskel hetkel. Oleme säilitanud igaveseks hea mälestuse tundidest teie kasarmuis 1917. aasta 25. oktoobril. Liikusid kuuldused, et kõik Talvepalee naiskaitsjad hukkusid. Ei, meist tapeti ainult üks, aga porutšik Vernõil vigastas allavarisev palk jalga. Kuid paljud said hukka hiljem, siis, kui relvitutena kodudesse laiali sõideti. Meid püüdsid soldatid ja madrused, meid vägistati, visati kõrgetelt korrustelt alla tänavale, lükati välja liikuvatest rongidest..."

Ja oligi kogu relvastatud ülestõus. Ebasoliidne? See-eest rikas tagajärgede poolest.

Sümboolne, et palee, isevalitsuse kantsi viimseiks kaitsjaiks osutusid naised – ebaloomulikus, ebanaiselikus, imelikus rollis, mis oli juba ette määratud läbikukkumisele. Iga kingsepp jäägu oma liistude juurde!

Tõepoolest, just nii see on.

* * *

Lenin ja Krupskaja olid õnnelikud.

Nad olid oodanud ja jõudsid ära oodata.

Lõpuks ometi võis Lenin neetud Romanovitele venna eest kätte maksta. Laienedes ringidena üle maa, võttis kättemaks üha suurema ja suurema ulatuse ning väljus juba Lenini kontrolli alt.

Nagu ikka, kulges kõik nii revolutsioonis kui revolutsioonijärgsetel aastatel seinast seina – kes keda. Ja võitis tugevaim. Selliseid näiteid on palju. Võtame neist ainult mõned.

Me teame kooliõpikute järgi, milliseid metsikusi saatsid korda valgekaartlased, kes tapsid punaseid; kuidas "jaapanlased meid veduri küttekolletes põletasid ja Mamontovi banded meid elusana maasse kaevasid".

Seda kõike bolševike vaatevinklist. Aga nüüd ka üks eelarvamusvaba seisukoht pealtnägijalt-antibolševikult D. Varetskilt:

"Mahno jättis enda järel hirmsa pildi purustustest, julmast arveteõiendamisest kohaliku nõukogude võimuga. Rajoonikomiteede ja

kehvikute komiteede ning toiduaineteladude ja veskite maani mahapõletatud hooned, purustatud sillad. Ja igas külas laibad – revolutsioonikomiteede esimehed, külamilitsionäärid, inimesed, kes olid juhuslikult kuuli ette sattunud, vedelesid maas mahalastutena, mõõkadega puruks raiututena, püssipäradega läbipekstutena. Inimkehade kätetud-jalutud tombud, mõõgaga puruksraiutud peaga (mahnoolaste kõnepruugis kapsaks raiutud) kõrvadeta-ninata ning väljakistud soolikatega laibad..."

Kuid kuidas käituti teisel poolel?

Sel ajal, kui Nadežda Krupskaja vaeste ja kirjaoskamatute seas marksistlik-leninlikku moraali kujundas, ei olnud punase terrori loojad valge terrori loojaist põrmugi kehvemad – kui mitte hullemad. Oldi ju võitjad, ja võitjate üle teadupärast kohut ei mõisteta.

Ning paljude ettevõtmiste taga võis sageli aimata naist.

Kaheksateistkümnendal aastal saatis Odessas elajalikke tegusid korda "punane" naistimukas Veera Grebenjukova ("Dora"). Meenutab S. Melgunov: "Ta kiskus oma ohvrid sõna otseses mõttes puruks: kiskus juukseid välja, raius jäsemeid otsast, lõikas kõrvu pea küljest, väänas liikmeid liigestest välja... oma teenistuse kahe ja poole kuu jooksul lasi ta üksi Odessa kinnipidamiskohas maha rohkem kui seitsesada inimest, see tähendab, ligi kolmandiku Tšekaa kõigi teiste timukate poolt hukatutest."

Jaaa... Kui naine juba mehe töö kallale asub, tõestab ta kõigile, et suudab seda teha mehest paremini. Vastasel korral kantakse ta kui rumal eit maha.

S. Maslov on kirjeldanud üht naistimukat, keda oli ise näinud: "Ta ilmus regulaarselt Moskva vangla keskhaiglasse (1919. aastal), pabeross hambus, piits käes ning kabuurita revolver vöö vahel. Neisse palateisse, kust kinnipeetuid mahalaskmisele viidi, läks ta alati ise kohale. Kui õudusest rabatud haiged aeglaselt oma asju kokku pakkisid, seltsimeestega hüvasti jätsid või eriliselt jubeda häälega nutma kukkusid, rööbis see naine nende peale. Mõnikord peksis ta neid nagu koeri. See oli nooruke naisterahvas... kahekümne-kahekümne kahe aastane."

Nüüd aga teated Rebekka Plastinina-Maizel-Kedrova revolutsioo-

nilise tegevuse kohta. See naine "laskis isiklikult maha 87 ohvitseri, 33 kodanikku ning uputas praami, kuhu oli paigutatud 500 põgenikku ja Milleri armee soldatit".

Võib-olla on need üksikjuhtumid?

Veel üks Odessa viiekümne kahe mahalaskmise kangelanna: "Peatimukas oli loomaliku näoga lätlanna, arreteeritud kutsusid teda "mopsiks". See naissadist kandis lühikesi pükse ning vöö vahel tingimata kaht nagaani..."

"Rõbinskis oli oma naiselajas – keegi Zina."

Selliseid oli ka Jekaterinoslavis, Sevastoopolis.

Kas mitte liiga palju tapetuid üksikjuhtumiteks?

"1922. aasta jaanuaris arreteeriti Kiievis tšekistist naisuurija, ungarlanna Remover. Teda süüdistati 80 kinnipeetu – peaasjalikult noormeeste – omavolilises mahalaskmises. Remover tunnistati süüdimatuks sugulise psühhopaatia pinnal. Uurimine tegi kindlaks, et Remover lasi isiklikult maha mitte ainult kahtlusaluseid, vaid ka neid Tšekaasse välja kutsutud tunnistajaid, kel oli ebaõnn ärritada tema haiglast tundlikkust."

Huvitav, kas selliseid nagu Remover arreteeriti palju?

Mille poolest on need õudused etemad kolmekümne seitsmenda aasta košmaaridest?

"Naiskomissar Nesterenko sundis punaarmeelasi tema enda juuresolekul vägistama kaitsetuid naisterahvaid, neide, isegi alaealisi tütarlapsi..."

Mis muu see kõik on, kui mitte looduslıku naiselikkuse degratsioon, mis ei suuda meheliku maailma julmades kirgedes iseendaks jääda?

Oo, kui ülitark Nadežda Krupskaja oleks ainult õigel ajal taibanud, et maailm ei jagune klassideks, parteideks ja grupeeringuteks, vaenlasteks ja mõttekaaslasteks, vaid ainult meesteks ja naisteks. Ning seda taibanud, suutnuks ta kohe revolutsiooni esimesist päevist peale või isegi palju varem naiseliku kavalusega, mida tal jagus, panna kõik vaenlased sõbraliku läbirääkimiste laua taha istuma? Sellest alanuks inimkonna taassünd. Kui ta oleks niisamuti, pikkamööda sisendanud oma kumiirile mitte "halastamatut hävitamist", vaid "rahuarmastavat vabastamist", siis...

Kas siis teine pool oleks hävitanud?

Jah.

Tähendab, et ka sellel teisel poolel oleks pidanud olema oma ülitark Krupskaja. Kümned, sajad, tuhanded, miljonid naised oma arusaamadega elust. Miks ka mitte? Naisi on ju maailmas rohkem kui mehi. Naine annab elu. Naine tahaks teada, miks ei küsita tema arvamust selle kohta, kuidas tuleks ümber käia inimeludega?

Kui ainult...

* * *

Kremli müüride vahel käis nõukogude võimu esimesist päevist peale algul varjatud, hiljem üha laienev ja avalik võitlus VÕIMU pärast. Sisemine. Julm. Ja selles hõivas Krupskaja oma koha.

Ta suutis kohe end kõigile näidata mitte ainult Lenini kaasandena, vaid võttis kohe oma kätesse rahvahariduse.

Nadežda Krupskaja initsiatiivil keelustati riigi kõikides koolides jumalasõna.

Kas siis meenutades oma usklikku ema või olles segaduses mingisugusest julmast mõttemallist, pidas Krupskaja hädavajalikuks selgitada inimkonnale kirjalikus vormis oma negatiivset suhtumist religiooni:

"Milleks oli mulle religiooni vaja? Arvan, et üks põhjusi oli üksindus. Kasvasin üksikuna, lugesin väga palju, nägin palju. Ma ei osanud oma mõtetele ja üleelamistele anda sellist vormi, et nad oleksid olnud arusaadavad ka teistele. Eriti piinav oli see üleminekuperioodil. Mul oli alati palju sõbrannasid...

Kuid meie suhtlemine kulges nagu teisel pinnal. Ja just siis oli mulle Jumalat väga vaja. Minu toonaste arusaamade kohaselt pidanuks tema oma ametis taipama, mis toimub iga inimese hinges. Mulle meeldis tundide kaupa istuda, vaadata ikoonilampi ning mõtelda sellest, mida ei saa sõnades väljendada, ja teada, et keegi on siin lähedal ja mõistab sind. Hiljem segas religioonist vabanemist ühiskondliku iseloomuga seaduspärasuste mittemõistmine. Vaat miks marksism mind nii radi-

kaalselt igasugusest religioossusest terveks ravis."

Kõik on siin vasturääkiv ja mitte eriti veenev. Sõnade "kasvasin üksikuna" ja "alati palju sõbrannasid" järjekindlusetus, kalduvus religioossesse kaemusse (ainult marksismiga asendatuna) on silmanähtav.

Ilmneb ebameeldiv kategoorilisus: marksism ei võinud kaugeltki mitte kõiki, nagu teda, usklikkusest terveks ravida. Milleks seda siis kaela määrida?

Tema mõte on suunatud lastele: "Arvan, et usuvastane propaganda peab algama väga varakult, juba eelkoolieas. Seda sellepärast, et need küsimused hakkavad nüüd väga vara lastele huvi pakkuma..."

Võimalik, et töös lastega mängis tema lastetus oma rolli: armastades siiralt lapsi, ei tundnud ta neid mähkmeist peale, ei olnud neid kasvatanud, ei olnud nende voodikeste juures unetuid öid veetnud ning seetõttu kumas tema kasvatuslikest programmidest alati läbi mingi elukaugus, ideede irreaalsus, mis ta sellest hoolimata reaalsuseks sundis saama. Ent ometi olid need etemad kui meeste üldharidust puudutavad tsirkulaarid. Paremad.

* * *

Puht inimlikus mastaabis avaldus globaalne naisterahvas Krupskaja erinevalt. Toon teieni ühe kaugete aegade kaja, mida kuulsin 1992. aastal. Tahan rääkida Nadežda Krupskajast...

"1937. aasta. Minu õde Leena põdes reumatismi ja südamehaigust. Ta vajas pikaajalist ravi. Ema oli meeleheitel. Ta elas kuue lapsega Lipnjagi külas. Mina õppisin Rõbinskis ning otsustasin kirjutada Krupskajale. Vastuse oma kirjale sain kaheksa-üheksa päeva pärast. Ja järgmisel päeval kutsuti mind rajooni tervishoiuosakonda. Õe tarvis eraldati tasuta tuusik sanatooriumisse terveks suvehooajaks. Emale anti lastetoetust...

Õde elab, Jumal tänatud, veel praegugi. Kuid mina süüdistan end, et ma ei tänanud Nadežda Konstantinovnat.

Niina Kuritsina."

Kui palju niisuguseid kirju küll Krupskaja sai? Kui paljusid ta aitas? Ja kui paljud Niinad ei tihanud abi paluda?

* * *

Krupskaja mõtles täiesti siiralt, et "...raamatukoguhoidjaid ja õpetajaid tuleb valida suurima ettevaatusega, sest ei raamatukoguhoidjas ega õpetajas pole kõige tähtsam mitte anne, mitte hingelised omadused, vaid klassiline lähenemine inimesele või raamatule".

Ta arvas tõsiselt, et kui keegi on oma mälestustes kirjutanud, et Vladimir Iljitš armastas Feti, siis on see vale. Fet oli igipõline pärisori, kellest polnud isegi kuskilt kinni hakata.

Loed seda ja hakkad tahtmatult mõtlema: aga kui Nadežda Krupskaja kätte oleks saatuse tahtel koondunud kõige suurem VÕIM, suutnuks ta Stalinist tunduvalt edukamalt (oli ta ju tunduvalt haritum) korraldada kultuuri inkvisitsiooni.

Suur VÕIM ja Krupskaja – kummaline mõte. Kas ei saaks selle kui võtmega avada mingisugust saladuslikku ust?

Õnne ja edu eufooria möödus kiiresti. Julmad argipäevad hävitasid rõõmu.

Kodusõda.

Nälg.

Võitlus kontrrevolutsiooniga.

Nadežda Krupskaja haigused.

Fanni Kaplani lask Lenini pihta. (Seda ametliku versiooni kohaselt.)

Sverdlovi ootamatu surm.

Inessa Armandi surm...

Ebameeldivuste ja löökide loetelul pole lõppu. Ja neile kõigile annab oma värvingu olukord parteis, lahkarvamused, vastastikune mittetunnustamine, avalik või salajane vaen, vandenõud, susimised, sekeldamine.

Poolelutu Venemaa keha kohale kummarduvad liitu luues kõige erinevamad inimesed, tihtipeale täiesti kokkusobimatud, uskumatult ambitsioonikad ja oma tõde tõestada ihkavad. Ja leidub ka lihtsalt endale

rasvast suutäit ihkavaid...

Kui Lenini haiguse alguseks olid lahingud Venemaa rinnetel vaibunud, siis Kremli müüride vahel lõõskasid juba omad tulekahjud.

* * *

Lenini ootamatu haigus hirmutas Krupskajat. Esimest korda pärast revoltsioonijärgseid aastaid sigines tema pähe mõte – mis juhtub siis, kui Leninit enam ei ole?

Parteringkondades käisid juba jutud Lenini tagandamisest. Kõnekäänd "mooramees on oma töö teinud, mooramees võib minna" kandus suust suhu. Üht-teist kandus ka Nadeždani, kuid ta ei pidanud seda tähtsaks. Ta oli kindel, et peale Lenini ei näe keegi teine õiget teed.

Kuid Lenini haigus ei sõltunud bolševike partei keskkomiteest. Ja kui mees kokku kukkus, kustus valgus Krupskaja silme ees.

Mida ka ei lobisetud ja klatšitud, see paar oli eluga tugevasti teineteise külge seotud. Nende duetis sai mehest pea, mis pööras selliselt, nagu kael tahtis. Naine oli just see kael, ja ta teadis väga hästi, kuhu pea pöörata tahab. Krupskaja elu peateljeks oli teadmine, et naine annab end tervenisti mehele kõigi oma väärtuste ja puudustega, loendamatute humanitaarsete annetega, külma oskusega näha maailma ja inimesi läbi, hinnangute küünilisusega, mida varjasid filisterlikud jutud töölisklassi eesmärgist, millesse ta (ehkki temalt seda keegi ei palunud) ei suhtunud sugugi mitte filisterlikult, vaid siiralt ja ustavalt.

Mees omalt poolt oli naisega harjunud ja armastas teda, nagu mehed oskavad armastada oma *alter ego*'t. Üle kahekümne aasta kooselu – see ei ole nali. Üldse pole aastatepikkuse pereelu käsutuses tugevaid tundeid, kuid tugev, peaaegu et verekiindumus on siin vaieldamatult olemas.

Jelizaveta Drabkina meenutab oma sõbra, Kremli kursuste kursandi Vanja Trotski juttu. Noormees oli ükskord olnud valves Kremlis Lenini korteri juures. Vladimir Iljitš palunud teda, et kui ta juhtub alt trepilt kuulma mingisugusele istungile kauaks jäänud Nadežda Konstantinovna samme, koputada uksele ja kutsuda teda. Kõik oli vaikne. Kuid

äkki läks korteri uks lahti ja välja astus Vladimir Iljitš.

"Kedagi pole," ütles Vanja.

Vladimir Iljitš tegi märgi, et ta suu peaks.

"Tuleb," sosistas ta vandeseltslaslikult ning jooksis trepist alla, et naist vastu võtta – too sisenes väga vaikselt, kuid mees oli siiski kuulnud.

* * *

Ning tabaski Leninit esimene haigushoog. Parteisisese võitluse haripunktis. Krupskaja võttis kohe abikaasa kohuse ja õiguse kohaselt haige voodi juures kaitse sisse. Haige üle kummardusid parimad arstid ja esitasid nõudmise – täielik rahu.

Võhik meditsiinis, kuid just seepärast meditsiini sügavalt austav VVK(b)P Keskkomitee tegi oma peasekretärile Stalinile ülesandeks vastutada arstide poolt kehtestatud režiimi järgimise eest.

Kuid kui olla täpsem, siis võttis Stalin ise selle vastutuse enda peale. Keskkomitee nõusolekul. Ja mitte asjatult.

Lenini sekretärineiu oli talle vargsi toonud Lenini dikteeritud testamendi, kus haige juht hoiatab oma parteiaparaati: "Stalin on liiga jõhker, ning see puudus, mis meie, kommunistide ringkonnas ja meievahelistes suhetes on veel talutav, muutub väljakannatamatuks peasekretäri kohustes. Sellepärast teen seltsimeestele ettepaneku järele mõelda, kas Stalin sellelt kohalt vabastada ja nimetada tema kohale teine inimene..."

Nädal pärast Stalini kinnitamist juhi tervise eest vastutajaks nõudis Vladimir Iljitš, et tal lubataks kas või lühikese aja jooksul oma päevikut dikteerida, meenutab Jelizaveta Drabkina. "Pärast J. Stalini, L. Kamenevi, N. Buhharini ja arstide nõupidamist otsustati Vladimir Iljitšile võimaldada dikteerimist iga päev viiekümne minuti jooksul. Kuid seda nii, et dikteerimine ei omandaks kirjavahetuse iseloomu ja et Vladimir Iljitš ei ootaks kirjadele vastust. Kokkusaamised olid keelatud. Ei sõbrad ega kodused tohtinud Vladimir Iljitšile rääkida midagi poliitilisest elust, et sellega anda ainet mõtisklusteks ja erutusteks."

Inimesed on inimesed ja iga põdenu teab, et vaevalt on sul paremaks läinud, kui sa (kui oled tegutsev natuur) kohe töö kallale kipud. Kõige sagedamini tervisele erilist kahju tegemata. Just sellepärast ei nõudnudki arstid Lenini isoleerimist. Kuid isolatsioon oli erakordselt hädavajalik tema hoolitsevatele aatekaaslastele. Professor Ferster arvas, et kui Lenin oleks 1922. aasta oktoobris ja edaspidigi jäetud tegevusetusse, jäänuks ta viimsestki rõõmust ilma... Töö oli tema elu. Tegevusetus tähendas surma.

Seda mõistes pidas Krupskaja end haige voodi juures üleval selliselt, nagu õigeks pidas. Ta aitas abikaasal ellu jääda. Ja 21. detsembril kirjutas Krupskaja mehe dikteerimisel kirja Trotskile. Väliskaubanduse monopoli asjus. Ei midagi erilist.

Kiri?

Trotskile?

Stalini verivaenlasele?

Lenin pidas Krupskaja mahitusel Stalini selja taga kirjavahetust Trotskiga!

Stalin ei säästnud telefonis jämedaid sõnu Krupskaja kohta. Ning ütles lõpetuseks, et naine on rikkunud arstide ettekirjutusi ning ta annab Krupskaja küsimuse üle keskkomitee parteikomisjonile.

Praegu on midagi sellist naljakas lugeda. Kõrvaline inimene, mitte arst, vaid töökaaslane ähvardab haige abikaasat ja süüdistab teda selles, et ta haige eest halvasti hoolt kannab.

Krupskaja oli naerust kaugel.

Tema närvid olid katkemiseni pingul. Ent ta tõrjus Stalini ähvardusi talle omase külmaverelisusega. Krupskaja kirjutas Kontollkomisjonile, tehes tema enda poolt loodud aparaadile ettepaneku puht inimlikus kokkupõrkes selgusele jõuda: "Ma ei ole parteis mitte esimest päeva. Kõigi kolmekümne aasta jooksul pole ma mitte üheltki seltsimehelt kuulnud mitte ühtegi jämedat sõna; partei ja Iljitši huvid pole mulle vähem kallid kui Stalinile. Vajan praegu maksimaalset enesevalitsemist. Millest võib ja millest ei tohi Iljitšiga rääkida, tean mina igasugusest arstist paremini, kuna tean, mis teda erutab. Igal juhul tean seda Stalinist paremini."

Loomulikult tunneb naine meest tänu rohkem kui kahekümneaastasele kooselule paremini igasugusest arstist!

Kuid kui parteile on vaja, siis saab tõestada, et ei naine ega arst, vaid tema, partei, teab, mida haigega ette võtta.

Partei – üle kõige!

Krupskaja tüli Staliniga leidis aset mõni päev pärast Lenini haiguse algust, 1922. aasta detsembris. Lenin sai tülist teada 1923. aasta 5. märtsil ning ta dikteeris sekretärile kirja Stalinile:

"Teil leidus jõhkrust kutsuda minu naine telefonile ning teda sõimata. Ehkki ta teile avaldaski nõusolekut öeldu unustada, on see fakt sellest hoolimata saanud tema kaudu teatavaks ka Zinovjevile ja Kamenevile. Mul pole kavatsust nii kergesti unustada seda, mis on minu vastu korda saadetud, rääkimata seda, et naise vastu kordasaadetut loen ma ka enda vastu suunatuks. Sellepärast palun teid kaaluda, kas olete nõus öeldut tagasi võtma ja vabandama või eelistate katkestada meie vahel igasugused suhted."

Pärast dikteerimist oli Lenin väga erutatud. Seda panid tähele nii sekretärid kui doktor Koževnikov.

Järgmisel hommikul palus Lenin sekretäril kiri üle lugeda, anda isiklikult Stalini kätte ning oodata vastust. Varsti pärast sekretäri lahkumist halvenes Lenini seisukord järsult. Tõusis palavik, kadus kõnevõime. Vasakut külge tabas halvatus. Enam Lenin aktiivsesse ellu ei naasnudki.

On olemas legend (mida toetas ka Trotski), et Stalin mürgitas Leninit aeglaselt toimiva mürgiga. Räägiti, et Stalin olevat ise Keskkomiteele teatanud, justkui Lenin olevat ise temalt mürki palunud, et piinadele lõpp teha.

Tegelikkuses ei tulnud Stalinil keskaegse mürgitaja kombel siiski vaeva näha. Piisas sellest, mis ta tegi Krupskajale.

Kõikidest mulle teadaolevaist Lenini tegudest pean ma viimast kõige suurepärasemaks ja õilsamaks – see on kiri Stalinile, milles ta kaitses naist.

See maksis talle elu.

Lenin elas veel peaaegu aasta. Hingas. Naine ei lahkunud tema juu-

rest, ta teadis, et Lenini lahkumisega ei keera ajaloolehekülg end selliselt, nagu nemad olid kavandanud. Ta tunnetas, et kiiruga Lenini rusikasse kogutud riigi elu satub teise, märgatavalt julmemasse rusikasse.

Kas ta mõtles ka perspektiivile alustada ise võitlust VÕIMU pärast? Kas tema pähe tulid mõtted sellest, et kogu tema ja Lenini meeletu kangelastegu gigantse parteiaparaadi loomisel võis osutuda mittevajalikuks?

Olen kindel, et ei.

Lenini surivoodi juures seisev Krupskaja ei kahelnud milleski. Ta teadis: kui eksib muusik, pole muusika selles süüdi. Ning uskus nende leninlike ideede võidu imesse, mis tema silme all muutusid stalinlikeks.

* * *

Ta oli raudne naine. Inimesed ei näinud leinapäevil tema silmis pisarakestki. Lenini haiguse pika aja jooksul oli ta harjunud tõsiasjaga meest ootavast surmast. Leinamiitingul kõneldes pöördus ta rahva ja partei poole: "Neil päevil, mil ma seisin Vladimir Iljitši sarga juures, mõtlesin tagasi kogu tema elule, ja vaat mida ma tahaksin teile öelda. Tema süda tuksus palava armastusega kõikide tööliste, kõikide rõhutute vastu. Mitte kunagi ei rääkinud ta sellest ise, ja ka mina ei räägiks sellest nähtavasti teisel, vähem pühalikumal hetkel... Seltsimehed, on surnud meie Vladimir Iljitš, on surnud meie kõige armsam, kõige kallim... Mul on teile suur palve: ärge laske oma kurbusel kanduda tema isiksuse välisele austamisele. Ärge looge talle mälestusmärke, temanimelisi paleesid, toretsevaid pidustusi tema mälestuseks – kõigele sellele pööras ta oma elu jooksul niivõrd vähe tähelepanu, pidas seda nii koormavaks. Pidage meeles, et veel paljugi on meie maal korda saatmata..."

Kas öeldu sarnaneb siis murest murtud armastava naise kõnega?

See on revolutsioonivõitleja hääl, kes teab, millist teed mööda edasi minna, ja kes on valmis valitsusohjad enda kätte võtma. Jah, ta teadis, et on valmis, et oskab, et suudab teistest paremini...

Samuti teadis ta, et mitte keegi mitte kunagi mitte mingil tingimusel neid ohje tema kätte ei anna.

Jäi üle vaid abi otsida.

* * *

Kohe pärast Vladimir Uljanovi surma kirjutas Nadežda Krupskaja kaks kirja välismaale – Aleksei Gorkile ja Inessa Armandi tütrele Inessale.

Ta kirjeldas oma mehe viimseid päevi ning matuseid Moskvas. Kirjas Gorkile on järgmised read: "... eile matsime Vladimir Iljitši. Ta oli kuni surmani samasugune kui varem – inimene tohutu tahtejõuga, ennast valitsev, veel surma eel naerev ja naljatlev, teiste eest õrnalt hoolitsev. Näiteks oli pühapäeva õhtul Vladimir Iljitši juures silmaarst prof. Averbach. Kuigi nad olid juba hüvasti jätnud, tuli Iljitš mõne aja pärast jälle vaatama, kas külalist ikka kostitatakse. Lehe lugemise ajal, mida me tegime iga päev, rääkisime juttu. Kord sattus ta väga ärevusse, kui oli lehest lugenud, et Te olete haige. Ta päris erutunult: "Mis? Kuidas"?"

Krupskaja kirjutab Gorkile Leninist selliselt, justkui polnukski too halvatuna voodis, justkui olnuks aktiivne, tegutsev, liikuv.

Kuidas on sel juhul lood avalikust legendist Lenini lapsikusse langemisest?

Mõned muljetavaldavad read Leninit joonistanud kunstnik Juri Annenkovi mälestustest.

"1923. aasta detsembris tegi Lev Kamenev mulle ettepaneku sõita Gorkisse, kuhu Lenin oli koos naisega haiguse tõttu pakku läinud. Justnagu praegu on mu silme ees väga mugav sakste (mitte töölis-talupoeglik) kollakas majake. Kamenev tahtis, et teeksin Leninist viimase visandi. Meid võttis vastu Krupskaja. Ta ütles, et portreest ei saa mitte mõeldagi. Tõepoolest, lamamistoolis lösutav tekki mähitud ja meist abitu moonutatud lapseliku naeratusega möödavaatav, otsekui tagasi lapsepõlve pöördunud Lenin võinuks olla modelliks ainult hirmsa haiguse kujutamisele, mitte aga Lenini portreele."

Isegi kui Juri Annenkovil on õigus, on Krupskaja "pettust" üpris lihtne taibata . Ta ei tahtnud mitte kellelegi, isegi lähedasele Gorkile kirjeldada revolutsiooni Juhti haletsusväärses seisukorras. Ta pidi jääma meelde heldena, suurepärasena, võimsana, suuremeelsena.

– Võitja sõbratar ei võinud mõeldagi millelegi muule kui Juhi võidukale-võimsale positsioonile.

Kuid selsamal päeval kirjutas ta veel ühe kirja, mida keegi mitte kunagi pole maininud, see on kiri Kaukaasiasse Trotskile. Trotski oli just talve keskpaiku Suhhumi puhkama sõitnud, kui Lenin suri. Stalin oma kiirsõnumis ei soovitanud Trotskil matustele sõita, sest võis juhtuda, et ta ei jõua õigeks ajaks kohale. Ning Trotski kuulas sõna. Hiljem süüdistas ta Stalinit, kuigi oli tollal iseenda peremees ja võinuks stalinlikku nõuannet mitte kuulda võtta. Tal polnud lihtsalt tahtmist sõita – võiks öelda, et Stalini nõuanne neil päevil talle sobis. Mõtlen tõepoolest sedaviisi. Ja vaat miks: olles puhkusel, mõtles Trotski Leninist, tema elust ja surmast, meenutas Nadežda Krupskajat, "kes oli palju aastaid olnud Lenini sõbratar ning kes tajus kogu maailma mehe kaudu, kuid nüüd matab teda ning peab end tundma üksikuna... Ma tahtnuks talle siit kaugelt tervitussõnu öelda, avaldada kaastunnet ja hellust. Kuid ma ei söandanud. Kõik sõnad tundusid toimunu raskust arvestades nii kergekaalulised. Pelgasin, et nad kõlavad tavapäraselt. Ning olin üdini vapustatud tänutundest, kui sain mõne päeva pärast Nadežda Konstantinovnalt kirja."

Mis inimesed need meie juhid küll olid, kui neil ei jätkunud loomulikke sõnu lesele kaasatundmiseks ega mõelnud mitte sellest, kuidas südamliku sõnaga kas või kuidagigi inimese kannatusi leevendada, vaid sellest, millise mulje nad ise selles kaastundes jätavad?

Kaastunnet mitte äraootav Krupskaja kirjutas Trotskile ise:

"Kallis Lev Davidovitš, kirjutan, et Teile teatada, kuidas umbes kuu enne surma jäi Vladimir Iljitš Teie raamatut sirvides peatuma sellel kohal, kus Te annate Marxi ja Lenini iseloomustuse, ning palus endale see koht ette lugeda. Ta kuulas väga tähelepanelikult ning vaatas hiljem ise selle koha veel korra üle.

Ja veel, mida tahaksin ütelda: see suhtumine, mis oli V.I.-l kujunenud Teisse sellest ajast, kui Te Siberist meie juurde Londonisse sõitsite, jäi temas muutumatuks kuni surmani.

Soovin Teile, Lev Davidovitš, jõudu ja tervist ning emban tugevalt.

N. Krupskaja."

Väike Nadja.

Nadežda Krupskaja, esimese juhi võitluskaaslane ja sõbranna.

Krupskaja ja Lenin oma võidu päevil.

Inessa Armand, samuti Lenini võitluskaaslane.
Aga võib-olla ka sõbranna?

Inessa Armand ja tema lapsed.

Krupskaja ja Lenin Gorkis.
Inessat enam pole…

Enam ei ole ka Leninit.

Larissa Reisner.

Larissa Reisner,
seni veel brauninguta.

Larissa Reisner koos oma mehe Fjodor Raskolnikoviga.

Olga Kameneva, Lev Kamenevi naine ja Trotski õde.

Lev Kamenev koos oma minia Galina Kravtšenkoga.

Aleksandr Kamenev, Ljutik, nagu kutsus teda naine.

Parimad sõbrad parimate sõbrannadega. Molotov ja Stalin naistega suvilas.

Justkui idüll. Jossif Stalin ja tema Nadežda.

Nadežda Allilujeva koos oma poja Vassili Staliniga.

Kliment Vorošilov ja väljavalitud.
Ise seisab ta keskel, naine istub ees paremal.

Jekaterina ja Kliment Vorošilov koos pojapojaga.

Vorošilovid olid teineteise kõrval surmani. Kadestamisväärt püsivus.

16-aastane Jekaterina Kalinina (paremalt teine), tema vend ja õed.

Kalininite abielupaar Kremli künnisel.

Jekaterina Kalinina ja tema kolm last.

Jekaterina Kalinina (paremal) 1936. aastal.
Vasakul Valentina Ostroumova ja Aleksandra Gortšakova.

Jekaterina Kalinina mõned päevad enne arreteerimist…

…ja veidi hiljem. Foto NKVD arhiivist.

Kui uskuda Krupskajat, mitte aga Annenkovi ning paljusid teisi, tegutses ja elas Lenin viimse päevani nagu mõtlemisvõimeline inimene.

Kui uskuda seda kirja, mõtles Lenini enne surma Trotski peale. Ning Trotski, juba mitte mõeldes lohutamatu lese kannatustele, tunneb enda üle rõõmu: "Krupskaja tunnistas, et vaatamata pikaajalisele antiteesile jäi Lenini suhtumine minusse "londonlikuks", see tähendab, palavaks toetuseks ja sõbralikuks heatahtlikkuseks, kuid juba märgatavalt kõrgemal ajaloolisel tasemel. Isegi kui poleks olnud midagi muud, poleks tõeväänajate kõik foliandid ajaloo kohtu ees üles kaalunud seda mõni päev pärast Lenini surma Krupskaja poolt kirjutatud lühikest sõnumit."

No mis see ometi olgu! Krupskaja kiri ei vaata ju minevikku, vaid tulevikku, rääkides sugugi mitte kadunukese sõbralikest tundmustest Trotski vastu.

Krupskaja kiri on midagi muud, justkui väljasirutatud käsi liidu loomiseks, üksmeeleks, võib-olla poliitiliseks toetuseks. Vastastikuseks abiks.

Krupskaja polnud nende hulgast, kes andunuks naiselikule lesekurbusele. Ta tegutses, kuid tal tuli valida klähvimise ja musta kuristiku, Skylla ja Charybdisi, Trotski ja Stalini vahel. Ta oli valmis valima Trotski, kuigi tundub, et juba nägi: võit ei saa olema tema poolel.

Osutunuks Trotski vähem tühiseks ja armastanuks ta ennast vähem, suutnuks Krupskaja Stalinile, oma peamisele oponendile elus ja parteis, paljutki vastu panna. Koos Trotskiga juhtinuks ta parteisisest võitlust ja vaat et oleks isegi võitnud. Kuid Trotski libastus, ja ta jäi reaalse toetuseta.

Kuid mitte sellepärast ei olnud Krupskaja end üdini revolutsioonile pühendanud, et mingisugune Stalin (võib-olla juhuslikult bolševike sekka juhtunud) kustutanuks tema revolutsioonilist kirge!

Tema elutöö läks nagu lepase reega, ning mitte miski ei võinud teda segamast seda lõpule viimast. Isegi isiklik mure mitte. Muide, isegi see pidi töötama "ülla ürituse" heaks.

Juba 1924. aasta mais esines Krupskaja partei XIII kongressil kaasettekandega tööst külas. See oli esimene Lenini surmajärgne kongress. Teda võeti vastu kestvate kiiduavaldustega.

"Toimub avangardi ja töölisklassi, partei ja töölisklassi lähenemine. See on juba kindlalt välja kujunenud. Vladimir Iljitš rääkis sellisest süsteemist, kus töölisklassi avangard peab lähenema töölisklassile ja proletariaat peab jõudma keskmik-ja kehviktalupoegade kihini. Esimene lähenemine meil nagu juba toimub, kuid teise (töölisklassi lähenemine talupoegkonnale) organiseerimise kallal tuleks veel tööd teha."

Kas see on siis lohutamatu lese sõnavõtt? See on roboti kõne.

Täiesti ootamatult suudab Krupskaja poolt vihatud Stalin mõista enda poolt vihatud Krupskajat enam kui ei keegi teine. Tunnetades selles naises parteiaparaadi peamist loojat, nägi ta temas peaaegu et enda peamist ustavat abilist ja ka Krupskajal pidanuks tema raudse haarde all olema kindlam. Veel veidi – ja nad vaat et ühendavadki oma püüdlused lähenemisprotsessis.

Kuid inimesed jäävad siiski inimesteks ja nende poolt loodud aparaadid ei näe ette tunnete peensusi ja nüansse. Kumbki neist ei suutnud eirata vastastikust sallimatust.

Veel elasid rahva seas sajandeid tsaari valitsemisperioodil eksisteerinud mõisted heasüdamlikust emakesest tsaarinnast. Kuigi Krupskaja ei esitanud kunagi niisuguseid pretensioone, siis paljugi, mis võib juhtuda, kui Jumal magab!

Endine seminarist Stalin jälgis tähelepanelikult, missuguste vaibumatute kiiduavaldustega võtavad rahvamassid ja parteimiitingud vastu ja saadavad ära Lenini leske. Pähe torkas mõte: mis on head selles, kui nad tahavad seda vanaeite sobitada uuestisündinud tsaarinnarolli. Mälestus viimasest, Jekaterinburgis hukatud Aleksandra Romanovast polnud rahva seas veel kadunud.

Stalin olevat Krupskajat solvanud? Seda näinud ja mõistnud kõik, kuid mitte keegi ei söandanud vahele astuda? Stalin heitnud Krupskajale ette, et too saatis oma oskamatu hooldusega Lenini teise ilma? Stalin sundinud Krupskajat käima mausoleumis, hõõrudes talle nina alla, et ta on armastatud mehe unustanud? Räägiti, et kõik olevat olnud just niimoodi.

Krupskaja palus jumalakeeli, et Lenin maha maetaks. Teda kohutas

Stalini poolt korraldatud Lenini säilmete ees kummardamine: paari sammu kaugusel korterist, kus ta elas, lebas tema mahamatmata mehe laip. Ja see oli väljakannatamatu. Järjekord Lenini balsameeritud keha juurde sai nagu riigi kõikide lõpmatute järjekordade sümboliks.

Meenutab Kamenevi minia näitlejanna Galina Kravtšenko.

"Astus sisse Krupskaja, ta tuli Lev Borissovitši juurde (aastatel 1930 – 31); nuttis, palus, et Kamenev kaitseks teda Stalini jõhkruse eest. Kamenev tundis kaasa, rahustas, kuid ma ei tea, millega ta võinuks Krupskajat aidata. Krupskaja oli suur, paistes, näha, et haige. Selline pehmeke, kenakene. Nuttis. Lohutasin teda, kuid tema pani oma pea minu õlale ja ütles: "Galjake, Galjake, kui raske mul on..."""

* * *

1925. aasta veebruar. Partei XIV kongerss. Krupskaja astub sellel üles oma sünnitise pärast muret tundes: "... meie partei autoriteet võib kõikuma lüüa."

Milles asi?

"Endistel aegadel kujunes meie partei võitluseks menševismi ja esserismi vastu... Olime harjunud oma vaenlasi (nagu öeldakse) sõimuga tapma ja loomulikult ei tohi lasta sündida, et parteiliikmed polemiseeriksid omavahel samal toonil...

Ai-ai-ai, puritaanlasest Nadežda Krupskaja! Tähendab, vaenlasi sõimata võib, kuid parteikaaslasi mitte? Kuhu jääb siin intelligentsus? Kas tõesti pole teile, tarkpeale, selge, et suvaline poleemika peab olema tasemel, ükskõik, kes ka oponent poleks?

Kahjuks jääb see ebaselgeks. Võimu kõikelubavus oli teinud oma töö – Krupskaja oli valitseva maailma superinimlikest oludest tulenevalt juba eraldunud üldinimlikust maailmast.

Selles kõnes hoiatab Krupskaja Leninile viidates oma parteiaparaati üleilmsest huvitatusest kapitalismi vastu. Ning iga tema sõna on töö parteiaparaadi täiustamiseks.

Teda kuulatakse, teda võetakse kuulda, tema kõnelemise aega pikendatakse.

1927. aasta detsember. Partei XV kongress. Krupskajat võeti vastu kestvate kiiduavaldustega. Teda erutas ühiskonna poliitilise harimise probleem – see tähendab ühiskonna aktiivne politiseerimine ainult ühes, bolševistlikus suunas. Tema arvates see oligi kultuurirevolutsiooni alus.

1930. aasta juuni. Partei XVI kongress.

Krupskaja tervitas kollektiviseerimist: "See sotsialistlikel alustel külaühiskonna ümberkorraldamine ongi tõeline algupärane agraarrevolutsioon." Ta laimas riigi piiridest välja aetud Trotskit, kes "mitte kunagi pole mõistnud talupojaküsimust"; ta pani ette kollektiviseerimisküsimuses jõulisemalt rakendada oma parteisünnitise kõiki mehhanisme: "... võitlus kulakluse vastu seisneb selles, et ideoloogilisel rindel ei jääks kulakluse mõjust jälgegi." Kuid partei juhtiva tegevuseta pole see võimalik. See tegevus näeb igale parteiliikmele ette "lakkamatut leninlikku valvsust", vastasel korral ei märka tema, kes ta "võitleb liialdustega, tähtsaimat; annab mõnikord löögi ürituse erakordselt tähtsale küljele, kuid seda, mille vastu võidelda, ei märkagi".

Vaat siis milline agressiivsus arenes Nadežda Krupskajas, kui tal hakkas jooksma seitsmes aastakümme!

1934. aasta jaanuar. Partei XVII kongress.

Oma kõnes meenutas Krupskaja igal sammul Stalinit, nii nagu kõik teisedki. Andekas Krupskaja, võttes vastu stalinlikud mängureeglid, rääkis Stalinist oskuslikult, mitte ülistavalt, vaid isegi mingisuguse väärikusega, mingil moel teda isegi täiendades. Stalinit ennast!

"Vaat partei XVI kongressil tõstatas seltsimees Stalin üleüldise väljaõppe probleemi. Loomulikult on see hiiglasliku tähtsusega küsimus, seda tajus partei algusest peale..."

See tähendas, et ära sa, Stalin, kujutagi ette, et oled avastanud Ameerika. Lenin tegeles sellega koos minuga, seda veel siis, kui sina alles seminaris jumalasõna õppisid!

"... Kuid alles teatud astmel, kui olid loodud eeldused selle täideviimiseks, oli võimalik seda tohutut tööd teostada..."

Tähendab, et enne sind, Stalin, oli ette nähtud ja kavatsetud.

Stalini tundlik kõrv tabas kõiki nüansse. Arvan, et Krupskaja intonatsioonid lõikusid tema mällu.

Terava keelega Radek laskis lendu kuulduse, et Krupskaja poolt Stalini kohta väljaöeldu pani Stalini ütlema järgmist: "Jäägu parem vakka. Muidu kuulutab partei homme Lenini leseks vana bolševiku Stassova."

Krupskaja elas Leninist viisteist aastat kauem. Vana haigus piinas ja kurnas teda. Ent alla ta ei andnud, töötas iga päev, kirjutas retsensioone, andis juhendeid, õpetas elama. Kirjutas (korduvalt ümber kirjutades) mälestuste raamatut, kus ta justkui triikrauaga minevikku siledaks triikis. Selles raamatus on näha, kuidas ta vankus Stalini perioodi vajutise all, kuid kõigele vaatamata ei murdunud. Kui lugeda seda raamatut rida realt ja nende vaheltki, vaatab sealt vastu naine, kes oli kogu selle põrgumasina looja ja Lenini ideede innukas täideviija.

Hariduse rahvakomissariaat, kus ta töötas, ümbritses Krupskajat armastuse ja austusega, hinnates tema pärilikku hingelist headust, mis klappis täiesti rahulikult karmide ideedega.

Kuid mis tunne oli Nadežda Krupskajal näha pikaldast ja plaanipärast Lenini kaardiväe hukku, seda bolševismi agooniat, kõige ümbersündi stalinismiks?! Tema, naine, kes ta tervitas aadelliku, valgekaartliku, tsaariliku vere valamist ja mõistis oma parteiaparaadi kaitseks rahva vere valamise vajadust, elas bolševistliku vere valamist üle raskelt.

Selle aparaadi loojal polnud ette nähtud roolis olla, ta ei vastutanud ajamite ja koostisosakeste töö eest.

Ent see, kes nende töö eest vastutas, häälestas mehhanismid oma tõekspidamiste ja mõistuse kohaselt ümber.

Krupskaja looming, mis koosneb üheteistkümnest aukartust äratavast köitest, sisaldab paljugi kasulikku, mida stalinlik koolkond mõistis valesti. Kuid arvan, et Krupskaja mõistust, tõekspidamisi ja teadmisi, mida varjutavad üldised negatiivsed reaktsioonid leninismi aadressil, pole enam kauaks.

* * *

1939. aasta 26. veebruaril tähistas Krupskaja oma seitsmekümnendat sünnipäeva. Õhtul tulid kokku sõbrad. Stalin saatis tordi. Kõik sõid seda üksmeeles. Hommikuks oli Krupskaja, üks nende kõigi seast, surnud haiglas äkilisse toidumürgitusse.

Isegi nüüd, kui Stalinit avalikult paljastatakse, heidavad teised sellel õhtul osalenud kõrvale versiooni mürgitatud tordist.

Kes teab...

"Karda danaiidide poolt toodud kingitusi..."

Stalin kandis isiklikult urni Krupskaja põrmuga.

* * *

Lõpetasin esimese Kremli naise loo päevil, kui nii tema kätega loodud ja pärast teda paljude teiste poolt korduvalt ümberhäälestatud tohutu parteiaparaat alguses nagu šagräännahk kokku tõmbus ja järsku ühiste pealetungivate ja taanduvate löökide all 1991. aasta augustipäevadel ribadeks kisti.

Selles Moskvas, kus peaaegu kakskümmend aastat valitses revolutsiooni kroonimata tsaarinna ja kus ta ka suri, sattusid vastakuti bolševike vanad ja uued ideed ning nende bolševike lapsed õiendasid nüüd selle aparaadiga arveid.

Kas tõesti?!

Ajaloo tee ei ole sirge, selles on oma siksakid.

Mitte sellepärast ei töötanud Nadežda Krupskaja niipalju, et ilmuksid mingid meiesugused ja tõmbaksid kõigele kriipsu peale...

PATROON JA PUMAT

PÕRANDAALUSED PINNAL

Lõunatasin 1974. aasta kevadel Londonis, Chelsea pargi vaikuses möödunud aegade seltskonnast pärineva kolme emigrantliku daamiga. Igaüks neist kolmest oli omamoodi vaimustav.

Salomeja Andronnikova – luuletaja Pleštšejevi lapselaps ning Bakuu kindralkuberneri tütar. Vene hõbedase ajastu poeetide sõbranna.

Ahmatova hea tuttav kümnendatel aastatel.

Tsvetajeva elupäästja kahekümnendatel, kui too Euroopas vireles.

Zinovi Peškovi armastatu. Peškov – rahvusvahelise kuulsusega avantürist ja prantsuse kindral, Jakov Sverdlovi vanem vend ning Maksim Gorki kasupoeg.

Luuletaja Ossip Mandelštami muusa.

Endise Ajutise Valitsuse asjadevalitseja Aleksandr Galperni lesk.

Heasüdamlik, õel, kõike siin ilmas mõistev, suure lugemusega.

Naine, kes oli vaba suvalistest poliitilistest vaadetest, kui mitte lugeda selliseks ka kirglikku armastust kodumaa vastu, mis oli emigratsioonis säilinud igati puutumatult. Tõeline kaunitar, vaatamata lähenevale üheksakümnendale eluaastale.

Maria Zakrevskaja-Boreišo-Benckendorff-Budberg – ukraina mõisniku tütar, sündinud Lozovas, kus nägi ilmavalgust ka minu isa. Aga see tähendab, et oleme temaga mõnes mõttes omakandiinimesed.

Inglise diplomaadist luuraja Bruce Lockarti armastatu.

Krahv Benckendorffi lesk.

Parun Budbergi abikaasa.

Maksim Gorki sekretär ja lähedane sõbratar.

Herbert Wellsi vabaabielunaine.

Vene ja nõukogude kirjanduse euroopa keeltesse tõlkija.

Mõnede arvates raudne naine, teiste silmis Mata Hari.

Anna Kalina – Moskva rikka kaupmehe tütar.

Anastassija Tsvetajeva gümnaasiumiaegne sõbranna.

Poetess Marina Tsvetajeva esimeses raamatus "Õhtune album" ilmunud luuletuse "Elfike" adressaat.

Kunstnik Oskar Kokoška lühiajaline muusa.

Salomeja seltsidaam.

Ei oska öelda, mil viisil me jõudsime revolutsiooni ja bolševike teemani, meeles on vaid see, kui Anna Kalina ajas oma krimpsus huuled armsalt prunti ja lausus: "Niikaua, kui bolševikud asuvad Kremlis, minu jalg armsasse Moskvasse ei astu. Ma ei taha omada teie revolutsiooniga midagi ühist."

See mulle ei meeldinud. Kuigi tulin NSV Liidust ja olin Londonisse akrediteeritud nõukogude ajakirjanikust väliskommentaatori naine, polnud mul sarnaselt Salomejale mitte mingisuguseid poliitilisi tõekspidamisi. See asjaolu, et olin enne 1974. aastat kodumaal välja andnud mõned lüürilise sisuga luuleraamatud, aitas mul jääda iseendaks ning mitte kleepuda poliitilis-kirjanduslike rühmituste külge. Ehkki see oli keeruline üksindus.

Elanud Londonis alates 1973. aastast, hakkasin endas täheldama pseudopatriotismi jooni. Näiteks oli mulle kategooriliselt vastuvõtmatu, kui keegi minu maad sõimas. Mis siis, et tal võis tõepoolest õigus olla. See tunne on tuttav paljudele. Juba Aleksandr Puškin ütles, et mõnikord ta vihkab oma isamaad, kuid talle on ebameeldiv, kui seda tunnet jagab temaga välismaalane.

Kuid siin istusid kaugeltki mitte välismaalased. Püüdes viisakaks jääda, ütlesin: "Lubage, mil moel on see MINU revolutsioon? Teil ei tohiks seoses revolutsiooniga olla mulle mingeid pretensioone. Teie põlvkond tegi revolutsiooni, teie. Just minul võib teile pretensioone olla, mitte teil mulle."

Mis siis küll lahti läks! Kõik kolm (ise nii erinevad) sööstsid mulle kallale, kinnitades üht:

"Revolutsioon oli möödapääsmatu!"

"Isevalitsus oli läbinisti mäda!"

"Kauem kogu seda õudust kannatada oli lihtsalt võimatu!"

"Tsaar oli vajunud jõuetuse rappa. Tsaarinnast on parem üldse mitte rääkida, niigi on selge – psühhoos ja kõlvatus."

"Selge see, et verisele arveteõiendamisele Romanovitega ei saa olla mingit õigustust, kuid see on juba teine küsimus."

"Tsarism viis Venemaa revolutsioonini – ja juhtus see, mis juhtuma pidi. Kuid see on ka kõik. Bolševistlikku revolutsiooni ei oodanud keegi, seda polnud vaja!"

"Miks siis teie Ajutine Valitsus ei hoidnud võimu oma käes?" küsisin ma Salomeja Andronnikovalt, justkui sõltunuks tookord see temast. Kuid tema läks emigratsiooni ju oma Galperni, selle valitsuse juurde kuuluva mehe tõttu, mitte hea elu pärast.

"Jah," nõustus ta minuga. "Ajutine Valitsus ei kõlvanud kuhugi, olen seda kogu aeg rääkinud. Mu kadunud mees Aleksandr Galpern, kes polnud siis isegi mitte veel mu peigmees, vaid üks austajaist, kuulus sellesse valitsusse ning kirjutas mulle iga päev Krimmi. Mina suvitasin Krimmis esimesest abielust sündinud tütre ning tema hoidjaga. Galpern kirjeldas tänavatel valitsevaid õudusi ja korralagedust ning soovitas Peterburgi veel mitte naasta. Palus oodata. Hirmutas näljaga. Mis teie arvates järgnes? Järk-järgult, sügise keskpaigani muutusid ta kirjad aina rahulikumaks.

Mul on ajalooline dokument Ajutise Valitsuse võimetuse kohta – Aleksandri kiri 24. oktoobrist 1917. Pange tähele, see oli Oktoobrirevolutsiooni eelõhtu."

Salomeja Andronnikova väljus oma söögitoast, kus me lõunatasime, ning oli mõnda aega ära.

Kiri (kollakas, nagu ajale kohane) avati õrnalt ja ettevaatlikult. Paberil tsaari vesimärgid – kahepäine kotkas. Mu võõrustaja jättis isiklikud üksikasjad vahele ning luges peamist: "Teatan Teile, kallis, täiesti kindlalt, et nüüd võib sõita. Elu läheb, Jumal tänatud, oma rööbastesse. Eile ilmus müügile kohev valge leib – nagu vanastigi. Nälgida Teil enam ei tule. Ootan kannatamatult ja tulen Teile jaama vastu..."

Ta näitas mulle neid ridu ning ma lugesin neid. Kirjutatud oli konkreetse, korraliku, peaaegu kaldeta käekirjaga.

"Vaat," osutas Salomeja kirjale sõrmega, "sellel 24. oktoobri õhtul istus mu Galpern bolševike juures vangis, kust ta imega pääses. Niisiis küsin ma teie käest, kuhu kõlbab selline valitsus, kes ei näe isegi seda, mis toimub tema nina all? Hiljem, Pariisis, läinud Galpernile mehele, vaidlesin temaga tihti, sest meil olid temaga elust täiesti erinevad arusaamad. Kuid see meid ei seganud, kuigi ma ühtepuhku väitsin: "Seda oligi teie valitsusele vaja. Saite tasu teenete kohaselt.""

"Tähendab – tsaar oli halb, Ajutine Valitsus oli halb. Ja ka bolševikud olid halvad?" pärisin mina.

"Halvad. Loomulikult tegid nad kohe oma dekreetidega paljugi head, said rahva enda poolele, pidasid end õigesti ülal. Kuid liiga karmilt. Liiga karmilt. Nii ei tohi."

"Küll nad selle eest veel maksavad," torkas vahele leppimatu Anna Kalina.

"Võib-olla nad ei saanud teisiti, käis ju selline taplus," ütles kuidagi ebakindlalt paruness Budberg, kellel oli seljataga vägagi hea tutvus bolševike ja erakorralise komisjoniga – seda siis, kui tšekistid ta koos Lockhartiga kinni nabisid.

"Tead sa, Mura," ütles Salomeja mõtlikult, "ma olen selle peale mõelnud. Saad sa aru, nad olid põrandaalused. Ja see jätab oma jälje. Põrandaalused..."

Selle koha peal jätsin ma lindi seisma.

Jaa, jaa, ma läksin Salomeja Andronnikova poole magnetofoniga. Ta tahtis "end magnetile jätta". Ta rääkis, et on vägagi auahne, ja et kui juba on olemas selline uus vahend "häälega sajanditeks jäädvustuda", miks siis mitte seda kasutada. Ta nõudis pidevalt magnetofoni sisselülitamist nii jutuajamise kui lõunasöögi käigus, kui külalised vastu pole. Sel korral vastuväiteid ei olnud.

Perenaisele oli see ükskõik. Arvan, et ta ei kahelnudki, et ma salvestan neid süütuid vestlusi Salomeja juures KGB tarvis.

Kui Maria Budberg kuulis, et ma lindistan meie kõnelusi, teatas ta: "Kaotada pole mul midagi. Millise luure heaks sa töötad? No-noo, ma tegin nalja. Mul pole kaotada midagi. Tead, mulle maksavad pensioni neli luuret."

"Ta valetab," sosistas Anna Andronnikova endale taldrikusse, kasutades juhust, et kuulmine oli suurepärane ainult temal ja minul. "Lööb enda hinda üles."

Põrandaalused

Iga uus võim, saanud tüüri juurde, avastab ja avalikustab meeleldi vana võimu kuritarvitused. Ja alustab kohe isiklike kuritarvitustega. Nii on olnud sajandeid kõikidel mandritel ja kõikides riikides.

Põrandaalused – arrestandid, emigrandid, väljasaadetud – sisenesid Kremlisse, õnnelikud oma mitte päris ootuspärase suurvõidu teadmisest. Nad olid rahva silmis puhtad – selle asemel, et teenida ja teenindada vana režiimi, tõid nad päevavalgele selle haavad ja, riskides paljuga (tuli ette, et isegi eluga), otsisid vaevaliselt tõde. Kogu inimkonna helge tulevik, teostatuna töölisklassi ja kehviktalupoegade kätega rahva seast võrsunud intelligentsi kaasabil – vaat milline oli bolševike põhiskeem, seda loomulikult ühe või teise variatsiooniga.

Ja elu andis muinasjutulise võimaluse. Iidne Kreml lõi väravad valla.

"...Me vägivalla hävitame,
uus, parem maailm on me püüd,
maailm, kus võidul ülendame
neid, keda orjus rõhub nüüd..."

laulsid nemad.

Saatus ütles: "Või lammutasite maha? Nüüd taastage!"

Nad sisenesid Kremlisse – seltskond erinevas vanuses mehi, enamikus mitte enam noored, kõik ühegi erandita eilsed arestandid, välja-

saadetud, emigrandid, oma lõpetamate vaidlustega helgest tulevikust, oma erimeelsustega ja lõpuni rääkimisteta.

Tsaarid olid tsaarid. Nad valitsesid vabadust, rahvaste võrdõiguslikkust ja vendlust kuulutamata. Nad teadsid, et vabadust pole olemas, on ainult tunnetatud paratamatus. Võrdõiguslikkust ei saa maa peal olla, kuna keegi pole kellegagi võrdne, ja tsaar on kõigist teistest kõrgem. Jumalast salvitud. Rahvaste vendlus – jama. Rohkearvulised etnosed, asunud elama Venemaale, on ühtsed oma erinevustes ja võrdsed ühes – nad kõik on tsaari alamad, peavad teda teenima, ja tema peab nende eest hoolt kandma.

Suured ja vähemad valitsejad kogusid sajandite vältel sellesse Venemaa psühholoogilis-majanduslikku struktuuri Leedu, Poola, Kaukaasia, Ukraina ja nii edasi.

1917. aasta sügiseks roomas kõik laiali, lõi lahku ja valgus üle kallaste.

Bolševikud laotasid laiali oma kangad loosungite ja dekreetidega ning tabasid kümnesse, lubades sõjast vaevatud Venemaale ja töörahvale rahu, leiba ja maad. Kuid neid, kellele kõike seda lubati, polnud tegelikult olemas. Vanad klassistruktuurid pudenesid silme all laiali ning uued polnud veel moodustunud. Rahvas kujutas endast mingisugust määratlematut massi, kellega võis ette võtta kõike, mis pähe tuleb. Vaja oli rohkem aega ja palju kannatust, et ühiskonda formeerida. Kuid elada tuli ka igapäevaelu. Tagasiteed ei olnud. Veel valitses kaos ja määramatus. Homme tõotas helget ja pidupäevalist – nagu sajandipikkune unistuski. Kodusõjaaegne nälg asendus nepi lokaalsete hüvedega. Lenin kõhkles ja kahtles puhkust tundmata paljus ja paljudes, vedas oma, ebatäpseks muutunud liini. Tema vastu astusid eilsed võitluskaaslased. Pärast teda võttis võitlus veelgi julmema iseloomu. Võitlevate poolte vaated polnud elu poolt järele kontrollitud, kuid neid juurutati, et kontrollida. Venemaast sai eksperimenteeriv riik. Võim joovastas ja pani pea ringi käima.

Tsaarid, kuningad ja presidendid tulevad võimule, eeldades ja võttes kõiki privileege kui ettenähtut. Priviligeeritus on ühiskondade traditsioon. Maailma valitsejad ja nende sõltlased on kogu ülejäänud maail-

mast kaitstud mugavuste ja ülimugavuste seinaga, nagu öeldakse, seaduslikel alustel. Ja mitte kuskil ei muretse rahvas selle üle, miks peremeestel või valitsejail kõiki neid mugavusi üldse vaja on – tsaaridel alatiseks, presidentidel ja nende sõltlastel valitsusperioodiks.

Bolševikud sisenesid Kremlisse ideega muuta kõike ja igasuguseid privileege. Neile olid keelatud härraste kombed ja erandolukorrad. Ega nad sellepärast võidelnud, et pursuideks ja väikekodanlasteks muutuda.

Võitlesid... Eilsete arestantide ja väljasaadetute elu sisuks oli alati olnud võitlus. Selle printsiibi kandsid nad üle rahuinitsiatiividesse. Rahu muutus sõjaks. Rahu ajal sai uue võimu käskude kohaselt purustatud nii palju eelmise elu "mittevajalikke, vananenud vorme", mida oli ehitatud sajandeid, nagu ei oldud purustatud julmades lahinguteski. Lendasid õhku ühiskonna poolt sajandite vältel loodud tõekspidamised.

Bolševikud sisenesid Kremlisse ning trügides külg-külje kõrval ühises gigantses rahvaköögis, sattusid nad äkki paratamatuse ette – kodust majandust juhtides tuli juhtida rahvamajandust. Seda laadi töö edukaks tegemiseks puudusid kogemused, haridus ja vastav kasvatus – ei mingeid eeldusi.

* * *

Revolutsioonilise illegaalsuse kogemus dikteeris uuele võimule omad käitumisnormid. Salastatus. Saladused kõiges, pisiasjadest suurteni välja. Auastmelt noorema range alluvus vanemale. Kogu see parteiline "demokraatlik tsentralism", mis minusugusele kergemeelsele inimesele võinuks tunduda tühjade fraaside kogumina, oli parteimasina sisuks ja töötas tõrgeteta, see juhtis ja valitses.

* * *

Vangla, põranda-all-viibimise ja asumise stiil, see on kahtlustamine, usaldamatus, julmus, põiklemine, valetamine enda päästmiseks, lähedaste reetmine.

Vangla stiil sai vaba elu stiiliks, muutes selle türmiks. Arvan, et võidujoovastuses bolševikud ei pannud seda kõike tähelegi, ülistasid uut stiili, seda ülimas vaimustuses ülendades, imetledes ning nõudes selle kõrvalekaldumatut järgimist.

Anna Larina, N. Buhharini lesk, meenutab 1924. aasta 7. novembrit, Oktoobrirevolutsiooni esimest aastapäeva ilma Leninita. Anna Larina oli siis alles tütarlaps, isa võttis ta endaga Punasele väljakule kaasa.

"Tol ajal ei võtnud pidustust mausoleumi tribüünil vastu mitte ainult Poliitbüroo liikmed, vaid hoopis suurem hulk parteitöötajaid. Nii nagu ka paljudel teistel kordadel, saatsin ma isa, et ta kohale jõuaks. (Isa oli invaliid. – *L. V.*) Nii sattusin ma tribüünile...

Vaevalt olime isaga mausoleumi vaskule tribüünile jõudnud, kui mulle astus ligi Trotski ja ütles: "Mida sa endale külge oled haakinud?" – ja sikutas mu kirevat väikest salli (punane helesiniste lillekestega), mille ema oli minu nõusolekul mulle mantli krae alla sidunud, et ma pidulikum välja näeksin. "Kus on sinu pioneerikaelarätt?! Nähtavasti sa ei teagi, miks pioneerirätt just punast värvi on! Punane värv – see on ülestõusnud töölisklassi poolt valatud vere sümbol!"

Ta hääldas neid sõnu rangel, ähvardaval toonil, justkui oleksin vähemalt mingi pahateoga hakkama saanud Punaarmee sõdur, keda ootab karistus.

Olin hämmeldunud ja ärevil, pidupäev sai mürgitatud ning mul oli ainult üks soov – kiiremini koju.

Ütlesin Trotskile enda õigustuseks: "Selle salli sidus pioneeriräti asemel mulle kaela ema."

"Tegelikult ei ole sinu ema paha," vastas Trotski, "kuid sai hakkama sellise kuriteoga!"

Nii ta väljenduski – "kuritegu".

Emapoolne "kuritegu" kurvastas mind veelgi enam, ning mul purskusid pisarad silmist. Isa, märganud minu haledat olukorda, astus mu eest välja: "Vaadake, Lev Davidovitš, millised suured punased lehvid on minu tütre patsides, nii et "verd" on rohkem kui küllalt."

Mõlemad puhkesid naerma..."

Selle stseeni koletuslikkus ja kujuteldamatus on ilmne. Trotski naljakesed väikese tüdrukuga – äärmiselt tugev detail. Kas mitte just sellisest detailist ei kasvanudki üles Pavlik Morozov – õnnetu laps, revolutsioonilise kangelaslikkuse ohver?

Arvan, et ühest detailist on küllalt, et näha: kui ka poleks olnud Stalinit, poleks Trotski pehmem olnud. Ja nähtavasti pole asi siin selles, milline figuur pääses võimule juhtimaks parteimasinat, vaid masina enda ülesehituses. Masin, mille põline julmus ja karmus õigustas ja põhjendas end nii elu pisiasjade kui klassilise lähenemise ideedega kõige vastu, kaasa arvatud laste sallikesed. Muide, võimalik, et ma eksin...

* * *

Kas on võimalik, et eksin?

Ja kui polnuks Stalinit või Trotskit ning tulnuks pärast Leninit tüürile leebem inimene, kas olnuks kõik hoopis teisiti? On ju isiksuse roll ajaloos ümberlükkamatu tõsiasi.

Hakkasin otsima sellist figuuri – pehmemat, kõikemõistvat, mingis mõttes tsiviliseeritut, Euroopas emigratsioonis viibinut; mitte nii julma kui Stalin, mitte nii ektsentrilist kui Trotski, mitte nii amorfset kui Lunatšarski, mitte nii raudset kui Dzeržinski, mitte nii lihtsameelset kui Budjonnõi, mitte nii intelligentset kui Kamenev, mitte nii ebajärjekindlat kui Buhharin ning mitte nii küünilist kui Radek.

Leidsingi – Zinovjev. Tema välimuski polnud eriti parteiliselt õige. Sel oli ilmne poeetilisuse varjund – sagris pea, pruntis huuled ja kalduvus täidlusele ei tähenda ju kurja iseloomu. Ja aktiva poolel kaks naist, kusjuures mõlemad töötasid revolutsiooni hüvanguks. Ning olid omavahel heades suhetes, aga see tähendab, et Zinovjev oskas oma kodused keerulised konfliktid lahendada kõige optimaalsemalt. Ka süüa armastas, ja lõbutsemise vastu polnud kõige vähematki. Tähendab, elas ise ning lasi ka teistel elada. Kas oli nii või?

Justkui jah.

Teedeühenduse komissar detsembri esimesist päevist, tsaariarmee

kindrali poeg ja bolševik (hiljem bolševikest lahku löönud) A. Naglovski jättis järeltulevatele põlvedele õpetlikud mäleştused.

"Olin Zinovjevi kabinetis, kui sinna astus Peterburi Tšekaa esimees Bakajev. Ta rääkis sündmusest, mis tollal erutas tugevalt Piiteri bolševike ladvikut. Üks elatanud naisterahvas, vana bolševik arreteeriti selle eest, et ta oli võtnud tuttavalt arreteeritud "valgekaartlaselt" vastu kirja, mille pidi vabadusse toimetama. Kiri sattus tšekistide kätte. Tšekaa hakkas asja uurima, ning kogu kolleegium eesotsas Bakajeviga oli selle omal ajal nii vangis kui asumisel olnud bolševiku mahalaskmise vastu. Kuid asi jõudis Zinovjevini ning tema oli kategooriliselt mahalaskmise poolt. Minu juuresolekul toimus tema ja Bakajevi vahel karm vestlus. Bakajev ütles, et kui Zinovjev jääb mahalaskmisele kindlaks, annab kogu kolleegium sisse lahkumisavalduse.

Zinovjev ajas sõrad vastu nagu ei kunagi varem, ta vingus, karjus, tuiskas närviliselt mööda kabinetti ringi ning teatas vastuseks Bakajevi lahkumisavalduse ähvardusele, et kui mahalaskmist ei toimu, käsib tema maha lasta kogu Tšekaa kolleegiumi. Vaidlus lõppes Zinovjevi võidu ja arreteeritud naise mahalaskmisega."

Mille poolest oli tema teistest parem?

* * *

Krupskaja sõbranna Ariadna Tõrkova meenutab oma raamatus "Teel vabadusele" kohtumisest Uljanovite abielupaariga Genfis.

"Varem polnud ma Leniniga kohtunud ega teda lugenud. Eelkõige huvitas ta mind kui Nadja mees... Pärast õhtusööki palus Nadja mehel mind trammile saata... Teel hakkas Vladimir nöökima minu liberalismi ja minu kodanlikkust. Mina võlgu ei jäänud, ründasin marksiste neid inimloomuse mittetundmises ning nende araktšejevlikus soovis kihutada kõik kasarmusse. Lenin oli terava keelega vaidleja ning ei andnud mulle armu, seda enam, et mu sõnad riivasid teda ja ajasid ta vihale...

"Oodake ainult, sellised nagu teie poome me laternapostide külge."

Puhkesin naerma. Toona tundus see totrusena.

"Ei, mina end teile kätte ei anna."

"Seda me veel vaatame"!"

* * *

Trotski meenutab:

"Revolutsiooni esimestel aastatel elati Kremlis väga tagasihoidlikult. 1919. aastal sain juhuslikult teada, et Rahvakomissariaadis on kaukaasia veini ning tegin ettepaneku see konfiskeerida, kuna tol ajal oli alkohoolsete jookidega kauplemine keelatud.

"Muidu jõuab rindele kuuldus, et Kremlis pannakse pidu," ütlesin ma Leninile, "see jätab halva mulje."

Kolmandana viibis jutuajamise juures Stalin.

"Kas siis meie, kaukaaslased," ütles ta ärritunult, "peame elama ilma veinita?"

"No näete," haaras Lenin naljatades sõnasabast kinni, "grusiinid ei tule veinita kuidagi toime!"

Kapituleerisin igasuguse võitluseta.

Kremlis nagu ka kogu Moskvas käis lakkamatu võitlus korterite pärast, mida kõigile ei jätkunud. Stalin tahtis oma liiga lärmaka korteri vahetada tunduvalt vaiksema vastu. Tšekaa agent Belenki soovitas talle Kremli palee paraadtube. Minu naine, kes oli muuseumide ja ajaloomälestiste kaitse eesotsas, oli sellele vastu, sest paleed võeti kui muuseumi. Lenin kirjutas talle pika manitsuskirja: palee mõnedest tubadest olevat ju võimalik hinnaline mööbel välja viia ning ruumide kaitseks võtta tarvitusele erimeetmed; Stalin vajab korterit, kus saaks rahulikult magada; tema praegusesse korterisse tuleks majutada noored seltsimehed, kes suudavad magada ka kahuripaukude saatel, ja nii edasi. Kuid muuseumide varahoidja ei kuuletunud nendele argumentidele ja Lenin nimetas selle küsimuse lahendamiseks ametisse komisjoni. Komisjon tunnistas, et palee ei kõlba eluasemeks. Lõppude lõpuks loovutas Stalinile oma korteri järeleandlik Serebrjakov, seesama, kelle Stalin 17 aastat hiljem maha käskis lasta."

Nad sisenesid Kremlisse ja vaatasid sealt ülalt Venemaa peale. See maa kuulus kõigi oma rikkustega neile – tsaaride panipaigad ja keldrid, muuseumid ja galeriid, vürstide ja härrade lossid. Seda kõike oli korjatud ja hoitud Ivan Kalita aegadest saadik. Nüüd tuli kõike seda säilitada.

Kuid kohe tekkis ka leninlik loosung "Röövi röövitut!". Seda võis tõlgendada suvaliselt.

Vangla on vangla. Kes on kinni istunud, erineb suuresti sellest, kes pole vanglas viibinud. Inimesed, kes on vanglast läbi käinud, teavad seda, mis meile, patustele, on teadmata. Dostojevski, kes oli istunud "surnud majas", ütles, et Vsevolod Solovjovil puudub vanglakogemus, mis on hädavajalik igale mõtlevale inimesele. Erakorraline kogemus!

Omades sellist kogemust, kehtestasid bolševikud "erakorralisuse" vägagi lihtsalt.

* * *

Tulvil kõige õilsamaid kavatsusi, ei soovinud bolševikud mingeid privileege.

Kuid kohe esimesel Oktoobri-järgsel perioodil hakkasid uue Nõukogude Rahvakomissariaadi liikmed otse tööpostil (endise tsaarivalitsuse kabinettides) nälja tõttu kokku kukkuma.

Lenin, kes ei soovinud oma kaardiväge kaotada, juurutas otsustavalt eritoitlustuse. See oli ajutine abinõu – seniks, kuni ei lahene majandusküsimus. See abinõu on jõus tänapäevalgi. Sellest sai parteimasina alus, ehkki Krupskaja, kui ta masinasse kruvikesi ja mutrikesi keeras, ei võinud millestki taolisest mõeldagi. Elu tegi omad korrektiivid. Kõik need seitsekümmend aastat on rahva teenrite eriline elu äratanud miljonites, kes erinimekirja pole sattunud, esmalt vaikiva, hiljem valju pahameele. Kus on siis see väljakuulutatud võrdsus ja vendlus?

Teatud osa rahvast ei armasta Inglise kuningannat sellepärast, et tema peale kulutatakse eelarvest liiga palju raha. Kuid on olemas sea-

dused, mis selle privileegi kunagi välja kuulutasid. Bolševikud oma privileegidest laiu masse ei teavitanud. Nad jätkasid korrutamist võrdsusest, elades samas ise erielu, mis oli saanud ühiskondliku elu normiks, ja rääkisid nii endale vastu. Üle seitsmekümne aasta jagasid partei- ja riigiaparaat omavahel kogu ühiskondliku saaduse koore, mida tegelikult üldse ei toodetud. Kolmas figuur selles jaotuses ("valitud" rahvaesindaja) sai oma, väiksema osa toiduainete jaotamise ringis. Laias teenindussfääris poolenisti ärasöödud ülejäägi sai tootja.

Selline oli skeem jämedates joontes.

Eri lähenemise bolševikele dikteeris elu ise. Lenin ei mõelnudki enda kaitsmise peale, kuid nähtavasti pärast Kaplani tulistamist määrati talle valvemeeskond.

Kuid miks kaitsta ainult Leninit? Kas siis teised polegi tähtsad inimesed? Kremli juhtide valve koosseis suurenes.

Tähtsaimad bolševikud ei tulnud Kremlisse mitte üksi, vaid suure hulgaga – naiste, laste ja kodakondsetega. Nad laotasid end kortereisse laiali. Kogu see käratsev, karjuv, vaidlev, paisuv inimhulk tahtis loomulikult iga päev süüa, juua ja riiet selga. Sealjuures korralikku.

Kas siis tervist oli vanglates ja asumistel tõesti ilmaaegu kulutatud?

* * *

Kremli naised olid oma meeste jaoks nagu loodud. Võitluskaaslased. Mõttekaaslased. Revolutsionäärid. Riigi aluste kukutajad. Nagu Nadežda Krupskaja, kuid väiksemas mastaabis. Nad ei kavatsenudki pliidi ääres seista või mähkmeid pesta. Neid ootasid tõsised teod teisel pool Kremli müüre, rahva seas. Koos meestega tuli hoolt kanda nälgiva ja külmetava rahva eest. Ja nad aitasid, kuidas suutsid. Andusid tööle jõudu säästmata: aitasid järelvalveta jäänud lapsi, likvideerisid kirjaoskamatust, asutasid lastesõimi ja -aedu, et naised saaksid tööd teha. Kuigi lasteaedade idee sai ellu viidud ja kuigi kohe ilmusid ka erilasteaiad ja -sõimed, eelistasid "võimu kõrgema ešeloni" naised hoida lapsi kodus. Just sel põhjusel tekkis neil vajadus koduabiliste ja hoidjate järele. Mööda

Moskvat uitas ringi palju endisi lapsehoidjaid, köögi- ja toatüdrukuid ja bonnesid, kes olid kaotanud oma peremehe. Asi oli delikaatne, sellest tuli üle saada ja seda laadi teenindus sisse seada. Mõnda see ei häirinud, teisi küll. Enamik naisi arvas, et kuigi endiste peremeeste teenijate Kremlisse võtmine on šikk, on see siiski kodanlik ja taktitu komme, pealegi võidakse hukka mõista. Ja hädaohtlik on see ka, tapavad või mürgitavad veel ära.

Bolševistlikud naised olid allutatud salastatuse traditsioonidele mitte vähm kui nende mehed – ka nemad tulid ju vanglatest, asumistelt ja emigratsioonist. Kõigele sellele lisandus uus hirm, hirm kontrrevolutsiooni ees – äkki naasevad ja nõuavad oma tagasi?

Kogu uus õukond väikseimast suurimani teadis tsaariperekonna mahalaskmisest. Kas siis mitte ükski Kremli uue perekonna naistest isegi ei võpatanud? Ei avaldanud arvamust? Usaldusväärseid andmeid pole, kuid siiski võib oletada, et enamik seda ei teinud. Kremli bolševistlikud naised ja võitluskaaslased ei võinud Lenini-Sverdlovi otsuse õigsuses kahelda. See kaalus üles tsaari ja kõikide Romanovite kuriteod, rahva vaesuse, mille nende mehed pidid likvideerima sõja. Ka tsaarinnaga oli kõik klaar, oli ta ju kõlvatusse ja kuritarvitustesse vajunud sakslanna.

Aga tsaari ja tsaarinna lapsed? No jaa, lapsed, lapsed... Justkui jah...

Ei! Suureks kasvanuna võinuks lastest saada igat liiki nõukogude võimu vaenlaste ja kontrrevolutsionääride poliitiliste intriigide vahendid. Kodusõja tingimustes tuli nad võimalikult kiiresti likvideerida.

Raudne loogika. Kas pole?

Bolševikud kinnitasid samal ajal kanda.

Uued tsaarinnad – mitte tsaarinnad, vaid õuedaamid harjusid järkjärgult oma rolliga. Võtsid omaks.

"Istusin vangis, nüüd aga Kremlis!"

"Me võitlesime ja võitsime, meile on see ette nähtud!"

Tõepoolest, alles eile vangla ja asumise vaevad ning emigrandielu kitsikus, kuid täna juba keerulisem probleem – ühte daami sõidutab uus välismaine auto, aga teist – vana; sealjuures on esimese mees teise

mehest madalamal positsioonil. Korralagedus!

Võitluses auto nimel läksid käiku vanglas ja põranda all istunud inimestele harjumuslikud, iseloomulikud vilumused: kahtlustamine, põiklemine, parteisiseste provokatsioonide kogemus.

* * *

Kohe algusest peale sai nõukoguliku elu normiks raamatute keelustamine. Terve põlvkonna eest varjati jõuga suurt hulka kirjandust ja kunsti. Parimat.

Minu nooruses ei trükitud Sergei Jesseninit – tal oli "religioosne-patriarhaalne, uulitsalik psühholoogia".

Aga Dostojevski? Mitte mingil juhul! "Kahjulike, purukonservatiivsete vaadete kandja". Pealegi "oli Fjodor Mihhailovitšil kalduvus luua patoloogilisi tüüpe".

Kuuekümnendate keskel tõi hulk poeete ja kriitikuid (ka minul on õnnestunud nende hulka kuuluda) elule tagasi Aleksandr Bloki nime, kes oli uue ideoloogia poolt tembeldatud "mandunud kodanliku kultuuri dekadentliku leeri esindajaks".

Bulgakov, Platonov, Ahmatova, Gumiljov, Vološin, Tsvetajeva, hiljem ka Pasternak – terve sajandi parim kirjandus oli põlu all.

Keelustamist alustas heasüdamlikeim ja tagasihoidlikeim Nadežda Krupskaja.

"On teada, et pärast Oktoobrit andis Lenin haridusasjad oma naise Nadežda Krupskaja kätte. See hingelis-intellektuaalne, üdini orgaaniline nõukogude leedi (jämedamalt – parteiline ullike-raamatukoi) lõi üksteise järel kolm tsirkulaari, kõik eranditult suurepärased selles, et nad tegid igaühele selgeks alanud võitluse lohega," avaldas nördimust emigrandist literaat Roman Gul.

1923. aasta novembris kirjutas Gorki Hodassevitšile: "Uudistest, mis vapustavad mõistust, võin teatada seda, et Venemaal on Nadežda Krupskaja poolt lugemiseks keelustatud Platon, Kant, Schopenhauer, V. Solovjov, Ten, Reskin, Nietzshe, Lev Tolstoi, Leskov."

Jah, keelas ära. Isegi Tolstoi. Mitte ilukirjandusteosed, vaid need Lenini arvates kahjulikud, mis oma filosoofiliste vaadetega ei avalda kurjale vastupanu vägivallaga. Kuidas siis ilma vägivallata?!

Nadežda Krupskaja seisis oma sünnitatud masina kõrval, mis pidi looma uue inimese psühholoogia ja mõtlemise. Kommunismiehitaja uude ajusse ei tohtinud imbuda midagi vana, midagi suurt. Kuid kuidas mõista asjaolu, et Krupskaja tegi nii palju Venemaa üleüldise kirjaoskuse heaks, lubas endale keelustada raamatuid?! Ühe käega ehitas, teisega lammutas? Kas siin on vastuolu?

Ei.

Kasvatatud vangla ja asumise poolt, üles kasvanud keelatud kirjanduse ning keelustatud lendlehtede ja üleskutsete najal, ei näinud ta midagi kriminaalset raamatu kui sellise keelustamises. Tema teo juured paiknevad isamaa minevikus, ning seda mitte tunnistada tähendab pea peitmist liiva alla. Tuletame kas või meelde XIX sajandi alguse vene poeetide saatust, nende tsensuuri all olemist ja nende traagikat.

Inkvisiitor...

Kui teda oleks tollal sedaviisi kutsutud, olnuks see imekspandav. Ta nägi vaeva tulevaste põlvkondade hüvanguks, vabastas nad kirjanduslikust jõledusest ning unistas suurepärase, tasakaalustatud uue ühiskonna inimese loomisest. Juurteta inimese loomisest. Või siis desinfitseeritud juurtega inimese loomisest.

Selles oma rollis, nagu muide ka paljudes teistes, oli Krupskaja kõige vähem naine. Pigem võitluskaaslane. Võitleja. Kõige bolševistlikuma kaasesimees. Kaasosaline. Nagu mees ja meeste tegudes. Luues ringkirju koolidele ja pioneeridele, kohandas ta need suurepäraselt valitseva meheliku struktuuri kohaseks, kus tüdrukud ja poisid – erinevad olevused – on peaaegu eristamatud.

Teistel Kremli väljavalitutel jäi üle temast eeskuju võtta.

* * *

Kremli kõrgemad seisused elasid seespool müüre alates 1918. aastast 50-ndate keskpaigani.

Ma olen Kremli korterites viibinud ning mulle on meelde jäänud raske tume uks, siis trepp, pärast jälle raske uks, aga selle taga eredalt valgustatud võlvkoridor. Kogu koridori laiuses lebas pikk punane rohelise ääremustriga vaip. Eemal peegel, mis pikendas koridori visuaalselt.

Luuletaja Vladislav Hodassevitš sattus sellesse koridori kahekümnendate aastate alguses, mina neljakümnendate keskel, kuid koridor polnud selle kahekümne viie aasta jooksul muutunud. Hodassevitši meenutustel ongi selline pealkiri: "Valge koridor". Mul tuleb mitmetel põhjustel nii mõnigi kord nende mälestuste juurde tagasi tulla. Eriti ilmekas on neist üks, mis võib olla ainus dokumentaal-ilukirjanduslik kirjeldus juhtide esimeste aastate elust Kremlis.

Hodassevitšil oli vaja minna Kamenevi juurde korteriküsimuses. Kamenev oli tollal Moskva linnanõukogu esimees. Luuletaja kasutas ära tõsiasja, et Kamenevi naine Olga (kes oli ka Trotski õde – bolševikud abiellusid edukalt oma ringis, ühised huvid, ja kindel ka) kureeris proletaarset kunsti ja soosis luuletajaid.

"Kamenevide uks," kirjutab Hodassevitš, "oli valge koridori lõpus ja asetses sellest paremal pool. Pehme mööbel oli täpselt samasugune nagu Lunatšarskil, nähtavasti olid kõik valge koridori korterid sisustatud tema eeskujul. Silma hakkas ainult uus tumeroheline raamatukapp. Astusin lähemale ja silmitsesin raamatute selgi. Naeratasin, sest Kamenevi kapi klaaside tagant silmitsesid mind Grabari, Benois. Raamatuid oli palju, ma märkasin, et paljud neist olid lahti lõikamata. Ja kus seda aegagi kõike nii kiiresti läbi lugeda? Näha, et oli kogutud varuks, miljööks ja elegantse vestluse korral tõestusteks. Nõukogude daamid, kes neil päevil tundsid ainult "Erfurti programmi", ruttasid endale lihvi andma. Nad riietusid Lamanova juures, soosisid proletaarset kunsti, tülitsesid autode pärast ning soetasid endale salonge. Kohuse tõttu soosisid nad küll proletaarseid kirjanikke, kuid "enda pool" soovisid nad vastu võtta ka meiesuguseid kodanlikke autoreid."

Just siit saigi alguse kahestumine – võitlesid kodanluse vastu, ent samas nõrkesid sellele omaste mugavuste kätte; häbimärgistasid kapitalismi, kuid samas sõitsid ise kodumaiseid autosid omamata kapitalist-

likes "Roll's-Royce'ides"; vihkasid ekspluataatoreid, kuid juba istusid rahva kaela peal oma ajutiste privileegidega, mis päev-päevalt haarasid endaga kasvava partokraatia üha laiemaid kihte – inimesi, kes teenindasid parteiaparaati.

Kuid naaseme taas Hodassevitši juurde.

"Meie Olga Davidovnaga veedame õhtut. Tema segab melanhoolselt kaminas süsi ja arendab oma mõtet: poeetideks, kunstnikeks ja muusikuiks ei sünnita, vaid valmistutakse; sünnipärase andekuse idee on välja mõeldud feodaalide poolt selleks, et säilitada enda käes kunstihegemooniat; iga töölist on võimalik teha luuletajaks või maalikunstnikuks, iga töölisnaist lauljannaks või tantsijannaks; on vaja ainult head tahet, häid õpetajaid, kannatlikkust...

Olin sellist jama omal ajal kuulnud juba palju, ka bolševikelt. Kuid mitte ainult neilt.

Pärast kõikvõimalikku plämamist saab mulle selgeks, et Olga Davidovnal on plaanis kirjanikud, muusikud, näitlejad ja kunstnikud kokku koguda, et ühiselt projekti läbi arutada. See tähendab – taas hakatakse inimesi nõupidamistega piinama... Mul tuleb tahtmine seltsimehi õigustada, ja ma hakkan Olga Davidovnale tõestama, et kirjanikke pole mõtet üles kutsuda, et nad võivad pidada loenguid oma elukutsest lähtudes siis, kui kõik on juba valmis. Kuid organiseerida ei oska nad midagi, see pole nende ala. Muide, nii on see ka tegelikkuses. Kuid Olga Davidovna unistab just nimelt kenal kombel nõu pidada. Õnneks siseneb sel hetkel teenija (paks eit viltides) ning kutsub Olga Davidovna poja juurde."

See mitte just eriti leebe värvikas pildike Kremli olmest valgustab üdini teisi aegu, kui aastakümnete kestel otsustas ainult partei, mida ja kuidas peaksid kirjanikud kirjutama. Juhtkonna kunsti kureerimisstiili põhimõtetele pandi alus esimesist päevist peale. Ja asi pole Olga Davidovnas, kes hiljem asendati, vaid dogmani viidud partilise eksimatuse ja õigsuse printsiibis.

* * *

Kremli ainulaadsuse stiil oli kõlbelises vastuolus rahva eluga. See vastuolulisus süvenes iga päevaga, iga aastaga, iga aastakümnega. Ja kasvas tänaseks kuristikuks.

Kremli elu sünnitas kohe algusest peale legende ja superlegende. Juba vaat et seitsekümmend aastat elab kuuldus, et Kodusõja nälja-aastatel sõid juhid musta kalamarja ja seda suurte supilusikatega. Kus suitsu, seal tuld. Toimus Oktoobrirevolutsiooni teise aastapäeva vastuvõtt. Fjodor Raskolnikov ja tema võitluskaaslane Larissa Reisner tõid oma edukalt Volga-retkelt kaasa tsaari kalaladudest anastatud musta kalamarja tünnikesed. Ja kuhjasid vastvõtul olijate ette kaaviarimäed.

See kalamari kandus ägamisena selle põlvkonna inimeste suust suhu. On unustatud, kes, millal ja mil põhjusel selle kohale tõi; on unustatud, et seda tuli ette vaid ühel korral. Kuid on meeles, et kalamarja söödi lusikatega sellal, kui rahvas nälgis!

Mõne aasta jooksul kujunes Kremlis eriline olme, mis ei sarnanenud õukonna omale, see oli demonstratiivselt allakriipsutatud bolševistlik tagasihoidlikkus, ettetulevat peenutsemist varjati. Ja siiski oli see õukond. Peremeeste ja teenijatega. Autojuhid, kokad, koristajad, lapsehoidjad, ihukaitsjad, teenijaskonna järelvaatajad, mitut sorti korraldajad – kõik need sõltlased, kes olid kokku kogutud ülekontrollitud, revolutsiooniliselt häälestatud seltsimeeste seast, kes teenisid algusest peale revolutsiooniinimesi justkui revolutsiooni ennast eksalteeritult, ennastsalgavalt ja omakasupüüdmatult. Kreml lõi oma unikaalse majanduslik-taotlusliku juhtimissüsteemi. Siin on näide.

Leegitsev saksa revolutsionäär Clara Zetkin elas 1926. aasta suvel Moskva lähistel Kremli suvilas. Tema naaber oli S. Fortunato, kes töötas alates 1919. aasta juunist Kremli haldusosakonnas. Fortunato haigestus kopsupõletikku. Täiendavaks raviks oli vaja raha. Clara Zetkin kirjutas Aveli Jenukidzele, NSVL Kesktäitevkomitee sekretärile. Leidsin selle kirja vähestele teadaolevast Nõukogude arhiivide kogumikust (1990. a., number 3).

"Väga austatud ja kallis seltsimees Jenukidze!

Tänu juhuslikule suvilanaabrusele kohtusin sm. Fortunatoga, kes

pärast oma rasket haigust tunneb end väga nõrgana ja vajab puhkust. Mulle räägiti, et ta esitas oma tervise lõplikuks taastamiseks palve puhkuse pikendamiseks. Luban endale südamest paluda Teil selle puhkuse saamiseks kaasa aidata. Veelgi enam, võimaldada selleks tervise taastamiseks vajalikke vahendeid. Tänu oma ettenägelikkusele, kohusetundele ja teadlikkusele on sm. Fortunato Kremli väärtuste juhatajana NSVL tarvis säilitanud ja kokku hoidnud mitte väikseid summasid. Sellele võib veel lisada, et kõikide oma Kremlis töötamise aastate jooksul on sm. Fortunato ainult korra kasutanud võimalust puhkuseks – ja nimelt eelmisel aastal, pärast kaht õnnetusjuhtumit.

Arvan, väga austatud sm. Jenukidze, et Te teate väga hästi kõikide nende põhjenduste õigsust ning tulete sm. Fortunato palvele vastu.

Kommunistliku tervituse ja tänulikkusega

Teid austav
Clara Zetkin."

Kas tunnete ära, nõukogude inimesed? Tunnete ära saatekirjad, mis kinnitasid teie palveid erinevates instantsides; teie vajadust saada korter saatis kaaskiri; teie vajadust minna haiglasse saatis kaaskiri. Mis nüüd sellest, ka selline pisiasi nagu pääsemine raamatukogu teadussaali nõudis sidemeid töökohast. Nagu räägitakse, kogu elu erandkorras.

Siin astus välja Clara Zetkin ise. Kas te arvate, et lihtsalt niisama, ühe hetkega oligi Fortunatoga kõik korras? Mitte midagi selletaolist.

Seda asjaajamist oleks huvitav jälgida. Clara Zetkini kiri vaadati läbi NSVL Kesktäitevkomitee 1926. aasta 3. augusti istungil. Nälgiva maa sekretariaadil polnud vist enam millegi muuga tegelda. Millegipärast otsustas sekretariaat, mil moel valutada südant Lenini pärast, või kas Trotskil on vaja või mitte sõita puhkusele...

Avaldati sekratariaadi otsus: "1. Võimaldada sm. Fortunatole ravitoetust 200 rubla suuruses summas. 2. Paluda Kesktäitevkomiteel pikendada sm. Fortunato puhkust ühe kuu võrra."

Sellega polnud asi veel lõppenud. 1926. aasta 11. augustil kuulas Kesktäitevkomitee sekretäride nõukogu ise ära NSVL Kesktäitevkomitee Presiidiumi sekretariaadi otsuse pikendada Kremli haldusosakonna töötaja sm. Fortunato puhkust ning kinnitas tema puhkuse pikendamise ühe kuu võrra.

Aga kui Clara Zetkin poleks Saksamaalt meie revolutsioonilisele maale sõitnud, kas siis tagasihoidlik reatöötaja Fortunato pidanuks maha surema?!

Saatekirjade süsteem tuli bolševistlikust illegaalsusest – soovituse pidi andma oma inimene, siis saab kõik korraldatud. Omad inimesed peavad temas kindlad olema, siis on kõik õige.

* * *

Ivan Fjodorovitš Popovi märkmikust

Talle meeldis meenutada üht jutuajamist Jelizaveta Krupskajaga Pariisis.

"Te olete noor, ja loodan, et aus inimene. Vastake, kes on teie arvates Vladimir Iljitš?" pinnis teda Krupskaja ema. "Püüan praegu ise selgusele jõuda, miks ja milleks ma seda teada tahan. Vaat kui meie, elatanud inimesed ja lapsevanemad, eriti emad, kokku saame, läheb jutt ikka peamiselt lastele ja eriti tütardele... Kelle tütar kellega abielus on.

Üks räägib, et advokaadiga, teine – kirjanikuga, kolmas – professoriga... ja nii edasi. Aga mina istun ja mõtlen, mida vastata, kui kord minuni jõuab. Ja mina ei teagi, kuidas vastata. Võiksin näiteks öelda, et advokaat. Tegelikult Vladimir Iljitš sooritaski advokaadi riigieksami Peterburi ülikoolis ning ta suunati ühe vandeadvokaadi juurde praktikale, ta korraldas isegi mingisuguste tööliste probleeme. Kuid tegelikult pole ta advokaat. See pole ta peamine tegevusala, pole tema eriala. Samuti ei saa ma öelda, et ta on kirjanik... Raamatuid pole ta vähe kirjutanud. Ja iga päev kirjutab midagi. Aga ta ei kirjuta mitte kirjutamise endä pärast ja mitte teenistuse pärast nagu teised – tähendab, ta pole kirjanik. Samuti ei saa öelda, et ta on professor. Loomulikult saaks ta oma haridusega õpetada ülikoolis, kuid ta pole selle peale läinud...

Ärge ainult mõelge seda, mida pole vaja mõelda. Ma armastan teda väga, väga, kuid nähtavasti pole veel välja mõeldud sõna selle tarvis, millega minu väimees tegeleb."

Vaene, vaene revolutsionäärina mitte teostunud inimese lesk! Küll kandis ta tütrele vanglasse pakke, sõitis koos tütrega asumisele saadetud väimehe juurde, elas koos nendega pool aastat emigratsioonis, teenindas tütart ja väid nagu toa-ja köögitüdruk, tema silme all toimusid kõik vestlused "Iskrast", parteist, töölisklassist ja maailmarevolutsioonist. Ja ega ta olnud mingi tume, kirjaoskamatu inimene. Nagu teada, kirjutas Krupskaja ema nooruses luuletusi. Kuid ta ei suutnud mõista, millega nii meelekindlalt ja visalt tegelesid tema tütar ja väimees.

Maailmarevolutsioon seostus Jelizaveta Krupskaja teadvuses kaose ja põhimõtete kõigutamisega, jumalavallatu teoga. Kuid kas ta oli võimeline tunnistama, et valmistas neli korda päevas toitu uskmatutele ja antkristlastele? Ei, ei olnud. Suutnuks ta seda, pagenuks ta maailma lõppu, ainult et mitte teada, mitte mõista, mida nemad rahva õnne nimel tahavad. Tema instinkt juhtis teda tütrele appi. Ja tema tütar (kõige järgi otsustades) oli kõigiti ontlik, niisamuti väimees. Jelizaveta Krupskaja ei suutnud tunnistada, et korralikud inimesed võinuks tegelda vääritute asjadega.

Miks ma äkki justkui tagasi pöördusin, meenutades Popovi ja Lenini ämma vestlust? Tahan lihtsalt mõista, mis inimesed siis õieti olid need Kremlisse valitsema tulijad, meile, tänastele, peamise pitseri vajutajad. Võib öelda, et tahtsin koostada ankeeti. Lühikest. Belletristlike üksikasjadeta. Ankeeti elukutsest ja haridusest.

Lenin – gümnaasium, kolm kuud Kaasani ülikooli õigusteaduskonda, Peterburis õigusteaduskonna kursus eksternina.

Stalin – vaimulikud õppeasutused, viis aastat vaimulikku lõpetamata seminari Tiflisis.

Sverdlov – hariduseta, elukutseline revolutsionäär.

Trotski – hariduseta, elukutseline revolutsionäär.

Kalinin – tööline, metallitreial, haridusta, elukutseline revolutsionäär.

Kamenev – Moskva ülikooli kaks kursust.

Molotov – hariduseta, elukutseline revolutsionäär.

Kaganovitš – hariduseta, elukutseline revolutsionäär.

Budjonnõi – väepealik, hariduseta.

Vorošilov – tööline, karjus, elukutseline revolutsionäär, hariduseta.

Hruštšov – tööline, mõned parteikooli kursused, mida ta ei lõpetanud...

Ülejäänud "esimesed" – Brežnev, Andropov, Tšernenko, Gorbatšov said kõrgema ja kõrgema parteilise hariduse nõukogude võimu juures.

Aga nende naised, kaasvõitlejad, kes mängisid ühiskondlikus elus sugugi mitte väikest rolli, endised juhatajad, juhtijad, Keskkomitee liikmed, isegi rahvakomissarid?

Krupskaja – gümnaasium, üks kursus Bestuževi kursusi.

Allilujeva – gümnaasium (mida ta ei lõpetanud), tööstusakadeemia (ei lõpetanud).

Sedova – kodune haridus.

Kameneva – hariduseta.

Kalinina – hariduseta.

Molotova-Žemtšužina – lõpetamata keskharidus.

Vorošilova – pesuõmbleja.

Loomulikult pole asi hariduses. Mõni muu hariduseta, kõrgkoolis käimata inimene on märgatavalt tugevam ja kasulikum teisest kaks teaduskonda lõpetanust.

Ent siiski – kui on niipalju mitte just haritud inimesi (ja kui nad kõik eranditult on viibinud vanglas, asumisel, enamik ka emigratsioonis) ja nad tulevad tohutu suure, poliitika ja sõdade poolt peaaegu hävitatud riigi etteotsa, siis on see ohtlik tulevikule, olevikust juba rääkimata.

Loomulikult, arukate inimestena nad taipasid, et on vaja toetuda juba enne eksisteerinud haritud maailmale. Ja erandkorras suutsid nad selle maailma inimestele läheneda, ja erandkorras saadi neist esimestel kordadel ka aru.

Kuid vanglate, pealekäratuste ja vägivalla krigisevate helide stiil peletas ja tõukas intelligentsi eemale – tõrjus eemale teadlase, inseneri, literaadi.

Parteilise juhtimise masin ei suutnud inimlikkusega toime tulla

* * *

Hukati Beria... Temalt võeti maha vormipluus, jäeti selga valge alussärk, seoti käed nööriga selja taha ning löödi puukilbi külge kinni. See kilp kaitses juuresolijaid kuulide rikošeti eest.

Prokurör Rudenko luges ette kohtuotsuse.

Beria. Lubage mul öelda...

Rudenko. Sa oled juba kõik öelnud. (Sõjaväelastele): Siduge ta suu käterätiga kinni.

Batitski. Seltsimees juhataja, lubage mul (võtab välja oma "parabellumi"). Sellega olen ma rindel rohkem kui ühe lurjuse teise ilma saatnud.

Rudenko. Palun otsus täide viia.

Batitski sirutas käe kiire liigutusega ette.

Sideme kohal välkus Beria metsikult pungis silm, teise oli ta kissi tõmmanud. Batitski vajutas päästikule – ja kuul sattus otse lauba keskele. Keha vajus nööridesse. Nii meenutab toimunut sellel osalenute ja dokumentide põhjal A.Antonov-Ovsejenko.

Süüdimõistetu palus enne hukkamist sõna. Isegi säärase kurjategija nagu Beria puhul poleks suvalises tsiviliseeritud riigis viimsest sõnast ära öeldud, kuid siin toppis prokurör Rudenko, kes ilmselt alles hiljuti pidutses koos Beriaga piknikul või siis ainult unistas sellest, sõna otseses mõttes tema suu käterätiga kinni.

Võitnuks Beria, aga mitte Hruštšov, sihtinuks Batitski Hruštšovi mitte vähema rahuloluga. Miks ka mitte?!

Vaene, vaene, armetu, julm, meeste maailm!

Õnnetud bolševikud, kellele 1917. aastal langes osaks unikaalne võimalus ümber kujundada võimu kiskjalik pale, – nad mitte et ei kasutanud seda võimalust, vaid võimust joobnuna süvendasid selle kiskjalikkust.

Vangla seadus asetus uutesse formeeritavatesse kõlbluskategooriatesse. Alustati kõige tähtsamast – perekonnast ja lastest. Iidsed, loomulikud, sajandeid kehtinud perekondlike suhete seadused allutati

1917. aastast alates üleüldistele seaduslikele sundustele. Kodust väljudes sattus inimene kohe mingisuguste sõjaliste formeeringute küüsi, seda sõltumata soost, vanusest ja iseloomust – kõigepealt said neist oktoobrilapsed, siis pioneerid, komnoored, kommunistid. Inimene lahustus neis formeeringuis, ehkki ei saa öelda, et puudusid võimalused enda avaldamiseks. Loomulikult olid võimalused olemas ja neid oli ka vaja, kuid tuli püsida kehtestatud rangete printsiipide raamides. Sealt, nendest formeeringutest naasesid täiskasvanud ja nende lapsed peredesse, tihtipeale neid oma ühiskonnastatud ja perekonnavaenuliku moraaliga lõhkudes.

Siit ka arvukad isade ja poegade, naiste ja meeste, õdede ja vendade konfliktid, kus vaadete erinevus võis viia lausa verevalamiseni.

Loomulikult pole kõik need ilmingud leiutatud bolševike poolt. Need on inimkonnas eksisteerinud väga sügavalt juba ammu, on praegugi ja saavad kindlalt olema ka homme, juhul kui tuhandeid aastaid oma nurgas vakka olnud naine sellest nurgast ainsa eesmärgiga – taasluua üldinimlik perekond – ükskord ometi lagedale ei astu.

* * *

70-ndatel aastatel Läände emigreerunud Juri Družnikov meenutab oma juhuslikku ekskursiooni lähimasse stalinlikku suvilasse 1953. aasta kevadel, siis, kui Stalini vaim polnud sealt veel välja tuuldunud.

"Meetrit kolmkümmend pikk saal. Kaarjas otsasein justkui ülemöödunud sajandist pärinevates aadlilossides. Palju ühelaadseid tihedate raskete valgete kardinatega (samasugustega, nagu kõikides tähtsates Moskva kesklinna asutustes) kaetud aknaid.

Seinte alumine osa põrandast poolteise meetri kõrguselt pruun, viimistletud karjala kasega. Mõjus üsna kroonulikult. Akende all samasugusest kasest võrestikuga kaetud elektriradiaatorid. Üksteise kõrval ripuvad akende vahel Poliitbüroo liikmete portreed: Malenkov, Bulganin, Kaganovitš, Mikojan, Vorošilov, Molotov, Hruštšov...

Saali keskel, kogu selle pikkuses seisab laud, pealt kaetud tume-

rohelise kaleviga. Jäikade toolide seljatugesid raamistab hele puu. Piki seinu asetsevad tugitoolid ja diivanid. Põrandal hiiglasuur vaip üle kogu saali – paistab, et ainus tõeliselt kallis asi siin ruumis...

"Asume teiega ruumis, kus toimusid Poliitbüroo istungid," lausub giid pidulikult. "Seltsimees Stalin soovis, et iga kohalviibija istuks laua ääres täpselt oma portree all.".

Toona ei häirinud meid, kahekümneaastaseid, mitte miski. Nüüd loen oma vana üleskirjutust ja silmad jäävad seda kohta põrnitsema. Mis seltskond see niisugune oli? Kes nad olid, need põrandaalused?"

* * *

"Kuulge, minu ja põrandaalusest bolševiku vahel pidi peaaegu romaan puhkema," ütles naerdes Salomeja Andronnikova.

"Ohhoo! Aga miks "peaaegu"?" tundis huvi paruness Budberg.

"Sõitsime emaga Bakuust Peterburgi. See oli meie esimene väljasõit suurde ilma. Ema viis mind seltskonda. Isa ootas meid Peterburis. Olin noor, veel alles laps, kõhnuke nagu tibupoeg."

"Ja ilu tohutult," üürgas Maria Budberg.

"Ei ütleks, kuid midagi minus loomulikult oli. Ja vagunis saime me tuttavaks ühe võluva meesterahvaga. Ta oli grusiinlane. Inimene kõrgemast seltskonnast, vabade maneeridega. Armus minusse. Vaatas mind nii erutatult. Kuid temas oli midagi tabamatult libedat. Ütles oma nime, vist Vahtang. Peatustes oli ta silmnähtavalt närvis ja kippus ringi käima. Tõi mulle lilli, soolakurke, õunu. Vestlesime õhtuti temaga kaua meie kupee ees akna all. Niisama, kõigest. Teate, sellised jutuajamised, kus räägitakse üht, aga mõeldakse teist. Ta ütles mulle, et ta ei unusta mind kunagi. Kuid mulle on looduse poolt kaasa antud omadus, et ma ei pane meeste komplimente eriti tähele – neile ei maksa ju midagi öelda seda igale ettejuhtuvale naisele.

Enne Peterburgi muutus meie kaasreisija märgatavalt närvilisemaks ja piilus pidevalt ringi. Ütles mulle, et on kindel meie peatses taaskohtumises, võttis selle korteri aadressi, kus me emaga elada kavatsesime,

kuid oma aadressi ei pakkunud. Ja ma ei küsinud ka. Sain kuidagi kohe aru, et seal peitus mingi saladus. Tookord oli põrandaaluseid massiliselt! Rong jõudis jaama, meil olid vastas isa ja sugulased, kõik lärmitsesid, kõik olid lilledega. Vahtang kadus kuhugi. Ei jätnud isegi hüvasti. Kuid ma märkasin, et perroonil oli palju politseinikke. Ei tea, kas see ainult näis mulle, või oli nii tõepoolest, kuid juba jaamahoonest väljudes nägin ma eemal taas suurt hulka politseinikke, aga nende keskel justkui meie reisikaaslast, tema selga ja langetatud pead. Nii see oligi. Ta kirjutas mulle mingist kolkast – vist Arhangelskist, ei mäleta –, et ta nabiti kinni, kui rong oli vaevalt perroonile jõudnud. Kirjas esitles ta end täisnimega, vabandas, et revolutsiooniline illegaalsus ei lubanud tal tookord oma nime öelda; avaldas armastust ning oli taas kindel meie kohtumises. Ma ei kohtunud temaga enam kunagi.

Alles emigratsioonis sain teada, et Avel Jenukidze – tema see oligi – oli nõukogude valitsuses kõrgel kohal. Kolmekümnendate aastate alguses sattus mu vend tüüpilisse nõukogude hätta – laimu tõttu vanglasse. Saatsin käsipostiga Jenukidzele kirja, et ta aitaks. Saatsin kirja parajal hetkel, ja Jenukidze, kujutage ette, tegi minu venna heaks kõik. Saatis isegi vastuse, kirjutas, et on õnnelik, et ma polnud teda nii ammuste aastate jooksul unustanud. Kutsus tagasi Venemaale elama – "ühest Teie sõnast on küll, ja meil saab olema kõik".

Ta kirjutas: "... kui Te olete ikka sama otsusekindel, arukas ja imekaunis nagu toona rongis, on Teie koht siin." Mu mees Aleksandr hakkas seda kirja vihkama. Isegi ainult mõte, et ma võiksin ära sõita, viis ta raevu. Paistab, et ta hävitas selle kirja.

Ja teate, mida ma mõtlen? Minu kaks, jaa, jaa, kaks kirja olid võib-olla süütõendid tema vastu, kui Stalin ta istuma pani ja hiljem likvideeris."

"Täiesti võimalik," kõrgendas Budberg häält. "Ma teadsin Jenukidzet. Ilus mees oli. Armastas väga loomingulist intelligentsi. Suur naistekütt. Poissmees. Võib-olla palus ta selle kirjaga teid oma naiseks. Hea, et te ei sõitnud, teid oleks koos likvideeritud. Räägiti, et ta soosis Suure Teatri balletti ja lahutas baleriinidega meelt. Mingisuguste tegemiste eest

viskas Stalin ta juhtkonnast välja. Mõlemad elasid üksikult, kuid Stalin naisi ei vaadanud, aga tema keerutas pidevalt nende ümber."

"Mälestagem iludust," tõstis ta viinapitsi. "Seeliku pärast kannatada – püha asi. Aga teil, Salomejake, on vististi õigus. Teid kleebiti talle külge üheskoos teiste armukestega, lisaks kirjavahetus emigrandist armukesega, inglise spiooniga, tuntud vabamüürlase Aleksandr Galperni naisega."

Ah? Mida? Kõlab justkui 58. paragrahv? Kalliks läks Jenukidzele see süütu flirt teel Bakuust Peterburgi!

"Ah, see kõik on ainult oletus," ütles Salomeja.

MEHELIK VASTUS NAISKÜSIMUSELE

Bolševike partei vaieldamatu ja võimalik et peamine võit oli kiire ja peaaegu täielik kirjaoskamatuse kaotamine, millega kujundati ümber kogu Venemaa nägu. Ja kuidas täna ka ei kiru bolševikke nende lapsed, lapselapsed ja lapselapselapsed, teevad nad seda üsnagi oskuslikult, õiges ja peaaegu veatus kirjakeeles.

Õpetanud maa lugema ja kirjutama, lähenes uus võim mitte esmajärjekorras ja isegi mitte teises (pidades märksa tähtsamaks kõikvõimalikke poliitilis-majanduslikke probleeme), vaid ehk viiendas ja kuuendas järjekorras nõndanimetatud naisküsimusele.

Aparaat, nii armastavalt Nadežda Krupskaja poolt kokku monteeritud, torkas lõpuks ometi oma mehaanilised metallkombitsad peente ja keeruliste mateeriate maailma.

Vett segasid daamid Inessa Armand, Larissa Reisner ja eriti Aleksandra Kollontai, kes pööras naisküsimusele eriti suurt tähelepanu esimestel revolutsioonijärgsetel aastatel. Võluvad fuuriad, sugugi mitte Kremli naised, vaid Kremli võitluskaaslased (et mitte öelda armastatud) seisid ühel või teisel määral vabaarmastuse positsioonidel.

Kollontai kirjutas: "Töölisklassi klassiülesannetele on täiesti ükskõik, kas armastus võtab pikaajalise ja vormistatud liidu kuju või väljendub ajutistes sidemetes."

Just tema, elegantne ja peen kaunitar, justkui Sevres' portselanist kujuke, kindrali tütar, kes oli liitunud revolutsiooniga, just tema tegi teatavaks armastuse kui veeklaasi teooria – joodud ja unustatud. Üritades teooriat praktikasse rakendada, armus Kollontai aga bolševik Pavel Dõbenkosse. Mees oli temast kuusteist aastat noorem ja Kollontai

elas mehe üleaisalöömisi noorte neidudega üle nagu normaalne naine – raskelt, tormiliselt, unustades oma "veeklaasi".

Kuid need vabaarmastuse ideed, mida Kollontai oma artiklis "Teed tiivulisele Erosele" ilmekalt väljendas, hämmastasid algul soliidset publikut. Ärevusse sattus ka kõlbeline Nadežda Krupskaja. Ta andis Aleksandra Kollontaile vastulöögi artiklis "Abieluline ja perekondlik õigus", kirjutades: "Monogaamia on kõige normaalsem abieluvorm, kõige sobivam inimloomusele."

Krupskaja ja Kollontai.

Naine ja hetäär.

Naiselikkuse avaldumise kaks erinevat poolust.

Kas neid on võimalik lepitada? Ei. Arukam on anda võimalus elul endal see välja selgitada.

1923,– 1924. aastail toimusid diskussioonid parteieetika teemal ja seal kerkis esile "naisküsimus". Panen selle jutumärkidesse, kuna olen kindel, et sellist küsimust looduses ei eksisteeri. Suvaline väikseimgi "naisküsimus" muutub kohe mehelikuks: meid ei saa eraldi võtta, ent see fakt, et "naisküsimus" üldse olemas on, tunnistab ühiskonna anomaaliat, haiget kõlbelisust.

Eelkõige paljastasid need diskussioonid parteiaparaadi töötajate võimetust suhtuda inimesesse inimlikult.

Toon näiteks ainult mõned, see-eest iseloomulikud ütlused osalejailt – Krupskajalt, Jaroslavskilt, Soltsilt, Lunatšarskilt ja Ljadov-Mandelštamilt:

"Parteitute mass vaatab parteid kui perekonna ja perekondliku olme uute normide algatajat."

"Kunagi ülistasid luuletajad naiselikku nõrkust kui igavest naiselikkust, meie peame seda poolt naiste sajandeid kestnud orjuse paratamatuks resultaadiks ajaloolistes tingimustes, mis juuritakse lõplikult välja alles kommunismis."

"Uus naise tüüp sepitsetakse (milline väljend! – *L.V.*) meie sotsialistlikes vabrikutes ja tehastes. Seal on võimalik jälgida küll aeglast, kuid paljulubavat tuleviku naise kasvamist, kelle ilul pole küll mitte midagi

ühist iidse naiseliku iluga, mida ülistasid vana aja luuletajad. Raashaaval seda uue naise tüüpi uute luuletajate ja kirjanike poolt juba taastoodetakse (väljend! – *L.V.*), kuid tervikuna on ta veel siiski dünaamilises kasvuperioodis, mis ei allu kunstilisele kehastamisele."

"Parteil on õigus heita pilk meie igaühe perekonda ja seal juurutada (väljend! – *L.V.*) oma joont."

"Meie partei liikmed mõtlevad liiga vähe individuaalse propaganda peale eelkõige oma isiklikus perekonnas."

"Peame oleme halastamatud neil juhtudel, mil tulevad ilmsiks asjaolud, kus kommunistist mees taganeb oma naise mõjutusel kommunistlikust eetikast."

"Kontrollkomisjoni praktikast on teada mitmeid juhtumeid, kus kõik sooritatud kuriteod tehti kodanlike naiste mõjutusel, kes mõnikord olid varjunud kommunisti maski varju. Ometi pole teada sellist juhust, kus kontrollkomisjon antud situatsioonis oleks nõudnud lahutust parteisse jätmise tingimusel. Teistel juhtudel oleks see vägagi paslik ning annaks ka vajalikke resultaate."

"Partei on toime tulnud pajude haigustega, saab hakkama ka kommunistide perekonnaelu korralagedustega."

"Meil on õigus nõuda ja me peame parteiliikmeilt nõudma, et peres kuuluks vaimne ülimus kommunistidele. Kommunist, kes ei suuda kodust elu enda tahtmist mööda suunata ning tuua perre oma juhtivat kommunistlikku algatust, pole sel juhul küll kommunisti nime väärt. Senimaani on partei liiga vähe tegelnud perekondliku olmega, ja see vajakajäämine annab end juba ammu laiades rahvahulkades tunda."

"Parteitud naised kui sellised pole veel jõudnud partei ette kui üks tähtsaimaid probleeme."

"Perekond saab veel kaua olema meie elu tähtsaim faktor. Ideaalist on asi veel väga kaugel."

Hämmastav ütlus. Kas see tähendab seda, et kommunismi ideaal on elu perekonnata? Kõik lapsed lastekodudesse ja kõik naised meie omadeks – kas selline oli ideaal?

"Tõeline naiste vabanemine, tõeline kommunism algab alles seal ja

siis, kus ja millal algab massivõitlus (riigivõimu omava proletariaadi juhtimisel) selle tühise kodumajapidamise vastu, täpsemalt selle massiline ümberkujundamine (rõhutatud minu poolt. – *L.V.*) sotsialistlikuks suurmajandiks."

Vaat-vaat – võim, võitlus, ümberkujundamine – meesjõu fantoomid, mis litsusid end peresuhete õrnadesse vormidesse.

Kas selline suhtumine elusse ja inimesesse saanukski nii tohutus mastaabis lõppeda inimkonnale heaga?

Meie, tänased, nõukogude inimesed (uus terviklikkus), oleme selle eetika viljad. Ja me ei vabane selle võimust veel niipea. Kui üldse vabaneme, sattumata uude orjusse.

Sellistest vaadetest naisele ja mehele, mis muutsid nad mõlemad partei robotiteks, on tähendusrikas siirdumine pereideele. Bolševik A.Solts, kes pühendas sellele ideele palju aega, ütleb sõna-sõnalt järgmist: "Küsimus perekonnast – see on küsimus sellest, kuidas peaks elama parteiliige oma peres. Kõige paremini on selle kohta öelnud N. Krupskaja. Esimest korda kuulsin temalt sellist õnnestunud formuleeringut, et parteiliikme perekond peaks olema teatud mõttes ühistöö algrakuke. See peaks olema selline seltsimeeste grupeering, kus üks pere liige elab oma peres ligikaudu samamoodi, nagu ta elab perest väljaspool ja kus kõik pere liikmed peavad kogu oma töö ja eluga kujutama endast midagi ühistöö algrakukese taolist."

Arutades, kuidas niisugust ideaali saavutada, tulevad parteilased järeldusele: "Vajalik on järsk murrang kogu meie lastekasvatuse töös. Kui kodanlik ühiskond suutis oma koolide ja lastekodude kaudu ellu viia kunstlikku väikekodanlase kasvatamist, mille vastu astus juba elu ise, siis meie peame andma esimese löögi sellele kohale, muutma esmajärjekorras meie laste kasvatamist. Kas kollektiivset inimest on võimalik kasvatada individuaalses peres? Sellele tuleb anda konkreetne vastus – ei! Kollektiivselt mõtlevat last võib kasvatada ainult ühiskondlikus keskkonnas. Selles suhtes hukutavad parimad vanemad oma lapsi, kasvatades neid kodus." Nii rääkis ja kirjutas bolševik M. Ljadov 1924. aastal.

Diskussiooni tulemus oli partei ajaloos esimene "Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee määrus" "naisküsimuse" kohta, mis kirjutas ette kõik selle, millest oli eespool juttu. Esimene kuni 1989. aastani välja, mil ilmus viimane.

Määrus tegi oma töö, kollektiivne inimese arendamine käivitus massilises mastaabis.

Naiselik alge polnud oma rahuarmastava ja lepliku loomuga nõudnud seda uut, seninägematut võimu, mis kuulutas rahu, vabadust ja vendlust, ent tõstis need rahusõnad tääkidele. Naisest pidi saama uue meesühiskonna tugi kõikides küsimustes võrdsetel või poolvõrdsetel ilma isikliku ilmeta alustel. Sünnitada oli ju kellelgi ometi vaja, aga mehel pole siiani õnnestunud veel ühegi lapsega maha saada.

Kremli peresid see määrus justkui ei puudutanud. Kremli naised olid massinaistest arukamad. Tähelepanu vääriva intuitsiooniga tunnetasid nad, et elu ja meeste määrus pole üks ja seesama. Seepärast nad hoidsidki oma komandöre, juhte ja komissare mitte ainult parteilise mastaabiga seltsimehelikkuses, vaid ka mugavuses, kodanlikus peresoojuses ja kremlilikus olmes, mis oli lahendus, muutus kindlamaks ja sai nagu mingiks vääramatuks suuruseks.

Kremli argipäev punase müüriga piiratud ruumis on paljuski veel tundmatu ja ammendamatu teema.

Lühidalt võin öelda seda: et hoida juhte enda juures, pidid Kremli naised olema perenaised ja võitluskaaslased, ühtaegu marfad ja mariad.

Aparaadi kombitsad küündisid nii või teisiti ka Kremlisse, sandistades Kremli peredes valitsevaid inimsuhteid.

REVOLUTSIOONI NAINE
või
LEGEND LARISSAST

Legend sündis kohe pärast Oktoobripööret. Erinevad inimesed rääkisid sellest enam-vähem ühtviisi – ööl vastu Talvepalee vallutamist tuli grupi punaste meremeeste saatel ristleja "Aurora" pardale ebamaiselt ilus suurt kasvu ning ümber pea seotud patsidega naine. Kaame, näos mitte vereliblekestki. Justkui elustunud kuju.

Tema korraldaski kogupaugu andmist.

"Kas see on seesama kuulus pauk "Auroralt", mis kuulutas Oktoobripöörde toimumist?!"

"Jah."

"Naine laevas, laev põhjas..."

* * *

Liikusid kuuldused, et Larissa Reisneril, intelligentsel neiul, professori tütrel oli veel enne revolutsiooni poliitilisi suhteid meremeestega ja Kroonlinnaga ning et ta viis meremeeste seas läbi revolutsioonilist propagandat.

Räägiti, et Kroonlinna bolševike juht Fjodor Raskolnikov (päritolult jumal teab kes) ja väga korralikust perekonnast pärit tütarlaps Larissa Reisner kas siis kurameerisid või tegelesid üheskoos revolutsiooniga või oli siin nii üht kui teist – moodne ju...

Vaevalt saaks Larissat Kremli naiste kilda liigitada, ehkki mehed, kellega ta oma saatuse sidus, olid Kremli inimesed.

Teda kutsuti Revolutsiooni Naiseks.

Larissa (kreeka keeli "kajakas") – tugev, julge, kiire röövlind. Tema

ja ta nimi olid täielikus kooskõlas. Reisner nagu igasugune muu välismaine perekonnanimi kõlab vene kõrvale salapäraselt.

Ta sündis 1895. aastal Peterburis. Nadežda Krupskaja töötas sel ajal juba suure kirega Lenini idee heaks töölisklassi vabastamise võitluses.

Larissa Reisner lahkus elust 1926. aastal. Lesestunud Krupskaja otsis sel ajal endale kaitset maailmas, mille oli ise oma kätega üles ehitanud.

Larissa vilksas lõõskavas revolutsioonitaevas komeedina ning põles endast hüüumärgile sarnanevat jälge jättes jäägitult. Igatahes sellisena paistis too jälg alguses.

* * *

Suures hulgas tema kohta käivates meenutustes polnud ühtegi, kus poleks räägitud tema ilust. Kõik need kokku suutsid teda mingil moel isegi kirjeldada.

Vsevolod Rožděstvenski, luuletaja:

"Sihvakas, pikk, tagasihoidlikus hallis inglise lõikega kostüümis, heleda pluusi ja mehe kombel seotud lipsuga. Paksud tumedad patsid keerdusid jäiga kroonina ümber pea. Tema korrapärastes, otsekui voolitud näojoontes peitus midagi mittevenepärast ja kõrgilt külma, aga silmades midagi teravat ja veidi iroonilist."

Vadim Andrejev, kirjanik Leonid Andrejevi poeg:

"Tumedad, ümber kõrvade keeratud juuksed, ... tohutud hallikasrohelised silmad, valged läbipaistvad käed, mis lendlesid juusteni kergelt justkui valged liblikad, kui ta oma jäika soengut kohendas, temast kiirgav nooruse sära – see kõik oli tõepoolest erakordne. Kui ta käis mööda tänavaid, siis tundus, et ta kandis oma ilu nagu tõrvikut, ja et isegi kõige jäigemad esemed muutusid tema lähenemisel ootamatult õrnadeks ja pehmeteks... Polnud ühtegi meest, kes oleks teda märkamata temast mööda läinud, ja iga kolmas (minu poolt koostatud täpne statistika) jäi paigale seisma ja talle järele vahtima, kuni me rahva sekka kadusime. Kuid keegi ei tihanud tänaval talle ligi astuda, sest uhkus, mis väljendus igas tema liigutuses, igas tema peapöördes, kaitses teda kindla kiviseinana."

Juri Libedinski, kirjanik:

"Tema ebatavaline ilu, ebatavaline sellepärast, et temas polnud mingisugustki verevaesust või hellitatust – ta oli nagu antiikjumalanna või valküür iidseist saksa saagadest..."

Andrew Rotstein, inglise ajakirjanik:

"Astunud kupeesse, polnud ma Larissa Reisneri ilu jaoks absoluutselt ette valmistatud, valmis selle ilu jaoks, mis pani hinge kinni; ja veelgi vähem olin ma valmis tema vaimuka kõne võluvaks kaskaadiks, tema mõttelennuks, tema kirjandusliku keele kirkaks sarmiks."

Isegi naised ei saanud tema ilu tunnistamata jätta. Larissasse üsnagi skeptiliselt suhtuv Nadežda Mandelštam, poeedi naine, kirjutas Reisneri kohta järgmist: "Ta oli ilus raskepärase ja efektse saksa iluideeali kohaselt."

Larissat ümbritsesid pidevalt legendid. Ka saksa ilu ei tekkinud lihtsalt niisama – tema esivanemad olevat olnud Reini parunid.

Kunstnik Vassili Šuhhajev kujutas Larissat Giocondana. See andis ainet kuulujuttudeks – võimalik, et temas voolas ka itaalia verd.

Ja kõik järjepanu märkisid Larissa perekondlikku uhkust.

Need, kes seda perekonda armastasid, kinnitasid, et uhkus sobib Reisneritele nagu keep ja mõõk musketäridele.

Samuti räägiti, et Reisnerite suguvõsa oli saanud alguse ristirüütlitest.

Selle pere vaenlased kinnitasid, et üks nende esivanematest oli ristitud juut.

Pere oli neljaliikmeline – professor Mihhail Reisner, tema naine Jekaterina (kõikide kaasaegsete kinnitusel andekas, äärmiselt lahke ja õilis, väga elegantse päritoluga naisterahvas) ning kaks last – Igor ja Larissa.

Elati huvitavat elu. Revolutsiooniliselt meelestatud isa pidas loenguid töölistele – neil oli tohutu menu, eriti loengutel Wellsi "Ajamasinast", kus ta külvas oskuslikult kuulsa inglase utoopilisi ideid vene pinnasesse. 1914. aastal andis M. Reisner koos Larissaga välja mõned numbrid kirjanduslikku ajakirja "Rudin". Ajakiri sai nime ühe Turgenevi romaani kangelaselt, kes lõpetas oma elu barrikaadidel, ja see asjaolu ise rääkis üllitise suundumustest.

Lühike aeg, mis Larissa Reisnerile oli antud (1895–1926), küündis maailmasõjani, revolutsioonini, Kodusõjani.

Kuid alguses olid luuletused. Vormiliselt vastasid need dekadentliku poeesia arusaamadele.

* * *

Paletti kuldab läbipaistev peits,
kuis leevendada aga värsket valu?
Ei kordu unelmad, mis paevad ummisjalu,
käe rusikasse surub meeleheit.

Ramb, raatsimata soojust pillata,
aprillipäev end kaduvikku kaotab,
ent seinal surnud Vrubel pilti laotab,
mis õudusest ei julge hingata.

Piir vaevalgi on, piir on soovidel,
kaeb gorgonägu lõuendilt ja naerab
õudnaeru, lämmatades oigeid, naerab
kui maak, mis heliseb all hoopide!

Nii ülespuhutult ja keeruliselt kirjeldas Larissa Reisner kunstniku seisundit, kes polnud võimeline välja murdma oma esteetika vangistusest. Mõeldes sellega ennast. Ning rebis, rebis – ja rebiski lahti:

LAUL PUNASTEST VEREPISARAIST

Meie need veremesilased, kes
sügavast salapanust
alveoolide avarusse tõid nestet
rubiinide mahla janus.
Südamekoja hoopidest aetud,

me rahva muretu hoog
ookeanist hingab kindlusetunnet,
päikselist hapnikku joob.
Kuid nagu saadik, ruttav ja põikav,
kellele rõõm ei jää truuks,
pagesime me purpursel troikâl,
peas verekarva kapuuts.
Seal, kus on väsinud valmimast heie,
tuulena tõuseb me lend,
avatud aknasse heidame meie
meeletult lõõsates end.

Selliseid luuletusi kutsuti Larissa nooruspäevil "teaduslikuks poeesiaks". Meie ajal on sarnaselt alustanud mõned noored metaforistid.

Uhke luulekuningas Aleksandr Blok, kes alati suhtus naiste luulesse, pehmelt väljendudes, halvasti varjatud ükskõiksusega, suutis kord üht õhtut juhtides lausuda seal osaleva Larissa Reisneri kohta palju häid sõnu. Aga ei sõnakestki tema luule kohta.

Luuletused sarnanesid nende loojale – ilusad ja külmad, kuid selles külmuses pulbitses siiski tohutu energia, iha end väljendada. See juhtis ka hiljem tema sulge, kui ta lõi värvikaid olukirjeldusi rindelt ja Afganistanist. Ta kasutas selliseid võrdlusi nagu "rattad – need on poolid, mille ümber on keritud ruum"; tema loomingus oli palju linde, eriti luiki (Larissa jumaldas neid); seal võis aimata andeka sõnatikkija ilusat kätt.

Tema iseloomu eripära seisnes kõrgivõitu enesearmastuse ja kirgliku eluarmatuse ühenduses.

Revolutsioon heitis neile joontele valgust.

* * *

Liikusid kuuldused, et Larissa Reisneril oli otsene seos Talvepalee ajaloo- ja kunstimälestiste kaitsmisel – neid tuli Oktoobri esimestest minutitest peale märatsevate revolutsiooniliste masside käest päästa.

Samuti räägiti (kuigi keegi ei kontrollinud), et sellest tegevusest jäi Larissale revolutsioonist mälestuseks nii suure teemandiga kuldsõrmus, et oi, oi, oi!..

Räägiti, et andnud rahvakomissar Lunatšarskile ajaloomälestiste kaitsmise ülesanded üle, läks Larissa Reisner otse Talvepaleest koos balti mereväelastega Kodusõja rindele.

Väideti, et 1918. aasta suvel lahinguis Kaasani all otsustas Larissa oma mittenaiseliku julgusega lahingu saatuse.

Pajatati, et Larissa riietus ümber lihtsaks eideks, talunaiseks, tungis vargsi Koltšaki vägede dislokatsiooni ning korraldas valgete tagalas ülestõusu.

Kogu nõukogude kultuuri (kirjandust, maalikunsti, näitekunsti, kino) on seitsmekümne aasta jooksul läbinud nahkjopes naisrevolutsionääri kuju, kel on revolver käes või käsi nahkjope taskus, kus oletatavasti on revolver.

Tema viis revolutsioonilised madrused lahingusse. Tema seisis hirmsa lahingu ajal sammugi taganemata kaptenisillal, ja mõnikord ületas vaimujõus ja vastupidavuses kõige kangemaidki mehi.

Kuigi see kuju koondas endasse erinevaid naisi, oli see eelkõige maha joonistatud Larissa Reisneri pealt. Sellele pani aluse Vsevolod Višnevski oma "Optimistliku tragöödiaga", kus ta tõi Larissa esile kui naiskomissari. Ta oli viibinud laeval, mille meeskonda Reisner oma kõnedega hingestas.

Ent elus nägi kõik hoopis teistmoodi välja. Mitte ükski dokument mitte kummaltki poolelt ei kinnita seda fakti, et Larissa Reisner kamandas tol oktoobriööl ristlejal "Aurora". Kuid nagu öeldakse, kus suitsu, seal tuld. Naine seal oli. Ristlejale ta ei läinud. Ristleja lähistel viibis Petrogradi linnaduuma delegatsioon eesotsas krahvinna Paninaga. Duuma delegaadid pelgasid, et "valitsus võib varingute all hukkuda", ning püüdsid pääseda Talvepaleesse, Smolnõisse ja "Aurorale", kuid neid ei lastud kuhugi.

Mis aga puutub Larissa Reisnerisse, siis tema ilmus Venemaa revolutsiooni areenile mõnevõrra hiljem, Fjodor Raskolnikovi kõrval.

* * *

1918. aastal sõitis Larissa Reisner sõjaflotilliga mööda Volgat, Kaamat ja Belaja jõge, flotill aitas Punaarmeel valgekaartlastelt ja tšehhi korpustelt linnu ja asundusi tagasi vallutada.

Flotilli ülem oli Fjodor Raškolnikov. Tugev, mitmetahuline, järsk, tollele ajale äärmiselt iseloomulik kuju. Võiks öelda – revolutsioonilise entusiasmi elav monument. Näide revolutsioonilisest jõust. Raskolnikov sulas alles Larissa ees.

Sõda langes õnnelikult armastusega ühte.

Fjodori võimalused olid grandioossed.

Larissa ilu ja julgus olid haruldased.

Kõik ülivõrdes.

Larissast sai naine ja lipuohvitser, Raskolnikovi adjutant. Rännakul juhtus tänu Larissale eksootilisi ja unustamatuid sündmusi. Flotilli liikumisteel oli Volga, Kaama ja Belaja kallastel palju mahajäetud härrasmõisaid. Mõnedes oli puutumata jäetud mööblit, toitu ja riideid.

Larissa riietus "eikellegi" rõivaisse ning ilmus laevadele küll uhketes daamitualettides, küll kergetes tütarlaste kleitides. Sealjuures oli ta meeskonnaga suhtlemises lihtne, demokraatlik ja lõbus.

Ta armastas ohtlikke olukordi ja sattus ise hädaohtudesse. Nii jutustab üks Larissast vaimustunud Volga flotilli juhtumites osalenu N. Kartašov, kuidas naine oli ootamatult astunud nende kahuripaadile ja käsutanud kaatriga avalikult luuresse minema. Kolmas laevastikukomandör oli sellele vastu, kuna pidas otstarbetuks meeskonnaga mõttetult riskeerida. Kangekaelne Larissa jäi endale kindlaks.

"Ta astus rooli kõrvale, naeratas ning oli rahul sellega, et läks vastu ohule. Kiirekäiguline kaater-hävitaja sööstis vett lõhestades piki jõge alla vaenlase dislokatsiooni suunas. Ja siis kadus meie vaateväljast. Alles puhkeva 37-millimeetriste kahurite ja kuulipidujate tule peale õnnestus meil nende asukoht kindlaks teha. Meie alustelt avati tõkketuli. Algas suurtükiväe tulevahetus. Varsti pöördus meisterlikult manööverdav kaater-hävitaja tervelt ja kahjustamatult tagasi."

Kust see endale kõikelubavuse tunne?

Larissa Reisneril oli seljataga nii mõndagi – nii isa revolutsiooniline tegevus kui tema enda isiklik ustavus bolševikele ja loomulikult eelkõige mereülem Fjodor Raskolnikov.

Tundes vaimustust Larissa, tema kauniduse, sihikindluse ja eneseküdla julguse üle, võtsid madrused seda revolutsiooni perenaist vaevalt et tõsiselt. Raske uskuda, et neid võisid innustada tema ebaloomulikud kõned, tema pöördumine nende poole:

"Seltsimehed meremehed! Vennad! Te olete head ja sõjakad poisid, kõik nagu väljavalitud. Olen juhtunud olema Kaasanis ja näinud, kuidas kontrrevolutsionäärid-valgekaartlased meie vendadega arveid õiendavad. Seda ei saa unustada... Mul õnnestus välja murda ja jõuda läbi rindejoone siia – ja olen taas omade seas... Olen õnnelik teiega kohtumise üle ja tunnetan teid, meremehi, tervitades teie võitlusvaimu, teie valmisolekut vaenlast peksta ja minema kihutada meie emakeselt Volgalt. Me peame oma verivaenlastele kätte maksma."

Ta siiski innustas neid – neid täitanud, lõputute ja arusaamatute sõdade poolt ärapiinatud mehi. Ta ergutas neid oma võiduka naiselikkusega, justkui meelde tuletades, et kuskil on ka neil kui just mitte selline, ent siiski oma naine.

Larissa Reisnerit võib nimetada Venemaal sageli esinevaks maskeeritud rahvanäitleja tüübiks, kelle jaoks elu on oma annete ilmutamiseks tohutu lava.

Ta mängis suurepäraselt sõnu rittaseadvat luuletajat, mööda soid vaenlaste leeri hiilivat luurajat, lahingusse kutsuvat komissari, raskeimale ülesandele vastu astuvat ajakirjanikku. Ta heitis oma ilusa keha lume ja rahe meelevalda, kuulide alla, jõi lompidest haisvat vett, istus kõrvuti ratsaväelastega uljalt sadulas ning mõnules, tundes, et iga hetkega riskeerib ta kuuli saada. Ta mõnules, tundes, et kuul teda ei võta, ning mõnules, teades, et varsti vahetab ta selle rüü teise vastu, kuna kohekohe tuleb tal mängida teistsugust, absoluutselt erinevat rolli!

Lõpptulemusena tõi Larissa Reisner oma hädaohtlikust mängust eluga Kodusõja rinnetel kaasa troopilise malaaria. Haigus piinas teda

kõvasti, kuid ka sellest mängust surmaga sai ta mehise meelekindlusega jagu.

Alles elu viimsetel minutitel, kui Larissa juba surmalaps oli ja kõhutüüfust põdedes hetkeks meelemärkusele tuli, ütles ta selgelt: "Nüüd ma mõistan, millises ohus ma viibin."

Ta tajus ohtu intuitiivselt, justkui teadnuks kõike enda kohta ette.

* * *

Larissa Reisner ei keelanud endale midagi – ei võimalust valgekaartlaste poolt maha tapetud saada, ei võimalust surra tüüfusesse, ei võimalust elada kuninglikult sellel maal, kus inimesed nälgivad.

Ta ütles: "Me ehitame uut riiki. Me oleme inimestele vajalikud. Me tegeleme loomingulise tööga, ja oleks silmakirjalik ära öelda sellest, mis langeb alati osaks võimu juures olevatele inimestele."

Egas midagi, ta oli vähemalt aus. Teised vaikisid või mängisid vaest, justkui seda teadmata, et "kellel võim, sellel õigus".

Sedasama koormat kantakse meiegi ajal.

Ta suutis suvalise kõlvatuse kangelasteoks muuta.

Luuletaja Ossip Mandelštam rääkis oma naisele, kuidas Larissa korraldas enda pool koosviibimise üksnes sellepärast, et hõlbustada tšekistidel küllakutsutute arreteerimist.

Just tema võis nälgivale Ahmatovale tuua koti toiduainetega. Kangelastegu ei seisnenud siin selles, et toiduaineid oli raske hankida (tema jaoks polnud see mingi probleem), vaid selles, et tema, järelandmatu, kummardas tõelise luule ees ja mõistis oma luuletuste küündimatust.

Vasturääkivuste sasipundar!

* * *

Larissa Reisneri noorpõlvesõber poeet Vsevolod Rožděstvenski on oma mälestustes kaunikesti ilukõneline:

"Ükskord (mäletan seda justkui täna juhtunut), kuulsin 1919. aasta rõskes sügishämaruses lähedalt, oma selja tagant pehmet autokummide sahinat. Suur sõiduauto pidurdas ning peatus veidi maad minust eespool. Autoaknast vaatas välja kellegi ähmaselt tuttavana tunduv, lahkelt naeratav naisenägu. Kuid imelik, tal oli mereväe vormimüts. Astusin mõne sammu lähemale ja tundsin kohe ära – Larissa! Jah, see oli tema, mustas mereväelase sinelis, elegantne ja ilus nagu alati."

Edasi räägib Rožděstvenski, kuidas ta läks mõne päeva pärast Larissa kutsel talle külla, võttes kaasa luuletajatest sõbrad Mihhail Kuzmini ja Ossip Mandelštami.

"Larissa elas toona Admiraliteedis. Valves olev meremees juhatas meid mööda pimedaid, kajavaid ja pikki koridore. Larissa isikliku apartemendi ees valdas meid ujedus ja ebamugavus, kuna enne seda oli meie tulekust tseremoniaalselt ette kantud. Larissa ootas meid väheldases toakeses, mis oli maast laeni kaetud eksootiliste kangastega. Igas nurgas läiklesid pronksist ja vasest kalmõki kumiiride buddhad ja mingid idamaised maalitud fajanssliuad. Vaiba asemel oli maas kaspia rändkibitka valge vilt. Laial ja madalal kušetil lebas väga paksu vanakreeka sõnastiku kõrval palju ingliskeelseid raamatuid. Laeva signaallipu foonil rippus nagaan ja vana gardemariini keep. Madalal idamaisel lauakesel küütlesid ja heitsid sädemeid loendamatute kristallist lõhnaõlipudelikeste tahud ning mingid vasest läikimahõõrutud anumad ja kastikesed, mis olid siia sattunud nähtavasti nendestsamadest kalmõki huraalidest. (Need olid Volga-retkelt hangitud tagasihoidlikud trofeed. – *L. V.*) Larissal oli seljas midagi raskete kuldniitidega tikitud halatitaolist, ja kui poleks olnud seda jäika rõngasse seatud patsi puhta ja range lahuga (kõik meenutajad nimetavad tema juuste värvi erinevalt: must, ruuge, kastani- ja kullakarva – võta nüüd kinni, mis värvi Larissa Reisneri juuksed olid! – *L. V.*), siis sarnanenuks ta ise mingisugusele pühale budhakujule."

Oh seda süütut, soovimatut paljastamist päevavalgele toovat poeedi nägemust!

Eklektiline situatsioon, milles kuulsurikas komissar elas, annab mõista, et raudne revolutsionäär on eelkõige naisterahvas, kes oma rafi-

neeritud maitsega oli avastamas vaimseid püüdlusi itta, rahu saavutamisse.

Ja mis siis?

Kas see pole lubatud?

Kas lahinguis vallutatud võõrast olmest pärit saak ja religiooni pühadused võivad tuua lepitusе???

Roždestvenski meenutab, et tol õhtul avaldas Larissa soovi minna Kunstide Majja maskeraadile. Teda tõmbas tema romantilisele natuurile nii südamelähedasse poeetide maailma, ja ta tahtis sinna ilmuda mitte mereväeohvitseri mundris, vaid sellisena, et kõik pööraksid talle tähelepanu kui naisterahvale.

Roždestvenski soovitusel tuli talle pähe riietuda hindamatusse, kuulsa kunstnik Baksti loodud kostüümi balletist "Karneval". See kleit oli tõeline teatriehe. Riiklike teatrite direktori Ekskuzovitši käsul valvas seda suur rätsepate ja riietujate seltskond. See küttis Larissa nii üles, et ta lubas maskeraadile minna just nimelt Baksti kleidis.

Ja läkski! Ning tantsis seal Roždestvenskiga, kes kirjeldas seda erutavat sündmust järgmiselt.

"Märkasin äsja saabunud karnevalikülalist luksuslikus lendlevas Baksti loodud kleidis. Tema pimestavailt, nagu voolitud õlult justkui peegeldunuks vastu kõik saali tuled. Tema kitsa lilla lindiga kokkusõlmitud voogavad kiharad langesid kergelt ja vabalt. Silmad särasid selgelt ja veidi ülbelt kitsa musta sametpoolmaski piludes. Külalised andsid tundmatule külalisele teed ning silmitsesid teda vaimustuse ja uudishimuga. Aga tema, seisatanud hetkeks lävel, hõljus kahiseva pilvena minu poole..."

Edasi jutustab Roždestvenski üksikasjalikult, kuidas tantsiv Larissa märkas äkki saali uksel direktor Ekskuzovitšit, kuidas nad siis kahekesi tema eest ballilt ära jooksid ning tagastasid selle aarde kleidi eest vastutavale hirmust värisevale kostümeerijamutile; kuidas nad seejärel Larissaga maskeraadile naasesid ning nägid ärevusse sattunud direktorit, kes kõneles telefoni teel kostüümilaoga: "Aga ma ise nägin seda kümme minutit tagasi siin. Oma silmaga!"

Loomulikult teenis Larissat tohutu suur mereväestaabile kuuluv Inglise trofeeauto mitte ainult töö ajal, vaid ka sellistel meelelahutuslikel hetkedel.

Võimatu on ette kujutada, et Larissa Reisneri nii erinevad tahud, tema tavapäratus ja julgus, tema pidulik ja väljakutsuv riietus vaesuse ja kaose taustal poleks inimesi ärritanud ega tekitanud väärtõlgendusi. Ta ise rääkis (ja sugugi mitte end õigustades, vaid kinnitades): "On vaja inimesi austada ja püüda nende heaks midagi ära teha. Kui on võimalik olla meeldiv silmale, miks siis seda võimalust mitte ära kasutada?"

Sealjuures oli tal kui mereväe kindralstaabi komissaril erasekretär ning nii mõnedki teised uue võimu atribuudid.

1923. aastal jättis ta ootamatult Fjodor Raskolnikovi maha.

Nad olid õnnelikult jõudnud Afganistani, kuhu mees lähetati diplomaatilise missiooni koosseisus. Larissa sattus seal (nagu võiski arvata) diplomaatilise korpuse tähelepanu keskpunkti. Kuid mõne aja pärast sööstis Larissa kellelegi midagi selgitamata tagasi vaatamata lõplikult Venemaale, nagu seda oskas ainult tema. Tookord ütlesid paljud, et see oli tõeliselt mehelik tegu. Mina arvan teisiti. Arvan, et see oli tõeliselt naiselik oma ebaloogilisuses, tõeliselt naiselik oma hõlmamatuses. Seda enam, et Moskvas ootas teda teine.

Raskolnikov kannatas, saatis talle kirju, anus tagasi pöörduma: "Loomulikult leidub palju inimesi, kes ületavad mind vaimukuses, kuid kust sa leiad sellise, kes oleks sulle nii piiritult truu, kes armastaks sind abielu seitsmendal aastal nii meeletult, kes oleks sulle ideaalne mees? Jäta meelde, et ma mitte ainult et armastan, vaid ka austan sind piiritult."

* * *

Kõik Larissa Reisneri kangelasteod ja muundumised toimusid ränga nälja, perekondade laostumise, elajaliku vandalismi taustal. Larissa võitles, tantsis, andis käske, oli kindel oma noores kõikevõitvas jõus, talus revolutsiooni nimel haigusi. Kuid samal ajal lasti maha tsaariperekond, hävitati paljud Venemaa silmapaistvad tegelased, põletati raamatuid.

Revolutsiooni nimel. Metsa raiutakse, laastud lendavad.

Lasti maha tsaariperekond...

Otsisin raamatutest ja dokumentidest kaua ükskõik millist Nadežda Krupskaja reaktsiooni Nikolai Romanovi pere tapmise kohta. Oli ju Krupskaja oma olemuselt heasüdamlik naisterahvas, kes armastas lapsi. Kuidas suhtus tema sellesse, et hukati haige poiss, noored tütarlapsed ja naisterahvad?

Võib-olla tema eest varjati seda verist arveteõiendamist?

Võib-olla oli ta otsustavalt selle vastu?

Võimalik, et isegi Lenin ei teadnud midagi Jakov Sverdlovi korraldusest tsaariperekond maha lasta?

Leidsin!!!

Krupskaja Lenini-meenutuste raamatus on mõnede mitte väga tähtsate faktide seas öeldud järgmist:

"Tšehhid-slovakid lähenesid Jekaterinburgile, kus peeti kinni Nikolai Teist. 16. juulil lasti tema ja tema perekond meie poolt maha, tšehhidel-slovakkidel ei õnnestunud teda päästa – nad vallutasid Jekaterinburgi 23. juulil."

Vaat nii. Ja ei mingeid illusioone. Tsaariperekonna mahalaskmine oli hävitusmasina loojale Krupskajale vaieldamatult õiglane, hädavajalik ja eluliselt tähtis akt.

Ligikaudu üks kuu pärast Venemaa endise tsaari perekonna mahalaskmist sõitis Larissa Reisner Volga sõjaflotilli koosseisus endisel tsaarijahil "Mežen" Svijažkist Nižni Novgorodi. Ja see põhjustas palju nalja. Üht seika tollest retkest meenutab osaleja L.Berlin.

"Larissa Mihhailovna oli kõrgendatud meeleolus. Ta seadis end peremehelikult endise tsaarinna ruumides sisse. Saanud meeskonnalt teada, et tsaarinna oli teemandiga kraapinud oma nime meeskonnakajuti aknaklaasile, kriipsutas ta selle kohe üleannetult maha ning kraapis sinna kõrvale (samuti teemandiga) oma nime."

Kordan, et see kõik juhtus üks kuu pärast Romanovite mahalaskmist. Kust see teemant? Võib-olla leidis siitsamast, tsaarinna kajutist?

Võib-olla polnudki kuuldused sõrmusest, mis võeti Talvepaleest

Oktoobrirevolutsiooni päevist mälestuseks, tõepoolest ainult kuuldused?

Seltsimees Berlin ei räägi sõnakestki sellest, kust sattus Reisneri kätte teemant.

Kas tõesti?

Kuid see oli ju hoopis teine aeg kui praegu. Revolutsiooni tipp. Kokkuriisutu tagasiröövimine. Oma revolutsiooniline kõlblus, oma eetika, mida uus ühiskond ei suuda vaat et juba seitse aastakümmet ära seedida.

Larissa pidas end üleval nagu olukorra perenaine.

Ent mõte sõrmusest on siiski ainult oletus. Mitte millegagi tõestatud, ainult üks oletus paljudest.

On veel üks oletus, mis liidab imelikul kombel jahi "Mežen", Larissa Reisneri ja mahalastud tsareevitš Aleksei.

Luuletaja Vladislav Hodassevitš meenutab Kamenevide perekonna külastamist Kremlis, kus ta oma silmaga nägi Kremli võitjate stiili. Moskva Nõukogu esimehe naine Olga Kameneva härdunud oma teismelisest pojast rääkides: "Ja kui iseseisev ta on, te ei suuda seda ettegi kujutada! Eelmisel aastal (see tähendab 1918-ndal. – *L.V.*) keelitas ta, et me laseksime teda koos seltsimees Raskolnikoviga Volgale. Meie ei tahtnud lasta – ohtlik siiski, aga tema jäi endale kindlaks. Ütlesin siis pärast seltsimees Raskolnikovile: "Nähtavasti ta segas teid? Ja te polnud rahul, et te ta kaasa võtsite?" Ent seltsimees Raskolnikov vastas: "Mis te nüüd! Ta on teil ju täitsamees! Jõudsime temaga Nižnisse (jaht "Mežen" ootas Raskolnikovi Nižnis. Ning paistab, et Raskolnikov, Larissa Reisner ja Kamenevi poeg sattusid tsaari jahi pardale ühel ajal. – *L.V.*). Seal ootas mind igasugust rahvast kõikvõimalike asjaajamistega. Kuid tema võttis revolvri, astus minu ukse ette ega lasknud kedagi sisse!" Ljutik naases hoopis teise inimesena – ta oli mehistunud, tugevam, suuremaks sirgunud. Seltsimees Raskolnikov oli siis mereväe juhataja. Ja kujutage ette – ta riietas tookord seal Volgal meie Ljutiku madrusevormi – tal oli madruse kuub, madruse müts, selline, teate, triibuline särk. Isegi kingad, sellised, milliseid madrused kannavad. No tõeline väike madrusekene."

"Teda kuulata oli mul vastik ja jube," kirjutab Hodassevitš. Sest täpselt samamoodi, sama madrusekesena jookṣis alles hiljuti ringi üks teine poiss, Kamenevi poja eakaaslane, troonipärija, bolševike poolt tapetud laps, kelle veri on just nende õnnelike vanemate kätel!

Ent Olga Davidovna muudkui kädistas: "Mulle meenus, et juba varem tuli ette laste riietamist sõduri või siis madruse mundrisse..."

Äkki ta vaikis ja jäi ainiti justkui imestunult mulle otsa vaatama. Ma tundsin, et mu mõte jõudis temani. Kuid ta lootis, et see oli siiski veel ainult tema mõte ja et mulle polnud veel troonipärija pähe tulnud. Ta tahtnuks midagi võimalikult kiiresti lisada, et mul ei jääks aega troonipärijast midagi meelde tuletada, sest vajus üha sügavamale sisse.

"Tähendab, ma tahan öelda," pomises ta, "et meie Ljutikule on võib-olla tõepoolest ette nähtud meremeheks saada. Ka varem tuli ette, et juba lapsena registreeriti end mereväkke..."

Paraku pelgan, et Olga Kamenevani Vladislav Hodassevitši valvas mõte ei kandunud, kuid meheni Kameneva mõte jõudis. Tundub, et naine teadis täpselt, kelle madrusekuue, madrusemütsi, triibulise madrusesärgi ja isegi saapakesed sai Fjodor Raskolnikovilt kingituseks tema poeg, Aleksei Romanovi eakaaslane. Arvan, et sellest rääkis talle Fjodor Raskolnikov, võib-olla isegi koos Larissa Reisneriga. Nagu öeldakse, vaimustuse ekstaasis.

Miks ka mitte? Revolutsiooni romantika! Las leegitseva revolutsionääri Kamenevi poeg kannab tsaari poja riideid! Nii ongi sellele neetud Romanovite tõule vaja!

Kas see oli revolutsiooni naeratus?

Pilge?

Irve?

Olga Kameneva polnud loomulikult kaugeltki julge Larissa Reisner, mis siis, et oli Trotski õde. Kõigi oma püüdlustega olla keegi oli ta eelkõige koduperenaine, ema. Kuidas ta ka ei bravuuritsenud, keda ka endast ei kujutanud, oli ta nii õnnelik kui ka hirmul mõttest, et tema lapsel on seljas hukatud tsaarivõsu hilbud.

Ta varjas hirmu, kartis kättemaksu, ei rääkinud sellest kellelegi, ent

siin rääkis Hodaṣevitšile end peaaegu sisse...

Vaat millist erinevate üleelamiste segu Hodassevitš Kameneva näos nägi. On väheusutav, et ta teadis üksikasju elust jahil "Mežen" tol 1918. aasta suvel.

* * *

Larissa Reisner esitas meestele suuri nõudmisi: mõistuse globaalsust, mehisust, õrnust, järeleandlikkust tema vastu, kindlameelsust. Kust selliseid võtta?

Reisneri suhtumine Leninisse oli orjameelne. Ta on tunnistanud: "Te teate mind, ma pole argade killast. Kuid kui tuleb olla Iljitši läheduses, kaotan ma end sootuks, muutun ujedaks nagu plikake. See on midagi suurt."

Kõik naiste kohad Lenini ümber olid ammu ja tihedalt hõivatud, siin polnud Larissal kuskil ruumi ennast näidata. Ta jäi Lenini isiklikust tähelepanust ilma, kuid teenis teda, kuidas suutis ja oskas.

Larissa pilk, mis langes pärast Kodusõda luulekeskkonda, haaras kõige huvitavamat. Kirjanik Lev Nikulin meenutab: "1920. aastal panid peterburglased väga pahaks, et mõned kappasid ringi rindelt toodud hobustel. Need Larissa Reisneri ja Bloki "suurilmalikud ratsakäigud" ajal, mil inimesed puudust kannatasid, olid kohatud. Saarte elanikud nägid ratsutajannat ja ratsanikku – paar sõitis sammu ning pidas pikki vestlusi."

Millest nad vestlesid? Arvatavasti revolutsioonist, tulevikust. Ja kohe kindlasti luulest. "Larissa mitte et ainult armastas luuletusi, vaid salamisi veel uskus nende tähendusse," kirjutab Nadežda Mandelštam oma mälestustes. "Revolutsiooni esimestel aastatel oli võitjate hulgas palju luuleaustajaid. Kuidas said nad selle armastuse ühendada hotentoti moraaliga – kui tapan mina, on see hea, kui tapetakse mind, halb?"

Arvan, et paljud oskasid selle suurepäraselt ühendada. Näiteks Stalin. Iseenesest pole poeesia ju lapsemäng, vaid mingil määral samuti julm mäng surmaga. Mäng noateral. Mitte asjata pole tsaar ja poeet seisnud

alati vastamisi: üks kuuli, teine sõnaga. Kuul võitis silmapilguks, sõna igaveseks. Kas tahate näidet? Puškin, Lermontov, Gumiljov.

Larissa, kes Blokki õrnalt, aga võib-olla ka kirglikult jumaldas, tegi ta oma perega tuttavaks.

Ta andis Blokile lugemiseks ajakirja "Rudin", mida ta koos oma isa ja emaga andis välja juba viieteistkümnendal aastal. Siis polnud oma loomingusse sukeldunud Blok seda ajakirjakest märganud. Nüüd aga kirjutas ta oma päevikusse üpris üksikasjaliku arvamuse "Rudini" kohta. Vaatamata sellele, et ajakirjas oli Larissa artikkel Blokist, kus ta ülistas luuletaja annet, suhtus Blok väljaandesse, ütleksin, tõrksa nõutusega. Teda hämmastas väljaandjate vale ja kahekeelsus: astudes välja sõja vastu, reklaamisid nad "Rudini" lehekülgedel mineraalvett "Kuvaka", mis kuulus ühele tegevarmee kõrgele aukandjale. Luuletaja niisugune peen tähelepanelik pilk heidab valgust iseloomulikule, nähtavasti Reisnerite perekondlikule joonele – see on teadlikkuse hea kohanemisvõime elutingimustega.

Pöördumine Bloki poole oli loomulik, sest kummardudes tema loomingu ees, lootis Larissa oma hinges mingile imele muutuda ka ise suureks poetessiks. See oli tema salajane ja ammune unistus. Segas Ahmatova, kes valitses jagamatult. Vaevalt et mõistus, pigem tunne viis Larissa kohtumisele Blokiga, mis ei andnud talle mitte midagi peale teadmise oma poeetilisest tühisusest.

Kuid kas seda on targale naisterahvale siis vähe?

Veel enne revolutsiooni olid Larissa Reisneril lüürilised suhted Aleksander Bloki kirjandusliku vastase Nikolai Gumiljoviga. Kirjandusteadlane ja kriitik I. Kramov, Reisneri loomingu uurija, kirjutas temast 60-ndatel aastatel romaani "Hommikune tuul". Seal on read Gumiljovi kirjast Larissale: "Teil on ilusad, selged, ausad silmad, kuid Te olete pime; Teil on suurepärased, noored, kärmed jalad, kuid puuduvad tiivad; Teil on tugev ja särav mõistus, kuid seesmiselt olete imelikult lõhestunud. Te olete printsess, kes on kivistunud kujuks."

Nende sõnadega annab Gumiljov täpseima iseloomustuse Larissa Reisneri poeetilisele individuaalsusele.

See on küllaltki julm. Ta justkui eitab Larissa poeetilise tunde jõudu.

Kuid samas on tal õigus – Larissa oli tugev tunnete keskus. Tema kui luuletaja häda seisnes selles, et luule oli tema jaoks nagu ilus riietusese, mida võis endale selga tõmmata. Mitte elu olemus ega mõte.

Soovides oma hoopi pehmendada, kirjutas Gumiljov oma kirjas edasi: "Kuid pole midagi! Ma tean, et Madagaskaril kõik muutub. Ja ma juba tunnen, kuidas ühel soojal, põrnikatest sumiseval ja siravate tähtedega õhtul kuskil allika ääres räägite mulle ilusate palisandripuude tihnikus selliseid imelisi asju, mida mina oma parimatel hetkedel ainult ähmaselt aimanud olin. Nägemiseni, Leri, ma hakkan Teile kirjutama."

Räägiti, et Ahmatova (tollal Gumiljovi naine) isegi armukadetses. Tegi stseene. Võin seda uskuda, kuna tean noore Ahmatova kalduvust kõikvõimalike suhete klaarimisele.

Kuid Larissa Reisner sai väga hästi aru, kes on Ahmatova kui poeet. 1921. aasta 24. novembril, olles Raskolnikoviga Afganistanis ning peites end võõrastes mägedes kõige eest, mis toimus Venemaal (ka Gumiljovi hukkamise eest, mis toimus 1921. aasta augustis), kirjutas ta Ahmatovale:

"Kallis ja sügavalt austatud Anna Andrejevna! Üheksa tuhande versta tagant saabuvad ajalehed tõid meile teate Gumiljovi surma kohta. Ja millegipärast ainult Teile tahaksin avaldada, kuivõrd valus ja mõttetu see on. Ainult Teile, just Teie kõrvalt kukkus see sammas, sama peen, valge ja voolitud nagu Teiegi. Nüüd, kus teda, seda Teile võrdset ja ainukest hingesugulast enam ei ole, on veelgi märgatavam, kes olete Teie; et Teie – nii suurepärane – hingate, piinlete ja käite läbi auke täis õue. (Oo, need aukudes õued! Kas need on tallatud bolševike poolt? Kas need on olnud kogu aeg olemas? Oo, need õued aukudega – millal me need ükskord kinni ajame? – *L.V.)*

Te laenutate mingisuguseid raamatuid. (Ahmatova töötas tollal raamatukogus. – *L.V.*) Raamatuid, mis on märksa kehvemad Teie omadest.

Ärmas, õrneim poeet, kas Te veel luuletate? Pole midagi kõrgemat sellest tööst. Ühe Teie reakesega vabanevad inimesed kurjast, äpardunud aastast.

Saadan selle kirjaga paki, väga väikese, "veidi mett, veidi leiba"."

* * *

Huvipakkuv küsimus: miks Larissa Reisner, nii võimukas olend uue võimu koridorides, ei päästnud Nikolai Gumiljovi mahalaskmisest? Küsimus laheneb lihtsalt – Larissa oli tollal Afganistanis. Hiljem rääkis ta kõikidele enesekindlalt, et viibinuks ta neil päevil Moskvas, suutnuks ta hukkamist vältida.

Nadežda Mandelštam meenutab, kuidas ta oli koos mehega Larissa Reisneril külas olles kuulnud perenaise enda suust juttu telegrammi kohta, mida Larissa ema oli keelitanud Leninil Tšekaasse saatma.

Legend telegrammist elas kaua aastaid. 79-ndal aastal, olles almanahhi "Den Poesii" peatoimetaja, püüdsin ma selles almanahhis avaldada Gumiljovi luuletusi. Tuge otsides pöördusin ma erinevate kirjandus-ja parteiametnike poole. See on omaette ja pikk lugu, mis ei kuulu siia. Ütlen ainult üht – telegrammist rääkisid mulle erinevad inimesed, kinnitades, et see asub Gumiljovi "kriminaaltoimikus" ning et see hilines, kuna otsus viidi liiga kiiresti täide.

Kuid seesama Nadežda Mandelštam meenutab muudki. Larissa äraolekul külastanud ta tema ema ja too "tundis sügavat hingepiina, rääkides, et ei pidanud Gumiljovi aresti tähtsaks ning ei proovinud pöörduda Lenini poole – äkki oleks midagi välja tulnud".

Praegu teavad kõik, et telegrammi polnud – ei Lenini, ei Gorki oma. Mitte kellegi oma.

"Mis telegrammi veel ja kuhu? Ta hukkus ja polnud talle enam mingit telegrammi vaja," meenutas kibedalt nöökav Bulgakov.

* * *

Peites sügavasse sisemusse pettumuse teostamatuks jäänud katsetest saada suureks luuletajaks, töötas Larissa Reisner palju ja edukalt ajakirjanduses. Avaldas olukirjelduste raamatuid.

Tema stiilis oli alguses palju luulelisust: võrdlused, metafoorid, rõhutatud ilu, mida on kombeks nimetada ilulemiseks. Ta kirjeldas loodust, nähes seda poeedi silmadega:

"Rohelised metsad avanevad keskelt nagu raamat. Ja et see kinni ei laksataks, on kahe lehe vahele asetatud sinine järjehoidja, selge veega lõbus Uraali jõgi Kosma."

Ent umbes 1923. aastal muutis Larissa Reisner otsustavalt stiili. Tema loomingut tundvad inimesed märkisid nagu ühest suust selle küpsust, rangust, vabanemist liigsest ilutsemisest. Paljud teadsid, et Larissa Reisneri ajakirjandusliku stiili kirjandusliku transformatsiooni taga seisab ebaharilik mehefiguur.

See oli Karl Radek-Sobelsohn, üks bolševike Keskkomitee Poliitbüroo liikmetest, kes tegutsesid pärast Lenini manalassevarisemist. Ta oli viljakas publitsist, teravmeelne ja küüniline, arvukate, bolševistliku usaldusväärsuse vaatevinklist küsitavate anekdootide sepitseja. Kaugeltki mitte romantilise välimusega. Ajakirjanduses uitas nende kohta ringi vemmalvärsse.

Millega Radek Larissa endale võitis?

Radekist sai Larissa elu viimaste aastate kirjanduslike otsingute ja leidmiste huvitatud lugeja ja kannatlik nõuandja. See osutus Larissale hädavajalikuks uuel eneseteostusel.

Larissa ei osanud olla varjus. Armastades poeetilist maailma ja mitte saades seal esimeseks, eemaldus ta aeglaselt poeesiast proosasse, proosast olukirjeldusse. Larissa sõitis koos Radekiga Hamburgi, kirjutas barrikaadidest. Ning siis haigestus ootamatult...

Luuletaja Varlam Šalamov oli Larissat jumaldanud juba noorest põlvest peale. Temalt on jäänud mälestused Larissa matustest.

"Kolmekümneaastane noor naine, kirjanduse lootus, kaunitar, Kodusõja kangelanna suri kõhutüüfusse. Milline jamps. Mitte keegi ei uskunud. Kuid Reisner suri. Nägin teda mõned korrad ajakirjade toimetustes, tänaval. Kirjanduslikel dispuutidel ta ei käinud... Kirst seisis Nikitski bulvaril Ajakirjandusmajas. Õu oli rahvast tulvil – sõjaväelasi, diplomaate, kirjanikke. Kirst kanti välja, ja viimast korda vilksatasid kastanivärvi juuksed, seatud pärjana pea ümber.

Kirstu järel talutati käe alt Karl Radekit..."

Šalamovi viimane fraas vapustas mind.

Mulle kangastus järsku, kuidas seesama Karl Radek elas üksteist aastat hiljem sama abitult ja haledalt, sama avalikult üle oma mitme aasta pikkuse languse resultaadi – Trotski toetamine, Trotski reetmine, kiidukõne Stalinile, hirm võimaliku vangistuse ees, valetunnistused paljude ja paljude võitluskaaslaste peale, et ainult pääseda. Vaene inimene!

Hea, et Larissa lahkus, teadmata, et mõlemad tema lähimad sõbrad, nii Radeki kui Raskolnikovi, lömastas masin, mille heaks nad koos Larissaga olid töötanud oma raugematu natuuri kogu kirega.

Võib ette kujutada, kuhu sattunuks Larissa Reisner, elanuks ta 1937. aastani – juba kas või sidemete omamise pärast kahe "rahvavaenlasega". Muide, need üksteist aastat, mis lahutavad Larissa surma verise inkvisitsiooni aastast, võisid elu pöörata erinevalt. Larissa Reisneri ettenägematu käitumine paneb oletama kõige ootamatumaid saatuse pöördeid.

Kuidas see ka poleks, tema tahtis luua vene revolutsiooni naisetüüpi analoogsena prantsuse revolutsiooni naistega ja ta lõi selle mitte oma sule, vaid oma eluga. Selle tarvis püüdis ta olla ja näida. Ning mitte asjata, mitte ilmaaegu pole ta leidnud kehastust kõige erinevamate kunstiloojate proosas, dramaturgias ja luulesõnas.

* * *

Larissa, see mu kahetsuse lagi,
et pole surm – ei saa meid võrreldagi.
Ma arvasin, et püsib liimitagi
me elav lugu päevaräbalail.

kirjutas Pasternak luuletuses "Larissa Reisneri mälestuseks". Oma uskumatu intuitsiooniga tundis ta, et Larissa Reisneri lahkumisega on kaotatud võimalus mingi naiseliku saladuse lahendamiseks, milleta on raske elada meheliku võimu julmas maailmas.

Aastaid hiljem andis nähtavasti palju Larissast mõtlev Boriss Pasternak oma romaani "Doktor Živago" kangelannale tema nime. Ta

kirjutas Varlam Šalamovile: "Peategelasele andsin nime Larissa Mihhailovna mälestuseks." Vaat nii – tahtis olla kirjanduses looja, kuid sai muusaks.

Nad ei ole sarnased, Larissa Reizner ja Lara "Živagost". Kuid vaevalt, et Pasternak mõtles sarnasusest. Ta jäädvustas oma aega, ja tema jaoks kõlas see nimi usu, lootuse ja armastuse sümbolina.

Selline aeg oli...

Larissa hüümärgile sarnanev jälg revolutsiooni leegitsevas taevas oli naiseliku jõu kinnituseks.

Jõud mille üle?

Ta oli ju ainult andekas tugi meeste hävitustöös. Võib-olla sellepärast ta riietuski võõraisse sulgedesse, et puudusid omad.

Meie ajal, meie künka otsast meenutab see hüüumärk küsimärki.

Kuid mida ta küsib?

MINIA

Astun mööda Begovajat, mööda tuttavat Moskva tänavat.

Siin on Noorte Pioneeride staadion.

Siin paremal hallide jõehobude grupp – elumajad. Siin elasid neljakümnendail aastail paljud kirjanikud. Majal mälestustahvel: "Nõukogude kirjanik Boriss Gorbatov..."

Vasakul hipodroom. Patuurgas.

Paremal on näha Herzeni-nimelise instituudi ja Botkini haigla hooned.

Mööda Begovajat astub, hiilib, tormab 1991. aasta suvi.

Mööda kihutavad autod. Nende seas nõndanimetatud välismaalased – tunnistus uutest tuultest.

Kõikjal käib millegipärast millegi privatiseerimine, mis on siiamaani müstika.

On keskpäev, kuid ma tean, et paljudel on televiisor sisse lülitatud – kõik ootavad, mil kuulutatakse välja Venemaa esimese presidendi nimi.

Kangakauplus Begovajal – tühi.

Piimapoes on remont. Pea kõikides kauplustes on remont – pole millegagi kaubelda. Inimesed valmistuvad vaat et juba teist aastat end ette näljatalveks. Kas näljaks on tõepoolest võimalik valmistuda? Jah. Koguda varusid. Ent kui varsti pole neid varusid kuskile koguda?

Jalanõude kaupluses Begovajal müüakse ainult kalosse, rohkem midagi polegi. Kalossid on sellised porikarva pruunid, justkui juba enne sopaga koos. Kunagi tungeldi kalosside pärast järjekordades. Kohe pärast sõda ostsid kõik teistsuguseid kalosse – musti, läikivaid, punasest baikast voodriga.

Postimaja Begovajal võtab vastu ülekandeid, müüb marke ja postkaarte, annab välja kirju nõudmiseni. Siin on kõik nii kui ennegi.

Sisenen majja, kus asub postkontor. See on tohutu, mitmekordne hoone stalinlikus ampiiris. Ruumikas sissepääs ja avar ruum liftide ees.

Mulle avab ukse eakas naisterahvas. Kunagi oli ta üks meie tummfilmi tähti!

Täht!

Tema nimi on Galina Kravtšenko.

Kas keegi mäletab?

Figuurilt on ta suur ja tugev. Kui mitte kõnnak – Galina Sergejevna murdis mõni aasta tagasi reiekaelaluu. Talle võiks anda aastaid...

Ah, ärgem hakakem mõistatama. Kõik haledad naiselikud riukad ainult reedavad, mitte ei varja meie aastaid. Igaühel on aastaid täpselt niipalju kui on, pluss või miinus see iga, milles ta end tunneb olevat.

Galina Kravtšenkosse see ütlus ei puutu. Tema oma east ei mõtle, tal on muud, millest mõelda.

Tema olevik on nagu kõigil teistel seotud sugugi mitte kerge eluoluga, mis laabub tänu tütre, väimehe ja lapselapse abile.

Tema tulevik on seotud just nende inimeste heaoluga – lapselapse, tütre ja väimehe omaga.

Kuid minevik...

Ta sündis 1904. aastal Kaasanis, mitte varakas perekonnas, kuid siiski võimelisena maailmas ringi reisima ja olema koos tütre Galjaga Pariisis. Sellest reisist on talle jäänud tükki viisteist unikaalset fotot, mis on kinnitatud üksteise külge. Kui neid fotosid lapata nagu kaardipakki, tekib liikumine – alguses vaatab Galjake enda ette, siis pöörab pead paremale-vasemale, siis saadab õhusuudluse, mis on määratud pildistavale emale. See oli Galina Kravtšenko esimene võte "kinematograafias". Raamatuke elab tänapäevani.

Galjake sõitis koos vanematega Moskvasse. Õppis Lubjankal asuvas gümnaasiumis – toona seal seda hirmsat asutust veel polnud.

Armastades tantsimist, astus Galina Kravtšenko balletikooli, hiljem Suure Teatri juures asuvasse kooli. Tal olid head õpetajad, kes ennus-

tasid talle baleriini kuulsust. Ja ta oli tõeline kaunitar – pikka kasvu, rühikas blondiin otsekui voolitud näojoontega. Kogu see banaalne tunnuste valik on üsnagi täpne. Pluss silmapaistev individuaalsus.

Ta tantsis erinevais balleti- ja ooperilavastustes ja arvas, et elutee on juba kindlaks määratud – temast saab baleriin. Kuid juhuslik kohtumine tõi saatusesse pöörde. Kõik oli argine – Galina käis ema juures, kes töötas Narkomprodis (midagi toiduainete jaotamise rahvakomissariaadi taolist. – *L.V.*), ja kohtas seal enam mitte noort, teda tähelepanelikult jälgivat meest. See oli režissöör Vsevolod Pudovkin. Ta veenis Galinat astuma filmikooli .

Galina Kravtšenko kasvas üles sajaprotsendilise nõukogude supertüdrukuna. Ta ei olnud mitte ainult suurepärane baleriin, vaid ka akrobaat – astus üles akrobaatiliste etüüdidega, tegeles köietantsuga.

Tegeles spordiga – ujus, laskis, ratsutas.

Sõitis mootorrattaga.

Tegeles poksiga. Galina meenutab: "Ma ei saa aru inimestest, kes nimetavad poksi "näo üleslöömiseks". Poks – see on tants, see on välkkiire reaktsioon. Eelkõige mõte ja alles siis liigutuste kiirus."

Kõik see aitas teda filmivõtetel, mis järgnesid üks teisele.

Ta astus üles "Paberossitüdruk Mosselpromist" ja "Aeliitas", mängis peaosa omal ajal kõmu tekitanud filmis "Nepi hullus", filmides "Metsa minevik" ja "Tema majesteedi solist" Matilda Kšesinskajat. Kõikides filmides Kravtšenko tantsis, tulistas ja ratsutas hobustel ise. Kuid filmiga "Tema majesteedi solist" on seotud tähendusrikas sündmus. Ta kirjeldab seda järgmiselt: ""Solisti" filmiti Leningradis, ja oli vajalik mingisugune eelvõte minu osavõtul. Kuid just tol korral oli mind välja kutsutud Moskvasse. Hakati otsima dublanti, kedagi koreograafiakooli õpilastest. Ning leiti pikka kasvu, kõhnuke (nagu mina toona) minu nimekaim – Galina Ulanova."

Hämmastav! Galina Kravtšenko avas ise seda aimamata tee suurele baleriinile…

Peale kõiki teisi andeid on Galina Kravtšenko veel suurepärane jutuvestja. Tema raamatus "Möödaniku mosaiik" on palju oivalisi,

huvitavaid, sageli naljakaid episoode tummfilmi ajaloost. Ei saa end tagasi hoida ja jätta rääkimata neist ühte, mis imelikul kombel viib lõpuks meie loo peateema juurde.

Käisid filmivõtted Lermontovi armastusest legendaarse Adele vastu, keda Lermontovi-uurijad peavad müstifikatsiooniks. Kuid kinos ta oli olemas. Ja teda mängis Kravtšenko.

"Filmis on episood Adele röövimisest mägilaste poolt," meenutas Galina Sergejevna. "Režissöörile hakkas hirmsasti meeldima üks Gruusia sõjatee ehitusinsener, kes töötas meie võttepaiga läheduses, ja režissöör tegi talle ettepaneku episoodis osalemiseks. Mees riietati vajalikku kostüümi ning režissöör selgitas, mida ta tegema peab: heitma mind enda ette põiki üle sadula ja kappama mägedesse.

Hakati filmima. Kostis käsk: "Valmis olla! Alustame!"

Minu partner lasi end võtetest rohkem kaasa kiskuda kui tarvis.

Mägedes oli tal suurepärane häärber, kuhu ta minuga siis kappaski. Õues laskis ta mu ettevaatlikult sadulast maha, sidus käed lahti ja palus oodata. Tagasi tuli ta minuti pärast, käes tohutu kann, sõnades: "Olge lahke, see on noor vein, madžari!" Kuid ta ei jõudnud end veel kogudagi, kui ma juba tema hobuse selga hüppasin ja tagasi kihutasin."

See oli kolmekümnes aasta. Kahekümne kuue aastane kaunitarist filmitäht oli juba kohanud oma kangelast. Ja seda mitte kinos, vaid juba elus. Ta tõmmati imelisse, ebatavalisse, tähisesse maailma, tulvil imelisi muundumisi.

Järgnev lugu on temast ja temaga seotud inimestest, üles kirjutatud minu poolt juba lagunenud Nõukogude Liidus, Venemaal, Moskvas Begovaja tänavas.

"Mulle meenub üks inimene," räägib Galina Kravtšenko. "Ratmirov. Vana mees, aristokraat. Kunagi oli ta välja saadetud kui hiromant, pärast pöördus tagasi. Kahekümne kuuendal aastal ennustas ta mulle käe järgi ja ütles totrad sõnad: "Te lähete mehele, saate olema väga suure inimese lähedal, satute rahvusvahelisse poliitilisse skandaali, kuid tulete veest kuivalt välja."

Milline sonimine! mõtlesin toona. Rahvusvaheline poliitiline skan-

daal ja mina? Mis on minul sellega ühist? Mehele polnud kavatsust minna. Lahkusin ja unustasin selle tobeda ennustuse. Ükskord kahekümne üheksandal aastal helistas mulle äsja Hiinast naasnud sõber Vladimir Schneider, režissöör (õppisime tema naisega koos kinoinstituudis). Ta ütles: tule meie poole, siin on üks huvitav inimene. Armud ära.

Aga mina olin jonnakas. Riietusin meelega mingisse lihtsasse sitskleiti, ja läksin.

Tegelikult tutvustas Volodja mind ilusa, elegantses suveülikonnas mehega. Pärast õhtut Schneiderite juures tuli ta mind saatma. Kuid mööda Teatri väljakut käis tramm, hüppasin selle trepile, lehvitasin käega ja teatasin, et mulle ei meeldi, kui mind saadetakse. Nii jäidki minu mällu tema imestunud silmad, mis saatsid mu trammi. Ta hakkas mulle helistama. Hääl oli tal sametine, lummav. Ta rääkis, et sõidab mootorrattaga. Aga mina olin just tol ajal motospordist innustunud.

Tollal võis õppesõitu teha Leningradi maanteel pärast südaööd.

Minu uus tuttav viis mind sõitma "Harley" mootorrattal. Ta tunnistas, et polnud varem mitte ühtegi tüdrukut juhtima lubanud.

Ljutik oli lendur. Oli lõpetanud Žukovski-nimelise sõjaväelennuakadeemia. Ja väga ilus…"

"Ljutik?!"

"Jah, Kamenevi poeg Aleksandr. Kõik kutsusid teda lapsest saadik Ljutikuks. Ka mina hakkasin teda niimoodi kutsuma."

* * *

Siin kerkisid taas pinnale Vladislav Hodassevitši mälestused külaskäigust Kamenevi juurde. Olga Kameneva oli kord jutuks võtnud oma teismelise poja Ljutiku, kes parajasti naabertoas põdes.

"Ta on nii andekas. Õpib suurepäraselt, haarab kõike ebatavaliselt kergelt, justkui lennult. Ta on ainult neljateistkümneaastane (tundus, et ta rõhutas seda), kuid juba organiseeris Kremli lastest noorte kommunistide liidu… Kõik käib neil sõjaväelise korra kohaselt."

Kui ma ei eksi, siis arenes see kentsakas väikese Kamenevi polk lõpuks komsomolini välja. Oma pojast rääkis Olga Kameneva kaua ja igavalt, kuid mul oli lausa meeldiv temalt kuulda neid inimlikke, mitte raamatust võetud sõnu. Ja mul hakkas temast lausa kahju – elab mingisugustes kivistunud abstraktsioonides, skeemides, mõtetes, mis pole tema poolt loodud; on andetu ja rumalavõitu, kuid siiski poseerima kippuv, mingit üle jõu käivat rolli mängiv, nahast välja pugev, üle oma varju hüppav. Rääkis töölisnaistest, keda ei tunne; rääkis kunstist, mida samuti ei tunne ja ei mõista. Kuid kui saanuks asuda jõukohase ja sobiva töö kallale, tulnuks temast hea hambaarst… või siis hea perenaine, tore ema. Sest temas pesitses ju tõeline emalik tunne…

Minu õnneks vajusid sel hetkel koputamata tuppa kaks punaarmeelast. Nende sineleilt pudenes lund – väljas tuiskas, ühel neist oli käes kiri.

"Seltsimees Leninilt seltsimees Kamenevile."

Kameneva sirutas käe.

"Seltsimees Kamenevi pole kodus. Andke minu kätte."

"On kästud anda isiklikult seltsimees Kamenevile. Hiljuti saime pähe selle eest, et andsime kirja teie poja kätte."

Naine vaidles kaua ja ärritunult, sai lõpuks kirja endale ning viis selle kõrvaltuppa. Punaarmeelased lahkusid. Siis istus ta taas kamina ette ja sõnas: "Säärased veidrikud! Loomulikult teevad nad seda, mis kästud, kuid meie Ljutikule võib usaldada absoluutselt kõike, mis vaja. Ta oli veel alles päris väike, kui tsaarisandarmid teda üle kuulasid – ega saavutanud midagi. Teate, mõnikord osaleb ta väga tähtsatel nõupidamistel. Ja jääb üle ainult imestada, mil määral ta inimesi tunneb! Istub mõnikord, kuulab vaikides, ent hiljem, kui kõik on lahkunud, kus võtab äkki kätte ja ütleb: "Isa, ema, ärge uskuge seda või teist seltsimeest. Ta ainult teeskleb ja poeb teie ees, kuid ma tean, et hinges on ta pursui ja töölisklassi äraandja." Alguses me tema sõnadele loomulikult tähelepanu ei pööranud. Ent kui pärast paari juhtumit selgus, et tal oli õigus olnud, õigus eelkõige vanade, justkui kõige karastunumate kommunistide suhtes, hakkasime ausalt öeldes teda kuulda võtma. Ning nüüd

küsime igaühe kohta, kellega tuleb tegemist teha, Ljutiku arvamust."

"Vaat sulle säh!" mõtlen mina. "Inimene töötab palju aastaid parteis, istub vanglates, on võib-olla asumiselgi olnud ja eluga riskinud, kuid pärast, kui partei on lõpuks võimule tulnud, kuulutab üks terane, peaaegu et kõrgemalt poolt valgustatud mingi koduoraaklist poisike ta töölisklassi reeturiks – ja seda poisikest usutakse!"

* * *

Edasi järgnes meile juba tuttav Olga Kameneva jutt Ljutiku sõidust mööda Volgat, kus Larissa Reisner ja Fjodor Raskolnikov poisi pealaest jalatallani madruseülikonda riietasid.

Galina Kravtšenkol polnud minu hirmsast oletusest aimu. Ma hakkasin teda esimesest kohtumisest peale armastama ega tahtnud tema meeleolu rikkuda sõnumiga, et toosama Ljutik Kamenev ehtis end tapetud tsaaripoja Aleksei rõivastega.

* * *

Jätkab Galina Kravtšenko.

"Ljutik ütles mulle, et tema isa tahaks minuga tuttavaks saada. Ljutiku ema Olga Davidovna puhkas Sotšis, kui me tutvusime ning öösiti mootorrattaga ringi sõitma hakkasime. Lev Kamenev ja Ljutik tulid mulle auto ja autojuhiga järele, ja me sõitsime Gorkisse. Kamenev ei omanud midagi isiklikku – kõik oli kroonu oma. Kui ta sõitis Itaaliasse Mussolinit mõjutama, kingiti talle seal suurepärane auto. Tema andis selle üleliidulisele Kesktäitevkomiteele.

Siis ei hoolitud rooli taga joomisest, ja Kamenevid võtsid kaasa pudeli. Teel Gorkisse tegime puhkepeatuse. Neil oli söök kaasas. Istusime maha, Lev Borissovitš kinnitas puu külge pudeli ja tegi ettepaneku see puruks lasta. Tulistas, läks mööda. Tulistas Ljutik – mööda. Autojuht – ka mööda. Mina oskaksin lasta, kuid mõtlesin, et kui läheb mööda, polegi häbi, kuna keegi ju pihta ei saanud. Tulistasin – ja pudel lendas kildudeks!"

"Vaat see on alles tüdruk!" ütles Kamenev.

Milline oli Olga Kameneva? Raske iseloomuga. Ebasõbralik. Loomulikult haritud, tark. Räägiti, et nooruses oli ta ilus olnud. Omal ajal oli tal pea ja jalg läbi lastud. Üldiselt viibis ta kodus harva, ta oli kogu aeg tööl. Karm. Kui me juba koos elasime, tuli Ljutik koju tihti väga väsinult. Oli alles saapaid jalast tõmbamas, kui helistas ema – sõida mulle järele, kuigi tal oli endal auto kasutada. Kuid oli tahtmine töökaaslaste ees oma pojaga uhkustada.

Mõni päev pärast meie Gorki-sõitu ütles Kamenev: "Täna jääte meile."

Mehele läksin kahekümne üheksanda aasta juunis. Elasin Kamenevide peres peaaegu seitse aastat. Olin kõiges osaline.

Alul oli elu muinasjutuline. Tõepoolest muinasjutuline. Kamenevide korter asus Kremli vastas Maneeži väljakul. Varem elasid nad Kremlis endas, kuid seal läks kitsaks. Siin Maneeži väljakul oli kuus tuba. Kogu korter ühele poole. Meie kohal elas Lenini õde Anna. Vastik inimene. Meie juurde kogunes käratsev noorus ja Lenini õde saatis alati meie juurde oma teenija, nõudes, et me end vaiksemalt üleval peaksime. Rahvas oli erinev, peamiselt näitlejaskond.

Meie kodus sündis filmi "Lõbusad semud" idee. Kord oli uueaastapeol koos sada neliteist inimest. Tuli ka Eisenstein – Kamenski jumaldas teda. Korraldati uute nõukogude ja välismaa filmide läbivaatusi. Lausa korterisse oli üles seatud tiir. Kodusest õhupüssist tulistati lakke…"

"Ah!" tuleb mul tahtmine Galina Kravtšenkot katkestada. "Võib-olla sellepärast seesama Anna Iljinitšna teenija alla saatiski?!" Kuid ma vaikin ja kuulan.

"Kamenevidel oli ka teine poeg, Jura. Õpilane. Imeline poiss. Sõitsime Ljutikuga kolmekümne esimese aasta sügisel Krimmi. Mina ootasin seitsmendat kuud last. Ljutik sai Ameerikast "Fordi" ja näitas mulle kogu Krimmi – nii Forosit, Suuk-sud kui Muhholatkat. Muhholatkas asus Poliitbüroo maja. Kui me sinna sõitsime, siis polnud Poliitbüroo liikmeist seal kedagi – ainult nende lapsed, viis paari, oli kokku

tulnud. Juba täiskasvanud inimesed. Meid Ljutikuga majutati Stalini apartementidesse, seal olid magamistuba, kabinet, võõrastetuba. Pärast Muhholatkat ei saanud ma kuskil puhata, sest seal oli kõik olnud nii mugav ja hubane. See oli tõeline puhkus. Alguses häiris meid valvur, hiljem harjusime temaga ära, ei pannud enam tähele. Olime kogu aeg ratastel, tõepoolest muinasjutuline reis. Pärast jutustasime sellest Moskvas ja Lev Borissovitš naljatas, et laps sünnib nähtavasti rattakestega. Kamenevid tahtsid tüdrukut, kuid sündis Vitalik. Kollontai kinkis vastsündinud Vitalikule vintpüssi. (Muide, Lev Borissovitš polnud Kollontai vastu sugugi ükskõikne). Olga Davidovna töötas mingis kultuurikomitees, oli selle eesotsas. Hiljem töötas filmilaenutuses, laenutusosakonna ülemana. Ta oli väga kohusetundlik…"

* * *

"Kolmekümne neljandal aastal olid mul võtted Krimmis. Need lõppesid detsembri alguses, ja ma läksin koos režissöör Mark Donskoiga rongi peale," jõudis Galina Kravtšenko oma loo viimase leheküljeni. "Teel sain teada, et Kirov on tapetud. Mul oli vastas Ljutik, valge nagu lina. Kodus oli raske olukord. Kuueteistkümnendal detsembril võeti kinni Lev Kamenev. Arreteeriti Glebova – naine, kellega Lev Borissovitšil olid lähedased suhted. Tal oli selle naisega poeg.

Ljutik vallandati. Ta töötas Vladimir Bekauri juures tööstuse automatiseerimise alal.

Lev Kamenev saadeti välja Minussinskisse.

Kolmekümne viienda aasta viiendal märtsil arreteeriti kodus Ljutik. Tuldi hilja õhtul. Korraldati hirmus läbiotsimine. Oldi neljakesi, nende hulgas üks polkovnik. Roniti kappi, kus olid minu filmide lindid. Ilge polkovnik pistis vastu hommikut käe kappi ja taris kohe välja unikaalse lindi, kus Kamenevi oli filmitud koos Leniniga. Nad võtsid selle kaasa. Ka absoluutselt kõik minu lindid tiriti välja, harutati lahti, vaadati vastu valgust ja visati põrandale. Kogu põrand oli täis lahtiharutatud filmihunnikuid. Kuu aega sättisin neid kappi tagasi.

Kahekümnendal märtsil arreteeriti Olga Kameneva. Ta jättis Juraga jumalaga. Alguses saadeti ta kolmeks aastaks Gorkisse.

Mind väikese Vitalikuga tõsteti valitsuse majast välja. Kolmekümne kaheksandal aastal otsustas Jura sõita ema juurde Gorkisse. Ta oli suurepärane poiss, õilis, heasüdamlik, puhas. Luuleline. Püüdsin teda ümber veenda, kartsin teda sinna lasta. Kuid ta jäi endale kindlaks. Ja tagasi ta enam ei tulnudki. Ta arreteeriti Gorkis koos emaga ning lasti maha. Kui ta poleks sõitnud, oleksin ma teinud kõik, et teda päästa."

* * *

"Galina Sergejevna, öelge, kas te mõistsite, mis sünnib ja milleni see kõik viib?"

"Olga Kameneva mõistis kõike. Ta ootas. Lev Kamenev polnud nagu üldse sellest ilmast, aga naine ootas ja kartis. Mind vapustas alati tema pessimism. Ta ütles mulle sageli: "Oh, Galjake, meil läheb halvasti, halvasti. Elage, kuni elada on antud, te olete ju veel noored. Asi lõpeb halvasti." – "Miks te niiviisi räägite?" – "Aiman seda ette. Ma tean paljutki. Küll te näete, meid ootab suur mure. Elu saab olema väga raske, väga keeruline."

Lev Kamenev, vastupidi, oli väga optimistlik. Ja elas tervenisti kunstis. Ei mäleta, et ta oleks kodus kunagi poliitikast rääkinud. Tollal, kui sellesse majja sattusin mina, oli ta poliitikast üldse eemaldunud. Luges raamatuid, jumaldas muusikat.

Aga Trotski, Olga Kameneva vend? Mina teda ei tundnud. Ta sõitis välja, õigemini saadeti, kahekümne seitsmendal aastal, aga mina tulin kahekümne üheksandal. Oma vennast ei rääkinud Kameneva kunagi. Trotski noorem poeg Sergei käis küll meil külas. Ta oli võluv, tagasihoidlik. Tal oli kaks last, milline õnnetus! Kui meid pärast Kamenevide arreteerimist välja tõsteti, sattusime kõik ühte majja – nii mina kui Jura (mu mehe Ljutiku noorem vend) kui Trotski poeg Serjoža. Maja asus Gorki tänav 27, see oli üleliidulise Kesktäitevkomitee maja. Ühiselamu tüüpi, sugugi mitte esmaklassiline revolutsioonieelne võõrastemaja. Seal me kõik elasimegi.

Aga Nataša? Trotski naine Nataša Sedova? Ei, teda ma ei tundnud, tema viibis tollal juba seal, piiri taga. Räägitj, et oli tagasihoidlik, et armastas väga oma meest. Venelanna. Vanem poeg sõitis koos nendega, kuid Sergei keeldus. Sergei lasti hiljem maha, tema lapsed saadeti kuhugi välja – ei teagi täpselt, kuhu. Selline õnnetus…"

"Galina Sergejevna," vahetan ma kurba teemat, "kas te mäletate, kuidas Kamenevide peres söödi?"

"Oo jaa. Mäletan seda hästi. Toitlustamine lasus minu õlul. Oli olemas Kremli söökla. Kuus kanti ühe inimese arvele viissada rubla. Ja mina käisin lõunasöökide järel. Lõunad olid ette nähtud kahele, Lev ja Olga Kamenevile, kuid sellest said söönuks üheksa inimest – vaat nii. Käisin neil järel Kamenevi autoga. Majas elasid veel nii köögitüdruk kui Terentjevna, Ljutiku hoidja. Ta oli väga range, ei tunnistanud ühtegi Ljutiku tüdrukut, kuid mind hakkas kohe armastama. Jumaldas napsitamist ja kostitamist. Kui me hilisööl naasesime kas siis külast või etenduselt, ootas meid alati kerge eine ja naps – punane, kollane, valge. Väikestes karahvinides.

Sööklast anti alati pool kilo võid ja pool kilo musta kalamarja. Koos lõunaga või selle asemel võis võtta nõndanimetatud kuivpajukit – sinki ja vorsti, kuivaineid, maiustusi, alkohoolseid jooke. Vaat sellised kalapurikad olid! Isuäratavad karbonaadid! Mida vaid süda ihkas!

Kui oli vaja rohkem toiduaineid, oli alati võimalus juurde tellida.

Valmis lõunad olid väga maitsvad, sest kokad olid suurepärased.

Kus see söökla asus? Aga sealsamas, kus praegugi, valitsuse majas, all, vasakul. See jagunes kaheks – üks erinevat sorti Kremli ametnikele ja parteilastele, teine kõrgematele tegelastele – sinna sõitsin ka mina. Seal oli kõike. Vastlapäeval anti tuliseid pliine. Tassisime toidukandenõudes, road ära ei jahtunud, sest söökla oli Kremli lähedal, seda enam, et Lev Borissovitši autole põles alati roheline tuli.

Riietega oli asi keerulisem. Mina lasin oma rõivad õmmelda Kuznetskil, välisasjade rahvakomissariaadi ateljees. Seal kohtusin ka Nadežda Allilujevat.

Mäletan, et 1932. aastal ütles mulle Kamenev: "Galjake, kui lähete linna, ostke mulle sokid."

Sõitsin linna – ja pöördusin tühjalt tagasi.

"Pole sokke, Lev Borissovitš." – "Kuidas ei ole?" – "Lihtsalt ei ole. Kogu Moskvas pole sokke."

Ta oli väga hämmeldunud.

Lev Kamenevi teine perekond meisse nagu ei puutunud, kuigi olime kõik selle olemasolust teadlikud. Ka seal (nagu meie peres) oli kaks poega: Gleboval oli üks poeg esimeselt mehelt, teine Kamenevilt. Ka laste vanusevahe oli mõlemas peres ühesugune: Ljutiku ja Jura sünni vahel oli kuusteist aastat.

Lev Kamenevi tegelik perekonnanimi oli Rosenfeld. Ei, juut ta ei olnud, nagu on tavaks arvata. Tema isa oli venestunud baltisakslane, ametilt teedeinsener."

* * *

"Mismoodi arreteeriti mu poeg Vitalik? Ja millal? Viiekümne esimese aasta suvel. Mäletan, et olin oma juristist sõbra, suurepärase inimese ja oma ala meistri Nikolai Milovidovi juurde kauemaks istuma jäänud. Koju jõudsin umbes kella kahe paiku öösel ning nägin, et maja lähedal seisis mu poeg Vitalik. Ta oli väga suurt kasvu ja ilus, saanud alles äsja kaheksateistkümneseks.

"Mis on?" küsisin mina.

"Ei midagi, lihtsalt pole und. Tulin sulle vastu."

Mul oli teisest abielust ka tütar, kuid olin saatnud ta suveks Gruusiasse.

Sisenesime korterisse, ja mõne minuti pärast ilmusid "nemad". Kolmekesi. Viisid Vitaliku endaga kaasa ning nuhkisid terve öö. Korraldasid läbiotsimise. Enneolematud matsid. Üldse oli see nagu üks pärtliöö – tol ööl nabiti kinni kõikide "rahvavaenlaste" teismelised lapsed, ka Leena Kossareva arreteeriti tol ööl."

"Aga mida otsisti Vitaliku juurest?"

"Sidemeid. Näiteks Lev Kamenevi kirju, millest kaks ka leiti. Muide, need mõlemad olid adresseeritud mulle. Ühe saatis Lev Borissovitš

Kremli haiglasse pärast Vitaliku sündi. Ta kinkis mulle tookord pisikese revolvri. Pavel Allilujev oli omal ajal välismaalt toonud kaks ühesugust revolvrit – ühe kinkis ta Lev Borissovitšile, teise oma õele. Räägitakse, et sellest Allilujeva end maha laskiski. Kuigi samas liikusid kuuldused, et seda tegi Stalin…"

* * *

"Galina Sergejevna, kui võimalik, pöördume tagasi Ljutiku juurde. Kuidas ta arreteeriti?"

"Tegelikult pandi ta kaks korda istuma. Esimesel korral Butõrkasse. Käisin koos väikese Vitalikuga teda vaatamas. Vitalik rääkis vahetpidamata: "Isa on "kraavi taga"."

Kaks võret, ja nende vahel kraav.

Ljutik palus minult kokkusaamistel: "Jumala pärast, kirjuta Jossif Vissarionovitšile, et mind viidaks normaalselt, mitte vangitapiga." Ta sai kolm aastat asumist.

Kirjutasin kirja, viisin selle isiklikult kohale ning kahekümne nelja tunni pärast helistas Stalini sekretär Poskrebõšev – kohutavalt jälk inimene, kuid temalt kuuldud uudised olid head: "Jossif Vissarionovitš luges teie kirja läbi. Kõik, mida palusite, on lubatud."

Läksin Ljutikut saatma.

Mulle helistati "sealt", selgitati, kust helistatakse ning teatati – teie mees sõidab ära täna Kaasani vaksalist kell seitse õhtul ning palub kaasa tuua nahkmantli, kuigipalju raha ja kohvri.

Tormasin rongijaama. Andsin seal mingis ruumis kaasavõetud asjad ära ning nõudsin selle kohta kviitungit. Olin veel noor, ekspansiivne, ei peljanud midagi.

"Andke kviitung, te olete kõik sullerid."

Ja nad andsid.

Tuiskasin informatsiooni, seal kinnitati, et rong väljub esimeselt teelt Alma-Atasse kell seitse null viis.

Jooksin piki rongi ning otsisin trellitatud vagunit. Rong koosnes, no

ma ei tea, mulle tundus, et vist sajast vagunist. Oli jäänud väga vähe aega: ei ole, ei ole, ei ole, ja alles päris veduri küljes oli SEE vagun. Küllaltki korralik. Nägin vaarikakarva vormimütse, ja sealsamas Ljutikut – habe aetud, inimlik väljanägemine. Türmis nägi ta välja jube – rihmata, eraldusmärkideta, kuid siin juba täiesti normaalne.

Ta märkas mind ja näitas kolme näppu, see tähendas kolm aastat asumist. Jätsime hüvasti.

Ent samal ajal seisis veidi eemal minu taga vaarikakarva vormimütsis mees. Kui rong oli ära sõitnud, sõnas ta: "Nüüd laske kiiresti varvast. Andsin teile võimaluse hüvasti jätta. Ja nüüd lahkuge, muidu ma alles saan."

Tänasin teda.

Teisel korral pandi Ljutik juba igaveseks istuma…"

"Galina Sergejevna, kas teie ja Ljutik armastasite teineteist?"

"Väga. Me olime teineteisest lihtsalt lahutamatud. Kui ma praegu "Ogonjokist" loen, et ta seisis maanteel ja ootas kas siis Võšinski või Stalini auto möödumist – ühesõnaga oli terrorist, teeb see mulle nalja: olin temast ju lahutamatu. Isegi akadeemiasse, kus ta õppis, sõitsin ma talle autoga järele. Juhtisin ise autot."

* * *

Galina Kravtšenko toob välja järelepärimised ja tõendid Ljutiku surma kohta. Need paberid katavad kogu laua – tõendid inimeste tapmiste ja selle kohta, et nad olid tapetud ilmsüütult.

Lev Kamenev suri viiekümne kolme aastaselt 25. augustil 1936. Surma põhjus – läbi kriipsutatud. Surma koht – Moskva.

Olga Kameneva suri viiekümne kaheksa aastaselt 11. septembril 1941. Surma põhjus – kaks läbikriipsutust. Surma koht – läbi kriipsutatud.

Juri Kamenev suri seitsmeteistkümne aastaselt 30. jaanuaril 1938. Surma põhjus – läbi kriipsutatud. Surma koht (nende kahe sõna vahele on kirjutatud sõna "registreeritud") – Moskva.

Tähendab, ta toimetati Moskvasse Gorkist, kuhu ta oli läinud ema külastama ega pääsenudki enam tagasi? Milles teda süüdistati? Mille eest tapeti?

Aleksandr Kamenev suri kolmekümne kolme aastaselt 15. juulil 1939. Surma põhjus – läbi kriipsutatud. Surma koht – läbi kriipsutatud.

* * *

Ent NSV Liidu ülemkohtu õiendid, sotsialistliku bürokraatia näidised, korrutavad kooris: "Kuriteo koosseisu puudumise tõttu..."

* * *

Galina Kravtšenkol on veel kaks kibedat tõendit. Üks neist 1955. aasta 11. novembrist: "Antud 1931. aastal sündinud kodanik Vitali Kravtšenkole. Nõukogude Liidu ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegium tuvastas 1955. aasta 5. novembril, et riigi julgeolekuministri poolt juhitava Erinõupidamise 1951. aasta 18. aprilli määrus on tema suhtes ära muudetud ning menetlustegevus katkestatud kuriteo koosseisu puudumise tõttu."

Allkiri loetamatu.

Teine paber on surmatunnistus: "Vitali Kravtšenko suri 1966. aasta 3. augustil kolmkümne nelja aastaselt. Surma põhjus – mürgitus. Surma koht – Moskva."

Vitali – Galina Sergejevna ja Ljutiku poeg, Lev Kamenevi pojapoeg. Ma ei küsi midagi tema kohta, kuna tean, et pole ema jaoks hirmsamat lapse kaotusest. Suvalises vanuses. Ja mida küsidagi? Milleks?

"Jah," ütleb Galina Kravtšenko, "arreteeriti kogu perekond, jäin üksi pisikese poisikesega. Loomulikult pöörasid kõik kohe mulle selja – nii valitsusele lähedalseisvad sõbrad kui paljud näitlejatest semud. Ma ei süüdista neid, aeg oli selline. Inimesed kartsid enda pärast.

Aga näiteks režissöör Abram Room, tema naine, näitlejanna Olga Žiznjova, kirjanik Anna Antonovskaja – nemad ei löönud araks, jätkasid minuga sõbrustamist.

Minu näitlejakarjäär katkes.

Mind eemaldati juba peaaegu lõpetatud filmist "Õnnelik lend". Just, see lend osutus nii õnnelikuks, et minu asemele võeti teine näitlejanna.

Autasustati 1935. aasta veebruarifestivalil osalenud näitlejaid. Minu nime autasustatavate nimekirjas polnud. Jenukidze luges Suures Teatris selle nimekirja ette. Kõik vaatasid minu, kuid Jenukidze teisele poole. Kas te olete sellest midagi kuulnud? Avel Jenukidze. Armas inimene oli, kuid kippus baleriinipiigadega liialt vallatlema. Stalin tuletas talle seda koos poliitiliste pretensioonidega meelde.

Ka mu teisel abikaasal hoiti silm peal. Me ei elanudki veel päriselt koos, ta käis mul vaid külas, kui tänaval hakkasid mõned inimesed sihitult ringi uitama, akendesse piiluma ja ootama, kuni ta majast väljub.

Ka mind ei jäetud loomulikult rahule. Kolmekümne kaheksandal aastal hakati mind uuesti piinama – välja kutsuma, üle kuulama. Olin juba teist korda abielus, mul oli teine perekond, sündis tütar, kuid rahule mind ei jäetud. Pidevalt kõlas telefonis meeshääl, kes rääkis, et ma kuulun väljasaatmisele, et ta paneb mu istuma, ja tegi mulle ettepaneku teda aidata. Üks teadlik inimene soovitas, kellele NKVD-sse kirjutada, nimelt kindral Korutskile. Kirjutasin. Ta võttis mu vastu ja ütles, et see helistaja tegeleb isetegevusega ja et enam ta mind häirima ei hakka. Ta lubas, et saan rahu."

* * *

Tahtsin juba lahkuda, lõin oma märkmiku kinni, lülitasin välja magnetofoni, kui mu võõrustaja äkki lausus: "Teate, mõnikord jään mõttesse, et kõik, mis minuga on juhtunud, on ainult hirmus unenägu. Olen sageli meenutanud vanakest Ratimirovit, tegelikult ennustas ta mulle ju kõike õigesti.

Ma jäin ellu. Ja osalesin filmides. Kuid vaadates tõele näkku, tean, et kogu see lugu niitis mind jalust. Ma oleksin kunstis suutnud märgatavalt enam korda saata. Ja mis siin minust rääkida. Meenutan täna neid kõiki – nii võluvat Lev Borissovitši kui õnnetut Olga Davidovnat, suurepärast

Jurat kui oma unustamatut Ljutikut, ja mõtlen, kas neid üldse oligi olemas? Kas nad mulle end mitte unes ei ilmutanud? Viimasel ajal on palju räägitud tsaariperekonna mahalaskmise kohta. Arvan, et neid kõiki koos laste ja naistega karistas elu ise. Nii süüdlasi kui süütuid ühtviisi julmalt. Kuid millepärast karistati Vitalikut?"

Muutsin kiirustades jututeemat, kuna olen ise ema. Ning isegi vanaduses ilus Galina Kravtšenko rääkis meeleldi ja innuga erinevaist näitlejaist, kellega ta koos oli mänginud, rääkis filmidest. Ta on meie tummfilmi elav ajalugu, selle tummfilmi, millest me täna ei tea kas mitte midagi või siis väga vähe.

Akna taga aga pulbitses 1991. aasta Moskva, kihutasid autod, käis korterite privatiseerimine, oli valitud Venemaa esimene president. Ja 17. juulil oli kogu maal kirikutes esimene avalik hingepalvus pühade hingede Nikolai, Aleksandra, Olga, Tatjana, Maria ja Anastassija mälestuseks, Aleksei mälestuseks…

HALLELUUJA, ALLILUJEVA

1917. aasta oktoobriks olid bolševike peajõud koondunud Petrogradi. Iga juhi kõrval oli naine. Sugugi mitte alati laulatatud. Või registreeritud. Siiski ustav liitlane. Naine.

Lenini kõrval Nadežda.

Trotski kõrval Natalja.

Kamenevi kõrval Olga.

Vorošilovi kõrval Jekaterina.

Sverdlovi kõrval Klavdia.

Budjonnõi kõrval Nadežda.

Dzeržinski kõrval Sofia. Ja nii edasi.

Kuid Stalin oli täiesti üksi. Hoole ja järelvalveta. Asumistel nii põhjas kui Siberis kuiva toidu peal. Naiseliku helluseta ja kodusoojuseta. Ja seda palju aastaid.

Õrn ja soe mälestus Jekaterina Svanidzest, tema esimesest naisest, oli jäänud aegade taha.

Jekaterina oli külatüdruk, kuid paljudele grusiinlannadele omaste näojoonte ja figuuriga ning käitumismaneeride loodusliku aristokraatiaga.

Gruusia naine on olnud läbi aegade truuduse, kannatlikkuse, tagasihoidlikkuse ja kuulekuse sümbol. Ta teenis meest, kasvatas lapsi, teadis oma kohta. See on iidne tava.

Jekaterina Svanidze hakkaski elama traditsiooni kohaselt, ootama meest ja püüdma igati tema meele järgi olla. Vastu sai ta seda, millele võib loota naine, kes ei pretendeerigi õnnele: sage üksindus, mured ning tagasihoidlikud lihalikud rõõmud soo jätkamiseks.

Stalini esimene naine uskus Jumalat. Võib oletada, et Jekaterina jumalakartlikkus ja vagadus ei ärritanud Stalinit – oli ta ju ise alles hiljuti jätnud hüvasti vaimuliku seminariga. Ta küll ei kahetsenud seda, kuid polnud ka kiriku vastu nii vaenulik kui Lenin ja paljud teised bolševikud. Kogu tema elu läbis mõnikord hästi, mõnikord halvasti varjatud kalduvus religiooni. Esimestel revolutsioonijärgsetel aastatel kerkis riigis üles küsimus kirikliku lehe "Hristianin" väljaandmiseks ja Stalin kuulus nende hulka, kes suhtus sellesse soosivalt. Tookord võitis siiski teine vaatenurk, mida toetas religiooni vastu võitlev Nadežda Krupskaja.

Lugesin Stalini tütre mälestustest, et tema isa armastas üle kõige maailmas oma ema ning rääkis heldimusega, kuidas ema tema pärast südant valutas: "Kahju, et sinust ei saanudki vaimulikku."

Võib-olla just nimelt mõlema Jekaterina (naise ja ema) mõju säilitas Stalinis omapärase kannatlikkuse religiooni vastu? Räägiti, et sõja kõige raskematel hetkedel ta isegi palvetas, aga hiljem sai tema üheks esimeseks rahuaja paberiks käsk tagastada kirikule hulk väärtusi, sealhulgas mõnede pühakute säilmed.

Niisiis, esimese naise leidis Jossifile tema ema. Kuid see on ainult oletus. Üks paljudest. Pilt Stalini esimesest naisest jaguneb kaheks, kolmeks, neljaks – kord vagur, kodune naine; kord osav õmblejanna, kes õmbles rõivaid Tiflisi kindralkuberneri Svetšini abikaasale endale; kord esmajärguline pesunaine ja triikija; kord leninliku "Iskra" levitaja, mehe abiline. Viimase tegevuse eest sai justkui vanglagagi riskitud. Ent võibolla oli ta nii perenaine, õmblejanna, pesunaine kui revolutsionäär – kõik koos, ühes isikus?

Jossif Džugašvili lapsepõlvesõber Jossif Iremašvili on jäädvustanud oma mälestused, kus on read ka Stalini esimese naise kohta – ta "vaatas oma meest nagu pooljumalat".

Jekaterina Svanidze pärines Tiflisi lähistelt Didi-Lilo asundusest. Arvan, et kui täna tuleks kellelgi tahtmine Gori ja Didi-Lilo majadhütid läbi käia, võiks ta Stalini perekonna ja tema nooruse kohta vägagi palju huvitavaid andmeid koguda. Selliseid, millest keegi midagi ei tea.

Grusiinlased säilitavad mälestuse surnud inimesest oma mälus kaua.

Võimalik, et nagu ei keegi teine rahvas siin ilmas.

Jekaterina Svanidze suri raske haiguse tagajärjel 1909. aastal. Temast jäi järele alaealine poeg Jakov.

Kuulsin palju aastaid tagasi esmakordselt just Gruusias, kaugel Gorist ja Didi-Lilost ühes mereäärses väikeses külakeses legendi sellest, et Stalin ei olnudki oma seadusliku isa poeg, vaid sündis kohalikust vürstist, kelle juures Stalini ema oli toatüdrukuna teeninud.

On teinegi legend – legend kuulsast rändurist Prževalskist, kes XIX sajandi seitsmekümnendate aastate lõpus elas mõne aja Goris. Ja Stalini ema koristas tema tube. Kuidas see ka ei olnud, kuid soovitan igaühele, kas satub troonilinna nimega Sankt-Peterburg-Petrograd-Leningrad, minna haljasalale, mis asetseb just Admiraliteedi kõrval, ja heita pilk Prževalski mälestusmärgile. "Leidsin" selle juhuslikult, mööda linna hulkudes. Olles heitnud mälestussambale hetkeks põgusa pilgu, tardusin soolasambaks – kas see on Stalini büst? Kuuekümnendatel aastatel oli meie riigis – ja veel Leningradis! – päris imelik näha kõikidelt pjedestaalidelt kukutatud hirmuäratava juhi skulptuuri. Sellele lähenemine ei lükanud midagi ümber – see oli Stalin!!! Käisin igast küljest ümber kuju – jah, tema! Oli siis võimalik, et juht jäi ära koristamata? Võimatu!

Nomenklatuur ja konjunktuur jälgisid teraselt "näitlikku agitatsiooni", mille hulka kuulusid ka mälestusmärgid. Kummardusin kuldsete tähtedeni postamendi graniitjalamil ning lugesin: "Prževalski". Jaa, tõepoolest imeline vene aadliku ja gruusia kingsepa poja sarnasus.

Sattunud ükskord Stalinit jumaldava inimese seltskonda, rääkisin talle Prževalski büstist ja iidoli sünniga seotud legendist.

Mind töödeldi kaua. Ta rääkis, et ei saa kahtlustada säärastes nurjatustes puhast, ausat, õilsat naisterahvast, Stalini ema.

Siin ühtisid teineteist mõistmata mehelik ja naiselik maailm: mitte kunagi, mitte mingil tingimusel ei suutnuks ma pidada autuks ja ebapuhtaks naist, kellel võis rühika, ilusa ja kuulsa Prževalski ees pea ringi käima hakata. On teada, et Stalini isa oli vali ja julm inimene. Joodik. Samuti on teada, et ta kaunis sageli naist ja poega peksis. Ja kui tema, Gori kingsepp, oleks isegi ingel olnud, kas siis tõesti tema kõrval elav

naine polnudki elav inimene, võimeline iseseisvateks tunneteks?

[illegible] *omi seadusi* [illegible] *kaitsta, kasutabki naine ära omi looduslikke privileege – kallistab, keda soovib, ja sünnitab, kellelt tahab. Nii et siin pole millestki kinni hakata.*

Stalin – oma isa poeg.

Stalin – kohaliku vürsti poeg.

Stalin – Prževalski poeg.

On veel neljaski oletus, mida kohtab erinevates raamatutes, ja mis pretendeerib usaldusväärsusele. Antonov-Ovsejenko kirjutab oma raamatus "Maskita Stalin" järgmist:

"Stalini isa oli Jakov Jegnatašvili, teise gildi kaupmees. Ta elas Goris ning palkas pesunaiseks noore Jekaterina Geladze Gambareuli külast. Et pattu varjata, andis Jegnatašvili Jekaterina naiseks Didi-Lilo külast pärit tänavakingsepale Vissarion Džugašvilile."

Ah et Didi-Lilost, sealtsamast, kust hiljem ilmus Stalini ellu ka Jekaterina Svanidze, tema esimene naine? Huvitav kokkulangevus. Või siis mitte kokkulangevus, vaid elu seaduspärasus: perekonnal olid nähtavasti selle külaga tugevad sidemed. Just nimelt see asjaolu räägib Stalini pärinemise kasuks oma seaduslikust isast, sest perekonna au oli Gruusia külas ülim kõigest. Kuid ilmas tuleb kõike ette. Mina ei julge midagi väita, sest tõde teadis vaid Stalini ema. Aga tema käest enam ei küsi.

Maailmas hulgub ka poollegende Stalini osseedipäritolust, mis on kunstiliselt kinnitatud Ossip Mandelštami terava sõnaga: "...ja osseedi lai rind."

Kuidas selle isaga ka ei olnud, kuid ema kohta on inimkonnal andmeid küllaga. Parimaks Stalini ema kirjelduseks on tema pojatütre, Svetlana Allilujeva read, kes külastas oma vanaema 1934. aastal kuueaastase tüdrukuna. Mälestused on ähmased, kuid nagu kõigis segastes mälestustes, löövad nähtu ja tunnetatu eredamad üksikasjad äkki selgeks: "Ta elas mingis pargiga ümbritsetud vanas ilusas lossis; talle kuulus hämar, madal, väikeste õue poole avanevate akendega tuba. Nurgas seisis raudvoodi, sirm, ja tuba oli tulvil vanaeitesid – kõik mustas,

nagu Gruusias tavaks. Voodil istus vana naine. Meid viidi tema juurde. Ta kaisutas meid kõiki tuliselt oma kõhnade, sõlmiliste kätega, suudles ja rääkis midagi gruusia keeles... Märkasin, et tema silmad kahvatus, tedretähtedega kaetud näos olid heledad, ja ka käed olid üleni tedretähnilised. Peas oli rätik, kuid ma teadsin – isa oli öelnud –, et vanaema oli nooruses punapea. Seda loetakse Gruusias ilusaks."

Minu ülesanne pole orienteeruda Stalini genealoogias. Üldse huvitab ta mind selles raamatus (nagu ka kõik teised mehed) ainult seoses selle või teise naistegelasega.

Olen kindel, et legendid Stalini isast jäävadki legendideks.

See, et legendid sünnivad ja nende tõele vastavust on võimatu tõestada, paneb mõtlema iidsete müütide üle Osirise isatust tekkest ning süütu neitsi Maria eostamisest Kristusega.

Lugeja, kas te olete šokeeritud?

Asjata.

Kahe-kolme aastatuhande pärast – kui inimkonnale on antud ellu jääda – näevad kõik meie lood teistmoodi välja. Nad kattuvad müstiliste ja romantiliste saladustega. Ning Anti-Jumala, Antikristuse ilmumine võib täiesti kokku langeda paljupahelisuse ideega, seda vastukaaluks mittepahelisusele, ning mittejumalikkus vastukaaluks jumalikkusele, eostamisele.

Muide, mida me teame Saatana sünnist?

Kes olid Saatana vanemad?

* * *

Revolutsioonilised päevad kandsid Jossif Stalinit edu tiibadel. Ta sattus uue võimu esimestesse ridasse. Kuidas ka ei tahtnud ennastarmastav Lev Trotski tõestada, et tema peamise vaenlase roll revolutsioonis on tugevalt üle paisutatud, räägivad faktid ja pealtnägijate tunnistused vastupidist.

Lenin oli tundnud ja hinnanud Stalinit kauem kui aasta. Just temale kuulub iseloomustus: "Meie juurde jäi pidama üks imeline grusiin ja ta

kirjutab "Prosveštšenije" tarvis suurt artiklit."

Isegi Stalinit vihkav Nadežda Krupskaja oli sunnitud endast välja pigistama: "Iljitš rääkis Staliniga palju rahvusküsimuse teemadel ja rõõmustas, et oli kohanud inimest, kes oli neist teemadest tõsiselt huvitatud ja kes jagas seda valdkonda."

Teisel bolševike poolt võimu võtmise päeval lülitas valitsust moodustav Lenin Stalini Rahvakomissaride Nõukogu koosseisu – rahvusküsimuste ülemaks.

Aga see asjaolu, et oktoobriülestõusu juhtide seas pole Stalini nime, ei räägi tegelikult mitte millestki. Naispataljoni üle võidu saavutamise au võib kuuluda ükskõik kellele.

Rahvusküsimuste rahvakomissariaadi töötaja S. Pestkovski, kes läks ära välismaale, tunnistab, et revolutsioonipäevadel oli Lenin Stalinist sõna otseses mõttes lahutamatu. Kord sattus Pestkovski neile peale, kui nad olid roninud toolidele seinal rippuva Venemaa kaardi ees.

Niisiis, Stalin oli nähtaval, ja see kohustas.

* * *

1918. aasta alguses kogunes Nõukogude valitsus Moskvasse. Nad kõik hakkasid oma peredega elama otse Kremlis. Oli, millest pea ringi käima hakkaks – Kremlis endas!

Ma ei või küll midagi otse väita, kuid võimalik mõttekäik oli selline: lesestunud Stalin pidi abielluma ja minema Kremlisse ilmtingimata koos elukaaslasega. Oli küllalt valge varese mängimisest, võõraid kortereid mööda hulkumisest, einestamisest võitluskaaslaste osavõtlike naiste lõuna- või õhtusöögilauas.

Uhke ja sõltumatu iseloom ei saanud edasi elada perekondliku sõltuvuseta. Inimeste ees oli lihtsalt piinlik.

Keegi "sõpradest" lasi lendu jutu, et Stalin ei abiellu iial: ei leiduvat naist, kes oleks võimeline tema metsikut iseloomu välja kannatama.

No seda me veel vaatame!

Muidugi pakkus talle hea idee välja ema: sõida Gruusiasse ning naitu

tüdrukuga sealsest külast. Noore, tugeva ja ilusaga. Vii Kremlisse ja tee oma perenaiseks.

See on võimatu: sõiduks pole aega. Ja kuidas suhtuvad sellesse võitluskaaslased?

Hakkavad naerma. Kuigi nad korrutavad hommikust õhtuni rahvast, rahvast ja rahvast, pole nad ise ammu enam rahvas... Aga kes siis? Raske öelda. Elukutselised revolutsionäärid, juba nagu mingisugune eliit. Varem oli eliit midagi muud. Nüüd tõustakse otse karjapoisist kuningaks.

Niisiis, külatüdruk rahva seast ei sobi Kremli rahvavalitsuse liikme naise rolli kohe üldse mitte... Mismoodi hakkab see grusiinlannast tütarlaps välja nägema tugevate võitluskaaslannade ringis? Kõrvuti Krupskajaga, kes on kogu revolutsiooni enda seljas välja vedanud? Mõttetu. Kõrvuti intellektuaali, peaaegu proua Sedovaga? Küll mürgine Trotski lööks alles tantsu!

Mitte mingil juhul ei tohi jätta naeruväärset muljet.

Kuid kus on see naine, kes võiks kuidagigi sobida tema uue positsiooniga?

Aga vaat kus, siinsamas kõrval, naabertoas. (Tol ajal elas Stalin Petrogradis Allilujevite pool.) Istub, pusib õppetükkide kallal. Armas piiga, kes on tema silme all neiuks sirgunud. Ta meenutab Stalinile imelikul kombel teist tüdrukut, võimlejannat, keda ta nägi ükskord laadatsirkuses, nõtket ja peenikest. Tumedapäise nõtke naise kuju on tema ideaal. See jälitab teda...

Nadja, Nadjake, Nadežda.

Tema revolutsionäärist sõbra Sergei Allilujevi tütar. Petrogradis Sergei juures Stalin elaski, sest kuskil mujal tal elada polnud. Siin toitis teda Nadja, sest pereema Olga oli pummeldama hakanud. Ta purjutas tihti. Nadjat veel polnud, kui ta juba ennastunustamiseni pidu pidas. Mees kannatas justkui Tšernõševski. Stalin poleks kannatanud, tema oli teisest taignast.

Võtta Nadja, see oli idee! Kui järele mõelda, siis oli ta tema jaoks justkui saatuse poolt määratud. Millal ja kuidas see juhtus?

1900. aasta detsembris elasid Allilujevid Tiflisis. Nende kodus tutvus Stalin mehega, kes andis ta elule hoopis teise suuna. See mees oli Viktor Kurnatovski, kel oli revolutsioonilist annet. Ta oli vaevalt kohale jõudnud, kui juba koondas kõik selle linna bolševikud ühe mütsi alla.

Temalt kuulis Stalin esimest korda Leninist. Millegipärast rääkis Kurnatovski palju Krupskajast. Hiljem, kui Stalin kohtus selle paariga Krakovis, ületas Lenin kõik Kurnatovski poolt tema kohta lausutu. Krupskaja ei meeldinud talle kohe sugugi: Stalinile polnud liiga asjalikud ja inetud naised meele järgi. Võib-olla oli see puht Gruusia omapära? Kuid võib-olla lihtsalt mehelik?

Jaa, loomulikult oleks tore tuua naine Gruusiast. Räägiks kodus emakeeles... Muidu ta ongi juba sellest võõrdunud.

Nadja on praegu veel alles laps, puhas leht. 1900. aasta detsembris, kui ta esimest korda veel vallalisena Allilujevite pool käis, polnud Nadjat olemaski! Tüdruk sündis alles üheksa kuu pärast. Allilujevi naine Olga riputas end toona lausa mehe juuresolekul küll talle, küll Kurnatovskile kaela. Ent kui ka Nadja on nii sama kergesti armuv kui tema ema?

Temale määratud...

Kunagi Bakuus päästis ju tema, Stalin, tüdruku elu. Piiga mängis kaldapealsel ja kukkus vette. Tema sattus seal lähedal olema ning tõmbas ta ühe liigutusega veest välja.

Võib-olla tõmbaski endale? Nadja on siiras, arukas tüdruk. Ning üldse – noor ja imekena. Ausa bolševiku Sergei Allilujevi tütar, millestki rikkumata. Puhas... Nendest haisvatest tsaarivanglatest läbi käimata, mitte nagu Trotski õde, Kamenevi naine Olga. Asumistel läbi ligunemata, nagu Vorošilovi naine Jekaterina. Räägitakse, et tal olevat enne Klimi olnud asumisel mingisugune armuke, ka bolševike seast.

Puhas, süütu Nadja. Aveli Jenukidze, bolševike ringkonna sugugi mitte viimase inimese ristitütar.

Keda veel otsida? Stalini naine – Allilujevi tütar.

Säärane on Kremlit väärt. Kahju, et on veel väike. Pole midagi, küll kasvab. Kasvatatakse.

Tuleb tema aeg. Teda ootavad suured teod. Mitte kohe, mitte äkki, kuid temast tuleb esimene inimene Venemaal. Õigesti valitud naine kõrval, see on pool võitu. Nadja on puhas leht.

Tema kirjutab sellele lehele kõik, mis talle vajalik.

"Ja saab sinust maailma valitsejanna!.."

* * *

Aga teiselpool seina kirjutas Nadja kirju Alina Ivanovna Radtšenkole, bolševik Radtšenko naisele, kes oli noore Nadežda eestkostja.

1916. aasta mai.

"Suvel ma laisklesin. Tuleb uuesti end tagant sundima hakata, eriti algebras ja geomeetrias. Täna hommikul käisin eksamit tegemas, kuid veel pole selge, kas sooritasin eksami või mitte. Siiski arvan, et kõigis ainetes peale vene keele kirjandi on eksamid tehtud. Kuigi teema oligi kerge, olen mina selles nõrgavõitu."

1916. aasta detsember.

"Varsti lastakse meid koolivaheajale, kuid jõulud tuleb vist veeta Petrogradis. Kuhugi sõitmine võtab aega, läheb kalliks ja on keeruline".

1917. aasta jaanuar.

"Kõige raskem õppeaine minu jaoks on saksa keel, kuna meil ainult loetakse ja ei tõlgita. Kuid mina ei valda saksa keelt, samuti prantsuse keelt absoluutselt mitte. Lõpuks saavutasin selle, et mul on usuõpetus nüüd viis. See on midagi enneolematut, kuid terve veerandi ma lausa tuupisin, ja see on jube vastik...Isa ja ema nagistavad endiselt."

1917. aasta jaanuar.

"Istume klassis ja kuulame mingisugust igavat ainet (nagu näiteks usuõpetus), samas kui oleks vaja ära kasutada head ilma... ootan väga suve... sõidaksin teie juurde, et minna kellegi teenijaks. Arvan, et see on mulle juba lubatud, saan ju varsti kuueteistkümneseks."

1917. aasta 26. veebruar.

Revolutsiooni eelõhtu.

"Aga nüüd on õppimine meil lühendatud neljale päevale nädalas,

pidades silmas Petrogradis valitsevat ärevat seisukorda. Ja nüüd on mul aega. Petrogradi tegelik olukord on väga ja väga närviline ja ma tahaksin väga teada, mis toimub Moskvas."

1917. aasta 27. veebruar.

"... Tunneme jubedalt igavust, kuna Petrogradis on liiklemine juba neljandat päeva katkenud. Kuid pärast neid igavaid päevi jõudis kätte pidupäev – ja veel suur, nimelt 27. veebruar! Isa on kõrgendatud meeleolus, seisab terve päev telefoni juures. Täna sõitis meile Avel Jenukidze ning sattus Nikolajevski vaksalist täiesti ootamatult otse peole."

1917. aasta suve veetis Nadja Moskva lähistel, Radtšenko suvilas – nagu ta ka oma kirjades unistanud oli. Selsamal suvel elas mõned päevad Allilujevite korteris Lenin. Ja nagu alati, ka Stalin. Naasnud Petrogradi, kirjutas Nadja taas Radtšenkole.

1917. aasta 19. oktoober.

"Toidukraami praegu veel jagub. Hankida saab mune, piima, leiba, liha, kuigi on kallis. (Kallid lugejad, pöörake tähelepanu sellele võimsale, meile väga tuttavale verbile "hankima". See juurdus meie ellu koos revolutsiooniga ning ei lahkunud meie elust võimu seitsmekümne aasta jooksul. – *L.V.*) Üldiselt elada võib, kuigi meie meeleolu (ja üldse kõigi meeleolu) on jube, aeg-ajalt tuleb isegi nutt peale. On hirmus igav, ei saa kuhugi minna... Piiteris käivad kuuldused, et 20. oktoobril toimub bol-ševike väljaastumine, kuid kõik see on nähtavasti jama."

1917. aasta 11. detsember.

"Elan siiani hästi, kuigi on igav. Kuid me oleme ju kogu aeg niiviisi elanud. Õpingud kulgevad meil kehvasti. Kaks korda nädalas lülitatakse elekter välja ja õppetunnid toimuvad ainult neli korda nädalas. Tahtsin Iv.Iv.-le osta veel paberosse, kuid oli nii suur saba, et lihtsalt hirmus! Tuleb juba öösel ärgata, antakse aga väga vähe...

Praegu ma gümnaasiumis aina sõdin. Ükskord korjati meil ametnike tarvis raha. Ja kõik andsid, kes kaks, kes kolm rubla. Kui tuldi minu juurde, ütlesin: "Mina ei anneta." No küll tõusis alles torm! Aga nüüd kutsuvad kõik mind bolševikuks, kuid mitte õeluse, vaid armastusega... Seniks nägemiseni, mul on veel vaja seda õnnetut usuõpetust tuupida."

Nadja kirjad on huvipakkuvad revolutsioonipäevade eelsed ja järgsed dokumendid.

1918. aasta veebruar.

"Õnnitlen uue aasta saabumise puhul. Meil on ta koduse elu täiesti teiseks muutnud. Asi on selles, et ema ei ela enam kodus – kuna meie oleme suureks kasvanud ja tahame teha ja mõelda seda, mida meie soovime, mitte aga tantsida lapsevanema pilli järgi. Üldse oleme päris korralikud anarhistid, aga see käib talle närvidele. Need on siiski teisejärgulised argumendid, peamine on see, et emal pole meie kodus enam isiklikku elu. Kuid ta on veel noor ja terve naisterahvas. Nüüd on kogu majapidamine langenud minu õlule. Olen selle aasta jooksul tublisti kasvanud ning saanud täiskasvanuks, ja see teeb mulle rõõmu.

Minu puudus – olen muutunud väga vastikuks ja tigedaks. Kuid loodan, et see läheb mööda."

1918. aasta veebruar.

"Olen väga rõõmus, et te lõpuks ometi saite minu poolt saadetud paberossid kätte... Majapidamisega jändamine on mind hirmsasti ära tüüdanud, kuid paistab, et nüüd vahetab ema mu varsti jälle välja – tal on oma lärmaka karjata väga igav elada. Oleme tema üle loomulikult hirmus õnnelikud.

...Piiteris on jube nälg, päevas antakse kaheksandik naela leiba, ühel päeval aga ei antud midagi. Isegi sõimasin bolševikke. Kuid 18. veebruarist lubati normile juurde panna. Vaatame!

...olen umbes kakskümmend naela kaalus maha võtnud, nii tulebki kogu pesu ja kõik seelikud ümber õmmelda, muidu nad lausa kukuvad seljast. Mind isegi kahtlustati, et olen armunud – nii kõhnaks olen jäänud."

* * *

Kõhnuda võib loomulikult ka ootamatult saabunud nälja tõttu.

Aga tegelikult võib see johtuda ka armumisest. Kui uskuda Nadežda Allilujeva tütart Svetlanat, keda sel ajal veel olemas ei olnud, kuid kellele

hiljem kõik sugulased rääkisid, et noorele Nadeždale "langes kivina kaela armastus 22 aastat vanema, asumiselt naasnud, revolutsionääri rasket elu elanud mehe vastu... mehe vastu, kelle kõrval polnud kerge käia isegi seltsimeestel. "Kuid tema käis mehe kõrval nagu tohutu ookeaniauriku külge seotud paadike. Selliselt ma seda paari näengi, kündmas meeletut ookeani," kirjutab Svetlana.

Säärane kunstipärane kirjeldus võib praegu mõnedes esile kutsuda iroonilise muige. Kuid Svetlanat on võimalik ka mõista – ta on tütar. Kaitsta vanemate au on tema õigus, loomulik ja mõistmist väärt.

Mis puutub aga faktidesse, siis need on järgmised. Mõni päev pärast 1918. aasta Veebruarirevolutsiooni oli Nadja juba Moskvas. Gümnaasium jäi pooleli nähtavasti erilist kahju tundmata. Moskvas hakkas Nadja tööle, alludes otse Stalinile.

Noorest Nadjast sai kohe tema abiline. Sõitnud 1918. aasta märtsis Moskvasse, saanud kabineti ja elukoha Kremlis, hakkas Stalin otsima ruume oma rahvusküsimuste rahvakomissariaadi tarvis. Nagu meil on teada Hodassevitši mälestusest, oli ruume väga raske leida. Stalin otsustas need ise vallutada. Nadežda töötas toona juba tema rahvakomissariaadis sekretärina ning ta tippis kirjutusmasinal teadaande: "See ruum on hõivatud rahvusküsimuste rahvakomissariaadi poolt."

Stalin ja Pestkovski, kes ongi selle loo meile jätnud, sõitsid Nadja paberikesega Stalini poolt väljavalitud võõrastemajja ning nägid selle uksel juba kellegi teise poolt trükitud kuulutust: "See ruum on hõivatud Rahvamajanduse Kõrgema Nõukogu poolt."

Stalin rebib pikemalt mõtlemata sedeli maha ja riputab asemele Nadja oma.

Kuid see esimene vasikas läks Stalinil aia taha – lahingu ruumi pärast võitsid siiski need, kes selle esimesena hõivasid.

Võib oletada, et Stalini ja Nadja vahelised suhted olid juba teistsugused kui lapse ja teda surmast päästnud heasüdamliku onukese, isa sõbra ja võitluskaaslase suhted.

Võib oletada, et oma Moskva elu esimesist päevist peale sai Nadjast Stalini naine.

Ta oli äsja saanud seitsmeteistkümneseks.

Mees oli kolmekümne üheksane.

Nadja oli oma isa ütlemist mööda sündinud 1901. aasta septembris.

Mees kõikide entsüklopeediate andmetel 1879. aasta detsembris.

Tegelikult oli selline abielu Stalini poolt palju hiljem vastuvõetud seaduse järgi kehtetu: naine oli alalealine.

Kui olla väga range, võib selles näha ka moraalitust.

Kuid tollal polnud Stalin veel täieõiguslik seaduste väljaandja ning ta vaatas oma abielule nähtavasti teisiti kui hiljem teiste omadele.

Nende suhted ei tundunud siiski kõikidele nii lihtsatena. Üks legendidest, mida olevat rääkinud oma elu viimastel aastatel pärast stalinlikust laagrist naasmist Nadežda õde Anna, on järgmine. 1918. aastal saatis Nadežda Stalinit Tsaritsõnisse mitte kui naine, vaid töökaaslane. Seal oli ka tema isa Sergei. Kõik sõitsid ühes salongvagunis. Rong liikus aeglaselt, seisis jaamades kaua. Ühel ööl kuulis Allilujev tütre karjumist ning sööstis tema kupeesse. Seal istus nuttev Nadja: Stalin olevat teda just vägistanud. Isa tahtis vägistaja maha lasta, kuid Stalin langes ta ette põlvili ja palus tütre kätt.

Stalini ajaloolisest koletuslikust jõust võisid tekkida kõige kujuteldamatud legendid. Selle legendi ajendil tekib küsimus: miks nad siis kohe oma abielu ei registreerinud?

Õde Anna seletas seda sellega, et Nadja ei nõustunud kaua talle vastumeelse inimesega abielluma.

Kuid Svetlana Allilujeva raamatus "Ainult üks aasta" on järgmised read: "Olga Allilujeva, Stalini tulevane ämm, suhtus mehesse väga soojalt, kuid tütre abielu teda ei rõõmustanud. Ta püüdis kaua oma tütart ümber veenda ning sõimas teda lihtsalt lollikeseks. Ta ei suutnud kunagi sisemiselt leppida mu ema abieluga ning pidas teda sügavalt õnnetuks. Ja tema enesetappu kogu selle rumaluse lõpptulemuseks."

Püüdis ümber veenda? Tähendab, Nadežda tahtis, püüdles mehelemineku poole, kui teda tuli ümber veenda?

On veel üks vaatenurk. Registreeritud abielu ei omanud esimestel revolutsioonijärgsetel aastatel, isegi aastakümnetel bolševike, sealhulgas

juhtivate bolševike jaoks mingit tähtsust. Nende kohal hõljus vaba-armastuse idee, mis küll normiks ei muutunud, kuid siiski mõjutas elu ja olustikku. Kõik need registreerimised kuulutati väikekodanlikkuseks, tõusiklikkuseks, kodanlikuks igandiks. Kui sündisid lapsed, oli juba teine lugu. Neile oli vaja ema ja isa kirja panna.

Nadežda Allilujeva ja Stalin registreerisid oma abielu, viie kuu pärast aga sündis poeg Vassili.

Ja ongi kogu legend.

Ümbruskond vaatas revolutsiooni eufoorias Stalini-Allilujeva liidule vaat et vaimustusega: kõik oleks juhtunud nagu ühes suures sõbralikus bolševistlikus perekonnas!

* * *

Tsaritsõn sai nähtavasti noore Allilujeva elu teetähiseks. Ta saabus sinna 1918. aasta 6. juunil, ümbritsetuna Stalini ringkonna inimestest ja 400 punakaartlasest. Stalinil on Rahvakomissaride Nõukogu erakorralised volitused tegelda toiduvarudega. Nadja sattus üleöö sõjalaagriks muudetud linna. Hiljem nimetas Vorošilov selle Punaseks Verduniks.

Tänavatel ja ristmikel oli Punaarmee patrull.

Vanglad tulvil kinnipeetuid.

Rinne Tsaritsõni juures oli venitatud 60 kilomeetri pikkuseks.

Volgal patrullisid kaks ristlejat, miinikandja ning suurtükkide ja kahekümne kuulipildujaga varustatud aurik.

Stalin nõudis keskuselt "kiirete abinõude õigeaegseks vastuvõtmiseks" erilisi sõjalisi volitusi. Volitused saadi, ja Stalin hakkas tegutsema. Ta teadis, et Tsaritsõni langemine avab valgetele tee Moskvasse.

Üks ja seesama rahvas tõusis üksteise vastu, mõlemal poolel sündis ja suri punaseid ja valgeid ideid, ning nende eest seisti viimse veretilgani. Kummaski leeris olid omad kõvad kivid.

Stalin puhastas Tšekaa esindaja Tšervjakovi abiga Punaarmee juhtkonna read, arreteeris peaaegu kogu sõjaväeringkonna staabi ning hoidis seda praamil, mis pärast "kogemata" uppus. Stalini nime lausuti Tsaritsõnis ainult sosinal.

Gümnaasiumiõpingud katkestanud Nadja mesinädalad olid valatud verest punased.

Tema ainult vaatas ümberringi valitsevat õudust, surma, suvist leitsakut ja kõmmutamist. Mis puutus siia tema?

Oo jaa, Nadja oli bolševismi sisse imenud juba emapiimaga. Kuid kodune bolševism ja 1918. aasta suve julm reaalsus olid väga erinevad. Kõik rääkisid talle, et käib võitlus töölisklassi ürituse nimel. Ta uskus. Ja kui poleks uskunud, kuidas siis oleks elanud?

Kas see oli armastus kuulide all?

Kas revolutsiooniline, tuline, võõra surma järele lehkav armastus muutus stereotüübiks?

Ka Raskolnikovil ja Larissa Reisneril oli nii. Ja Kliment Vorošilovil ja Jekaterinal.

Kas Nadja oli armunud? Või veel! Teda armastas Stalin! Ta oli tema naine! Sellest, mis oli heidetud ta jalge ette, võis lausa hulluks minna.

Peatanuks teda keegi tol ajal ja küsinuks, kas sa armastad Jossif Džugašvilit, seda mitte enam noort, sünget, imelikku inimest?

Ta poleks mõistnud – ta armastas Stalinit, armastas seda revolutsionääri, võitlejat, juhti.

Kas seda on siis nii raske eeldada? Lihtsaimast lihtsam.

Nii Stalin, Vorošilov kui Raskolnikov võtsid naised endaga lahingupositsioonidele kaasa, see oli ju risk... Aga tundub, et ega nad nii väga oma rännakunaistega punakaartlaste ja madruste tiheda kaitse all ei riskeerinudki.

Tsaritsõni kaitset kirjeldaval Roman Gulil on Jekaterina Vorošilova kirjeldus, kuid mitte sõnagi Nadja kohta: "Poolenisti tühjaks riisutud sinepivabrikandi häärberis elab armeekomandör Kliment Vorošilov oma naise Jekaterinaga. Siin on halvasti valgustatud magamistuba, Jekaterina Davidovna on pidulikult riietatud elegantne naisterahvas. Ta kihutab mööda linna ringi sõjaväeautoga."

Võib-olla käitus samamoodi ka Nadja.

Aga ülevalpool Volgat sooritas omi kangelastegusid koos Raskolnikoviga Larissa Reisner. Nad kohtusid Nadjaga Moskvas 1918. aasta

7. novembril, Oktoobri esimese aastapäeva auks korraldatud vastuvõtul. Ja Nadežda sai mekkida Larissa toodud kalamarja.

* * *

Naasnud mesinädalateretkèlt, sai Nadežda Allilujevast Lenini sekretär. Ta osutus suurepäraseks, püüdlikuks, väsimatuks töötajaks. Lenin usaldas tema kätte kõige salajasemad materjalid.

Noor Nadja sattus loomulikult Lenini maagilise sarmi alla, mida täheldavad kõik naised, kes kunagi temaga on kokku puutunud.

Leninile meeldis näha enda läheduses armast noort Allilujeva näokest. Mida ta mõtles noorest naisest ja Stalinist, juba täpselt teades mehe hinda? Kas ta haletses Nadeždat? Või ei mõelnud ta üldse millestki isiklikust?

Stalini naine ja Lenini sekretär. Milline suurepärane positsioon Stalinile – ta on alati kõikide asjadega kursis.

Kuid Stalin põrkas kokku sellega, et tema noor naine ei toonud talle töö juurest salajasi andmeid kaasa. Alul oli see talle isegi meeltmööda: Nadja osutus kindlameelseks. Kuid võis ette tulla situatsioone, kus tal oleks hädavajalik teada. Ent naine oli vait. Ning midagi polnud võimalik temaga ette võtta.

Valvesekretäride päevikus on sekretär N. Allilujeva ülestähendus: "Vladimir Iljitš pole terve... Maria Iljinitšna ütles, et teda ei tohi millegagi häirida – kui ta ise midagi pärib, siis küsida järele, kellelt vaja. Mitte mingisuguseid vastuvõtte, ülesandeid siiani mitte mingisuguseid. On kaks kirja Stalinilt ja Zinovjevilt – neist mitte piuksugi, seni, kuni pole antud vastavat korraldust ja luba..."

Nadeždale hakkas meeldima, et talle, tütarlapsele, usaldati saladusi, millest ei tohtinud teada isegi Stalin. Ta tunnetas oma iseseisvust, eraldatust mehest. Ja see meeldis tema sõltumatule, ambitsioonikale iseloomule. Kaks kanget olid kokku saanud. Mehe loomuse iseärasused, mis saatuse tahtel osutusid hiljem nähtavaiks miljonitele inimestele, jõudsid talle üha lähemale.

Nadežda Allilujeva tundis, et Lenin ja Krupskaja olid oma revolutsioonieelse kasvatusega talle kahtlemata lähedasemad kui jäme, järsk ja halastamatu abikaasa. Ta tahtis mõelda, et armastab oma meest. Ta tahtis teda armastada. Ta armastas teda!

Armsat Nadjakest, kes kasvas Kremlis valitsevate endiste põrandaaluste silme all, jumaldasid kõik bolševikud. Nad tundsid rõõmu, et ta on juba suur, abielus ja töötab Lenini enda sekretärina.

Kui Nadjal tuli töö juures ette ebameeldivusi – ta hilines, tegi kirjavigu, tunnistades oma kirjades isegi, et on selles asjas üldiselt nõrgavõitu, ja küsimus tema kohta oli kohe-kohe üles tõusmas, võttis Lenin ta oma kaitse alla. Ta teadis, et Nadežda ei suhtu oma kohustustesse hooletult. Lihtsalt tal sündis laps ning ta ei tulnud toime. Aga mis puutub kirjaoskusesse, siis seda oli aja jooksul võimalik parandada. Nadja polnud jõudnud lihtsalt gümnaasiumi lõpetada.

* * *

Saatuse tahtel sattus kahekümne kahe aastane Nadežda Lenini-Stalini-Krupskaja konflikti keskele ning pidas end laitmatult ülal.

Saatuse tahtel oli ta veel Tsaritsõni aegadest Stalini-Trotski konflikti tunnistaja.

Saatuse tahtel teadis ta oma mehest seda, mida ei tea keegi teine.

Kui mees jõi ja end lõdvaks lasi, oli lemmikteema vestluses temaga selline: varsti, üpris varsti on kogu VÕIM tema kätes. KOGU VÕIM! Nii täidesaatev kui seadusandlik.

Naisele ei meeldinud need jutuajamised, need tundusid talle kuidagi mittebolševistlikena. Kuid äkki ta eksib, mees teab paremini. Kui vaadata Lenini aatekaaslasi, olid need pärast revolutsiooni märgatavalt muutunud. Mille poolest? Suhtumises üksteisesse. Varem oli nende kahtlustusmaania suunatud tsaarikorra, nüüd aga üksteise vastu. Ja Stalin oli samasugune. Võib-olla teistest isegi hullem.

Nadja sai ühena esimestest teada "Lenini testamendist", kus Lenin nii täpselt ja nii halastamatult iseloomustas tema meest. Ning ta oli

sunnitud iseendale ütlema, et Leninil on õigus: Stalin on jäme, järsk ja tihti ülekohtune. Ka tema vastu. Kuid võib-olla oli ebaõiglane tema, Nadja? Olid nad ju nii erinevad. Võib-olla nad lihtsalt ei mõista teineteist? Naine oli noor, ta tahtis meelt lahutada, õppida, elada! Siin Kremli puuris oli ta nagu erak. Valve all nagu kõigi mugavustega türmis. Ning teda ümbritsevad inimesed olid vanad, neljakümne-viiekümneaastased, mures võimu pärast. Kahtlustasid üksteist milleski. Igavus! Igavus! Igavus! Tal oli kõrini neist "Madriidi õukonna saladustest", nagu tema ema nimetas Kremli elu.

Kuid ka mees oli pettunud: parem oleks naitunud tüdrukuga Gruusia külast. Ta oli teinud Nadja jaoks kõik – oma põhimõtetest hoolimata kannatas oma majas lapsehoidjaid ja köögitüdrukuid, oleks vaid naisel hea. Millest Nadjal puudus on? Iga tema soov on seadus. Kas tema ema ja isa on millestki sellisest undki näinud? Kuskil ei koonerdata: millist sööki aga soovid, anna ainult teada, ja tuuakse kohale. Suvaline teater või kino, olge lahke. Tõsi, tema ei saa alati kaasa minna ja naine on solvunud. Kuid see tuleb juba välja kannatada, ta on hõivatud. Mida Nadjal ei jätku? Ta on kinnine. Kuidas ta end üleval pidas, kui tuli ilmsiks lugu "Lenini testamendiga"? Tema poolel ta igatahes polnud. Mitte mehe poolel! Üldiselt võttes – ideaalis on kõik õige, bolševistlik, kuid temale solvav, ta on ju elav inimene.

Väga närviline on Nadja ka. Emasse – sel on skisofreenia, nüüd on see Stalinile täpselt teada. Ema käib Kremli polikliinikus ning sealt kantakse talle ette. Nadežda on ka väga närviline. Jumal hoidku, milliseid stseene ta on korraldanud!

Tema emal oli õigus: tütarlaps Gruusia külast oleks talle paremini naiseks sobinud. Nagu tema esimene naine Jekaterina.

Trotski nimetab oma mälestustes Jekaterina Svanidzet nooreks, vähekultuurseks grusiinlannaks, ehkki on teada, et sellel Gruusia külast pärit tütarlapsel olid neljateistkümnenda eluaastani koduõpetajad ja et tema vend õppis Berliinis.

Revolutsionääride-bolševike klassilisele lähenemisele ehitatud psühholoogia määratles teadlikult, et kui inimene juba pärineb külast, siis on ta järelikult ka vaene ja vähekultuurne.

Nii see kui teine ei pruugi reaalses elus õige olla – sametise kliimaga Tbilisi lähistel asuva küla vaesus on üldse kaheldav. Aga mis puutub kultuuri, siis seisab inimkonnal veel ees välja selgitada, kas pole mis tahes rahvuse kultuuri parim osa pärit just oma maad harivatelt esivanematelt?

Trotski naine Natalja Sedova on jätnud omad mälestused väikesest Jašast, Stalini ja Jekaterina Svanidze pojast.

"Jaša, 12-aastane poiss, oli väga õrna ja tõmmu näokesega, milles köitsid tähelepanu mustad kuldse helgiga silmad. Ta oli peenike, täpsemalt miniatuurne ja sarnanes, nagu ma kuulnud olin, oma tuberkuloosi surnud emaga. Maneerides ja käitumises väga vagur. Serjožale, kellega ta sõbrustas, rääkis Jaša, et isa karistab teda rängalt ning peksab suitsetamise pärast. "Kuid ei, peksuga ta mind tubakast ei võõruta," kuulutas poiss. "Tead, Jaša veetis kogu öö tunnimehega koridoris," rääkis mulle Serjoža. "Isa lõi ta kodust selle eest välja, et ta tubaka järele haises.""

Ent Buhharin oli Trotskile rääkinud midagi Natalja Sedova mälestustele hoopis vastupidist. Trotski kirjutab:

""Tulen just Koba juurest," ütles Buhharin. "Teate, millega ta tegeleb? Võtab voodist oma aastavanuse poisi, tõmbab piibust suu suitsu täis ja puhub lapsele näkku..."

"No mis jama te ajate!" katkestasin ma rääkijat.

"Jumala eest, tõsi! Jumala eest, puhas tõsi," vaidles talle omase lapsikusega Buhharin tõtlikult vastu. "Väike laps läkastas ja nuttis, ent Koba naeris: "Pole midagi, muutub tugevamaks..."

Buhharin matkis Stalini gruusia aktsenti.

"Kuid see on ju metsikus, barbaarsus?!"

"Te ei tunne Kobat: ta on juba selline, eriline..."

"Aastavanune poiss" oli loomulikult Vassili Stalin.

Veidrad pildid, kas pole? Kui see olmeline veidrus ühtib veidrustega riigi juhtimisel, on sellel tõeliselt piiramatud võimalused.

Stalin meenutas üha sagedamini Jekaterinat. Jossif Iremašvili mälestustes Stalini noorpõlveaastatest on sõnad, mis Stalin oli lausunud

esimese naise matustel: "See olend pehmendas minu kivist südant; ta suri, ja koos temaga surid ka viimased soojad tunded inimeste vastu."

Kõige selle juures, mida me teame Stalini kivist südamest, kahtlen [illegible] inimesed on sentimentaalsed. Selle kohta jättis Stalin palju näiteid, nagu suhtumine tütresse. Arvan, et ka Nadeždasse suhtus ta sentimentaalselt, eriti alguses. Aga see tunne jäi naise iseseisvale ja närvilisele iseloomule jalgu.

Pärast Lenini surma läks tema endine sekretär Nadežda Allilujeva tööle ajakirja "Revoljutsija i Kultura" toimetusse. Mingisugustki haridust omamata, kui mitte võtta arvesse gümnaasiumi kuut klassi ja Lenini kantseleis omandatud sekretärioskusi, õppis ta üsna hästi tegema toime-tajatööd.

Ta oli valmis tegema suvalist tööd, et mitte istuda lastega Kremli seinte vahel ning võtta osa mehe öistest pummelungidest.

Laste probleem lahenes lihtsalt – lapsehoidja, majapidajanna ja vajaduse korral tšekistipoistest valvurid olid varnast võtta.

Joomingutest oleks pidanud osa võtma. Ta ise ei joonud ega kannatanud joomapidusid. Ta lihtsalt oli selline. Mis teha? Kuid Stalin jumaldas klaasitõstmist. Rahvuslik iseloom ja märkamatult avardunud piiramatud võimalused lubasid juua, mida vaid ja kuipalju süda ihkas. Midagi polnud teha, nii see oli.

Keegi pidi taganema. Naine taganes, taganes, taganes, taganes... Ja plahvatas, pagedes koos lastega vanemate juurde.

Kas Gruusia külatüdruk oleks selliselt toiminud?

Stalin tõi naise koju tagasi. Piinlik – mis inimesed ütlevad? Ärgu proovigugi teda häbistada, on ta ju üleni nähtaval.

Pärast Lenini surma kasvas tema mõju parteile, tema jõud valitsuses, tema suurepäraselt organiseeritud populaarsus rahva hulgas. Pidupäevadel tassiti Stalini portreesid juba igal pool. Kõik ümberringi keerlesid, kartsid, austasid ja mõistsid, kuid kodus mõistmist polnud. See oli ju solvav. Aga kodu – see on kindlus. Mis juht ta selline on, kui head tagalat pole? Mil moel siis vaenlastega hakkama saada? Kuid vaenlasi jagub.

Naine nõustus Staliniga üha harvemini. Kus need vaenlased on? Aga

ikka needsamad bolševikud, leninlased, parteilased! No mis vaenlane on Trotski? Lihtsalt ennastimetlev kalkun. Ehkki väga asjalik ja andekas – nii räägivad kõik. Kamenev on üldse kuldne inimene. Zinovjev samuti. Ka Nikolai Buhharin, kullake. Miks nad kõik tülitsevad ja tülitsevad ja ei suuda kokkuleppele jõuda? Töö on ju ühine. Nii kui Lenin kadus, sööstsid nad otsekui kammitsaist pääsenuina ühte puntrasse.

Stalin võidab. Naine tundis seda. Tundis rõõmuta. Hirmuga. Miks? Raske seletada. Nadežda ei tahtnud verd, ta oli seda Tsaritsõnis näinud. Tõsi küll, eemalt, kuid ikka ei tahtnud...

Kodus elas Jakov, Stalini poeg esimesest abielust. Väga tore poiss. Ka hukkunud Artemi poeg elas Stalini juures. Kremlis olid kõik hakanud orbi lapsendama.

Võõrad lapsed Nadežda Sergejevnat ei seganud, nad olid talle nagu oma lapsed. Isegi etemad. Nad olid juba suured. Talle meeldisid suured lapsed. Väikestega ta ühist keelt ei leidnud. Oma mudilaste – Svetlana ja Vassiliga – on Nadežda range. Stalin aga liialt leebe.

Veider – nii kalk, ja lastega leebe. Ja ise veel Stalin!

Vaidlused laste kasvatamisest läksid Stalinil ja Allilujeval üle riidudeks. Nende tulemusena kumbki ei kasvatanud, vaid rikkus. Vanemate ja laste vahel keerles liialt palju rahvast – lapsehoidjad, teenijad, valvurid. Kuid väljapääsu polnud, elu kulges Kremli olme poolt juhitud mehhanismi kohaselt.

* * *

1927. aasta november. Raske, sünge sügis. See kuu oli Nadeždale alati raske. Ta oli ammu täheldanud, et novembris on tal halb ja õudne meeleolu. Ümbritsev elu lõbutsemist ei soodustanud. Stalinil oli Trotskiga käsil viimne heitlus. Parteist kõrvaldati paljusid opositsioonitegelasi, kelle hulgas on Nadežda Allilujeva südamele armsaid inimesi.

Ta ei saanud mitte millestki aru.

Kas ta ei saanud tõesti mitte millestki aru?

Ta sai kõigest aru!

Stalin viis oma liini edukalt ellu. Harvadel kodurahu hetketel püüdis Nadežda mehega rääkida. Ent Stalin tõrjus ta eemale – see pole naiste asi. Ära topi nina sinna, kuhu pole vaja. Õhtul tulevad külalised, hoolitse parem laua eest!

Napsitav mees, kes tõusis hilishommikul pohmellis peaga ja kõiki teisi tundeid vaigistava süütundega eilse pärast, olnuks täiesti juhitav. Naine teadis seda, kuid tal polnud aega. Peale selle oli ta viimasel piiril, kohe-kohe plahvatamas. Lauas tuli seda üha sagedamini ette. Ning sõnadega, sõnadega mehe vastu! See oli hullem kui käega vastu nägu. Mehel tõusis ainult veri näkku, kuid ta oli inimeste ees vait. Jättis aga iga sõna meelde ning andis omakeskis olles tagasi.

Miks ei suutnud naine teda mõista ja käia tema kõrval?

1927. aasta novembris sooritas enesetapu silmapaistev diplomaat Joffe. Jaa, loomulikult teadsid kõik, et ta oli haige ja surmale määratud, kuid oleks võinud ju veel elada. Kõik teadsid, et ta oli trotskist ja et ta kirjutas koos Trotskiga alla Brest-Litovski rahulepingule.

Enesetapp novembris...

Nadežda Allilujeva tundis Joffet hästi ja austas teda. Ta läks Joffe matustele.

Joffet oli saatmas palju inimesi, nende seas ka Trotski. Palju oli noori, kes laulsid laule Kodusõja aegadest, milles kõlab Trotski nimi. Kalmistul võtsid sõna Trotski, Kamenev ja Zinovjev. Ning esimeses reas kuulas neid Stalini naine. Ta kuulis, kuidas Zinovjev minetas matusele sobiva tooni ning häbimärgistas Joffe sarga kohal tema mehe kuritegusid, mis reedavad partei. Ta kuulas vaikides. Ent kes ütleks, mis sündis tema hinges? Mitte keegi.

Miiting lõppes. Nadežda astus valve saatel Novodevitšje kalmistu väravaist välja. Väravate juures seisid rivis sõdurid, kes olid välja kutsutud korra tagamiseks. Keegi nooruk Trotski lähikonnast karjus sõduritele: "Punaarmeelased! Hurraa Punaarmee juhile seltsimees Trotskile!" Vastuseks valitses vaikus. Trotski tundis seda ning kiirustas pilku maha lüües auto juurde. Allilujeva nägi seda kõike pealt. Ta astus auto juurde ja teadis – Stalin on võitnud.

Võit teda ei rõõmustanud.

Miks ta ei suutnud seista Stalini kõrval ning olla tema teine "mina" samasuguse julma kõikevõitva jõuga?

Oli ju ka Olga Kamenevi kõrval. Ka Jekaterina toetas Vorošilovit kõiges. Ja Natalja oli Trotski poolt. Miks oli Nadežda teistsugune? Kes ütleks? Miks ta ei suutnud, ei tahtnud teda toetada? Ei näinud tema tegude õigsust? Kas siis teistel oli see õigus olemas? Ei olnud ju. Kas ta oli tõepoolest skisofreenik, nagu mees oli talle viimase riiu ajal karjunud?

"Aga sina oled hull," andis naine vastu, "sul viirastuvad igal pool vaenlased!"

Stalin oli vait.

* * *

Nadežda Allilujeva lahkus ajakirjast "Revoljutsija i Kultura" ning läks õppima tööstusakadeemiasse. Ta tahtis saada keemilise kiu spetsialistiks.

Väljaspool Kremli müüre tundus kõik huvitavana. Isegi raskused õppetöös olid omamoodi kerged. Ta püüdis akadeemias mitte märku anda, kes ta selline on. Akadeemiahoone ette ta "Fordiga" ei sõitnud. Jättis auto kvartali kaugusele ja läks jalgsi, nõudes valvelt mitte liiga lähedal tolgendada. Talle tundus, et mitte keegi ümberringi ei tea, kelle naine ta on.

Milleks selline illusioon? Kas loomupärasest tagasihoidlikkusest või siis häbi pärast, kelle naine ta oli? See viimane väide on sama väheusutav kui võimalik.

Olles enda ja Stalini tõe vahel psühholoogiliselt puruks litsutud, kaugenes Allilujeva üha enam ja enam oma mehe vaenlaste leeri. Seda ka südamega.

Kas võiks sellises situatsioonis ette kujutada Nadežda Krupskajat? Ei mingil tingimusel – Leninil oli õigus isegi siis, kui ta eksis. Kuid ta ju ei eksinud kunagi. Loomulikult polnud Nadežda Krupskaja nii rumal, et oma juhti selliselt idealiseerida. Omaette ööpimeduses tunnistas ta endale nähtavasti nii mõndagi.

Lähedaste tunnistusel nimetas Krupskaja viha tekitavaks Lenini kohati liiga emotsionaalset ja erutatud seisundit, mis lõpuni oli hästi teada ainult Krupskajale. Kuid inimesed ei saa mitte kunagi teada tema eriarvamustest Leniniga. Ta lahendas kõik arusaamatused nelja silma all, ta parandas meest selliselt, et too isegi ei märganud, kus naine teda parandas. Ta varjas mehe vigu oma armastusega, ta selgitas endale ja teistele Lenini suvalise terrori vajalikkust.

Allilujeva oli teistsugune.

Kas leidub midagi, mis neid kahte Nadeždat ühendab? Vanusevahe oli suur. Kõik oli nii keeruline – Stalin alandas Krupskajat. Allilujeva tundis talle nähtavasti kaasa. Kuid Krupskaja ise võis Allilujevale mitte eriti mõistetav olla, takistuseks võis olla Krupskaja võitlev ateism. Nadežda Allilujeva pöördus üha enam ja enam Jumala poole, see tõi hetkelise rahu tema tallatud hingele. Ta hakkas käima kirikus. Ja kõik ümberringi panid seda tähele.

Allilujeva kristlikku häälestatust kinnitas mulle hiljuti Kamenevi minia Galina Kravtšenko.

"Kohtasin Nadežda Allilujevat kolmekümnendate aastate alguses sageli Kremli kõrgete ametnike, nende naiste ja laste õmblusateljees. Mul oli temaga ühine õmblejanna. Ei saaks öelda, et oleksime olnud lähedased tuttavad. Istusime ateljees, ootasime, kuni kutsutakse proovi.

Missugune ta oli? Minu arvates sugugi mitte huvitav, selline hall hiir. Ka tema maitse ei meeldinud mulle, kes ma armastasin kõiksugu ekstravagantsusi. Igav.

Allilujeva nägi oma east vanem välja. Talle oleks võinud pakkuda aastaid neljakümne ligi. Kui noorel naisel on vana mees, näivad nad aastate möödudes ühevanused.

Allilujeva oli väga usklik. Jaa, jaa, ärge imestage, ta käis kirikus. Kõik teadsid ja rääkisid sellest palju. Nähtavasti oli talle lubatud see, mis teistele parteilastele oli keelatud. Allilujeva kuulus parteisse kaheksateistkümnendast aastast alates. Üldse oli näha, et ta oli veidi metsa poole. Nagu praegu öeldakse, kiiksuga."

* * *

Algasid kolmekümnendate aastate esimesed kohtuprotsessid. Üks neist mässis endasse paljud nõukogude tööstusharud ja nii või teisiti olid sellesse segatud paljud selle akadeemia õppejõud, kus õppis Allilujeva. Ta oskas olla Stalini vaenlastega heades suhetes. Ja mida aeg edasi, seda enam.

Nadežda Allilujeva ei tahtnud kohe ilmselgelt olla perenaine ja tegelda lastega ning need kasvasidki selles perekonnas omapead.

Kõik see ei meeldinud Stalinile mitte üks raas. Ja üldse olid tema iseloomule iseseisvad naisterahvad vastunäidustatud.

* * *

Välismaale läinud endine Stalini sekretär Bažanov on üles tähendanud palju detaile Stalini igapäevasest elust. Muu seas meenutab ta juhi Kremli korterit – ukse ees seisis alaline tunnimees, väikeses esikus rippusid Stalini sinel ja nokkmüts ning korteri neljas toas oli lihtne mööbel. Bažanov mainib, et alguses toodi toit majja Nõukogude Rahvakomissariaadi sööklast, kuid hiljem hakkasid kokad süüa tegema kodus, sest Stalin kartis mürgitamist.

"Oma peres," kirjutab Bažanov, "pidas ta end üleval täieliku despoodina. Tervete päevade kaupa oli ta kõrgilt vait, vastamata naise ja poja küsimustele."

Bažanov räägib ka sellest, et kui Stalin polnud tujus – aga seda tuli sageli ette –, vaikis ta lõunasöögi ajal, ja vait olid ka teised. Pärast hommikueinet istus Stalin tavaliselt piipu tõmbama akna alla tugitooli.

"Helises Kremli sisetelefon.

"Koba, Molotov tahab sinuga rääkida," teatas Nadežda Allilujeva.

"Ütle talle, et ma magan," vastas Stalin."

Situatsioon, kus Allilujeva kutsub meest telefonile on vägagi kõnekas. Noor naine elab õhustikus, kus valetatakse lausa pisiasju. Aga kui ta juba elab sellises atmosfääris, peab ta ka ise valetama. Vastama, et

meest ei ole, kuigi on. Vaevalt, et Molotov tahtis Stalinit informeerida künnivareste päralejõudmisest, tegemist oli nähtavasti tähtsa asjaga.

Vaevalt, et emapiimaga bolševismi sisse imenud Nadežda Allilujevale võis pisivaledesse langev revolutsionäär ja rahva teener jääda pikemaks ajaks vaimustuse ja siira armastuse objektiks.

Allilujeva oli juba teist aastakümmet võimu tipus olev Kremli naine ning kuningriigi esimene leedi, kroonimata nõukogude kuninganna. Ta oli küll kroonita, kuid kuninglike võimalustega. Väljendid "hankida" ja "antakse" olid tema poolt ammu unustatud. Kuidas ta ka ei hoidnud alles vanu ja tagasihoidlikke lapitud kleite, mida oli noorusenostalgiast lihtsalt kahju ära visata, jäi fakt faktiks – ta võis endale lubada üsnagi palju, oli ta ju Stalini naine. Ja sellega on kõik öeldud.

Siiski mitte kõik.

* * *

Oli pidupäev – 1932. aasta seitsmes november. Oktoobrirevolutsiooni viieteistkümnes aastapäev. Alguses oli paraad ja sellele järgnes töölisrahva demonstratsioon. Mausoleumi tribüünile oli end üles rivistanud kogu valitsus eesotsas seltsimees Staliniga. Alumisel tribüünil seisis vastutavate isikute ja nende naiste ning pidupäeva väliskülaliste seas ka Jekaterina Lebedeva, ÜK(b)P sõjaosakonna ülema asetäitja, Kodusõja kangelase Aleksei Lebedevi naine. Ta seisis oma mehe kõrval ning koges nõukogude inimesele sellel päeval nii tavaliseks saanud entusiasmi tulva. Kas teate seda tunnet, kui Punasel väljakul pidustusi vaadates klomp kurku tõusis? Kes on vanem, see teab.

"Allilujeva, Allilujeva, Stalini naine...", kahises tribüünidel. Jekaterina Lebedeva silmad sibasid mööda demonstrantide kolonne ja ta märkas, et Nadežda Allilujeva astus oma tööstusakadeemia kolonni esimeses reas, kohe lippude all. Ta torkas oma pika kasvu ja lehvivate mantlihõlmadega kohe silma. Ta naeratas ja naeris, rääkis midagi oma kaaslastele, vaatas mausoleumi poole ja lehvitas. Tema marmorvalge nägu tundus imekenana. Käeviibe oli kuningannalik. Ta justkui... säras üleni.

Elaguhüüetega Stalinile astus Stalini naine Nadežda üle Punase väljaku, pööras oma kaaslastest lahku minnes talle hästi tuttavatesse Spasski väravatesse, tõusis valvegrupist saadetuna alumisele tribüünile ning võttis sisse talle juba varem ettevalmistatud koha Nikita Hruštšovi kõrval. Ilm läks külmemaks. Nadežda tõmbas pea õlgade vahele ja kiskus mantlihõlmad koomale. Kõik vaatasid aeg-ajalt üles mausoleumi poole. Stalin oli Allilujevale alumiselt tribüünilt hästi näha. Ta ütles Hruštšovile, et on mures – viimaks saab mees külma. Stalin on nii kangekaelne, küll oli ta anunud teda soojemalt riidesse panema, kuid mees ei kuula sõna.

Hoolitseva abikaasa tavaline stereotüüpne muretsemine.

Järgmisel päeval korraldati tähtpäeva puhul vastuvõtt, mis lõppes Kremli kitsamale ringile olenguga Vorošilovi korteris. Stalin ja Nadežda Allilujeva pöördusid sealt koju eri aegadel. Naine varem, mees väga hilja.

Nad magasid lahus – naine magamistoas, mees oma kabinetis või söögitoa juures asuvas väikeses toakeses, valitsustelefoni kõrval. See telefon oli valitsuse ja partei juhi kohustuslik lisand. Tema sai sellega helistada igal hetkel, kuid sellel numbril helistada said vaid eriti usaldusväärsed inimesed eriti erakorralistel juhtudel. Võib-olla sellepärast oligi telefoni värv olnud igavesti sama – punane.

Tavaliselt äratas hommikuti Nadežda Allilujeva majapidajanna. Nii pidi olema ka sel korral. Majapidajanna leidis Allilujeva lamamas põrandal voodi kõrval vereloigus. Kõrval lebas väike püstol "Walter", mille oli talle välismaalt kingiks toonud vend Pavel. Hirmunud majapidajanna kutsus hoidja. Nadežda oli juba külm. Naised tõstsid ta kahekesi voodisse. Nad pelgasid äratada Stalinit, kes magas mõni meeter eemal punase telefoni kõrval. Helistati Avel Jenukidzele ja Polina Molotovale. Nad tulid ja äratasid Stalini üles.

Stalin tuli söögituppa ja kuulis: "Jossif, Nadjat pole enam meie hulgas."

Nõnda rääkisid kõik kohalolnud oma kodakondsetele ning hiljem Allilujeva ja Stalini tütrele Svetlanale.

Enesetapp novembris...

* * *

Mida enam aastaid läheb, seda segasem ja arusaamatum on see vasturääkivuste pundar, mis viis Nadežda Allilujeva traagilise lõpuni. Vaatamata vähestele ja usaldusväärsetena tunduvatele faktidele sünnitab see lugu hulgaliselt keelepeksu, kuuldusi, legende ja müüte. Uued põlvkonnad suhtuvad sellesse kurba sündmusesse uutmoodi.

Olen kindel, et ajalugu ei sõlmi kunagi lahti sõlme nimega "Stalin ja Allilujeva", kui tõestatud ka poleks kõik uued ja uued avastused. Tulevad põlvkonnad vaatavad sellest sajandi mõistatuslikust paarist, tütarlapsest ja despoodist näidendeid ja filme. See sünnitab palju mõtteid ja tundeid. Paljud tunded on muutunud veendumusteks. Ent kui inimkonnale on antud mitte hukkuda, võib see lugu läbi kümnete aastasadade saada lausa jumalikkuse tunnused. Kes teab?

Valetamine algas kohe. Ajalehes "Pravda" ilmus 10. novembril järgmine nekroloog:

"Ööl vastu 9. novembrit suri partei aktiivne ja ustav liige sm. Nadežda Allilujeva.

ÜK(b)P KK."

Ja kohe selle leinateate järel suure šriftiga pealkiri: "Sõbra ja seltsimehe Nadežda Allilujeva helgeks mälestuseks.

Ei ole enam kallist, meile lähedast seltsimeest, suurepärase hingega inimest. Meist lahkus alles noor, elujõus ning jäägitult parteile ja revolutsioonile andunud bolševik.

Kasvanud üles töölisrevolutsionääri perekonnas, sidus ta juba varajases nooruses oma elu revolutsioonilise tegevusega. Nagu Kodusõja aegu rinnetel, nii ka hoogsatel sotsialismi ülesehitamise aastatel teenis Nadežda Sergejevna ennastsalgavalt partei üritust, olles alati tagasihoidlik ja aktiivne oma revolutsioonilisel postil. Nõudlik enese vastu, töötas ta viimastel aastatel järjekindlalt enda kallal, õppides tööstusakadeemia aktiivseimate seltsimeeste ridades.

Mälestus Nadežda Sergejevnast kui andunuimast bolševikust, naisest, sm. Stalini lähedasest sõbrast ja ustavast abilisest jääb meile igaveseks kalliks.

Jekaterina Vorošilova, Polina Žemtšužina, Zinaida Ordžonikidze, Dora Hazan, Maria Kaganovitš, Tatjana Postõševa, Ašhen Mikojan, K. Vorošilov, V. Molotov, S. Ordžonikidze, V. Kuibõšev, M. Kalinin, L. Kaganovitš, P. Postõšev, A. Andrejev, S. Kirov, A. Mikojan, A. Jenukidze."

Millest räägib see nii tavapärane standardne kaastundeavaldus ajaleheš? Inimene suri. Mis põhjusel? Kas ta oli haige? Või oli tegu õnnetusjuhtumiga? Mitte sõnagi surma põhjusest. Kadunukesest, naisest, riigi esimese inimese abikaasast räägitakse kui sootust olendist: andumus parteile, revolutsiooniline tegevus. Ainult üks, see-eest iseloomulik detail – nekroloogile allakirjutanud naiste nimed on välja toodud täielikult ja paigutatud meeste perekonnanimedest ettepoole. Vaid see asjaolu näitab, et elust lahkus naissoost inimene.

Edasi, Stalini nimelise Tööstusakadeemia (kus Stalini naine õppis) juhtkonna sõnumis, mis on ühtlasi kaastundeavaldus, vihjab üks lausekatke ka surma põhjusele: "... haiglane seisund ei suutnud peatada tema bolševistlikku sihikindlust õppetöös."

Mõistke, kuidas soovite. Võib-olla oli ta haige ja jätkas õppimist, pingutas end üle ning selle tõttu surigi?

Miks ei teatatud arstide otsusest surma põhjuste kohta? Oli ta ju ikkagi Stalini naine, mitte ükskõik kes.

Ent kuuldused muudkui levisid mööda maad leinamarsi helide saatel.

Tapetud, maha lastud, enesetapp...

11. novembri "Pravda" on justkui juba maha rahunenud. Kaasa tundvad sõnumid on juba märgatavalt vabamas sõnastuses: "Suri suure bolševistliku armee noor, tagasihoidlik ja ustav võitleja. Ta suri alles teel olles, pooleli jäi võitlus ja õppetöö." Kuid ikkagi on kõik nagu meessoost. Leht pöördub otsustavalt kadunu juurest kannatanu poole. Kõik kaastundeavaldused on adresseeritud isiklikult Stalinile: "Meie, lähedased sõbrad ja tuttavad, mõistame seltsimees Stalini kaotuse raskust, ja me teame, millised kohustused see paneb meile seltsimees Stalini suhtes."

Huvitav, millised?

Leinareportaažides räägitakse auvahtkonnast, kus seisis ka Stalin, kuid viimases reportaažis kalmistult pole sõnakestki Stalini kohalolekust.

Teda seal ei olnud.

Möödusid mõned päevad, kui Allilujevat leinav toon "Pravda" lehekülgedel vaibus.

Ent 16. novembri lehes toodi eriliselt välja järgmine materjal:

"Kallis Jossif Vissarionõtš, neil päevil mõtlevad teie peale justkui kõik ja on tahtmine suruda teie kätt. Lähedast inimest on raske kaotada. Mulle meenuvad paar vestlust teiega Iljitši kabinetis ajal, kui ta oli haige. Need vestlused andsid mulle toona mehisust.

Surun veel kord teie kätt.

N. Krupskaja."

Jumal küll, miks ma näen selles kaastundeavalduses nii palju? Kõik selles on nii läbi mõeldud, pahupidi pööratud, välja arvestatud. Ja kõik on nii mitmetähenduslik.

See "õ" Stalini isanimes oli seal täiesti asja eest. Loomulikult ei tihanud toimetaja Krupskaja "viga" parandada, võimalik, et Krupskaja ise ei lubanud midagi muuta.

Krupskaja keelekasutus oli omalaadne, selles oli mingisugune sümpaatne infantiilsus, sihilikkus, erandite ainulaadsus. Krupskajale oli lubatud see, mis oli keelatud teistele.

Arvan, et "õ" täht sõnas Vissarionõtš on üks tema neologismidest. Ainult täht, kuid räägib paljust: Nadežda Krupskaja omas õigust familiaarsuseks riiklikus mastaabis nagu ei keegi teine, kuna tema on Krupskaja, aga mees ainult Stalin.

Mehe jaoks raskel ajal rõhutab Krupskaja oma familiaarse "õ"-ga justkui oma arvamust Stalinist. Ta ei tee seda mitte kuskilt ülevalt, mitte kõrgilt, vaid kõrgustest.

Arvatavasti oli Krupskajal oma seisukoht enesetapu või isegi tapmise kohta, kuid omamata mingisuguseid teisi võimalusi, väljendas ta oma

tõelisi suhteid Stalini vastu pöördumises tema poole "teiega" väikse tähega. Kõik teised kirjutasid Stalinile "Teie" suure tähega.

"Raske on kaotada lähedast inimest."

See käis Lenini kohta, kuid ka tema kohta. Need sõnad pidid Stalinile meelde tuletama, et tema, Krupskaja kaotas VLADIMIR ILJITŠ LENINI!!!

Ja kaks viimast lauset on üldse mitmetähendusliku proosa näidised, kui pöörduda tagasi Stalini ja Krupskaja omavaheliste suhete juurde enne Lenini surma.

Krupskaja tuletas Stalinile meelde paari jutuajamist Iljitši kabinetis, taibates, et Stalinil pole meeles mitte need, vaid talle lausutud jõhkrused telefonis.

Milleks oli Krupskajal vaja neid jutuajamisi Stalinile meenutada? Aga kui ta elas teadmisega, et Stalin mürgitas Lenini?

Kas sellise teadmisega oli võimalik elada ja jätkata ühist tööd koos "mürgitajaga"?

Ma pole nende juttude pooldaja, mis süüdistavad Stalinit Lenini mürgitamises, kuid ma tean, et Nadežda Krupskaja võis välja kannatada kõik. Tema oli aate kehastus, ja ei leidunud maapealset jõudu, mis suutnuks teda tema töös takistada.

Kas ta ei andnud mitte Stalinile mõista: "Kedagi pole unustatud, midagi pole unustatud?"

Või on see väheusutav? Kes tõestab?

Ajalehes "Izvestija" on materjali Allilujeva surma ja matuste kohta vähem, ent see on kuidagi elavam. Ühes numbris on Demjan Bednõi poolt Nadežda Allilujevale pühendatud isegi sellised read:

On surmal tihti julm ja salakaval viis
neid säästa, kes on vanad, väetid, otsi andmas käest,
et võtta see, kes pakatamas noorest eluväest,
kes näis nii kaugel seisvat väravast, mis viis
ta üles mälestuste mäest.

Kui võtta arvesse, et Kremli õuepoeet Demjan Bednõi pidi teadma kas või kahte Nadežda Allilujeva surma peamist põhjust, siis kellele see salmike oli mõeldud?

Rahvale, kellele polnudki ette nähtud midagi liigset teada, söödeti ette versioon, et surm niitis naise noorelt maha. Ja sellest pidi piisama. Las vaimustuvad värssidest kui sellistest.

* * *

Asudes selle raamatu kallale, teadsin juba ette, et peatükk Allilujevast saab olema raske ja tulvil vastuolulisusi. Ma viskusin vette, pea ees. Teadetetelefonist sain teada KGB infonumbri ja ma helistasin sinna:

"Mulle on vaja osakonda, kus säilitatakse andmeid Allilujeva-Stalina enesetapu kohta."

Torus valitses hetkeks vaikus ning siis anti mulle rohkem pärimata tavaline seitsmekohaline telefoninumber. Sellel numbril anti mulle veel üks number. Ja nii edasi. Alles viiendal korral sattusin ei tea küll kuhu, kuid sinna, kuhu tarvis. Mulle esitas küsimusi väga heasüdamlik noor mehehääl. Tuli välja, et ta teadis isegi minu luuletusi. Palus helistada nädala pärast. Ning nädala pärast sain ma vastuse: "Allilujeva toimikut pole olemas. Stalin oli andnud käsu mitte mingisuguseid kriminaalasju juhtunu kohta algatada."

Mida see vastus tähendas? See andis mulle võimaluse oletada, mida iganes. Ja ma alustasin oma otsinguid.

Kuuldusi, legende ja klatši oli nii palju, et kõik see tuli klassifitseerida.

Allilujeva surma kohta oli kaks versiooni – mõrv ja enesetapp. Esimeses kolm oletust: a) tapetud Stalini enda poolt, b) tapetud valvurite poolt ja c) tapetud kaasosaliste poolt. Iga versioon jagunes omakorda veel mõneks variandiks, esitan neist olulisemad.

"Stalin tappis Allilujeva, ja seda armukadedusest, sest naise ja võõraspoeg Jakovi vahel puhkes romaan. Stalin sattus neile peale. Naisega õiendas ta arved kohapeal, ent pojale ütles, et maksab talle kätte hiljem. Sellepärast ta Jakovit Saksa sõjavangist välja ei aidanudki."

"Stalin tappis tema kui poliitilise vastase. Naine oli tema kollektiviseerimispoliitikast nördinud ja Stalin ei suutnud seda kuulata, sest tõde on valus kuulata."

"Stalin andis käsu tappa, et oma käsi mitte määrida. Ta oli teada saanud, et naine pettis teda poliitiliselt – ta kuulus rahvavaenlaste gruppi. Selline niinimetatud üheksakümne kahe grupp oli täiesti olemas."

"Allilujeva oli tõepoolest opositsioonis, ta kuulus Stalinile vaenulikku gruppi. Allilujeva kaasosalised kartsid, et naine nad reedab, ning koristasid ta ära."

"Stalin andis valvemeestele käsu naine tappa. Allilujeva oli ta oma armukadedusega ära tüüdanud, ja üldse ei elanud nad juba kaua abikaasade elu. Naine segas Stalinil elamast nii, nagu ta seda soovis – juua veini ja aeleda baleriinidega."

"Allilujevat tulistati, ent teda päästa polnud enam võimalik. Verest tühjaks joostes ütles ta järgmised sõnad: seda tegi Jossif. Ta ei suutnud andestada, et ma Nadja Krupskaja eest välja astusin, kui ta palus Stalinilt halastust. Oma käega, ise..."""

Mind köitis selles uskumatus versioonis loomulikult Nadežda Krupskaja nime ilmsikstulek teise Nadežda tragöödia taustal.

Enesetapu versioon.

"Ta tappis enda, et karistada meest tema matslikkuse, jõhkruse, joomarluse ja kõlvatuse eest. Ta sai tol ööl teada, et Stalin oli teise naise juures, ning ei pidanud vastu."

Neid kuuldusi kirja pannes ei anna ma neile hinnangut. Võin öelda ainult seda, et need kõik tunduvad mulle tõest kaugel olevat.

Kuulame parem inimesi, kes Allilujevat ja Stalinit tundsid.

"Loomulikult armukadedus. Minu arvates alusetu. Oli üks juuksur, kelle juures Stalin habet ajamas käis. Abikaasa polnud sellega rahul... Nii noor... Meid kogunes pärast 7. novembrit Vorošilovite korterisse suur seltskond (teistel andmetel 8. novembril GUM-i, kolmandatel Suurde Teatrisse. – *L.V.*). Stalin muljus leivast kuulikese ning viskas selle kõigi nähes Jegorovi naise pihta (teistel andmetel Tuhhatševski naise, kolmandatel – Suure Teatri näitlejanna pihta. – *L.V.*). Ka mina

nägin, kuid ei pööranud sellele tähelepanu. Justkui see oleks mingit rolli mänginud. Allilujeva oli sel ajal minu arvates natuke psühhopaat. Temale mõjus see vise nii, et ta ei suutnud end enam kuidagi vaos hoida. Tollelt õhtult lahkus ta koos minu naise, Polinaga. Nad jalutasid mööda Kremlit ringi. See oli hilja öösel, ja Allilujeva kaebas minu naisele, et ei see ega teine pole talle meele järgi... Ta rääkis sellest juuksurist... Miks Stalin õhtul flirtis... Lihtsalt juhtus, mees oli veidi joonud, see oli olnud nali. Ei midagi erilist, kuid temasse mõjus. Allilujeva oli väga armukade, mustlase verega. Polina mõistis tema teo hukka. Ta ütles mulle: "Nadjal polnud õigus. Ta jättis Stalini üksi nii keerulisel perioodil.""

Need read on Stalini lähima aatekaaslase Molotovi tunnistused, kirja pandud Feliks Tšujevi poolt. On üldtuntud tõsiasi, et Molotov oli oma juhi poolel. Tema sõnadest kumab Allilujeva hukkamõist. Kuid Molotov istus nendega tol õhtul ühise laua taga, ta teadis teistest märgatavalt rohkem. Temal juba oli, mida öelda ja mida varjata.

"Käimas oli lauskollektiviseerimine, küla nälgis, toimusid massilised mahalaskmised. Stalin oli peaaegu täielikus poliitilises isolatsioonis, kui Allilujeva nõudis, nähtavasti isa mõjutusel, hädavajalike muudatuste tegemist maapoliitikas. Peale selle rääkis külaga tihedalt seotud Allilujeva ema tütrele pidevalt neist õudustest, mis külas sünnivad. Allilujeva rääkis sellest Stalinile, kes keelas tal emaga kokku saada ja teda Kremlis vastu võtta. Allilujeva kohtus emaga linnas, ja tema meeleolu muutus üha kindlamaks. Ükskord ühel peoõhtul (kas siis Vorošilovi või Gorki juures) julges Allilujeva astuda Stalini enda vastu välja, ja mees sõimas ta avalikult kõikide juuresolekul läbi. Jõudnud koju, sooritas Allilujeva enesetapu."

Nii tahtnuks seda tragöödiat näha oma Mehhiko kaugusest Trotski.

"Allilujeva karjus tol surmaeelsel ööl: "Ma vihkan teid kõiki! Milline on teie laud, rahvas aga nälgib!"

Ta oli poliitikas suuresti pettunud, kuigi oli alguses sellest vägagi huvitatud. Pettumus mõjus šokina. Vist Budjonnõi on kellelegi rääkinud, et Stalin sisenes hilja öösel tuppa ning märkas, kui raske bordookardin akna ees liigahtas. Talle tundus, et keegi varjab end kardina taga.

Ta kartis pidevalt vaenlasi, kallaletunge, pelgas, et ta tapetakse, Stalin arvas, et kardina taga varjab end maniakk – ning tulistas kardinasse. Ent kardina taga seisis Nadežda. Mida ta seal tegi, pole teada, võib-olla lihtsalt seisis ja mõtles, vaadates ööpimedusse. Nii kukkuski välja, et Stalin tappis ta kogemata." Sellises interpretatsioonis jäi Allilujeva surma saladus meelde Kamenevi miniale Galina Kravtšenkole.

"Tulnud ükskord 1932. aasta novembris instituudist koju, kohtasin seal N.I.-d (Nikolai Buhharinit. – *L.V.*). Ta oli just saabunud Nadežda Allilujeva, Stalini naise matustelt. Nägin, et ta oli erutatud ja kaame. N.I. ja Nadežda Allilujeva suhtusid teineteisesse suure soojusega; Allilujeva jagas salaja N.I. mõtteid kollektiviseerimisest ning nagu oodanuks sobivat hetke, et talle seda öelda. Nadežda oli tagasihoidlik ja heasüdamlik, hapra hingeelu ja veetleva välimusega naine. Ta kannatas Stalini despootliku ja jämeda iseloomu tõttu. Alles hiljuti, 8. novembril nägi N.I. Allilujevat Kremlis Oktoobrirevolutsiooni viieteistkümnendale aastapäevale pühendatud banketil. Nagu rääkis N.I., visanud poolenisti purjus Stalin konid ja apelsinikoored Nadeždale näkku. Naine ei suutnud sellist jõhkrust taluda, tõusis püsti ning lahkus enne banketi lõppu. Stalin ja Nadežda olid istunud teineteise vastas ja N.I. Allilujeva kõrval (või siis istus üks inimene veel nende vahel, ei mäleta enam täpselt). Hommikul avastati Nadežda Allilujeva surnuna. Tema kirstu kõrval seisis ka N.I. Stalin pidas sel hetkel paslikuks astuda N.I. juurde ja talle öelda, et oli pärast banketti sõitnud suvilasse, kuhu talle siis hommikul helistati ja juhtunust teatati. Siin on vasturääkivus sellega, mida ütles Nadežda tütar Svetlana. Kas Stalin mitte ei soovinud selle oma vestlusega N.I.-ga endalt kõrvale juhtida kahtlusi seoses naise surmaga? Kas tegemist oli mõrva või enesetapuga, seda ma ei tea. N.I. ei välistanud tapmist. Nagu N.I. jutust selgus, oli esimene, kes Nadežda Sergejevnat surnuna nägi (peale lapsehoidja, kes Allilujevat äratama tuli), Jenukidze. Svetlana hoidja otsustas helistada talle, kuna pelgas juhtunust Stalinile esimesena teatada. Kas mitte see polnud põhjus, miks A. Jenukidze koris-tati ära varem kui teised keskkomitee liikmed?

N.I. rääkis, et enne kirstu sulgemist palus Stalin žestiga veel oodata

ning mitte kaant peale panna. Ta kergitas Nadežda pead ning hakkas seda suudlema.

"Mida need pisarad enam väärt olid," lausus N.I. kibestunult. "Ta hävitas Nadežda!"

Sel kurval matusepäeval tuletas N.I. meelde, kuidas ta ükskord juhuslikult sõitis Stalini äraolekul tema suvilasse Zubalovosse. Ta jalutas Nadeždaga suvila ümbruses ja vestles temaga. Suvilasse jõudnud Stalin hiilis vargsi nendeni ja vaadanud N.I.-le otse näkku, tõi kuuldavale hirmsad sõnad: "Löön maha!"

N.I. võttis seda kui nalja, kuid Nadežda võpatas ja läks näost valgeks," kirjutab oma raamatus "Unustamatu" Anna Larina-Buhharina.

"Tõsi, ma polnud Stalini naist küll kunagi näinud, kuid teda meenutav Semjon Budjonnõi rääkis, et tema psüühhika oli kergelt haiglane, et ta irises ja alandas oma meest teiste juuresolekul. Semjon oli väga üllatunud: "Kuidas küll Stalin seda välja kannatab?!"" Nii ütleb marssali lesk Maria Budjonnaja. "Kui juhtus see, kurtis Stalin Semjon Mihhailovitšile: "Missugune normaalne ema jätab oma lapsed orvuks? Minul ju nendega tegelemiseks aega ei ole. Ta tegi ka mind õnnetuks. Olin muidugi halb mees, polnud mul ju aega teda kinno viia."

See enda vaoshoidmine, see hirmus sisemine enesedistsipliin ja pinge, see endasse kätketud rahulolematus ja ärritus, mis seal vedruna üha enam ja enam kokku pitsitub – kõik see pidi ju lõppude lõpuks paratamatult lõppema plahvatusega, vedru pidi end hirmsa jõuga sirgeks lööma..."

Nii juhtuski. Aga ajend polnudki eriti tähelepanuväärne ega avaldanud kellelegi muljet, ajendit kui sellist polevat justkui olnudki. Kõigest pisike tüli revolutsiooni aastapäeva banketil.

"Isa vist ütles talle: "Hõi sina, joo!" Aga tema karjatas: "Ma pole sulle mingi "hõi"!" ning tõusis ja lahkus kõigi juuresolekul lauast." Sellisena paistab ema surma tragöödia ja saladus Svetlanale, Stalini ja Allilujeva tütrele, kes oli tollal 6-aastane laps ning teab seda, mida on kuulnud Molotovilt ja kõige erinevamatelt inimestelt.

"Suhtusin Nadežda Allilujevasse sügava austusega. Ta oli Stalinist

nii erinev! Mulle oli temas alati imponeerinud tema tagasihoidlikkus... Pärast Nadja tappis enda. Ta suri saladuslikel asjaoludel. Aga milline see tema surm ka ei olnud, olid selle põhjuseks mingid Stalini tegemised... Liikus isegi selline kuuldus, et Stalin lasi Nadja maha... Teise versiooni kohaselt (see tundub mulle enam-vähem tõesem) laskis Nadja end maha tema naisevääriku solvamise pärast..."

Seda rääkis Hruštšov, Nadežda töökaaslane Moskva linna parteikomiteest, kel tollal veel kõrgematesse võimukoridoridesse asja ei olnud.

Nagu näha, langevad nii kodused kui parteilised legendid enam-vähem kokku, erimeelsust ei olegi nii palju. Kaasaegsed täiendasid mitte klappivat pilti uute teadetega. Allilujevitel olnud emapoolsest liinist pärilik viga – Olga Allilujeva kannatas psüühikahäirete all. See haigus tabas ka Nadežda vanemat õde Annat, tõsi küll, alles pärast vanglat ja üksikkambrit.

Kõiki Allilujeveid tabas hirmus saatus, peale õigel ajal surnud perekonnapead Sergeid.

Isa...

Hoian palju aastaid mälus täiesti uskumatut lugu, mida rääkis mulle nooruses, viiekümnendate keskel üks vana naisbolševik, kes oli kuulanud loenguid nn. punase professuuri instituudis. Ta palus oma nime mitte kunagi mainida, öeldes, et ei karda midagi, sest praegu selle eest enam istuma ei panda. Kuid tal on lihtsalt häbi, et selline informatsioon võiks olla seotud tema nimega. Ta isegi ei teadnud, kuidas seda nimetada – kas häbiväärseks, ebainimlikuks või lausa elajalikuks.

Tuleb öelda, et mindki haarab praegu, palju aastaid hiljem, kui kavatsesin vanalt bolševikult kuuldut teile jutustada, toosama tunne. Mul on häbi, et selle oletuse avalikustamine on seotud minu nimega. See oletus on väheusutav, õudne, koletuslik.

Kuid kui oled rääkima hakanud, siis ka lõpeta.

Ma ei kirjutanud selle vana bolševiku juttu üles, seetõttu pole mul õigust kasutada otsest kõnet. Ta rääkis mulle, et tundis kolmekümnendate aastate alguses üht vanade bolševike tütart, kes sõbrustas Nadežda

Allilujevaga. Allilujeva kurtis sõbrannale sageli Stalini jõhkruse ja ükskõiksust üle. Nad olid tollal teineteisele võõrad. Allilujeva sõnade kohaselt jõi Stalin palju, lihtsalt lakkus ennast täis, aga Allilujeva juua ei tohtinud, tal oli ema poolt päritud väga nõrk psüühika. Ja üldse ei meeldinud talle juua. Aga Stalin sundis teda, noh, nagu seda grusiinlased osakavad, teiste juuresolekul jooma. Ja naine vihastas, ütles talle häbematusi. Jäänud kahekesi, oli purjus mees täiesti väljakannatamatu. Allilujeva oli mõnikord valmis Stalinit lausa tapma.

Siis veel need naistejutud. Need olid alatud. Ei, Allilujeva polnud armukade, kuid need joobnud mehelikud sonimised solvasid tema eneseväärikust. Purjus Stalin laaberdas ööd läbi, siis magas lõunani. See kõik ärritas Allilujevat. Häbi oli: ümberringi karjutakse "suur Sta-lin!", aga tema pidi seda "suurt" nägema. Ka lapsed ei teinud Allilujevale rõõmu. Kui ta juhtus nendega tegelema, segas mees jõhkralt vahele. Ning siis ei osanud ta enam midagi peale hakata. Ta tunnetas, kuidas tema parimad aastad jooksevad kuhugi liiva või solgiauku.

Allilujeva rääkis sellest sõbrannale avameelselt ning isegi nuttis. Ta oli väga ekspansiivne. Räägiti, et tal tuli ette hüsteeriahooge. Selle sõbranna isa, vana bolševik, käis Stalini juures kodus ja nägi paljutki, millest Allilujeva oli rääkinud. Ta ütles, et Nadežda kutsus joobnud Stalinit teiste ees korrale ning isegi solvas teda.

Ükskord, see oli juhtunud umbes nädal enne 7. novembrit, ütles Allilujeva oma sõbratarile, et varsti juhtub temaga midagi hirmsat. Ta on neetud juba oma sünnist saati, kuna ta olevat üheaegselt nii Stalini tütar kui naine. See on verepilastus, midagi taolist ei tohiks inimühiskonnas olla. Stalin olevat seda talle ise ühe tüli käigus öelnud. Visanud talle näkku: tead, sa oled kas siis minu või Kurnatovski laps. Aga kui Allilujeva soolasambaks tardus, püüdis ta olukorda parandada, öeldes: tegin nalja, tead.

Allilujeva võttis käsile oma ema, kes noorpõlves oli kõvasti ringi aelenud, ja see tunnistas, et oli Stalini ja oma mehega tõepoolest ühel ajal intiimsuhetes olnud. See juhtus kas siis 1900. aasta detsembris või 1901. aasta jaanuaris ja ausalt öeldes ta ei teagi, kumma laps Nadja on,

kuigi ta sarnaneb oma seaduslikule isale, see tähendab, on tema laps.

Siiski hakkas Allilujevale tunduma, et ta on Stalini tütar, aga see tähendab, et oma tütre ja poja õde. Üldse mingisugune jamps. Saatanlik lugu.

Oma elu viimastel päevadel ta arvas, et temataolistel äraneetutel pole maa peal kohta.

Seda tütarlast, Allilujeva sõbrannat, ei näinud pärast Allilujeva enesetappu enam keegi mitte kunagi.

Mingi iidne segadus...

Tahaks arvata, et see on väljamõeldis.

Teistpidi kuningas Oidipus? Või siis Loti ja tema tütarde näide?

* * *

Stalin nuttis teda avalikult taga. Ja haletses ka ennast. Kõik teda ümbritsevad inimesed kirjeldasid tema kannatusi.

Ta otsis naise surma põhjust teiste inimeste halvas mõjus.

Ta otsis põhjust ka endas – polnud pööranud naisele tähelepanu, ei käinud temaga kinos.

Ta oli segaduses – kuidas naine küll võis nii keerulisel ajal teda maha jätta, oli ta ju äsja alustanud arveteõiendamist "rahvavaenlastega".

Ta oli segaduses – naine jättis lapsed temale, kuigi teadis, et ta ei saa neile palju tähelepanu pöörata. Kas naine tahtis teda karistada? Ja karistaski?

Stalin ei abiellunud uuesti. Jutud Kaganovitši pere naistest erutavad Stalini isiklikust elust midagi teada soovijate kujutlusvõimet asjatult.

Maia Kaganovitš, keda kutsutakse ka Stalini laulatamata naiseks, ütles mulle, nähtavasti selle küsimuse puhul juba harjunult kössi tõmbudes: "Oi, see on tõeline jama! Kui see jutt liikvele läks, olin mina alles pioneer. Lootsime kogu perega, et see ei jõua Stalinini."

Jutud käisid ka Kaganovitši arstist õe Roza kohta. Teda on üpris lopsakais värveis kirjeldanud väidetavalt Kaganovitši õepoeg Steven Kagan oma välismaal ilmunud ja meilgi väljaantud raamatus "Kremli hunt".

"Kes oli Roza Kaganovitš?" pärisin ma Kaganovitši minialt Serafimalt.

"Sellist pole olemaski olnud."

* * *

Nadežda jättis Jossif Stalinile surmaeelse kirja, mille sisust peale Stalini polnud nähtavasti keegi teadlik. Mis seisis selles kirjas? Pole raske oletada.

Iga naine, kes saab ekstremaalse surmaeelse võimaluse välja laduda kõik, mis on temasse kogunenud viieteistkümne abieluaasta jooksul, kirjutab kõige tähtsamast – mehe süütegudest tema vastu ning tema kuritegudest üldse.

Tegelikult on erinevused pottsepa naise ja Stalini naise solvumiste vahel vaid nende solvumiste esitamise vormis.

Ning ka erinevus pottsepa ja Stalini vahel on vaid saatuse keerdkäikude ja eneseväljendamise võimalustes.

* * *

Usklike enesetapp on kirikuseadustega vastuolus. Õigeusu kirik ei võimalda enesetapjatele kiriklikku matusetalitust.

Kuid võib-olla polnud bolševikust Allilujevale Jumal ja kirik üks ja seesama? Tema üksildase hinge tragöödia seisnes võib-olla selles, et üritades pöörduda Jumala poole, osutus tal võimatuks katkestada sidemed Jumalat eitava maailmaga.

Varasematel aegadel võis tsaariga konflikti sattunud tsaarinna lasta end pühitseda nunnaks ning leida hingerahu kloostris. Allilujeva ajal hävitati kloostrid kogu Venemaal. Vaikne kauge ja kohmakas Apihharski klooster, kus ta oleks võinud end hästi varjata, purustati just 1932. aastal. Kuid Allilujeva polnud nunna tüüpi naisterahvas. Seepärast lahkus ta sellest maailmast, nagu oli ka siia ilmunud, saladuslikult.

Kas võiks ette kujutada Nadežda Allilujeva sarnast naist Lenini kõrvale?

Ei.

Kas võiks ette kujutada Krupskaja sarnast naist Stalini kõrvale?

Kui teda nooremaks ja ilusamaks teha, siis isegi võiks.

Mida sellest järeldada? Aga seda, et mehelik valitsev maailm ei kannata enda kõrval iseseisvat naist, kes ei sula temaga ühte. Selline naine tuleb kõrvaldada, kas siis oma käega või naise enda käega. Kuidas parajasti välja kukub.

Kaks Nadeždat...

Nadežda Stalina kandis hoopis teistsugust ettemääratust kui Nadežda Lenina.

Ta polnud ei vanatüdruk ega sinisukk, vaid pooleldi neiu, poolenisti laps.

Ta polnud pärit vanglatest ja asumistelt, vaid lastest tulvil õdusast kodust.

Ta polnud lastetu, keda pidi soojendama üleliiduline armastus laste vastu, vaid ema, kelle tundeid jahendasid pisivajadused ja parteilised sekeldused.

Ta ei allutanud oma lootusi ja haruldasi võimeid mehele, vaid seisis alistumatult mehe ees oma lootuste ja väheste annetega.

Tal polnud ees pikka elu ja illusioone eesmärgist, vaid varajane surm ilma illusioonideta suurtest eesmärkidest.

Krupskaja – kindel Nadežda. Naine ajastu sünnihetkest.

Allilujeva – illusioonideta Nadežda. Naine ajastu ümbersünnist.

Allilujeva enesetapp – kasutu protest mehe türannia vastu naise üle.

Tarbetu hädasignaal inimkonnale saabuvaist ohtudest, mis tulenevad võimust.

Südametunnistuse hääl Kremli naiselt, kes ei tahtnud öelda üht ja teha teist.

Väljalend Kremli kuldsest puurist surematuse avarustesse.

Enesetapja psühholoogia jääb allesjäänuid igaveseks intrigeerima. Analüüsimine kui selline annab vähe. Kõikidel juhtudel on vaid üks kokkulangevus – enesetapja pole viimse hetkeni kindel, et ta just selliselt käitub.

Kui Veronika Polonskaja jäänuks Majakovskiga, kas siis jäänuks ka Majakovski elama? Kui Marina Tsvetajeva leppinuks oma pojaga ära enne tema kodust väljumist, kas siis oleks Tsvetajeva end üles poonud?

Kui Stalin sisenenuks õrnade sõnadega, kas siis jäänuks ka Allilujeva elama?

Kui see oli enesetapp...

* * *

Naise surm vabastas Stalini käed. Paljud ennustavad ja oletavad, et kui Allilujeva poleks end ise tapnud, oleks Stalin ta koos teiste "rahvavaenlastega" likvideerinud.

Mina arvan teisiti.

Allilujeva oleks igal juhul kätte maksnud ning Stalin oleks leitud verisena vannist.

Kas ta oli nagu Charlotte Corday, kes ei suutnud oma tegu sooritada?

Aga kui Allilujeva oleks tõepoolest Stalini tapnud, kus oleksime siis praegu meie? Kas siinsamas?

NÕUKOGUDE ESTER

Mööda maailma uitab juba sajandeid kuuldus, mis on muutunud lausa legendiks. Pidavat olema mingi ühtne juudi keskus, mis saadab üle ilma laialipudenenud juutidele hädavajalikke juhiseid selleks või teiseks elujuhtumiks.

See keskus olevat sajandivahetusel, aga võib-olla ka varem, käskinud juuditaridel abielluda igas suhtes perspektiivikate vene meestega, kes püüdlevad võimu juurde. Naistel tulevat mehi igati sel teel aidata, avaldada neile mõju ning pärast edu saavutamist suunata meeste valitsustegevus sellele juudikeskusele vajalikku voolusängi.

Arvan, et nii kuuldus kui legend pärineb juba eelajaloost, täpsemalt Vana Testamendi Esteri-raamatust.

Just nimelt temaga, juudi kaunitariga abiellus Pärsia šahh Artaxerxes. Esteri vend Mordokai hoiatas šahhi ohu eest ning pälvis valitseja usalduse. Artaxerxese õukondlane Haman rääkis aga šahhi pehmeks juudid puruks lüüa ning võtta nende raha oma riigikassasse, lootes, et koos teistega tapetakse ka tark Mordokai.

Ent Mordokai saatis julma šahhi juurde oma õe šahhitar Esteri, kes palus säästa tema rahva elu ja hävitada nende vaenlased.

Šahh kuuletus, käsk kõikide juutide likvideerimise kohta sai ära muudetud, ning juudid, hävitanud oma vaenlased, elasid seni, kuni valitses šahhitar Ester, igati õnnelikult.

Kahekümnenda sajandi Esteril polnud Venemaalt oma Artaxerxest kerge leida. Nikolai Teine oli juba hõivatud, ja ka tema ümbruskond (erinevalt iidsetest õukondlastest) ei hoolinud juuditarist abikaasast, olgu see kas või ristitud.

Esteritel tuli laskuda revolutsioonilisse ringkonda, hüljata mõnedki hüved ja ületada paiksuse piirid.

Suur grupp juudi tütarlapsi lendas kahekümnenda sajandi algusaastail oma elukohtadest vastu revolutsioonifanfaaride kutsele. Tütarlapsed olid väga erinevad. Kuid neis kõigis oli üks ühine joon, mis kütkestas "lihtsaid poisse" Luganskist, Mariupolist, Smolenskist ja teistest kohtadest, kaasa arvatud Moskvast ja Sankt-Peterburgist. See oli mingi selgelt tunnetatav eksootilisus, peaaegu välismaisus, mis ei olnud omane neile naisterahvastele, kelle hulgas need "lihtsad poisid" olid üles kasvanud.

Omast kohast oli tütarlastele ilmselgelt meele järgi slaavi mehealge julgus ja uljus, nende suurriiklik päritolu tundus kaitsena, mida polnud oma paiksuse tõttu võimelised pakkuma oma rahvusest mehed. Niiviisi olid paljud parteijuhid ja neid ümbritsevad inimesed revolutsiooni alguseks ja ka hiljem (kahekümnendateks-kolmekümnendateks aastateks) abiellunud juuditaridega, nagu näiteks Vorošilov, Molotov, Kirov, Dzeržinski, Lunatšarski, Kamenev, Kossarev, Andrejev ja Poskrebõšev. Mõned juutidest juhid abiellusid aga venelannadega. Näiteks Trotski, Zinovjev ja Sverdlov. Arvan, et nemad leidsid venelannades oma eksootika.

Inimlikus mõttes oli asi selge ja loomulik. Arvan, et kogu inimkond jõuab ükskord aastatuhandeid kestnud julmade etniliste sõdade tagajärjel selleni, et maailma hakkab valitsema mingi segatüüp, seni võitlevad inimesed üksteisega põhjusel, mis karva veri kelleski voolab, arvates, et tema veri on etem.

Kõikide rasside ja rahvuste naistele on igasugune natsionalism juba oma olemuselt võõras. Naised on oma olemuselt mehele avatud, mõtlemata, millisest rahvusest ta on. Naised on oma olemuselt internatsionaalsed.

Ent valitsev mehelik maailm ei anna naisele kunagi õigust tema ühiskondlikule häälele etniliste küsimuste lahendamisel. Ja meheliku võimu aastatuhanded teevad oma töö: kui mehele vaja, saadab ta etteotsa oma naise, käskides surmahirmus naist talitama tema loomusele kohatult. Ja naine tegutsebki selliselt, kuidas käsib mees, juba ette teades, et midagi head sellest tulla ei saa.

Sajanditepikkused võitlused maa pärast – ka see on meeste asi. Sajanditepikkused sõjad väljapääsu eest merele, õiguse eest vallata raua-, vase- või kullamaaki – ka need on mehelikud mured.

Naistel, kuigi eri rahvustest, selliseid probleeme pole. Naine ei ihka maad valitseda. Talle on juba geneetiliselt sisse kodeeritud, et mitte maa ei kuulu inimesele, vaid inimene maale. Ükskõik, millised oleksid teised naise vajakajäämised, ühe rahvuse üleoleku idee teise rahvuse üle pole talle omane. Muidugi on olemas naisi, kellele see idee võõras pole – ja neid on üksjagu. Kuid nad on kõik ökoloogiliselt üdini lõhestatud olevused, seda kas siis oma olemuse vahetumisega meheliku olemuse vastu või selle allutamisega mehelikule maailmale.

Paljud naisrevolutsionäärid olid sellised, ja seda olenemata oma rahvusest.

Ma ei tea, kas selline omi tüdrukuid perspektiivikate noormeeste juurde lähetav juutide keskus on olemas, kuid ma tean, et asumistele, vanglatesse ja emigratsiooni laialipuistatud bolševike keskus eelistas ilmselgelt ühtse revolutsioonilis-bolševistliku eesmärgiga naiste-meeste perekondadeks ühinemist – seda sõltumata rahvuslikest ja religioossetest eripäradest.

Klassikaline näide sellisest abielupaarist on Vorošilovid – Jekaterina ja Kliment.

* * *

Nii näevadki ilmavalgust need leheküljed, kus aeg-ajalt ilmutan end ka mina oma mälestustega. Need on pärit lapsepõlvest, neis ei ole tõhusat kaastegevust, kokkupuudet Kremli eluga. Ma ei ole kunagi elanud Kremli kõrgtasemel elu ja pole kunagi sõbrustanud Kremli juhtide lastega. Nad ei tundnud minu vastu huvi ja mina nende vastu ka mitte.

Minu eakaaslased "sealt", vähemalt need, keda mina teadsin, tundusid igavatena: noormehed olid huvitatud džässist, ameerika filmidest ja viinast; tütarlapsed võistlesid üksteise ees hilpude ja ilusate peigmeestega, kes ihkasid pääseda Kremli ringkonda. Üks sellise ringkonna noormeestest, kes minuga loiult kurameerida üritas, ütles ükskord Kremli laste kohta järgmist: "Me kõik elame kommunismis, et kunagi

kukkuda alla sotsialismi. Ülesanne seisneb selles, et see juhtuks võimalikult hilja."

Ühe sellise mehehakatise pruudiks saamiseks polnud ma piisavalt "kremlilik" ja piisavalt blondiin. Ja ühe Kremli tüdruku meelest polnud ma tema sõbrannaks saamiseks küllalt "kremlilik" ja elegantne.

Minul oli oma ringkond, ja ma tundsin end seal igati hästi.

Tegelikult polnudki mingisugust ringkonda. Mind ümbritsesid raamatud, omad ja võõrad luuletused . "Üksik värsitreial" – nii kutsus mind isa. Ja tal oli õigus.

* * *

1941. aastal evakueerus meie perekond Harkovist (isa töötas seal konstruktoribüroo sekretärina) Nižni Tagili. Seal möödus neli sõjaaastat. Neljanda aasta lõpus pani isa minu ja ema lennukisse ja saatis Moskvasse. Sealt pidime lendama juba sakslastest vabastatud Harkovisse. Harkovisse oli jäänud kogu meie sõjaeelne elu, ja ema tahtis kannatamatult kõike oma silmaga näha.

Lend oli väga ränk. Mul keeras sisemus pahupidi, ümbritsev jõudis minuni suurte raskustega. Mäletan, et seadsime end sisse võõrastemaja "Moskva" ühes väikeses numbritoas. Aknast paistis Kreml, kuid mitte otseplaanis – selle müür kulges kuidagi vasakule. Minu esimene öö võõrastemajas möödus jampsides.

Ema äratas mind varahommikul. Oli alles pime. Ta aitas mul kiiresti riietuda ja rääkis, et kohe tuleb onu Petja Vorošilov, keda ma peaksin mäletama – ta oli käinud meie juures Nižni Tagilis. See onu viib mu seniks, kuni ema on hõivatud, oma ema juurde. Kuid ema vabaneb varsti ja toob mu sealt siis ära.

Vastuseks sellele jutule oli mul tahtmine ulguda, magada, süüa ja juua. Kuid ma olin juba suur, oskasin kannatada.

Saabus onu Petja. Ma tundsin ta kohe ära, sest nii tema kui minu isa olid tankikonstruktorid. Ta võttis mu käekõrvale, pani auto tahaistmele ja seadis end minu kõrvale. Juhi kõrval istus üks sõjaväelane. Tundub,

et jõudsin isegi tukkuma jääda, sest kuidagi väga kiiresti olime äkki mingisuguse välisukse ees. Väljusime autost ning sisenesime eredalt valgustatud teise korruse koridori. Onu Petja lükkas ukse jalaga lahti ning tema hõike peale astus esile tumedapäine sileda soenguga, suur tõsise ilmega vana naisterahvas. Ta juhatas mind kööki, ja onu Petja kadus. Kõige tähtsam, mida ma märkasin ja millest ka lõplikult ärkasin, oli tema uskumatult ilus valgest atlassist üle kogu pinna paradiisililledega kaetud maani hommikumantel. See oli tehtud Saksa trofeematerjalist, hiljem võis selliseid hommikumantleid näha ka Uraalis, neid lasid endale õmmelda tehasteülemuste prouad. See naisterahvas pani mind sõnagi lausumata laua taha istuma, kallas kakaod (!), määris saiale võid ja pani sinna veel tükikese roosakat vorsti. Mul on selle võileiva maitse siiani suus. See Kremli eine oli mulle Nižni Tagili tehaseasulas olnud täiesti undmatu asi. Sõime üldse kasinalt, kuigi neljakümne neljandal aastal tekkisid juba nn. Ameerika pakid. Kuid meie peres peale sealihakonservi midagi muud neist kingitustest ei liikunud.

Senikaua kui ma jõin ja sõin, astus kööki Klim ja ütles sellele naisele: "Vanaema, anna minule ka." Ta oli kasvult minust väiksem, kuigi võis arvata, et samavanune. Oli näha, et ma ei meeldinud talle karvavõrdki. Me sõime, läksime tema tuppa, ja ta andis mulle oma raamatuid vaadata. Sirvisin need läbi. Kuigi nad olid ilusad ja värvilised, olid nad minu jaoks liiga lapsikud. Selleks ajaks olin neist juba üle kasvanud. Minu üheksa elatud aasta jooksul oli mul juba oma raamatukogu.

Seal, Uraali tehaseasulas kuulus meie peresse palju sugugi mitte sugulõssa kuuluvaid naisi, ema sõbrannasid, kes olid evakueerunud kui sugulased. Nende hulgas oli ka tädi Tanja Jegorova, endine mõisaproua. Too oli kuskilt välja otsinud ühe kurttumma mehe, kes tõi raha eest meie majja raamatuid.

Teadmata midagi Nadežda Krupskaja keelustamistest, lugesin ma ennastunustamiseni selliseid kahjulikke raamatuid, millest Krupskajal oleksid ihukarvad püsti tõusnud – siin leidusid Maupassanti "Üks inimelu", Dostojevski "Sortsid", Lidia Tšarskaja teoste täielik kogu, "Anna Karenina" ning Anastassia Verbitskaja "Õnne võtmed". Mis oli

mulle mingi Klimi poolt sokutatud lasteraamat!

Pärast viis Klim mind ühe teise poisi, kas siis Jura või Serjoža korterisse. Seal, avaras toas, seisis suur kuusk, mida me kolmekesi ehtima hakkasime. Poisid tassisid kohale treppredeli, ja mina ronisin siis kõige kõrgemale. Nemad ulatasid alt ehted mulle kätte ja juhatasid, kuhu need riputada.

Avatud uksest sisenesid äkki märkamatult tuppa kolm-neli meest ning jäid ukse juurde seisma. Kõige eesmine oli mulle sealt kõrgelt väga hästi näha – valuliselt tuttav, mitte eriti suur kaitsevärvi frentšis mees, täpipealt selline, nagu teda oli joonistatud piltidel ja kujutatud fotodel, kuigi mitte mustade, vaid laiguliste juustega. Vuntsid tundusid küll mustad olevat. Juuksed olid siiliks pöetud ja seisid pealael püsti, ääristades mulle sealt ülevalt nii hästi näha olevat paljakut.

Ta tõstis pilgu, vaatas kuuske ja mind, kes ma olin redelil kükkasendisse kangestunud.

"Oled kõrgele roninud, kui kukud, võid haiget saada!" ütles ta mulle, nagu tundus, aktsendiga, ning kõik need kolm-neli inimest läksid läbi selle toa teise. Aga minul hakkas süda nii tormiliselt kuskil kurgus pekslema.

Mingisugused mehed viisid meid sellest toast kiiresti minema ja meie Klimiga läksime tema koju lõunat sööma.

Klim ütles vanaemale: "Stalin tuli sinna."

Sel korral istus tema vanaema samas atlasshommikumantlis meiega koos lauas, toitu aga serveeris üks teine naisterahvas. Taas oli kõik väga maitsev, ent mulle jäi meelde ainult kirsikompott – kirss on minu lemmikpuuvili.

Õhtul sain ema käest teada, et olin viibinud marssal Vorošilovi kodus, ja et naine hommikumantlis oli tema naine Jekaterina, onu Petja nende poeg ja Klim pojapoeg.

Jutustasin emale, et nägin Stalinit ennast ning et Stalin ütles just nimelt mulle, aga mitte kellelegi teisele need sõnad: "Oled kõrgele roninud, kui kukud, võid haiget saada."

Selle peale sõnas ema: "Ära fantaseeri."

Kuid mina väitsin vastu, et küsi Klimilt, ja ema jäi nähtavasti siiski uskuma: "Näed siis, aga ise ei tahtnud veel minna."

Ma ei rääkinud sellest oma "kohtumisest Staliniga" kellelegi, kuna taipasin, et mitte keegi seda ei usuks. Samuti ütles mulle mingi vaist, et sellel kohtumisel ei olnud mitte mingisugust tähtsust ei mulle ega temale.

* * *

Ma ei kohanud Vorošilovi naist enam kunagi, kuid mingil moel tuli meie peres ükskord temast juttu ning mu mällu kerkis momentaanselt selle paksu vana naise igav kuju.

Justkui selle ümberlükkamiseks on olemas Roman Guli raamat "Punased marssalid". Ta kirjeldab seal Vorošilovi naist luksuslikes värvides: "Ta lausa lendab oma karakullmantoos sõjaväeautos istudes läbi linna. Ning paljud selle linna tšekistid vaatavad kõõrdi armeekomandöri naise tegelemisele oma tualettidega... Sinepikarva maja kolmandal korrusel magab punasest puust laias voodis armeekomandöri abikaasa, elegantne naine Jekaterina Davidovna. Ent staabis on siiani pläruhais, süljelärakad, lärm, sõim..."

Minu mälestusi ja Roman Guli poolt kirjeldatud aega lahutab kakskümmend kuus aastat. Kas tõesti võis ta nii muutuda? Võis.

Aga võib-olla nägime me teda erinevate pilkudega?

Revolutsiooni võitude eufooria, sõjaaja kõikelubavus, Vorošilovi kuulsuse apoteoos – ning tema, armeekomandöri abikaasa.

Kust siis Jekaterina tuli ning mil moel sulas tema saatus elu viimse hetkeni ühte Vorošilovi ja Kremliga?

* * *

Granovski tänava suures korteris elab tänaseni Nadežda Vorošilova, tollesama onu Petja, kes mind Vorošilovite juurde viis, naine – nüüd küll juba lesk, ning kahjuks enneaegselt surnud Klimi ema.

Siia korterisse kolisid Vorošilovid Hruštšovi ajal. Selle epohhi hing on säilinud revolutsioonieelses modernstiilis kapis, mis võtab enda alla poole söögitoast, suures lauas – Kremli peredes armastati silmatorkavalt suuri laudu, mida täiendavad Kliment Vorošilovi, poja Pjotri, naise Nadežda ja nende laste Klimi ja Vladimiri suured paraadportreed. Nendega on hakkama saanud tol ajal moes olnud valitsuskunstnik Aleksandr Gerassimov.

Mulle, kes ma nooruses naersin nende Gerassimovi soperdiste üle, tundusid need portreed praegu huvitavad.

Tundsin jalamaid ära selle onu Petja, kes mu Vorošilovi Kremli korterisse viis; nägin noort Nadjat, imekena tütarlast, justkui venepärast hertsoginna Albat, keda iseloomustavad jooned tungisid kohe esile minu vastas istuvas vananevas Nadeždas.

Vaid rahvakomissar Klim Vorošilov ei jõudnud oma lõuendilt minuni – teadvus oli liialt harjunud kuju stereotüübiga, et temas veel individuaalsust märgata.

Jekaterina Vorošilova portreed seinal ei rippunud.

Talle ei meeldinud poseerida.

Nadežda Vorošilova meenutas ja rääkis, ning tema räägitust ilmutas mulle end nagu peeglis teine, mulle võõra Jekaterina Vorošilova nägu.

"Ta sündis Mardarovka külas, väljaspool asustust väga vaeses paljulapselises juudi perekonnas, tal oli kaks venda ja kolm õde. Tema neiupõlvenimi oli Gorbman, eesnimi Golda.

Tüdruk sai vähekese kirjaoskust ning unistas Mardarovkast välja rabelda. Ta sõitis Odessasse, kus õppis pesuõmblejaks.

Tundes vajakajäämisi üldhariduses, hakkas Golda käima täiskasvanutele mõeldud koolis, seal oli õpetajaks tulihingeline revolutsionäär Serafima Gopner.

Mardarovkast pärit tütarlaps tõmmati erilise vaevata revolutsioonilisse tegevusse. Ta astus esseeride parteisse ning esseerina ta 1906. aastal Arhangelski kubermangu välja saadetigi. Seal oli palju erinevatesse parteidesse kuuluvaid asumiselesaadetuid. Peamiselt mehi. Iga revolutsioonimeelne pagendatud tütarlaps oli justkui valguskiir pimeduses.

Paljud revolutsioonilised romaanid said alguse just asumisel.

Ka Golda Gorbmanil algas seal üks armulugu. Avel Jenukidzega. Kuidas see kõik algas, pole teada, teada on vaid see, et suhe katkes.

Hiljem hakkasid pagendatud märkama mustasilmset naisesseeri asumiselesaadetud väikest kasvu sümpaatse ja ülemeeliku bolševiku Klim Vorošilovi seltsis."

Nadežda Vorošilova pajatusest kumab läbi ühe naise hingedraama.

Avel Jenukidze oli oma hiilgava välimuse ja grusiinlase temperamendiga alles äsja rongis flirtinud kindralkuberneri tütre Salomejaga – ning nüüd siis Mardarovkast pärit pesuõmblejanna!

Jekaterinale oli Jenukidze täht. Mehele Jekaterina vaid hetkeline kiindumus, kui üldse kiindumus. Ja seda asumisel, sest kedagi teist polnud võtta.

Mardarovka-tütarlapse jõud seisnes selles, et ta ei jäänud oma ülelamiste külge rippuma, ei hakanud nutma, vaid leidis ruttu väärilise vahetuse. Jaa, jaa, väärilise. Kui ta Avel Jenukidzega tundis end sõltuvana, ebakindlana ja tulevikuväljavaadeteta, siis Klimiga oli ta rohkem kui paigas. Tööline ja pesuõmblejanna – tõeline võrdsus.

"Jekaterina Davidovna omas suhetes Kliment Jefremovitšiga erilist takti," jätkas Nadežda Vorošilova oma juttu. "Ta tõstis mehe kohe alguses enda ette pjedestaalile, mees oli esimesest hetkest kogu tema elu. Ta ei kahelnud kunagi Vorošilovi tegude õigsuses, ta ei lubanud endale mehe arvustamist, ta oli täienisti andunud mehele, tema tööle ja ettemääratusele. Mitte miski ei suutnud kogu elu vältel teda sellelt teelt väärata. Täielik harmoonia. Palju aastaid hiljem, juba pärast Jekaterina Davidovna surma jutustas mulle Kliment Jefremovitš, et naine oli esimesest hetkest tema vastu piiritult aus, rääkides mehele kõigest, mis oli toimunud tema ja Jenukidze vahel, et mees ei saaks talle kunagi etteheiteid teha ja et nende vahel poleks kunagi mingeid arusaamatusi."

Vorošilov agiteeris oma sõbranna kiiresti bolševikuks. Käies kõrvu mehega, võttis naine omaks ka tema vaated.

Võib-olla soovitas juuditaril nii käituda mingi keskus? Sel juhul – kes andis samasuguse soovituse venelannast Nadežda Krupskajale?

Ning üldse, et endale ette kujutada ohtlike ettevõtmistega tegelevat ja asumisele sattunud Luganski töölist perspektiivika mehena, on vaja suurt kujutlusvõimet. Nähtavasti ei seisnenud arusaam sajandialguse revolutsionääride perspektiivist mitte elu-olu reaalides, vaid eelaimustes.

"Jekaterina Davidovna vabanes asumiselt varem kui Kliment Jefremovitš. Naine sõitis ära, mees jäi. Kuid lahusolek osutus lühikeseks, sest Jekaterina Davidovna tuli mehe juurde tagasi. Pagendatuga koos elamist lubati (täpselt samuti kui Leninil Krupskajaga. – *L.V.*) ainult pärast õigeusu kirikus laulatamist. Kuidas saab seda teha aga juuditar?

Ta astus õigeusku ning sai Jekaterinaks. Nad laulatati kohe. Sellest teada saanud, oli naise vanemate tuju rikutud. Mardarovka sünagoogis needis kohalik rabi ta suure rahvahulga ees ära. (Millegipärast polnud ta legendaarse keskuse juhtnööridega, mis pidid selliste abielude sõlmimist ergutama, kursis. – *L.V.*)

Vorošilovi pagendus lõppes ning ta sõitis naisega Luganskisse, oma sünnipaika. Oma hundipassiga ei leidnud ta kuskilt tööd. Elatist teenis pesuõmblejannast naine."

1917. aasta aprillis sõitsid kõik bolševikud kokku Petrogradi, et kohtuda Leniniga. Siin oli ka Vorošilov koos Jekaterinaga. Naine sai Petrogradis kokku oma õpetaja Serafima Gopneriga, kes andis Vorošilovale bolševike parteisse astumiseks soovituse. Ja pärast 1917. aasta oktoobrit algas Jekaterina Kremli-elu, mis kestis 1959. aastani, tema elu lõpuni.

* * *

Ta oli kogu Kodusõja Kliment Vorošilovi kõrval, oli temaga Tsaritsõni rindel... Temast sai ortodoksaalne parteilane, kelle jaoks ei eksisteerinud keskteed. Ta ei teinud kellelegi, kõige vähem iseendale hinnaalandust. See osutus ümbritsevatele inimestele kaunikesti keeruliseks. Kõik imestasid, kuidas nad küll kahekesi koos elatud saavad – kontaktne, heasoovlik ja rõõmsameelne Kliment Vorošilov ning karm, kidakeelne, isegi sünge ja ideeline Jekaterina...

"Tal ei olnud sõrmuseid, kõrvarõngaid, ta põlgas ehteid. Kui olid

minu pulmad, ütles ta mulle kategoorilises toonis: "Ära mõtlegi kõrvarõngaid külge riputada,"" meenutas Nadežda Ivanovna. "Ta kandis alati rangeid, peaaegu mehelikke kostüüme – justkui mundrit. Tõsi, need kostüümid olid väga hästi õmmeldud, ta oli ise hea õmblejanna, ja hoidis silma peal, mil moel tehakse tema riideid."

* * *

1918. aastal oli Jekaterina Vorošilova Tsaritsõnis esimese ratsaarmee naisnõukogu liige. Ta tegeles kodututе lastega – suunas neid lastekodudesse. Talle hakkas väga meeldima Petja-nimeline poisike ning ta näitas teda alguses Budjonnõile.

"Milline käharpea!" oli see vaimustuses.

Jekaterinal oli tõsi taga. Ta teadis, et neil ei saa Vorošiloviga lapsi olema – tema esimese armuloo tagajärg. Aga see poiss puges hinge. Ta kutsus mehe Petjat üle vaatama. Vorošilov vaatas ega mõelnud kaua.

Pjotr Vorošilovi meenutused: "Jekaterina Davidovna hoolitses minu, poisikese eest väga hästi. Ta õmbles kõik naiste lõigete järgi, mis olid talle jäänud neist aegadest, kui ta veel pesuõmbleja oli. Üldse tegi ta kõik minu jaoks ise. Alles siis, kui me elasime Rostovis, tekkis majja guvernant Lidia Ivanovna, kes rääkis saksa keelt ja õpetas seda mullegi.

Minust sai Vorošilovite poeg 1918. aastal. Olin siis nelja-aastane."

Ei Jekaterina ega Kliment Vorošilov öelnud Nadeždale kordagi, et tema mees Petja polnudki nende lihane poeg, kuigi teadsid, et see oli kõigile teada. Kliment tõreles, noomis ja vihastas poisi peale nii, nagu vihastatakse lihaste laste peale. Igasuguste kompleksideta.

Kahekümnendail aastail elasid kõik Kremli inimesed demokraatlikult koos oma abilistega ühes korteris, süüa tehti kordamööda. Suvilas oli kõik võrdsetel alustel. Petja sai lapsepõlves võtta, kui kokatädi saatis teda leiva järele, aga temal polnud tahtmist minna. Vorošilov läks pöörast viha täis, ajas teda ümber lilleklumpi taga, tahtes tal kõrvad tuliseks teha...

Pjotr armastas Vorošilovit ja Jekaterinat nagu oma lihaseid vane-

maid. Kui Kliment Vorošilov 1969. aastal suri ning asi puudutas päran-dust, siis probleemi, et Pjotr oli vaid Vorošilovite kasupoeg, esile ei kerkinud – ta oli oma.

* * *

Jekaterina Vorošilova sõitis Petjaga Tsaritsõnist Moskvasse 1919. aastal. Alguses elati "Metropolis", Kremlisse koliti hiljem. Jekaterina õppis ja töötas ning sõitis lapsega armeekomandöri kannul mööda maad ringi. Ta lõpetas kõrgema parteikooli, läks tööle ajalehe "Bednota" toimetusse ning naases hiljem parteikooli, kus töötas palju aastaid par-teikabineti juhatajana. Viimased surmaeelsed kolm-neli aastat oli Jeka-terina Vorošilova Lenini muuseumi direktori asetäitja. Ta oli range, karm, tõre. Õiglane. Parteilisus ise. Jekaterina enda vennatütar kutsus teda avalikult "parteitädiks".

1928. aastal jäi Jekaterina raskelt haigeks. Ta elas üle keerulise ope-ratsiooni, mis tehti välismaal.

Sellest ajast peale hakkas ta tüsenema, muutus kogukamaks ja koh-makamaks. Ta armastas väga lapsi ning Petjast üksi oli tema emalike tunnete jaoks selgelt vähe. Vorošilovid võtsid enda juurde veel kaks last: Jekaterina õetütre Truda ning Klimenti vennapoja Kolja.

Majja võeti ka Frunze lapsed Tanja ja Timur .

Armeekomandör Mihhail Frunze oli surnud pärast operatsiooni. Selles oli tollal mõningaid saladusi. Liikusid kuuldused ja sosinad, et arstid tapsid ta kõrgemalt poolt saadud käsu kohaselt.

Õli valas tulle kirjanik Boris Pilnjak-Vogau jutustus, kus ta selgelt vihjas just sellisele situatsioonile. Eriti pärast seda, kui ajakirjas "Novõi Mir" 1926. aastal ilmunud jutustuse eessõnas mainis Pilnjak ise, et pea-tegelase Gavrilovi isikus pole midagi ühist Frunzega ning et ei maksa otsida analooge.

See selgitav märkus hakkas, nii imelik kui see ka pole, tööle vastu-pidiselt. "Krasnaja Nova" peatoimetaja Voronski, kellele Boriss Pilnjak-Vogau oma jutustuse oli pühendanud, kirjutas "Novõi Miri" toimetu-

sele ja teatas, et lükkab pühenduse tagasi, sest see "kujutab endast õelat laimu meie partei aadressil".

Mingil moel puudutasid kuulujutud jutustuse "Armeekomandöri tapmine" ka Vorošilovit, kelle käsi olevat justkui selles loos mängus olnud.

Frunze ja Vorošilovi sõprus oli üldtuntud. Ja kui Keskkomitee otsis lahendust, mida võtta ette Frunze orvuks jäänud lastega, osutus Voro-šilovi eestkoste iseenesestmõistetavaks. Nii tulid Vorošilovite majja Tanja ja Timur. Vorošilova hakkas neid, eriti Tanjat väga armastama, oli ta ju kogu elu unistanud tütrest, ning kogu oma armastusega Tanja vastu lükkas igasuguse klatši ümber.

* * *

Mida enam ma Nadežda Vorošilova mälestusi kuulasin ja neid oma pooleldi unustatud aistingutega võrdlesin, seda enam mulle tundus, et Jekaterina kuju nagu kahestus ja et ta ei olnud päris selline, milline ta paistis kolmekümnendail aastail. Ning tal oli, mida oma noorpõlvest Kremli müüride teraste silmade eest varjata. Ei, ei, mitte kriminaalset, pigem vastupidist – elusat, loomulikku, inimlikku. Olin millegipärast kindel, et Jekaterina polnud kaugeltki mitte alati olnud sünge vana naine, millisena ta tundus mulle minu lapsepõlveaastate "kõrgusest", ja et ta polnud mitte alati olnud "parteitädi".

Jekaterina Vorošilova lühike kirjeldus, mille esitas Roman Gul, on kõigest pintslitõmme, joon, mis võetud teiste inimeste sõnadest.

Esitan siinkohal konkreetse meenutuse pealtnägijalt, sündmustes osalejalt Z. Arbatovilt, kes töötas aastatel 1917–1922 Jekaterinoslavlis nõukogude organites. Tal tuli töö asjus kohtuda nii Vorošilovi kui Bud-jonnõiga ning viibida isegi nende kodus. Vene revolutsiooni arhiiv on säilitanud tema mälestused.

"Jekaterinoslavli sotsiaalabi osakonda juhatas Šaljahhin. Ta kuulutas oma töö esimesist päevist peale, et osakond toidab riigi arvel parasiite, väikekekodanlikku kontrrevolutsioonilist massi. Aga nende arvelt võiks

suurendada punaste invaliidide, nende leskede ja parteitöötajate leskede toetussummasid. Tõstatanud täitevkomitee istungil selle küsimuse, tegi Šaljahhin ettepaneku otsida võimalusi pensionäride vaikseks hävitamiseks. Ta tegi justkui naljatades ettepaneku ehitada suur krematoorium, ajada kõik vanaeidekesed-taadikesed ahju ning vabastada sotsialistlik riik momentaanselt sadadest tuhandetest parasiitidest.

Šaljahhin võitles pensionäridega üle kolme kuu ning peatas pensionide väljamaksmise, kuni kohale jõudis Vorošilovi naine, kes tollal oli Budjonnõi esimese ratsaarmee revolutsiooninõukogu liige. Asunud Šaljahhini asemel osakonda juhatama ning seisnud nõukogude võimu kõikide dekreetide tingimusteta täitmise eest, andis ta korralduse välja maksta pensione kõikidele pensionäridele nende väljamaksmise keelustamise ajast alates."

Braavo, Jekaterina Vorošilova! Olin õnnelik, kui need teated arvukatest revolutsioonimälestustest avastasin. Olgu need read nagu tänusõnad teie 1944. aasta detsembrilõpu sünge külalislahkuse eest. Olen rõõmus, et saan teie isiksust esimesena kirjeldada ning tahaksin osutuda maksimaalselt objektiivseks. Seepärast jätkaku minu asemel oma meenutustega Z. Arbatov, kes ei põlenud erilisest armastusest bolševike vastu.

"Pensionärid piirasid sotsiaalhooldusosakonna rändtirtsuparvena ümber ning kogu riigikassas asuv osakonna raha, mis oli ette nähtud kolmeks kuuks, sai pensionäridele välja jagatud... Siis kuulutas Šaljahhin Vorošilovale avaliku sõja, agiteerides tema vastu nii täitevkomitees kui parteis ning igal pool mujalgi talle sobival juhul. Šaljahhini agitatsioon kandis vilja suurt vaeva nägemata, kuna Vorošilova sarnanes vähe proletaarlasele. Ta oli alati elegantselt ja pidulikult riides – talvel kallihinnalises ja moodsas karakullmantlis ning suvel nooblis siidkeebis. Vorošilova, keda alati ei kutsutudki "seltsimeheks", vaid Jekaterina Davidovnaks, kujutas endast daami keskmisest kõrgemast kodanluse klassist. Kuigi ta mingil ajal oligi asumisel olnud, jättis ta väliselt mulje armsast Jekaterinast. Olles küll revolutsioonijuhi abikaasa, vastas ta koketeerides noorte, ilusate ratsaarmeekomandöride tiivaripsutustele,

kes enamikus olid varem kuulunud parimatesse ratsarügementidesse... Jekaterina Davidovnat võis kaunis sageli kohata ratsaväelaste kaaskonnas ja see seltskond oli nii väliselt kui oma jutult väga kaugel tööliste ja talupoegade Punaarmeest, meenutades pigem pildikesi endise tsaariarmee rügemendielust.

Vorošilova käel sädeles uljalt laia võruga kuldkäekell ja ta vihjas isegi, et parteikomiteele polnud tema kodanlik väljanägemine ja mitteproletaarsed kalduvused meeltmööda. Kuid austajaid ei olnud sugugi mitte ainult proletaarlaste, vaid ka kodanluse hulgast. Vorošilovite suurepärases vanaaegses majas asuvas korteris töötasid Vorošilovi ja Budjonnõi naise heaks õmblejannad ja kuldsete kätega meistrid.

Vorošilov ja Budjonnõi elasid ühes häärberis; nad korraldasid ühiseid autoga väljasõite linnast kaugemale või siis kihutasid mootorpaadiga mööda Dneprit. Lõunaks serveeriti veini ja värskeid puuvilju. Vorošilova sotsiaalosakonna ülemaks nimetamisele pühendatud lõunasöögil osalesin ka mina. Vorošilova kannatas lõunasöögi ajal seltsimees Budjonnõi sagedaste ja valjude röhitsuste tõttu.

Söömaaja lõpus, kui Budjonnõi asus kogu kämblaga võitlusse toidujääkide vastu, mis olid tema tugevate ja suurte maamehehammaste vahele kinni jäänud, heitis Jekaterina salvräti käest ning lahkus lauast."

Näitasin ka Nadežda Vorošilovale väljavõtteid neist Z. Arbatovi mälestusist.

"Vorošilovil, kes oli töötanud parteis juba 1905. aasta revolutsioonist saati ning olnud neetija Luganski veduridepoos, oli bolševistlikuks revolutsiooniks olemas poliitilise proletaarse tegevuse ja enesetäiendamise soliidne staaž. Armastusest raamatute vastu omas ka mõningaid ajaloolisi teadmisi, need olid enamikus revolutsiooniliste epohhide valdkonnast.

Abikaasa intelligents aitas kaasa ka Vorošilovi arenemisele ja nüüd on see inimene võimeline peast tsiteerima terveid lehekülgi Marxilt ja Engelsilt."

"See polnud päris nii," arvas Nadežda Vorošilova. "Jekaterina Ivanovna ei olnud intelligentne. Ta võis selles ümbruses, millest räägib

Arbatov, sellisena paista, kuid ta pärines nii-öelda lihtsate inimeste seast. Ja seda oli alati märgata. Ta oli tark, omamoodi lahke, kuid ebaintelligentne.

Ja üldse, ma ei tunne teda Arbatovi mälestustest ära – see on nagu keegi teine Jekaterina Davidovna. Kolmekümnendail aastail, kui perre ilmusin mina, oli ta juba kammitsetud, kidakeelne, mahasurutud naine. Ta ei osanud oma tundeid välja näidata. Lihaseid lapsi tal ei olnud, ta võis olla kiindunud kasulastesse ja -lastelastesse, kuid ei osanud täielikult oma kiindumust väljendada. Ei, ta ei olnud kuiv, vaid kammitsetud."

"Võib-olla surus ta oma tunded lihtsalt maha, nähes, mis toimub tema ümber Kremlis? Surus maha ja jäi tänu sellele ellu?"

"Võib-olla... Ta oli üldse väga kinnine ja korralik, tegi kõike kella järgi – näiteks heitis vara magama. Kuid noorus tema majas seda ainult ootaski ja tuli ette, et ka Kliment Jefremovitš ühines meiega."

* * *

Meenutab Arbatov: "Budjonnõi naine õppis alles oma kolmekümnenda viiendal eluaastal lugema ja kirjutama. Ta oli lihtne kasakanaine, kes ei südame ega mõistusega tabanud oma mehe poolt hõivatud positsiooni tähtsust. Ta riidles sageli Budonnõiga, keelates tal oma kaasmaalastest staniitsakasakaid koju kutsumast. Vorošilovi ja Budjonnõi korterisse võisid siseneda ainult kõrgemad staabitöötajad – endised tsaaripolgu ohvitserid."

Endine pesuõmblejanna Jekaterina Davidovna, kes nooruses lävis tihedalt sakstega, kellele ta tööd tegi, oli hästi omandanud nende maneerid ja kombed. Suhtlemine "kavaleride, endiste ohvitseridega" ja uus elustiil kujundasid peagi nõukogude proua, kes suutis isegi orvust poisikese lihaseks lapseks teha ja anda vaestele pensionäridele keerulistel päevadel abi.

Nadežda Ivanovna kahtleb ka neis Z. Arbatovi meenutusis, kus ta kirjeldab Jekaterina koketeerimist ohvitseride seltskonnas: "Kliment Jefremovitš oli nii armukade! Ta oleks Jelizaveta Davidovna maha löönud!"

* * *

Nadežda Vorošilova meenutas, et tema meest turvas kaua aega ainult üks inimene, lätlane Jan. Kuid pärast atendaati Kirovile seadis NKVD sisse uue korra – tarvis läks tervet valvurite meeskonda.

"Jalutasime Kliment Jefremovitšiga kahekesi suvila läheduses. Suvila paiknes endises Vogau pärusmõisas. Ta ütles oma kaitsemeeskonnale: "Kas teile ei tundu, et teid on minu jaoks nagu vähevõitu? Ees inimene, minust paremal, vasakul, minu taga inimene! Aga üleval ei kedagi!"

"Kanname ette!" teatas tema sõnu tõe pähe võtnud valvur.

Kliment Jefremovitš vihastas: "Teil tuleks mind kinni naelutada. Ja kõik oleks korras!"

Tema kaitsesalka peeti teiste hulgas kõige üksmeelsemaks. Kliment Jefremovitš käratas neile kord: "Teil pole siin mitte midagi teha, õpiksite vähemalt."

Ja nad õppisid. Üks tema autojuhtidest õppis end autoteede instituudi dekaaniks."

Kas polnud imelik: kui valve ei meeldinud, eks koristanud siis ära ja käinud omapäi. Kuid see polnud kahjuks võimalik – kõikidel juhtidel oli kaitse. Milleks erineda?

* * *

Jekaterina Vorošilova noorus kustus nähtavasti koos revolutsioonilise õhinaga. Kremlis, kus tal elada tuli, valitses teistsugune õhin: see oli juhtide võitlus üksteisega.

Naasnud kahekümnendail aastail oma Vorošiloviga koos käidud retkedelt, sai Jekaterina Vorošilovast üks väljapaistvaimaid Kremli naisi. Ta sõbrustas Nadežda Allilujevaga. Ja ka sel Stalini naisele nii saatuslikul päeval istusid nad Vorošilovi korteris üheskoos peolaua taga.

Jekaterina Vorošilova teadis paljutki. Märgatavalt enam, kui oleks soovinud kas või Stalin. Ta võis tõepoolest Stalinile oma tähelepaneliku, kõikenägeva pilgu ja oma kasvava kaalukusega kõiges mitte eriti meele

järgi olla. Ja võis teda tõesti ärritada ning närvidele käia: "Mõtleks, prouake Mardarovkast!"

Hiljem, vanuse ja olude sunnil muutus proua Vorošilova lõplikult "parteitädikeseks". Ta tõmbus endasse, peitis ära oma loomulikkuse, kattis end stalinliku parteilis-ideelise reeglipärasuse soomusega, pidas end üleval nii, et väga raske oli temast kuskilt kinni hakata.

Kuidas sellist haavata? Vaat kuidas – kogu sinu õigemeelsuse eest ei ordenikest, ei medalikestki!

Just selliselt võis Stalin mõelda. Ja võis temast ka sootuks mitte mõelda. Kuid fakt jääb faktiks: kõiki Kremli töötavaid aktiivseid naisi autasustati, ainult Jekaterina Vorošilovat mitte. See solvas teda.

* * *

Nadežda, Vorošilovite minia, kes oli elanud Jekaterina Vorošilovaga ühes korteris üle kolmekümne aasta, meenutab erinevaid aastaid perekonnas, erinevaid sündmusi ja suhteid.

"Minu pere sõitis Moskvasse Samaarast. Isa oli esseer, kes 1918. aastal läks üle bolševike poolele. Ta töötas Nõukogude Liidu põllumajanduse rahvakomissariaadis, oli elukutselt agronoom. Moskvas sai temast suhkrupeedi peavalitsuse ülema asetäitja. Me elasime aastatel 1931–34 kuulsas majas Moskva jõe ääres. Tollal oli maja atmosfäär sootuks teine, kui kirjeldab oma "Arbati lastes" Anatoli Rõbakov. Laste vahel ei olnud jutte ega eelarvamusi selle kohta, kus kellegi isa töötas. Lapsed olid huvitatud ainult üksteisest.

Õppisin Pjotr Vorošiloviga ühes koolis, kuid temaga tuttavaks sain 1932. aastal puhkekodus. Abiellusime 1935. aastal.

Pjotri ema suhtus sugudevahelisse suhetesse vägagi omapäraselt. Enne abiellumist kohtusime Pjotriga kolm aastat. Jekaterina Davidovna arvestas erilise kirega välja päeva, mil sündis meie poeg Klim. Päeva täpsusega. Ta tahtis olla raudselt kindel minu pulmaeelses süütuses. Häbenesin alati väga tema ligipääsmatust ja jahedust. Võrreldes Jekaterina Davidovnaga oli Kliment Jefremovitš kerge loomuga.

Nad valvasid minu järel kolm aastat, enne kui mind Pjotri tõeliseks naiseks tunnistasid.

Arvan, et tal oli raske Kliment Jefremovitši kontaktsust ja impulsiivsust vaos hoida, ja üldse oli raske olla sellist võimu omava inimese naine. Ta ei kamandanud oma meest kunagi, kuid ka mees ei otsustanud temata kodus midagi. Neil polnud kunagi lahkarvamusi.

Oma sisemuses oli Jekaterina Davidovna alati kindel, et elab Kliment Jefremovitšist kauem. Ta hakkas väga varakult koguma materjale tema muuseumi tarvis. Katkestanud sidemed oma perekonnaga, tundis ta Vorošilovite üle uhkust nagu oma suguvõsa üle. Kõik, mis puutus Vorošilovisse, pidi olema tema nime vääriline.

Kliment Vorošilov elas naisest kümme aastat kauem.

1937. aastal arreteeriti minu isa kui rahvavaenlane. Varsti võeti kinni ka mu ema. Ja kõige selle juures elasin mina Vorošilovite perekonnas, joostes pakkidega vangla ja kodu vahet.

Kliment Jefremovitš ei teinud mulle kunagi mingisuguseidki ettekeiteid. Ma ei palunud tema käest kunagi mitte midagi, mis puudutanuks minu perekonda. Elasin, nagu poleks midagi juhtunud. Kuid ükskord omavahelises jutuajamises ütles Jekaterina Davidovna mulle, et minu ema on väikekodanlane.

Vastasin talle: "See pole kriminaalkuritegu."

Mu ämm ei vastanud selle peale sõnakestki. Nähtavasti püüdis ta ise endale selgeks teha, mille eest mu ema istuma pandi, ning vastust leidmata oli sõna "väikekodanlane" katse midagi selgitada. Kliment Jefremovitš, kes ei maininud mulle sõnakestki minu "rahvavaenlastest" vanemate kohta, suutis mu ema sõja hakul siiski türmist välja tuua. Seda tervislikel põhjustel. Mu ema elas koos meiega, koos Vorošilovitega ühes korteris.

Elasime rahus. Vorošilovid kaitsesid väga minu ja Pjotri armastust. Täitsime nende elu askelduste ja hoolitsusega, jätsime perekondliku klanni mulje. Armastust meie kahe poja vastu jagasid nad järgmiselt – Klim kuulus vanaisale, noorem, Volodja, vanaemale.

Minu ellu tuli periood, kus tankiehitaja elukutsega Pjotr sõitis tööle

Tšeljabinskisse, aga mina jäin Moskvasse. Sünnitasin teise poja ja hakkasin ringi laskma – jätsin õppimise, käisin teatrites, mul olid armulood.

Ämm oli väga rahulolematu. Ta näitas üles oma sallimatust, kuid seda mitte minu, vaid minu elukommete vastu. Äi oli vakka. Loomulikult kruttis naine ta üles. Tavaliselt läks Jekaterina Davidovna tööle vara. Et temaga mitte kokku puutuda, teesklesin oma toas magamist ja väljusin sealt hommikust sööma koos Kliment Jefremovitšiga, kes töötas hilisööni ja ärkas hiljem. Ta hakkas mulle ette kandma valmi "Rohutirtsust ja sipelgast", ja see oli ka tema ainuke etteheide.

Rohutirtsul muretult
lauldes möödus kaunis suvi
polnud temal hoolt ja huvi
näha talve tulekut.

1941. aasta juuli lõpus saatis Kliment Jefremovitš mu koos Pjotri ja väikse pojaga Tšeljabinskisse Uralmašši, kus Pjotril tuli töötada tankide konstrueerimisbüroos. Tšeljabinskis öeldi meile, et kortereid ei ole, et elada pole kuskil. Algselt elasime vagunis. Pärastpoole juhatati meid Pjotriga korterisse, kus kõik toad olid juba hõivatud. Meile öeldi, et juba homme tõstetakse kõik need inimesed siit välja ja meie saame sisse kolida.

Tõstsin kisa – ma ei koli sinna, kus inimesed juba sees elavad. Helistasin Moskvasse ja rääkisin kõigest Jekaterina Davidovnale, kuid tema ainult vastas: "Jäta kapriisitsemine."

Teisel päeval leiti meile vaba korter.

Jekaterina Davidovna tegeles palju aastaid lastekoduga. Kliment Jefremovitš töötas kaks aastat Ungaris ning tõi sealt naise palvel kaks vagunitäit lasteasju. Jekaterina Davidovna jaotas need kõik laiali. Ta oli kindel, et naine peab töötama.

Talle valmistas naudingut millegagi tegelda, midagi hankida Kliment Jefremovitši abi ja mõjuta. Nii tuli ta ükskord koju ja teatas: "Klim, ostsin endale ja Nadjale teatripiletid. Ise. Sinu nime mainimata."

Läksime teatrisse. Selgus, et piletid olid kehtetud – ta oli päevad segamini ajanud. Kohad meile loomulikult leiti. Kuid seda Jekaterina Davidovna kurbuseks juba Kliment Vorošilovi nime mõjul.

Erinevus tema ja teiste naiste vahel seisnes selles, et ta üritas mitte kunagi kasutada ainult oma mehele kuuluvaid privileege.

...Stalin ei sallinud Vorošilovit, ta oli tema populaarsuse peale kade ning noris tihti. Kord sõitsid nad kahekesi paadiga tiigil. Stalin ütles: "Ma tean, Klim, sa oled Inglise spioon."

Vorošilov läks selle peale näost tumepunaseks ning lõi Stalinit näkku.

Nad oleksid oma paadiga peaaegu ümber läinud. See juhtus 1946. aastal.

Praegu võib see kõlada imelikult, kuid Jekaterina Davidovna arvas, et Stalin kadestas Vorošilovi populaarsust.Ta ütles seda mulle ükskord sosinal, heites ise ümberringi ettevaatlikke pilke.

Mäletan veel, kuidas Kliment Jefremovitš sai kuuekümneseks. Seda sündmust tähistati Relvapalatis. (Vaat sulle säh! – *L.V.*) Stalin pidas kõne. Ta rääkis sellest, milline peaks tema arvates olema parteitöötaja. Olime kõik tema kõnest vaimustuses, alles hiljem hakkasin mõtlema, et ta ei poetanud sõnakestki juubilari aadressil...

Stalin jälgis, et pitsid oleksid kõigil täis. Ta täitis neid ise ning pidas silmas, et need ka põhjani joodaks. Pole siis ime, et täis jäädi. Mäletan, kuidas Molotovi ära kanti...

...Stalin oli väga jõhker, ja Kliment Jefremovitš võttis temast eeskuju. Ja mitte tema üksi, seda tegid kõik ümbritsevad.

1937. aastal astusin masinaehitusinstituuti. Eestkosteta. Vaevalt sain õppima hakata, kui mind kutsuti välja komsomolikomiteesse: "Su vanemad on rahvavaenlased, sa pead neist avalikult lahti ütlema." Tulin instituudist tulema. Ei õppinud, ei töötanud. Ka Jekaterina Davidovna põdes, et istun kodus ja löön luuslanki. Minu tegevusetus lausa näris teda, kuid Kliment Jefremovitš suhtus minusse laitmatult. Ta ütles korra: "Sina, Nadja, tead, mis on elu väärt."

Vorošilovi naine elas alalises hirmus. Kui majja tulid Frunze lapsed, hakkas ta kartma minu moraalituse mõju neile – represseeritud vane-

mate tütar, mine tea, milliseid teravaid kõnesid ma pidada võin.

Eriti tugevnes see kõik kolmekümne seitsmendaks aastaks ja ka hiljem tuli seda tihti ette. Üldse tekkis kolmekümne seitsmendal aastal kõikide Kremli perede vahele sügav kuristik. Vabadusse jäänud sulgusid perekonna rüppe ning lõpetasid ühisõhtute korraldamise. Kõik oleksid nagu äkki jäänud paiksèks, loiuks ja vanaks. Nagu orkaan oleks Kremlist ja Kremli ümbrusest üle käinud.

Enne sõda ei kutsutud Vorošilovit sugugi mitte alati Poliitbüroole. See oli halb enne – iga hetk võidi ta arreteerida. Aga kui kutsuti, ei saanud terve pere magada.

Poliitbüroo käis koos öösiti. Meie kodus ootasime, kas ta pöördubki tagasi? Jekaterina Davidovna ei reetnud kunagi oma meeleolu, ta ootas vaikides, närveeris, kuid välja ei näidanud.

Kõik kartsid kõike. Kui ainult midagi välja ei tuleks, kui ainult keegi midagi ei ütleks, kui ainult kinni ei nabitaks, istuma ei pandaks. Vanemas eas ta pehmenes. Viisin ta haiglasse ja käisin seal teda vaatamas, ning ta tänas mind väga emotsionaalselt, talle mitte omaselt, justkui häbenedes, et teeb teistele tüli.

Üsna enne oma surma ütles ta: "Nadja, teil Petjaga ei ole suvilat, sellest on kahju. Oleks ikka vaja."

Aga kes meile ütles, et neis tingimustes on see ohtlik? Nii kui soetati erasuvila, järgnes kohe personaalküsimus.

Ta tunnetas oma ihukarvadega hädaohtu, ja ei andnud endale milleski vaba voli. Polina Žemtšužina-Molotova arvas, et talle on kõik lubatud. Jekaterina Davidovna arvas, et talle pole midagi lubatud."

* * *

"Stalin ei sallinud Vorošilovit," ütles Nadežda Vorošilova. Raske uskuda. Kuidas "ei sallinud"? Vorošilov oli ju tema lemmik! Kõik teadsid seda!

Ootamatult said Nadežda Vorošilova sõnad minu jaoks lausa ametliku kinnituse. Hruštšovi kuulsas ettekandes partei XX kongressil on selline lausung:

"Meie partei üks vanimaid liikmeid Kliment Vorošilov sattus peaaegu võimatusse olukorda. Mitme aasta vältel jäeti ta ilma õigustest osaleda Poliitbüroo istungitel. Stalin keelas tal neist osa võtta ning dokumentidega tutvuda. Kui toimusid Poliitbüroo istungid ja Vorošilov sai neist teada, helistas ta alati ning küsis, kas ka temal on lubatud osaleda. Mõnikord Stalin talle sellise loa andis, kuid näitas alati välja oma rahulolematust. Erakordses kahtlustamismaanias tekkis Stalinil absurdne ja naeruväärne mõte, et Vorošilov on Inglise agent. (Naer saalis.) Jaa, jaa – Inglise agent. Vorošilovi majja oli paigutatud isegi eriseadeldis, mille abil sai pealt kuulata, mida seal räägitakse. (Nördimus saalis.)"

* * *

"Jekaterina Davidovna oli range," jätkab Nadežda Vorošilova. "Ta ei kallistanud ega hellitanud kunagi, ei väljendanud suuri tundeid, kuigi oli inimene tugevate tunnetega. Ta hoidis neid vaos. Oma südames oli ta rahulolematu, talle oli vastik, et mina oma vanematega, niinimetatud rahvavaenlastega rikun Kliment Jefremovitši laitmatut karjääri. Ta ei öelnud küll midagi, kuid näitas mõnikord seda kogu oma olemusega välja. Kui mu vanemad arreteeriti, hakkas minu ainus õde Veera elama meie juures. Ja siis ma nägin Jekaterina Davidovna rahulolematust: ma ei küsinud tema, majaperenaise käest, kas ma üldse tohin oma õe majja tuua. Kuid ma armastasin oma õde väga. Ma ütlesin oma mehele: "Kui minuga ollakse nii rahulolematud, võime me Veeraga ka ära minna."

Mees läks vanematega asja klaarima. Jekaterina Davidovna oli vait, kuid Kliment Jefremovitš ütles Petjale: "Su Nadja ärgu rääkigu rumalusi. Olen Poliitbüroole kõigist oma pere "rahvavaenlastest" juba ette kandnud."

Veeral tekkis armulugu Frunze poja Timuriga. Seda aga Jekaterina Davidovna välja kannatada ei suutnud.

Ta kutsus mu välja lühikeseks jutuajamiseks: "Meile piisab juba ühest ebavõrdsest abielust."

See käis minu ja Petja kohta.

Veeral tuli suhted Timuriga katkestada. Aga armastus oli alles noor.

Pärast juutide mahalaskmist Babi Jaris oleks Jekaterina Davidovnaga justkui midagi juhtunud.

Seal, selles hirmsas augus hukkusid tema õde ja õetütar.

Jekaterina Davidovnal oleksid nagu silmad elule lahti läinud. Ta muutus märgatavalt inimlikumaks, kui oli olnud senini.

Kui tekkis Iisraeli riik, kuulsin Jekaterina Davidovnalt lauset: "Nüüd on ka meil kodumaa."

Ajasin oma silmad pungi – seda räägib ortodoksne kommunist-internatsionalist! Tema, kes ta oli sünagoogis oma usust loobumise tõttu ära neetud!

Nähtavasti ma ei suutnud teda mõista, kuna ma ei olnud juuditar ja mitte mind ei neetud sünagoogis.

Ma ei öelnud talle midagi.

Kui suri Kliment Vorošilov, polnud tema hoiuraamatul kopikatki. Vorošilovid olid alati armastanud inimesi aidata. Nad võtsid majja tütarlapse, Ljubotška Bronsteini. Tüdruk ei olnud neile kummalegi sugulane, kuid ta elas nende juures ja nad mõlemad võtsid tema saatusest osa. Kliment Jefremovitš aitas tal konservatooriumisse astuda ja Jekaterina Davidovna ostis talle klaveri. Praegu elab Ljubotška Läänes ja jutustab Vorošilovitest luiskelugusid. Mis teha, igaühel on oma südametunnistus.

Vaat teie, Larissa, olete meie suvilas käinud. Võib-olla te märkasite, et hobusega aknast sisse sõita pole seal võimalik. Aga Ljubotška pajatab, kuidas Vorošilov olevat hobusega aknast sisse ratsutanud."

* * *

Olin selles suvilas korra ema ja isaga käinud, seda Vorošilovi poja Pjotri 60. sünnipäeval. Mul on meeles tohutu laud ja seal joodud viinasegu – kibe ja kange, pipra ja sidruniga. Mäletan ilusat eesaeda ja tiiki. Mäletan, kuidas Pjotr Vorošilovi lapsed Klim ja Volodja lasid magnetofonilt (magnetofon oli tollal haruldus) kõlada naljakaid tervitusi oma

juubilarist isale. Kuidas küll kõik naersid, kuid vana, väike ja peaaegu täiesti kurt Kliment Vorošilov sai vihaseks: "Lülitage see riistapuu kohe välja, las elavad inimesed räägivad üksteisega."

Lülitatigi.

Mul on meeles, kuidas ta rääkis, et suvila territoorium on suur ja tuleb ette, et seenelised ronivad tee lühendamiseks üle aia. Valve tassib siis nad tema juurde ning tema korraldab isiklikult ülekuulamise, et kes ja kust. Vaatab, milliseid seeni on korjatud. Inimestel oli süda saapasäärres – jumal teab, mida ta nendega ette võtta võib. Ning olid õnnelikud, kui ta neil minna lasi.

Mäletan, et lauldi. Vorošilov ise kähistas laulda: "Meiega on Vorošilov, punakomandör."

Ta istus pingil, ümbritsetuna lastest, lastelastest ja külalistest. Äkki ta ütles: "Eh, kahju, et naine ära suri, küll ta oleks rõõmustanud."

Milline ta oli, see armeekomandör Vorošilov? Kui palju inimelusid oli tema hingel, pole minu asi välja selgitada... Ka viimsepäevakohtu ees on ta nähtavasti juba kõige eest vastust andnud. Kuid oma ämma tõttu kannatanud Nadežda Vorošilova ja tema poeg Vladimir (sugugi mitte Kliment ja Jekaterina Vorošilovi veresugulased) ütlevad mulle nüüd: "Palun ärge kirjutage neist halvasti. Nad olid väga head inimesed. Nad tegid väga palju head."

* * *

Vorošilovi poeg Pjotr meenutas:

"Saabusime Doni-äärsesse Rostovisse. Oli 1922. aasta. Kolisime Budjonnõiga ühte majja.

Korter oli suur. Põgenenud omanikud olid maha jätnud kõik asjad, isegi papagoi. Väike valge papagoikene. Ta häälitses prantsuse keeles, kuid võis öelda ka "halloo!", "ah-ah-haa!", "ei või olla!" – selge, et siin elas daam ja vatras telefoniga. Papagoi õppis kiiresti Jekaterina Davidovnalt ära sõnad: "Popotška tahab teed! Popotška on hea."

Kliment Jefremovitš õpetas teda laulma "Internatsionaali".

Budjonnõid käisid iga päev meie juures ja meie nende juures. Kui Semjon Budjonnõi oli papagoid näinud, jäi ta lausa haigeks: "Tahan ka sellist!"

Nad olid ükskord meil lõunat söömas, kui Budjonnõi ütles: "Lähme hetkeks meie poole."

Ise oli ta kavala ja õnneliku näoga.

Läksime.

"Vaadake!"

Nägime – uksel istub papagoi, suur, valge, sagris. Ja kõõrdsilmne.

Ja kus siis hakkas kõlama kontsert valitud sõimust! No oli see alles sõim!

Budjonnõi kukkus tema peale kätega vehkima, kuid papagoi muudkui jätkas...

Naised jooksid kiljudes meile. Aga mehed vajusid naerust põrandale.

Tuli välja, et see bandiit oli kohale toodud sõdurikasarmust. Aga enne seda oli ta kuulunud madrustele. Ja enne madruseid elanud kõrtsis. Muljetavaldav elulugu."

* * *

"Milline oli küll nende jumalagajätt enne Jekaterina Davidovna surma!" õhkas Nadežda Vorošilova. "Kas ma pole teile sellest veel rääkinud?" küsis ta. "Mul ei lähe iialgi meelest, mil moel nad hüvasti jätsid, no justkui Philemon ja Baukis.

Oli viiekümne üheksas aasta. Naine oli suremas.

"Olen endale vähikese soetanud," ütles ta meile, kuid, Jumal hoidku, mitte mehele.

Oli aprillikuu. Raske kevad. Jekaterina Davidovna lamas suvilas, kus teda valvas arstide ja medõdede vahtkond.

Ka Kliment Jefremovitš jäi pikali, tal oli kõrge temperatuuriga gripp.

Nii nad siis lamasidki – naine parempoolses, mees vasakpoolses toas. Kummalgi omad arstid ja meditsiiniline järelvalve.

Jekaterina Davidovna sisendas endale, et elab mehe tervekssaamiseni. Mees, kuigi palavikus ja soniv, ei tunnistanud anumaid ning käis ise tualetis. Naise juurde ta sisse ei astunud, kartes teda nakatada.

Kliment Jefremovitš rabeles välja. Jekaterina Davidovnal aga oli üha halvem ja halvem. Algas verejooks. Ta palus oma arste, et need ei räägiks mehele mingeid üksikasju tema haiguse kohta.

Lõpuks hakkas tal nii halb, et kogunes konsiilium, kes otsustas ta viia haiglasse. Sellest anti ettevaatlikult ka Vorošilovile teada. Siis mees taipas. Naine ei olnud kunagi oma haiguse üle kaevelnud, mees luges kogu situatsiooni keerukust arstide silmist. Ta palus luba naise juurde minna.

Meie kõik – nii arstid, mina kui ka mu mees teadsime, et see on nende viimne kohtumine. Vorošilov istus naise voodiservale. Naine võttis ta käe ja me kuulsime, kuidas ta lausus: "Kas sa, Klimike, mäletad, kuidas me sinuga Peterburis laulsime?"

Neil mõlemal oli absoluutne muusikaline kuulmine.

Ja naine hakkas laulma. Mees ühines temaga: "Vaadates purpurkarva eha kiiri..."

Nad laulsid vanade, nõrkade häältega. Arstid ja õed ukse taga surusid käe suule, mööda põski voolasid pisarad.

Nad laulsid romansi lõpuni. Vorošilov suudles naist. Mõne päeva pärast Jekaterina Davidovna suri.

Ta ei mõelnud kunagi enda peale, tema mõtted olid suunatud ainult mehele. Nende kuldpulmadest jäi puudu õige vähe. Loomulikult meeldis Kliment Jefremovitš oma avara ja erksa loomu ja oma tuntusega naistele, kuid Jekaterina Davidovna seda ei märganud. Või siis ei tahtnudki märgata..."

Nadežda Vorošilova rääkis sedagi, et pärast Kliment Jefremovitši surma käisid kodus inimesed KGB-st, kes lugesid tähelepanelikult läbi kõik seal hoitavad dokumendid ning viisid palju ka endaga kaasa, sealhulgas Jekaterina Vorošilova mälestused. Ta oli neid kirjutanud palju aastaid.

Kus on need nüüd? Ja mis neis oli? Kas mitte avalikuks tehtud saladused, kuidas särav naisterahvas muutus stalinliku Kremli sisemuses

parteitädikeseks? Vaevalt küll. Pigem oli neis meie ajaloosündmuste silumine parimais Krupskaja traditsioonides. Seda sellise naise vaatevinklist, kes oli alati valmis selleks, et valvur, kes kaitses teda võimalike vaenlaste eest, oli võimeline muutuma valvuriks, kes näeb vaenlast just temas.

Kui esimene oletus osutub õigeks, ei leia me neid mälestusi kunagi. Need on hävitatud. Kui on õige teine oletus, siis on need võib-olla kuskil parteiarhiivis. Ning sel juhul tuleb lugeda ridade vahelt, mis iseenesest on ka küllaltki huvitav tegevus.

MARSSAL BUDJONNÕI KOLM NAIST

Ajaloobumerang annab tagasi pöördudes tugeva hoobi, ta ei halasta. Rivist väljalangev valitsev parteimasin pöörab oma kopaga pahupidi kõik, mida võib ja mida ei või, kõik, mida on vaja ja mida ei ole.

Ah et olid võimu juures? Andsid korraldusi, võtsid maha, nimetasid ametisse, kasutasid ära, ei istunud vangis, ei hukkunud türmis? Võta vastu, mida oled ära teeninud!

Lõpptulemusena saab igaüks kas siis suhkrukihi kuulsusepirukalt või tõkati meepotist.

Kes meie maal ei teaks legendaarset marssal Budjonnõid? Missugune poisike suvalisest põlvkonnast ei tahtnud olla nagu tema, mõõk käes hobuse seljas? On olemas isegi budjonnõi tõugu hobused.

Kes juba laulu on sattunud, ei see sealt enam välja saa:

Budjonnõi on me vennake,
kõik rahvas tunneb nii!
Ei tule longu lasta pead,
vaid minna edasi!

Nõukogude võimu esimeste aastakümnete ankeedi salakaval küsimus "Millega te tegelesite enne 1917. aastat?" poleks tõotanud Semjon Budjonnõile midagi head, kui tal ei oleks olnud tema ratsaväelase andi. Ta oli teeninud tsaariarmees, saanud soldatist vahtmeistriks, rüganud oma tähtajatut tööd ning kangelastegude eest võtnud vastu neli Georgi risti – täieliku komplekti.

Selle kohta oli liikvel isegi pilajutt: läinud kord vapper soldat Semjon Budjonnõi pealinna fotostuudiosse endast pilti tegema, torganud pea pannoos olevast august läbi, mille ees rippusid staniitsakunstniku poolt maalitud soldatisärgil kõik neli Georgi risti.

Arvan, et selle anekdoodi autorid ei usuks nende ristide olemasolu ega dokumente nende kohta isegi siis, kui neid näeksid – kõike siin ilmas on võimalik järele teha. Kuid mil moel teha järele nende inimeste mälestusi, kes just sel ajal, kui soldat need ristid sai, teadsid, mille eest ja miks need on saadud? Valgekaartlastest kirjanikud, sealhulgas Roman Guli, keda ei saa sugugi süüdistada kiindumuses bolševikesse, neid Budjonnõi riste kahtluse alla ei pane. Budjonnõi ei kandnud neid täiesti arusaadavatel põhjustel – punasel ratsaväelasel ei sobinud näidata, kes ta oli enne 1917. aastat.

Need ilusad mustade ja oranžide lintidega ristid näinuks koos kolme Nõukogude Liidu kangelase tähega tema vormipluusil suurepärased välja, kui inimesed ainult oleksid elanud nagu inimesed ega kakelnuks tükikese maa ja leiva pärast, vaid läinuks harmooniliselt ühest süsteemist teise.

Teisalt, inimühiskonna harmoonia tingimustes poleks Budjonnõi sõjalist annet võib-olla üldse vaja läinud.

Nooruses unistas Budjonnõi saada hobusearetajaks ja võimalik, et oleks saanud kogu maailmas sellega oma sõjalistest kangelastegudest mitte vähem kuulsaks.

Budjonnõi oli ratsaväe soldat 1903. aastast. Ta võttis osa Jaapani sõjast, kus sai lahingutes võitu hunhuuside üle, võitles Esimese maailmasõja ajal Saksa, Austria, Kaukaasia rinnetel, osales kuulsas Baratovski sõjakäigus Pärsiasse.

Budjonnõi oli mitte suvalise, vaid Kaukaasia ratsadiviisi parim ratsur. Peterburi ratsakooli õpilane. Professionaalne ratsanik.

Sattunuks ta omal ajal mitte rindele, vaid ratsavõistlustele, olnuks ta maailmaklassiga esimeste seas parim.

1917. aastal valis 34-aastane Budjonnõi, kes pidi kohe-kohe saama ülendatuks ohvitseriks, otsustavalt revolutsiooni. Ja revolutsioonis bolševikud.

"Otsustasin," muheles ta palju hiljem, "et parem on olla marssal Punaarmees kui ohvitser valgete poolel."

Budjonnõi oli legend juba enne revolutsiooni, kuid ta kümnekordistas oma kuulsust veel pärast seda. Budjonnõi ratsaväe survel alistusid nii Rostov kui kasakate pealinn Novotšerkassk kui paljud-paljud teised. Tuntud on tema ütlus neist aegadest: "Mul ükskõik, milline rinne, minu asi on raiuda."

Teda kutsuti punaseks Marat'ks ja nõukogude MacKenzie'ks.

Ta oli üdini rahva hulgast, ja tundus, et aastatega ta kiituste ja autasude koorma all ei muutunud. Ja kui muutuski, siis ei pandud seda tähele.

Nende naiste arvates, kes hindasid mehes jõudu ja vägevust, nägi Budjonnõi hea välja. Ta oli rässakas, hea kehaehitusega, omamoodi ilusa talupoegliku, jämedate joontega näoga, pruunid silmad terava, kiire ja julge vaatega, hoolitsetud vuntsid.

Budjonnõi läks kahekümnendast sajandist läbi tugeva isiksusena, kangelasena, keda ei raiu mõõgaga, ei uputa vees, ei hirmuta vanglaga...

Stopp!

* * *

Naiste arvates nägi ta hea välja...

Huvitav, millise naise valis legendaarne kangelane oma elukaaslaseks? Kas iluduse? Või tarkpea?

Tavalistele inimestele tundub sageli, et ebatavalised inimesed on ilmtingimata õnnelikud ning et neil on piiramatud võimalused. Ent elus on kõik lihtsaimast lihtsaim – võrratu filmitäht teeb endale üksindusest otsa peale ning tõelisel suurmehel pole õnne isiklikus elus.

Mispärast?

Semjon Budjonnõi esimene naine oli naaberstaniitsa kasakatüdruk. Nadja, Nadežda, Nadežda Ivanovna.

Kremli naiste hulgas kohtab seda nime vägagi sageli, justkui tuletades meelde oma teist, peamist, üldinimlikku tähendust – lootust.

1903. aastal, enne armeesse minekut laulatas Budjonnõi Nadeždaga Platovski kirikus ning ei näinud siis teda seitse aastat – ta rügas tööd teha.

1917. aastal, kui polk laiali saadeti, organiseeris Platovski staniitsasse naasnud Budjonnõi punasalga ning mõne aja pärast võttis ta ka naise endaga salka kaasa. Naine võitles temaga koos, oli meditsiiniosa varustuse ülem. Hankis toiduaineid – komandöri naisel oli seda kergem teha kui teistel.

Millist naist punasele komandörile veel tarvis? Paremast pole mõtet isegi unistada.

Saabus rahu. 1923. aastal sõitis Budjonnõi koos oma Nadeždaga Moskvasse. 1924. aastal lasi Nadežda end püstolist maha.

Levisid kuuldused ja klatš.

Räägiti, aga kes rääkis, mine võta kinni, et veel neil aastatel, kui Semjon oli tsaarisõjas, ulas Nadežda endale külge lapsukese, kes sündis surnult ja kelle Nadežda köögiviljaaeda maha mattis...

Budjonnõi Moskva trepikojanaabrid rääkisid ning sosistasid isegi Budjonnõile, et Nadežda laseb ringi ühe tudengiga.

Levisid kuuldused, et vapper Semjon sattus truudusetule naisele ja tema armukesele peale. Puhkes skandaal, ning naine oleks justkui end süüdi tunnistanud, selgitades, et tahab lapsukest, kuid Semjoniga see ei õnnestuvat. Nii ta siis mõelnudki, et tudeng saab lapse tegemisega hakkama, kuigi teadis, et pärast oma kunagist salasünnitust ta enam lapsi ei saa...

Palju aastaid hiljem rääkis Semjon Budjonnõi oma täiskasvanud tütrele, et 1924. aastaks oli tema kooselu Nadeždaga täiesti liimist lahti, elati koos nagu võõrad.

Tulnud Budjonnõi ükskord õhtul töölt koju. Naine oli koos sõpradega teatris. Budjonnõi oli minemas oma Granovski tänava koju, aga õues seisis teed tõkestades kamp mehi. Oli pime. Tollal operatiivteenistus eriti tähtsate isikute valvamisel veel väga hästi ei töötanud. Budjonnõi eemaldas püstolilt kaitseriivi ning astus läbi kamba. Ta sisenes korterisse, istus voodile ja hakkas saapaid jalast võtma. Saapad

olid tal oivalised, hästi hooldatud, talgita neid jalga või jalast ei saanud. Selle aja peale, kui ta neid jalast sikutas, oli naine sõpradega juba teatrist koju jõudnud ning näinud laual lebavat püstolit. Midagi lobisedes ja lõbusalt naerdes suunas ta püstoli oma meelekohale.

Budjonnõi nägi läbi avatud ukse Nadeždat, püstol meelekohal.

Ta karjus: "Pane ära! See on laetud!"

Naine aga naeris: "Ma olen sõjakas naine, oskan relvadega ümber..."

Ta ei jõudnud lauset lõpetada. Kõlas lask, ja ta oli silmapilkselt surnud. Toas viibis mitu tunnistajat. Nad jäid tardunult seisma...

* * *

Teist korda abiellus Semjon Budjonnõi 1924. aastal. Ta kohtus Olga Mihhailovaga puhkusel viibides.

Olga Stefanovna laulis suurepäraselt ning unistas lauljanna elukutsest. See meeldis väga ka Semjon Mihhailovitšile, mängis ta ju ka ise oivaliselt lõõtspilli. Kui nad olid abiellunud, astus naine konservatooriumi. Pärast selle lõpetamist hakkas ta laulma Suures Teatris.

Tal oli võimas hääl, kontraalt. Ta laulis Vanjat "Ivan Sussaninis", Ljoljat "Lumekuningannas".

Olga Stefanovna elas koos Semjon Mihhailovitšiga kolmteist aastat. Neil kummalgi oli oma elu, ühine ei kukkunud millegipärast välja.

Loomulikult soovis Budjonnõi lapsi.

Olga ei tahtnud figuuri rikkuda ega jääda pikemaks ajaks armastatud tööst kõrvale.

Teda ei rahuldanud emase funktsioon, täpselt samuti nagu omal ajal paljulapselist Inessa Armandit. Kuid kui Armand ei tabanud kuni lõpuni ära, mida ta oma grandioosse revolutsioonilise tegevusega taotleb, siis 20.–30-ndate aastate Kurski vaesest raudteetöölise perekonnast pärit naisterahvas teadis hästi ja täpselt, et temast saab lauljanna, kuulsus, ning et ta tahab särada ja vallutada.

Selles soovis polnud midagi halba, kuid see ei ühtinud enam mitte noore Budjonnõi tahtega, kes unistas perekondlikust õdususest, soo-

jusest, õrnusest ja laste kilkeist. Ka Budjonnõi soovis polnud loomulikult midagi halba. Ütleme otse, et veidi vanamoodne see ju oli, kuid siiski mõneti loomulikum kui tema naise unistus. Kas neid polnud võimalik ühendada?

Aeg-ajalt elasid nende juures Olga õelapsed Sergei ja Ljusja, täites enda olemasoluga lastetut kodu.

Budjonnõi oli saanud Jumalalt anni – tõelise ratsanikutalendi. Seepärast hindas ta ka oma naise lauljavõimeid ning imetles ta ooperihäält.

Saabus 1937. aasta. Riik ja eelkõige Kremli õukond elas keelekandmise, uurimiste, arreteerimiste, spionomaania ja üleüldise kahtlustamise meeletuses. Iga päev oli keegi kinni võetud ja keegi ei teadnud, kelle kord saabub homme.

1937. aasta suvel arreteeriti Budjonnõi naine.

* * *

Mind kui tütarlast huvitasid vähe Budjonnõi kangelasteod, kuid umbes 1950. aastal rääkis mu ema, kes oli kellegi juurest külast tulnud, et kohal oli olnud ka Budjonnõi naine, väga armas ja tagasihoidlik, noor, isegi häbelik.

"Ah, Katja," katkestas ema temaga koos olnud kindral H-i naine. "Kui naiivne te olete! See pole üldse tema abikaasa, vaid tema naise endine koduabiline. Budjonnõi tõeline abikaasa oli lauljatar Mihhailova, iludus. Ta arreteeriti, ja kuskil vanglas ta ka suri. Budjonnõi viis ta kolmekümne seitsmendal aastal isiklikult vangi, et NKVD-le mitte tüli teha. Aga see armas, tagasihoidlik ja noor sünnitas talle kohe lapsed ning mässis ta ümber sõrme."

Kuulates kõrvalt seda haaravat keelepeksu, kujutasin millegipärast kohe endale ette, kuidas Budjonnõi heitis oma kaunitarist naise, lauljanna Mihhailova üle kõrvi hobuse sadula nagu Lermontovi "Meie aja kangelase" Kazbitš oma haavatud Bela ja kappas otse Lubjankale.

Sellest ajast peale hakkasin kuulama jutuajamisi, mis puudutasid Budjonnõi perekonda.

Kuulujutud ja legendid olid umbkaudu sellised.

Räägiti, et Budjonnõi naine lauljatar Mihhailova oli väga ilus, mustlaslik, lillakasmustade silmadega brünett.

Räägiti, et tal olevat olnud romaan ühe välismaalasega. Ja seda kolmekümne seitsmendal aastal! Ning et Budjonnõi viis ta patu eest ära Lubjankale. Aga Budjonnõi majja jäi teenijannast tütarlaps. Et mitte kaotada aega uue naise otsingute peale, sõitis Budjonnõi tütarlapse ema juurde ja ütles, et tahab temaga abielluda. Ema langes tema jalge ette ja hüüdis: "Tee ta õnnelikuks, isake!"

Räägiti, et marssal Budjonnõi kolmandal naisel Marial oli viiskümmend kasukat. Kui ta need suvel Bakovka suvekodus tuulutamiseks välja riputas, olevat see olnud võimas vaatepilt ikka küll...

Marssal Katukovi abikaasa Jekaterina lisas juba meie päevil sellesse pilti ootamatult oma värvi: "Budjonnõi viimane naine Maria Vassiljevna oli suure kodu väga tubli väike perenaine. Heasüdamlik, naeris kui kelluke. Sagis kolme lapse ümber, õpetas neile kõike. Neljakümnendate aastate lõpus võtsid kõrgemate sõjaväelaste naised ja lapsed tavaliselt uut aastat vastu Budjonnõi suvilas. Mehed sõitsid uut aastat vastu võtma Stalini juurde (see oli muutumatu traditsioon), kuid kella kaheks öösel lasi Stalin nad vabaks. Mehed sõitsid Budjonnõi koju kogunenud naiste juurde. Alati oli pirukaid, maitsvat kodust toitu, kingitusi. Laste juurde tuli näärivana. Kõik oli suurepärane!

Ta on ka praegu elu ja tervise juures. Milleks kuulujutte koguda, astuge tema poolt läbi..."

* * *

Aeg pöördus tagasi. Kellad keerasid tagasi aastakümnete kestel roostetanud rattakesi ja kruvikesi ning tundus, et seiskusid tõe, õiguse ja siiruse ootuses.

Revolutsioonieelne roosakas ja massiivne maja, täis riputatud mälestustahvleid, mis teatavad möödujale püüdlikult, et siin on omal ajal elanud Žukov, Konev, Budjonnõi, Vorošilov, Tevosjan ja paljud teised

võimu juurde kuuluvad inimesed. Istun oma märkmikuga mitte eriti suures söögitoas, mis läheb sujuvalt üle köögiks ja kus troonib kogu tuba valitsev tohutu vahariidega kaetud söögilaud. Minu vastas on istet võtnud väike, mitte veel täiesti hallipäine, kuid oma eale, seitsmekümne viiele aastale vastav heasüdamliku näo ja heledate silmade rahuliku vaatega naine – marssal Budjonnõi kolmas kaasa Maria. Ta räägib justkui iseendale, pööramata mulle erilist tähelepanu. Ilmselgelt ei mõtle ta, mil moel võiksin mina üht või teist tema mälestust ümber pöörata või ära kasutada. Tal ei ole midagi varjata.

"Tulin Kurskist Moskvasse 1936. aastal. Astusin Kaljajevskajal asuvasse stomatoloogiainstituuti. Elasin ühiselamus. Moskvas elas ka minu isa õde Varvara Ivanovna. Helistasin talle kohe, kui olin Moskvasse jõudnud. Ta kutsus mind enda poole. Loomulikult ma teadsin, et tema tütar, minu täditütar Olga oli abielus kuulsa inimesega, suure Budjonnõiga, keda teadis kogu maa. Kui ma läksin nende koju, olin väga ärevil – kuidas seal kõik läheb. Varvara Ivanovna võttis mind väga hästi vastu, ning ma hakkasingi tema pool käima. Olgat nägin harva, ta tegeles rohkem oma asjadega. Kuid Budjonnõid ei näinud ma kordagi.

Läksin ükskord taas tädi poole, helistasin uksekella – ja lävel seisis Semjon Mihhailovitš Budjonnõi. Justkui ajaleheülesvõttelt välja astunud.

"Keda te soovite?" küsis ta.

Lõin araks ja sosistasin vaevukuuldavalt: "Varvara Ivanovnat."

"Aa, juhatan teid kohe tema juurde."

"Pole vaja, ma tean, kuidas tema tuppa minna."

"Teate? Kas see tähendab, et te pole siin esimest korda?"

"Käin siin tihti..."

Kui Budjonnõi naine 1937. aastal arreteeriti, palus tädi mul mõnikord läbi astuda, et teda majapidamises aidata. Tädi aidates hakkasin Semjon Mihhailovitšiga tihti kohtuma..."

Pöörakem tähelepanu – Budjonnõi naine istub vanglas, kuid naise ema, see tähendab Budjonnõi ämm elab jätkuvalt marssali kodus.

"Aitasin tädil süüa teha. Kui juhtus, et Semjon Mihhailovitš tuli

päeval koju lõunale, serveerisin toitu talle mina. Ta tänas ja naeratas alati.

Ükskord küsis minult tädi: "Kas sul sõpru on?"

"On," vastasin mina.

"Aga on sul ka kedagi tõsiseltvõetavat?"

"Ei."

Tuleb välja, et ta valmistas mind ette. Ja ütles ka Budjonnõile, et mul pole peigmeest.

Järgmisel päeval küsis Semjon Mihhailovitš mult lõunalauas: "Kuidas te minusse suhtute?"

Vastasin midagi kahtlustamata: "Te olete minu lemmikkangelane."

"Kas te mulle naiseks tulete?"

Jahmatasin. Olin tükk aega vait. Ja siis vastasin: "Ma kardan."

Ta puhkes naerma: "Sõitke vanemate juurde ja pidage nendega nõu. Ning andke siis mulle vastus".

Ta lahkus, aga mina tormasin tädi juurde.

Tädi ütles: "Abiellu temaga. Ta on väga hea inimene, ma tean seda. Nagunii võtab ta kellegi naiseks. Kui isegi Olga vanglast vabaneb, ei jää nad enam kokku. Kuidas olekski see võimalik – Budjonnõi naine, ja istus kinni?! Abiellu aga!"

Ning siis ma sõitsingi Kurskisse vanematega nõu pidama. Ema avas ukse, ta ei osanud minu tulekut aimata ning ehmus: "Mis, kas sind visati instituudist välja?"

"Ei, ma kavatsen mehele minna."

Ema kukkus istukile: "Kellele?"

"Semjon Mihhailovitšile."

Aga nemad Kurskis isegi ei teadnud, et Olga on vangis.

"Said neil kodus millegagi hakkama või?" Emal tekkis kohe tuhandeid mõtteid, üks hullem kui teine.

Ma ei vastanud midagi, andsin talle ainult kirja Varvara Ivanovnalt. Tädi kirjutas, et Olga on arreteeritud ja et Semjon Mihhailovitš tahab minuga abielluda..."

Siinkohal ma katkestasin tema jutu ja pärisin, kas Maria Vassiljevnal

on teada need asjaolud, mille tõttu lauljanna Mihhailova arreteeriti? Ta ei teadnud. Ta oli kogu aeg peljanud Semjonilt küsida oma täditütre kohta, arvates, et see on mehele ebameeldiv. Kuid ta teab üht: Olgat ei arreteeritud kodus. Räägiti, et seda tehti kas tänaval või siis näitleja Aleksejevi juures, kellega Olgal olevat olnud romaan.

"Istusime tookord vanematega kaua koos, rääkisime ja otsustasime. Hüvastijätul ema kallistas mind ja ütles nuttes: "Näeme võib-olla viimast korda. Nüüd ilmselt sinu juurde juba ei sõida. Jääd seitsme luku taha."

Naasesin Moskvasse, läksin Budjonnõi korterisse ning serveerisin talle lõunalauas suppi. Ta tervitas mind ja vaikis, ei poetanud oma ettepanekust sõnagi. Tundsin end kuidagi ebamugavalt.

Budjonnõi lõpetas söömise ja küsis: "Ja milline on siis teie otsus?"

"Jaatav," vastasin mina, aga endal olid häbist lausa kõrvadki punased.

Ka tema lõi üleni lõkendama: "Pelgasin küsida. Äkki ütled ära!" Ning läks tööle. Tuli õhtul koju, aga mina sättisin lahkuma. Tol ajal ei elanud ma enam ühiselamus. Varvara Ivanovna oli üürinud mulle nurgakese naisterahvalt, kes käis Budjonnõi juures suurpuhastust tegemas.

Semjon Mihhailovitš ütles: "Jääge siia. Pole vaja mööda igasuguseid nurgataguseid edasi-tagasi joosta. Nüüdsest olete teie siin perenaine."

Kohmetuse tõttu ta alguses küll sinatas, küll teietas mind. Kuid mina teietasin teda üldiselt kaua ja kutsusin ees- ja isanime pidi.

Ta sai selle peale kohe pahaseks: "Ma olen sinu mees, Semjon Mihhailovitš aga istub hobuse seljas."

Hakkasime kuidagi kohe väga hästi ja sõbralikult koos elama. Ta oli nii õnnelik, kui meile lapsed sündisid. Eelmiste naistega tal lapsi ei olnud, nii et ta juba mõtles, et viga on temas.

1938. aasta 13. augustil nägi ilmavalgust Serjoža,

1939. aasta 6. septembril sündis Niina.

Lahkusin instituudist. Sellest oli väga kahju. Kahju oli ka mehel. Kuid ma ei tahtnud lapsi hoidja kätte usaldada.

"Kasvata siis parem lapsi, aga mina hakkan sulle stipendiumi maksma," ütles ta mulle.

Meie kolmas laps, poeg Miša sündis 1944. aastal.

Varvara Ivanovna elas veel mõnda aega meie juures, aga hiljem kolis õe juurde Leningradi. Budjonnõi muretses talle sinna korteri. See oli keeruline tunne: tädi Varvara tütar, Semjon Mihhailovitši naine, istus vangis, ta ise pani mu Semjon Mihhailovitšile mehele ja tema silme all elati õnnelikku perekonnaelu.

Elasin Budjonnõiga südamest südamesse esimesest päevast viimseni kordagi tülitsemata. Ta oli laste pärast lausa arust ära. Laste lemmiktegevus oli kas siis hommikul või õhtul pugeda tema juurde voodisse, seal lebada ja rähelda. Tavaliselt hakkas isa midagi jutustama, jättis selle pooleli ning palus lastel edasi jutustada, kuidas keegi oskas.

Sellest ajast ma enam ei töötanud. Tõsi, lõpetasin mitmed erinevad kursused – nii inglise keele kui mesinduse ja aianduse kursused. Õppisin ära õmblusmasinal tikkimise, omandasin kõik kodutöö-oskused.

Mihhail Semjonovitš peitis mind Kremli seltskonna eest, ta kartis mind kaotada. Mõnikord ta ütles: "Kuidas sa küll ei kartnud minuga abielluda, olin ju selline hädavares – üks naine laskis end maha, teine sattus türmi."

Vahetasime isegi korterit, et mälestused teda ei häiriks.

Ta pelgas, et minuga midagi juhtub. Ning siiski võttis ta mu esimest korda kaasa oktoobripidustuste puhul korraldatud valitsusvastuvõtule. Alguses, kui vastuvõtt polnud veel alanud, tutvustas mees mind kõigile. Mina häbenesin, et olen nii noor. Pärast kutsuti ta presiidiumisse ning mina jäin Ašen Mikojani kõrvale, kes võttis mu oma hoole alla. Ta oli hea ema ja koduperenaine. Teiste naistega (Žemtšužina-Molotovaga, Vorošilovaga, Kaganovitšiga) ma ei klappinud. Nad olid minust märgatavalt vanemad, asjalikud, ülemused oma asutustes, mina ainult plikake. Mehest kolmkümmend kolm aastat noorem. Ja mehe endine naine istus vangis. Kõik paistis mulle kuidagi piinlikuna. Üldse kontakteerusin ma rohkem kõrgemate sõjaväelaste naistega.

...Kui olime abiellunud, sõitsime Semjon Mihhailovitšiga minu vanematele külla. Esimesel korral tulid nad meie juurde valitsusvagunisse. Isa rääkis hiljem, et sinna olnud väga ebamugav tulla, teda rõhus Bud-

jonnõi autoriteet. Ent kui ta oli juba sisenenud, käe ulatanud ja juttu alustanud, siis tundus talle, et on Budjonnõid tundnud kogu oma elu. Lasin oma vanemad pärast esimese lapse sündi tuua Moskvasse. Sellest ajast peale elasimegi kõik koos, ka Semjon Mihhailovitši ema Malanja.

...Mida ma mäletan ja tean minevikust? Ühte ja teist.

Näiteks kui 1938. aastal hakati kinni nabima hobusekasvanduste ülemusi, ja need olid peamiselt teenekad inimesed, revolutsioonilised võitlejad, läks Semjon Mihhailovitš neid Vorošilovi juurde kaitsma. Vorošilov saatis ta Stalini juurde. Semjon Mihhailovitš rääkis, kuidas ta oli Stalinile otse näkku öelnud: "Täna pannakse istuma neid, kes kaitsesid revolutsiooni. Tähendab, arreteerida tuleb ka mind ja teid."

Stalin vastanud: "Sina, Semjon, oled täiesti aru kaotanud."

Mäletan sõja ajast, et Beria hakkas Semjon Mihhailovitši teadmata Põhja-Kaukaasias enda nägemust mööda sõjaväeosi ümber paigutama. Budjonnõi vihastas ning läks Stalini juurde. Stalin Semjon Mihhailovitši ei toetanud: "Beria on ise kaukaaslane, tema teab paremini, mil moel väeosi Kaukaasias paigutada."

"Kuid Beria pole ju sõjaväelane, vaid tšekist," vaidles Semjon Mihhailovitš vastu. "See pole üks ja seesama."

Ta varjas mind, peitis. Ükskord pärast sõda juhtus, et ta võttis mu endaga valitsuse vastuvõtule kaasa ning läks siis kuhugi eemale. Mina jäin Gromovite kõrvale. Ja siis, justkui meelega, astus minu juurde Stalin. Võib-olla nägi ta juba eemalt, et saalis istub üksik naisterahvas.

Kremli Georgi saalis olid lauad laiali paigutatud ja Stalinile meeldis vastuvõtu lõpus pitsiga külalised läbi käia ja nendega vestelda.

Ta jäi minu selja taga seisma: "Aga mina teid ei tunnegi."

"Budjonnaja."

"Või nii! Kus on Semjon Mihhailovitš? Aa, vaat kus, suhtleb töölisklassiga! Me kõik oleme talle heas mõttes kadedad, et tal on nii sõbralik perekond."

Aga minul oli süda saapasääres.

Lähenes uus aasta. Traditsiooni kohaselt võtsid valitsuse liikmed ja kõrgemad sõjaväelased uue aasta vastu koos Staliniga, kuid pärast kella

kaht öösel sõitsid meie juurde suvilasse. Olin kõik ette valmistanud. Võtsime koos naiste ja lastega uue aasta vastu ja siis saabusid mehed. Nägin, et minu Semjon Mihhailovitšil oli käes tohutu lillebukett.

"Selle saatis Stalin. Ta ütles: "Anna lilled naisele. Teie olete siin minuga, kuid naised on üksi. Nad on minu peale nähtavasti tigedad.""

Semjon Mihhailovitš oli väga heasüdamlik inimene, ta üritas kõiki tema poole pöördunuid aidata. Ja ta koges ka rahva armastust enda vastu. Juhtus, et puhkusel Kislovodskis läksime temaga jalutama ja meie kannul käis lausa rahvahulk. Võis arvata, et toimub mingi miiting. Küsimused, vastused, vaidlused. Kõik tahtsid tema kõrval olla, mina aga püüdsin kõrvale tõmbuda.

Meie arst nägi, et Semjon Mihhailovitšile ei anta võimalust puhata, ja käskis jalutamise aegu muuta. Kuid inimesed said sellest teada ning hakkasid jälle meie kannul käima.

Minu elu temaga oli väga õnnelik."

Maria Budjonnaja ulatas mulle vihikulehe, millele on suure loetava käekirjaga ja kujutage ette – ühegi grammatikaveata kirjutatud pliiatsiga järgmist:

"Tervist, minu kallis memmeke!

Sain sinult kirja ja meenutasin 20. septembrit, mis sidus meid kokku elu lõpuni. Mulle tundub, et olen koos sinuga kasvanud lapsest saati ja elamegi koos sellest ajast peale. Armastan sind piiritult ja jään sind armastama oma südame viimse tukseni. Sa oled armsaim olend minu elus, sina, kes sa tõid mulle õnne, meie lapsukesed. Arvan, et kõik läheb hästi ja me oleme taas koos. Tervita ema, Malanja Nikititšnat ja kõiki teisi meie omasid. Suudlen tugevalt Serjožat ja Niinakest. Soovin teile kõikidele õnne ja tervist. Tervisi sulle, minu armas, suudlen sind, sinu Semjon.

19. september 1941."

"Ega ta armastust palju avaldanud," ütles Budjonnaja. "Kuid ükskord ta ütles mulle: "Tänan sind, Maria, sa pikendasid minu elu, lõid perekonna. Ma ihkan pärast tööd koju. Olen kogu elu igatsenud lastega jännata".

Ja mina mõtlesin, et ehitasin oma õnne võõrale õnnetusele. Poleks Olgat vangi pandud, poleks midagi sündinud – ei meie perekonda, ei meie kolme last.

Semjon Mihhailovitši ema Malanja Nikititšna ja tema õde Tatjana elasid koos meiega nii Moskvas kui evakuatsioonis. Elasime kõik sõbralikult koos. Malanja Nikititšna ootas aina sõja lõppu: "Elaks ainult sõja lõpuni, muidu sured ära ja jäädki mõtlema, kuidas see sõda siis õige lõppes."

Valitsuse poolt eraldatud suvilaid me kogu aeg ei kasutanudki – Semjon Mihhailovitš ostis meile Bakovkasse oma suvekodu. Ta ütles mulle: "Meil on mitu last. Olen sinust vanem, on aeg midagi isiklikku omada. Kui minuga midagi juhtub, aetakse teid valitsussuvilast kahekümne nelja tunni jooksul välja.""

* * *

Minu vastas istuva Maria Budjonnaja selja taga ripub nagu valvates tohutu nukralt kogu seina kattev tuttavas sotsialistliku realismi traditsioonide stiilis teostatud perekonnaportree. Kes teab, mismoodi suhtutakse sellesse portreesse kolme-nelja aastasaja pärast? Võib-olla hakatakse seda võrdlema Velazquezi töödega? Praegu meenutab portree mulle aga Stalini aegu. See on ennastjaatav, jäik, paraadlik. Oma kuulsate vuntsidega Budjonnõi on sellel esinduslik ja uljas, lopsakal Maria Vassiljevnal on seljas tume väikese püstkrae ja sügava väljalõikega viiekümnendate aastate alguse moega kleit. Maria Vassiljevna näeb sellel portreel välja peaaegu mehe eakaaslasena. Kunstnik pole teinud teda mitte vanemaks, vaid noorendanud meest. Aulik paar istub, ümbritsetuna isikupäratutest lastest, kelle iseloomud ei pakkunud kunstnikule nähtavasti huvi – siin oli esindatud uljas mõõgamees, Doni kasakas Semjon Budjonnõi ja saatuse tahtel tema elukaaslaseks saanud Tuhkatriinu Kurskist.

Võtsin südame rindu, kuna ei raatsinud selle elu kõiki sõlmi lahti sõlmimata jätta, ja küsisin Maria Vassiljevnalt: "Öelge, kas pole solvav,

kui te praegu loete Semjon Mihhailovitši mahategevaid hinnanguid?"

"See tekitab nördimust. Väga palju kirjutatakse valet. Kuid tuleks dokumente uurida ja kõik saaks Semjon Mihhailovitši kohta selgeks."

"Kas te hakkate nende dokumentidega tegelema?"

"Seda teeb meie tütar Niina. Ta on ajakirjanik, tema käes on kõik kaardid. Mind solvas ajaloolane Roi Medvedjev. Ta kirjutas, et Budjonnõil puudus intellekt. Kas Medvedjev kohtus temaga? Kas ta õppis Semjon Mihhailovitši intellekti tundma?

Jah, Semjon Mihhailovitš polnud tõepoolest eriti haritud inimene, kuigi omal elualal oli ta vägagi haritud. Aga nagu praegu öeldakse – laia humanitaarset haridust tal ei olnud. Kuid intellekt ja haridus on erinevad asjad. Intellektuaal Medvedjev oleks pidanud seda teadma. Semjon Mihhailovitši intellekt oli suur. Kuid ometi on olemas vägagi haritud, lausa kahe kõrgharidusega inimesi, kellele Jumal pole intellekti andnud. Kas mul pole õigus? Tahaksin, et minu seisukoht saaks Roi Medvedjevile teatavaks."

* * *

"Maria Vassiljevna," jätkasin ma veel, taibates, et ei saa lahkuda, avamata Budjonnõi teise naise Olga Budjonnaja-Mihhailova elu traagilisi lehekülgi. "Öelge, milliseks kujunes teie täditütre saatus?"

"Olga Stefanovna naases Moskvasse 1956. aastal. Ta istus oma aja ära. Viimased aastad oli ta asumisel. Loomulikult naases ta vananenuna ja haigena. Semjon Mihhailovitš sokutas ta haiglasse, aitas hankida korteri. Olga oli psüühhiliselt täiesti läbi, ta rääkis oma elust hirmsaid asju, sedagi, et temaga käis kaasas kuuldus, nagu ta oleks tahtnud Budjonnõid ära mürgitada ja seetõttu teda vihati kõikjal. Ta rääkis tõelisi õudusi. Näiteks seda, kuidas teda mitmeid kordi grupiviisiliselt vägistati. Semjon Mihhailovitš ei uskunud, arvas, et see on haige aju sünnitis. Ta palus Olga Stefanovnal meie pool käia, kuid ta käis siin väga harva, arvas, et mulle on tema kohalolek ebameeldiv. Minu julgustamised teda ei veennud."

"Maria Vassiljevna," sööstsin ma järjekordselt tulle, ihates leida tõde. "Miks Semjon Mihhailovitš ei üritanud teda hädast välja päästa? Teda aidata? Kas ta oli solvunud, et naine teda pettis?"

Vastuse asemel õngitses Maria Vassiljevna suurest dokumentidemapist välja ühe kirja koopia.

"Kõrgemale sõjaväeprokurörile.

1937. aasta esimestel kuudel (täpset kuupäeva ei mäleta) ütles Stalin jutuajamisel minuga, et tal on Ježovi informatsiooni põhjal teada, et minu naine Olga Stefanovna Budjonnaja-Mihhailova peab end ebaväärikalt ülal ning kompromiteerib sellega mind. Stalin rõhutas, et see pole mitte kellelegi mingil moel kasulik ning et seda ei või kellelegi lubada.

Kui Ježovi informatsioon osutub õigeks, siis, nagu ütles Stalin, on mu naine tõmmatud või veel tõmmatakse välismaalaste võrkudesse. Seltsimees Stalin soovitas mul selles küsimuses Ježoviga üksikasjalikult kõnelda.

Varsti ma kohtusingi Ježoviga, kes meie keskustelu käigus teatas, et mu naine käib koos Bubnova ja Jegorovaga välisriikide – Itaalia, Jaapani, Poola saatkondades, kusjuures Jaapani saatkonna suvilas viibisid nad kella kolmeni öösel. Samal korral ütles Ježov mulle veel, et Olga Stefanovnal on intiimsuhted Suure Teatri laulja Aleksejeviga.

Seda, et naine oli käinud oma sõbrannadega Itaalia saatkonnas, õigemini suursaadiku naise juures naiste seltskonnas ja seal neile laulnud, rääkis ta mulle ise enne minu vestlust Ježoviga. Ta tunnistas, et ei osanud selliseid tagajärgi oodata.

Küsisin Ježovilt, mida tal poliitilise kompromiteeringu vaatevinklist minu naise kohta konkreetset leidub. Ta vastas, et siiani rohkem midagi, tema jälgimist jätkatakse, kuid mina ärgu temaga sellel teemal kõnelgu.

Sõitsin 1937. aasta juulis Ježovi palvel veel korra tema juurde. Sel korral ta ütles, et kui mu naine viibis Itaalia saatkonnas, oli tal kaasas hipodroomil toimuvate ratsa- ja traavivõistluste kava. Selle peale vastasin, et mis siis, niisuguseid kavasid müüakse kõikjal vabalt ning nad ei kujuta endast mingit väärtust.

Siis ütles Ježov, et tema arvates tuleks mu naine arreteerida ning ülekuulamistel välja selgitada tema välissaatkondade sidemete iseloom ning uurida tema kaudu välja ka kõik Jegorova ja Bubnova kohta. Aga kui selgub, et ta pole süüdi, võib ta hiljem vabaks lasta.

Teatasin Ježovile, et ei näe põhjusi naise arreteerimiseks, kuna mingeid tõendeid tema poliitiliste kuritegude kohta pole mulle esitatud.

Mis aga puutub tema intiimsuhetesse laulja Aleksejeviga (mille kohta oli mul andmeid Ježovi ja siseministeeriumi osavõtuta), siis ütlesin Ježovile, et see on puht olmeline, mitte poliitiline küsimus, ja ma arvan, et mul tuleb nähtavasti end naisest lahutada.

1937. aasta augustis, kui mind polnud Moskvas (viibisin kümme päeva Gorohhovetski laagrites), Olga Stefanovna arreteeriti.

Isiklikult mina initsiatiivi tema arreteerimiseks ei avaldanud, veelgi enam, olin selle vastu, kuna see, mis oli mulle Ježovi käest teada, ei andnud vahistamiseks mingit alust. Siseministeeriumi töötajat Daginit, keda tundsin isiklikult Rostovis töötamise päevilt, ma enda juurde välja ei kutsunud ning naisesse puutuvaid vestlusi temaga ei pidanud.

Lõpptulemusena, pärast seda, kui mu naine ja mitme hobusekasvanduse direktorid – Aleksandrov, Tšumakov, Tarassenko, Davõdovitš ja teised olid arreteeritud, jõudsin arusaamisele, et kõike seda tegi Ježov sel eesmärgil, et intriigide ja provokatsioonide kaudu saada tunnistusi minu vastu meie partei ja riigi ees ning õiendada minuga arveid.

Pean vajalikuks anda kas või lühike iseloomustus Olga Stefanovna kohta. Tema isa oli raudteetööline, kellest hiljem sai raudteetranspordi teenistuja. Neil oli vaene perekond.

Abiellusin Olga Stefanovnaga 1925. aastal. Moskva konservatooriumisse astus ta pärast abiellumist ja lõpetas selle 1930. aastal. Ta õppis püüdlikult, tegeles aktiivselt ühiskondliku tööga. Mitte kunagi polnud märgata isegi vihjet selle kohta, et ta oleks ilmutanud väikseimatki rahulolematust nõukogude võimu suhtes.

Materiaalses mõttes olid tema vajadused tagasihoidlikud, ahnust ei ilmutanud ta neis küsimustes iial.

Lõpetuseks olen sunnitud ütlema: ma ei usu, et ta võinuks sooritada

kuriteo nõukogude võimu vastu.

S. Budjonnõi, 23. juuli 1955.a."

"Miks ta küll seda kirja varem ei kirjutanud?" tahtnuks ma naiivselt Maria Vassiljevnalt küsida, kuid ma lahkusin temalt midagi pärimata. Ta oli üks väheseid Kremli naisi, kes suutsid sellesse kolmekümnendate aastate toretsevalt jäisesse põrgusse ja neljakümnendate aastate julmalt karmide päevade atmosfääri tuua kodu ja soojuse hõngu.

Tema, plikake, kes ta lendas kui väike liblikas valitsejate häärberisse 1937. aasta veristel päevadel, jäi ellu, ning kui paradoksaalne see ka ei oleks, kaitses enda ja lastega neljakordse Georgi risti ja kolmekordse Nõukogude Liidu kangelase tähe kavaleri.

Võimu hooratas, mis tuiskas pärast 1937. aastat enam kui korra üle valitsevate perekondade, ei puutunud hetkekski Budjonnõi pesakest, kus istus tugev väike ema, kes tundis ainult enda, naise ametit. Tõsi, tema elus oli juhus, kus tal tuli mitte päris riskita oma Semjon Mihhailovitši eest välja astuda. Kuid sellest veidi hiljem, ühe teise asjaga seoses.

* * *

Budjonnõi kiri on oma ajastu dokument. See taaselustab aja ning teeb põrgumasina elemendid kõrvalisele silmale nähtavaks.

Saatkondade külastamine, mis tänapäeval ei kutsu inimestel esile mitte mingeid emotsioone, välja arvatud sinna mittepalutute kadedus ja uudishimu, oli meie riigis palju aastaid kui just mitte kriminaalne, siis peaaegu kriminaalne asi.

Hipodroomil toimuvate ratsa- ja traavivõistluste kava oli süütõend Olga Mihhailova vastu. Ja olgugi see vaieldamatu jama, aparaat siiski töötas, avaldas informatsiooni. Informatsiooni mõtestamine oli juba teine küsimus.

Kuid mis oli väärt Ježovi ettepanek Budjonnõile mitte rääkida naisega tema peale langenud kahtlustustest? Huvitav, kas Semjon Mihhailovitš võttis teda kuulda?

Kuidas see ka ei olnud, igatahes laulja Aleksejevi, kelle nime teatud kontekstis pidevalt meenutati, vari räägib kahjuks sellest, et ka Budjonnõi teine abielu oli ebaõnnestunud. Nähtavasti segunes Olga Stefanovna vabastamiseks tehtav objektiivselt võimatu katse mehelike negatiivsete tunnetega.

Arvan ja olen peaaegu kindel, et kui neljakümnendate aastate lõpus oli hoo sisse saanud Kremli naiste arreteerimiste teine tuur ning kujunes situatsioon, kus ka Maria Vassiljevna sattunuks ajalooratastе vahele, võidelnuks Budjonnõi tema pärast kui põdrapull emapõdra eest, kuna ta juba oli tema laste ema, truu naine, kes oli veresidemetega seotud tema tugeva, treenitud, vananeva ihu külge. Ning anda oma naine ilma võitluseta riigiaparaadile äraõgimiseks, seda ei lubanud Budjonnõile suur mehelik sookaitsmisinstinkt, mis on võimeline astuma üle mis tahes ideelisusest, parteilisusest ja kohusetundest.

Tegelikult on see vaid soovitud oletus...

Mitmeid aastakümneid oli kuulda legendi, justkui tulnud tšekistid Budjonnõid kinni nabima – seda siis kolmekümnendate lõpus või sõja ajal või pärast sõda. Nad tahtsid teda arreteerida suvilas, naise ja laste juuresolekul. Kuid Budjonnõi seadis aknalauale üles kuulipilduja ja kukkus tšekiste tulistama. Nood taganesid. Budjonnõi sööstis siis telefoni juurde ning helistas Stalinile: "Jossif Vissarionovitš! Kontrrevolutsioon! Mind tuldi kinni võtma! Elusalt ma juba alla ei anna!"

Stalin puhkes naerma. Ja andis käsu: "Jätke see lollpea rahule, ta ei ole ohtlik."

* * *

Mul oli täiesti võimalik seda legendi Budjonnõi naise juures kontrollida. Kuid ma ei hakanud seda tegema. Kui selline asi tõepoolest ka juhtus, rääkinuks ta sellest mulle uhkusega – naine ei unusta kunagi oma mehe kangelaslikkust.

Kuulujutud, legendid ja keelepeks ei sure koos inimestega. Piisab minevikku vaid korraks liigutada, kui ta ilmub kogu oma ilus ja keerulisuses meie silme ette.

Ajakirjas "Nedelja" ilmus katkend peatükist Budjonnõi kolme naise kohta ja kohe hakkasid minuni jõudma kuulujutud.

"Tegelikult laskis ta ju ise oma esimese naise maha, ja seda mitte armukadedusest. Tema jaoks ei kujutanud mahalaskmine endast mingit probleemi, ta oli sõjas sellega harjunud."

"Kõik see, mida te kirjutate tema esimese naise kohta, polnud hoopiski nii. Nende kodus hakkas käima noor ja ilus Olga. Ja seda täiesti avalikult. Budjonnõi tahtis teda võtta sekretäriks. Kuid Nadežda Ivanovna nägi, mis sekretär ta selline on. Ja tegigi murest endale otsa peale."

"Elasin lapsena selles Granovski majas. Meie, õues mängivad lapsed, nägime, kuidas kolmekümnendatel aastatel astus selle maja trepikojast välja pimestavalt ilus ja uhkeis rõivais naisterahvas ning sõitis minema nooblites välismaa limusiinides. See oli Budjonnaja, lauljanna. Budjonnõi ise oli pidevalt kuskil sõidus. Hiljem, kui ta naine oli istuma pandud, sosistati õues kaua, et Olga Stefanovna oli Poola spioon."

INKVISIITORI TUGITOOLIS

Pühendan selle peatüki Viktor Berinovile,
KGB avalike suhete osakonna töötajale,
oma Vergiliusele põrgus,
millest siin juttu tuleb.

Jõudnud oma raamatus üha kaugemale, sain ma aru, et tuleb tund, mil ma ei saa vältida sõjakäiku sellesse kohutavasse majja Lubjanka väljakul. KGB-sse. Samuti võis arvata, et mitte keegi selles majas mind ei oota ja et mitte keegi pole valmis avama minu ees lukke ja riive. Olles väga hästi teadlik igasuguste paberite vajalikkusest meie ühiskonnas, varustasin end Kirjanike Liidu kirjaga, milles seisis:

"Palume anda Larissa Vassiljevale, kes kirjutab raamatut naistest, võimalus tutvuda 30.–40-ndate aastate juurdluste toimikutega – Budjonnaja, Jegorova, Kalinina, Žemtšužina jt. toimikutega..."

Suvi ja minu töö lähenesid lõpule. Karm instants vaikis ning ma olin end juba ette valmistanud, et seda peatükki ei tulegi.

Pärast 1991. aasta 19. augusti sündmusi, pärast seda, kui Lubjanka väljakul sai maha võetud Dzeržinski kuju, helistati mulle kolme päeva pärast KGB avalike suhete osakonnast: "Teie küsimus lahenes positiivselt. Kas te saate kohe siia sõita?"

Ta veel küsib!

Lendasin Lubjankale, süda rinnust välja hüppamas. Alles esimese trepikoja ukse ees ja ust tõmmates tuli mulle äkki aru pähe. Uks ei avanenud. Sikutasin korra veel. Minust astusid mööda inimesed ning ma tundsin lausa kuklanahaga, kuidas nad mind vaatavad, mind, kes ma

üritan sisse tungida KGB uksest. Mida nad võisid mõelda? Oli tunne, nagu siseneksin suguhaiguste dispanserisse.

Astusin sisse. Ütlesin noorukestele sõjaväelastele oma nime.

"Oodake," vastas üks neist. "Kohe tullakse teile järele."

Istusin ukse kõrval olevale toolile.

Samal hetkel astus majja elatanud meesterahvas, kohe näha, et erusõjaväelane. Ta heitis mulle pilgu ja küsis muheldes: "Kas läbipääsuluba tuleb esitada teile?"

"Mulle," vastasin uljalt.

"Jaa, on alles ajad," muigas ta uuesti ning võttis pääsmiku välja. Ka sõjaväelased naeratasid vaikides ja äärmiselt vabalt, tunnetades uue aja saabumist.

"Jaa, ajad," vastasin mina kajana tema lubatähte vaadates ja seda talle tagastades. "Kui siin oleks alati minusugused istunud, oleks sellel majal praegu võib-olla hoopis teistsugune saatus."

Liiga sundimatu käitumine ei olnud KGB veteranile eriti meelepärane ning ta astus pilvetõmbunult trepist üles, kust parajasti laskus alla minu teejuht.

Läksime temaga avarasse tuppa, kus istus Rjazani-Voroneži väljanägemisega noor sekretär, olles valmis vahetama näoilmet sõltuvalt siseneja auastmest ja positsioonist. Mina ei omanud loomulikult mingisugust tähtsust, ent mu kaaslasega oli nähtavasti kõik juba varem kokku lepitud. Ta avas mu ees sekretäri selja taga oleva raske ukse, kus asus väike eesruum ja veel üks uks.

Sattusime T-kujulise lauaga suurde kabinetti, kus seisis massiivne ülemuse tugitool, selle kohal Lenini portree, seina ääres Dzeržinski büst, nurgas kamin ning kolm akent vaatega Lubjanka väljakule.

"On teil siin mugav?" Mu saatja tegi käega laia kaare.

"Kellele see kabinet kuulub?" küsisin mina.

"Viimasena istus siin Juri Andropov. Aga enne teda nii Jagoda, Ježov kui Beria."

Ta juhatas mu kabineti teise otsa, sealt paistis veel väike kaminaga saal. See ruum tundus mulle tuttavana, oleksin siin justkui juba olnud.

"Jah," kinnitas mu saatja. "See on Dzeržinski esimene kabinet. Seda kujutatakse kõikides revolutsioonifilmdes."

Dzeržinski kabineti ning väikese eesruumi taga, kust pääses tualetti ja duširuumi, oli veel üks voodi, väikese külmiku ning kroonukapiga tuba – selle asutuse juhi puhkeruum.

Naasesime suurde kabinetti.

"Olge nii lahke, tundke end mugavalt. Töötada võite selles tugitoolis."

"Ei!" ütlesin ma hirmunult ning mõtlesin samas: "Miks ei? Mul on unikaalne võimalus istuda tugitoolis, mis aastakümneid sisendas õudu kogu riigile. Kas ma olen tõesti mingi arg kana ega kasuta juhust panna proovile oma kujutlusvõimet?"

Jäin üksi, läikiva pinnaga suurel ülemuse kirjutuslaual vaid kaks õhukest mappi.

Kas see oli saatana kabinet ja inkvisiitori tugitool?

Kui tavaline siin kõik oli. Mitte eriti ametlik ja sugugi mitte hirmus. Nähtavasti on sama vähe kohutav relvitukstehtud kurjategija või surnud lõvi.

Minust paremale jäi kolm akent vaatega Lubjanka väljakule, kus veel hiljuti seisis tumeda küünlana Raudne Felix, esimene selles toolis istuja.

Vasakul, minu käe all oli telefonipult Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu sätendava vapiga. Võtsin toru hargilt. Telefon vaikis, lahutatuna kogu maailmast.

Jah, kabinet oli surnud. Ning see, et siin istusin mina, oli selle kinnituseks.

Hetkeks tundus, et on kuulda rauduste kriginat, kambrivõtmete kõlinat, karjeid ja nuttu; viirastusid kibestunud, ärapiinatud näod – kas timukad või ohvrid, polnud selge. Nähtavasti oli igas näos nii ühte kui teist, ja kas pole me kõik selles maailmas üksteisele nii ohvrid kui timukad?

Üksik, jäise veega ülevalatud alasti kuju lambi eredas valguses... Mis ma olin küll kokku lugenud!

Ent siin oli kõik hoopis lihtsam ja hirmsam.

Kaks õhukest mappi. Üks neist on Galina Jegorova, marssal Jegorovi naise toimik. Ta kuulus ühte seltskonda Budjonnõi teise naisega. Oleksin võinud tema toimikut ka mitte küsida. Ta ei ole minu raamatu kangelanna. Kuid kui juba anti, vaatan läbi.

Kui lihtne – kaks õhukest mappi. Ent neis on inimsaatus. Kui palju saatusi on kokku pressitud sellistesse mappidesse?

Galina Jegorova. Tema nimi on sellest raamatust Allilujeva peatükis korraks läbi vilksatanud. Just tema pihta viskas Stalin leivakuulikese tol oma naise Nadežda enesetapu õhtul. Või siis Tuhhatševskaja pihta...

Süda tagus. Oli selline tunne, nagu oleks ajalooratas tagasi pööranud ning mina jookseksin selles justkui orav rattas uskumatu kiirusega, ja ometigi paigal seistes.

* * *

G. A. Jegorova toimik

"Sündinud 1898. aastal Brjanski oblastis, filminäitlejanna, lõpetanud I Moskva Riikliku Ülikooli ühiskonnateaduste teaduskonna rahvusvahelise välissuhete osakonna. Parteitu, venelanna.

Süüdistatakse selles, et on Poola luure agent, kes edastas andmeid Tööliste ja Talupoegade Punaarmee kohta ning olles teadlik Nõukogude-vastase sõjalis-fašistliku vandenõu olemasolust, jättis sellest võimuorganitele ette kandmata."

Order läbiotsimiseks ja arreteerimiseks.

Galina Jegorova oma käega kirjutatud tunnistused 1938. aasta 27. jaanuaril. Kallakil, poollapselik, justkui ärahirmutatud käekiri: "...Aastatel 1916–1918 õppisin Petrogradi Konservatooriumis. Olin seal ka siis, kui toimus Veebruarirevolutsioon. Ebaselge ettekujutusega kõigest ümbritsevast ning suures segaduses sõitsin Brjanskisse. Pärast Oktoobrirevolutsiooni asusin tööle sõjakomissariaati, rahvamajandusnõukokku, kus kohtasin Jegorovit. Abiellusin temaga ning sõitsin 1919. aasta augustis Moskvasse... 1927. aastal tutvusin filmitegelastega, sain

osa kahte filmi. ...Minu langus sai alguse 1931. aastal, kui hakkasin lävima diplomaatilise ringkonnaga. Hiilgav sisustus, tualetid, rafineeritud käitumine, võõrkeelne kõne, tabamatu flirdi atmosfäär, lõbustused, tants ja üleüldine vaimustus pani mul kiiresti pea ringi käima. Avanes mingisugune uus, senitundmatu, meelitav maailm...

Kogu see sädelev õhkkond meeldis ja imponeeris sellepärast, et alus sellele oli pandud juba lapsepõlves kodanliku kasvatussüsteemi poolt...

Esialgu oli tegemist ainult ametlike vastuvõttudega, käisin neil ainult koos mehega. Hiljem meelitati mind järk-järgult vähemametlike vastuvõttudega – igasugused suusamatkad, väikesed hommiku-, lõuna- ja õhtusöögid, teatrikülastused välismaalastega, piletid diplomaatilisse looži jne. Tihe läbikäimine diplomaatilise ringkonnaga asetas mu varsti tähelepanu keskpunkti, ent erilist huvi näitasid üles Poola saatkonna töötajad.

"Kas te olete poolatar?" küsis minult suursaadik. Ta tahtis teada minu neiupõlvenime ning kirjutas selle kohe märkmikusse."

"...Sõprus suursaadiku Lukaszewicziga tugevnes. Minetasime ametlikkuse, kutsusime teineteist sõpradeks. Järgnesid lille- ja kompvekisaadetised välissuhete osakonna kaudu otse koju, pärast seda erakõne – meeldetuletus sõita Poola näituse avamisele pühendatud õhtule. Kõik see tekitas Lukaszewiczi vastu huvi. Veelgi enam – olin armunud, olin õnnelik teda nähes. Temaga oli meeldiv tantsida, vestelda, ma ei saanud jätta vastamata tema küsimustele ning üha rohkem ja rohkem lobisesin talle välja asju, mis olid riiklikud saladused. Eelkõige huvitas Lukaszewiczit meie riigitegelaste ja kõrgemate aremeekomandöride elu, olme ja töö. Rääkisin talle mitmel korral armeerühmitustest, vaenulikest meeleoludest mõnede isikute hulgas, rääkisin rahulolematustest, mida olid avaldanud Tuhhatševski, Uborevitš ja Jakir Vorošilovi kohta, nende püüdlusest saada Vorošilovi kohale, millele (nagu neist igaüks arvas) tal näis põhjust olevat: rohkem kogemusi, rohkem teadmisi. Rääkisin Lukaszewiczile, et on olemas teinegi grupeering – Jegorovi-Budjonnõi inimesed, kes on opositsioonis Tuhhatševskiga. Andsin eluloolisi tõendeid ja andmeid selle kohta, kus õppisid, teenisid ja võitlesid Bud-

jonnõi ja Jegorov. Lukaszewicz tahtis teada nende suhtumist Vorošilovisse.

Ning lõpuks – 1934. aasta alguses tehti mulle ülesandeks edastada Lukaszewiczile andmed sõjaväelise korra kohta. Ta andis üheselt mõista, et on tulnud aeg, kus sõprus nõuab tõendeid ja et ta oleks huvitatud mõnede andmete saamisest selliste teda huvitavate valdkondade kohta nagu lennuvägi ja relvastus ning Punaarmee ümberpaigutus sõja korral.

Sain aru, et see on suur kuritegu oma maa vastu, kuid ma ei suutnud ära öelda, seda kiindumusest tema vastu ja mõningatest väljavaadetest temaga seoses – ta oli vallaline, juhtis suurilmlikku elu, omas piiri taga kapitali. Lubasin talle, et teen kõik...

Olin just teada saanud oletatavatest ametisse nimetamistest sõja korral. Kuulsin oma kodus Punaarmee juhtivate komandöride vestlusest, et sõja korral saab armeekomandöriks Vorošilov, aga staabiülemaks kas siis Tuhhatševski või Jegorov... Mis puutub esimesse küsimusse, siis seda oli vaja veel täpsustada. Kavatsesin seda teha Alksnisi kaudu. Järgmisel banketil andsin Lukaszewiczile teada, et kõigi taht-miste kiuste ei suutnud ma midagi teada saada lennuväe kohta, kuna ei kohtunud Alksnisiga.

Lukaszewicz küsis, kas on õige, et Jegorov sõitis Kaug-Itta. "Jah," vastasin mina. "Mis põhjusel?" – "Inspekteerima kindlustusrajoone."

Ütlesin ka seda, et sõidan Jegorovi juurde. Lukaszewicz palus mul uurida Kaug-Ida kindlustusi ja uue raudtee ehitust. Lubasin. Habarovskis sain andmeid piki ookeani rannikut Tihhaja abajani ehitatavast raudteest ning rannakindlustustest, lennukitest ja allveelaevadest, mis olid siia transporditud lahtimonteeritutena.

Kõik selle andsin pärast Moskvasse naasmist Itaalia saatkonnas Lukaszewiczile üle. Vestlus toimus tenniseväljakul ja tantsu ajal. Mis puutub küsimusse lennuväe ja relvastuse kohta, siis andmeid nende kohta ei saanud ma taas.

Ma ei näinud Lukaszewiczit üsna pikka aega. Ta viibis Poolas. Kõik järgnevad kohtumised kuni tema Moskvast lõplikult lahkumiseni olid täiesti ametlikud, allakriipsutatult jahedad. Sellel oli oma ajalugu. Minu,

Bubnova, Budjonnaja ja Eliava suhtlemine diplomaatidega oli juba silma torganud ning hinnatud nõukogude ühiskonna poolt väärituks. Vorošilov kutsus mu 1934. aasta aprillis jutule ning hoiatas mind. See tuli diplomaatilises korpuses avalikuks, räägiti, et Nõukogude daamidele oli tehtud noomitus. Mul oli sel teemal Lukaszewicziga vestlus Itaalia saatkonnas toimunud vastuvõtul. Ta hoiatas mind, et peame end üleval pidama väga ametlikult, vastasel korral võivad sellel olla meile mõlemale mittesoovitavad tagajärjed. Ning sellest ajast peale kandus see tähelepanu, mis Lukaszewicz osutas varem mulle, Tuhhatševskajale. Ta võttis teda esimesena tantsima, istus söögilauas ta kõrval...

Varsti sõitis Lukaszewicz päriselt Moskvast minema. Hiljem hoidis minuga sidet Poola sõjaväeatašee, polkovnik Kovalewski...

1937. aasta möödus vaikselt. Millegipärast ei õnnestunud mul mitmesugustel põhjustel vastuvõttudel osaleda...

Aastatel 1932–1935 tekkis Moskvas justkui iseenesest suurilmlikke salonge, mis tõid meelde Venemaa aadli mineviku oma hiilgavate vastuvõttudega ja kuulsate lauljate-kunstnike kohalolekuga, või dekabristide salonge. Sellised salongid seati sisse Bubnovide, Grinkode, ka meie juures (iga nimi, mille süüdistatav on meelde tuletanud, on uurija poolt kindlakäeliselt musta või punase pliiatsiga alla kriipsutatud. – *L.V.*). Kogunemise ajendiks oli uue näidendi või stsenaariumi ettelugemine või mingisuguse kvarteti väike kontsert. Nende kokkusaamiste olemus osutus räpaseks, halvaks, hääled kõlasid võltsilt, vastuolus riigi üldise tooniga.

Millegipärast juhtus nii, et nende õhtute alalisteks külalisteks olid inimesed mõranenud hingega, tähelepanust ilma jäänud isikliku solvumisega. Ütleksin, et tigedad riigis toimuvate protsesside peale. Oli nii, et naised askeldasid köögis, mõistsid kohut, arutlesid ametissemääramisi, ümberpaigutusi, arvustasid vaikselt juhtkonda, peegeldades selliselt oma meeste mõtteid ja lootusi... Bubnova rääkis, et Andrei Bubnovile ei anta võimalusi, ometi oli ta omal ajal kuulunud Lenini viisikusse.

Tuhhatševski oli sinivereline aristokraat, alati lõbus, alati ümbritsetud daamidest. Ta ühendas sõjalist gruppi, läks otse, kõrvalekaldumatult

eesmärgi poole ega varjanud oma vaenulikkust juhtkonna vastu. Kogu see tunnustamatutest talentidest publik püüdles tippu, orienteerumata võimalustes ja vahendites. Käiku lasti kõik – nii meelitused, silmakirjalikkus kui varjamatu pugejalikkus. Ent keegi nägi nende auahned plaanid läbi ning neid takistati, hoiti tagasi, paisati tagasi. Nad olid nördinud. Ning just siin, salongis, omade keskel, imbus see vihavimm läbi. Kõike seda märkas isegi harjumatu silm. See kõige välismaise ees kummardamine ning uskumatus võimalusse teha omal maal paremini... Otsiti süüdlasi ja need leiti meie juhtide hulgas."

Siinkohal ma katkestasin ning tõmbasin hinge. Mida öelda sääraste tunnistuste kohta? Ükskõik, mida ma ka ei ütleks, leidub alati oponente, kes on valmis mu ütlusi ümber lükkama. Ja pealegi – ma polnud ju toimikut veel lõpuni lugenud.

* * *

"Mõnevõrra erinevam oli publik Budjonnõide juures," jätkab Galina Jegorova oma käega kirjutatud tunnistustes. "Siia kogunesid ratsaarmee võitluskaaslased, Kodusõja-aegsete lahingrännakute veteranid.

Semjon Mihhailovitšist endast paistsid nagu peeglist kõik nende väärtused ja puudused ning ta kaitses iga inimest kõikvõimalike kallaletungide eest. Tunnen Sergei Mihhailovitši alates 1920. aastast kui meeldivat, lõbusat, arukat, auahnet, upsakat inimest, inimest pooside ja mõningase näitlejaandega. Olles mõõdukalt kasvanud poliitiliselt ja kultuuriliselt, ei võinud teda enam rahuldada kooselu lihtsa, vähese kirjaoskusega kasakanaisega.

Olga Stefanovna ja Semjon Mihhailovitši kohtumine juhtus minu silme all Kislovodskis, kus ma puhkasin sanatooriumis koos Jegoroviga. Ükskord sõitsime mina, Jegorov ja Budjonnõi Lermontovi kalju juurde. Mõne aja pärast tuli sinna veel kaks paari. Need olid Kulik ja Georgadze kahe naisterahvaga. Üks neist oli Olga Stefanovna. Mina sõitsin Jegoroviga varsti sanatooriumisse tagasi, ent Budjonnõi ühines uue seltskonnaga.

Hommikul korraldas Kulik armukadedusstseeni – oli ta ju Olga Stefanovna kaasa võtnud enda jaoks. Selliselt algas Budjonnõi romaan Olga Stefanovnaga.

Kasakanaine lasi end maha. Sõna otseses mõttes juba teisel päeval pärast tema enesetappu tuli Semjon Mihhailovitši majja Olga Stefanovna. Mida ta Budjonnõi ellu kaasa tõi? Ilus, noor, edukas prantsuse keeles, Suure Teatri solist. Kõik see rõõmustas ja vaimustas Budjonnõid.

Ning äkki pärast kaheteistkümneaastast õnnelikku perekonnaelu Olga Stefanovna arreteeriti. Nii murest murtud Semjon Mihhailovitši, kui ta oli meil suvilas, polnud ma kunagi näinud. Pisarad jooksid ojadena. Seda, et Budjonnõi võiks nutta, ei osanud ma kunagi arvata. Ühelt poolt haavas Olga Stefanovna arest tema enesearmastust, ent teiselt poolt pani see ta kannatama armastatud naise kaotuse pärast, sisseseatud, harjumuspärasest perekonnaelust ilmajäämise pärast.

Uut aastat võtsime vastu koos, meie suvilas. Pärast õhtusööki istus Budjonnõi minu kõrvale ja küsis, kas ka mina tean, et Olga Stefanovna on arreteeritud. Vastasin jaatavalt ning pärisin, mis siis tegelikult juhtus. Ta vastas mulle, et Olga Stefanovna osutus koos Bubnovaga spiooniks. Olga Stefanovna oli Poola, Bubnova kolme riigi spioon.

Olga Stefanovna oli tegutsenud spioonina seitse aastat, ta elas kokku mingi poolakaga saatkonnast ja sai oma töö eest 20 000. Alles siin kuulsin esimest korda Budjonnõilt, et Olga Stefanovna ja Bubnova rääkisid ülekuulamisel minust kui spioonigrupi ninamehest, kes olevat andnud neile luureülesandeid. Budjonnõi hoiatas mind, et ma oleksin valmis igasugusteks ootamatusteks."

1938. aasta 26. aprillil on Galina Jegorova oma tunnistust täiendanud:

"Oma ülestunnistustes, millised andsin uurimisele selle aasta jaanuaris, ei osutanud ma piisavalt tähelepanu reale asjaoludele, mis omavad olulist tähtsust minu mehe isiku ja ka minu tõelise palge paljastamisel... See oli kahepalgeline ja silmakirjalik elu, mida harrastasid Jegorov ja talle lähedalseisvad isikud. Nad demonstreerisid end Punaarmee komandöridena, revolutsiooni kaitsjatena. Aga tegelikult olid nad tõelised

valgekaartlased. Nad justkui sammunuks koos Punaarmeega, ent nende hing oli teisel pool kaevikuid, vaenlaste poolel.".

Oma käega kirjutatud ülestunnistuste stiil muutub agressiivseks, siin triumfeerib klišee, mis on selgelt uurijate poolt dikteeritud. Jegorova püüab nähtavasti kirjutada uurimisele vajalikus toonis.

"Kõik need inimesed kogunesid tavaliselt pärast tööd, vastu hommikut, õhtust sööma. Lauas, mille taga istus Stalin, tõsteti klaase nõukogude võimu ja valgete üle saavutatud võidu terviseks, õnnitleti üksteist hangitud trofeede eest jne. Siis, kui Stalinit polnud, väljendasid nad kõik, kaasa arvatud Jegorov, vaenulikku suhtumist nõukogude võimu ja isiklikult Stalinisse ning väljendasid oma kindlust Punaarmee lüüasaamise kohta... Mäletan, et 1920. aasta alguses ilmus A. Jegorov koju äärmiselt erutatuna. Ja kui ma küsisin, mis juhtus, rääkis ta mulle, et Stalini rong suunati ekslikult valele teele ning äärepealt oleks toimunud avarii. Pärast seda tuli Mantsev ja rääkis millestki Jegoroviga kaua ja erutatult. Mõnede lausekatkete põhjal taipasin, et jutt käib Stalini rongiga äärepealt juhtunud katastroofist. Mantsev tõi kuuldavale lause: "Pagan küll, kuidas ei vedanud."

(See oli alla kriipsutatud uurija punase pliiatsiga. – *L.V.*)

Küsisin Jegorovilt, et miks tema kogu oma näilise Stalini-läheduse ja kommunistlikkuse parteisse kuuluvusega peab end üleval nagu Nõukogude-vastane element. Jegorov ütles tookord, et tema ja ta sõbrad jäävad ohvitserideks, tähendab, inimesteks, kes ei suuda leppida nõukogude võimuga. Aleksandr Iljitši ei jätnud maha mõte põgenemisest välismaale. Ning 1921. aastal, Kodusõja lõpus, kirjutas ta mulle, et soovitab mul aega kaotamata õppida võõrkeeli, sest tulemas on teised ajad, kus sõlmitakse sidemed välismaaga ning pole välistatud ka meie sõit sinna. Jegorov soosis mu alalisi sõite bankettidele, kus osalesid välissaadikud. Ta teadis minu sõbralikest suhetest Lukaszewicziga, keda ma tema küsimuste peale informeerisin Jegorovi Nõukogude-vastastest vaadetest; et neid vaateid jagavad ka Bubnov ja Budjonnõi. Ning et nad kõik, nagu on selgunud Budjonnõi, Bubnovi ja Jegorovi vestlustest, on Rõkovi poolehoidjad.

Jegorov leppis minu kaudu Lukaszewicziga kokku, et talle organiseeritakse Varssavis kohtumine Poola Kindralstaabi ülema Stahhewicziga. Jegorov kohtus Stahhewicziga Varssavis mingis erakorteris. Kui me olime 1934. aastal Roomas, kutsus meid lõunale Attolico, Itaalia suursaadik NSVL-s. Vestlus toimus inglise keeles, kusjuures tõlgiks olin mina. Jegorov avaldas vaimustust Itaalia valitsuse saavutuste üle. Tegelikkuses oli see otsene fašistliku režiimi ülistamine..."

Jegorova toimikus pole peale tema oma käega kirjutatud ülestunnistuste mitte mingeid süütõendeid. Ent on uurimise tulemus, Moskva linna ülemkohtu 1938. aasta 27. augusti istungi protokoll nr. 55.

"NSVL Ülemkohtu Sõjakolleegium arutas Jegorova, Galina Antonovna kohtuasja üleandmist II VNFSV Kriminaalkoodeksi paragrahv 58 alusel, rakendades NSVL Kesktäitevkomitee 1934. aasta 1. detsembri otsust. Süüdistuskokkuvõttega ollakse nõus ning kohtuasi võtta menetlusse. Kohtuasi ära kuulata kinnisel istungil süüdistatava poole ja kaitse osalemiseta ning tunnistajate väljakutsumiseta kooskõlas NSVL Kesktäitevkomitee 1934. aasta 1. detsembri otsusega. (Otsus kuulata kohtuasju ära süüdistuse ja kaitseta võeti vastu pärast Kirovi surma. See toimis kõik Stalini aastad. – *L.V.*) Tõkendina jätta kohtualune kohtuni valve alla."

Ülemkohtu istungi protokoll 1938. aasta 28. augustist jätkab sündmusi:

"Kohtusekretär kandis ette, et kohtualune on kohtusaalis ning et tunnistajaid pole kohtusse välja kutsutud. Eesistuja teeb kindlaks kohtualuse isiku ja küsib, kas talle on tutvustatud süüdistuskokkuvõtet. Kohtualune vastab jaatavalt. Kohtualusele on selgitatud tema õigusi kohtus ning antud teada kohtu koosseis. Kohtualune ei esita mingeid taotlusi ega taandusi kohtu koosseisu kohta. Eesistuja ettepanekul teeb kohtusekretär teatavaks süüdistuskokkuvõtte. Eesistuja selgitab kohtualusele talle esitatud süüdistuste olemust ning küsib temalt, kas ta tunnistab end süüdi. Kohtualune vastab, et ta ei tunnistanud end süüdi, ja teatab, et ütleb oma eeluurimisel antud tunnistusest lahti. Uurimise

käigus ei sundinud teda keegi valetunnistusi andma, selleks oli teda sundinud mehe ootamatu arreteerimine ning hiljem tema enda arreteerimine, aga ka uurija poolt talle esitatud mehe tunnistused, nii et ta kaotas päriselt pea ja hakkas ülekuulamistel ise end laimama.

Miks tema mees Jegorov andis teda süüdistavaid tunnistusi, seda ta selgitada ei oska. Jegorov laimavat teda oma tunnistustes."

Kohtulik uurimine oli lõppenud. Lõppsõnas teatas kohtualune, et ta saab hästi aru oma olukorrast ning sellepärast arvab, et tal jääb ainult üle paluda heatahtlikku suhtumist, kuna oma süütust pole tal millegagi tõestada. Kohus läks aru pidama. Kell 21.55 tehti teatavaks kohtuotsus ning istung lõpetati.

"Kohtuotsus.

NSVL nimel... tunnistatakse Jegorova, G. A. kuriteo sooritamises süüdi... NSVL Ülemkohtu Sõjakolleegium mõistis Jegorova, Galina Antonovnale kõrgeima karistusmäära – surmanuhtluse mahalaskmise läbi koos kogu talle kuuluva vara konfiskeerimisega.

Kohtuotsus on lõplik ning viiakse 1934. aasta 1. detsembri otsuse põhjal täide viivitamatult."

Kuhu oli neil vägevatel meestel nii kiire? Millist ohtu kujutas nende jaoks see "spioon", kes andis välja saladusi, mida teadsid kõik?

Kui tugevalt küll tuleb tunnistustes esile see ajastu!

* * *

Ent mingem edasi, aastasse 1956.

"Teade.

Täiesti salajane.

Jegorova, Galina Antonovnat meie nimekirjades ei ole. Andmeid tema sidemetest Lukaszewiczi ja Kovalewskiga meie käsutuses ei ole.

KGB I peavalitsuse operatiivregistratuuri osakonna juhataja."

Missugune esimene peavalitsus? Kas see, mis tegeles "luuretegevuse sidemete uurimisega"? Jah.

Edasi.

"Tõend 1956. aasta 13. märtsist.

...Peasõjaprokuratuuri osakonna sõjaprokurör justiitsalampolkovnik Solomko, kes vaatas läbi Jegorova, Galina Antonovna kohtuasja juurdlusmaterjalid ning täiendava kontrollmaterjali, tegi kindlaks, et Jegorova toimikusse on süü tõestamiseks lisatud väljavõte tema mehe Jegorov, Aleksandr Ivanovitši tunnistustest. (Seda ainsat "tõestust", seda väljavõtet toimikus ei olnud. – *L.V.*) Vahepeal on kohtuasi Jegorov, A.I. süüdimõistmiseks lõpetatud kuriteo koosseisu puudumise tõttu. Teisi tõestusi toimikus ei ole. Ministrite Nõukogu juurde kuuluva KGB käsutuses ei ole andmeid Jegorova, G.A. kuulumise kohta välismaa luureorganitesse."

Valesüüdistus oma naise peale pole loomulikult kuritegu. Vaid pisiasi.

Marssalid ja kindralid, vaprad mehed ja sõjamehed sattusid selle režiimi (mida nad olid kaitsnud lahinguis) vanglaisse, ja tõmbasid kaasa oma naisi. Ent naised pidasid end üleval sootuks teistsuguse mehisusega.

Kuid kas saab naist süüdistada selles, et ta käitub naiselikult, see tähendab, kardab vanglat, ülekuulamist, piinamisi, mahalaskmist ning kaotab selle hirmu tõttu pea?

Kas saab? Aga miks ka mitte, kui me juba oleme võrdsed. Kuid kas ikka oleme?

Ma ei väida midagi, ei veena kedagi milleski, lihtsalt jutustasin ümber esimese toimiku, mille lugesin läbi tugitoolis, kust juhtis balli Saatan isiklikult.

* * *

Järgmisel hommikul istusin Saatana tugitooli juba mitte nii erutatult, mitte nii emotsionaalselt, peaaegu rahulikult. Avasin kauaoodatu, Olga Mihhailova-Budjonnaja toimiku.

"Sündinud 1905. aastal Jekaterinoslavis raudteetöölise tütrena. Enne arreteerimist Nõukogude Liidu Suure Teatri solist, Nõukogude Liidu marssali S.M. Budjonnõi naine."

Olga Mihhailova-Budjonnaja oma käega kirjutatud tunnistused 1938. aasta 14. märtsist:

"Sündisin 1905. aastal. Isa oli talupoeg, orb, sattus linna, töötas 36 aastat raudteel. Alustasin õpinguid Kurskis 1915. aastal. Tsaarirežiimist jäid väga rasked mälestused, kuna isa pani mu gümnaasiumi. Mu vigane kõnekeel, odavad kleidid ja maatüdruku välimus kutsus kaasõpilastes esile pilkeid. Klassidaamid keelasid jõukamate vanemate ja kõrgemate ametnike lastel vahetundides minuga suhelda ning rääkisid minu juuresviibimist häbenemata, et neil ei ole minuga midagi ühist. "Sinu isa on ju maamats?" küsiti minult.

Et vältida pilkeid, registreeris isa end 1915. aastal linnakodanikuks. Kooli lõpetasin 1920. aastal Vjazmas ning läksin kohe mehele (viieteist-aastaselt?! – *L.V.*) Vjazma jaamakomandandile Runovile. Sõjakommunismi kaose aastad elasin üle nurisemata, ent erilise entusiasmita. Toimus see, mis toimuma pidi, rindel reetsid sakslased ja kindralid, – niisiis, tsaar ei kõlvanud kuhugi. Kuid kõige tähtsam, et keegi ei nimetanud mind enam maamatsiks. See rahuldas mind täielikult, ehkki valitses nälg. Runovist lahutasin 1924. aastal. Ta oli alkohoolik, jõi maha enda ja minu palga ning isegi varastas mu riideid. Saanud kahenädalase puhkuse, sõitsin 1924. aastal Jessentukisse, sest mul polnud aimugi, mida kujutab endast kuurort. Seal tutvustasid Kulik, Tjutkin ja Georgadze mind Budjonnõile... Seda tutvustamist mina ei taotlenud, sest teadsin Semjon Mihhailovitši ainult marssal Budjonnõina... Lesestunud S.M. tegi ettepaneku suhted ametlikult vormistada, millega ma ka nõustusin. Ja ma sõitsin tema juurde.

Samal ajal suri Frunze ning rahvakomissariks nimetati Vorošilov. Alguses öeldi lauas tooste esimese ratsaarmee komandöri Budjonnõi terviseks, hiljem hakati klaase tõstma esimese ratsaarmee juhtide Budjonnõi ja Vorošilovi terviseks. Viimastel aastatel tõstsid ratsaväelased juba julgelt pokaale esimese ratsaarmee looja ja punaarmee juhi Vorošilovi terviseks. Stalini – epohhiloova inimese ja ülemaailmse proletariaadi juhi terviseks lausuti tooste alati suure entusiasmiga. Eriti terava ja juba täiesti avaliku võitlusega Trotski opositsiooni vastu

ühinesid Semjon Mihhailovitšiga eelnevalt nõu pidanud ratsaväelased üksmeelselt ning nad otsustasid toetada Jossif Vissarionovitši.

Minu isiklikud suhted Semjon Mihhailovitšiga olid järgmised. Meie tutvuse alguses hakkasin teda armastama tema õrnuse pärast. Kuid vaatamata sellele, et ta mind väga armastas, andis ta mulle mõista, et mina olen väike inimene. Mis oli ka täiesti õige – pole mul mingeid teeneid ning ma kasutan materiaalseid hüvesid, mis ei kuulu tegelikult minule. Et tema kasutas autosid ja Kesktäitevkomitee puhkekodusid, see oli loomulik, sest tema oli selle ära teeninud. Ent mis puutub minusse, siis minu ülesanne oli hoolitseda ja muretseda tema tervise ja hea enesetunde eest. Ja ta rääkis, mis on muidugi ka tõsi, et ma pean endale nime tegema iseseisvalt..."

Olga Mihhailova toimik ei räägi, mis juhtus selle tema oma käega kirjutatud tunnistuse ja siseasjade rahvakomissarile Ježovile saadetud kirja vahepeal. Kirjas hakkab Olga Stefanovna kohe esimestest ridadest peale mustama meest: "Budjonnõiga elasin koos kaksteist aastat ning harjusin temas nägema julma inimest, keda ei peata oma eesmärkide saavutamisel mitte miski. Kaheteistkümne aasta jooksul pidin vastu võtma palju hoope, kogema põikpäisust, ähvardusi jne. Semjon Mihhailovitš ähvardas mind tappa, anda GPU-le välja kui spiooni. Juurdlus (jälgime tähelepanelikult seda lauset. – *L.V.*) nõudis minult, et ma räägiksin ükskõik kellest mulle teadaoleva inimese kuritegudest ja kuritegelikest kavatsustest nõukogude võimu vastu. (See tähendab – ükskõik kellest, peaasi, et räägiksid, õigemini kannaksid ette.– *L.V.*) Ma ei rääkinud midagi, kuna eelkõige pidin rääkima Budjonnõist, kelle kättemaksu ma kartsin. Kaheteistkümnest aastast kooselust Budjonnõiga kogusin palju fakte, mis tunnistavad seda, et ta juhtis mingisugust vandenõu meie riigi juhtkonna vastu, eeskätt Stalini ja Vorošilovi vastu. Ning neist faktidest ma tahaksingi selles avalduses rääkida."

Ja edasi hakkas ta, vaeseke, nähtavasti juba murdunud vangistusest ja juurdlusest, fantaseerima, segades tegelikkust väljamõeldistega ja püüdes välja laduda poolfakte, pooljuhtumisi, nagu näiteks see:

"Terava võitluse ajal Trotski vastu küsisin Semjon Mihhailovitšilt,

kelle poole hoiame meie – Stalini või Trotski poole. Semjon Mihhailovitš vastas, et küsimus on raske, äärmustesse viskuda ja vastu kivimüüri joosta siin ei saa. On vaja natuke oodata ja vaadata, kuidas sündmused arenevad, alles siis lahendame selle probleemi."

Või siis see:

"Semjon Mihhailovitšil olid Doni ääres kahtlased tutvused. Saabusime kord temaga kuurordist. Vladikavkazis tervitas teda keegi raudteelane. Aga hiljem, kupees, rääkis seesama raudteelane pudeli veini juures tükk aega, kuidas ta oma salgaga punased ümber oli piiranud ja nende komandöri ära kägistanud. See oli olnud õnnestunud surmahaare, teda oli suudetud suure vaevaga komandöri laiba juurest eemaldada..."

Või see:

"Semjon Mihhailovitš hoidis alati eemale Tuhhatševskist, Jakirist, Uborevitšist ja Korkist. Ent 1936. aasta lõpus või 1937. aasta alguses viibis Semjon Mihhailovitš Tuhhatševski suvilas. Ta ütles, et nad sõlmisid omavahel töise lepingu ning lõpetasid tülitsemise. Ühesõnaga, sõprus hauani. Semjon Mihhailovitš ja Jegorov hakkasid silmatorkavalt sageli Tuhhatševski suvilas käima."

Maria Budjonnaja rääkis mulle, et pärast paljusid aastaid, pärast vanglast ja asumiselt vabanemist tuli Olga Stefanovna neile ja rääkis talle, et juurdluse käigus sunniti teda andma tunnistusi Budjonnõi vastu. Talle oli öeldud, et Budjonnõi on juba vangistatud ja paljastatud – ja nii paljastas temagi. Olga Budjonnaja rääkis, kuidas teda peksti ja piinati.

Selles samas toimikus on kellegi K. – "koputaja" – tunnistused: "Koos minuga istub kambris Riikliku Akadeemilise Suure Teatri näitleja Olga Mihhailova, Budjonnõi endine naine. Tema sõnade järgi Budjonnõi mitte ainult et ei teadnud, vaid osales ka ise Stalini ja Nõukogude-vastases sõjalises vandenõus. Mihhailova räägib, et tal oli kavas mees üles anda, kuid ta ei teadnud, kelle poole pöörduda. Ta arvas, et Vorošilov ei jää uskuma ning räägib sellest sellelesamale Budjonnõile. Kui algas arreteerimislaine ja vandenõulastest sõjaväelaste hävitamine, kartis Budjonnõi väga enda pärast ja ootas kinnivõtmist. Keskkomitee 1937.

aasta pleenumi ajal ei olnud ta üldse tema ise... Naine ütles, et talle on nüüd selge, et 1923.–1930. aastate sõitudel Siberisse organiseeris Budjonnõi teejoomise katte all vanade partisanidega ülestõususalku... Mihhailova kaldub arvama, et Budjonnõi tahtis teda kõrvaldada ning poliitiliselt kompromiteerida, teades naise suhetest näitleja Aleksejeviga. Budjonnõi kartis, et Olga lahkumisel Aleksejevi juurde ning tema mõju alt väljudes ja tema Nõukogude-vaenulikkusest teadlikuna võib naine talle ohtlikuks saada.

Niipalju, kui mina aru sain, varjas Mihhailova neid fakte juurdluse eest sellepärast, et ta oli oma sõnade kohaselt ülekuulamisel pooleldi süüdimatus seisundis; teiseks – tema käest ei küsitud Budjonnõi kohta peaaegu midagi; kolmandaks – ta kartis Budjonnõist rääkida; neljandaks – ta hakkas alles nüüd paljust aru saama ja hindama ning viiendaks – ta ootas õigustatud etteheidet, miks polnud ta varem sellest ette kandnud."

Edasi teatab K. minu arvates peamist: "Mihhailova on praegu sügavas depressioonis ning temaga rääkida on väga raske, mitte alati pole ta avameelne."

Ent kas see võis olla peamine ka juurdluse jaoks? Paraku!

Järgnes ülekuulamiste seeria, mis puudutas saatkondade külastamist. Olga Stefanovna tunnistab, et külastas mõnikord saatkondi Budjonnõita, näiteks siis, kui Itaalia suursaadik Attolico tegi talle ettepaneku laulda. Ta räägib sellestki, mis küsimusi talle saatkondades esitati: "Ühel Läti saatkonna vastuvõtul küsis keegi Mindersi kaaskonnast minult, miks ei lastud maha Radekit. Mina vastasin, et ju siis läheb teda veel vaja.

Jaapani saatkonnas küsiti, kus viibib Budjonnõi. Siis nad teatasid, et kuulduste järgi olevat ta Kaug-Idas ning valmistuvat sõjaks Jaapani vastu. Nad tundsid huvi, miks ma töötan. Vastasin alati: kes meil ei tööta, see ei söö, ning et ma armastan kunsti.

Välismaalased vihjasid, et nad tahaksid näha meie suvilat. Mina vastasin, et seal on remont.

Nad küsisid telefoninumbrit, vastasin, et telefon ei tööta. Tahtsid teada sedagi, kas mulle Karlsbad meeldis, vastasin, et seal on väga tervislik vesi, kuid väga kulukas ravi."

Olga Stefanovna rääkis uurijale ka oma nähtavasti nõdrameelsuseni viidud sõbrast, lauljast Aleksejevist, keda Semjon Mihhailovitš olevat justkui ähvardanud vanglaga. Aleksejev olevat justkui hakanud kartma ning "pani ette, et läheb ise NKVD-sse ja kannab minu kohta ette midagi kerget, mille eest mulle antakse aastat kolm laagrit; tema kogub sel ajal raha ning pärast minu vabanemist hakkame koos hästi elama."

Aleksandr Aleksejev, noil aastail Suure Teatri juhtiv tenor, oli ilus, sihvakas, mis on tenorite juures üpris haruldane (teda veel mäletavate kaasaegsete hinnanguil hiilgav Lenski), intelligentne, tark, õilis – ühesõnaga silmapaistev. Armuda võinuks juba tema fotosse, seda enam elusasse inimesesse. Ja Aleksejev oli ka ise Olga Mihhailovasse armunud. Kuidas naine suutnukski vastu panna?

Mihhailova toimikus on Aleksejevi kui tunnistaja ütlused, mis jätavad temast kõigiti soodsa mulje. Ta ei laima Olga Stefanovnat mitte ühegi sõnaga: "Jah, meil oli juttu päevapoliitikast. Jutuajamistes pidas ta end alati positiivselt üleval. Ma ei märganud kunagi mitte mingisuguseid halvustavaid meeleolusid."

"Mida rääkis Mihhailova teile oma vahekorrast Budjonnõiga?"

"Ta ütles, et neil on mehe armukadeduse tõttu suhted pingelised."

"Kas te soovisite NKVD-le midagi Mihhailova kohta ette kanda?"

"Eitan kategooriliselt, et oleksin Mihhailovaga millestki sellisest rääkinud.""

Mihhailova toimikus on nooremuurija Kurkova otsus kohtuasja lõpetamise kohta 1939. aasta 3. augustil ning tema vabastamisest vahi alt. Selles otsuses on kirjas, et mingeid tõendeid süüdistatava Mihhailova kohtu alla andmiseks ei ole."

Samal päeval kirjutas nooremuurija Kurkova ettekandes oma ülemusele: "Mihhailova on väga raskes haiguslikus seisundis. Ta vajab tingimata ravi."

Sellest kanti ette ka Beriale. Kuid vaatamata sellele ja Mihhailova-Budjonnaja ükskõik millise kontrrevolutsioonilise kuriteo puudumisele anti Mihhailova toimik 1939. aasta novembris siiski üle erinõupidamisele järgmiste süüdistuskokkuvõtetega:

"Juurdluse poolt on kindlaks tehtud, et Mihhailova-Budjonnaja – Nõukogude Liidu marssali Budjonnõi naine diskrediteeris meest oma ülalpidamisega ning sidemete omamises välismaalastega, ja nimelt:

1. Olles Budjonnõi naine, olid tal samaaegselt intiimsuhted Riikliku Akadeemilise Suure Teatri solisti Aleksejeviga, keda on kahtlustatud luuretegevuses (surnud). (A. Aleksejev suri 1939. aastal kurguvähki. Mälestusmärk tema haual on üks Novodevitšje kalmistu ilusamaid. – *L.V.*)

2. Olles Tšehhoslovakkias ravil, liikus ta rahvavaenlaste keskel, oli koos paljastatud spioonide ja vandenõulaste Jegorovi ja tema naise ning Aleksandrovi ja Tumanoviga. (Ent ka Stalin liikus nendesamade vandenõulaste keskel! – *L.V.*)

Peale selle on kindlaks tehtud, et Mihhailoval oli ametlike välissaatkondade külastamise kõrval ka suursaadikute mitteametlikke isiklikke kutseid; ta varustas Itaalia suursaadikut piletitega oma kontsertidele ning sai temalt korduvalt kingitusi.

Endise kaitserahvakomissari asetäitja Jegorovi spionaaži tõttu arreteeritud naine ning endise hariduse rahvakomissari Bubnovi naine iseloomustavad Mihhailovat oma ülestunnistustes kui nende ringkonna naisterahvast, kes tegi täpselt sedasama, mis nemadki. Mihhailova seotuses luuretegevusega Jegorovat ja Bubnovat spetsiaalselt üle ei kuulatud. Mihhailova tunnistas end süüdi kahtlaste sidemete omamises ja mitteametlikes saatkondade külastamistes. Luuretegevust ta eitab. Saata toimik Mihhailovale esitatud süüdistuste alusel läbivaatamiseks erinõupidamisele.

Riikliku julgeoleku nooremuurija seersant Kurkova.

1939. aasta november."

Vapper Kurkova andis alla. Ja miks ta ei pidanud alistuma, kui oli liikuma läinud selline võimas meheliku jõuga hooratas. Erinõupidamine mõistis hingeliselt raskesti haige Olga Mihhailova 1939. aasta 18. novembril kaheksaks aastaks laagrisse paranduslikele töödele.

1945. aasta 15. augustil sai Mihhailova karistusaeg täis, kuid ta jäeti

veel vahi alla. Nagu võib näha tema toimikusse lisatud Vladimiri oblasti siseministeeriumi materjalidest, andis Mihhailova Vladimiri vanglas kambrikaaslastele mõista oma vaenulikku suhtumist nõukogude võimu, levitas laimu Nõukogude valitsusjuhi ja riigis kehtiva poliitilise korra kohta. Samuti rääkis ta, et jätkab pärast karistuse kandmist aktiivset võitlust nõukogude võimu vastu. Võttes arvesse asjaolu, et Mihhailova, O.S. on sotsiaalselt ohtlik element, pole teda võimalik vahi alt vabastada... Mõista Mihhailova kolmeks aastaks vangi."

1948. aasta aprillis saadeti Olga Mihhailova asumisele. Tema toimikus on üks lehekülg tundmatu isiku käekirjaga: "Olles ise arreteeritud 1938. aastal, saadeti mind 1953. aastal vangistuse tähtaja lõppedes Krasnojarski krai Jenisseiski rajooni. Siin, Jenisseiski invaliididekodu ehitusel kuulsin 1953. aasta juulis O. Mihhailovast. Teadsin teda kui Budjonnõi naist, olin temaga kohtunud pidustustel ja bankettidel. Ta töötab 45. keskkoolis koristajana. Proovinud temaga vestlusse astuda, avastasin tema haiglasliku võõrdumise, ärahirmutatuse, kartuse ükskõik kellega tutvuda ning ilmselge segaduse mälestustes, seda isegi loogilises kõnes.

Ta piirdus lühikeste märkustega, et ta pole süüdi, et ta mõisteti süüdi kui marssali naine, et tema pea kohal murti mõõk, et ta ise juhtis NKVD-s juurdlust, et Semjon Mihhailovitš on väga haige ja ei võta kedagi vastu, kuna on 94-aastane. Vaevalt suutnuks Mihhailova üksi Jenisseiskist välja sõita, kui teda oleks vabastatud."

Ning pärast seda kirja leidsin ma lehekülge pöörates mulle juba tuttava kirja 1955. aastast, kus Budjonnõi palub oma endise naise kohtuasi uuesti läbi vaadata. Kiri hilines kaheksateist aastat, ent oma töö ta tegi. Olga Mihhailova saatuseratas tegi uue pöörde, ta sõitis Moskvasse, olles üksik ja raskesti haige. Ta pöördus tagasi sellesse ellu, kus tal kohta enam ei olnud.

* * *

Selline oli ta saatus. Ent oleks võinud olla ka teistsugune, normaalne, inimlik. Kui põrgumasin polnuks tunginud perekonnaellu, suutnuks Budjonnõid võib-olla omavahel kokku leppida – Olga oleks läinud oma näitleja juurde ja Semjon Mihhailovitš, kurvastanud mõnda aega, abiellunud Mariaga.

Hullumeelsus...

Hämardus. Peatasin magnetofoni ja vaatasin aknast välja. Kunagi Dzeržinski all seisnud postament justkui kinnitanuks oma tühjusega, et tema aeg on möödas ning sellel sajandil ei pöördu enam miski tagasi.

Ja just see tühi postament andis mulle teada uue ajastu imedest.

Tugitool, kuhu olin end mugavalt sisse seadnud, on nüüd tühi. Ent teisel pool tänavat seisab halli karva uus hoone ning selles on uus kabinet ja uus tugitool. Justkui teistsugune ja mehedki neis teised, ent siiski tugitool...

Saatanlik koht – nagu ka püha koht – juba tühjaks ei jää.

ÜLELIIDULINE NAISVANEM

Arreteeritu ankeet: Kalinina, Jekaterina, neiupõlvenimega Lorberg, eestlanna, sündinud 1882. aastal

Isa – päeviline, ema – pesunaine.

Enne arreteerimist ÜK(b)P liige.

Sotsiaalne päritolu – teenistuja, varem kangur.

Algharidus.

Viimane töökoht enne arreteerimist – justiitsrahvakomissariaat, VNFSV Ülemkohtu liige.

Elukoht enne arreteerimist – Moskva, Kreml.

Selles fantastilise tähendusega ankeedis puudub millegipärast küsimus perekonnaseisu kohta. Teades ise vastust sellele küsimusele, täiendan ankeeti – enne arreteerimist Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe Mihhail Kalinini naine. Viie lapse ema. Neist kolm omad, kaks lapsendatud.

Üleliiduline naisvanem, üleriigilise vanema naine.

* * *

Kunagi ei tea ette, kust võid leida ja kus kaotada. Tveri kubermangu Verhnjaja Troitsa küla tüdrukud andsid neid kosima tulnud omakülamehele Mihhail Kalininile korvi.

Ning õige ka – kes see Mihhail Kalinin õige oli? Maad ei kündnud, vanematekodu ei külastanud. Räägiti, et ta olevat linnas tööline. Räägiti, justkui olnuks ta väljasaadetu või ülejooksik ning tegelevat revolutsiooniga.

1906. aastal tõi Kalinin Verhnjaja Troitsasse eestlannast naise. See oli suurt kasvu, sihvakas, nõbininaga, punnispõseline, punapalgeline. Tugev. Ega asjata räägita, et eestlased on korralik ja töökas rahvas – see eestlanna küüris kogu tare hiilgavalt puhtaks ning pani kõik oma äranägemist mööda paika. Oli juba koidu ajal aiamaal, ka siin valitses tal kord. Kui niitma hakkas, ei kukkunud see mehest halvemini välja. Esiklaps nimetati Valerjaniks – saksik nimi.

Verhnjaja Troitsas ei teatud eestlannast suurt midagi. Ta oli pärit suurest, paljulapselisest perest, töötas alates üheteistkümnendast eluaastast kudumisvabrikutes. 1905. aastal oli ta seotud revolutsioonilise tegevusega ja pidi end seaduse eest varjama. Peterburis andis talle peavarju bolševik Tatjana Slovatinskaja, kes sokutas ta ka tekstiilivabrikusse tööle. Ent ka vabrikus segas eestlanna end revolutsioonilisse tegevusse ning ta vallandati. Pärast seda elas ta Slovatinskaja juures teenijannana.

Siin kohtas teda revolutsionäärist tööline Mihhail Kalinin. Temast sai hea naine ja ema ning revolutsionäärist sõbratar. Kangur ja tööline sobisid teineteisega igast kandist.

Mihhail elas eestlannaga külas mõnda aega, siis sõitsid nad ära Peterburgi. Nad elasid rändurielu, ent 1910. aastal naases naine koos pesakonna lastega külla tagasi. Ja kauaks.

Eestlanna tegeles majapidamisega, kasvatas lapsi, ootas meest.

Räägiti, et mees oli revolutsioonilise tegevuse eest arreteeritud. Kuid eestlanna vaikis. Ta kavatses hakata ehitama uut maja ning tegi selleks ettevalmistusi. See oli hea märk – pere nähtavasti tahtiski Verhnjaja Troitsasse elama jääda.

Saabus 1914. aasta. Algas sõda, mis keeras kõik plaanid pea peale.

Naine sõitis sagedasti Peterburgi, jättes lapsed Mihhaili ema hoida. Sosistamine külas lakkas, naine ei varjanudki nüüd, et Mihhail istub revolutsioonilise tegevuse pärast vangis. Mees oli trellide taga terve 1916. aasta. Aasta lõpus andis naine Peterburis sisse palvekirja, kus ta palus, et mehel lubataks sõita tapiga Ida-Siberisse asumisele. Ise kavatses ta koos lastega talle järgneda – elavad ju inimesed igal pool, kuid pere peab olema koos. Kodu ilma meheta pole õige kodu.

Jaa-jaa-jaa, sõita kavatsesid Siberisse, aga jõudsid kuhu!

Oktoobrirevolutsiooni esimesist päevist peale sattus Mihhail Kalinin, talupojapäritoluga töölisest mutrike, iseõppinu, loomupärane talent, päris võimu tipu lähistele.

Ja 1919. aastal, pärast Jakov Sverdlovi surma, ei suudetud Nõukogude riigi juhiks leida paremat kandidaati kui Mihhail Kalinin – üdini rahva seast, venelane mis venelane.

Ning ta käedki olid tsaari verest määrimata, ehkki bolševiku jaoks polnud see eriti austusväärne. Ent kui hetkekski uskuda legendi, et rahvas õiendas Sverdloviga arved tsaari tapmise pärast, olid "puhtad käed" omal kohal.

Perekond sattus Verhnjaja Troitsa kodu ja Siberi tare asemel Kremli müüride taha, ühte korterisse Trotskiga. Nii Kalininitel kui Trotskitel oli palju lapsi. Ning läkski käima see kogu riigis endale tähelepanu pöörav üha laienev ja vohav Kremli elu. Varjatud saladuslik tipp ning punane müür – mis oli selle taga?

Küll võisid Mihhaili koduküla piigad kihevile minna, kui avastasid, kelleks endine külapoiss saanud oli. Tuleb välja, et eestlanna oli vaadanud kaugemale.

* * *

Kohe Kremlisse jõudmise esimesist päevist peale sattus Jekaterina Kalinina riigipea naisena kõikide sündmuste keskmesse. Ta tutvus Krupskajaga.

Kõikide naiste pilgud Kremlis koondusid mõneks ajaks Kalininale. Ent tema loomupärane arukus, takt ja rahvuslikud jooned suunasid kriitilised pilgud endalt kõrvale. Jekaterina, kes ei ihanud kuidagi millegagi välja paista, erines teistest lihtsa suhtumisega inimestesse, tungiva ja kirgliku sooviga olla kasulik, täpsuse ja töövõimega asjaajamistes. Ta õppis meditsiiniõdede kursustel, aitas luua koole ja lasteaedu, likvideeris kiiresti isikliku kirjaoskamatuse ning murdis sihikindlalt välja majapidamistööde suurest ringist Kremli-sisesesse avarusse. Ta kohanes uue elu

tõekspidamisega – mitte tüütud naiste tööd ja lastega jändamine, vaid kultuurne ajaveetmine tõelises seltskonnas arutlustega naiste ja meeste võrdõiguslikkusest ning tunnete vabadusest.

1919. aasta suvel hakkas Jekaterina Kalinina koos äsja riigi etteotsa asunud Mihhail Kalininiga tööle agitatsioonirongis nimega "Oktoobrirevolutsioon". Lapsed jäid kas siis Moskvasse ema hoolde või saadeti suveks Kalinini ema juurde Verhnjaja Troitsasse.

Mida kujutas endast rong "Oktoobrirevolutsioon"? See oli nende aastate omamoodi liikuv massiinformatsioonivahend. Selle ajastu raadio, trükisõna ja televisioon. Rahvale oli vaja tutvustada uut võimu, selle võimu pead, uue valitsuse eesmärke ja ülesandeid. Rahvale oli vaja selgitada tulevase elu põhimõtteid, selgitada, kes on sõbrad ja kellega tuleb pidada lepitamatut võitlust. Rahvale tuli juhatada teed hariduse juurde.

Agitaatorid ja propagandistid jagasid kirjandust, pidasid loenguid, näitasid filme, korraldasid kohapeal kontrollretki ja konfiskeerisid vilja talupoegade salvedest – oli ju näljaaeg. Rongi "Oktoobrirevolutsioon" koosseisu kuulusid (üksteist välja vahetades) poliitikud ja ajakirjanikud, töölised ja intelligendid: Lunatšarski, Olminski, Vladimirski, Petrovski, Kamenev, Artjom Vesjolõi... Oli ka välismaalasi – kommuniste ja kominternlasi.

Mihhail Kalinini saabumine rongi osutus alati vajalikuks. Tänapäeval võib inimene riigipead näha igal õhtul oma kodus, õhtusöögilauast lahkumata. Ent tol ajal selliseid informatsioonivahendeid ei olnud, ja rong töötas reklaamina.

Mulle tundub, et sõna "reklaam" ühendab endas nii agitatsiooni kui propagandat. Ja veel midagi seletamatut.

Jekaterina Kalinina, kes oli pärast tüüfust lühikeseks pöetud juustega, osav ja vilunud, suurepäraselt oma kohta teadev ja seda mitte kuritarvitav, osutus rongi "Oktoobrirevolutsioon" teekonnal heaks administraatoriks. Ta levitas kirjandust, aitas kohapeal organiseerida lasteaedu, õpetas hospidalides haavatuid hooldama. Paljud otsused tuli teha nii-öelda käigu pealt ning ta avastas endas ebatavalised organisaa-

torlikud ja majanduslikud võimed. Kõik ümberringi panid seda tähele ning rõõmustasid riigi nii võimeka perenaise üle.

1921. aasta suvel sõitis Nõukogudemaa riigipea naine koos lastega Verhnjaja Troitsasse, kus ta valiti otsemaid valla täitevkomitee liikmeks. Omades juba rongi "Oktoobrirevolutsioon" kogemust, töötas ta mõnuga. Ja töö laabus nii hästi, et ta veetis külas suve asemel terve aasta. Oli näljaaeg, ta aitas Kalinini emal aiamaa üles harida. Ka Kremlis, nagu terves riigis, valitses nälg. Kremli eluga ei saanud veel arvestada, sest pere oli suur. Ent järk-järgult tõmbus jõgi oma vanasse sängi tagasi.

1922. aastal naases Jekaterina Kalinina Moskvasse. Ta lõpetas meditsiinikursused, huvitus homoöpaatiast ning sai kangavabriku "Vabanenud Töö" direktori asetäitjaks. Kreml tugevdas oma positsioone – nii väliseid kui seesmisi. Eritoitlustus ja eriolme said elunormiks. Lapsed nõudsid tähelepanu. Ühiskondlik tegevus, vajadus välja paista, endise lihtkangru hüpe vabriku juhatusse nõudsid aega ja jõudu. Jekaterina astus läbi nähtamatute, kuid vaieldamatult olemasolevate hukkamõistvate pilkude kadalipu oma teed. Kes on korra maitsnud ühiskondliku tegutsemise vilju, ei seda enam kööki aja.

Perre võeti majapidajanna Aleksandra Gortšakova – ilus, arukas, haritud naine. Aadlisoost. Aleksandra võttis oma kätesse nii majapidamise kui lapsed – nüüd sai Jekaterina vabalt pühenduda tööle nii otseses kui kaudses mõttes. Mida ta oleks võinud veel tahta, tema, eilne kirjaoskamatu tšuhnaa, kes oli saanud esimeseks? Seda küll formaalselt, sest Krupskajat polnud ju võimalik edestada ja ka teised Kremli daamid olid nii mõneski mõttes temast üle.

Mida ta veel võis tahta?

* * *

1924. aastal võttis Jekaterina Kalinina end ootamatult koos sõbranna Valentina Ostroumovaga, kes oli Kalinini aparaadis töötav suurepärane stenografist, töölt lahti ja sõitis Altaisse, jättes oma riigipea ja lapsed Aleksandra Gortšakova hoolde.

Altais viskus ta sõna otseses mõttes ahnelt ametiühingutöösse ning organiseeris ringikesi nimega "Maha kirjaoskamatus!"

Säilinud on Valentina Ostroumova kiri Kalininile Altaist:

"Katja on oblastikomitee büroo poolt rakkesse pandud, tema kahe kuu tööd kohalikus komitees hinnatakse eeskujulikuks. Nii et aukraadilt jõuab ta sulle varsti järele. Meisse suhtutakse siin hästi, vähemalt rahva hulgas ei tea keegi midagi tema sidemetest sinuga. Ja ei ole seda ebanormaalset suhtumist nagu vabrikus."

Nii, minu kui autori kõrvad lähevad siinkohal kikki, sest aiman mingisuguse, võib-olla isegi terava konflikti olemasolu! Miks oli Jekaterina Kalininal vaja lahkuda, jätta mees ja lapsed (mis sellest, et kindlatesse kätesse) ning kihutada seitsme maa ja mere taha? Võib-olla oli õigus keelepeksjail, kes sosistasid, et kogu asi oli ilusas majapidajannas Aleksandra Gortšakovas ning Kalinini armumises temasse? Perre tuli ju tõeline maailmadaam, lõi korra majja ning näitas, mismoodi peab kõik olema. Aga see poolkirjaoskamatu eestlanna läks liiga hoogu – pürgis ülemuseks, juhtis vabrikut, vaat et haarab kogu riigi enda kätte! Just nagu vanaeit kuldkalakese muinasjutust. Daam näitas, kuidas asjad peavad olema ja Kalinin sai aru, et polegi tal enam vaja oma "vana naist". (Neil oli seitse aastat vahet. Mees oli sündinud 1875., naine 1882. aastal.). Ent sellise mastaabiga riigitegelane ei saanud avalikult kokku elada majapidajannaga. Nii ta otsustaski saata naise ühiskondlikku ellu. Endast kaugemale.

* * *

On teinegi oletus. 1924. aastaks aegamisi jõudu kogudes oli saanud küpseks "naisküsimus". Käis diskussioon, oli ette valmistatud otsus. Ajades taga isiklikku, tagasipöördumatut noorust, lasid mõned väljavalitud Kremli naised end meelitada Kollontai "veeklaasi" armastuse ideest. Loomulikult ei tihanud need üksikud end Kollontai skeemi kohaselt üleval pidada, kuid nad julgesid meestega vaielda, nõudes oma õigust võrdsusele tegudes – sina võid, aga miks mina ei tohi? Mõnedes

Kremli peredes olid selleks ajaks lõhed juba tekkinud. Nii mõnelgi juhil oli uus perekond, õrnad tunded ja lapsed. Väljaspool Kremli müüre.

Võimalik...

Kogu situatsiooni selgitab Jekaterina kiri mehele Altaist. Kirjas on järgmised read: "Seal ei olnud mą inimene. Ma olin võltsfiguur selles ühiskonnas, kuhu kuulusin sinu positsiooni tõttu. See kõik lõi üldise võltsolukorra. Minu ümber oli 2–3 inimest, kes suhtusid minusse siiralt. Ülejäänu oli vale ja teesklus. See kõik hakkas mulle vastu. Mul polnud õigust rääkida ja mõtelda nii, kuidas mina tahtsin, millele oli õigus teistel, reatöölistel. Sest et mina kuulusin kõrgemasse seltskonda – seda ütlesid mulle otse näkku seltsimehed kommunistid, kes kuulusid samuti kõrg- ja keskklassi. Kuid kus on siin siis see ideaal, mille poole me püüdlesime, kui me praegu lahterdame partei ühiskondadeks, vaat et klassideks? Las nemad seal sorteerivad, keda tahavad, kuid mina ei taha, et mind sorteeritaks, rukkist saia juba ei küpseta. Pole mulle vaja ei mugavusi ega automobiile, ja ma ei vaja võltsausust. Kõike seda asendab mulle see, et mind võetakse kui reatöötajat, endist kangrut, kes ma ju tegelikult olengi. Ja kõik."

1924. aastal oli Jekaterina Kalinina 42-aastane. Ei saaks ütelda, et tegemist oli tütarlapse mässuga. Ta oli küps, loomulik ja normaalne naine, kes uskus ideaalidesse, tõstis mässu oma ideaalide luhtumise tõttu. Tema ümber nii Kremli müüri sees kui väljaspool seda kujunes tormiliselt uue võimu stereotüüp, mida ümbritsesid loosungid ja üleskutsed, ent mille aluseks oli igivana tõde – kes juba kepi haarab, see ongi marssal.

Siinkohal meenuvad mulle Marxi sõnad, kellelt küsiti, mis oleks juhtunud, kui hoopis Spartacus oleks Crassuse võitnud.

Marx vastas: "Ainult kohad oleksid vahetunud."

Jekaterina Kalininal tekkis tahtmine end realiseerida kui isiksus. Omamata võimalust olla naisterahvas ühiskondlikul tasandil ja olla loodavas maailmas vaid töökaaslane, otsis ta selles pagemises Altaisse iseennast.

Ent valitsevate struktuuride nähtamatud ahelad – vanad ja uued – rebisid ta tagasi.

Suvel sõitis tema juurde Altaisse koos lastega majapidajanna Aleksandra Gortšakova. See ettevõtmine sulges kohe kõikide Kremli keelepeksjate suud.

Suvi veedeti koos. Nauditi Altai heldet loodust, korjati seeni ja marju, supeldi Altai kirgaspuhtas vees.

Kalinina pöördus Moskvasse tagasi, endas kindlusele jõudmata, kuidas ta seda ka ei soovinud. Ta naases Moskvasse riigi peaaegu et esimese daami vastumeelsesse rolli.

Siis sõitis ta Pariisi Pasteuri instituuti ravile. Neil aastatel lubasid Kremli naised endale pariislikku, kapitalistlikku ravi. Tervenenuna hakkas ta tööle suurte teraviljasovhooside organiseerimisel.

Lapsed olid juba täiskasvanud, igaühel oma elu. Jekaterina Kalinina nooruses äratatud revolutsioonilis-ühiskondlik temperament vaevles edasi Kremli õhkkonnas ja selle üha kasvavates vasturääkivustes. Kõrval piinles Nadežda Allilujeva, tunduvalt noorem kui Jekaterina, kuid talle nii sarnane oma kohusetunde, siiruse ja keerulise lihtsuse poolest. Neil oli palju ühist, kuid nad ei lähenenud teineteisele. Siin oli tegemist nii vanusevahe kui täieliku võimetusega üksteist sarnases situatsioonis toetada.

* * *

Jekaterina Kalinina pagemistel Kremli müüride vahelt elu avarustesse (alguses 1921. aastal Verhnjaja Troitsasse, hiljem 1924. aastal Altaisse) on justkui erinevad põhjused ja motiivid. Kuid nii need põhjused kui motiivid kannavad selgelt naise kahemõttelise ühiskondliku positsiooni rahulolematuse pitserit.

Täiesti võimalik, et nende põgenemiste sügavas sisemuses on tegemist ka isiklike motiividega. Mulle tundub (see tundub nii ainult minule, ma ei soovi midagi peale suruda), et suhetes mehega polnud juba ammu, võib-olla isegi nende kooselu algusest peale, südamlikku kiindumust. Asjaolud olid neid ammu harjutanud elama lahus. Asjaolude tõttu sidusid neid ainult lapsed. Nad olid teineteisest väsinud, neile

meeldis eraldatus. Ent lahus olles neid tõmbas teineteise poole ning nad suhtusid distantsilt teineteisesse märgatavalt paremini kui läheduses. Muide, see on üsna tüüpiline paljudele perekondadele.

1931. aastal pages naine jälle Altaisse. See koht tõmbas teda enda ligi nagu magnet. 1931. aastal oli ta 49-aastane. Niisama vana oli Kremlisse astunud uus tsarinna Krupskaja, olles äsja üle elanud oma revolutsioonilise tähetunni, oma elu tipphetke.

Ka Kalinina tipphetk saabus selles vanuses. Ta töötas Tšemali hüdroelektrijaama ehitusel, osales Üleliidulise Kesktäitevkomitee puhkekodu ehitamisel, kasvatas Altais põrsaid ja haris aiamaad. Ta tunnetas jälle oma vajalikkust ning avanes täielikult ka perenaisena. Tema kirjad mehele olid tulvil nooruslikkust, elu ja armastust kõige ümbritseva vastu. Tekib mulje, et Altais oli tal kõik, et olla õnnelik kui naine.

* * *

Need olid kollektiviseerimise aastad. Ja üleliidulise vanema naine aitas, kuidas sai, seda maailma, mille eest oli võidelnud juba nooruses. Ta aitas ellu jääda, vastu pidada. Uskus või püüdis uskuda kõike, mida kuulutas partei.

Avati puhkekodu. Siin hakkas käima juhtkond Moskvast. Kalinin ise külastab neid paiku 1934. aastal.

Enne sõitu naise juurde tähistas ta Moskvas just oma riigijuhiks olemise 15. aastapäeva (seda ilma naiseta, kuigi nende võimaluste juures poleks kohalesõitmine raskusi valmistanud). Kalinin oli naise juures mõned päevad. Jekaterina näitas talle innustunult kõike. Kalinin sõitis minema, paari päeva pärast järgnes talle kiri, kus naine vabandas, et oli unustanud teda tähtpäeva puhul õnnitleda. Niivõrd vähe oli tähendanud talle see juubel!

Olles haaratud oma uuest elust ja tööst, ei häbenenud Jekaterina Kalinina kasutada oma mehe nime ning enda sidemeid Altai krai arendamisel. Ta kirjutas kirju, kus palus oma tööle kaasa aidata. Ta oli tüüpiline Kremli naine.

1934. aasta lõpus ta tundis, et jõud on otsas. 1935. aastal naases ta Moskvasse.

* * *

Jekaterina Kalinina oli veetnud Altais aastad, mis olid Kremli siseelu jaoks üsnagi sünged. Sellesse aega jäid Nadežda Allilujeva surm, Kirovi mõrva järelkajad, Stalini ja paljude juhtide vaenu paine. Samas pole võimalik, et ta ei teadnud üksikasju, mis võinuks valgust heita selle kõrgelseisva "piinakambri" paljudele saladustele.

Tal oli kõigele oma vaatenurk.

Jekaterina Kalinina läks tööle VNFSV Ülemkohtusse. Käisid arreteerimised, "rahvavaenlaste" ja nende naiste mahalaskmised.

Kätte oli jõudnud 1938. aasta. Märts. Trotskistide-buhharinlaste, paremtrotskistliku bloki protsess. August. Ježovi asendas Beria. September. Kalininid puhkasid – naine Kislovodskis, mees Sotšis, kus ta kirjutas brošüüri "Komsomoli kuulsusrikas tee". Sõites Kislovodskist Moskvasse, astus naine ka mehe juurest läbi.

"Saabus ema ning tõi dünaamikat meie seiskunud ellu," kirjutas Kalinin tütardele ja teatas, et 4-ndal või 5-ndal sõidab ema Moskvasse.

Varsti pärast naasmist kohtus Jekaterina Moskvas oma korteris Valentina Ostroumovaga. Millest võisid omavahel rääkida sellised asjalikud sõbrannad? Loomulikult poliitikast. Südamest südamesse.

17. oktoobril arreteeriti Ostroumova.

Buhharini naise A. Larina raamatus "Unustamatu" on järgmised read:

"Sattunud Ostroumovaga ühte kambrisse, olin tema kohtuliku uurimise dramaatilise arengu tunnistajaks. Vihkamisest Stalini vastu oli Valentina Petrovna valmis tõestama kõike, mida ta temast Kalininaga rääkis, et ta on türann, sadist, kes on hävitanud leninliku kaardiväe ning miljoneid süütuid inimesi. Ent ta oli mures Kalinini naise pärast... Ainult nende kaalutluste tõttu eitas Ostroumova mõnda aega nende vahel toimunud jutuajamist. Hiljem selgus, et nii uurija kui Beria olid sellest vestlusest väikseimagi detailini informeeritud. Kusjuures Beria teatas

Ostroumovale, et talle on kõik teada Kalinina ülestunnistustest. Jäänud Beriat uskuma, tunnistas Ostroumova lõpuks nendevahelise vestluse toimunuks, mispeale uurija korraldas Kalinina ja Ostroumova vastastamise. Vastastamisel veendus Valentina Petrovna, et oli langenud Beria vale lõksu. Jekaterina Ivanovna eitas kõike. Vähemalt sellisena paistis see lugu Ostroumova esituses... Ta viidi oma kambrist teadmatusse."

Jekaterina Kalinina arreteerimisel leiti ühe pildi tagant tema ja ta mehe kirjavahetus.

Kes võis teada, kus on kirjad?

Kes kuulas pealt jutuajamist Ostroumovaga?

Pealtkuulamisaparaat? Või oli Kalininite korteris oma koputaja?

Või sunniti mõlemat naist ülestunnistusele puhtalt provokatsiooni teel?

Kes teab?

* * *

Jekaterina Kalinina ülekuulamisprotokollist 9. detsembril 1938.

"Küsimus: "Kas te tunnistate, et olite seotud paremtrotskistliku kontrrevolutsioonilise tegevusega?"

Kalinina: "Mina ei ole seotud kontrrevolutsiooniliste paremtrotskistide tegevusega. Süüks pannakse mulle võib-olla ainult nende inimestega suhtlemist, keda süüdistatakse kui paremtrotskiste..."

Küsimus: "Kas te tunnistate Ostroumova Nõukogude-vastast tegevust?"

Kalinina: "Tunnen Ostroumovat kui partei liiget. Mitte mingisuguseid temapoolseid Nõukogude-vastaseid hoiakuid pole ma täheldanud."

Küsimus: "Ostroumova kinnitab, et ta oli teiega seotud oma kontrrevolutsioonilise töö tõttu. On see tõsi?"

Kalinina: "Ta valetab. Mitte kunagi pole mul olnud temaga kontrrevolutsioonilise iseloomuga sidemeid. Mul pole mingeid andmeid tema kontrrevolutsioonilise tegevuse kohta."

(Siinkohal teatatakse Kalininale, et teda vastastatakse Ostroumovaga. Ostroumova tuuakse sisse.)

Küsimus Ostroumovale: "Mis on teile teada Kalinina kontrrevolutsioonilise tegevuse kohta?"

Ostroumova: "Nagu ma eelmistel ülekuulamistel olen tunnistanud, olen ma mitme aasta jooksul teinud õõnestustööd Nõukogude Liidu kahjuks. Peale luureandmete kogusin ma kõikvõimalikke kuulujutte ja igasugust keelepeksu parteitegelaste ja Nõukogude valitsuse vastu. Üheks kuulujuttude ja klatši allikaks oli minu jaoks Kalinina, Jekaterina Ivanovna. Aga samuti teda ümbritsevad inimesed.

Kalinina korter oli omamoodi salongiks, kuhu kogunesid partei liinile vaenulikud inimesed. Seal kritiseeriti avalikult parteipoliitikat ja partei poolt läbiviidavat kollektiviseerimist. Kord või paar osales neil koosviibimistel ka Jenukidze... Pole võimalik, et Kalinina ei mäleta meie raevukaid rünnakuid partei pihta ja meie sügavat viha Stalini vastu, keda me pidasime partei liini peamiseks kahjustajaks..."

Küsimus Kalininale: "Kas te kinnitate neid Ostroumova tunnistusi?"

Kalinina: "See on laim, kõik on vale."

Ostroumova: "Kalinina oli väga sõbralikes suhetes trotskistist D.-ga, Trotskite perekonnasõbratariga. D. oli enne Trotski NSV Liidust väljasaatmist temaga intiimsuhetes."

Küsimus Kalininale: "Kas te kinnitate neid sidemeid trotskistidega?"

Kalinina: "Kinnitan vaid seda, et sõbrustasin D.-ga. Seda, et suhe oli Nõukogude-vastane, ma eitan."

See ülekuulamisprotokoll on masinal trükitud ning Kalinina ja Ostroumova poolt alla kirjutatud. See on Kalinina tõestamatu kohtuasja peasüüdistus – üksainuke imeõhuke kaust. Ja ma olen sunnitud selle juurde äärmises vajaduses veel tagasi pöörduma.

* * *

Üleliidulise vanema naise lahjavõitu toimiku külge on õmmeldud ka D. ülekuulamisprotokoll. D. tunnistab end süüdi selles, et lubas 1927. aastal kaks korda oma korteris läbi viia kontrrevolutsioonilist koosole-

kut. Seal võttis sõna ka Trotski. (Kümne aasta tagused sündmused, mis ometigi ennustasid tol ajal kurjakuulutavat arveteõiendamist.) D. oli sunnitud tunnistama, et ka tema isiklikult võttis ühest sellisest koosolekust osa. Ei võtnud küll sõna, aga oli kohal. Võib-olla valas teed välja?

"Külastasin nende korterit Kremlis tihti, olin justkui nende majasõber. Aastatel 1922–1923, kui Trotski naine Natalja Sedova ravis end välismaal, olin ma Trotskiga intiimsuhetes."

Mu Jumal, miks küll D. seda rääkima pidi? Nad ju ei küsinud temalt selle kohta midagi! Miks? Võib-olla nõutusest, ärahirmutatusest, murdumisest? Võib-olla...

Ja mis puutub siia Kalinina?

Jekaterina Ivanovna kohtuasi oli selgelt üle pingutatud.

* * *

Võib ainult aimata, mis toimus Kalininaga kahe ülekuulamise vahepeal. Pärast vastastamist Ostroumovaga hakkas ta äkki endale vastu rääkima: "Tunnistan üles, et olen parempoolse kontrrevolutsioonilise organisatsiooni liige. Selle juurde tõi mind 1928. aastal vaenulik suhtumine partei maapoliitikasse. 1928.–30-ndail aastail ma arvasin, et talupoeg on äärmine individualist ja et tema psüühikaga teda kolhoosnikuks pöörata pole võimalik...

Pärast Ostroumovaga vastastamist tegin avalduse, et tunnistan end kontrrevolutsioonilises organisatsioonis osalemises süüdi. Ent süüdistust spionaažis ma eitan ."

Uurija katkestas teda: "Süüdistust spionaažis teilt ära ei võeta. Te olete spioon."

Ning Kalininat hakati süüdistama selles, et end Pariisis ravides suhtles ta valge emigrandi Levinsoniga, kes püüdis Kalininalt hankida andmeid elu kohta NSVL-s.

Juba Levinsoniga kohtumise fakt oli süüdistus Kalinina vastu.

Ja ongi kogu kriminaalsus.

Ning järgnes kohtuotsus:

"Jekaterina Ivanovna Kalininale 15 aastat vabaduskaotust paranduslike tööde koloonias poliitiliste õiguste kaotamisega viieks aastaks. Karistuse kandmist lugeda alanuks alates 1938. aasta 29. oktoobrist."

* * *

Möödusid aastad. Käis sõda. 1944. aastal haigestus Nõukogude riigi pea Kalinin. Lähenes võit – liikusid jutud arreteeritute amnestiast. Mihhail Kalinin oli riigi juhtkonnas amnestia tuline pooldaja. See tõi Stalini näole muige – arusaadav, igatseb naise järele.

Minul on üks kahtlustus või oletus – üksik Stalin suhtus vabadust ihkavatesse ning liialt emantsipeerunud naistesse erilise kiindumusega, sest nad meenutasid talle Nadeždat. Meestele andunud ning perekondlikke naisi nagu Vorošilova, Kaganovitš, noor Budjonnaja ja Hruštšova ta ei puutunud. Ent võrdõiguslikkust taotlevatele lehtsabadele ja kekutajatele ta ei halastanud, ka Kalininale mitte. Kalinina polnud enam noor, kuid tõeliselt kergemeelne – ta pani alatasa mehe juurest plehku, seda justkui töö pärast. Teame sellist tööd!

Ning ka Kalinin ise oli üksiti peos – kaks kärbest ühe hoobiga. Ei puudunud kolmaski kärbes, see oli Stalini ettenägelikkus ja suuremeelsus – ta puhastas kogu Kremli sisevaenlasest, ent süütuid ei puutunud. Kalinina on vanglas, aga Kalinin, võiks öelda, troonil.

Mis puutub "trooni", siis ilmestab seda Larina-Buhharinal üks tõend: "Tomski laagris, kus vahi all hoiti ainult nn. kodumaareetjate, enamasti mahalastute naisi, viibis üks valge vares – vahistamata Moskva professori naine, kes oli meie juurde sattunud nähtavasti eksituse tõttu. Professor taotles Kalinini vastvõttu. Kui ta oli oma palve ette kandnud, vastas talle Kalinin: "Kullake, olen ju täpselt samasuguses olukorras. KUIDAS MA KA POLEKS PÜÜDNUD (välja toodud minu poolt. – *L.V.*), kuid ma ei suutnud aidata isegi omaenda abikaasat. Mul pole võimalik aidata ka teie naist.""

Vaat siis, missugune võim oli troonil istujal!

* * *

Mihhail Kalininil oli võrreldes kogu riigiga üks suur eelis – tema sai esimesena teada ühest või teisest enda poolt kinnitatud seadlusest või määrusest. Esimesena pärast Stalinit ja veel kedagi, kas siis Beriat või Poskrebõševi.

Saanud teada võidupäeva amnestiast, mille ta pidi sanktsioneerima, kogus Kalinin oma lapsed kokku ning dikteeris neile kirja Stalinile palvega anda armu nende emale. Võidupäeval sõitis Jekaterina Kalinina õde Kalinina kinnipidamiskohta ning andis talle allakirjutamiseks armuandmispalve.

Jekaterina Kalinina keeldus sellele alla kirjutamast: "Ma ei ole milleski süüdi, mul pole midagi paluda."

Õde hakkas ta peale karjuma ning sundis teda alla kirjutama.

Siin on tulemus – väljavõte NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi istungi protokollist. Istungit, mis peeti 14. detsembril 1946. aastal, juhatas Jekaterina Kalinina abikaasa Mihhail Kalinin. Kui uskuda perekonna mälestusi, möödus tervelt poolteist aastat, enne kui uhke eestlanna palve sattus laagrist Stalini lauale ja Stalini käest Presiidiumi lauale. Või on armuandmise otsus dateeritud tagantjärele?

"Vabastada Kalinina ennetähtaegselt karistuse kandmisest ning tühistada otsus tema õiguste kaotamisest ja karistusest.

NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi sekretär A. Gorkin."

Kõikidel presiidiumi paberitel oli alati kaks allkirja – Kalinini ja Gorkini oma. Võib-olla on see ainuke dokument Kalinini allkirjata. Kalinin oli sel ajal raskelt haige, aga omaenese naise armuandmisaktile allakirjutamine oleks olnud ka rohkem kui imelik.

Mida võis siis tahta Budjonnõilt, kui isegi riigipea ei suutnud välja astuda oma naise eest? Oma laste ema eest!

* * *

Tulen tagasi Kalinina toimiku juurde. Selles (nagu ka teistes) puuduvad abikaasa tunnistused. Tüüpiline poliitilisele stalinlikule kohtumõistmisele, mis nagu kaitseks nimekat riigimeest terroristist naise ja spiooni eest.

Toimikus on Jekaterina Kalinina enda käega kirjutatud kiri NSVL peaprokurörile Rudenkole 1954. aasta 24. augustil. (Aastad olid küll läinud, kuid ta soovis asendada armuandmise täieliku rehabiliteerimisega.)

"1939. aasta 22. aprillil mõisteti mind sõjakolleegiumi poolt süüdi, et ma olevat justkui kuulunud trotskistlikusse organisatsiooni, omanud sidemeid trotskistidega ning tegelenud pidevalt terroriga...

Esialgne juurdlus viidi läbi selliste meetoditega, et olin sunnitud iseenda peale valetunnistusi andma. Minu esimesed uurijad Ivanov ja Horoševitš, keda pean tõelisteks fašistlikeks agentideks, rikkusid uurimise käigus täielikult kõiki Nõukogude seadusi.

Esiteks, uurimise kestel ei esitatud mulle mitte mingisugust konkreetset süüdistusmaterjali. Alusetult heideti mulle ette, et olen provokaator, terrorist, spioon ja kontrrevolutsioonilise organisatsiooni liige – peaksin end ise süüdistama, et neil üldse selliseid materjale leidub. Minu ettepaneku peale, et kui juurdlusel juba sellised laimumaterjalid olemas on, tuleks kontrollida nende õigsust koos, teatasid uurijad (see ettepanek pole toimikus fikseeritud. – *L.V.*), et neil pole midagi kontrollida, kõik on teada, kõik materjalid on kontrollitud juba enne minu arreteerimist. Nüüd oli lihtsalt vaja, et ma ise kõik üles tunnistaksin.

Mind viidi üle Lefortovo vanglasse (see juhtus viiskümmend päeva pärast minu aresti). Seal hoiti mind jääkülmas keldris ilma riieteta ja peksti. Jõudsin viimse piirini ja andsin valetunnistusi. Valetunnistusi selle kohta, justkui oleksin pidanud kolhoosides Nõukogude-vastaseid kihutuskõnesid.

Protokolli pani kokku uurija. Mina kirjutasin ainult alla...

Ööl vastu 1938. aasta 10. detsembrit oli mul vastastamine kodanik Ostroumovaga, kuid protokolli sellest vastastamisest ei koostatud ning me kumbki ei kirjutanud sellele alla. Ent kolme kuu pärast sunniti meid alla kirjutama (ei tea, kus või millal koostatud) protokollile justkui toi-

munud vastastamisest. Kuid sel protokollil ei ole midagi ühist minu juuresolekul antud Ostroumova tunnistusega – mis sellest, et need on tema poolt alla kirjutatud.

...Palusin uurijalt anda mulle võimalus hankida advokaat, rõhudes sellele, et ma pole täieliku kirjaoskusega, et olen rahvuselt mittevenelane ning oskan kehvasti sõnastada oma mõtteid.

...Kõike eelnevat silmas pidades palun teid, kodanik peaprokurör, esitada protest mitteseadusliku kohtuotsuse vastu, vabastada mind olematust, vaenlasele kasutoovast kuriteost..."

Võrdleme protokolli ja vastastamise ning Kalinina oma käega kirjutatud kirja stiili. Need on vägagi erinevad. Võttes arvesse Kalinina kirja, võime järeldada, et protokoll ei ole midagi muud kui uurija autorilooming kohtuasja fabritseerimiseks.

Ning võimalik, et Valentina Ostroumova tunnistused ei olnudki tegelikkuses nii absurdsed valesüüdistused sõbranna ja iseenda kohta.

Kalinina toimiku lõpus on read:

"Toimikumaterjalidest on näha, et Kalinina arreteerimise momendil ei olnud olemas mingeid andmeid tema Nõukogude-vastase tegevuse kohta, välja arvatud Ostroumova ebakonkreetsed tunnistused. Kalinina arreteeriti 25. oktoobril 1938. aastal, kuid 1939. aasta 13. veebruarini oli ta vahi all prokuröri sanktsioonita. See vormistati alles pärast temapoolsete tunnistuste andmist...

On tuvastatud, et Kalinina arreteerimine oli selle kohtuasja uurimisel osalenud ja nüüdseks paljastatud rahvavaenlaste Beria ja Kobulovi kättemaksuakt."

Kohtuasja kokkuvõttel on sama kuupäev, mis eespool toodud Kalinina kirjalgi, ja see juhib mõttele, et uus, Hruštšovi aeg ruttas vanu patte maha pesema. Kasimist aga alustati, nagu kombeks, ülevalt.

* * *

Istun Kalininite lapselapse Jekaterina (nimi on talle pandud vanaema auks) Valerjanovna korteris.

Uurime koos fotosid, raamatuid, dokumente. Jekaterina Valerjanovna kogub tähelepanelikult kõike, mis puutub tema esivanematesse. Kalinini muuseum, kus tema sõnul vaevalt et midagi leidub, demonteeritakse 1991. aastal ning sellepärast tuleb kõik mis võimalik alles hoida.

Ta armastab oma vanavanemaid ning hoiab neid kiivalt endale. Vaatamata kõigele.

Jekaterina Kalinina lapselapsel on palju väärtuslikku, millest keegi ei tea midagi. Kas või see tsitaat Kalinini kirjast: "Paljude sõprade tähelepanekute järgi olen ma üks nende seast, keda võim vähe muudab. Ent ise mõtlen oma hinges, et loomulikult on see hea – pidulikud kohtumised, kõned, klaasitõstmised, auto, üldine tähelepanu ning ISEGI NAISTE SUURENDATUD TÄHELEPANU (rõhutatud minu poolt. – *L.V.*). Kuid mulle tundub, et lõppude lõpuks kõike seda kaotada polekski nii lootusetult kahju."

Ma ei hakka seda üksikasjalikult kommenteerima, kuid see, millest kirjutab Kalinin, ei puutu minu arvates küll võimu juurde. Pigem sarnanevad need esitenori privileegidele.

"Mida te ütlete Ostroumova kohta?" esitan küsimuse Kalinini pojatütrele. Ta ei tea veel, et olen lugenud tema vanaema toimikut. Tema seda lugenud ei ole. Talle pole veel pähe turganud mõte KGB arhiivist.

"Valja oli hiilgav stenografist. Suurepärane töötaja. Omamoodi tähelepanuväärselt tugev naisterahvas. Tal ei laabunud isiklik elu, ta kujundas selle iseseisvalt – sünnitas kaks last ja kasvatas nad üles."

"Millised olid tema suhted Jekaterina Kalininaga?"

"Kõige lähedasemad. Sõbralikud. Mis siis?"

"Millal Ostroumova vabastati?"

"Ta lasti maha."

"Kas vanaema rääkis viimastel eluaastatel midagi Ostroumovast? Kas nad vanglas kohtusid?"

"Vanaema ei rääkinud üldse vanglast. Millegipärast ei tahtnud ta sõita

Ostroumova laste juurde. Ta külastas paljude vahialuste lapsi, aga nende juurde ei sõitnud."

Siinkohal räägin ma talle oma käikudest KGB-sse, Kalinina toimikust ning ülekuulamistest, vastastamistest ja kirjast.

"Vaene Valja, olen kuulnud, et vanglas teda piinati hirmsasti. Teda kanti ülekuulamistele, ise ta käia ei suutnud," ütleb mu vestluskaaslane.

Ta on delikaatne ja üllameelne, taipab, et pole võimalik mitte kellegi üle, kes on sattunud piinapõrgusse, kohut mõista.

Mul on raske talle valu teha, ent vaikida ei luba tõde. Samas loodan, et koos temaga suudame aru saada ka kõige seletamatumast.

"Mis juhtus Jekaterina Kalinina venna Vladimiriga?"

"Lasti maha. Mille eest, ei oska öelda."

* * *

Jekaterina Kalinina ülekuulamisprotokollist:

"Uurija: "Teid süüdistatakse selles, et tegite NSVL-vastast kontrrevolutsioonilist propagandat. Kas te tunnistate end süüdi?"

Kalinina: "Ei, ei tunnista. Kontrrevolutsioonilist propagandat pole ma teinud. Vähe sellest – olen alati võidelnud partei ja Nõukogude Liidu vaenlaste vastu ning püüdnud neid paljastada."

Küsimus: "Millal ja kelle te siis paljastasite?"

Kalinina: "Paljastasin oma lihase venna, Vladimir Lorbergi. Sain 1924. aastal teada, et ta oli provokaator. Nõudsin, et ta läheks Üleriigilisse Poliitilisse Peavalitsusse ja teataks oma tegevusest tsaariohranka agendina. Ta läks, ta arreteeriti ja lasti maha."

Küsimus: "Kust te teada saite, et teie vend on provokaator?"

Kalinina: "Seda, et mu vend oli provokaator, rääkis mulle mu teine vend, Konstantin Lorberg."

Küsimus: "Mida ta teile täpselt rääkis?"

Kalinina: "Konstantin ütles, et Vladimir Lorberg paljastati Kalininis Narva linna sotsiaaldemokraatliku organisatsiooni poolt kui provokaator, kes oli tsaariohrankale välja andnud mitmeid seltsimehi."

Küsimus: "Kui te olite saanud selle teate, mida te siis tegite?"

Kalinina: "Saanud seda teada, kutsusin Vladimir Lorbergi enda juurde ning küsisin, kas see on tõsi. Ta tunnistas, et oli tõepoolest seotud tsaariohrankaga ning andis üles Eesti sotsiaaldemokraatliku organisatsiooni liikemeid. Siis ma nõudsin, et ta läheks viivitamatult Poliitilisse Peavalitsusse ja tunnistaks üles."

Küsimus: "Miks te ei teatanud ise sellest parteile?"

Kalinina: "Ma tahtsin, et vend teataks ise oma eksimusest. Kuid ma ütlesin talle, et kui tema seda ei tee, siis teen seda mina. Peale selle aitasin vennal Poliitilise Peavalitsusega ühendust võtta – helistasin Bokiale ja palusin tal vend vastu võtta."

* * *

Kordan, Kalinini pojatütar Jekaterina pole nende seast, kes reedaksid oma esivanemaid. Ükskõik kellele. Ka mina olen selline, et oma esivanemaid ära ei anna. Teda mõistes kuulan, kuidas ta püüab kogu seda situatsiooni selgitada – et pääseda, oli vanaema sunnitud end laimama.

Võib-olla oligi nii, tõendite puudumise tõttu ei riski vastu vaielda. Pealegi pole Vladimir Lorberg minu teema.

Proovin Jekaterina Kalininat endale ette kujutada aastal 1924, mis oli kriitiline aasta tema elus. Tulihingelisele bolševikule teatati venna reeturlikkusest. Aus ja otsekohene natuur oli hingepõhjani solvunud! Vend pidi oma süü lunastama. Iga hinna eest, ka elu hinnaga.

Kas võime meie, tänapäeva inimesed, mõista kohut nende inimeste üle oma, meie aja kohtuga? Seda, mis siis oli kangelastegu, vaadatakse täna kui kuritegu. Seda, mis siis oli kuritegelik, hinnatakse täna kui kangelaslikkust või siis täiesti õigustatud tegevust.

Kuigi tundub, et reetmist pole kunagi peetud kangelasteoks.

Ent oma vend...

Võimalik, et pagemine Altaisse oli kuidagi seotud Lorbergi asjaga. Põgeneda, mitte silma torgata, mitte kellelegi aru anda... Võimalik, et 1924. aasta oli kriitiline ka venna tõttu. Klassivõitlus vaenlasega ei saanud alguse ju Stalinist.

Kui Allilujeva oleks parteist peaaegu välja heidetud tööle hilinemise pärast; kui Stalin ähvardas Krupskajat sõnakuulmatuse tõttu kontrollkomisjoniga, siis Kalininale oli ohtlik süüdlaseks osutunud venna vari.

Oma vend...

Ärge mõistke kohut, et teie üle kohut ei mõistetaks. Kas see kõlab iganenult?

Mitte iganenult, vaid igaveselt. Nagu Jumala kohus. Ning ainult temale andis Jekaterina Kalinina aru. Mitte Stalinile. Seda enam mitte meile, lapselastele ja lapselapselastele.

* * *

"Te ju mäletate hästi oma vanaema?" küsisin ma Kalinini pojatütrelt Jekaterinalt. "Rääkige, missugune ta oli."

"Ta oli perekonna keskpunkt. Alati. Kõige tähtsam. Ja meie keerlesime tema ümber. See on nähtavasti peamine."

Siinkohal tuleb mulle meelde kirjanik Razgon, kes rääkis, kuidas Jekaterina Kalinina oli töötanud laagri saunas ja puhastanud pesevate arrestantide riideid täidest ja tingudest.

"Vanaema oli pedantsuseni suur korraarmastaja. Arvatavasti on see eestilik joon. Ta oleks võinud ka mitte neid täisid hävitada. Nähtavasti ei mõtelnud vanaema sellele, kui vastik on see täidega jändamine, vaid sellele, kui meeldiv on inimestel pärast sauna tõmmata selga täidest puhastatud riided. Kas või mõneks ajaks."

Siin läbis mu pead mõte – õige, Jekaterina, ärge reetke oma suurepärast vanaema. Kuigi ta oli tegelikult riigi esimene daam, ei osanud ta mitte kunagi selline olla. Ta jäi inimeseks rahva seast, kas siis eestlaseks või venelaseks, lihtsaks või keeruliseks, otsekoheseks või vastuoluliseks. Nagu ka elu ise.

ISIKLIKUL EI OLE ÜHISKONDLIKKU TÄHTSUST

Erinevate rahvaste valitsevad ja opositsioonilised struktuurid peavad juba iidsetest aegadest alates võitlust kahes suunas – säilitada olemasolevat ning muuta seda, olles teineteisele seega justkui vasturääkivad. Nendele eesmärkidele pühendatakse kõik tekkivad ja hääbuvad ideed. Nende sõbralikku kooseksisteerimist asendavad plahvatused, tulekahjud ja revolutsioonid. Nii on olnud alati. Ja nii jääb senikauaks, kuni mingi algusest peale eksisteeriv idee ei kisu inimkonda oma ringist välja tõeliselt perspektiivsetele harmoonilistele suhetele looduse ja kosmose vahel.

Venemaa ja tema järglane Nõukogude Liit (mis otse silme all taas Venemaaks sai) on paljude sajandite vältel kujutanud endast lahinguvälja võitluses maa, vee ja mõjusfääride pärast, võitluses hinge pärast. Mitte kuskil mujal maailmas pole võitlus saavutanud selliseid mõõtmeid, lausa proportsioonis territooriumi suurusega, mis on jäänud kättesaamatuks totaalsele anastusele väljastpoolt. Tundub, et veel natuke ja kukubki igaveseks kokku see kaardimajake liival. Kuid lähemal vaatamisel näed, et ta tõuseb nagu iseenesest taas üles.

Ja igal ajastul on omad kordumatud iseärasused, mis on alguse saanud üksteisest ning lämmatanud oma psühhoühiskondlikul tasandil selle, mis alles hiljuti veel valitses.

Ning mitte ükski ajastu pole ei vormi ega sisu poolest absoluutselt sarnane eelnevale, vaid on kõikvõimalike asjaolude tõttu printsipiaalselt ebaadekvaatne, põhjustades kõiges vastastikuse tõukumise.

Eilsesse vaatamisel tänase positsioonilt pole perspektiivi. See, mis

lähiminevikus paistab tänastele inimestele täieliku lolluse, jama ja isegi kuriteona, tundus tollal paljudele tarkuse, ettenägelikkuse ja kangelaslikkuse tipuna. Ehkki juba siis küpsesid ja paisusid selle aja sisemuses nördinult tuleviku seemned.

Naaseme sajandi algusesse.

Sajandi alguses moodustasid inimesed massi. Sajandi teises veerandis said inimestest stalinliku aparaadi kruvikesed ja hammasrattad. Sajandi kolmandas veerandis lagunes inimkond gruppideks ja koondus liitudesse. Täna võidutseb inimene ise kui selline.

Sajandi alguses järgnesid rahvamassid üksikutele häältele. Sajandi teises osas oli eraldunud üks hääl, millele massipsühhoosis ka järgneti. Kolmandas osas tekkis tõekspidamiste mitmehäälsus. Täna kuulab igaüks vaid iseennast, teisi hääli arvestamata.

Sajandi algul toideti masse ideelisusega. Stalinlikul perioodil karastusid kruvikesed parteilisusega. Hruštšovi-Brežnevi ajastul tekkis kodanikutunde mõiste. Tänaseks on esile kerkinud mõiste "vaimsus" – mitte päris selge ka selle kandjatele endile, mis asi see selline on?

Milleks see jutt? Aga selleks, et möödunud aegadesse vaadates pole neid võimalik mõista, kui kohaldada neid tänase päeva eluliste põhimõtetega. Hinnates üht või teist asja, tuleb tingimata kogu aeg meeles pidada ajastu iseärasusi. Tänapäeval on väga raske süüdi mõista inimest, kuigi ka praegu on meie seadused vägagi tinglikud, ainult valesüüdistuse või eneselaimu põhjal. Täna pole enese peale keelekandmine isegi eriti võimalik.

Stalini ajal tuletati hirmuvalemit peaaegu igas hinges. Seda illustreerivad hästi tolle aja tänaseni elanud inimeste käitumine ja psüühika. Mõned naeravad nende üle, mõned haletsevad neid. Kuid ei tohi unustada, et ülehomme naeravad meie üle või haletsevad meid teiste ajastute inimesed. Nemad hakkavad "eilset" ja "tänast" nägema oma mätta otsast.

Stalini epohhil olid inimesed Kremlist laiade rahvahulkade ees kõikvõimsad, ent võimetud üheainsa, ühte isikusse kontsentreeritud tipu ees. Niisiis, kui tollal killustusid rahva hirmud väikesteks osakesteks

– hirmuks naabri ees, kes võis sinu peale koputada, ning hirmuks miilitsa ees, kes võis sind kinni nabida, siis Kremli maailmas olid kõik hirmud kokku koondunud Jossif Stalini isikusse. Seda kõike väga hästi teades hoidiski ta oma ümbrust hirmu all.

Kartsid juhid, kartsid nende naised, kartsid lapsed ja lapselapsed.

* * *

Nii Galina Jegorova, Olga Budjonnaja kui Jekaterina Kalinina eneselaim oli hirmu tagajärg. Ja sugugi mitte aluseta. Oma aja vaatevinklist olid nad endale liiga palju lubanud – olnud vabad oma väljendustes ning sokutanud end lubatud stalinlikest kirjutamata käitumisnormidest liialt esile. Gigantne valitsusaparaat õgis, pügas, lõikas, raius, purustas, litsus, tallas inimmaterjali. Ent seda masinat teenindavad võõrast valu mitte tundvad kruvikesed töötasid edasi, võttes aru pähe alles siis, kui ise sellesse kraatrisse sattusid. Kuid siis oli juba hilja.

Kindlasti leidub tulevikus inimesi, kes tahavad tundma õppida XX sajandi iseloomu. Ent selles on varjul nii palju erinevaid iseloomukesi.

Galina Jegorova eneselaim maksis talle elu. See vääris 1937–1938 aastate karmide normide kohaselt mahalaskmist. Tema kohtuasi on välja imetud Stalini-järgse ajastu normidest, see oli "sotsialistliku seaduslikkuse printsiipide rikkumine".

Tänapäeva normide kohaselt pole see mingi kuritegu – hoida kinni valgete ideedest, kodanlikest vaadetest ning orienteeruda Läänele! Mõtleks vaid!

* * *

Sajandi alguses oli isiklik ühiskondlikuga kokku sulanud. Teineteist mõisteti ja täiendati. See ilmneb ka meie raamatus käsitletavast mehe ja naise maailma näitest. Naine järgnes ideele, ühendades seda tunnetega. Mees, andudes tundeile vähemal määral, otsis samuti õnnelikke ühendusi. Kui naine ja mees olid mõttekaaslased, oli naine õnnelik. Kui tekkisid lahkarvamused, lagunes paar eriliste ühiskonda puudutavate tagajärgedeta.

Sajandi teises veerandis allus ühiskondlik isiklikule. Mõttekaaslus loovutas koha ühemõttelisusele. Abikaasad pidid mõtlema ja käituma ühtemoodi, vastasel korral oleks lahkarvamus toonud ühele neist (sõltumata soost) väga raskeid tagajärgi. Ja ikka sellele, kes tegi panuse ühiskonnas mitte võidutsevale positsioonile.

Sajandi kolmandas osas elas mõttekaaslus kooskõlas isikliku ja ühiskondlikuga.

Tänapäeval segab lahkarvamus ühiskondlikus ja isiklikus plaanis ühinenud paare üha vähem ja vähem – mõtle, kuidas soovid, armastust see ei sega.

* * *

1991. aasta suvel oli Lazar Kaganovitš veel elus. Nii ajakirjanikud kui ajaloolased ajasid asjatult tema jälgi. Sellest, et Kaganovitš nende haardesse ei sattunud, lõid kuulujutud eriti lõkkele. Erilise koha hõivas keelepeks mingisugustest Kaganovitši perekonda kuuluvatest naistest, kes olevat olnud lähedastes suhetes Staliniga. Läbi vilksas kaks nime: Kaganovitši tütar Maia ja Kaganovitši õde Roza. Neid mõlemaid hüüti "kauaaegsetèks Stalini armukesteks".

Kuid nemad mind ei huvitanud. Mulle pakkus huvi Maria, Lazar Kaganovitši naine. Teda ei klatšinud keegi, ta ei huvitanud kedagi. Ta suri kuuekümnendail aastail, ent tema mees ja tütar olid veel elus.

Vaevalt olin saanud Maria Kaganovitšist tõsiselt mõtlema hakata, kui kümne minuti pärast astus sisse mu kadunud lähedase sõbra, luuletaja Sergei Polikarpovi naine Jelena.

"Kellest sa praegu kirjutad?"

"Üritaksin Maria Kaganovitšist."

"Meie Serjoža sõbrustas Kaganovitši minia Simaga. Poeg on surnud, kuid mingisuguse niidikese Sima annab."

Helistasin talle.

"Te tahate kirjutada juhtide naistest? Mida seal ikka kirjutada, töö õhtust hommikuni. Tagasihoidlik elamine, nõelutud hilbud, ja kõige eest maksti. Mitte mingisuguseid isiklikke asju. Kõigil mööblitükkidel lipikud – kroonu oma. Kui Kaganovitš kõigilt kohtadelt minema aeti,

tuli alustada nullist, polnud isegi omi kahvleid. Kus me elasime? Alguses Kremlis. Kui siseneda, siis Spasski tornist paremal. Hiljem andis Hruštšov korralduse kõigil ümber kolida ühepereelamutesse Lenini mägedes. Seestpoolt polnud neil vigagi, ent külmad olid nad küll. Talvel olid seinad lausa härmas. Mäletan, et kelder oli seal nagu pommivarjend.

Toiduaineid kirjutati tollal välja tuhande rubla eest kuus (Hinnad enne 1948. aasta rahareformi. – *L.V.*).

Minu mees Juri Kaganovitš lõpetas Žukovski-nimelise akadeemia ning töötas Tškalovkas. Siis, kui rapiti tema isa, viidi Juri üle Engelsi linna, Moskvast kaugemale. Grizodubova aitas mul ta sealt välja tuua.

Enne pulmi käisime Juriga viis aastat. Ta oli ilus mees. Ainult jõi palju, see oli paha. Süüdi oli süsteem – teda ümbritsevad operatiivtöötajad kiitsid kõiges takka ning jõid ka ise. Kui ta midagi korda saatis, siis sõimasid teda kõik. Kuigi ta oli Kaganovitši kasupoeg, suhtuti temasse nagu oma lapsesse. Ning Maia, Kaganovitši tütar, armastas teda ka. Maia on arhitekt ning tal on kaks last.

Mida? Et ta oli Stalini laulatamata naine? Aa, see on vana jutt. Laim. Küsige temalt endalt, võin anda telefoninumbri.

Kaganovitši naine Maria Markovna oli hea naine. Ta armastas oma peret, mees armastas ka. Igal laupäeval-pühapäeval pidid kõik riigisuvilasse kokku tulema. Mõnikord polnud mingit tahtmist minna, et jälle ühise laua taha istuda ja kuulata ikka ühte ja sama, kuid sõitma pidi. Perekond.

Aga Stalini laulatamata naine oli Valja. Ettekandja Valjake. Seda teadsid kõik. Räägiti, et Valja armastas teda.

Ma nägin neid kõiki, välja arvatud Stalin, lähedalt, laua taga.

Millised nad olid? Toored. Nad kõik olid toored. Ka Stalin oli samasugune. Allilujeva oli õrn naisterahvas – ja ei pidanudki vastu.

Kui vana Lazar Moissejevitš on? Üheksakümmend kaheksa. Võibolla ta tahabki naisest rääkida. Nad olid sõbralik paar. Armastasid teineteist. Väga."

* * *

"Te tahate rääkida emast? See on tore. Ta on seda väärt, et teda meenutataks." Hääl oli pehme, meeldiv.

Maia Kaganovitš, Lazar Kaganovitši tütar, oli lüheldast kasvu, korralik, ilusate näojoontega, intelligentne, uje.

Pole ka ime, et ujedaks muutud – kahekümnendate keskelt viiekümnendate keskpaigani Kremli tütar, ülejäänud kolmkümmend aastat häbimärgistatud julma isapõlgusega.

Noorpõlvefotod, mida ta mulle näitab, pehmendavad tänaste joonte teravust – noorus on noorus, pole kortse, õrnad pringid põsed.

Fotodel on noore Maia õrnas näos näha nõukogude absoluutse heaolu kirmet. Nägu on arukas. Nii siis, kui praegu. Tarkus ju ei teki ega kao aastatega, see on muutumatu suurus.

"Ema oli väga hea," räägib Maia. "Ta polnud pealetükkiv, armastas väga lapsi. Olin kuueteistkümnene, kui ema ja isa otsustasid võtta lastekodust poisi. Aitasin neil otsida ja sõitsin mööda lastekodusid. Võtsime suurepärase tõmmu poisikese, kes oli kõigile meele järgi. Mitte kunagi ei tehtud peres juttu sellest, et Jura pole lihane laps.

Ema oskas sõprust hoida. Teda ümbritsesid pidevalt sõbrannad ja töökaaslased. Palju aastaid said töökaaslased ema surma-aastapäeval kokku ning läksid tema hauale. Meenutasid, mälestasid. See liigutas mind väga, sest ema oli oma viimastel eluaastatel mitte ainult ebasoosingus, vaid ka tagakiusatud, vihatud ja põlatud inimese naine.

Nüüd need naised enam kokku ei tule – kõik nad on surnud.

Ta oli küll lahke, kuid range. Kui minust hakkas juba neiu saama, keelas ema mul ehete kandmise. Ükskord sain temalt läbi suurte raskuste loa end prossiga pildistada lasta..."

* * *

Kremli sündroom – näiline tagasihoidlikkus suurte võimaluste juures – puudutas ka Mariat. Loomulikult pidi ta Kremlis elama selle "piinakambri" seaduste järgi.

See kasinuse sündroom tõuseb Lenini ja Krupskaja eeskujudeni. Keskmise jõukusega emigrantlik paar ei suutnudki luksusega harjuda, ei armastanud seda, pidas iga heaolu ilmingut vaata et proletariaadi reetmiseks. Pannud Kremlis paika lõputu soodustusrežiimi, lootsid Lenin ja Krupskaja, et elu läheb rööbastesse ning et kogu rahval saab olema kõike küllaldaselt ja võrdsetel alustel. Aga niikaua, kui seda veel polnud, tuli elada tagasihoidlikult, kuigi soodustusi oli.

Stalin kihutas ronkmustal hobusel, kord ohje lõdvemale lastes, kord pingule tõmmates. Ta lubas Kremli peredele liialdusi, ent kui neis perekondades sigis talle vaenlasi, muutusid need liialdused süütõenditeks nende vastu.

Lazar ja Maria Kaganovitš, juudid, kes pidasid suureks õnneks sellisesse kõrgkihti pääsemist, püüdsid end üleval pidada selliselt, et suurel juhil poleks ajendit neid milleski süüdistada. Kuid ei läinud see karikas neistki mööda, maha lasti taas üks "rahvavaenlane", Lazari vend Mihhail.

* * *

"Ema oskas sõprust hoida," jätkab Maia. "Ta oli väga hea südamega inimene, tegeles lastekodudega. Üleliidulises Ametiühingute Kesknõukogus, kus ta töötas, piirasid tema kaastöötajad ja lapsed ta palgapäeval ümber, ja tema jagas neile kogu oma palga..."

Võin endale ette kujutada inimesi, kes on võimelised sellise käitumise teravalt hukka mõistma. See oli ju solvav. Kas siis sellepärast nimetasid bolševikud end nõukogude võimuks, et üks juhi naine kui kodanlik prouake jagaks armuande sellele rahvale, keda bolševikud teenima peaksid?

Tõepoolest – ei ole head halvata. Ent tegu oli õilis, abi reaalne. Meie tänapäevase elu normide kohaselt mitte nii väga hukkamõistetav.

Mitte iga Kremli naine ei käitunud selliselt. Tegelikult pole ma üldse kuulnud Kremli naiste säärastest tegemistest.

* * *

Meenutan ridu lauljanna Galina Višnevskaja raamatust, kus ta kirjeldab Nikolai Bulganini sünnipäeva. Višnevskaja kutsuti Kremli juhtide ja nende naiste seltskonda juba pärast Stalini surma, viiekümnendate keskel.

"Selles lärmis oli pidevalt kuulda Kaganovitši tugeva juudi aktsendiga teravat ja kähedat häält. Isegi siin, omade keskel asendasid tooste loosungid ja tsitaadid ajalehtedest:

"Au kommunistlikule parteile! Elagu Nõukogude Liit!"

Naised – lühikest kasvu, täidlased, olid suurema osa ajast vait. Sisemiselt kammitsais ja pingul... Kohe näha, et nad kõik tahtnuks rutem lahkuda ning valitseda oma kodus. Loomulikult ei saanud siin juttugi olla mingisugustest tualettidest või elegantsist. Mitte ükski polnud pikas kleidis, mitte ükski korraliku soenguga. Nad olid nii isikupäratud, et tulnuks mul järgmisel päeval ükskõik kellega neist tänaval kohtuda, ei tundnuks ma teda ära. Nende mehed ei käinud koos nendega seltskonnas ja ka mitte ühelgi ametlikul vastuvõtul polnud ma neid daame näinud.

Naistest kõige kuraasikam, mitte eriti ilus ja kuidagi mehelik, karjus üle kogu laua: "Kas sa, Kolja, mäletad, kui sa veel täiesti noorukese ohvitserina meie juurde Turkestani tulid?"

"See oli Kaganovitši naine..."

"Maria Markovna pole fotol küll Višnevskaja kirjelduse moodi," ütlesin ma Kaganovitši tütrele, kes oli samuti seda raamatut lugenud.

"Ta eksis. Ema oli naiselik."

"Rääkige mulle tema eluloo üksikasju – millal sündis, kus õppis, kus töötas," palun ma Kaganovitši tütart.

Vastuse asemel ulatas ta mulle paberi, ühe dokumendi teise või kolmanda eksemplari, mis kandis pealkirja

MARIA KAGANOVITŠI LÜHIKE ELULUGU

Maria Kaganovitš, NLKP liige 1909. aastast, hakkas trikotaaživabrikus tööle väga varajases nooruses ning võttis osa Kiievi põrandaaluste bolševistlike organisatsioonide töölisrevolutsioonilisest liikumisest. Ta oli Dnepropetrovski ja Juzovski parteikomitee liige ning tegi ka teistes linnades illegaalset partei- ja ametiühingutööd.

Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja aastatel täitis Maria Kaganovitš tähtsaid parteilisi ülesandeid, ta oli esimehe asetäitja ja esimees Nižni Novgorodi ja Voroneži linnakomitees, sotsiaalhoolekande rahvakomissari asetäitja tollases Turkestanis Taškendis ning bolševike partei oblastikomitee liige. Järgnevatel aastatel oli ta parteitööl suurtes tööstuskeskustes – Gomelis, Leningradis, Moskvas ja Harkovis.

1931. aastast pensionile jäämiseni (s.t. 27 aasta jooksul) töötas Maria Kaganovitš valitaval juhtival kohal ametiühingus, ta oli ametiühinguliikumise aktiivne tegelane.

Maria Kaganovitš on valitud riigiasutuste teenistujate ametiühingu keskkomitee sekretäriks, trikotaažitööstuse tööliste ametiühingu keskkomitee esimeheks, pärast ühinemist õmblus- ja trikotaažitööstuse ametiühingu keskkomitee esimeheks ning tekstiili- ja kergetööstuse ametiühingu keskkomitee esimehe asetäitjaks. Ta valiti Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu revisjonikomisjoni liikmeks.

Maria Kaganovitš oli aktiivne tööliste sotsialistliku võistluse ja novaatorlike töömeetodite juurutaja.

Tal on teeneid NSV Liidu trikotaažitööstuse arengus. Ta oli üks riigiaparaadi šefluse ja kohakaasluse organisaator. Tegi suurt tööd lastekodude šefluse alal ning oli paljude aastate vältel ajakirja "Rabotnitsa" toimetuse kolleegiumi liige.

Maria Kaganovitš oli Moskva linnanõukogu mitme koosseisu saadiku; mitu korda valiti ta Moskva linna partei rajoonikomitee liikmeks.

Revolutsioonilise tegevuse, ennastsalgava aktiivse töö ja partei direktiivide täitmise eest ametiühingutes sotsialismi ülesehitamisel autasustati Maria Kaganovitšit valitsuse autasudega – Lenini ordeniga, ordeniga Austuse Märk ja medalitega.

Aastast 1958 on Maria Kaganovitš üleliidulise tähtsusega personaalpensionär."

* * *

Milleks oli Maial vaja esile tuua oma palavalt armastatud ema selline masendav elulugu, mis võib olla ainult stalinliku põlvkonna bürokraatlikuks illustratsiooniks. Ja ainult sellepärast ma selle täielikult esitangi.

Maia Kaganovitš on väsinud keelepeksust ja laimust. Artiklitel ning isegi raamatutel, mis nüüd ilmavalgust näevad (näiteks ameeriklase Steven Kagani hiljuti ka meil avaldatud "Kremli hunt") ei olevat mitte midagi ühist Lazar Kaganovitšiga, kõik neis olevat vale.

Maia polnud kunagi "Stalini laulatamata naine". Stalin ei lähenenud talle mitte kordagi.

Ei olnud Kaganovitšide peres mitte mingisugustki õde-arsti Rozat, kes olevat samuti palju aastaid Staliniga elanud.

Rozat lihtsalt ei olnud. Ei olnud!

Teen Maiale ettepaneku kirjutada õiendus, astuda üles ajakirjanduses, jutustada kogu tõde, mida ta teab oma vanematest, ning eemaldada seega kogu pinge Kaganovitši nime ümbert.

"Kiitusesse ja laimu tuleb suhtuda ükskõikselt ning pole mõtet vaielda rumalaga," ütleb ta mulle.

Üritan temalt küsida, kuidas võttis ta ema Maria Kaganovitš vastu oma mehe poliitilise tragöödia, kuid ta libiseb pehmelt vastusest kõrvale. Ja õige ongi. Rumal küsimus – kuidas ta sai seda vastu võtta? Eile oli ta kõigi võimaluste tipus, täna on eikeegi.

Ning sellest hoolimata ei jäta ma Maia Kaganovitšit rahule. Tahan teada, kuidas see ikkagi kõik toimus?

"Alguses võeti ära kõik, anti 115 rublä 20 kopikat pensioni. Hiljem lisati 20 rubla. Keelati käia Kremli polikliinikus. Isa haigestus ning sattus tavalisse haiglasse. See oli nii õudne! Ning pärast ema surma jõudsin ma otsusele. Kirjutasin korraga kolmele – Hruštšovile, Brežnevile ja

Kossõginile. Isa kinnitati taas Kremli polikliiniku ja haigla külastajate nimistusse."

* * *

Siinkohal tuligi mulle pähe mõte, mis on nii lihtne oma originaalsuses. Aga kui üldse poleks olnud erivarustatust ning Kremli naised oleksid pidanud seisma nagu kõik lihtsurelikud lihajärjekorras, istuma lõpututes sabades polikliinikutes, et pääseda rajooniarsti juurde, sõitma tööle Kremlist kas või Medvedkovosse või Varssavi maanteele, istuma metroos kaks korda ümber, pärast sõitma bussiga, mida tulnuks kaua oodata ning kus oli kitsas nagu silgupütis...

Aga kui tõepoolest nii oleks olnud, võib-olla siis ei oleks kohe alguses meie suurepärasel maal olnud järjekordi arsti juurde, oleks ära jäänud toiduainete hankimine ning odav transportki töötanuks täpselt.

Kui KGB kaitse, eripajuk, eriravi, eripuhkus, eritransport poleks Kremli naisi hellitanud, võib-olla oleksid nad urgitsenud oma meeste hinges ning poleks lubanud neil sooritada nii paljusid poliitilisi ja majanduslikke "kangelastegusid".

Ent kas see olekski olnud võimalik? Loomulikult mitte.

Kuidas see kõik ka ei oleks, aga Maria Kaganovitš rüüpas oma vanaduspõlves kibedat põlguse jooki. See oli seda kibedam, et ka rõõme jäi vähemaks ning aimata oli maise teekonna lõppu.

* * *

Lahkusin Kaganovitši tütrest Maiast, kellega lõpuks naersime nende kuulujuttude üle, mis teda juba pioneerieas Stalini armukeseks pidasid.

Ta lubas isegi seda, et peab isaga nõu ning võib-olla too siiski soostub minuga natuke rääkima oma kadunud armastatud naisest.

Helistasin mõne päeva pärast.

"Mul on teile häid uudiseid," teatas Kaganovitši tütar. "Isa on asjast huvitatud. Ta ütles, et ema on vaieldamatult seda väärt, et teda mäleta-

taks. Ning võib-olla osutub võimalikuks ka teie kohtumine isaga. Kuid ta ei kavatse rääkida midagi isiklikku. Ta ütles: "ISIKLIKUL EI OLE ÜHISKONDLIKKU TÄHTSUST"".

* * *

Mulle tundub, et koer on maetud just siia. Ning sellest ilmast lahkuv Kaganovitš andis mulle ise seda teadmata ühe võtmekese meie aja saladuse lahendamiseks – isiklikul ei ole ühiskondlikku tähtsust.

Kas mitte sellepärast ei ehitanud bolševikud üles oma õiglast maailma, et kaotasid ühiskondlikes lahinguis kõige tähtsama, mille nimel tasub elada, isikliku?

Vaid see ju omabki tähtsust. Jätnud selle kuhugi nurka, majapidamise tasandile, kaotasid nad isiksuse instinkti ühiskonna tasemel ja, pehmelt väljendudes, metsistusid.

Kardan, et ka tänased parteitutesse ja võltsidesse importjakkidesse ümberriietunud igat tüüpi ja masti parteibürokraadid ei kuule iseendas seda kutset. Isiklik ongi kõige tähtsam. Kõik ühiskondlik eksisteerib isikliku heaks, mitte vastupidi.

* * *

Kaotasin igasuguse huvi Kaganovitšiga kohtumiseks. Eespool toodud Maria Kaganovitši elulugu oli minu jaoks ammendav materjal tema ühiskondliku tähtsuse kohta.

Midagi enamat teada saada polnud ette nähtud. Ent kui selliselt arvas mees, siis täpselt samuti arvanuks ka naine, kui ta veel elus oleks. Ning nende tütar oli oma vanemate huvide kaitsel.

Suudan teda mõista.

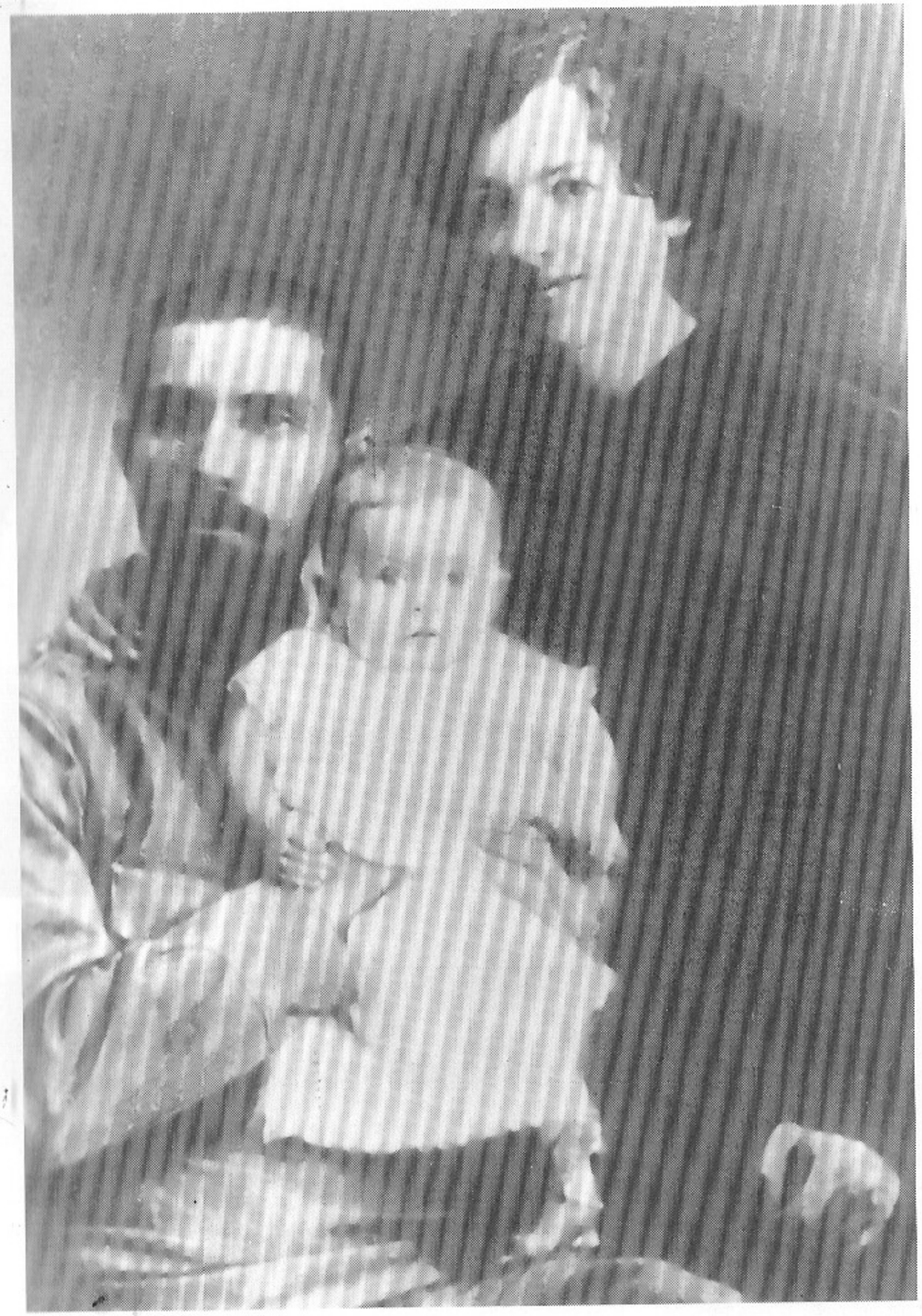

Maria Kaganovitš koos oma mehe Lazari ja tütre Maiaga.

Noor Polina Žemtšužina
1926. aastal.

Valitsuse loožis. Naised
vasakul, juhid paremal.

Polina ja Vjatšeslav
Molotov
ja nende tütar
Svetlana.

Polina Žemtšužina
koos tütrepojaga
juba pärast
vanglast
vabanemist.

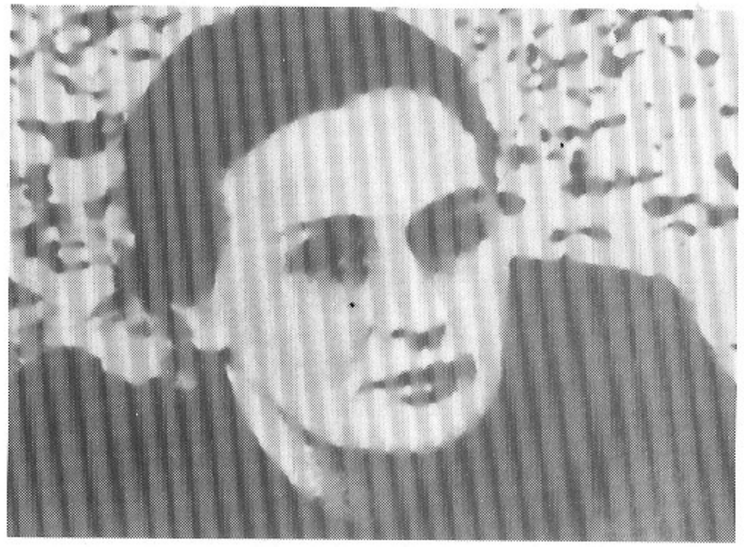

Niina Beria, kellest pole säilinud just palju ülesvõtteid.

Üks paljudest Beria ohvritest –
näitlejanna Tatjana Okunevskaja
vähe aega enne arreteerimist 1948. aastal…

… ja 1991. aastal.

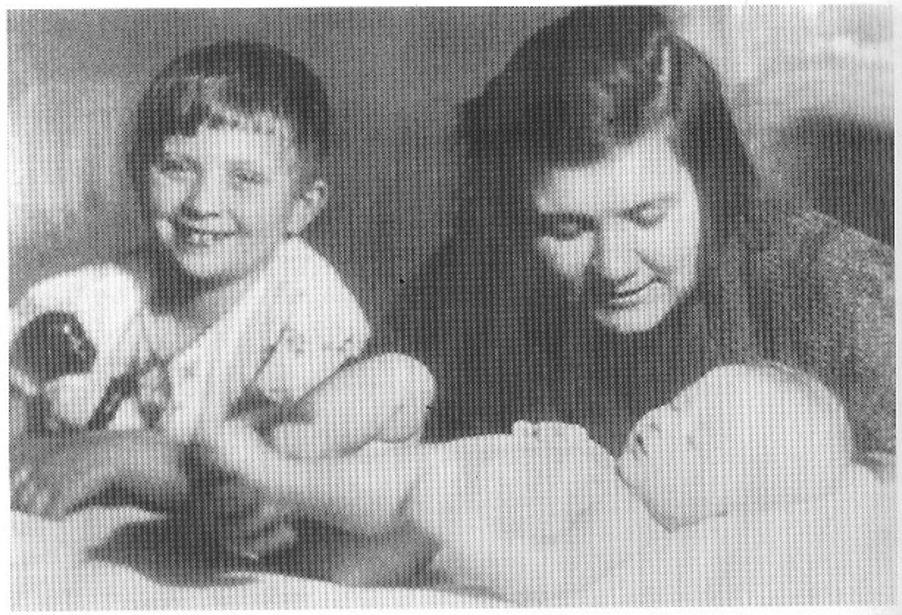

Niina Hruštšova koos laste Rada ja Sergeiga.

Naine ja lapsed jäid Hruštšovile truuks, Mikojan oli heatahtlikult neutraalne.

Nikita Hruštšov näitas rahvale meelsasti kogu oma suguvõsa.

Hruštšov, Mikojan ja Vorošilov on kogunenud oma sugulastega pildistamiseks.

Harv juhus – Viktoria Brežneva tähelepanu keskpunktis.

Vitja ja Ljonja.

Perekonnapilt. Viktoria Brežneva on end üles seadnud koos ämma, poja Juri, minia Ljudmila ja pojapojaga mehe portree alla.

Viimane mohikaanlane Konstantin Tšernenko ja tema naine Anna.

Enne perestroikat. Raissa Gorbatšoval ja Galina Brežneval teineteisele pretensioone ei ole.

Perestroika ajal. Kokku on saanud Ljudmila Brežneva, Raissa Gorbatšova ja Ljudmila Rõžkova.

Nõukogude esimene president ja riigi esimene leedi.

Kas hell sõna või väärtuslik näpunäide?

Egas kõigele pea ainult president alla kirjutama…

Kõrgelt tribüünilt.

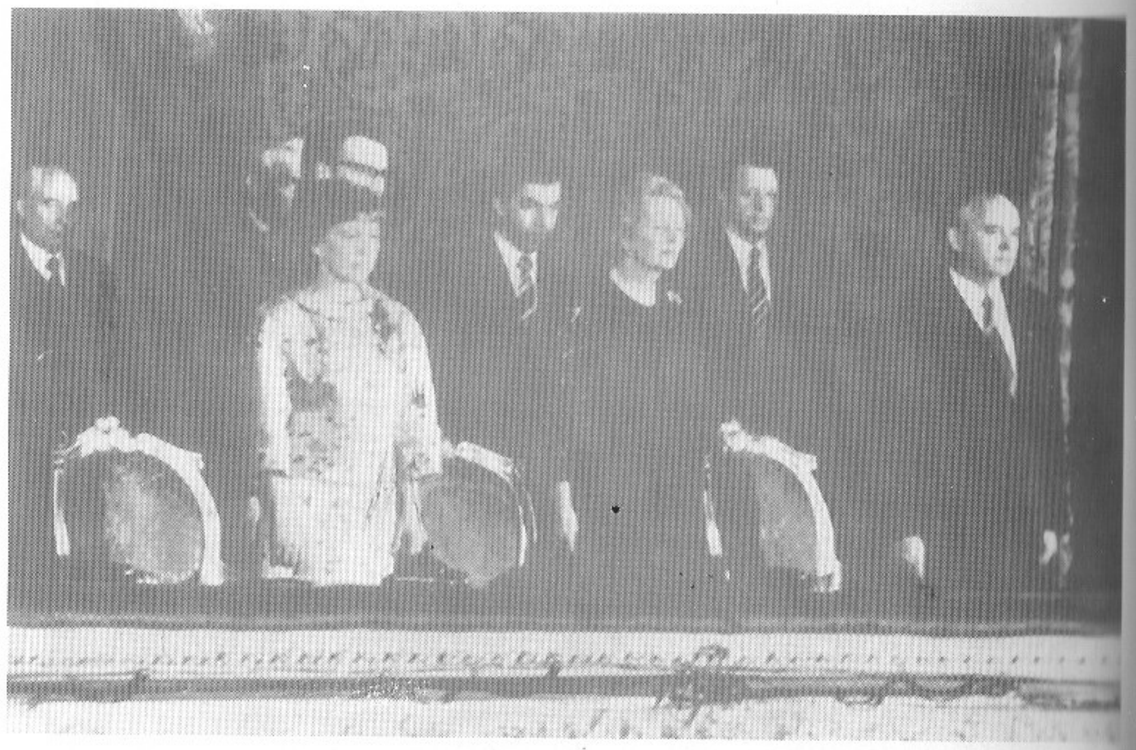

Sama loož, naised ikka vasakul, mehed paremal.

PÄRL RAUDRAAMISTUSES

Vene sõna Žemtšužina tähendab pärlit. Ilus sõna, ilus nimi. Liigagi ilus maatasa tehtud, poolnäljas ja poolpalja nõukogude ühiskonna jaoks. Kuid mitte Kremli naise jaoks.

Polina Žemtšužina sõitis 19-aastase neiuna Zaporožjest Moskvasse rahvusvahelisele naiste konverentsile. Ta oli juba kolm aastat olnud bolševike partei liige ning tema ruuge patsike sulas märkamatult ühte paljude teiste delegaatide patsikestega. Ent teda pani tähele Kremli esindaja ja selle istungi läbiviimise eest vastutaja Vjatšeslav Molotov. Pani tähele ja jättis meelde.

Žemtšužina ei pöördunudki enam Zaporožjesse tagasi. Ta kolis otse Kremlisse, kus temast sai üks väljapaistvamaid Kremli perenaisi. Targa ja ettenägelikuna ning elu Kremlis värske pilguga vaatavana jagas Polina ruttu ära, mis on mille ja kes on kelle jaoks.

Olles umbes sama vana kui Stalini naine Nadežda Allilujeva, sai Žemtšužinast loomulikul ja endastmõistetaval teel tema peamine Kremli sõbranna. Molotovid elasid mõnda aega Stalini perega ühes korteris ja Polina teadis Nadežda Allilujevast märksa enam kui keegi teine Kremlis.

Just Žemtšužina läks Nadežda Allilujeva elu viimsel õhtul (pärast Nadežda avalikku riidu Staliniga) endast väljaviidud Nadjaga tänavale, kus nad jalutasid kaua mööda Kremli territooriumi. Allilujeva puistas südant. Žemtšužina kuulas, rahustas. Üritas mõista nii teda kui Stalinit.

Pärast seda, kui teenijanna leidis surnud Nadežda Allilujeva, kutsuti esimesena kohale Jenukidze ja Žemtšužina.

Paljud ajaloolased (nende hulgas ka Roi Medvedjev) arvavad, et kuigi Stalin Žemtšužinat 1937. aastal ei puutunud, kandis ta hinges siiski tema

vastu viha. Osanud oodata, ootas ta ära oma tunni neljakümne üheksandal.

Olen kategooriliselt selle teooria vastu. Arvan, et asi on tegelikult keerulisem, sügavam ja delikaatsem. Tahtnuks Stalin Žemtšužinast vabaneda kolmekümnendail aastail, teinuks ta seda kõhklemata. NKVD töötas rohkem kui eekujulikult, tungides inimeste kõikidesse elu-olu salapaikadesse, eriti Kremli omadesse. Žemtšužina paturegister oli üsna silmatorkav – tema vanem vend osutus Ameerika kapitalistiks, kes oli lahkunud Venemaalt sajandi alguses. Nad kirjutasid vahetevahel teineteisele. Kas see siis polnudki kriminaalne?

Stalin kirjutas isiklikult alla kõikidele Polina ametissenimetamistele. Polina töötas toiduainetetööstuse rahvakomissari asetäitjana, kalatööstuse rahvakomissarina ning parfümeeria peavalitsuse juhatuse esimehena. Pahatihti tuli tal töö juures ette ebameeldivusi, aga kellel neid ei juhtuks. Molotovi väite kohaselt sokutasid 1939. aastal end meie parfümeeriatööstusesse spioonid, Saksa spioonid!

Nähtavasti olid meie lõhnaõlid nii head, et sakslased eelistasid neid kuulsatele prantsuse parfüümidele ning ihkasid varastada nende valmistamise retsepti. Siis tehti Žemtšužinale noomitus, ta heideti mõneks ajaks isegi parteist välja. Kuid ta ennistati sinna tagasi ja ta jätkas tööd galanterii-trikotaaži peavalitsuse eesotsas.

Tekstiil, parfüümid, kala...

Kala ja parfümeeria on teineteisega vaid osaliselt seotud, seda juhul, kui vaala sisemusest võetakse parfümeeria tarbeks ambrat. Ent bolševistlikule juhtimisele pole kunagi tähtis olnud selle või teise juhi ettevalmistatus selleks või teiseks erialaks, tähtis oli olla partei ustav liige ning kõrvalekaldumatult täita kõiki partei ettekirjutusi.

* * *

"Mina sõitsin ära," meenutab Molotov oma ammuse sundasumise aegu, "aga minu asemele sõitis asumisele Stalin. Meie teed ei ristunud. Kuid me hakkasime teineteisele kirjutama. Kui aga tuttavaks saime,

hakkasime elama ühes korteris. Pärast lõi ta minult tüdruku üle. Marusja jooksis tema juurde...

Üldiselt oli Stalin kena väljanägemisega. Naised olid lausa sunnitud temasse armuma. Tal oli menu. Elasime Kremlis Staliniga ühes korteris, hoones, kus praegu on uus Kongresside Palee. Juhtus, küll harva, et astusime õhtuti teineteise poole sisse. Mõnel aastal tuli seda ette kaunis tihti."

Üritame lugeda nende meenutuste ridade vahelt. Kahe bolševiku – Stalini ja Molotovi vahel oli tihe side. Mida kõike nende vahel ka ette ei tulnud.

Lõi tüdruku üle... Sellist asja meenutad kogu elu ja jääbki meelde. Tunnistades Stalini eesõigust kõiges, ka isiklikes suhetes, muutus Molotov tema varjuks. Molotovi naisest sai Stalini naise parim sõbranna.

Kõik kaasaegsed rääkisid, et Polina Žemtšužina mõistis Nadja selle hirmsa teo pärast teravalt hukka. Ei tundnud kaasa ega kurvastanud sõbratari kaotuse pärast, vaid oli väga nördinud: "Jätta TEMA nii raskel ajal maha. Jätta maha lapsed, samas väga hästi teades, et TAL pole võimalust nendega tegelda. Muuta orvuks nii TEMA kui lapsed. See on puhas egoism!"

Siinkohal võiks juba midagi oletada. Aga ainult oletada. Pole ju fakte, kuigi need on käepärast. Muide, kõik ju teavad, et suvalist fakti saab ka suvaliselt interpreteerida.

Oletan, et Polina Žemtšužina polnud mitte Allilujeva parim sõbranna, vaid ka Stalini liitlane. Võimalik, et ta ei armastanud mitte Nadeždat, vaid Jossifit. Kas seda on keeruline oletada? Molotov ise kinnitab, et naised armusid Stalinisse. Molotovide perekonnas oli kindlasti teada, et Stalin lõi omal ajal Vjatšeslavilt mingisuguse Marusja üle. Polinat polnud vaja üle lüüa. Milleks ära viia, võib ka teisiti. Nad olid ju vabad marksistid ja lähedased naabrid. Kahekümnendatel oli armastus nagu klaas vett, jõid ära ja unustasid. Kui sa ei hiilanud ühiskondlikul tasandil, siis võisid tõeliselt meeldida mõnele inimesele Kremli ringkonnast. Eriti meestele.

Ent just Kremli naised olid omal vaiksel moel vabaarmastuse ideede

hukutajateks. Miks? Kremli juht juba tee peal ei vedele. Lasta teda käest elu avarustesse kellegi suvalise naise juurde, kes on valmis hõivama sinu koha ajaloolises Kremlis, on lihtsalt rumal. Vabaarmastuse idee takerdus perekondlikesse ahelatesse, uppus kakao- või kohvitassi ning mattus kalamarja ja lõhe alla.

Kuid siiski, kes takistanuks Stalinit kunagi tühjaks joomast oma armastuse klaasi tema naise parima sõbranna ning tema parima sõbra ja võitluskaaslase naisega? Kes takistanuks aga Polinat...

Vaat siin tekibki mõte, et Polina Žemtšužina-Molotova armastas kogu elu peale oma mehe (perekondlik armastus – harjumuse asi) veel ka Stalinit. Mitte ainult kui partei liige, vaid ka kui naine. Tema armastus oli võib-olla väga keeruline, isegi vasturääkiv, kuid mitte primitiivne. Oli ta ju ka ise keerulise iseloomuga.

* * *

Kujutage endale ette Stalini-Allilujeva korterit, kui nad olid Molotovidest juba lahku löönud, kuid elasid kõrvuti, uks ukse kõrval. Kujutage ette pingelist elu, mida tavaliselt oskas maandada teravmeelne ja leidlik Polina Žemtšužina. Ka mugavust ja õdusust oskas Polina luua. See meeldis Stalinile. Üldse tundus naabril kõik parem olevat. Polina erines soodsalt tujukast ja juhitamatust Nadeždast.

Kujutage endale ette ühiseid nelja inimese vahel toimuvaid koduseid vestlusi – südamest südamesse, huvitavaid. Laua ääres. Arukas Polina Žemtšužina hoidis alati visalt ja kaljukindlalt Stalini poole. Milline kontrast võrreldes Nadeždaga! Kuigi Polina kui naisterahvas talle vaevalt et väga meeldis – ta oli liiga aktiivne, liialt parteiline. Naist politiseerides kaotab mees tema kui naisterahva vastu huvi. Seda pidanuks meeles pidama.

Kujutage endale ette esimest ja järgnevaid Stalini eluaastaid Allilujevata. Kõiki kolmekümnendaid. Naabrinna Polina oli Stalinil käeulatuses. Käeulatuses oli omakorda teenijate armee ja valve. Polina võttis enda kanda paljud Stalini kodused probleemid. Kõik laabus,

nende tütred olid peaaegu üheealised. Mõlemad Svetlanad kasvasid koos. Stalinile oli see mugav, sest Polina, nagu ei keegi teine, oli võimeline andma kõige paremat elutarkust, mõistis nagu ei keegi teine Kremli tüdrukute parima kasvatuse probleeme. Stalin usaldas oma Svetlana Polinale. Üks detail – Molotovide tütar oli Stalini omast noorem ja nimeks pandi Svetlana nagu tollele teiselegi. Endastmõistetavalt tahtis Polina, et tema tüdrukut kutsutaks samamoodi kui TEMA tütart.

Polinal oli alati kõik kõige parem. Molotovidel oli Kremlis kõige parem korter. Hiljem ehitati Molotovile Polina valvsa pilgu all kõige parem suvila, see tulenenud vajadusest korraldada suvilas valitsuse ja rahvusvahelisi vastuvõtte.

Tuletame meelde Vorošilovite minia sõnu: "Polina Žemtšužina-Molotova arvas, et talle on kõik lubatud."

Polina asetas kahe Svetlana hariduse karmidele rööbastele. Võõrkeeled – inglise, saksa, prantsuse; muusika, mis pidi olema tõeline ehe tüdrukule, kui ta kunagi mingil koosviibimisel klaveri taha istub ning Oginski poloneesi mängib. Võimlemine.

Kui Svetlana Stalina ei soovinud täielikult Polina Žemtšužina programmi täita, ei käinud too peale. Kuid oma tütart koolitas täieliku programmi järgi.

Mõlemad Svetlanad käisid koos Doris Hart-Maksini enda juures ning võtsid temalt inglise keele tunde. See Doris väärib eraldi juttu.

1930-ndate aastate alguses komandeeris Inglise kommunistlik partei Inglise suursaadiku I. Maiski abiks noore inglanna keskmiselt jõukast perekonnast ning tõsiselt innustunud kommunistlikest ideedest. Ta töötas saatkonna kantseleis, oli asendamatu vastuvõttudel kui tõlk ning kui informaator kõikide inglise keelt kõnelevate külaliste omavahelistest vestlustest. Tol ajal ei olnud see häbiväärne. Aus inglise tütarlaps Doris ei olnud koputaja, ta oli lihtsalt ustav partei liige.

Seal, saatkonnas, kohtus Doris lihtsa vene noormehe Aleksei Maksiniga, suursaadiku autojuhiga. Mees polnud küll mingi iludus, kuid, pannes ette tselluloidprillid, selga nahkjope ning kätte pikad autojuhikindad, nägi ta välja tõelise oma aja kangelasena – nagu hiljem kosmo-

naudid. Ta juhtis ilusaid autosid – "Rolls Royce'i" ja "Paccardi" ning demokraatlikult meelestatud suursaadik Maiski lubas tal mõnikord Dorist nende autodega sõidutada. Võluvasse Dorisesse kõrvuni armunud Aleksei ostis mootorratta ja sõidutas tütarlast sellega, kui luksuslikku autot parajasti käepärast polnud. Kogu saatkond jälgis suure huvi ja kaasaelamisega nende vahel arenevaid suhteid ning õhutas takka. Ja siis sõitis Doris koos Alekseiga Moskvasse. Temast sai diktor – parim inglise keelt kõnelev diktor üleliidulises raadios. Palju aastaid rääkis meie riik lääneriikidega Dorise häälega.

Doris Maksini inglise keele tunnid olid Kremli aristokraatiale tipp, sest tegelikult ei andnud ta tunde kellelegi, kuid kahele Svetlanale tegi ta erandi. Doris rääkis mulle järgmist:

"Tüdrukud tulid koos ja õppisid koos. Mõlemad olid väga armsakesed ja tagasihoidlikud. Nende palitud nägid välja väga armetud. Kord, kui Svetlana Molotova märkas, et ma silmitsen tema kasuka kulunud nahka, ütles ta: "Ema ei luba mul end üles lüüa, kui ma linna lähen. Me peame olema tagasihoidlikud, meid vaatavad kõik, kogu riik"."

Minu mees Oleg Vassiljev, kes õppis koos Svetlana Molotovaga Rahvusvaheliste Suhete Instutuudis, tunnistab aga hoopis midagi muud: "Iga päev oli ta uues tualetis. Instituuti toodi teda autoga. Kui instituudi trepist üles astudes tundsid esimesest viimase astmeni tugevat prantsuse parfüümi hõngu, siis võisid kindel olla, et siin on olnud Svetlana Molotova."

Erinevad arvamused on seotud erinevate aegadega: Doris õpetas Svetlanasid 30-ndate lõpus, minu mees lihvis instituudi treppe 40-ndate lõpus.

* * *

Niisiis, on olemas oletus, et Polina Žemtšužinas väljendunud poliitiline ustavus Stalinile, mis oli suures osas armastava naise truudus, osutuski selleks nööriks, mis sidus Stalini käed 1937-ndal ja ka hiljem, 1939-ndal aastal. Ta ei tahtnud Polinast ilma jääda.

* * *

Pärast Allilujeva surma oli Kremli esimese daami koht täitmata. Ettevaatlikult ja vargsi sobitas Polina Žemtšužina seda endale ning hõivas selle kuidagi väga omapäraselt. Loomulikult mitte avalikult, hoopis justkui vastu tahtmist. Lihtsalt sellepärast, et kedagi teist ei olnud. Ainult mõneks ajaks. Kümneks päevaks. Kümneks kuuks. Kümneks aastaks. Ning edaspidisekski – kuidas just välja kukkus. Ta vabastas koha momentaanselt, tunnetades Stalini üht või teist meeleolu. Ning istus taas tagasi, justkui servakese peale. Arvan, et see hakkas algusest peale Beriat ärritama. Arvan, et ta hakkas naise kohta kohe materjale koguma – seda kinnitavad Žemtšužina ebameeldivused 30-ndate aastate lõpus. Kuid Stalin polnud nõus. Võimalik, et ka Molotov ei lubanud.

Paistab, et 1939. aasta ebameeldivused ei õpetanud Polinat sugugi – ta ei kuulunud ärahirmutatud või ettevaatlike naiste kategooriasse.

Oli see vast iseloom!

Meenutab Molotovi autojuhi tütar Sonja:

"1941. aasta 22. juuni tabas meid Krimmis. Vjatšeslav Mihhailovitš helistas varahommikul Moskvast Polina Semjonovnale, et me kiiremas korras Moskvasse sõidaksime. Polina Semjonovna pakkis rahulikult asjad ning kogus meid kokku. Ta helistas kohale juuksuri, kell kaksteist tehti talle maniküür ning ta kuulas Vjatšeslav Mihhailovitši raadioesinemist. Evakueerusime Vjatkasse, Vjatšeslav Mihhailovitši sugulaste juurde. Hiljem soovitati Polina Semjonovnal sõita Kuibõševi. 1942. aastal pöördusime tagasi Moskvasse."

* * *

Jutustab Jekaterina Katukova:

"1945. aastal elasin ma Saksimaal, kus teenis mu mees marssal Katukov. Teel Karlovy Varysse astusid mitmed Nõukogude valitsuse liikmed meie poole sisse. Võtsin enda juures vastu ka Polina Semjonovna tütrega. Mõlemad olid luksuslikult riides – üleni karusnahkades,

Svetlanal naaritsast peleriin. Žemtšužina oli ääretult tark ja väga võimukas naine. Teda saatis viiskümmend inimest. Mäletan seda selgesti, kuna kõikide nende majutamisega tekkis suuri raskusi. Kohale sõitsid nad lennukiga, kaasas omad arstid. Nad elasid meie villas, teenijaskonnast eraldi.

Siis sõitis Žemtšužina koos tütrega Karlovy Varysse. Sinna sõitsin ka mina. Ning kuigi alles mõned päevad tagasi oli Polina Semjonovna elanud külalisena meie juures, ei teinud ta Karlovy Varys minust väljagi ega vastanud isegi tervitusele."

* * *

Suure Isamaasõja ajal asutati Juudi Antifašistlik Komitee. 1948. aastal tekkis maailmakaardile Iisraeli riik. See loodi ÜRO otsusega NSV Liidu aktiivsel kaasabil. Meie teatasime esimestena diplomaatiliste suhete sisseseadmisest Iisraeliga. Iisraeli suursaadikuks Moskvas sai Golda Meir.

Juhtide juuditaridest naised pidasid end loomulikult oma rahva tütardeks. Ent kui Jekaterina Vorošilova, Maria Kaganovitš ja teised peitsid selle tundmuse oma sisemusse, tervitas Polina Žemtšužina seda uut tunnet avalikult.

Žemtšužina korraldas Golda Meiri auks vastuvõtu ning hakkas käima Goldal külas. Räägiti, et Polina ja Golda Meir olid sõbratarid juba koolipäevilt. Räägiti, et Polina Žemtšužina töötas välja plaani ja koostas paberi Keskkomiteele palvega kuulutada Krimm Juudi autonoomseks oblastiks.

Tundmatust soost kosmopoliitide vastu algas laialdane kampaania, toimusid massilised repressioonid. Aga Žemtšužinal käis selline mäng! Ustav stalinist oli end vist hetkeks unustanud!

Kõik materjalid Žemtšužina kohta – nii vanad kui uued – olid Berial korras. Jäi üle need vaid käiku lasta. Beria ootas oma tundi. Üleüldises jahis juudi nõidadele ning juba tunnetades Stalini mõnetist kaugenemist Žemtšužinast ja tema kodusest õdususest, esitas Beria 1949. aastal juhile Žemtšužina kohta oma paberid.

"Kui Stalin luges Poliitbüroo istungil ette paberi, mille tšekistid Polina Semjonovna kohta olid toonud, hakkasid mu põlved värisema. Ent tegu oli tehtud," rääkis Molotov Feliks Tšujevile. "Tšekistid olid tõepoolest vaeva näinud. Milles teda süüdistati? Sidemetes sionistliku organisatsiooniga ja Iisraeli suursaadiku Golda Meiriga. Ta tahtis teha Krimmist Juudi autonoomset oblastit... Tal olid liiga head suhted Mihhoelsiga...

"Ja sina uskusid!" karjus Polina, kui olin talle rääkinud, milles teda süüdistatakse. Loomulikult oleks ta pidanud oma tutvustes valivam olema. Ta vallandati töölt, kuid kohe ei arreteeritud. Arreteeriti siis, kui ta kutsuti Keskkomiteesse. Minu ja Stalini vahelt oleks justkui must kass läbi jooksnud.

Polina istus enam kui aasta vanglas ja oli üle kolme aasta asumisel. Poliitbüroo istungitel rääkis, õigemini sosistas Beria mulle möödaminnes kõrva: "Polina on elus!""

* * *

Kena pilt. Istuvad mehed Poliitbüroos justkui ämblikud purgis. Igaühel on oma nõrk koht, igaüht kannustab hirm. Ning kaks tippu – Stalin ja Beria oleksid sekundiga võimelised olukorda parandama. Ent mitte ükski poliitmees ei suuda tõstatada küsimust oma naise kohta. Kõik mängivad üheskoos mingit arusaamatut komöödiat, mis lõhnab õnnetuse järele.

"Polina ütles mulle: "Kui seda on parteile vaja, siis läheme lahku." Lahutasime 1948. aasta lõpus. 1949. aasta veebruaris ta arreteeriti," tunnistas Molotov.

* * *

Meenutab Tatjana Okunevskaja, kes oli Lubjankal Polina Žemtšužinaga ühel ajal: "Ükskord kuulsin läbi avatud kambri ukse valju, kapriisset ja mulle tuttavat kriiskavat naisehäält, mis nõudis: "Helistage mu

mehele! Las ta saadab mulle diabeetilisi tablette! Ma olen raskesti haige inimene! Teil pole õigust mind igasuguse lurriga toita!"

"See on Žemtšužina, Molotovi naine," seletas mulle kambrikaaslane. "Ta ei suuda kuidagi uute tingimustega kohaneda ega taipa, et tema mehel pole praegu temaga asja – võib-olla istub juba isegi.""

Molotov istuski... Poliitbüroo istungitel. Võib-olla olid Beria sõnad "Polina on elus" tollal talle ainsaks elueliksiiriks.

Palju aastaid hiljem, pärast Žemtšužina matuseid, ütles Molotov: "See oli suur õnn, et minu naine oli just tema. Samavõrd tark kui ilus, aga mis peamine – tõeline bolševik, tõeline nõukogude inimene. Tema elutee oli konarlik sellepärast, et ta oli minu naine. Ta sai kannatada rasketel aegadel, kuid mõistis selle põhjusi. Ta ei kirunud Stalinit ega tahtnud isegi kuulda, kui teda sõimati, sest et see, kes mustab Stalinit, heidetakse ise ajapikku kõrvale."

* * *

Lahutanud end 1948. aastal Molotovist ning asunud elama õe ja venna juurde, viibis Polina Žemtšužina mõnda aega veel vabaduses ja igatses kodu järele. Kartes perekonda sisse mässida, ei andnud ta millegagi endast märku. Vaid haruharva, mõnel õhtul pärast tööd sõitis punasel "Moskvitšil" tema juurde väimees. Ta jutustas perekonna uudiseid ning sõidutas põlu all oleva ämma linnast välja, otse Molotovi valitsussuvila aiani.

Seal nad jalutasid kahekesi ja Polinale tundus, et ta oleks justkui kodus käinud.

On's seda võimalik ette kujutada, et alles eile veel uhke, sõltumatu, kartmatu ja võimukas (Žemtšužinale võib adresseerida tosinate viisi taolisi epiteete) Polina oli järsku valitsusmasina auruvaltsi all laiaks litsutud õnnetu naisterahvas, pea kohal rippumas vangistamisoht.

Ja kannatas kõike nurisemata, võttis seda endastmõistetavana.

Aga armastav mees istus tara taga, puhkas välja raskeist parteilistest tegemistest ning ei kõssanudki? Vaevalt et see nii oli. Ka tema piinles,

kannatas ja koges ebamugavusi, mis kaasnesid tema võimuka perenaise puudumisega.

Kuid ta ei läinud Stalini juurde nõudmisega naine rahule jätta. Ta ei kippunud Beriat duellile kutsuma, ja mis duell saanukski toimuda XX sajandil Nõukogude Liidus kahe parteijuhi vahel?

Ta jäigi vaikima ja kannatama...kommunismi ja helge tuleviku nimel, millesse ta uskus, nagu uskus ka naise süüsse.

Just nimelt uskus, sellised olid juba reeglid masinavärki juhtides.

* * *

1953. aasta 9. märtsil, Stalini matusepäeval, laskusid hirmuäratava juhi surmast sugugi mitte murtud võitluskaaslased Hruštšov ja Malenkov alla mausoleumi tribüünilt, astusid Molotovi juurde ning õnnitlesid teda sünnipäeva puhul.

"Mida sulle kinkida?" küsisid nad teineteisele tähendusrikkalt pilke heites. "Andke Polina tagasi!" vastas Molotov järsult ja eemaldus neist langetatud päi.

Hruštšov ja Malenkov andsid selle palve Beriale edasi. Tollal istus Polina juba Moskvas Lubjankal. Seoses "arstide kohtuasjaga" oli ta Kustanai-asumiselt toodud tagasi vanglasse, süüdistatuna taas sionistlikus vandenõus.

Vanglasse imbus kuuldus Stalini haigusest. Žemtšužina elas seda raskelt üle. Võib-olla oli ta ainuke Gulagi vang, kes soovis kirglikult Stalini paranemist.

10. märtsil kutsuti Žemtšužina ülekuulamisele Beria juurde. See võttis naise vastu hüüdega: "Kangelanna!"

Naine tõrjus tema käed endast eemale ja küsis: "Kuidas on Staliniga?"

Hääles võis aimata ehtsaid ärevuse, rahutuse ja lootuse noote. Saanud teada, et Stalinit ei ole enam, langes Polina teadvusetult põrandale. Beria kabinetis viibis sel hetkel ka Polina mees Vjatšeslav Mihhailovitš Molotov.

* * *

Kui Polina arreteeriti, mõtlesid kõik, et tema juba vanglast eluga ei pääse. Tütar ei teadnud oma emast midagi.

Pärast vangistust nägi Žemtšužina mõnede arvates välja parem kui kunagi enne. Seletamatud haigused, mis vaevasid teda varem, olid kadunud.

Midagi taolist tuleb inimestega sageli ette – sattunud ekstreemsetesse situatsioonidesse, võtavad nad kokku kogu jõu ning vastupanu osutades hakkavad normaalselt funktsioneerima.

Hiljem elas ta üle kolm infarkti ja südameoperatsiooni. Miski ei möödu meist jäljetult.

* * *

Kes mäletab praegu Polina Žemtšužinat? Molotov on surnud, nende tütar Svetlana samuti. Lapselapsed?

Teades, et poeet Feliks Tšujev külastas viimastel aastatel Molotovi ning on vestlustest temaga avaldanud raamatu, küsisin ma Tšujevilt: "Kes võiks mulle rääkida Polina Žemtšužinast?"

"Pole enam kedagi jäänud."

"Aga lapselapsed?"

"On kolm lapselast. Kuid neile pole SEDA (rõhutatud minu poolt. – *L.V.*) enam vaja."

Ning mina, muidu nii kahtlustav, jäin uskuma. Ma ei hakanud otsima neid tüüpilisi Kremli lapselapsi, kes tahaksid juba unustada, kes olid nende vanaemad ja vanaisad.

Kuid miski ei jätnud mind siiski rahule: "Mine, otsi, veendu ise," sosistas sisemine hääl. Varsti istusingi Polina Molotova vanima lapselapse Larissa väikeses köögis. Larissa tõlgib ilukirjandust inglise keelest ja inglise keelde.

"Mind hüüti perekonnas vanaema sabarakuks. Vabanenud vanglast, võttis vanaema mu kohe enda juurde ning ma kasvasin üles Molotovide

juures. Minu ema oli oma olemuselt üks suur laps. Tema lapsepõlv oli väga turvaline ning nähtavasti see jättiski ta igaveseks tütarlapseks. Vanaema ei tahtnud sama viga korrata minuga.

"Elu on keeruline," ütles ta.

Vanaema oli nagu võimas lind, kes varjas pesa oma kaitsvate tiibadega. Nad tegelesid vanaisaga aktiivselt minu kasvatamise ja haridusega. Kõik, mida ma tean ja oskan, kõik, mis minus on head, on vanaema teene. Kõik halb – isiklik saavutus.

Ta õpetas kõike, arvates, et elu võib iga hetk muutuda ja et selleks peab valmis olema."

Vanaema ja vanaisa arendasid minu mälu ja tähelepanuvõimet. Juba varajases lapsepõves pidin ma õhtuti neile jutustama, mida päeva jooksul nägin – kuidas puud kõikusid, millised olid lõhnad. Pärast jutustasin seda kõike neile uuesti saksa keeles.

Missugune ta oli? Ebatavaline. Välimuselt tõeline leedi. Väga lahke ja hoolitsev. Tema juures käidi lausa massiliselt, isegi Hruštšovi ajal, siis, kui vanaisa oli sattunud põlu alla. Ta aitas kõiki.

Oli neil üks juhtum lastekoduga. 1943-ndal aastal saatsid nad oma ordenikupongid ühele Moskva lastekodule. (Kuponge anti ordenite eest, neil oli rahaline väärtus. – *L.V.*) Ordeneid neil mõlemal jagus. Oma tegu nad ei afišeerinud. 1957-ndal aastal sattus vanaisa ebasoosingusse ning määrati saadikuks Mongooliasse. Ent mõne aja pärast tuli välisministeeriumisse lastekodust telegramm: kus on raha, miks see on lakanud laekumast? Siis tuligi välja, et tegu polnud mitte välisministeeriumi rahadega, vaid Molotovi-Žemtšužina omadega.

Mõned aastad tagasi olin ma kalmistul ning nägin oma vanaemavanaisa haual üht mutikest. Ta tegi haua poole sügava kummarduse ja ütles: "Tere, Polina Semjonovna! Tere, Vjatšeslav Mihhailovitš! Pühad inimesed olite. Kuni teie elasite, olid orvukesed toidetud."

Loomulikult astusin talle ligi. Selgus, et ta oli tolles lastekodus hoidja olnud."

"Kas teie vanaema meenutas oma vangla- ja asumiseperioodi?" piinasin ma Larissat. "Oma elu hirmsaimat aega?"

"Ta läks sinna oravanahkses kasukas ja tuli sellesamaga ka tagasi, siis oli see küll juba üsna kulunud ja lapitud. Tollest perioodist rääkis ta, et SEAL oli vaja ainult kolme asja: seepi, et olla puhas, leiba, et olla söönud, ja sibulat, et mitte haigestuda."

Kui ta SEALT naases, siis kukkus ta ka kohe kokku. Lamas vist pool aastat söögitoa diivanil ning sealtsamast juhendas kogu maja.

Pärast asumisel viibimist värisesid tal käed, kuid ta püüdis sellest üle saada, hakates tikkima. Ta võis välja kannatada igasugust valu. Vanaema rääkis tihti, et elu on äärmiselt keeruline. Ta kordas ühtelugu: "Uskusin alati, et vanaisa mu päästab ja et me oleme jälle koos.""

"Öelge," pärin ma Larissalt (aga endal on süda valmis rinnust välja kargama igasuguse vastuse ootuses, mis kinnitaksid, kuid pigem lükkaksid ümber minu oletuse Žemtšužina armastusest Stalini vastu), "mis te arvate, kas Polina armastas oma meest?"

"Nad armastasid teineteist väga. Sellist armastust võivad kogeda miljonite seast vaid üksikud. Nad varjasid teineteise eest oma hädasid. Vanaema seadis vanaisale sisse kõva režiimi ning lõi suurepärase koduse atmosfääri. Keegi ei tõstnud kellegi peale häält. Ainult mõnikord ütles vanaisa: "Poljake, me vaidlesime sinuga, mul polnud õigus." Nende teod ei läinud kunagi sõnadest lahku. Kui Polina Semjonovna oli suremas, kutsus ta Vjatšeslav Mihhailovitši. Palju aastaid hiljem oli suremas vanaisa. Istusin ta voodi juures. Ta pidas mind oma naiseks ja korrutas: "Polja, Polja.""

"Miks teid vanaema sabarakuks kutsuti?"

"Olin kuueaastane, kui ta tagasi tuli ning mu enda juurde võttis. Ja me olime teineteisesse väga kiindunud. Käisin temaga isegi parteikoosolekutel.

Ta oli omal ajal väga hellitanud minu ema, kuid aastate möödudes pidas sellist kasvatust valeks. Minu kasvatas ta kindlaks ja tugevaks, püüdes seda kindlust ja tugevust minusse sisendada. Ja sisendaski. Olen oma plikaohtu ema võtnud alati kui oma tütart," ütleb habras Larissa. "Mu ema elas väga raskelt üle kõike seda, mis sai osaks meie perekonnale 50-ndatel ja hiljem. Ta luges kõike neid valesid ja paskville oma isa

kohta ning piinles. Arvan, et see kiirendaski tema surma. Ta suri ootamatult, tõusis ja kukkus. Südamerabandus."

* * *

Kui palju me teame oma lähedastest? Mida me teame nende nooruse saladustest? Ja kas neid saladusi üldse ongi vaja teada?

Ses suhtes moraalikoodekseid ei ole. Igaühel on oma arusaam.

Oma vanemate mõnede saladuste jälile sain vägagi hilja, pärast nende surma. Ja siis? Nad muutusid mulle veelgi lähedastemaks, veelgi mõistetavamateks.

Žemtšužina oli liiga täisvereline natuur, et teda ühekülgselt, ühe-ülbaliselt vaadelda.

Kremli juhi noor naine, kel olid ahtakeses valitsevas maailmas piiramatud võimalused.

Suurt võimu omav küps nõukogude rahvakomissar seelikus.

Suure pesakonna perenaine.

Kõik need on erinevad inimesed ühes isikus.

Ärgitasin Larissat vestlusele Stalinist ja Žemtšužinast, kuid ta ei võtnud vedu. Võimalik, et ta ei märganudki minu küsimustes mingit riugast. Nähtavasti polnud talle pähegi tulnud mõte vanaema armastusest Stalini vastu.

Aga võib-olla ma eksisin?

* * *

Annan sõna Polina Semjonovna teisele, nooremale tütretütrele Ljubovile.

"Vanaema oli naisterahvas kõrgeimast klassist. Tugev, võimukas, sihikindel ja õiglane. Olin 15-aastane, kui ta 1970. aasta 1. mail suri. Ta tegeles palju lastelastega, oli üldse pere keskpunkt, kodu hing. Vanglast ja asumisest ei rääkinud ta kunagi – sain sellest tema elu leheküljest teada alles pärast tema surma. Ta oli piiritult andunud parteile, veel

vanas eas käis viimast jõudu kokku võttes parteikoosolekutel. Vanaema uskus siiralt kommunismiideesse. Ilma igasuguse valeta.

Ta õpetas lapselastele kõike – söögitegemist, õmblemist, kudumist. Rääkis, et kui me ka ise seda kõike tegema ei pea, võime õpetada koduabilisi. Oma koduabilise, igasuguste oskusteta maaplika koolitas ta esmaklassiliseks kokaks. Kodus pidas ta võitlust puhtuse ja korra eest. Vanaisa elas tema poolt koostatud režiimi järgi. Söömine käis kella järgi. Igal päeval oli teatud kindel toit. Kui oli midagi otsustanud, ei saanud enam midagi muuta. Kolmapäeviti keedeti alati piima-nuudlisuppi. Ja kas või nui neljaks – nuudlisupp oli. Selles mõttes elas vanaisa kodus ränga režiimi all. Ent võib-olla selletõttu ta niikaua elaski, et vanaema oli loonud talle kõik tingimused."

Ljubov näitab mulle korterit ja viib mu vanaema-vanaisa suurte fotoportreede ette. Neid vaadates tuleb mulle meelde, et täpselt samasugune ametlik Molotovi pilt rippus evakuatsioonis olles ka minu voodikese kohal. Miks? Edaspidi räägin. Polina Žemtšužina fotol võib näha tõupuhast käharate juustega ümbritsetud piibellikku nägu, peene kondiga käsi ja kõrki ilmet.

"Loomulikult oli ta võrreldamatult tugevama iseloomuga kui vanaisa. Habras figuur, kõrge rind ja küüned vaat sellised! Enne surma tehti talle maniküüri."

"Nad läksid lahku, enne kui Polina Semjonovna arreteeriti?"

"Jah. Selle ettepaneku tegi vanaema. Ta läks elama õe ja venna juurde. Seal nad kõik kinni nabitigi. Õde sai vanglas hukka."

"Öelge, kas teil on sidemeid vanaema ameeriklasest vennaga?"

"Kahjuks ei. Kui vanaema oli surnud, saatsid nad kaastundeavalduse – Ameerika pressis oli teade tema surma kohta, ja kõik. Nüüd tahaks nad küll üles otsida, kuid ei tea, kuidas..." ("Nüüd" – see tähendab sel ajal, kui vanaisaaegne meeletus on vaibunud.)

"Kas nad armastasid teineteist?" Aiman juba ette jaatavat vastust.

"Teineteist rohkem armastavaid inimesi pole ma kohanud," vastabki tütretütar. "Nad polnud mitte lihtsalt sussutavad vanakesed, vaid kaks armunut. Vanaemal oli esikohal vanaisa, alles siis järgnesid kõik ülejäänud."

Ning taas kadus liiva mu romantiline oletus Polina salajasest armastusest Jossifi vastu. Tuleb välja, et ta armastas ainult oma kõrgelseisvat abikaasat. Elamagi läks ta õe ja venna juurde, millega ta nad ka hukutas. Kõik vaid selleks, et mees saaks päästetud.

Teadnuks Ljubov minu "julget" oletust, oleks ta selle põlglikult tagasi lükanud. Pole ka midagi imestada. Kerge on endale ette kujutada esivanemaid ideaalselt ülespuhutud kangelastena, kellele kõik inimlik on võõras. Ja seista ise sellejuures kindlalt postkremliliku heaolu ebakindlal vundamendil, mille on ladunud esivanemad.

Ja ikkagi jään ma endale kindlaks, et Polina Žemtšužina armastus sulas kokku ustavuseks juhile ja parteile.

"Kas te vanaisalt küsisite, miks ta vanaema eest välja ei astunud?"

"Ta arvas, et kui ta oleks ainult iitsatanudki, oleks vanaema hävitatud. Need valitsuse mehed olid justkui pantvangid."

* * *

Kremli naised muutusid, nad muutusid kõvasti. 1920-ndail olid nad ahelatest vabastatud elu perenaised, kellele polnud võõrad ka meeletused; 30-ndail muutusid nad parteitädikesteks parteilisusega suuremas või vähemas koguses; 40-ndail lasid nad end natuke lõdvemale. Ning teistest veidi enam lõdvestunu sai karmilt korrale kutsutud.

* * *

1950-ndate lõpus, kui algas Stalini mahategemise periood, ütles Polina TEMA tütrele: "Sinu isa oli geenius. Ta hävitas meie riigis viienda kolonni ja kui algas sõda, olid partei ja rahvas ühtsed."

Hruštšovi-ajal oli Molotov igalt poolt kõrvale tõrjutud. Žemtšužina ei võinud näha, et meest ja ka teda ennast solvataks. Ta põlgas Stalinijärgset valitsust, kirjutas kirju, kus ta nõudis kategoorilises vormis tervet rida privileege – kõrgemat pensioni ning suvilat.

"Kui te ka Vjatšeslav Mihhailovitši ei austa, siis mina olin siiski rahva-

komissar ja Keskkomitee liige." Nende käsutusse antigi Ministrite Nõukogu suvila Žukovis ja 1967. aastal tõsteti pensjon 250-rublani.

Kõik Molotovid, Žemtšužina tuttavad ja Molotov ise meenutavad, et Polina ei muutnud kunagi oma suhtumist Stalinisse. Ta oli viimse hetkeni kirglikult truu tema mälestusele ning vihkas Hruštšovi eelkõige Stalini reetmise pärast. Ta ei suutnud kuulata sõnakestki oma juhi vastu: "Te ei taipa midagi Stalinist ega tema ajast! Kui te vaid teaksite, kui raske oli tal istuda oma kohal!"

Svetlana Allilujeval, kes oli hämmelduses Polina ustavusest tema isa mälestusele, on sellised read: "Polina Molotova peenestas küüslaugu imepisikesteks tükikesteks ja pani borši sisse, kinnitades, et nii sõi alati Stalin."

* * *

Polina Žemtšužina-Molotova tütretütar jutustas mulle ühe perekonnalegendi.

"Vanaema juures tõsteti lõunalauas toit kiiresti ette ning viidi ka kiiresti ära. Ning Stalin, kui ta nende juurde lõunatama sattus, ütles alati: "Ma ei saa kunagi teie juures söönuks, läheme minu poole ja istume söögi juures.""

Kas Polina armastas Stalinit nii elus kui surmas?

Kas ta suutis Stalinile andestada või andestas oma asumisele saatmise ja Lubjanka, pidamata teda enda ees süüdlaseks?

Kuidas Ahmatova on öelnudki:

"Teiste ülistus mulle on tuhk,
sinu ülbuski ülendus."

Kas ta "mõistis" tema repressioone juutide vastu?

Kas tal oli ennast kergem süüdistada kui teda?

Kas ta mõtles ja tegutses kogu oma elu samamoodi kui tema?

Stalin ei võtnud kuulda tema soovi anda juutidele võimalus olla õnnelik NSV Liidus ning karistas teda selle soovi eest vanglaga. Polina jaoks tähendanuks tema ebaõigluse tunnistamine oma ideaalidest loobumist.

Ta polnud mitte piibli, vaid Nõukogude Ester.

Igal asjal kaks otsa, nagu öeldakse.

Ent võib-olla ta siiski teadis kõike, mõistis kõike, vihkas kõike – ja jäi ikkagi ellu?

Kas see võis olla võimalik?

* * *

POLINA ŽEMTŠUŽINA TOIMIK

Neli kahvatusinist kausta. Neist esimesed kolm süüaluse ja tunnistajate ülekuulmisprotokollid. Neljandas kaustas on toimikule lisatud dokumendid – süüaluse isiklik kirjavahetus erinevate inimestega. Õnnitlused, mis talle pühadeks saadetud. Palvekirjad. Pöördumised vanglasse sattunud kirjanik Serebrjakovalt ja V. Belinkovalt, kes palus kosta oma "Nõukogude-vaenuliku romaani kirjutamise pärast" arreteeritud poja Arkadi eest. Kaebekirjad erinevate vabrikute naistöölistelt, kes olid ka vanglasse sattunud.

Kirjad ei jäänud vastamata – Žemtšužina pöördus prokuröri ja kohtunike poole, palus materjalid uuesti läbi vaadata ning korraldada täiendav uurimine. Talle vastati, et kõike seda tehakse.

Ta oli kirjavahetuses asumiselesaadetud kirjaniku Galina Serebrjakovaga, tundis huvi tema uue romaani vastu ning otsustas romaani kirjutusmasinal ümber trükkida. Ta üritas leevendada raskelt haige Arkadi Belinkovi saatust. Nende kirjade hulgas, mis on toimikule lisatud, on Žemtšužinale adresseeritud sedelike akadeemik Lina Šternilt palvega anda kiri üle Molotovile (on ka Šterni kirja koopia). Ta palub Molotovi kui välisministrit aidata akadeemikul kiiresti vormistada dokumendid sõiduks füsioloogide delegatsiooni koosseisus Austraaliasse.

Neljandas kaustas on ka Žemtšužina kirja koopia kapitalistist vennale Ameerikasse.

Loomulikult pole ilus lugeda võõraid kirju, kuid neid on juba lugenud minu raamatu tegelasele kurja teinud isikud ning muutnud need süüdistusmaterjaliks.

Mul ei teki isegi tunnet, et minu ees on kirjad. Kuid kirjad need on. Kriminaalne tegu – kiri vennale Ameerikasse: .

"Tere, minu kallid!

Kasutan juhust, et keegi sõidab sinna teie kanti ning kirjutan mõned read. Elame me väga hästi. Riigis käivad taastamistööd, parandatakse haavu, mis meile fašistlike okupantide poolt löödi. Rahvas töötab ennastsalgavalt ning täidab edukalt uue viisaastaku plaani. Svetlanake lõpetas keskkooli kuldmedaliga ja õpib praegu Rahvusvaheliste Suhete Instituudis. Svetlana oskab suurepäraselt inglise keelt – kui siia sõidavad sinu tütred, siis saab ta nendega vabalt suhelda. Töötan ikka seal, kus enne, tekstiili alal. Kahjuks olen tihti haige...

Tervitusi Sonjale ja lastele, suudlen teid kõiki.

Teie (allkiri puudub).

5. 10. 46."

Kompromiteerivate materjalide hulgas on toimikus näitleja Mihhoelsi kiri 1945. aasta 18. aprillist:

"Väga austatud kallis Polina Semjonovna.

Palun Teilt juba ette vabandust, et julgen Teid tülitada. Asi on ühiskondliku iseloomuga (minu arvates küll isiklik, kuid nagu me veendusime, ei omanud isiklik noil aastail ühiskondlikku tähtsust. Seetõttu tähendas väljend "asi isikliku iseloomuga" kindlat läbikukkumist. – *L. V.*) ja see on ka peamine, mis annab mulle julgust kirjutada. Tegemist on meie tuntud nõukogude kriitiku Abram Solomovitš Gurevitšiga, kes juba üsna varajasest noorusest on osaliselt halvatud. Arstide arvates on haigus ravitav. Teades Teie osavõtlikkust, palun Teie lahket kaasabi tema paigutamiseks Kremli haiglasse. Kordan veel kord – otsus Teie tülitamiseks sündis äärmiselt raskelt, ja ma loodan, et Te mulle andestate.

Mihhoels."

Palve toob meelde Clara Zetkini kirjaga Jenukidzele, milles ta palus abi Fortunatole. On ju nii?

* * *

Žemtšužina süüdistamist on võimalik mõista, tundes 1940-ndate aastate lõpu rahvusvahelist olukorda ning NSV Liidu ja hiljuti tekkinud Iisraeli riigi vaheliste suhete ootamatut halvenemist. Žemtšužina sattus Lubjankale, süüdistatuna selles, et oli mitme aasta jooksul kuritegelikes sidemetes juudi natsionalistidega ning organiseeris nendega riigivaenulikku tegevust.

Esitan vaid osa sellest materjalist, mis kõige enam iseloomustab selle aja situatsioone, iseloomusid, seaduslikkust ja moraali.

Väljavõte Žemtšužina ja juudi antifašistliku komitee liikme, luuletaja Feferi vastastamise protokollist 6. detsembril 1948.

"Fefer. Antifašistlikku juudi komiteed külastav Mihhoels rääkis mulle sageli, et Žemtšužina käis Juudi Teatri etendustel. Mihholesi sõnade kohaselt oli neil kord, kui Žemtšužina külastas üht etendust, temaga jutuajamine teatri kunstilise juhi kabinetis. Ta rääkis sellest, et Žemtšužina oli etendusest vaimustuses ja et ta on üldse väga huvitatud meie tegemistest, juutide elust Nõukogude Liidus ja antifašistliku juudi komitee tegevusest. Ta küsis, kas meid kiusatakse taga. Iseloomustades Žemtšužina suhtumist juutidesse ja öeldes välja oma arvamuse Polina Semjonovna kohta, ütles Mihhoels: "Ta on tõeline oma rahva tütar." Ta kurtis Žemtšužinale, et asjad on halvad, et on tunda vaenulikku suhtumist juutidesse. Selle peale olevat Žemtšužina vastanud: "Noh, teate, juhtkonnas pole mitte just väga..."

Uurija küsimus Feferile. Mida see tähendab?

Fefer. Ma vaatasin talle otsa ja küsisin, kuidas seda mõista? Neist sõnadest tuli aru saada selliselt, et tegemist pole lokaalse nähtusega. Juhtide seas juba oli selline tendents – juutide pitsitamine, nende võimaluste piiramine ja tagakiusamine. Nii tõlgendas Mihhoels Žemtšužina sõnu.

Küsimus Žemtšužinale. Mida teie võite selle kohta lisada?

Žemtšužina. Need on kõik Mihhoelsi või Feferi väljamõeldised.

Küsimus. Kui te külastasite teatrietendust, kas teil toimus vestlus Mihhoelsiga?

Žemtšužina. Etendusel käisin, kuid ma eitan meievahelise vestluse Feferi-poolset tõlgendust. (Selle ülekuulamise ajal polnud Mihhoels enam elavate kirjas. – *L. V.*)

Küsimus Feferile. Kas te olite 1945. aasta 14. märtsil sünagoogis?

Fefer. Käin seal harva, kuid toḷ päeval olin ma seal. 14. märtsil 1945 oli sünagoogis jumalateenistus Teises maailmasõjas hukkunud juutide mälestuseks. Oli palju rahvast, sealhulgas näitlejad Reizen, Hromtšenko ja Utjossov, oli akadeemikuid, professoreid, isegi kindraleid. Nägin seal ka Žemtšužinat vennaga. Mina istusin viiendas või kuuendas reas ja silmitsesin altariesist. Religioossete tavade kohaselt peavad naised istuma üleval, ent erandkorras, kui tegemist on suurte ja väga auväärsete inimestega, tehakse mööndusi. Erand tehti ka Žemtšužinale.

Küsimus Feferile. Kas Žemtšužinat nägid ka teised kohalviibijad?

Fefer. Rahvas tunneb teda. Sealviibiv juudi kõrgkiht tundis ta ära.

Küsimus Žemtšužinale. Kas te olite sünagoogis?

Žemtšužina. Ei, mina ei olnud, aga õde oli.

Küsimus Feferile. Kas te kinnitate oma ütlust, et nägite sünagoogis just Žemtšužina-Molotovat?

Fefer. Ta oli sünagoogis ja sellest rääkisid linnas kõik juudid.

Küsimus Žemtšužinale. Kas te keeldute ikka veel üles tunnistamast?

Žemtšužina. Sünagoogis mind ei olnud."

* * *

Žemtšužina ja Juudi teatri administraatori, antifašistliku juudi komitee liikme Zuskini vastastamise protokollist 6. detsembril 1948:

"Uurija küsimus Zuskinile. Kas Žemtšužina oli Mihhoelsi matustel?

Zuskin. Jah, oli küll. Asi oli nii: 1948. aasta 15. jaanuari õhtul seisin kirstu juures ning võtsin vastu pärgi igasugustelt organisatsioonidelt. Samal ajal märkasin Polina Semjonovnat, tervitasin teda ning avaldasin talle Mihhoelsi surma puhul kaastunnet. Vestluse käigus ta päris minult: mis te arvate, mis tegelikult juhtus? Oli see õnnetusjuhtum või mõrv? Rääkisin seda, mida teadsin. Mihhoels hukkus autoõnnetuses, ta leiti

tänavalt hotelli lähistelt hommikul kell seitse. Ent Polina Semjonovna vaidles mulle vastu ja ütles, et kõik polegi nii lihtne, nagu seda üldsusele serveerida püütakse – tegu oli siiski mõrvaga.

Küsimus Žemtšužinale. Kas te ütlesite seda?

Žemtšužina. Ei.

Küsimus Zuskinile. Kas te olite 1945. aasta 14. märtsil sünagoogis?

Zuskin. Jah, olin. Seal nägin ka Polina Semjonovnat, kes istus kuskil toolirea otsa peal.

Küsimus. Olete kindel, et see oli Žemtšužina?

Zuskin. Olen kindel, ja pole midagi välja mõelnud.

Küsimus Žemtšužinale. Nii Fefer kui ka teid hästi tundev Zuskin, kes teid sünagoogis isegi tervitas, kinnitavad, et te olite sünagoogis. Mis te selle peale kostate?

Žemtšužina. Sünagoogis mind ei olnud."

* * *

Žemtšužina ja Slutski vastastamise protokollist 1948. aasta 26. detsembril:

"Küsimus Slutskile. Rääkige, millised on teie suhted Moskva sünagoogiga?

Slutski. Mina, Slutski, olen 1941. aastast Moskva sünagoogi koguduse nõukogu liige. See nõukogu vastutab sünagoogi tegevuse eest.

Küsimus. Olete teinud avalduse selle kohta, et 1945. aasta 14. märtsi palvusel osales ka Žemtšužina?

Slutski. Jah, tegin avalduse ja kinnitan seda. Sellel päeval olin ma üks palvuse korraldajatest. Võtsin kasutusele abinõud, et Žemtšužina sünagoogi sisse lasta. Meil on selline kord, et mehed on all saalis, aga naised teisel korrusel. Žemtšužinale otsustasime teha erandi ning panna ta istuma saali aukohale. Kui märkasin Žemtšužinat kahe sugulase, mehe ja naise seltskonnas, tegin ma nende läbipääsuks rahva hulgas teed ning juhatasin saali.

Küsimus Žemtšužinale. Ja veel üks kodanik väidab, et te olite süna-

googis 14. märtsi jumalateenistusel. Mis te selle peale kostate?

Žemtšužina. Ma juba ütlesin, et ma ei viibinud sünagoogis. See on laim."

* * *

Miks ta seda eitas?

Ükskõik millise usutempli külastamine oli parteiliikme ja vastutava töötaja poolt vaata et kuritegu. Toona tähendas see tõestada oma salajast kiindumust religiooni, mis omakorda ei passinud kokku parteilisusega.

* * *

Arreteeritu Polina Žemtšužina ülekuulamise protokollist 1949. aasta 9. veebruaril:

"... sündinud 1897. aastal töölisperekonnas Dnepropetrovski oblasti Guljaipolski rajooni Pologa staniitsas. Keskharidus, endine ÜK(b)P liige 1918. aastast. Enne arrreteerimist ei töötanud."

(Nagu teada, võeti ta kõikidelt ametikohtadelt maha.)

"Küsimus. Kas Žemtšužina on teie tõeline perekonnanimi?

Žemtšužina. Ei, mu tõeline nimi on Karpovskaja, Perl Semjonovna. Žemtšužina on mu parteiline varjunimi.

Küsimus. Kas te olete siis olnud illegaalsel tööl?

Žemtšužina. Jah.

Küsimus. Kus?

Vastus. Ukrainas. Siis, kui seal oli Denikini armee.

Küsimus. Kes jättis teid valgekaartlaste tagalasse põrandaalusele tööle?

Vastus. Asjaolud kujunesid selliseks, et olin sunnitud jääma sinna ise. 1918. aastal võeti mind Zaporožje linna parteiorganisatsiooni poolt VK(b)P liikmeks ning mõne aja pärast hakkasin juhtima partei kubermangukomitee osakonda. 1919. aasta sügisel toimus Denikini pealetung, mistõttu kubarmangukomitee parteiaparaat evakueerus Kiievisse. Koos kubermangukomitee liikmetega evakueerusin Kiievisse ka mina. Läksime Ukraina K(b)P Keskkomiteesse ning meid saadeti gruppidena Punaarmee väeosadesse. Näiteks mind saadeti poliittöötajana 9. armeesse, mis dislotseerus Darnitsa raudteejaama lähistel. Jõudnud Darnitsasse, kanti mind Punaarmee ühe polgu nimekirja, mille koosseisus olin umbes kaks kuud. Siis olin sunnitud tagasi Kiievisse pagema, kuna valgekaartlased tungisid peale ning meie polk aeti täielikult laiali.

Küsimus. Nagu teie sõnadest selgub, saadeti teid rindele poliittööd tegema, aga selle asemel põgenesite te Kiievissé. Millise hinnangu te ise oma teole annate?

Vastus. Praegu vaatan ma sellele kui võitlusväljalt põgenemisele, kuid siis olin ma veel noor ega taibanud, mida minult nõutakse. Pealegi teatas tookord meie polgu komissar Semjonov, et on kujunenud väljapääsmatu olukord ning tegi ettepaneku hävitada isiklikud dokumendid ja jõuda kuidagi Kiievisse. Nii ma tegingi.

Küsimus. Mida te tegite pärast Kiievisse jõudmist?

Vastus. Minu saabumise hetkel oli Kiiev kogu täiega valgekaartlasest kindrali Bredovi valduses. Sellepärast istusin kolm päeva Mihhailovski kloostris, kuna ei leidnud ühtegi oma seltsimeest ning ei teadnud, mida ette võtta. Pärast jõudsin Zaporožjesse, mis oli okupeeritud Denikini poolt. Zaporožjes taastasin ma sidemed parteiorganisatsiooniga ning mind saadeti Harkovisse illegaalsele parteitööle.

Küsimus. Aga miks te ei jäänud Zaporožjesse?

Vastus. See on seletatav sellega, et Zaporožjes tundsid mind paljud kui kubermangukomitee parteitöötajat. Ma oleksin võinud kiiresti sisse kukkuda. Piisab sellest, kui ütlen, et Zaporožjes olin kõigest ühe ööpäeva, kui juba hakati mind otsima.

Küsimus. Kes?

Vastus. Denikinlaste vastuluure. Minu juurde koju tungisid äkki valged ja korraldasid läbiotsimise. Ent mind seal enam ei olnud.

Küsimus. Aga seal olid ju teie omaksed? Kuidas käitusid valged nendega?

Vastus. Neid ei puututud.

Küsimus. Millega seda seletada? Nagu teada, õiendasid valged juutidega arveid isegi põhjuseta?

Vastus. Ei oska seda seletada.

Küsimus. Ei oska, kuna midagi taolist tegelikult ei olnudki?

Vastus. Kinnitan, et läbiotsimine meie juures tõepoolest toimus ja valged ajasid mu jälgi. Kuid mis põhjusel nad suhtusid heatahtlikult minu lähedastesse, on raske öelda. Harkovisse jõudsin 1919. aasta oktoobris või novembris. Võtsin ühendust Daševskiga, kes oli Harkovi illegaalse parteikomitee passijaoskonna juhataja. Daševski andis mulle uue passi Žemtšužina, Polina Semjonovna nimele. Ja sellest ajast peale, see tähendab 1919. aasta lõpust, kannangi seda nime...

Küsimus. Kui kaua te töötasite Ukraina K(b)P Keskkomitees?

Vastus. Mitte väga kaua. 1921. aastal delegeeriti mind Ukraina parteiorganisatsiooni poolt Moskvas toimuvale rahvusvahelisele naiste kongressile. Pärast seda jäingi Moskvasse, asusin tööle endise Rogoži-Simonovi rajooni parteiorganisaatorina.

Küsimus. Ning enam Moskvast ei lahkunud?

Vastus. Ei lahkunud. Osaledes rahvusvahelisel naiste kongressil, tutvusin ma Molotoviga, kes oli tollal ÜK(b)P Keskkomitee sekretär. 1921. aasta lõpus sain tema naiseks."

* * *

1949. aasta 10. veebruari ülekuulamisprotokollist:

"Küsimus. Kas te kavatsete ausalt oma kuriteod üle tunnistada?

Vastus. Ma ei ole Nõukogude riigi vastu sooritanud mingeid kuritegusid. Uurimise käigus esitatud süüdistust kuritegelike sidemete loomises juudi natsionalistidega ma eitan.

Küsimus. Eitate, kuna tahate varjata nende sidemete – Mihhoelsi ja teiste natsionalistidega – vaenulikku iseloomu? Kui sageli te üldse Mihhoelsiga kohtusite?

Vastus. Mõned üksikud korrad. Esimene kohtumine toimus 1938. või 1939. aastal Moskvas Juudi teatris, kus ma külastasin etendust "Viiuldaja katusel". Vaheajal tuli Mihhoels minu juurde looži ja tutvustas end kui teatri juhataja. Pärast seda polnud mul Mihhoelsiga mingit kokkupuudet. Alles 1944. aasta alguses kutsusin ma tekstiili-galanteriitööstuse peavalitsuse töötajate palvel Mihhoelsi juhatusse rääkima oma sõidust Ameerikasse. Mihhoels võttis mu kutse vastu ja mõne päeva pärast ettekanne toimuski... 1948. aastal külastas Mihhoels peavalitsust teist korda – seekord kutsus ta mind "Freilehsi" etendusele.

Just tol korral esitas ta mulle ka palve korraldada kellegi juudi teatri näitleja paigutamine Kremli haiglasse ravile. Ent ma keeldusin.

Küsimus. Kuid tema kutse külastada etendust võtsite te vastu?

Vastus. Jah.

Küsimus. Tunnistage üles, milliseid Mihhoelsi ülesandeid te täitsite?

Vastus. 1947. või 1948. aastal, täpselt ei mäleta, palus ta mul saata kiri Molotovile, kes viibis välismaal komandeeringus. Viisin kirja Ministrite Nõukogu sekretariaati, et see sealt järgmise postiga Molotovile saadetaks.

Küsimus. Kas te teadsite kirja sisu?

Vastus. Ei, kirja ma ei lugenud, Mihhoels ei pühendanud mind selle sisusse.

Küsimus. Jälle valetate! On teada, et te mitte ainult et võtsite enda peale kirja saatmise, vaid isegi lubasite Mihhoelsile kiirendada kirjas esitatud küsimuste lahendamist.

Vastus. Eitan seda. Võtnud Mihhoelsilt kirja, ei leidnud ma selles midagi taunitavat. Mis aga puutub kirja sisusse, siis kinnitan veel kord, et see pole mulle teada.

Uurija. Kuna te eitate jultunult juba tuvastatud fakte, on juurdlus sunnitud teid paljastama. (*Sisse toodi arreteeritud Lozovski – Nõukogude Informbüroo endine ülem, antifašistliku juudi komitee liige.*)

Küsimus Lozovskile. Kas juudi natsionalistid saatsid nõukogude valitsuse aadressil laimukirju?

Lozovski. Jah. Mihhoels ja antifašistliku juudi komitee endine vastutav sekretär Epštein, kes oli Ukraina juutidelt mõned kirjad saanud (nendes teatati, justkui kiusaksid kohalikud võimud neid, juute, taga),

tulid 1944. aastal minu juurde, et avaldada Nõukogude valitsusele protesti sellise tegevuse vastu. Pean ütlema, et selleks ajaks olime natsionalistliku tegevuse juba piisavalt kaugele välja arendanud ning me otsustasime tegutseda. Arutanud omavahel selle küsimuse läbi, otsustasime saata Molotovile kirja, mis sisaldaks Ukrainast saabunud fakte. Meie eesmärk oli Nõukogude valitsuselt välja võidelda mõned privileegid juutidele. Kiri saadeti adressaadile. Kuna vastust ei tulnud, otsustasime Mihhoelsi ja Epšteiniga kirjutada Molotovile uue analoogse sisuga kirja. Ent arvates, et ka see jääb vastuseta, otsustasime positiivse lahenduse saamiseks kasutada oma sidemeid.

Küsimus. Kas Žemtšužinat?

Vastus. Teda."

* * *

Lozovski asetäitja, antifašistliku juudi komitee liikme Juzefovitši ülekuulamisprotokollist 26. jaanuaril 1949:

"Juzefovitš. Esimestena hakkasid juudi vabariigi loomisest Krimmi rääkima Mihhoels ja Fefer. Jõudsime kõik ühisele järeldusele, et kliima poolest on Krimm selleks kõige sobivam koht.

Küsimus. Asi pole klimaatilistes tingimustes, vaid selles, et juudi vabariigi loomist Krimmis nõudsid teie Ameerika peremehed. Miks te seda varjasite?

Juzefovitš. See on tõsi. Ent teada sain sellest alles siis, kui NSV Liitu saabus Ameerikapoole esindaja Goldberg... Ta on tähtis tegelinski – seotud Valge Majaga. Ta toimetab New Yorgis väljaantavat reaktsioonilist ajalehte ning on juhtival positsioonil mitmetes USA juudi natsionalistlikes organisatsioonides. Jõudnud Moskvasse, kiitis Goldberg juba esimesel kohtumisel suure rahuloluga heaks meie püüdlused luua Krimmis juudi vabariik. Tema sõnadest selgus, et see küsimus polnud tema jaoks uus. Meid, natsionaliste ergutades rääkis Goldberg, et Krimmist peab saama juutide uhkus, juutide Kalifornia. Ja märkis siinkohal üheselt mõistetavalt Krimmi lähedust Palestiinale ning rõhutas

veelgi tihedamate sidemete sisseseadmise vajalikkust Nõukogude ja Palestiina juutide vahel. Samas rõhutas ta oma valmisolekut seda tegevust vahendada... Goldbergile oli teada ameeriklaste varjamatu huvi luua juudiorganisatsioonide abiga Krimmi territooriumil kõigepealt vabariik ja pärast juudi riik, mida saaks hiljem kasutada kui platsdarmi Nõukogude Liidu ründamiseks...

Küsimus. Mida oli Žemtšužinal ühist teie kuritegelike eesmärkidega?

Juzefovitš. Innustatuna Goldbergi toetusest, otsustasid Mihhoels ja Fefer kasutada Žemtšužinat selle küsimuse (Krimmi andmisest juutidele) tõstatamiseks Nõukogude valitsuse ette. Mihhoels oli varasemast ajast Žemtšužinaga tihedalt seotud ja rääkis, et peab temaga meie asjaajamiste üle nõu ning saab toetust. Seda teades vaatasime meie, juudi natsionalistid, Žemtšužinale nagu meie kaitsjale. Ta suhtus tähelepanelikult kõikidesse meie palvetesse ning juutide tegemistesse üldse.

Küsimus. Ja aitas siis Žemtšužina teid?

Juzefovitš. Nagu rääkis Mihhoels, sai ta Žemtšužinaga kokku, pühendas ta meie Krimmi-plaanidesse ning Žemtšužina lubas meid aidata. Varsti pärast Mihhoelsi kohtumist Žemtšužinaga, see toimus 1944. aasta alguses, koostasid Mihhoels ja Fefer kirja projekti Krimmi juutidele."

* * *

Kujutan ette, kuidas mõni end tagajalgadele püsti ajab: "Ah jumal, niisugused need juudid ongi! Hakkasid tahtma Krimmi!"

Vaadake ennast. Pange tähele, mida te ise täna teete – lasete verd, tükeldate maad, mis meid toidab, joodab ja katab. Jälgige oma ammuli aetud suid maatükkide järele – minu! Minu! Minu!

Kellele teist, maailma valitsevad mehed, on pähe tulnud mõte, et maa ei saa kuuluda ühelegi rahvale, kuna need kaks on mõõdetamatud. Maa on kosmiline olek (hüpostaas) ja inimene maa peal vaid ajutine külaline. Ning mitte maa ei pea kuuluma inimesele, vaid inimene peab kuuluma maale.

Nendel aastatel muutus Krimm taas läbikäiguhooviks. Tatarlased

saadeti välja ning kohe pidi kõik nii soodsalt laabuma juutidele. Ent kas Žemtšužina oli siis seotud juudi Krimmi-ideega? Ja kas sellist ideed üldse oligi? See ei ole minu küsimus. Arvan ainult, et tema rahvuskaaslastest meesterahvad lendasid väga madalalt, kandes keelt naisterahva peale. Muide, teisest ajastust on kerge kohut mõista. Eriti siis, kui sind pole pekstud, piinatud ega hoitud üksikkambris.

* * *

Kõik toimikus mainitud antifašistliku juudi komitee liikmed (välja arvatud akadeemik Liina Štern) tunnistasid ühte ja sedasama. Uurija piinas Liina Šterni küsimustega kirja kohta, mille ta andis Žemtšužinale Molotovi jaoks (kiri, mis puudutas tema töökaaslaste delegatsiooni Austraalia-sõitu). Kuid Štern kinnitas ainult üht: "Minu kohtumised Polina Semjonovnaga olid soojad ja sõbralikud."

Ja ei midagi enamat.

* * *

Polina Žemtšužina eitas osalemist juudi natsionalistide tegevuses. Nõukogude Ester tunnistas end süüdi ainult selles, et "võttis oma eestkoste alla arreteeritud rahvavaenlased Serebrjakova, Belinkovi, töölised Dokutšajeva, Gubanova, Fedosseva ning kellegi Grahhovi (enamikus mittejuudid. – *L. V.*). Faktide loetelu minu poolt Nõukogude riigi vaenlaste kaitse alla võtmisest ei piirdu ainult nende juhtumitega, mis on kirjas protokollis – neid on märgatavalt enam. Ainult ma ei suuda neid kõiki meelde tuletada."

"Küsimus. Teie kuritegeliku mineviku fakte tuletame me teile veel meelde, kuid praegu rääkige, mil moel te võtsite oma eestkoste alla arreteeritud rahvavaenlaste sugulased?

Žemtšužina. Ka neis kuritegudes tunnistan end süüdi. Kuni viimase ajani osutasin materiaalset abi oma lähima sõbranna Slezbergi tütrele. Andsin talle 600 rubla, ostsin saapad. Ka Serebrjakova tütar Zoja sai minult toetust."

* * *

Uurimise käigus tuli Polina Žemtšužinal kogeda oma töökaaslaste "siirust", kes tema võimul olles küll meelitasid ja pugesid, kuid vastastamistel rääkisid hoopis muud.

"Te olite äärmiselt despootlik naine. Alati, kui keegi üritas teie vastu välja astuda, panite te viivitamatult tal suu kinni. Teid kardeti, sest te olite julm – nagu bojaaritar Morozova. Mul pole kavatsustki teid kaitsta, seda enam, et tänu teile olen nüüd vanglas. Te tõite endaga vanglasse ka teisi inimesi ja nad ei hakka teid välja rääkima."

"Žemtšužina pettis valitsust ning kuritarvitas oma positsiooni, oli ta ju Molotovi naine. Ta püüdis võltsida töönäitajaid. Kogu peavalitsuse juhtkonnale, mida omakorda juhtis Žemtšužina, oli teada, milliste riigivastaste meetoditega ta fonde hankis... Ta kiitles mitu korda, et meie peavalitsus on materjalidega märgatavalt paremini varustatud kui ministeerium tervikuna."

"Peaaegu igal laupäeval kogus Žemtšužina seltskonna kokku ning viis meid enda juurde suvilasse. Ja me ei veetnud juues ja vesteldes sugugi halvasti aega. Ülejäänud kollektiiv oli teadlik meie lõbusast meelelahutusest ega pingutanud end samuti tööga üle."

"Žemtšužina taotles kaastöötajate teenimatut premeerimist ning isegi nende autasustamist ordenite ja medalitega."

* * *

Polina Žemtšužinale ei halastanud isegi talle kõige lähedasemad inimesed, kes olid Lubjanka tegelikkusest ja moraalitu uurimise poolt surmani ära hirmutatud. Nad tunnistasid puhtsüdamlikult, nähtavasti siiralt soovides teda aidata:

"Polja, sa ei räägi ju õigust! Tuleta meelde, kui sa 36. aasta kevadel naasesid Ameerikast, siis andsid mulle Karpi (ameeriklasest vend. – *L. V.*) saadetud kirja ja 200 dollarit."

Žemtšužina: "Ei andnud ma sulle midagi."

"Polja, mul tuli uurimisele üksikasjalikult jutustada sinu sidemetest Mihhoelsiga, teie kohtumistest ning kõikidest meie jutuajamistest nn. juudiküsimuses. Soovitan sul ausalt oma kuriteod üles tunnistada."

Žemtšužina: "Mul pole midagi üles tunnistada, ma pole milleski süüdi."

"Tuleta, Polja, meelde seda korda, kui sa rääkisid, kuidas Mihhoels jutustas sulle elust välismaal; kuidas ta rääkis seal valitsevast tõelisest vabadusest, mida meil, NSV Liidus, ei ole. Mihhoels kaebas sulle, et Nõukogude valitsus isegi sulges juudi koolid. Sa ise ju rääkisid, et Mihhoels palus sinul juutide eest välja astuda."

Žemtšužina: "Ei ole mul olnud Mihhoelsiga sellist vestlust."

"Sa rääkisid, et Mihhoels käib sinu nagu rabi juures."

Žemtšužina: "Ma ei ole midagi taolist rääkinud."

"Polja, sa rääkisid, et nii, nagu kiusati juute taga tsaari ajal, kiusatakse neid ka praegu; ja kui valitsusele kantakse ette antisemitismi ilmingutest, pigistab ta selle peale silma kinni."

Žemtšužina: "Ma eitan seda."

* * *

Käis Žemtšužina ja tema abilise Ivan H. vastastamine.

"Küsimus H.-le. Eelmisel ülekuulamisel te tunnistasite, et ÜK(b)P-le laekus teie kohta kompromiteeriv avaldus. Kes teid sellest informeeris?

H. Žemtšužina. Ta kutsus mind enda kabinetti ja rääkis avaldusest, milles on juttu minu Nõukogude-vastastest väljendustest.

Küsimus. Millised meetmed selle avalduse põhjal tarvitusele võeti?

H. Mitte mingisuguseid. Žemtšužina ainult hoiatas mind, et ma kontrolliksin ennast ning edaspidi ei lubaks endale Nõukogude-vastase iseloomuga väljendeid.

Küsimus. Tuleb välja, et Žemtšužina võttis teid oma kaitse alla?

H. Tundsin end sel põhjusel tema ees alati tänuvõlglasena.

Küsimus Žemtšužinale. Millal te saite teada H. Nõukogude-vastaste vaadetega avalduse olemasolust?

Žemtšužina. Ma ei tea midagi sellise avalduse olemasolust. Ja pole mul temaga sel teemal olnud mingeid vestlusi.

H. Polina Semjonovna, te ju kutsusite mu oma kabinetti – see on igaveseks mu mällu sööbinud, selliseid asju juba ei unustata!

Žemtšužina. Kordan, mitte mingisuguseid avaldusi H. kohta pole mulle laekunud.

Küsimus H.-le. Milliseks kujunesid teie suhted Žemtšužinaga?

H. Žemtšužina sundis mind abieluvälistele suhetele.

Žemtšužina. Ivan Aleksejevitš!

H. Polina Semjonovna! Ärge sulgege mu suud! Te ei või ju eitada... (Ja järgneb monoloog, mis pole mehe vääriline. Just sellepärast ei nimeta ma selle inimese perekonnanime. Kuigi ka eelmised polnud paremad. Kuid siis olid asjad "poliitilised", tegemist oli tuntud nimedega, kes olid ajakirjanduse kaudu juba ise endale tuhka pähe raputanud. Kuid praegu... lihtsalt häbi on mainida perekonnanime, sest elus peaksid olema tema sugulased. Kuigi ka teda on raske hukka mõista – Tšekaa oli Tšekaa. – *L.V.*).

Küsimus Žemtšužinale. Kas te rääkisite kellelegi oma suhetest H.-ga?

Žemtšužina. Mul polnud võimalikki sellest kellelegi rääkida. Mul polnud H.-ga mingisugust suhet. Olen teda pidanud alati kergemeelseks inime-seks, millest talle ka korduvalt rääkisin. Kuid mitte kunagi ei tulnud mulle pähe mõte, et ta võiks osutuda lurjuseks.

H. Polina Semjonovna, miks te mind lurjuseks nimetate ning ei mõtle minu pere ja laste peale? Kui te oleksite kas või korra selle peale mõtelnud, poleks te hakanud mind solvama.

Žemtšužina. Kas te tahate öelda, et räägite uurijaile minu kohta väljamõeldisi selles lootuses, et teenite andeksandmise ning pöördute tagasi perekonna rüppe? Kas ma sain õigesti aru teie soovist mõtelda teie laste peale?

H. Polina Semjonovna, te provotseerite mind ilmaaegu. Tuletan teile oma lapsi ja oma purustatud perekonnaelu meelde vaid sellepärast, et te teadvustaksite endale oma süüd minu ja nende ees. Arvestamata

sellega, et mul on naine ja lapsed, sundisite mulle peale meie intiimse läheduse...

Žemtšužina. Kordan veel kord, et ma ei olnud kunagi H.-ga intiimsuhetes. Noomisin teda tihti, kuna minuni jõudsid kuuldused selle kohta, et ta oma lihtsameelsuse ja headuse tõttu eksib oma ametialaste küsimuste lahendamisel. Olen tuttav H. naisega, ta käis minu juures. Juba kas või sellepärast poleks ma olnud võimeline H.-ga kokku elama."

* * *

Vaat selline bukett. Ja need on vaid üksikud õied. Lõppkokkuvõttes sai Polina Žemtšužina viis aastat asumist Kustanai oblasti Uritski rajoonis. Nende aegade kohta oli see veel lapsemäng.

Žemtšužina toimikus on mõned dokumendid teda ümbritsenud salateenistuse naistelt. Siin need on:

"Andmed objekti nr. 12 kohta. Ta ütles, et elas varem väga hästi, tal oli palju kalleid kleite. Üks meeldis talle eriti, see oli pudelikarva, kootud krussis lõngast."

"Valmistasime koos teistega pelmeene. Ta ütles, et tema meest kutsutakse Vjatšeslaviks. Tal on tütar Svetlana. Ta tähistab igal aastal 8. mail tütre sünnipäeva."

"Esimesel aastal jõi ta ahnelt veini ja viina."

"Ta ütles, et oli näinud Vladimir Iljitš Leninit. Ei mäleta, mitmendal kongressil."

* * *

1953. aasta jaanuaris sõitis Riikliku Julgeolekuministeeriumi operatiivgrupp kiire ülesandega tuua objekt nr. 12 talle põhjust selgitamata Uritski rajoonist üle Moskvasse, sest "objekt kannatas südame tahhükardia all, mis on tekkinud üleelamiste – õnne ja ebaõnne tagajärjel".

Objekt nr. 12, Polina Žemtšužina, võttis uudise vastu harjumuspärase mehisusega: "Olen täiskasvanud inimene, mulle pole vaja midagi

selgitada. Kuidas valitsus otsustas, nii ka jääb."

Läbiotsimisel ei leitud tema juurest midagi kompromiteerivat. Enne läbiotsimist ütles ta: "Vannun oma tütre nimel, et te ei leia majast midagi laiduväärset, pöörake kas või kõik pea peale. Minu jaoks on riigi huvid kõrgemad kõigest."

See Žemtšužina avaldus on lisatud ka toimikule.

* * *

Lubjankal aga algas põrgu uus vaatus. Toimikus on väljavõtted arstide ülekuulamistest: Vinogradov, Kogan ja Vovs tunnistavad kõik, et Žemtšužina on juudi natsionalist.

Soodsana erinevad teistest kirjanik Lev Šeinini tunnistused. Nagu ka Liina Štern, ei laima ta Žemtšužinat.

"Žemtšužina oli koos tütrega Leninliku Komsomoli nimelises Teatris minu etendusel "Kahevõitlus". Ta kiitis etendust ja avaldas kahetsust, et tema mees Molotov ei saa seda etendust teatris puuduva valitsusloožitõttu vaadata."

* * *

Žemtšužina toimikus ei leidu kuskil Molotovi tunnistusi. Selle Molotovi tunnistusi, kellega Žemtšužina oli koos elanud 27 aastat. Ent oma "kriminaalsed" kirjad andis Žemtšužina üle just nimelt Molotovile. Just talle olidki need adresseeritud. Huvitav, miks neid toimikus pole?

Kes oli Molotov? Riigi inimene. Võib-olla kuulati ka teda üle, kuid võib-olla selliste inimeste küsitlusi ei lisatud kurjategijate toimikuisse? Vaevalt küll. Tuletagem meelde, et enne Žemtšužina arreteerimist olid nad lahku läinud. Naine oli selleks valmis, et kaitsta meest.

Aga mees? Mida tema silmas pidas?

Žemtšužina vanglaankeedi lahtrisse "perekonnaseis" on kirjutatud – "üksik."

* * *

Žemtšužinat kuulati Lubjankal üle kogu 1953. aasta veebruarikuu. Ning äkki 2. märtsil see kõik katkes. Otsustades erinevate juttude järgi, vabastati Žemtšužina 5. või 10. märtsil. Toimiku järgi 23. märtsil. Võimalik, et Beria allkiri anti tema vabastamiskäsule tagantjärele. Ent Žemtšužinat vabastavas dokumendis leidub üks ajastu vaimu kandev lause: "Käesolevaks ajaks on tõestatud, et Žemtšužina toimikus sisalduvad Kogani ja Vovsi tunnistused on võltsitud ning on arreteeritutelt välja pressitud šantaaži, sunni ja peksu tagajärjel."

Kui lihtsalt öeldud. Ükski minu poolt läbiloetud toimik ei vihja hoopidele ega verele. Ent see ei tähenda veel, et neid poleks olnud.

Ja kes meist ei tunnistaks üles mida tahes, kui piinatakse nälja ja külmaga?

Millega piinati Žemtšužinat? Ta ju ei tunnistanud end milleski süüdi.

Tema toimikus on igasuguste järelpärimiste, ettekannete ja ülekuulamiste seas üks tema enda käega kirjutatud lehekülg: "Minu õnnetu, hirmsa ja jubeda elu kohal on neli aastat lahusolekut, neli aastat igavikku. Ainult mõte sinust ja sellest, et sulle on võib-olla veel vajalikud mu lõhkikistud südame räbalad ning mu tohutu armastus, sunnivad mind elama."

Kellele olid need sõnad määratud?

Kas tütrele? Võimalik. Ent miski nendes ridades ja ridade vahel vihjab meesterahvale.

Või Molotovile? Mehele, kes ei suutnud teda kaitsta? Väga võimalik...

Aga äkki leidis ootamatult kinnitust minu oletus Žemtšužina armastusest Stalini vastu? Sõnad "tohutu armastus", "ainult mõte sinust" eeldavad nendeväärset kangelast. Kui juba armastada, siis saatanat ennast. Olgu või julma.

Olgu veel öeldud, et Kustanais, enne ärasaatmist Moskvasse, korjati Žemtšužinalt läbiotsimise ajal ära vihikud marksismi-leninismi klassikute teoste konspektide ning NLKP XIX kongressi materjalidega. Milleks küll neid oli vaja ära korjata?

* * *

Kes oli Polina Žemtšužina? Naine parteiaparaadist? Nõukogude Ester, kes hetkeks lubas endale olla piibli Ester ning keda masinavärk selle eest karistas?

Paistab, et oligi nii. Tema tugev, vastuoluline ning Stalini ajastule äärmiselt iseloomulik kuju, milles põimusid ühte tõde ja vale, on peaaegu märkamatult kadunud ajaloohämarusse. Isegi kui jätta kõrvale minu oletus Žemtšužina armastusest Stalini vastu, varjab kolmnurk Stalin-Žemtšužina-Molotov endas šeikspiirlike suhete lõhkejõudu.

Need, kes kohtusid Molotoviga tema pika elu viimastel leseaastatel, räägivad ühte ja sedasama: "Vjatšeslav Mihhailovitš võttis 7. novembri pidupäeval välja pudeli konjakit, kallas välja ja ütles:

"Esimene pits Lenini mälestuseks!

Teine – Stalini mälestuseks!

Kolmas – Polina Semjonovna mälestuseks!"

Siis pani ta pudeli ära."

Žemtšužina tütretütar tunnistab, et pärast Molotovi surma külastasid salateenistuse inimesed korduvalt Molotovide lastelaste peresid, seda isegi perestroika perioodil, ning viisid endaga kaasa palju pabereid.

Kus on need paberid nüüd?

SINIHABEME SÕBRANNAD
ehk
NAINE APRIKOOSIPILVEST

Käib Kurjategija ülekuulamine. Küsimusi esitab Süüdistaja.

Küsimus. Kas te tunnistate üles oma kuritegeliku moraalse laostumise?

Vastus. Oli vist natuke midagi. Selles olen süüdi.

Küsimus. Kas te tunnistate üles, et laskusite oma kuritegelikus moraalses laostumises suhetesse naistega, kes olid seotud välisluurega?

Vastus. Võimalik, ei oska öelda.

Küsimus. Teie käsu kohaselt pidasid Sarkissov ja Nadaria teie armukeste nimekirju. Teile esitatakse üheksa nimekirja, kus on üles märgitud kuuekümne kahe naise nimi. Kas need on teie elukaaslaste nimekirjad?

Vastus. Enamik neis nimekirjades olevatest naistest on minu elukaaslased.

Küsimus. Peale nende on Nadarial säilinud kolmkümmend kaks sedelit naiste aadressidega. Ka neid näidatakse teile. Kas ka nemad olid teie elukaaslased?

Vastus. Ka nende seas on minu elukaaslasi.

Küsimus. Kas te süüfilist olete põdenud?

Vastus. Olin süüfilises sõjaajal, vist 1943. aastal, ja tegin läbi ravikuuri.

Edasi esitab prokurör kohtualusele hagi seitsmenda klassi õpilase vägistamises, kes pärast vägistamist sai temalt lapse. Kohtualune teatab, et kõik toimus vastastikusel kokkuleppel.

Kelle üle kohut mõistetakse? Kas seksuaalmaniaki üle? Või mõne

keskaegse monstrumi üle? Võib-olla mõne moraali kaotanud ebardi, inimsööja, naisteküttidest kuritegeliku kamba pealiku üle?

Kohut mõistetakse ÜK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo liikme, NSV Liidu siseministri, NSV Liidu Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja, Nõukogude Liidu marssali, sotsialistliku töö kangelase Lavrenti Beria üle. Tal on veel palju teisigi tiitleid ja autasusid, nii et väsid üles lugemast.

Kohtus tulevad ilmsiks õudustäratavad faktid seadusetusest, reetlikkusest, alatusest. Avalikkuse ette tuuakse kõikvõimalikud Beria poolt sooritatud jälkused ning aastakümnete vältel sooritatud massimõrvad. Ning kõige lõpus kerkib esile veel üks tähtsusetu, teisejärguline, justkui seda amoraalset loomust täiendav väike detail või iseloomuomadus – naised.

* * *

Minu eas tüdrukud oleksid võinud selle iseloomuomadusega täiesti reaalselt kokku puutuda, kui ainult keegi meist torganuks talle silma...

"Sa oled juba suur ning näed oma aastatest vanem välja. Ole ettevaatlikum, ära usalda kedagi. Paljugi, missuguseid bandiite ringi hulgub," manitses mind ema.

"Räägitakse, et Beria tšekistid nabivad plikasid otse tänavalt. Seal, kus on tema häärber," seletasin mina, alaealine tütarlaps.

Ema tegi suured silmad. Ta kartis kõike.

1950. aasta. Olime Moskvas elanud alles mõned aastad. Pärast Uraali vabrikuasulat ei suuda me pealinnaga kuidagi harjuda, ka tuttavaid oli meil vähe. Isa töö oli salastatud, ta ei rääkinud kodus kunagi midagi. Ja üldse tuli ta koju hilja. Ma teadsin, et ta on üks suurepärase tanki T-34 konstruktoritest.

Aga milleks mulle see tank? Mingisugune sõjamasin.

Ma armastasin isa ja mul oli temast kahju, ta töötas ööd kui päevad. Ema ütles, et Moskvas on isal hoopis teine töö kui Uraalis, vähem loomingut ning rohkem administratiivseid ülesandeid.

Meie perekonnas, nagu pea kõikides teistes peredes, oli oma must

lammas – kuskil istus kinni isa tädipoeg, andekas insener.

Käisin emale peale: "Millepärast onu Andrei istuma pandi?"

"Mitte millegi pärast. Ta rääkis anekdoote. Keegi lurjus kandis tema peale keelt."

"Mitte millegi pärast istuma ei panda."

"Sina ei saa millestki aru. 37-ndal pandi kõik mitte millegi pärast istuma."

"Pole võimalik!"

"Kõik on võimalik. Metsa raiud, laastud lendavad. Ent inimesed pole laastud. Sa lobise vähem."

"Kuid isa ju ei pandud istuma, tähendab..."

"See ei tähenda midagi. Isa konstrueerimisbüroo jäi alles tänu Pjotr Vorošilovile. Oli selline aeg 1937. aasta lõpus, kui isa ja Morozovi saatus rippus juuksekarva otsas."

Morozov oli tehase peakonstruktor, isa konstrueerimisbüroo juhataja.

Tookord ma isegi ei maganud öösiti, ootasin – nüüd tulevad.

Aga Kliment Vorošilovi poeg Pjotr oli just siis isa juures konstrueerimisbüroos praktikal. Ja tema ütles oma isale, et ei tohi nii tähtsat töölõiku tühjaks jätta – pole kedagi, kes hakkaks tanki ehitama.

"Räägi sa, ei ole kedagi."

"Räägin, mida tean."

Minu ema kartis kõike oma elu viimse päevani. Ta pelgas ääretult miilitsat. Ta oli ausaim, lahkeim, arukaim olend, ning ometi läks teisele poole tänavat, kui nägi militsionääri endale vastu tulevat. Igaks juhuks.

"Sa ära seda jama Beria kohta kellelegi räägi. Kuid kesklinna ära ilma minuta sõida."

"Ahhaa, tähendab, on tõsi?"

Elasime Pervaja Meštšanskajal, see polnud mitte kõige kenam linnaosa. Räägiti, et Beria alluvad peavad jahti kesklinnas.

Kuid siis levis kuuldus, et keegi nägus tüdruk rööviti Punaarmee Teatri lähistelt. See oli ju meile nii lähedal! Ent mis võis olla Berial tegemist minusuguse paksuvõitu ja prillidega plikakesega? Minusuguseid juba ei röövita.

* * *

Minu isa privileegide hulka kuulus võimalus tellida defitsiitseid teatripileteid. Nii sattusin ma vaatama "Ivan Sussaninit", "Luikede järve", "Jevgeni Oneginit".

Nägin Ulanovat "Giselle's". Kirjutasin luuletusi ning unistasin näitleja elukutsest. See oli vägagi pretensioonikas, kuid tüüpiline unistus. Kehastusin ümber kogu maailma kangelannadeks, jälgisin tähelepanelikult vanemaid tüdrukuid ja naisi, mismoodi nad kõnnivad, räägivad ja naeratavad, kuidas riietuvad.

Sõjajärgne Moskva, täis krepdešiini kirevust ja bembergi vaheldusrikkust. Massiliselt naisi lillelistes ja roosilistes kleitides.

Õhus hõljus ärevust, ma tunnetasin seda, ent ei teadnud selle põhjust: raamatud ja enda loodud värsid varjasid mu eest reaalse maailma.

Vaheajal jalutasin sõbrannaga Suure Teatri fuajees, silmitsesin publikut ning järsku märkasin, kuidas põiki üle fuajee tuli rutakal sammul sõjaväelastest ümbritsetuna kuldsete juustega õhuline-aprikoosikarva, ebamaise iluga naine, näol kas siis häbelik või hämmeldunud ilme. Ta oli pehmete, armsate ja heasüdamlike näojoontega. Ent kleit, kleiti on võimatu kirjeldada – see lendles, vohas, voolas...

Niina Beria...

Siinkohal tungis alateadvusest esile hirmus muinasjutt Sinihabemest, naistemurdjast...

See ei saa olla võimalik!

Mida kõike inimesed kokku ei latra. No kuidas saab sellist kaunitari omades vaadata mingisuguseid plikakesi? Ja kedagi röövida? Absurd!

Saabus 1953. aasta. Saladuslik sai avalikuks.

Järgnes XX kongress.

Pärast seda tulid aastakümned, mis lõppkokkuvõttes komistasid perestroikale. Minevik muutus äkki salapäraseks ja ihaldusväärseks.

Naine aprikoosipilvest. Kes sa olid, kas kaassüüdlane või ohver?

* * *

Londonis, kus ma elasin oma "Izvestija" korrespondendist mehega, ilmus 1972. aastal raamat "Komissar", mis on tervenisti pühendatud Lavrenti Beriale. Mahukas köide hiilgavas superümbrises, millel negatiivfoto kangelasest, näpitsprillid ninal. Üsna paljutähenduslik – fotonegatiiv ja elunegatiiv.

Raamat oli poeletil – maksa ja võta, niipalju kui soovid.

Võtsin raamatu ja kiikasin instinktiivselt ümberringi. Minu taga seisis nooruk ja vaatas, kuidas ma raamatu oma suurde kotti toppisin. Äkki ta jälitas mind? Ei või olla. Kuidas küll see hirmutunne oli mu lihasse ja verre tunginud, kuigi olen ometi nii kartmatu!

Kodus hakkasin raamatut lehitsema, et kohe kõike teada saada. Ei, mitte Beriast, vaid naisest, kes korra mu silme eest Suures Teatris mööda oli vilksatanud. Siin, Läänes, võisid nad meist kirjutada kogu tõde. Peale honorari ei ähvardanud see neid millegagi.

Raamat on kirjutatud dokumentaalkunsti kõikide reeglite kohaselt, selles on mahukas bibliograafia, samuti nimede register. Autor – Tadeusz Wittlin.

Raamatut sirvides jäid mulle silma kõigile teadaolevad Beria kuriteod, ent mina püüdsin sealt leida mulle vajalikke lehekülgi. Tahtsin teada, mida on öeldud tema naise ja mida tema armuseikluste kohta.

Tadeusz Wittlin kirjutab: "Viibides 20-ndate aastate lõpus Abhaasias, elas Beria luksuslikus erirongis, millega ta sõitis Suhhumi. Rong seisis varuteel jaamahoone lähistel. Rong koosnes kolmest pulmanvagunist – magamisvagunist, baariga salongvagunist ning restoranvagunist.

Sel õhtul, kui Beria oli otsustanud suuna võtta Tbilisi, astus jaamas tema juurde keskmist kasvu, mustade silmade ja täidlase kehaehitusega umbes kuueteistaastane tütarlaps.

Tüdruk oli siia sõitnud kodusest Mingreli külast, mis asub kohe Merheuli küla kõrval – sellesama Merheuli lähistelt, kust oli pärit Beriagi. Tütarlaps palus Beriat kosta tema arreteeritud venna eest.

Beria märkas tüdruku ilu. Ettekäändel, et venna kohta oleks vaja rohkem andmeid, kutsus ta neiu rongi. Kuid mitte salong- ega restoranvagunisse.

Lavrenti käskis tüdrukul magamisvagunis lahti riietuda. Kui see põhjalikult ärahirmutatuna põgeneda üritas, keeras Beria ukse lukku. Siis lõi ta tüdrukule näkku, väänas käed selja taha, lükkas voodisse ning vajus kogu kehaga talle peale.

Tüdruk vägistati.

Beria pidas teda kinni terve öö. Järgmisel hommikul käskis ta oma adjutandil tuua hommikueine kahele. Enne tööasjade ajamist keeras Lavrenti oma ohvri uuesti luku taha. Beria oli selle tütarlapse värskusest ja veetlusest vallutatud. Veelgi enam – ta taipas, et tegemist on just sellist tüüpi naisterahvaga, kes vastab täielikult tema sensuaalsusele. Tüdruk oli noor ja süütu, kuid välja nägi küpse naisterahvana. Ta oli tagasihoidlik ja habras, kuid mitte kondine. Tal olid väikesed rinnad, täidlane tundlik suu ning suured, heasüdamlikku valgust kiirgavad silmad.

Sellisest looduse imest olnuks ääretult suur rumalus ära ütelda. Beria veetis Suhhumis veel mõned päevad, kontrollides, kuidas täidetakse 1928–1933 viisaastaku plaani kohalike teede ja maanteede, uute elumajade, haiglate ja koolide ehitamisel. Kogu selle aja hoidis ta oma väikest vangi rongis luku taga.

Nii saigi väikesest Niinast tema naine."

On meeles minu esimene mulje loetu kohta – ma ei jäänud seda uskuma. Ei, mitte sellepärast, et mul olid säilinud mingisugused illusioonid seoses Beriaga. Tema ei huvitanud mind üldse. Teadsin, et ta oli vana, hirmus ja õel sadist. Ning kuna polnud mitte mingil moel tema pärast kannatada saanud, olin selle peaaegu kakskümmend aastat tagasi mahalastud mehe peast välja visanud.

Kuid see kaunitar!

Ei, pole võimalik, et uhke ja imeilus naine pidi läbi elama sellise alanduse, et võidelda välja tähtsad privileegid.

Muidugi pani Wittlin palju juurde, kirjutades selliselt, nagu oleks ise juures olnud. Ja üldse on ta võtnud selle episoodi Svetlana Allilujeva raamatust "Ainult üks aasta" ning kirjutanud suureks puhudes maha.

Allilujeva oma mälestustega on ilmselgelt arvestatav allikas. Kuid ainult neil juhtudel, mil ta kirjeldab isiklikku kogemust. Kui ma aga

juhtun lugema tema interpretatsioonis Kremli legende, tundub kõik tema poolt kirjeldatav õnnestunud desinformatsioonina.

* * *

"Niina Teimurazovna... Tal olid vaseläikelised kuldsed juuksed ning tohutu suured pruunid silmad kohevate, ülespoole kaarduvate ripsmetega nagu nukul. Veatu nahk ja pehme näovärv. Suurepärane figuur. Jalgade mõningast kõverust varjas ta väga oskuslikult. Lüheldast kasvu. Mängis meisterlikult tennist," meenutab möödunud päevi marssal Katukovi lesk Jekaterina.

Pärast sõda juhatas marssal Katukov mitme aasta jooksul Nõukogude okupatsioonivägesid Saksamaal. Dresden, kus Katukovid elasid (olen sellest juba kirjutanud), sai nõukogude aristokraatia palveränna-kute objektiks. Siia meelitasid Saksamaa kallisasjad – Sèvresi ja Meisseni portselan, Hitleri-eelse tööstuse karusnahad ja kangad ning peened väärisasjad, mis olid ime läbi selle maa katastroofilises kaoses säilinud.

Samal ajal avanes Kremli naistele-lastele sotsialistlik Tšehhoslovakkia oma Karlovy Vary kuurordiga. Stalinlikest stressidest rikutud närvide ning liigse kolesteriiniga eritoidust rikutud mao, neerude, sapipõie ja soolestikuga Kremli vananevad valitsejannad ning nende võsukesed ja kodakondsed sündisid lausa ümber, kui nad said Karlovy Vary imettegeva veega läbi uhutud.

Teel kuurorti või kuurordist astusid juhid, sagedamini siiski nende naised-lapsed sisse Dresdenisse, Katukovide juurde.

Marssal Katukovi naine oli arukas, terane ja kõiketaipav naisterahvas. 30-ndatel aastatel oli ta Kremli töötaja Aleksei Lebedevi abikaasa. Mees arreteeriti ja lasti maha. Ka ta ise istus kaks aastat Butõrkas, siis läks oma teise, marssalist mehe kõrval Moskvast Berliinini. Ka tema oli selle seltskonna liige, ainult selle erandiga, et külalised sõitsid kohale ainult korraks, nemad aga jäid. Nad vajasid tema mõnetist abi, ent Katukovale oli tähtis vaid see, et nad mingit kahju ei tekitaks. Sellepärast oli ta sõbralik, tagasihoidlik ja ettevaatlik.

"Niina Teimurazovna ja mina mängisime tennist. Mõnikord mängis ta ka oma kaitsemeeskonna liikmetega, sest Beria ei lubanud tal mängida võõraste meestega.

Karlovy Varys läksin mina pärast tennisemängu mineraalvett jooma joostes, Niina Teimurazovna aga sõidutati joogikohale autoga – Beria oli talle inimeste seas liikumise ära keelanud.

Ta hoolitses oma välimuse eest. Mul oli üks kreem, mille retsepti andsin temalegi. Andsin ja unustasin. Dresdenis tuli mul sageli aidata läbisõitvatel valitsusliikmete naistel valida serviise, karusnahku ja kübaraid. Mõnikord ei jõudnud nad oma ostudega lõpule ja jätsid raha minu kätte. Nad usaldasid minu maitset. Mina siis ostsin, saatsin edasi ning andsin rahaseisust aru. Oleks ma siis Žemtšužinalt, Hruljovalt või Hruštšovalt pälvinud üheainsagi tänusõna! Ent Niina Teimurazovna helistas kohe pärast Moskvasse jõudmist, tänas kreemi eest ning ütles, et peab võla tasuma. Ta kutsus mind enda juurde suvilasse. Sõitsingi Barvihhasse. Nägin seal, kuidas Niina Teimurazovna sõitis jalgrattaga – ees sõjaväelane, taga sõjaväelane. Nagu puuris.

Niina Teimurazovna riietus väga maitsekalt. Üks tema kleit oli otse uskumatult kena, see oli õmmeldud kahekümne viiest meetrist šifoonist. (Ega ometi seesama, aprikoosikarva? – *L.V.*) Briljante ta endale külge ei riputanud, üldiselt ei ehtinud tollal end keegi briljantidega.

Ükskord Dresdenis ütles Niina Beria: "Ma muudkui vaatan ja imetlen, kuidas Mihhail Jefimovitš teid armastab."

"Aga teid?" küsisin. "Kas teie mees siis teid ei armasta?"

"Olen sügavalt õnnetu. Lavrentit pole peaaegu kunagi kodus. Olen kogu aeg üksi."

Karlovy Varys oli tema luksuslik elamine valvest sisse piiratud. Igast küljest. Talle oli kõik keelatud.

Ta sai väga hästi läbi oma pojaga..."

* * *

Kellega ma ka ei räägiks, kõik, kes nendel aastatel tundsid Beria naist, on ühisel arvamusel – ta oli väga hea, lahke ja kõige järgi otsustades õnnetu inimene.

Niina Beria kaastöötajad Timirjazevi akadeemiast meenutavad teda hea sõnaga. Just Niina palvel oli Beria võtnud vastu tema õpetaja, akadeemik Prjašnikovi ning mingil moel pehmendati partei ja valitsuse hoope põllumajandusteadustele. Loomulikult ei suutnud Niina väga palju teha, kuna tuli järgida Kremli naiste kohta käivat reeglit: ära topi oma nina sinna, kuhu pole palutud. Ära torka silma!

Olin küsitlenud juba paljusid inimesi, kui keegi ütles, et Niina Beria vist elab veel.

Oli see võimalik? Miks ka mitte – kõike võib siin ilmas ette tulla.

See aga tähendas, et ta on ise võimeline rääkima enda kohta kogu tõde. Milleks talle veel vale ja salgamine?

Tuletasin meelde, milliste hirmsate epiteetidega õnnistati Lavrenti Beriat tema languse päevil. Ning seda on tehtud tänase päevani.

Mis juhtus siis tookord Niina ja tema pojaga? Nüüd on Niinal juba ka lapselapsed. Beria nimel lasub häbimärk, plekk. Ent milles on süüdi laps, kelles voolab ainult tilgake selle inimese verd? Laps võib koolis tagakiusamiste tõttu saada sellise stressi, et hirmus mõeldagi. Lapsed on ju nii julmad.

Niina Beria oli elus. See aga tähendas, et võib ta üles otsida ja teda küsitleda, kui ta loomulikult üldse rääkida soovib.

Kuid miks ma siis ei sõitnud? Miks?

Kas ma kartsin?

Naljakas küll, kuid kartsin tõepoolest. Ei, mitte tema hukatud mehe müstilisi kurjakuulutavaid varje. Pelgasin olla vanade mälestuste kütkes ning kaotada sel moel objektiivsuse ja võime isiksust tajuda. Kartsin, et muutun pehmeks ja tunnen kohustust midagi rääkimata jätta. Kui aus olla, siis iga juhtum ja iga selle raamatu tegelasega kohtumine on pannud mind keerulisse olukorda, sest on tulnud aeg rääkida tõtt, ometi ei tahaks solvata ei elavaid inimesi ega surnute mälestust.

Ning siis sündis järjekordne ime, millega ma selle raamatu kallal

töötades juba harjuma olin hakanud. Ajalehes "Soveršenno Sekretno" ilmus grusiinlasest ajakirjaniku Teimuraz Koridze hiiglapikk intervjuu Niina Beriaga.

Kaevusin teksti ja otsisin mind huvitavaid ivakesi ridadest ja nende vahelt.

"Sündisin kehviku perekonnas," väidab Niina Beria, lükates sellega ümber kõik laimujutud, keelepeksu ja legendid. Intervjuu on võetud 1990. aastal, kui Niina Beria oli 86-aastane. Ta rääkis suurepäraselt nii gruusia kui vene keelt, elas Kiievis väikeses kolmetoalises korteris. Kodunt ta peaaegu väljas ei käivat. Intervjuu andis ta gruusia keeles, tegemist oli niisiis tõlkega.

"Eriti raskeks läks emal pärast isa surma. Tol ajal võis Gruusias rikkaid perekondi sõrmedel üles lugeda. Ka aeg oli rahutu – revolutsioonid, poliitilised parteid, rahutused. Üles kasvasin oma sugulase Aleksandr Gegetškori perekonnas. Onu Saša soovis aidata minu ema ning võttis mu enda juurde. Elasime siis Kutaisis, kus ma õppisin naiste algkoolis. Onu Saša istus oma revolutsioonilise tegevuse eest tihti vangis ning tema naine Veera käis teda seal vaatamas. Mina olin veel väike, kõik tundus huvitav ning jooksin alati Veeraga nendele kohtumistele kaasa. Muide, siis suhtuti vahistatutesse üsnagi hästi. Minu tulevane mees istus Sašaga ühes kambris. Mina talle tähelepanu ei pööranud, kuid nagu hiljem selgus, oli tema mu meelde jätnud.

Pärast nõukogude võimu kehtestamist Gruusias viidi revolutsioonis aktiivselt kaasa löönud Saša üle Tbilisi, kus ta valiti Tbilisi revolutsioonikomitee esimeheks. Sõitsin nendega Tbilisi. Tolleks ajaks oli minust saanud juba täiskasvanud neiu. Ka läbisaamine emaga ei laabunud.

Mäletan, et mul oli üksainus paar häid kingi. Veera ei lubanud mul neid iga päev kanda, et need kauem vastu peaksid. Nii et koolis käisin ma vanade kottadega ning püüdsin vältida rahvarohkeid tänavaid, mul oli nii häbi oma kehva riietuse pärast.

Mäletan, et nõukogude võimu kehtestamise esimestel päevadel organiseerisid tudengid uue võimu vastase demonstratsiooni. Ka mina osalesin sellel demonstratsioonil. Üliõpilased aeti tuletõrje veepumpa-

dest lastud veega laiali. Sain pealaest jalatallani märjaks. Jooksin läbimärjana koju, kus Saša naine Veera kukkus pärima: "Mis juhtus?" Rääkisin, kuidas asi oli. Veera krahmas rihma ja nahutas mu korralikult sõnu peale lugedes läbi: "Sa elad Saša Gegetškori perekonnas ja osaled temavastastes aktsioonides?!"

Ükskord kohtusin oma kooliteel Lavrentiga. Pärast Gruusias nõukogude võimu kehtestamist käis ta tihti Saša pool ning ma tundsin teda juba üsna hästi. Ta hakkas mulle külge lööma ja ütles: "Tahad sa seda või ei, kuid me peame tingimata kokku saama ja rääkima."

Nõustusin, ning mõni aeg hiljem me Tbilisi Nadzaladevi pargis kohtusimegi. Selles kandis elasid mu õde ja õemees ning ma tundsin seda parki hästi.

Istusime pingile. Lavrentil oli seljas must mantel ja peas üliõpilase müts. Ta ütles, et on mind juba ammu jälginud ning et ma talle väga meeldin. Veidi hiljem lisas ta, et armastab mind ning soovib minuga abielluda. (Kaunikesti iseloomulik väljend "jälgima" ühe armastuseavaldaja suus. – *L. V.*)

Olin siis kuusteist ja pool aastat vana, Lavrentil oli täitunud kahekümne teine eluaasta.

(Analoogselt Nadežda Allilujeva juhtumiga oli ka siin pruut alaealine. Kuid ärgem unustagem, et tegemist on Kaukaasiaga, seal saavad naised varem küpseks. – *L. V.*)

Ta selgitas mulle, et uus võim saadab ta Belgiasse omandama naftatöötlemise kogemusi. Ent oli esitatud ka üks nõue – ta pidi abielluma.

Mõtlesin natuke ja nõustusin. Milleks elada võõras, olgugi sugulaste majas, kui on võimalus minna mehele ja luua oma perekond.

Niiviisi, kellelegi sõnakestki lausumata, abiellusingi Lavrentiga. Ning kohe läksid liikvele kuulujutud, et Lavrenti olevat mu röövinud.

Ei midagi selletaolist. Läksin talle omaenese vabast tahtest."

Vaat nii. Peab tunnistama, et mitte alati ei sisalda Läänes ilmunud raamatud õiget informatsiooni. Peab tunnistama, et Tadeusz Wittlin nägi Suhhumit, kolme Beria vagunit ning vägistamist unes.

Või siis viirastus see kellelegi teisele. Wittlin kirjutas selle võõra unenäo lihtsalt üles.

Ent järsku valetas Niina Beria, et õigustada meest ja varjata avalikkuse eest tegelikkust?

Väheusutav. Gegetškoride perekond, perekonnasõbrast Beria ja ümberringi inimesed, kellest mõned elavad veel tänapäevalgi. Ning miks ta peakski valetama oma nooruse kohta? Kas selleks, et millegagi kergendada mehe surmajärgset saatust? Kuid ta valmistus juba isegi sellest ilmast lahkuma, ja surma eel ei valetata.

Ta on piisavalt usutav, kui ta kirjeldab oma ükskõiksust tulevase mehe vastu. Ta abiellus, et lahkuda võõrast majast.

"1926. aastal lõpetasin Tbilisi ülikooli agronoomiateaduskonna ning läksin Tbilisi põllumajandusinstituuti teaduslikule tööle. Välismaale meil tookord sõita ei õnnestunudki. Alguses lükati Lavrenti komandeering edasi, siis aga tekkisid mingisugused probleemid. Pealegi oli Lavrenti põhjalikult mattunud oma riiklikesse tegemistesse. Ja hiljem ei saatnud enam keegi meid välismaale," räägib Niina Beria. "Elasime vaeselt, aeg oli selline. Inimese moodi jõukat elamist peeti tollal ebasündsaks. Revolutsioon tehti ju rikaste ja jõukuse vastu."

Oo, naine! Nüüd räägid end sisse. Vaeselt ei elanud te sellepärast, et jõukalt polnud võimalik. Lihtsalt ebasünnis oli näidata oma võimalusi. Just sellepärast dikteeris parteiline Kremli stiil kõikidel tasanditel näitlikku tagasihoidlkkust. Riietusega ei tohtinud silma torgata, see olnuks väikekodanlik, eritoiduga ei sobinud kiidelda, see poleks olnud bolševistlik.

* * *

Siinkohal hakkas minu raamat nõudma mingisuguste järelduste tegemist.

Bolševikud viisid naiste seas läbi võrdõiguslikkuse poliitikat, kuid tegelikkuses seisnes võrdsus võimaluses teha rasket tööd ning naiste pääsemises madalamatesse võimuešelonidesse. Nii kirjutab meile juba mitmest erinevast küljest tuttav Avel Jenukidze 1932. aasta 7. novembri "Pravdas": "Eriliselt tuleks märkida naiste arvu suurenemist külanõukogude ja linnanõukogude koosseisus. Nende arv külanõukogudes

suurenes 151 298-lt 1927. aastal (11 %) 316 697-ni 1937. aastal (21 %)."

Sõda, kollektiviseerimine ja repressioonid olid hävitanud suure osa meie meestest. Naiste tungimine sotsialismi ülesehitustööde erinevatele aladele pidi jalule upitama ka need valdkonnad, kus olid töötanud mehed. See kõik oleks pidanud tõstma ka naisi endid kõikvõimalike gigantsete saavutuste kõrgustesse, sest on ju naised oma loomult vastutustundlikumad kui mehed, püüdlikumad, vähem ambitsioonikad ning tavaliselt ka karsklased.

Miks siis seda ei juhtunud?

Aga sellepärast, et see üleliiduline bolševikust mees, kes andis naisele võimaluse töötada kõigil aladel, lasi lendu oma tsirkulaarid, mille kohaselt naine pidi töötama võrdselt mehega. Hariduses, meditsiinis, elukondlikus teeninduses, lõppude lõpuks kunstis. Temal, sellel üleliidulisel naisel polnud õigust tarvitada omi, juba sajandite jooksul väljakujunenud põhimõtteid ja harjumusi. Teda juhtisid idiootlikud plaanid, elutud skeemid ja armetud formuleeringud. Kui ta ei soovinud või ei suutnud nendega kohaneda, lükkas masin ta kõrvale, parimal juhul madalamale tasandile. Naiselik loomulikkus ning naiselikud looduslikud anded – eetilisus, etnilisus, ökoloogilisus ja majanduslikkus polnud bolševikele ühiskondlikul tasandil vajalikud. Muide, ka kõikidele teistelegi meesteparteidele Euroopas ja terves maailmas.

Orjatar jäi orjatariks. Ning saanud sellest võrdõiguslikkusest kõvakskuivanud palukese, järas ta seda kuskil nurgas, omaette.

Ka Kremli väljavalitud olid hoolimata kogu oma olukorra erakordsusest needsamad orjatarid, kuigi oma pere piires oli neil võimu. Iga Kremli juht tundis end oma peres nii või teisiti tuhvlialusena. Vorošilov ei otsustanud kodus mitte midagi ilma oma Jekaterinata, Kaganovitš Mariata, Molotov Polinata jne.

Ent riiklikus mastaabis ei suutnud neist ükski, kaasa arvatud Allilujeva ja välja arvatud ehk Krupskaja – ja temagi vaid esimesel etapil, mitte milleski mõju avaldada.

"Kuidas reageeris juuditar Jekaterina Vorošilova Polina arreteerimisele, Mihhoelsi surmale ja nn. arstide kohtuprotsessile?" pärisin ma Nadežda Vorošilovalt.

"Mis te nüüd! Ta oli nii ortodoksne. Kõik, mis juhtus, pidi tema arvates nii ka olema."

Ent selline oli kogu nende elu, milles nad olid jäetud üksi oma

mõtete, kahtluste ja leppimatusega. Ööde kaupa üksi, seni kuni juhid töötasid või meelt lahutasid.

Võib-olla me ei mõista neid, kommunismiehitajaid?

Aga miks siis?

"1931. aastal nimetati Lavrenti Gruusia KP Keskkomitee sekretäriks. Ta töötas ööd kui päevad. Pere jaoks tal aega praktiliselt ei jäänudki, sest ta töötas väga palju. Praegu on väga lihtne kritiseerida, ent siis käis julm võitlus, sest nõukogude võim pidi võitma. Kas te mäletate, mida kirjutas Stalin sotsialismi vaenlaste kohta? Ja need vaenlased olid ju tõesti olemas...

Stalin oli väga karm, valju iseloomuga inimene. Kuid kes suudab tõestada, et too periood vajanuks teistsugust iseloomu, et oleks saanud läbi ajada ka karmuseta?" (Seda kõike räägib 1990. aastal Beria lesk Niina.) "Stalin tahtis luua suurt ja võimast riiki. Ja ta tegigi seda. Selge see, et oli ohvreid. Ent miks ei näinud tolle aja teised poliitikud teistsugust teed, mis viinuks kaotusteta ihaldatud eesmärgini?"

Oh seda eesmärki küll! Juhtis Stalin, mahlu välja pressides, tähtaegu märkimata. Juhtis Hruštšov, lubades kommunismi lastelastele. Juhtisid teised, tähtaegadest vaikides või midagi viiesaja päeva pärast lubades. Homme mõtlevad oblastikomiteelased oma kassiahastuses ehk veel midagi välja...

Jaa, meesterahvas seob end ühiskondlikul tasandil suvalise -ismiga – kapitalismiga, sotsialismiga, kommunismiga. Kuid mitte kunagi ei nõustu ta kutsuma ühiskonna tasandile naist ning andma tema kätte majandus, et naine juhiks selle tupikust välja, nagu ta on seda ka oma kodus teinud.

Kremli daamid olid orjatarid, kellele oli juba varakult teada, et mitte mingisugust ihaldatud eesmärki pole olemas. Nemad seisid teistest orjataridest lähemal sellele kommunistlikule eesmärgile, mida Kremli elu neile mugavalt asendas. Nad olid sellised orjatarid, kes naisterahvale omaselt väljendasid andekalt oma hirmu parteiaparaadi ees parteilise ustavusega töölisklassi võidu nimel.

Nende mehed olid oma olemuselt samasugused orjad, ainult takerdunud tüüri külge. Nad tegid sedasama, kuid kohmakamalt ja jämedamalt. Silmaga nähtavalt.

Nad uskusid ega kahelnud, sest teisiti polnud see võimalik.

Ja kes kahtles – vabandage...

* * *

Beria kutsus välja arreteeritud marssal Blücheri naise Glafira. Ta ei ähvardanud teda, ei esitanud küsimusi mehe kohta; ainult silmitses teda hoolikalt. Glafira oli siis 23-aastane.

Glafira on hiljem meenutanud: "Beria juhtis isiklikult ülekuulamist, nähtavasti lihtsalt sadistlikust uudishimust. Ta pidas end kõrgilt ülal. Ei vaadanud, vaid lihtsalt puuris inimest silmadega, nagu putukat mikroskoobi all. Tema väljanägemine kutsus esile vastikustunde. Temast õhkus jäisust ja ükskõiksust kõige inimliku vastu oma ohvris..."

Galina istus üksikkambris viis kuud, hiljem oli Butõrkas, pärast viidi tapiga Karagandasse...

Beria arreteeris isiklikult komsomolijuhi Aleksandr Kossarevi. Tema naine Maria tormas sihitult edasi-tagasi, karjudes: "Saša, tule tagasi! Jätame hüvasti!""

Beria arreteeris ka tema. Maria Kossareva viibis laagris ühtekokku seitseteist aastat.

Anna Larina kohtas Beriat esimest korda Gruusias, kuhu ta oli sõitnud koos isa ja emaga. Beria oli siis Gruusias suur ülemus.

"Laua taga istudes ütles Beria isale: "Ma ei teadnudki, et teil on nii kaunis tütar!"

Olin tookord neljateistkümnene. Sattusin segadusse, punastasin, aga isa vastas: "Mina ei näe temas küll midagi ilusat."

"Joome, Mihha," pöördus Beria Tshakai poole, "selle tüdruku terviseks! Elagu ta kaua ja õnnelikult!""

Teine kohtumine Beriaga oli Anna Larinal neli aastat hiljem Batumis: "Oi, keda ma näen! Tüdruk on täiskasvanuks saanud!"

Kolmandat korda kohtuti 1938. aastal NKVD-s rahvakomissari kabinetis, kuhu alles hiljuti rahvakomissariks nimetatud Beria oli ta kui Buhharini arreteeritud naise välja kutsunud.

""Pean teile ütlema, et olete pärast viimast kohtumist imetlusväärselt kauniks muutunud."

"Paradoksaalne, Lavrenti Pavlovitš, või isegi kaunimaks! Sel juhul

veel kümme aastat vangistust ning teil avaneb võimalus mind Pariisi iludusvõistlustele saata..."

Pärast väikest pausi küsis Beria ootamatult, igasuguse seoseta:

"Öelge, mille eest te Nikolai Ivanovitši armastasite?"

Puiklesin vastusest kõrvale, teatades, et armastus on isiklik asi ja pole kohustust sellest kellelegi aru anda."

Need on vaid mõned üksikud ja üsnagi pehmed episoodid "rahvavaenlaste" hakklihamasinasse sattunud Kremli naistega. Mõnikord anti neile armu. Aga kuidas läks teistel, tiitliteta naistel?

Tollal liikus igasuguseid kuuldusi. Ka selliseid, kus Beria olevat ilusaid arestante vägistanud otse sellessamas kabinetis ja hiljem nad maha lasknud, et ei lobisetaks üleliigset. Kuid ka need kuuldused nõuavad tõestamist, ükskõik, kuidas ka Beriasse ei suhtuks. Tema tallas seadusetuse radu, miks peaksid teised põlvkonnad järgima halba eeskuju?

* * *

Räägin nüüd asjust, millest mulle kirjutas üks mu lugeja. Olen selle loo kord omistanud ühele oma kirjanduslikule kangelasele. Nüüd toon täielikult ära suure katkendi kirjast. Panin sellele nime STALINGRAD VÕI STALINGAD?*

"... No jätsin tähe vahele. Kellega seda ei juhtuks? Saatsin Stalingradi kirja meie salastatud ettevõtte dokumentatsiooniga. Trükkisin masinal aadressi ümbrikule, jändasin sellega tükk aega, sest ümbrik ei tahtnud kuidagi masinasse minna. Meie masinakirjutaja oli haige ja trükkima pidin mina.

Jätsin "R"-tähe vahele. Loomulikult tahtmatult. Ei märganudki, et vahele jäi. Pärast veel uurija küsis: "Miks te näiteks "G"-tähte vahele ei jätnud, välja oleks tulnud Stalinrad.** Ja kõik olnuks korras."

No kuidas talle selgeks teha, et ei tahtnud ma ei vanglasse sattuda ega Stalinit ümbrikul lojuseks sõimata.

---

* gad – madu, elajas, raisk (vene k.)

** rad – õnnelik (vene k.)

Võin häbenemata öelda, et olin omal ajal tõeline iludus. Isegi vanast peast näen veel hea välja. Ent minu ilu oli liiga täiuslik, skulptuurset laadi. Midagi Milose elluärganud Venuse-taolist. Mind arreteeriti 1938. aastal ning pikka aega piinati mind ülekuulamistega selle ümbriku pärast. Nõuti selle luureorganisatsiooni väljaandmist, mille koosseisu ma justkui kuuluma pidin.

Vanglas taipasin, et mu lood on täbarad. Kuid kaasosalisi, keda mul polnudki, ma ei reetnud. Istusin pool aastat, kui äkki viidi mind mingil imelikul kombel ja ihuüksinda raudteejaama, topiti kupeesse ning keerati luku taha. Kõrvalkupees oli konvoi. Ja kogu ülejäänud vagun oli tühi. Sihtpunkti jõudsime öösel, kus vagun lahti haagiti ja varuteele veeti. Minu järele tulid tšekistid, kes panid mu sõiduautosse. Silmad seoti kinni ning sõidutati veidike. Sain mingil moel silmi katvasse sidemesse prao urgitseda ja nägin, et sõitsime mööda mingist jaamast. Taipasin, et oleme Moskvas. Siis tuli mets.

Mu silmad vabastati sidemest ning ma nägin, et seisime metsalagendiku servas. Lumega kaetud kuused olid ranges rivis lagendiku ääres, teises servas seisis tammehiiglane ja kaheks hargnenud tüvega suur kask. Nii see mulle meelde jäigi. Lagendiku servas oli onn, õigemini suvila, täpsemalt maja. Kaks soldatit talutasid mu sellesse majja ning päästsid mu käed lahti. Võtsin suures toas istet ja vaatasin ringi. Kogu mööbel, nii diivan kui toolid olid valgest puldanist katte all.

Seinal rippus Perovi maali "Jahimehed puhkehetkel" koopia. Pinge langes. Ühes seinas oli uks, mis viis nähtavasti teise tuppa. Sikutasin seda, oli lukus. Uksest astus sisse suur tumedas hommikukuues pärdik, kel olid kõverad, tihedate mustade karvadega kaetud jalad. Ninal olid tal näpitsprillid – täpipealt nagu portreel. Pärdik naeratas ja lausus kõrge kähedavõitu häälega: "Otsustasin teiega isiklikult vestelda. Te jätate tähtsates kirjades tähti vahele? Ütlete, et kogemata? Teie ilust on kuuldused kandunud lausa Moskvasse, ent elus olete veelgi etem kui juttudes."

Pärdik istus diivanile ja hakkas mind hoolikalt silmitsema. Aga mina istusin ega tundnud isegi hirmu. Ja mida mul karta oligi? Teadagi, miks

mind siia toodi. Kuid ennast ma tunnen, õigemini, iial ei tea, millise tükiga võin hakkama saada. Ja ma nägin – sellega juba ei peta – et ma ei meeldinud talle. Ta sai aru, et olen ilus, kuid mitte tema tüüp – külm nagu raidkuju ja kõhnavõitu. Praegu on just sellised moes, aga minu nooruses armastati pehmekesi. Vaatamata oma ilule mul meeste juures edu polnud.

Ükskord ütles mulle mu oma mees: "Sinu seljas võib ainult paraadile sõita, et kõik vaataksid ja imetleksid."

"Kas kleit tuleb ära võtta? Või saate niisama hakkama? Muide, olen juba nädal aega pesemata."

Pärdik välgutas oma kuldhammastega ja tõmbus pilve. Ei meeldinud, et pesemata. Ning äkki kiskusin ma oma kaltsud seljast ja jäin tema ette seisma. Toas oli soe, isegi palav, ent nahk, mis oli harjunud kaltsude soojaga, aga võib-olla ka sisemisest erutusest, kattus üleni kananahaga. Seisin ja nagu jälgisin ennast kõrvalt. Siis Oswiecimi veel ei olnud, millega võrrelda? Õlanukid püsti, kõht sisse vajunud, rinnad rippu nagu kaks nartsukest. Pärdik taganes. Võib-olla hakkas tal isegi vastik. Aga milline ta ise alasti välja võinuks näha? Võis ette kujutada. Kuid neile, meestele, on kõik lubatud, aga meie peame neid erutama. Nägin, et ta tahtis lahkuda ja, isegi ei tea miks, ütlesin: "Istuge."

Me rääkisime kaua. Rääkida ja poolehoidu võita ma oskan. Ja ka temas oleks justkui inimene ärganud. Ta rääkis, et väsib, et peres puudub mõistmine – noh, seda räägivad nad kõik, kui hinge puistavad või võrgutama kipuvad. Ja veel, kui võrgutavad, siis luiskavad, et nende naised on "günekoloogiliselt raskesti haiged".

"Teie kuritegu on tegelikult tühiasi." Ta rääkis mingi idamaise aktsendiga, kuid see polnud väga märgatav. "Tegelikult, kuidas võtta. Tahtsin selles isiklikult veenduda. Jätame meievahelise kohtumise saladusse. Selle mälestuseks lastakse teid kohe täna vabaks. Olge mõistlik ja hoidke oma keel hammaste taga."

Ta lahkus. Tõmbasin taas oma kaltsud selga ja heitsin diivanile, selle peale mõtlemata, et võiksin oma vanglasaastaga valitsuse puldani ära määrida. Vajusin unne. Soldat äratas mu üles ja juhatas välja. Kõrval-

toas anti süüa, see oli midagi tulist, lihtsat ja maitsvat. Siis toodi mingisugune vana, kuid korralik mantel. Anti rongipilet ja sõidutati Moskva kesklinna, kuhu mind ka maha jäeti. Koos piletiga sain sedeli. Pärdik soovis mulle edu kommunismi ülesehitustöös. Allkirja polnud. Pärast jälgisin ajalehtedest selle hirmutise ronimist mööda edu järsku redelit üles. Või siis mööda häbi redelit."

"Öelge, miks ta teid sedaviisi vabaks lasi?" küsisin mina, kui ma kirja autoriga kokku sain.

"Noh, esiteks ma ei meeldinud talle. Polnud tema maitse. Ja teiseks, ta oli siis, 1939-ndal aastal, alles üsna oma karjääri alguses. Ta kartis veel paljutki. Räägitakse, et pärast oli tal Moskvas olnud kümneid naisi, keda püüti otse tänavailt. Ja tema vägistas neid. Siis ta juba julges. Aga teate, mida ma veel mõtlen. Ma olin siis juba 26-aastane, tema jaoks vanavõitu. Ning ka mu ülevalpidamine ei sarnanenud süütu tütarlapse käitumisele. Kuid tema armastas nähtavasti süütust ja et nutetaks ja kardetaks – kui ta oli sadist."

"Kas teid ei tülitanud temaga seoses enam keegi?"

"Mitte keegi. Töö juures alguses vaadati natuke kõõrdi – vähesed pöördusid ju vanglast tagasi. Kuid ma ei reetnud kedagi, ei pannud kedagi istuma. Ja pealegi teadsid kõik, mille eest mind kinni nabiti – olin jätnud vahele tähe sõnas "Stalingrad"."

"Kas te olete kindel, et see oli Beria?"

"Aga kes siis veel? Kas siis sellist on võimalik mitte tunda ja pärast ühe korra nägemist ära unustada?"

"No millist sellist, ütelge?"

"Ohtlikku. Ta ei teinud ju minuga midagi. Lihtsalt istus ja veeretas mõnusalt juttu. Kuid kogu aeg ma tundsin, et temast lausa hoovab hädaohtu."

"Metslooma ohtlikkust?"

"Kõikvõimsa inimese ohtu. Mida tahab, seda ka teeb."

* * *

Bumerang pöördus tagasi. Mööda neid koridore, kus varem töötas Beria, viidi nüüd tema leske.

Niina Beria sattus sellessesamasse lihamasinasse, mille tema mees oli üles seadnud teiste tarvis. Kuid teda enam ei olnud. Ning uued (õigemini vanad, kõik ühed ja samad) – Nikita Hruštšov, Georgi Malenkov, Vjatšeslav Molotov, Nikolai Bulganin ja Lazar Kaganovitš, Lavrenti Pavlovitši ustavad sõbrad ja võitluskaaslased, võitsid teda võitluses võimu pärast.

Usalduse pärija
polnud neetud Beria –
Malenkov tõi malaka,
andis talle jalaga!

laulsid õnnelikud nõukogude inimesed sulaperioodi esimestel päevadel. Ühed vabanesid vanglast, teise läksid vanglasse.

"1953. juunis mind ootamatult arreteeriti. Kinni võeti ka mu poeg Sergo. Meid paigutati erinevatesse vanglatesse. Ainult Sergo perekonda ei puututud, naine kolme lapsega jäeti rahule," räägib Niina Beria. "Sergo naise nimi on Marfa, neiupõlvenimi Peškova, ta on Maksim Gorki lapselaps.

Alguses me mõtlesime, et on toimunud riigipööre või siis midagi kontrrevolutsioonitaolist ning et võimule on tulnud antikommunistlik klikk.

Mind pandi Butõrkasse. Iga päev viidi ülekuulamisele ning uurija nõudis, et ma annaksin tunnistusi oma mehe vastu. Ta ütles, et rahvas on Lavrenti tegudest nördinud.

Teatasin kindlalt, et mitte mingisuguseid tunnistusi, ei häid ega halbu, ma andma ei hakka.

Pärast seda avaldust mind rohkem ei puututud.

Butõrkas istusin enam kui aasta. Milles mind süüdistati?

Absoluutselt tõsiselt süüdistati mind selles, et olin Venemaa mittemustmullavööndist kaasa toonud ämbritäie punamulda. Asi oli selles,

et ma töötasin põllumajandusakadeemias ning tegelesin pinnaseuuringutega.

Tõepoolest, ükskord toodi minu palvel lennukiga ämbritäis punamulda. Kuna tegemist oli riigi lennukiga, siis selgus, et olin riigi transporti kasutanud isiklikes huvides.

Teine süüdistus oli palgalise tööjõu ärakasutamine. Tbilisis elas kuulus rätsep Saša. Ta sõitis Moskvasse ja õmbles mulle kleidi, mille eest ma loomulikult maksin. (Kas mitte seesama, aprikoosikarva? – *L.V.*) Nähtavasti seda nimetatigi "palgatööks".

Teiste süüdistuste seas sain kuulda, et olin Kutaisist Tbilisi sõitnud hobustel, kellel rippunud kaelas kullast kellukesed. Hobustel olin kunagi sõitnud küll, kuid kullast kellukesed – midagi taolist küll ei olnud.

Inimesed armastavad fantaseerida...

Elasin vangikambris väga rasketes tingimustes. Võib-olla olete kuulnud kartserist, kus polnud lubatud ei lamada ega istuda? Vaat selliselt veetsingi enam kui aasta."

See üksikkamber oli inimkonna leiutis, mida täiustas tema enda mees, Lavrenti Beria.

On see saatuse iroonia?

Pilge?

Jaa, Niina Beriat ei nimetatud rahvavaenlaseks, teda ei suudetud isegi milleski korralikult süüdistada. Kuid teda istuma pannes võrdsustati ta kõigi nende naistega, kes olid kannatada saanud võimu pärast kisklevate meeste tõttu.

Paradoks on see, et sattunud ühte ritta Blücheri, Kossarevi, Buhharini, Jakiri, Radeki jt. naistega, andis Niina Beria oma vangisolemisega võimaluse asetada tulevikus oma mees nende naiste meeste lähedusse. Ainult selle vahega, et need võtsid maha Lenini vesti, tema aga Stalini sineli.

Ent kas mitte Stalin ise polnud välja pugenud Lenini vestist?

* * *

Enne hukkamist tunnistas kurjategija oma "kuritegelikku moraalset laostumist".

Ent tema naine sellega ei nõustu: "Ükskord teatas uurija, et neil olevat andmed, et 760 naist on nimetanud end Beria armukeseks. Vaat nii. Ja rohkem ei midagi."

Neid ridu lugedes meenus mulle millegipärast see palk laupäevakut kujutaval pildil, mida koos Leniniga kandsid veel kaks meest. Aastate jooksul kasvas nende hulk pidevalt. Veider assotsiatsioon, kas pole? "Lavrenti oli ööd kui päevad tööl. Millal ta siis jõudis terve leegioni naisi oma armukesteks muuta?" jätkab Beria abikaasa. "Minu arvates oli kõik hoopis teisiti. Sõja ajal ja pärast sõda juhtis Lavrenti luure ja vastuluure tööd. Nii et kõik need naised oli luure kaastöölised, tema agendid ja informaatorid. Ja sidet nendega pidas ainult Lavrenti.

Tal oli fenomenaalne mälu.

Kõik oma teenistusalased suhted, sealhulgas suhted nende naisterahvastega, hoidis ta oma mälus. Ent kui tema kaastöölisi hakati küsitlema seostest ja suhetest oma šefiga, teatasid nad loomulikult, et olid tema armukesed. Ei saanud nad ju nimetada end koputajaks või eriteenistuse agendiks..."

Jätame selle Niina Beria seisukoha mõneks ajaks kõrvale, sest seda läheb meil veel tarvis.

Anname sõna Nadežda Vorošilovale:

"Beriast ja tema tumedatest ettevõtmistest naistega liikusid kõige erinevamad kuuldused. Neil juhtudel oled sunnitud mõtlema, et võibolla naised valetavad. Ent ükskord juhtus midagi taolist ka minuga. 1942. aastal kõndisin Valjaga, Kliment Jefremovitši õetütrega mööda üht Moskva tänavat. Tema läks oma töökohta TASS-i, mina koju Kremlisse. Meid hakkas jälitama must auto. Sõitis aeglaselt meie kannul, üsna kõnnitee servas. Jäi siis seisma. Autost hüppas välja vormis mees.

"Tütarlaps, ma tunnen teid."

"Ei tea, kuskohast?"

"Me puhkasime koos."

"Nagu ei mäletaks."

Mees kukkus midagi vadistama. Valja keeras siinkohal oma TASS-i sisse, mina läksin edasi. Mees maha ei jäänud.

Juba siis käisid jutud Beria liiderlikkusest ja sellest, et tema polkovnikud röövivad ilusaid naisi otse tänavalt. Mõtlesin kohe, et ka see on üks berialastest. Kes siis veel?

Kiirendasin sammu. Tema samuti. Auto sõitis kõrval. Mina juba peaaegu jooksin ja ka tema peaaegu jooksis. Ka auto kiirendas käiku.

Inimesed pöörasid ringi.

Minu ülesanne oli jõuda Kremlini. Seal pidi ta mu tõenäoliselt rahule jätma.

Jooksingi Kremlini. Ning tõepoolest, nii kui sisenesin Kremli väravast, polnud mu kannul enam kedagi.

Tulin koju, tõmbasin hinge. Rääkisin oma seiklusest ämmale. Arvasin, et panen ta naerma. Aga tema vaatas mulle otsa ning ta silmis oli õudus: "Beria... Vaiki! Vaiki! Ei kellelegi sõnakestki!""

"Kas pole imelik?" küsin ma Nadežda Vorošilovalt. "Kas tõesti võis kõikvõimsa või peaaegu kõikvõimsa Vorošilovi naine karta mingisugust kõigest neli aastat tagasi Moskvasse tööle tulnud Beriat?"

"Teda kartsid tookord kõik. Kõigil oli perekonnas mingeid pahandusi. Stalin ja NKVD olid asjad nii korraldanud, et iga inimene tunneks end milleski süüdi olevana. Milles, pole teada. Sõltumata positsioonist ühiskonnas. Kõigil istus keegi lähedastest vanglas. Vorošilovitel oli õrn koht minu vanemad, Kaganovitšil tema vend, Budjonnõil naine, Ljuljanna Mihhailova. Igaüks pidi kandma häbimärki, vaat milline poliitika."

"Aga kui te oleksite selle GPU-lasega kontakti astunud?"

"Milleks? Kui ta oleks teada saanud, et olen Vorošilovi minia, oleks ta ise kuulina minema lennanud."

"Ent miks Jekaterina Davidovna siis tookord ehmus?"

"Alateadlik hirm."

* * *

Teile juba tuttav Tadeusz Wittlin ei hoidnud kokku värve, kirjeldamaks Beria seiklusi. Ta teadis, et Lääne lugeja vajab tõelist maiuspala. Wittlin tegi katse luua mingit kuritegevuse koondsituatsiooni ja portreed pahategijast, kellele on kõik lubatud.

"Tavaliselt peatus Beria auto Punaarmee Teatri lähistel. Selles kandis asus tütarlaste kool. Pärast tunde läksid õpilased laiali. Beria jälgis neid nagu must panter põdravasikaid. Kui ta märkas täidlast 14–15-aastast roosapõskset, niiskete huulte ja silmipimestavalt valgete hammastega tütarlast, osutas ta peanoogutusega tema poole. Suurt kasvu ja kõhetu polkovnik Sarkissov läks tütarlapse juurde, andis au ning palus endale järgneda. Beria jälgis autost binokliga, kuidas ta ohvri silmadesse sigines õudus – ja see pakkus talle tohutut naudingut. Tüdruk taipas, et pääsu pole. Ta eraldus oma jahmunud kaaslastest ning järgnes norguvajununa nagu orjatar piinajale. Kui ta autosse istus, ei vaadanud Beria tema poolegi. Mehel oli teada, mis nüüd kõik järgneb – ulumine, tema käte ja saabaste suudlemine ning palved vabaks lasta.

Tüdrukul käest kinni hoides lükkas Sarkissov ta Lubjankal Beria kabinetti. Beria istus laua taga ja nõudis vaiksel häälel, et tüdruk end lahti riietaks. Kui see nagu kinninaelutatuna värisedes ja töinates tema ette seisma jäi, võttis Beria kastist piitsa ning nähvas vastu tüdruku sääremarju. Tüdruk võis karjuda palju tahtis, sest Beria kabinetis karjusid ja nutsid kõik, keegi ei naernud. Beria kordas oma lahtiriietumise käsku. Tüdruk alistus. Beria paiskas alasti tütarlapse diivanile ning muljus ta oma raskusega enda alla. Kui tüdruk instintktiivselt oma jalad kokku surus, haaras mees vasaku käega ta juustest ning peksis tema pead vastu diivani käetuge. Tüdruk andis alla. Saabus Beria rõõmuhetk. Ta sisenes noorde süütusse kehasse, seda lausa lõhki rebestades. Tüdruk karjus, mees kuivatas suudlustega tema silmist veerevaid pisaraid. Neiu süütuse kaotamine oli Beria naudingute tipp. Tüdrukut ajas iiveldama mehest hoovav viina, küüslaugu ja lagunenud hammaste lehk...

Mõnikord oli Lavrenti oma ohvri vastu soosivalt meelestatud, naeratas talle, veenis, et pole mõtet karta. Päris vanemate, vendade ja õdede käekäigu järele, lubas nad kõik laagritesse saata, kui tüdruk tõrkuma hakkab.

Mõnikord viis Beria tüdrukud Lubjanka asemel oma majja, kus ta külalisele klaasikese veini pakkus. Pärast veini tüdruk uinus ja oligi Beria võimuses. Abikaasa kodusolek Beriat ei takistanud, sest naisele oli kord ja alatiseks öeldud, et ta ei tuleks mehe kabinetti.

Tuli ette, et ärakasutatud ja Beria majast väljavisatud tüdrukud viskusid siinsamas Moskva jõkke või kõrge maja katuselt alla."

* * *

"Lubage," ütleb nüüd arukas ja tähelepanelik lugeja, "alles mõned leheküljed tagasi tegite te ise kõik, et Beria naise suu läbi Wittlini raamatust leiduvat laimu ümber lükata! Miks te siis taas desinformaatori ja luiskaja poole pöördute, seda enam, et Wittlini maneer kirjeldada kõike selliselt, nagu oleks ta ise tingimata juures olnud, ei ärata usaldust?"

Mul on lihtsalt võimalus võrrelda Wittlini loomingut reaalsusega.

TÜTARLAPS KORALLPUNASES KLEIDIS

See juhtus minu sõbrannaga. Minu enda sõbrannaga. Ta on minust viis aastat vanem ja sõbrustama hakkasime 60-ndatel aastatel.

Mingisuguses meie vestluses, ei mäleta enam, millega seoses, kõlas äkki Beria nimi. Ning tema, täiesti tavaline moskvalanna, hoopiski mitte naine Kremlist, ütles: "Ka mina sattusin tema käppade vahele, kui veel plikake olin."

Ta rääkis üksikasjalikult, kuidas kõik oli.

Möödusid aastad. Loomulikult olin selle vestluse unustanud. Ent nüüd selle raamatu kallal istudes ja Beria naiste peatükini jõudes meenus mulle äkki, et minu, minu enda lähedane inimene oli ka olnud tema röövlikoopas. Kas tõesti lasen sel võimalusel kaotsi minna? Vaja on ainult jutustus magnetofonilindile salvestada.

Helistasin talle ja pahvatasin ilma igasuguse ettevalmistuseta: "Kuule, ma vajan üht sinu meenutust."

"Issake, mul pole ju selliseid?"

"On, on. Üks hirmus mälestus noorpõlvest."

"Ah see! Milleks?"

"Kirjutan raamatut Kremli naistest."

"Ja kuidas mina nendega seotud olen?"

"Mul on vaja kohtuda naistega, kellel oli kokkupuuteid Beriaga. Kas sa üksikasju mäletad?"

"Loomulikult. Ainult et..."

"Jaa, jaa, saan aru. Nime muudan ära. Ka perekonnanime ei avalikusta. Ütlen, et oli keegi Veerake."

"Andrei ei tea." (See on abikaasa, kellega on koos elatud 30 aastat.)

"Õige ka. Milleks talle see? Siis teda sinu elus ei olnud. Millal ma võin tulla?"

"Kas või kohe praegu."

Ja istumegi 1991. aasta Moskvas kõigi tema praeguste iseärasustega, ja sõbranna meenutab:

"Oli 1952. aasta juuni lõpp või juuli algus. Olin 21-aastane ja just saanud võõrkeelte instituudi lõpudiplomi. Diplomid anti meile koolihoones, Štšussevi tänaval. Mina ja mu kaks lõbusat ja õnnelikku sõbrannat astusime tänavale, keerasime ümber nurga, ületasime tee ning läksime mööda Katšalovi tänavat Sadovajale.

Seljas oli mul pisikeste valgete lillekestega korallpunane kleit ning kaelas pärlikee. Ei oska öelda, kui ilus ma just olin, kuid hambad olid lumivalged. Erilised. Kõik panid neid alati kõigepealt tähele. Ja ka loomulikult naeratust.

Beria maja juures seisis grupp mehi. Muidugi me märkasime neid, ka Beriat. Ent olime kõikide oma mõtetega temast sedavõrd kaugel, et võiks öelda, nägime ja ei näinud ka.

Sadovaja ja Katšalovi tänava nurgal jätsime hüvasti ja läksime igaüks ise suunda. Mul oli vaja ületada Sadovoje Koltso, istuda kümnendale trollile ja sõita Zubovskaja väljakule, kus ma elasin koos emaga suures räpases ühiskorteris.

Seisatusin hetkeks ülekäigukohal, et auto mööda lasta, kui ligi astus polkovnik. (See oli Sarkissov, Beria naistepüüdja. – *L. V.*)

"Tahaksin teiega rääkida."

"Millest?"

"Väga tõsistest asjadest. Teid kutsutakse külla."

"Kes kutsub?"

"Te ju nägite, kellega ma jalutasin. Kas nägite?"

"Jah." Mulle meenus, et olin mõni hetk tagasi näinud sõjaväelaste seas Beriat.

"See inimene tahab teid näha. Ta kutsub teid külla."

Aga mina, idioot, ütlesin: "Jaa, kuid seltsimees Stalin manitseb meid valvas olema."

"Kuid te ju nägite, kellega ma jalutasin," kordas polkovnik. Nähtavasti pahvatas ta minu vastust kuuldes oma sisemuses naerma. "Ei saa olla kahtlusi. See on usaldusväärne inimene. Kust te tulete?"

"Sain diplomi. Lõpetasin võõrkeelte instituudi."

"Ta on teid mõned korrad näinud. Ja tahab teid väga aidata."

Selle õnge ma millegipärast ei läinud. Mulle tundus, et ma ei vaja kellegi abi. Olin saanud diplomi ja suunamise kooli – kõik läks just nii, nagu olin soovinud. Kuid mul hakkas õudne. Väga õudne. Seisime selle polkovnikuga ristmikul ja rääkisime tükk aega. Siis ületasime tänava ning rääkisime edasi sealpool Sadovoje Koltsod. Ta korrutas ühtesoodu, et mind kutsutakse külla, et ma ju nägin, kes kutsub ja et see inimene (ta ei maininud kordagi tema nime) tahab mind aidata.

Aga ka mina ajasin oma joru: "Kuidas ma saan teid uskuda? Kes te olete? Seltsimees Stalin manitseb meid mitte valvsust kaotama."

Minutit viisteist jalutasime mööda kõnniteed.

Ta ei taganenud: "Teiega ei juhtu midagi, kui te külla lähete. Teil ei saa sellest halvem. Kellega te koos elate?"

"Emaga."

"Vaat nii. Me teame, kus te elate."

"Kustkohast?!" plahvatas mu peas. Ning õudustunne süvenes.

"Me teame teist kõike. Sõidame teile järele kell üheksa õhtul ja ootame trepikoja lähedal. Ärge kartke, teiega ei juhtu midagi halba."

Ta lahkus. Istusin trolli, ja minu kannul hüppas sinna kohe üks

noormees. See ohmu sõitis minu peatuseni ja käis mul koduni järel. Täiesti avalikult. Vaatas korterinumbrit ja jooksis trepist alla. Sisenenud tuppa, sööstsin akna juurde ja nägin, kuidas see noormees musta autosse istus, mis otsa ümber keeras ja minema sõitis.

Kuni õhtuni olin üksi kodus, ema oli tööl. Mõtted pöörlesid, keerlesid ja lausa põletasid, huvitav, miks kutsuti just mind? Miks pöörati tähelepanu just minule? Meid oli ju kolm, aga tähele pandi ja valiti mind. Miks? See kõige lihtsam ja primitiivsem, see kõige õigem aga millegipärast pähe ei tulnud. Olin harjunud mõtlema, et kõik inimesed on head, et lurjuseid kohtad ainult raamatuis.

Jõudis kätte kokkulepitud aeg. Triikisin ära oma uue sinise siidkostüümi, oma garderoobi uhkuse. Oli ka üks salamõte – äkki tuleb juttu minu tulevasest tööst, võib-olla pakutakse väga head ametikohta, ning seetõttu panin rinda ka komsomolimärgi.

Nägin aknast, et must auto oli päral. Väljusin. Juba tuttav polkovnik ootas mind. Mulle tundus, et ta kardab, et ma ei istu autosse. Miks oli mul selline tunne, ei oska öelda. Kuid paistis, et just NII ta mind vaatas.

Nii kui olin autosse istunud, polkovnik rahunes. Ta ütles: "Sõidame praegu ülikooli uue hoone juurde. Kohe-kohe peaks see avatama." Ta rääkis, et ka tema töötas selle hoone ehitusel ja et SEE inimene tegi palju, et Moskva uue ülikoolihoone saaks. Autojuhi juuresolekul ei mainud ta kordagi Beria nime. Auto peatus Moskva jõe ja ülikooli vahelise valli ääres, kus polkovnik pani ette autost väljuda.

"Te ju nägite, kellega ma jalutasin," alustas ta taas. "See inimene tahab teid näha. Tahab väga näha."

"Ja edasi?" küsisin mina.

Tänu oma ohmust alluvale oli polkovnik informeeritud, kus ma elan, ning ta kukkus laulma: "Teil saab olema kõik, te hakkate elama suurepärases korteris. Kas teil telefon on?"

"Ei ole."

"Saab olema. Kus teie ema töötab?"

"Projekteerimisinstituudis. Kuulge, meile pole midagi vaja. Meil on kõik olemas. Mind huvitab, milleks teil mind vaja on?"

Ma kordasin talle jälle ei tea mitmendat korda mõttetut fraasi Stalinist ja valvsusest. Nägin, et olin ta hirmsasti ära tüüdanud, kuid ta pidas vastu.

"Me jälgime teid ammu. Te olete just selline tagasihoidlik ja puuduses elav inimene, keda ta on otsustanud aidata. Teil saab olema hea töökoht."

"Mis ma selleks tegema pean?"

See küsimus innustas teda. Ta arvas vist, et ma olin teda mõistnud. Ent mina polnud veel millestki aru saanud.

"Istume autosse ning sõidame sinna, kus me teiega tutvusime. Te ju nägite, kellega ma jalutasin? On küll hilja, kuid see võtab väga vähe aega."

Tema viimased sõnad kainestasid mind. Ema pidi kohe koju jõudma ja hakkab nähtavasti muretsema, kus ma olen. Saaks juba ükskord aru, mida minust tahetakse.

Istusin autosse ja see kihutas kuulina minema.

Polkovnik lükkas mu sisse väikesest uksest ning pani selle minu järel kiiresti kinni.

Jäin üksi tohutu suurde, pika laua ja kõrgete nahktoolidega ruumi.

Kassisammul hiilis tuppa Beria. Tervitasin. Ta sirutas mulle käe, pakkus istet ning istus ise kõrvalasetsevale nahktoolile. Ta oli vana. Näpitsprillidega. Vanem kui piltidel. Päris, kes ma selline olen. Rääkisin, aga peast vilksas läbi mõte – kuis nii, polkovnik ütles, et minust teatakse kõike, aga tema küsib, justkui ta ei teaks midagi.

"Kas teie perekonnas on arreteerituid?"

"On".

"Kes?"

"Tädimees – ema õemees. Elame tädiga ühes korteris."

"Mis ta nimi on?"

Ütlesin. Ta tõmbus pilve, nime meelde tuletades.

"Ei mäleta sellenimelist. Kus teie ema töötab?"

Ütlesin.

"Kes on veel teie perekonnaliikmed?"

Ütlesin. Pärast seda vastust vaatas ta mind kaua. Vaikides.

"Miks te ümber riietusite? See kleit istus teile nii hästi. Ei, ka see kostüüm on kena, kuid liiga ametlik."

"Aga me ju hakkame rääkima ametlikest asjadest," lalisesin mina.

"Jah, loomulikult. Ent enne on vaja õhtust süüa."

Ta vajutas ühele nupule (kogu pikk laud oli nupukesi täis pikitud) ning sisenes üks naisterahvas, täiesti kuulmatult. See suur tuba oli vaipu täis laotatud. Tumedad bordookarva kardinad akende ees olid tihedalt ette tõmmatud.

"Katke laud."

Läksime Beriaga läbi selle tohutu toa, pöörasime uksel vasakule ning sattusime väiksemasse, kuid samuti suurde tuppa, mis oli maast laeni täis topitud skulptuurikesi.

"Siia tuleme hiljem," ütles Beria. Läksime väiksesse tuppa, kus oli kaetud laud kahele. Vein, puuviljad, lavašš – nähtavasti tema lemmikleib.

Ta hakkas isukalt sööma. Kallas mulle veini, aga mina teatasin: "Jooma ma ei hakka. Seltsimees Stalin manitseb meid valvas olema."

Ta vaatas mind, justkui poleks millestki aru saanud.

"No võta kas või tibatilluke lonks."

Võtsin väikese lonksu ja mõtlesin, et veinis võib mingisugust uinutit olla. Mõte sellest, miks mind siia toodi, hakkas selginema ning tööle asus nähtavasti kaitsereaktsioon. Hakkasin sööma. Ta päris mult perekonna ja instituudi kohta, korrutas ikka ja jälle, et miks ma ümber riietusin ning rääkis, et oli minule juba ammu tähelepanu pööranud. Kus ja millal ta mind näha võis, kui see päev välja arvata? Beria jäi purju.

"Kuhu sind suunati?"

"Kooli."

"Koolis pole sul midagi teha, vaja on paremat tööd. Kas sa elad ühiskorteris?"

"Jah."

"See ei sobi nii ilusale neiule."

Järsku ta küsis: "Kes sul praegu kodus on?"

"Ema."

"Ta nähtavasti närveerib?"

"Jah, väga."

"Sa pead talle kohe kirjutama, et jääd hiljaks ja tuled hommikul."

Alles nüüd tabas mind vapustus. Sisenes noormees ja tõi paberilehe. Samas ta kadus.

Beria ütles: "Kirjuta: kallis ema, ära muretse, olen sõprade juures. Tulen hommikul."

"Ei, ma tahan koju," püüdsin ma välja rabelda.

"See on praegu väga raske. On ju öö, kuidas sa sõidad?"

Naisterahvas tõi teed. Jõin. Hambad plagisesid vastu tassiserva. Ei näinud, ei mõistnud midagi. Ainuke mõte, kuidas küll välja rabelda?

"Aga nüüd kähku magama."

Ta viis mu vannituppa ja lahkus ise. Ning kohe ilmus vannituppa tohutu suur meesterahvas, kes ütles: "Vann on sirmi taga. Peske ennast."

"Pole vaja. Ma ei ole must. Ma ei lähe vanni."

Mees tegi minekut. Väljusin vannitoast ning sattusin magamistuppa, kus oli suur kaheinimesevoodi. Sisse astus naisterahvas – kas sama või mitte, seda ma enam ei mäletanud, kes ütles:

"Siin riietugè lahti, siia heitke pikali."

Tunnete ja mõtete tohuvabohus märkasin suuri pesukappe. Voodis oli puhas, peen batistpesu.

Naine andis mulle suure batistist öösärgi, mida ma selga ei pannud. Ta lahkus. Jäin oma kombineesse, heitsin voodiservale ja jäin kägarasse tõmbunult lamama. Umbes poole tunni pärast ilmus mingist nähtamatust uksest pikas öösärgis Tema. Ta istus mu kõrvale ning nägi, kuidas ma hirmust vappusin.

"No mida sa kardad? Sa oled nii ilus."

Ta hakkas suudlema mu õlgu. Värisesin üha rohkem ning tõukasin ta endast eemale.

"Ära karda, ära karda. Miks sa värised? Mis on, tüdruk? Kas sul pole veel kedagi olnud, mis?"

"Ei ole!" sosistasin või karjusin mina.

"Kui vana sa siis oled? Seitseteist, kaheksateist?"

"Kakskümmend üks..."

"Ja pole kedagi olnud?"

"Ei ole!"

Taas hakkas ta midagi pomisema tööst. Suudles jälle mu õlgu ja küsis: "On see tõsi? Oled sa neitsi?"

"Tõsi."

Värisesin. Ta tõusis ja lahkus kuulmatult.

Aeg läks. Hakkas koitma. Mina lamasin. Und polnud loomulikult ollagi. Ilmus polkovnik, kes ütles: "Kell kuus tuleb auto ja viib teid koju."

Pool kuus astus sisse naisterahvas, kes silmitses mind varjamatu põlgusega nagu räpast kaltsu, nagu jälki olevust.

"Pange riidesse."

Olin hetkega riides ja mind sõidutati koju. Ema ei maganud ja närveeris, kuigi oli kirja kätte saanud. Ta ei suutnud midagi arvata. Rääkisin talle loomulikult kõik ära.

Millegipärast ta ei ehmunudki, kui oli teada saanud, et jäin neitsiks. Kuid mina ei suutnud rahuneda. Hommikul läksin sõbranna poole. Tema isa oli professor, teaduste doktor ning arukas inimene. Rääkisin talle kõigest. Erinevalt minu emast tõmbas ta kohe kardinad aknale ette ja ütles: "Mine ära. Mine teist teed mööda, et sellele bandele mitte teed teiste inimeste juurde näidata. Üldse oleks sul parem võimalikult kiiresti kogu suveks ära sõita."

Ja siis ta ütles mulle, et Beria on tuntud liiderdaja, kes on ära rikkunud palju naisi ja neide. Mina olin lihtsalt õnneseen, et nii kergesti pääsesin. Ta oletas, et Beria oli kas väsinud või polnud tema mehelikud võimed enam need, mis varem – sellepärast ta mind tulema lasigi. Samuti arvas ta, et sellega asi ei lõpe ning soovitas mul tungivalt ära sõita, võimalikult kiiresti ja kodust kaugemale, et keegi ei teaks, kus ma olen. Veel rääkis ta midagi Kalininist ja operetiartistidest.

See vestlus ja see öö vapustas mind põhjalikult. Ja mina olin mõelnud, et seal, üleval, istuvad kristallpuhtad inimesed ja manitsevad meid mitte valvsust kaotama.

Sõitsin suveks vanema õe juurde kaugele Siberisse, Krasnojarskisse. Tagasi pöördusin koos õe ja tema väikese tütrega augusti keskel. Õele olin kõigest rääkinud, tema suhtus sellesse täie tõsidusega. Ema oli suvel samuti pikas komandeeringus.

Kui olin naasnud, ütlesid naabrid, et mõned korrad olevat mingisugune meesterahvas käinud mind otsimas ja küsinud, kuhu ma sõitsin. Nemad vastasid, et Kaljazini kanti. Olin neile meelega vale orientiiri jätnud.

Kaks päeva pärast meie tagasijõudmist tuli ukse taha üks noormees: "Kas te tulite Kaljazinist? Polkovnik soovib teid näha."

Ja varsti tuligi polkovnik. Mina, valmis teab milleks, küsisin bravuurselt: "Mida te soovite?"

"Kuidas mida? Seltsimees tahab teid näha."

"Missugune seltsimees? Miks te ei nimeta tema nime?"

Ning siinkohal tuli tuppa minu õde, laps süles. Ta ütles: "Kui te veel korra siia tulete, läheb teil halvasti."

Olime tegelikult naeruväärsed. Keda me ähvardasime? Kes olime meie ja kes nemad? Ning siiski lõi polkovnik millegipärast kartma. Äkki ta mõtles, et meil on mingid sidemed või kaitse? Võib-olla ehmatas teda meie otsusekindlus ja kartmatus? Ei tea.

"Mis siis juhtus?"

"Ah et teie ei teagi, mis juhtus?" karjus mu õde. Laps tema süles hakkas nutma. Ja siin kaotas polkovnik pea: "Saage minust aru. Ma olen ju tööl ja täidan oma kohust. Ma ei saa eirata juhtkonna käsku."

"Ah seda nimetatakse kohuseks!" karjus õde."Kasige siit minema! Te valetate, et teate meist kõike. Me ei olnudki Kaljazinis! Selge? Meid te juba ei lollita!"

Kihutasime polkovniku välja. Kuid lahkudes lausus ta: "Me veel kohtume. Me ei unusta teid. Ta tahab teid ikkagi näha."

Õde sõitis tagasi Krasnojarskisse. Hakkasin tööle koolis. Tundsin, et mind jälgitakse, et mind jälitab üks inimene. Ükskord pöördusin isegi ringi, astusin tema juurde ja ütlesin: "Unustage tee minu juurde!"

Ta ei vastanud midagi. Oli selline hall, nagu nad kõik.

Pärast käis mu kannul keegi teine.

Õde kirjutas mulle: "Ole väga ettevaatlik. Ära käi liiga majade lähedal, nad võivad tellise pähe visata."

Püüdsin tema nõuannet järgida.

Minu kannul käidi novembrikuuni. Novembris ma äkki tunnetasin, et ei olegi enam kedagi. Ja kohe hakkas kergem. Siiski kartsin, et jälitamine jätkub.

Pärast suri Stalin. Tuli kevad ning lõppes mu esimene õpetaja-aasta. 1953. aastal sõitsin laagrisse pioneerijuhiks ja seal sain teada, et on alanud kohtuprotsess Beria üle. Tõmbasin kergendatult hinge."

* * *

Naaseme taas Niina Beria arvamuse juurde, mis välistas tema mehe armukeste olemasolu.

Kas ta tõepoolest ei teadnud midagi?

Täiesti võimalik. Ta oli naiivne naisterahvas, ümbritsetud tšekistidest, kes ei andnud talle võimalust sammugi astuda.

Siin aga on Aleksei Adžubei, Hruštšovi väimehe tunnistus. Tema teadis Kremli elust märgatavalt enam kui meie teiega.

"Beria häärber asus Sadovo-Triumfalnaja ja Katšalovi tänava nurgal, Vosstanije väljakul kõrghoone lähedal. Õigupoolest läheb Sadovoje Koltsole ja Katšalovi tänavale välja kõrge kiviaed, mille tõttu pole seda madalavõitu maja nähagi. Aiast möödudes lisasid moskvalased sammu ja olid vakka. Noil aastail jälgis igaüht välisvalve raske pilk. Ükskord olin 1947. aastal seal Beria poja Sergo pulmapeol. Ta abiellus kaunitarist Marfa Peškovaga, Aleksei Gorki lapselapsega. Nii Marfa kui peigmees pidasid end pulmalauas üleval vaoshoitult. Ka külalised ei kippunud eriti lõbutsema. Vast ainult Marfa noorem õde Darja Peškova, Štšukini-nimelise teatrikooli õpilane, tundis end vabalt.

Veidi hiljem asus sellesse majja elama Beria armuke, 17-aastane L., kes sünnitas talle tütre.

Niina Beria kannatas tema kohaloleku välja, teist väljapääsu ei olnud.

Räägiti, et L. ema korraldas Beriale skandaali, lõi teda näkku, aga Beria sellest ei hoolinud. Ei tea, kas nii oli ka tegelikult, kuid neiu tundis end selles villas suurepäraselt ning ka tema ema leppis nähtavasti olukorraga.

Kohtan teda, nüüd küll mitte enam noort, kuid siiani veetlevat blondiini sageli ning iga kord tuleb pähe mõte, et kuritegu ja armastus on täiesti ühendatavad."

Mulle on sellest L.-st rääkinud paljud – kui kenake ta oli ja kui armsasti mängis tema laps Beria pojalastega. Mingil ajahetkel tekkis mul tahtmine temaga kohtuda ja teda küsitleda, kuid, ausõna, ma teadsin, millest ta võinuks rääkida, kui ta üldse soovinuks rääkida.

Oleksin saanud kuulda, kui hea inimene oli Beria, kui lahke ja avara hingega, kuidas ta armastas nende last, kui suurepärane ja heasüdamlik inimene oli Beria naine Niina, kui väga tagasihoidlikult olid nad elanud. Kremli keeles tähendab see seda, et nad püüdsid oma võimalustega mitte silma torgata.

Kui ta soovinuks olla täiesti avameelne, siis ta jutustanuks, kuivõrd maitsvaid eineid valmistasid kokad, kui hõrgutavaid toiduaineid sai tellida Kremli poest, ühesõnaga kõike seda, mis on meil teiega teada teistest allikatest.

Praegu trükitakse palju Beria erinevate armukeste mälestusi, mis üksluise üheülbalisusega räägivad neist hüvedest, mis pälviti usinuse eest voodis. Ma ei hakka neid siin raamatus esitama.

Kõigil sajanditel on võimuhoobade ligiduses olnud liiderlikke inimesi.

Keegi on ühes artiklis Beria kohta kirjutanud nii: "Kus on naisterahvas, seal kulub ka raha."

Tahaksin lisada, et tegemist oli riigi rahadega. Ja hüvede, ka riiklike, jagamisega. Mõnude eest tasumisega maksumaksja arvel.

* * *

Pöördun tagasi Niina Beria ja tema intervjuu juurde. Temal, looduse poolt targal ja arukal naisterahval, kes oli suurema osa oma elust veetnud puurides, algul luksuslikes, hiljem vanglapuurides, oli, mida oma pikast elust meenutada ja mille üle järele mõtelda.

Kas ta oli ohver või kaasosaline?

Kas oleks leidunud mõni väljapääs?

Neid oli isegi kaks.

Jätta kõik ning lahkuda. Kuid see olnuks tee vanglasse ja võimalik, et ka mahalaskmisele.

Teine väljapääs oli elada suletud silmadega, varjates end ihaldatud eesmärgi muinasjutuga. Muinasjutuga, millesse oli meie riigis XX sajandi esimesel poolel nii meeldiv ja nii lihtne uskuda.

Oli kolmaski väljapääs – korrata Nadežda Allilujeva mõttetut kangelastegu.

Ent siin oli tegemist teistsuguse iseloomuga. Niina Gegetškori oli grusiinlanna. Kogu oma alandliku olemusega kinnitas ta seda absoluutset tõde, mida Jossif Stalini ema oli pojale soovitanud, veendes poega ka teist korda abielluma tütarlapsega Gruusia külast.

Beria oli tahtmatult täitnud ühe võõra ema soovitust. Ning ta ei eksinud.

Valguse ja varju piirimail, ilus isegi vanaduses, oli Niina Beria olnud ustav oma mehe mälestusele. Just nimelt ustav, oli siis mees selline, milline oli. Musta riietatud imelised grusiinlannad oskavad lahkunute mälestust hoida.

Niina Beria räägib peamisest, milleni ta oma elu jooksul oma kannatuste teel oli jõudnud: "Inimene peab mõtlema ainult oma kodumaale. Mitte mingisugune teine rahvas ei saa anda hinnangut tema tööle. Võtke või näiteks Stalin, Ordžonikidze, Tšheidze, Tsereteli, Gegetškor, Beria ja paljud teised.

Nad uskusid pühalt sellesse, et võitlesid riigi kõikide rahvaste õnneliku tuleviku nimel, üldise õilsa eesmärgi eest. Ja mis sellest välja tuli? Ei kõlvanud nad milleski ei oma kodumaale, ei oma rahvale. Ja teised rahvad salgasid maha nende teod. Tuleb välja, et kõik need grusiinid surid kodumaatutena."

Milline lihtne, armetu, sügav, puhas mõte!

Kuid kes seda mõistab? Need kannatust tulvil sõnad puudutavad ka tema mehe intiimsuheteid, mida naine, nagu tõeline naine oma positsioonilt täiesti arusaadavalt eitab. Kodumaal Gruusias ei lubanuks Berial keegi tütarlapsi rikkuda.

Esimese, no võib-olla teise ohvri eest saanuks ta kannatanu isalt või vennalt tingimata kuuli pähe või siis noa selga.

Miks siis ometi kannatasime meie, venelased?

Moskvalased, miks te seda ometi sallisite?

Või on see kannatlikkus meie negatiivne rahvuslik iseloomujoon, mis kandus üle isegi Gruusiasse, kus ühel hirmsal ööl hukkus kuusteist naist ning nende kõrval ei olnud ühtegi meest, kes suutnuks neid kaitsta. Kas tõesti on õigus Lermontovil, kes ütles: "... põgenesid pelglikud grusiinid"? Või oskate teineteist tappa ainult poliitilisse figuuri kiindumise pärast?

Näen, kuidas nende ridade juures löövad lõkkele teie mehised palged, kuidas te hakkate mind vihkama nende sõnade pärast.

Ainult Jumalale on antud kohut mõista naise ja mehe üle.

KÜLM VOODI

Nadežda Allilujeva lahkumine elust oli ette määratud. Tema olemasolu seganuks Stalinil oma julma ajaloolist ettemääratust ellu viimast. Ja tema juba ei oleks oma teel mingisuguseidki tõkkeid kannatanud. Eriti veel naiste omi. Kõige süütum ja humaansem, millega Allilujeva oleks võinud arvestada, oli vangla. Kuid peremehe vaatevinklist poleks kaine mõistusega Nadežda Allilujeva vanglassepanek olnud hea lahendus: kui ta elab, siis ta ka räägib, agiteerib, tegutseb vastu, kahjustab tema renomeed.

Mõnikord mulle tundub, et looja, kes sealt ülevalt iga pisimatki tühiasja näeb, teab täpselt, mis, millal ja miks peab juhtuma. Ta koristab igaühe meist erinevaid teid pidi ja seda ajal, kui igaüks meist peabki sellest ilmast lahkuma, siis, kui oleme täitnud oma missiooni. Või siis mitte täitnud. Kuidas? Kas ka Stalinil oli missioon?

Stalin oli niisiis jälle üksi. Tema, kes ta oli pulbitsevate poliitiliste tunnete ja mõtete õitsengu tipus. Ajaloole on teada kahekümne ühe aasta jooksul riigis toimunu – aastast 1932, kui suri Allilujeva, aastani 1953.

Kuid üritagem sellele perioodile vaadata mitmemiljonilise naissoo vaatevinklist, selle kontingendi seisukohast, kes oli sunnitud elama nii, nagu meeste maailm seda talle ette kirjutas. Ammu olid ununenud marksistlikud vaidlused ja sonimised naiste võrdõiguslikkusest ühiskonnas. Juba üsna varsti hakati võrdõiguslikkust seostama võrdsusena ainult ühes variandis – naisele oli lubatud võimaluse ja vajaduse korral teha mehega võrdselt suvalist rasket tööd, samuti aidata meest tema tähtsas poliitilises elus. Ei saanud juttugi olla sellest, et anda naisele võimalus

avaldada oma eelarvamustest vaba naiselikku ja loomulikku arvamust ning soove ja nõudmisi ühiskondlike suhete tasàndil.

Asudes plaanipäraselt 1937. aasta repressioonide teele ning jälgides Kremli perekondi, mis sellest, et need polnud mitte kaugeltki täiuslikud, kuid siiski üsnagi kodused, oli lesestunud Stalin kahe-, kolme-, neljakordselt rahulolematu: kõigil oli oma kodukolle, kuid temal külm voodi.

Lühiajalised suhted sellisele inimesele rahuldust pakkuda ei suutnuks, ta teadis nende hinda.

Tõsised kavatsused, mis selles rafineeritud ajus tiirlesid, soovitud tulemusi ei andnud, mees teadis juba ette, kuidas kõik läheb. Ning endale aru andmata, aga võib-olla just kõigest aru andes, viis ta ellu parteilisi repressioone, õiendades erilise rahuloluga arveid oma vaenlaste naistega. Loomulikult mitte nii karmilt kui vaenlaste endiga. Kuigi erandjuhtudel väärinuks naine tema arvates samasugust saatust – nagu näiteks kahjulik Olga Kameneva, Trotski õeke (kuigi isad olid erinevad), kes saigi teenete kohaselt kuuli laupa. Kuid üldiselt pìdi rahvavaenlaste naistele aitama vangistusest küll, see oli hea, humaanne karistusviis.

Kuigi, kuidas võtta. Lask pähe – ja ongi piinad lõppenud. Ent vanglas tuleb piinelda kaua. See-eest on lootust, et inimene end parandab, saab targemaks.

* * *

Nii Kremli naised kui nende saatusekaaslased läksid 1930-ndatel aastatel Moskva ja teiste linnade kõigilt positsioonidelt etappide kaupa. Lapsed paisati laiali vastuvõtupunktidesse.

Mulle rääkis mu ema:

"Pärast sinu sündi põdesin kaua. Arstid suunasid mu Matsestasse, kuhu hankisin tuusiku suurte raskustega. Sattusin Sotši 1936. aastal. Läksin randa ja jahmusin – kogu rand kihas hämmastavalt lopsakatest uhketes supelmantlites ja -kostüümides daàmidest. Need olid rahvakomissaride, oblastikomiteede ja kraikomiteede sekretäride ning marssalite naised.

Nad suhtlesid omavahel seltskonniti, vastavalt nende meeste kuuluvusele ühte või teise klanni. Oli tunda prantsuse parfüümi hõngu. Nad rääkisid riietest ja abikaasa ametikohast, millal ja kuhu see määrati või pidi määratama.

Minuga ei suheldud, küsiti ainult, kes ma olen, aga mina ei olnud keegi. Tundsin end väga ebamugavalt, ei tekitanud kelleski huvi ning igavlesin, kuni leidus sellesse seltskonda samuti juhuslikult sattunud noor naine, ühe Leningradi konstruktori abikaasa.

Matsesta aitas. Ent 1937. aasta sügisel haigus millegipärast jälle ägenes ning taas tuli hankida tuusik. Ma ei tahtnud sõita, sest tehases oli äärmiselt pinev olukord, käisid arreteerimised ning selle tõttu oli ka isa ohus. Kuid minu ema – sinu vanaema – pani mulle kaarte (ta oli suurepärane ennustaja, uskusin tema kaardipanekusse piiritult) ning kehutas mind sõitma.

Sõitsingi. Oli september. Ma ei tundnud sama randa enam ära – see oli täiesti inimtühi. Kuhu olid kadunud daamid? Hiljem taipasin, et nad kõik olid vangis."

* * *

Praegu, sajandi lõpus, avaldatakse vangist läbikäinud naiste mälestusi. Pole mõtet neid korrata. Minu raamat on vabadusse jäänuist ning sellest atmosfäärist, milles vangistamisoht vajutas Kremli naiste ja Kremli läheduses ringlevate naiste suhteliselt vabale elule tahtmatult oma pitseri.

Kõik allesjäänud (veel mitte teades, jäävad nad või ei) koondusid kokku, tõmbusid hirmust kägarasse, varjusid nurka – kuidas keegi suutis. Sellised nagu Jekaterina Vorošilova, Maria Kaganovitš ja Polina Žemtšužina-Molotova peitsid end partei ja Stalini ustavuse ideoloogilisse kesta ning riietusid siniste parteikostüümide ja ülistavate kõnede raudrüüsse, igaüks neist oma ametiühingu- või parteipostil.

Iga Stalinile lähedalseisev inimene pidi endas kandma vanglavarju pitserit. Siis oli ta vaim nõrk, kergelt juhitav ja absoluutselt alistatav. See oli äärmiselt kergesti täideviidav ja pisarateni lihtne mõte. Isegi Stalini

isiklik, talle koerana ustav sekretär Poskrebõšev tõi juhi hingerahu altarile oma juuditarist naise ohvri ning ei kõssanudki.

Arvatavasti valmistas Stalinile erilist rahulolu teadmine, et igas teda ümbritsevas perekonnas oli oma mõra, oma mure, oma hirm. See lepitas juhti tolle tegelikkusega, mis oli teda ennast nii julmalt solvanud. Osates formeerida ja kokku arvestada lähituleviku tulemusi, oli ta piisavalt lühinägelik, kui mitte suisa pime kaugema tuleviku suhtes – ta ei osanud ette näha kättemaksjaid ei neis naistes, kes ellu jäävad ja naasevad vanglaist pärast tema surma, ega neis tulevastes lastes, kes nimetavad hiljem tema punase aupaiste veriseks aupaisteks.

Kõik võimsad türannid on säärase pimedusega löödud, vastasel korral poleks nad türannideks saanudki.

Stalini vangilaagritest naasnud bolševikud jutustasid üksteisele sellist legendi, nagu oleks Nadežda Krupskaja 1937. aastal külastanud Stalinit koos Lenini õe Mariaga ja esitanud talle palve vanade bolševike kaitseks. Stalin olevat nende peale karjuma hakanud: "Keda te kaitsete – need on ju mõrtsukad!"

Näost valged ja värisevad Krupskaja ja Lenini õde olevat tema kabinetist välja saadetud.

Oma "rahvavaenlasest" mehe eest sunniti vastust andma Gamarniki naist. Punase Professuuri Instituudi parteikoosolekul päriti talt rangelt aru. Ta naeratas ja ütles: "Mis valvsust te minult nõuate? On ka teisi inimesi, kes ei märganud enda kõrval vaenlase olemasolu. Näiteks seltsimees Stalin. Viimasel vastuvõtul tõstis ta pokaali Gamarniki terviseks – partei parima liikme terviseks. Arvan, et ka Stalin tuleks vastutusele võtta!"

See avaldus läks naisele maksma kakskümmend aastat vangipõlve.

Selles meeletus ajas kahetses bolševik Juri Pjatakov nii suuliselt kui kirjalikult, nii vabaduses kui vanglas tema poolt mitte sooritatud kuritegusid ning kippus ise oma kaasosalisi maha laskma. Eriti tahtis ta maha lasta oma naist. Arvan, et säärane tunne on tuttav paljudele, just meestele.

Lugematul hulgal fakte, pilte ja pildikesi sellest unustamatust epohhist...

Suure Isamaasõja alguseks olid Kremli Augeiase tallid Ježovi, Jagoda, Beria ja Stalini poolt hästi ära puhastatud.

1941. aasta juunist kattus hirm, mida kõik tundsid Stalini ees, hirmuga Hitleri ees. Samas jäädi Stalinist mõneti kaugemale – Kremli pered evakueerusid Kuibõševi, kuid Stalin jäi oma meeskonnaga Moskvasse. Üksi oma külma voodisse.

Meenutab endine Suure Teatri baleriin V.B.:

"Neljakümne esimese aasta Moskva oli tühi. Jagati kaarte, kuid ka nende eest polnud midagi osta. Juba poolest ööst rivistuti poodide juurde järjekordadesse. Saabusid varased külmad, linna jäänud inimesed mässisid end sisse, kes millesse sai. Paljud korterid seisid avatuna – astu sisse, võta, mida hing ihkab. Kuid keegi ei võtnud. Ja kui ka võtsid, siis mööblit kütteks.

Mäletan, kuidas Serpuhhovkale kukkus esimene torpeedopomm ja kuidas aknaist kõik kortereis sisalduv tänavale paiskus, seal olid laudlinad, harjad, samovarid, õhus lendlesid riigilaenuobligatsioonid, trammijuhtmeil rippusid voodilinad. Üks maja nagu lõigati pooleks ja pilgule avanesid toad. Ühes kõrgemal korrusel asuvas toas seisis seina ääres voodi, ja voodi all röökis laps. Õudne.

Mispärast Serpuhhovkat pommitati? Kreml oli lähedal, sihiti ju seda. Samuti oli Serpuhhovkal kaks leivatehast ja kohe kõrval Žitnõil viljalaod. Sakslastel oli plaanis linn näljaga vallutada. Evakueeriti kõik juudid ja esimese suurusjärgu tähed. Kuid osa trupist jäi Moskvasse. Linnast lahkuv Sulamif Messerer ütles: "Siia jäävad ainult need, kes ootavad sakslasi."

Mulle, kes ma tollal veel päris plikake olin, tundusid tema sõnad solvavad ja ülekohtused. Kohale jäid ju paljud ja seda teatri direktsiooni otsusel. Moskva oli küll tühi, kuid siin olid Stalin, diplomaatiline korpus, armeeüksused ja lihtsalt inimesed, kes ühel või teisel põhjusel ei saanud ära sõita.

Moskva oli tühi, kuid Suur Teater avas 1941. aasta detsembris oma filiaali ukse.

Stalin külastas tihti meie teatrit. Alguses ajas see trupi närvi, kuid siis harjuti. Üldse tekkis mingi lõbus-närviline, eriatud õhkkond. Etenduste ajal oli saalis palju välismaalasi – diplomaate, arvukalt lendureid ja tankiste. Teatri pealava avati 1943. aasta suvel, kui osa trupist oli Kuibõševist tagasi pöördunud.

Mina olin 1941. aastal just lõpetanud balletikooli ning sattusin lavale. Mind ümbritsevas seltskonnas puhkesid lõkkele armulood. Mu sõbrannal Valja M.-l oli tuline romaan nimeka lennukikonstruktoriga. Valja helistas talle, mees saatis auto järele, ja me kõik, Valja ja tema sõbrannad, sõitsime Serebrjanõi Bori suplema.

Teine mu sõbrannadest ütles ükskord: "Tahad, läheme täna sõitma? Üks väliselt vägagi viisakas meesterahvas kutsus, auto sõidab kohale kella kuueks."

Mina lõin kartma, kuid tema sõitis. Ta viidi Beria juurde. Sõbrannal olid vanemad vangis, ent Beria kaudu saavutas ta nende vabastamise. Ka korteri sai ta Beria kaudu.

Paljud balletiartistid seadsid sisse suhted välismaalastega. Nii kui keegi lakk-kingades või importkleidis teatrisse ilmus, oli kõigile selge, et on end diplomaadi külge haakinud.

Etendustest läksid "Coppelia", "Don Quijote", "Luikede järv".

Stalin armastas ooperit. Liikusid kuuldused tema armulugudest erinevatel aastatel Suure Teatri nimekate lauljate Natalja Špilleri ja Veera Davõdovaga."

Mõlemad lauljannad elasid kaua. Veera Davõdova on esinenud televisioonis ja jutustanud Stalini kurameerimisest ning oma käe ja südame pakkumisest. See ettepanek hirmutas naist, ta oli õnnelikus abielus ning ütles rahvaste isale ära, viidates tugevatele abielusidemetele ja oma truualamlikule armastusele juhi vastu, mis polevat ühitatav tavaarmastusega.

"Stalin ei armastanud mitte ainult ooperit. Tema lemmikballett oli "Pariisi leek"," jätkab V.B. "Selles balletis hiilgas Olga Lepešinskaja. Üldse oli see tema aeg, ta tantsis kõikjal, kõikidel tähtsamatel kontsertidel.

Iialgi ei unusta ma uue, 1944. aasta vastuvõtu pidustusi. Istusin koos sõbratariga ühes lauas kõrvu kuulsustega. Kartsime tantsima minna ja varjasime laua all oma jalgu, sest meil polnud korralikke kingi. Tähelepanu keskpunktis oli sel õhtul särav Olga Lepešinskaja. Ta oli silmipimestavalt kaunis kleidis ja tema kõrval istus punaste lampassidega pükstes NKVD kindral.

Teades Stalini kirge Suure Teatri vastu, kirjutas grupp artiste talle siin valitsevast haletsusväärsest olukorrast – pole midagi selga panna, puuduvad kostüümid ja instrumendid. Stalini korraldusel tõsteti meie palka, 500 rubla asemel hakkasin saama 1400.

Juba 30-ndatel aastatel koreograafiakoolis õppides teadsin, et Suur Teater on selle maailma vägevate, Kremli juhtide hoole all. Siis oli sage kulissidetagune külaline Karahhan, kellel oli romaan priimabaleriiniga. See ütles meile: "Mina hakkan sõitma ZIL-idega, teie ainult vaatama."

Aasta pärast ta represseeriti.

Balletikooli šeff oli Jenukidze, kes saatis kooli kompvekke ja küpsiseid ning korraldas siin suurejoonelisi kingitustega nääripidusid. Kui kogu see kraam kooli jõudis, siis tähendas, et varsti on oodata ka teda ennast. Olin veel nooruke, kuid mäletan kuuldusi Jenukidze ja vanemate tüdrukute kohta.

Sõja ajal töötati palju. Kui avati nii Suur Teater kui selle filiaal, tuli mul sageli joosta ühest teatrist teise, ühelt etenduselt teisele otse grimmis. Hea, et nad nii lähestikku olid. Ja kui palju igasugust rämpsu mul tantsida tuli!"

* * *

Sõja-aastail lõid särama need naised, kes nii või teisiti kuulusid Kremlile lähedaste isikute hulka. Nagu näiteks Lidia Ruslanova, suure kondiga ja pikka kasvu väljendusrikas naisterahvas, kuulus rahvalaulude esitaja. Pärast sõda ta vangistati koos oma kindralist mehe Krjukoviga. Räägiti, et trellide taha sattusid nad täiesti ärateenitult ja kõigiti seaduspäraselt, sest nad olevat Saksamaa lossidest kõvasti kokku rii-

sunud ja toonud Nõukogude Liitu tohutul hulgal kõiksugu väärisesemeid ja kallisvara.

Alles kakskümmend aastat hiljem sain täiesti juhuslikult vastused mõnedele oma küsimustele.

Marssal Katukovi lesk rääkis mulle järgmist:

"Lidia Andrejevna ja tema mees olid marssal Žukovi suured sõbrad, käidi läbi perekonniti. Võidupäeval kutsus marssal Žukov mu mehe ja minu enne õhtust pidulikku Kremli vastuvõttu lõunale. Žukovite pool nägime ka Ruslanovat ja Krjukovit, kes kontserdi tõttu hiljaks jäid. Neid võeti lärmakalt ja lõbusalt vastu ning pandi istuma aukohale, peremehe kõrvale.

Lidia Ruslanova palus sõna toostiks. Ta õnnitles Žukovit võidu puhul (sellel lõunasöögil viibisid kõik esimese Valgevene rinde armeekomandörid) ning rääkis siis Žukovi abikaasast Aleksandrast, mehe truust kaaslasest, kes oli tema kõrval üle elanud kõik väeteenistuse raskused. Ruslanova kinkis Aleksandra Žukovale kauni prossi, mille ta võttis oma kleidi küljest. See oli nii loomulik ning täiesti avara ja avatud hingega Ruslanova moodi.

Just neil päevil oli Lidia Ruslanovalt ära võetud Isamaasõja orden, põhjendusega, et see olevat talle justkui ebaseaduslikult antud. Millegipärast oli kiiresti ära unustatud tema kontserttegevus sõja ajal, oli ta ju laulnud kõikidel rinnetel, innustanud oma kunstiga sõdureid ja komandöre. Millegipärast unustati, kuidas Lidia Andrejevna andis neil raskeil päevil oma säästud tankide ja lennukite ehitamiseks. Unustati tema suurepärane kontsert Riigipäevahoone müüride vahel. Ka artistidel oli oma võitlustee, mis lõppes purustatud Berliinis. Kõrvuti sõdurite autogrammidega ilutsesid Riigipäevahoone seintel ja sammastel paljude artistide nimed. Ka Lidia Ruslanova oma. Neil päevil kutsus rahvas Ruslanovat kaardiväe rahvakunstnikuks.

Orden võeti ära...

Mõni aeg hiljem tähistas Žukov oma sünnipäeva. Meie teenistus kulges piiri taga ning meid Mihhail Jefimovitšiga kutsutute hulgas ei olnud. Georgi Žukovil oli selleks ajaks juba ebameeldivustega tegemist olnud,

kuid ta saatis siiski oma arvukatele sõpradele kutsed. Kuid rotid on alati uppuvalt laevalt põgenenud, kohale ei ilmunud kedagi kutsututest. Peolauas istusid kaks inimest – Georgi ja Aleksandra Žukov. Kui saabus Lidia Ruslanova abikaasaga, marssal Žukovi ainukesed külalised, ütles Žukov, et ta oli juba mõelnud, et ka Lidia Andrejevna ei soovi teda sünnipäeva puhul õnnitleda. Ruslanova vastas: "Olen lihtne vana naine ning järgnen sellisele suurele väejuhile kas või paljajalu Siberisse."

Lidia Ruslanova arreteeriti külalisesinemiste ajal Saraatovis. Moskvasse saadeti ta lennukiga juba kui kurjategija."

* * *

Vanglast vabanenuna rääkis Lidia Ruslanova, et uurimise käigus sunniti teda Georgi Žukovi peale valet tunnistama. Tema seda aga ei teinud, kuna ei suutnud seostada Georgi Žukovit ja Nõukogude-vastast tegevust.

Lidia Ruslanova kohtuasjas on kirjas kõik selliselt, nagu rääkis Katukova. Lugesin toimikut ja mulle tundus huvitavamana anda selles raamatus edasi kaasaegse jutustust, kui piinata lugejat idiootlike ja kuritegelike ülekuulamistega.

Taas meenutab Jekaterina Katukova:

"Zoja Fjodorova kurtis, et temast liiguvad jutud kui Ameerika spioonist. Ka mina olin neid kuulnud.

Ükskord kutsuti Zoja Beria juurde. Justkui külla. Auto saadeti talle järele ning ta sõidutati koos ohvitseriga õhtusele koosviibimisele, kuhu, nagu talle seletas ohvitser, olla kutsutud ka teisi. Zoja toodi suvilasse ja juhatati söögituppa, kus ootas kaetud laud. Kaetud kahele.

"Kus siis külalised on?"

"Ärge muretsege, küll tulevad," vastas ohvitser ja kadus.

Zojal oli kodus ühe ameeriklasega saadud rinnalaps. Lähenes imiku söötmise aeg, tema rinnad pakitsesid piimast, pea hakkas valutama ning närvid olid katkemiseni pingul. Sisenes Beria. Zoja taipas järsku kõike ja ütles: "Kui teisi külalisi ei tule, saatke mind koju."

"Kas me kahekesi siis rääkida ei saa?"

"Mul läheb piim rinnas hukka, last on vaja toita, mitte tegelda igasuguste rumalustega."

Beria vihastas, kutsus ohvitseri ning andis käsu Zoja koju sõidutada. Väljapääsu juures ulatas üks teine ohvitser Zojale lilled, loomulikult adumata, et naine ei täitnudki oma ülesannet. Näinud, et Zojale ulatatakse lilli, karjus vihale aetud Beria talle järele: "See kimp pannakse veel sinu kirstukaanele!"

Varsti Zoja arreteeriti."

Zoja Fjodorova saatus pärast vanglast vabanemist on üldteada, teatakse ka tema tütre käekäigust, kes sõitis isa juurde Ameerika Ühendriikidesse ja seal abiellus. Teatakse sedagi, et Zoja Fjodorova mõrvati Moskvas 75-aastasena, kuid see kuritegu on siiani lahendamata.

1940-ndate aastate lõpus organiseeriti KGB juures stenografistide kursused, kuhu korjati kokku ainult noori ja ilusaid naisterahvaid. Need kursused lõpetas ka Svetlana R. Ta oli imelik tütarlaps – liialt vaba käitumise ja tagasihoidlikkuse segu. Svetlana rääkis temasse armunud minu tuttavale, et tegelikult olid need kursused Beria haaremi varjatud vorm. Mida kõike seal küll ei toimunud! Häbi terveks eluks.

Nähtavasti on Berial aeg sattuda Guinessi rekordite raamatusse.

Toon ära nimekirja neist esemeist, mis leiti läbiotsimisel Beria töökabinetist: "... naiste spordikostüümid, naiste jakid, importsukad – 11 paari, siidkombineed – 11, siidtrikood – 11, kleidilõiked – 5, siidrätikud, importtaskurätid... suurel hulgal intiimse ja labase sisuga kirju naistelt. Samuti on meie poolt leitud suur hulk liiderlikule meesterahvale kuuluvaid esemeid."

Mida see viimane lause tähendab, võib ainult oletada. Parteitöötajate ja tšekistide leksikon, mis alati sõnade tõelist mõtet sõnamulinaga varjas, ei saanud ilmselgelt hoogu sisse, lihtsalt ei leitud sõnu.

MUSTAD ROOSID MARSSAL TITOLT

Must roos – kurbuse sümbol,
punane roos – armastuse märk.

Paljud tüdrukud unistavad filmitähe karjäärist. Uus kunstiliik film neelas alla, imes endasse ning ähvardas hävitada kõik ülejäänud.

Missugune tüdruk küll ei unistaks?

Tatjana Okunevskaja ei unistanud. Tema mõtles tõsisemast. Talle ei meeldinud mitte Douglas Fairbanks ja Rudolpho Valentino, vaid Inglise peaminister Anthony Eden. Ta astus arhitektuuriinstituuti. Kuid...

Ta oli seitsmeteistkümnene, kui talle kord tänaval üks meesterahvas juurde astus ja tegi ettepaneku mängida filmis. Isale, kellega Tatjana nõu pidas, hakkas tundmatu inimese ettepanek ootamatult meeldima. Miks ka mitte, tüdruk oli neil ju suurepärane!

Ja läks lahti! Tormamised kodust salapärastele võtetele, sõidud eksootilistesse riikidesse, kus ta ajas segi temperamentsete lõunamaa filmimeeste pead, esimene armastus ja kireabielu, soovitud tütre sünd, loendamatud filmirežissööride ja -võtete organiseerijate ligitükkimised. Ning lõpuks esimene tõsine roll, vana vabrikandi noor naine Maupassanti järgi vändatud filmis "Rasvarull".

See oli läbilöök! Pärast "Rasvarulli" menu mängis Tatjana Okunevskaja teatris sellistes klassikalavastustes nagu "Othello" ja "Trahteri perenaine" ning revolutsioonilistes tükkides "Ema" ja "Raudne vool". Mängis filmis "Kuumad rahakesed". Elas filmidiiva elu parimates hotellides.

"Mul on numbritoas vann, ujutan end seal pidevalt! Tõmban jalad diivanil istumise alla ning muudkui loen... Uitan kanalite ääres ja kaldapealsetel... Huvitav, kas õnnest võib surra?

Mul on ka romaan. Pole kunagi näinud, et üks mees võiks nii armunud olla. Ta ei söö, vaid vaatab, kuidas mina söön; ta peseb mu sokke, milles mind filmitakse, ja jätab mu numbrituppa sedeleid: "Teie sokikesed kuivavad radiaatoril, mina aga oma numbritoas.""

Selliselt kirjeldab Tatjana Okunevskaja ise oma peadpööritava karjääri algust. Ta jättis arhitektuuriinstituudi pooleli ning maitses kuulsuse vilju. Kogu riigi kinoekraanidel jooksis film "Kuumad rahakesed", tänaval oli tal lausa võimatu liikuda, inimesed tundsid ta ära, sööstsid ligi, õnnitlesid, palusid autogrammi. Ta oli veel nii noor, kui palju õnne oli veel ootamas ees!

Esimene abielu ei laabunud, sellest jäi laps. See ei heidutanud, kõik oli alles ees, kõik olid ju temasse armunud.

Kuidagi märkamatult ja osavalt ujus Tatjana külje alla kirjanik Boriss Gorbatov, kes oli oma ringkonnas ka täheks kujunemas. Tal oli plaan kirjutada stsenaarium filmile, kus Okunevskaja mängiks peaosa.

Mees ei meeldinud Okunevskajale.

"Peale armastuse vähkide vastu ei avastanud ma temas mitte midagi ühist.

Borissiga on raske koos töötada... tema poikvele vajunud maailm tundub kuidagi tühja ja ebaintelligentsena. Kuid sädet temas siiski on.

Kahju, et Boriss minusse armus, see võib meie tööd takistada."

Gorbatov oli kannatlik ja visa, oli valmis kõigeks – kattis laua šampanja ja vähkidega, ei pööranud Tatjanalt silmi, ei olnud sõnadega kitsi. Naine andis alla. Filmidiivast sai kirjanik Gorbatovi, "Pravda" korrespondendi, üha enam õitsele lööva sotsialistliku realismi esindaja naine. Ordenikandja abikaasa.

Minu ema põlvkond – õitsev 30-ndail ja äraõitsenud 50-ndail – mäletab suurepäraselt seda ülikena, kõrge laubaga, temperamentset ja pimestava naeratusega kaunitari. Ilu seaduste ja reeglite kohaselt tal võib-olla et jäigi midagi puudu korrapärastest joontest, kuid iseloomu elavus ja vahenditus tegi jälle kõik tasa. Ta valitses inimeste unistustes, vaatas neid tohututelt reklaamplakatitelt – naerev, nuttev, suudlev, jooksev, juubeldav, õitsev. Ta oli täht.

* * *

Sõda. Tatjana Okunevskaja oli evakuatsioonis. Ta mängis teatris, filmis. Boriss Gorbatov oli rindel. Sõja lõpus said nad Moskvas taas kokku. Tatjana mängis filmis "Öö Belgradi kohal", mis rääkis jugoslaavia partisanide võitlusest. Film jooksis riigi kõikidel kinoekraanidel. Okunevskaja esines rindel kontsertidega, kus ta hurraahüüete saatel kordas filmist laulu:

Rinnus leegitseb raevu loit.
Teele kihuta meid, raevu loit.
Käes on tasumistund –
veri vere eest,
surma eest surm,
vii meid võitlusse, ees on koit.

Seda hingestatud, sõjakat ja võitlevat sõnadekomplekti, mille muutis värvikaks näitlejanna ilu ja temperament, võeti igal pool vastu aplausitormiga.

* * *

Istun Tatjana Okunevskaja vastas tema tibatillukeses korteris Petrovski-Razumovski tänavas. Tulin tema juurde vaistlikult, mäletades uduselt mingit tema nimega seotud lugu 40-ndail aastail. Ning oma harjumuse kohaselt ei suuda ma temalt otse küsida, mis lugu see temaga juhtus.

Justkui aimates minu piinu, pakub Okunevskaja mulle lugemiseks käsikirja tema enda eluloost, mis juba lõppjärgus. See teeb mu loo temast küll mõneti kergemaks, ent ka keerulisemaks, sest iga inimene, kes endast kirjutab, küll paljastab end, kuid jätab samas alati midagi tähtsat ka varjule...

Võtsin tema käsikirjast vähe, ainult selle, mis puudutab minu raamatu teemat. Ehkki – mida võiks olla ühist näitlejanna Okunevskajal Kremli naistega? Tema ju nagu poleks nende hulka kuulunud?

Ega kuulunudki.
Tema nimi oli aastateks kinoafiššidelt ja ekraanidelt juskui kadunud.
Seda polnud.
Selles asi ongi.

"1945. aasta. Avanesid uksed "paradiisi" – ka meie Gorbatoviga saime ükskord ometi selle au osalisteks, et meid kutsuti Kremlisse. Suure Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva puhul nimelt... Õnnetu tsaaripalee silmitses seda frakkidesse ja mundritesse riietatud ürginimeste pidusöömingut, kus lauad lausa vankusid roogade külluse all. Klassideta ühiskond oli muutunud momentaanselt klassiühiskonnaks – vaene talupoegkond, nüüdse nimega kolhoosnikud, ning tublid töölised, praegused stahhanovlased, kes selle paabeli segaduse keskel olid, süllitasid oma parteilisusele, mis keelas neil joomise... Nad jõid põhjani esimese viinaklaasi ilma sakusmendita, jõid teise... Aga hilisem oli kõik läbi mõeldud ja hiilgavalt läbi viidud – kardinate, uste, nurkade ja sammaste varjust ilmus joobnu kõrvale valvsa silmavaatega sõjaväelane. Ja seni, kuni oma ringkonna parim esindaja polnud veel lauale magama jäänud või oksele hakanud, tassiti ta elegantselt käe alt toetades saalist välja. Eakas intelligents – kirjanikud, näitlejad ja kunstnikud olid vaoshoitud, vaid tõusikud lärmasid, tõstsid häält, värdjatsesid ja lipitsesid. Neile järgnes juba hoopis uus laine, nagu Boriss Gorbatov ja Kostja Simonov. Neist olid saanud preemia laureaadid ning nad olid selle üle hirmus uhked. Samas nad ei taibanud, et olid saanud selle preemia mitte millegi eest, selle eest, millel pole midagi ühist loominguga," kirjutab Okunevskaja.

Justkui võlukepikese viipel hakati Okunevskajat ja Gorbatovit kutsuma vastuvõttudele saatkondadesse. Just sellised vastuvõtud said 30-ndate aastate lõpus saatuslikuks nii mõnelegi Kremli naisele. Tuletame meelde Budjonnõi naist, lauljannat Olga Mihhailovat ning tema sõbratare Bubnovat ja Jegorovat, kes selle eest saadeti kaugele-kaugele. Kuid see oli ju ammu, nüüd oli teine aeg, saatkondades ei pesitsenud ju vaenlased, vaid liitlased. Okunevskaja oli täht, ta oli sellise suurepärase mehe nagu Boriss Gorbatov kaitse all.

Kes meist pole tundnud, et kui ka midagi juhtub, siis kellegi teisega?

Gorbatovid külastasid Jugoslaavia saatkonda, kuhu Tatjana Okunevskaja oli kutsutud mitte kui Gorbatovi naine. Hoopis MEES oli kutsutud kui tema abikaasa. Suursaadik, ilus viisakas noor hoolitsetud meesterahvas teatas: "Ostsime teie filmi "Öö Belgradi kohal" ning kutsume teid meie maale esilinastusele. Saadame teile välismaaga kultuurisidemeid arendava ühingu kaudu kutse."

* * *

Jugoslaavia. Sissesõidul Belgradi jooksid inimesed tee äärde ning külvasid auto lilledega üle. Lilled olid temale, filmi "Öö Belgradi kohal" peategelasele. Just äsja toimus siin filmi esilinastus, kogu Jugoslaavia lõõritas tema poolt filmis lauldud partisanihümni. Ta sõitis kontserte andes mööda Jugoslaaviat ringi ja teel ühines temaga Saksamaalt tulnud abikaasa Boriss Gorbatov. Borissi kui nimeka nõukogude ajakirjaniku artikleid trükiti ka Jugoslaavia ajalehtedes. Milline väljapaistev, kui suurepärane paar!

Sloveenia, Horvaatia, Tšernogooria, Makedoonia, taas Belgrad.

Tähtsaimale õhtule, mille heaks kõik need retked toimusid, tuli ka marssal Tito kogu oma kaaskonnaga. Saal oli hiilgavalt pidulik, kuninglikku rida eraldasid kõikvõimalikud kaunistused.

Tatjana Okunevskaja närveeris. Ta pomises omaette sõnu, mida talle oli kunagi õpetanud enne lavaleminekut lausuma režissöör Serafima Birman: "Olen parim maailmas, parem kuningaist, tsaaridest, juhtidest; teen nad kohe oma ilmumisega õnnelikuks."

Saal kuulas hinge kinni pidades. Partisanihümn filmist "Öö Belgradi kohal" oli viimane laul, tema ülesastumise kroon.

Sõnade "lahingusse, slaavlased, ees on koit!" juures vallandas ta rusikasse pigistatud suure erkpunase gaasrätiku. See tõusis ta pea kohal lendu, lehvides kui tuules tema loomingulisest õnnest värisevas käes.

Mis toimus saalis! Kunagi polnud tema jalge ette nii palju lilli puistatud, vallandus kui laviin – rõdudelt söösteti alla, terve saal tõusis püsti ning seisis ja tema muudkui laulis bis-hüüete saatel!

Politsei saatis ta hotellini. Järgmisel hommikul saatis Tatjana Okunevskaja omakorda oma meest, kes pöördus tagasi Saksamaale. Okunevskajale anti teada, et 24 tunni pärast tuleb tal minna marssal Tito vastuvõtule. Üksinda.

Ta kirjutab oma mälestustes: "Auto tõi mind kommunismi eest pagenud kuninga palee juurde. Astusin läbi lihtsa jalgvärava, mööda teerada aga tuli mulle vastu erariides marssal. Kontserdil oli ta olnud mundris. Tema ühes käes olid aiakäärid, teises tohutu bukett... MUSTI ROOSE."

Okunevskaja ei olnud oma elus varem näinud midagi nii pidulikku ja õudustäratavalt suurepärast. Neid oli lausa hirm kätte võtta. Ta ületas end ja võttis lilled vastu.

"Marssali jalge ees lamas ilus lambakoer, kes lausa õgis mind oma silmadega.

"Nüüd aga kontrollime, kuidas te minusse suhtute. Kui halvasti, rebib Rex teid minu silme all kohe tükkideks!""

Kuidagi veider ja kurjakuulutav nali, karulikult kohmakas ja võimukas käitumine. Marssal võttis vastu imekena naisterahvast, näitlejannat, kes oli ülistanud sõprust enda ja tema rahva vahel, milleks siis säärane hirmutamine, kuigi naljaga pooleks. Kas see oli mingi stiil?

Kõigest endaga toimuvast pimestatud Okunevskaja suhtus asja vaimustusega.

"Marssal oli väga huvitav, lõbus, lahke ja isegi õrn... Rex urises sõbralikult, ja me mõlemad naersime.

"Kuid kas Rex võiks demonstreerida teie suhtumist minusse?"

"Võib! Vaadake, ta ei pööra teilt silmi..."

Istusime tema mitte eriti suures, kuid võluvas erakabinetis ning lobisesime ja lobisesime. Sõrmes oli tal musta briljandiga sõrmus, see pidi talle õnne tooma."

Jumal hoidku, briljant! Ja veel must... Ka roosid olid mustad. Liialt palju musta marssal Tito ümber tema võidu esimesil päevil.

Briljant tõi aga mulle midagi meelde...

Marssal Tito ja Larissa Reisner, mis võiks neid ühendada? Mitte

miski. Minu mälus seovad neid ainult briljandid sõrmedes võidu esimestel päevadel. Erinevate võitude erinevad päevad, kuid võidu atribuudid on imelikult sarnased. Larissal oli vist helesinine, veekarva briljant. Või valge. Või kollane. Kust sai küll partisanijuht Tito oma musta briljandi? Ja milleks see temale, rahvajuhile? "Nagu sea seljas sadul," nii ütleb kõnekäänd. Ja millist õnne see briljant talle tooma pidi? Mis ajast see tal oli? Kas marssal ei lahkunud oma briljandist isegi lahingumöllus? Seda kõike on kuidagi raske ette kujutada. Esemed on oma olemuselt salakavalad, nad on võimelised oma peremehe täielikult reetma.

"Selgus, et Rex oli sakslane," jätkas Okunevskaja, "mõistis serbia keelt veel halvasti. Varem oli ta kuulunud ühele saksa ohvitserile."

Vaat see on tõele juba lähemal. Endise kuninga roosid, saksa päritolu valvekoer, võib-olla ka briljant kuulus enne kellelegi teisele? Kas pole see tegelikult ükskõik, kelle oma ta oli? Tuttav situatsioon, see kokkuriisutu röövimine. Aga noil fašistide üle võidu saavutamise päevil lubas seda isegi Jumal!

Ent kas ikka lubas?

Tito juhtis Okunevskaja lõunalauda.

"See oli hiiglasuur ristkülikukujuline laud. Meie sisenedes tõusis selle tagant püsti inimest paarkümmend," meenutas naine. "Kõik viimseni noored, suurt kasvu ja ilusad, suurepäraselt õmmeldud mundrites. Minu koht oli keskel kõrge seljatoega vanaaegses toolis. Toolis, mis kunagi nähtavasti kuulus kuningale."

Kellele siis veel, proua Okunevskaja? Äsja vabastatud Jugoslaavias ei olnud antiiksete toolide tootmist kommunistide poolt veel käima pandud.

Järgnes Moskva. Hiilgav vastuvõtt, mis korraldati Nõukogude Liitu saabunud marssal Tito auks. Vastuvõtt, kus Jugoslaavia juht sammus üle kogu saali Tatjana Okunevskaja juurde ning ta tantsule palus. Mitte keegi teine ei tantsinud, ainult nemad kahekesi. Kogu saal jälgis neid, kuid mitte keegi ei kuulnud, mida Tito kaunile näitlejannale rääkis.

Kuid mees ütles, et ta pole iseenda peremees, et ta veel ei või abielluda välismaalannaga, isegi mitte nõukogude naisega. Tema rahvas ei

mõistaks seda. Kuid ta palub naisel sõita Belgradi, kuhu tema jaoks ehitatakse stuudio, kus ta hakkab elama ja töötama nii, kuis ise soovib.

Paar keerles tantsuhoos ning kõik vaatasid neid. Ning igaüks mõtles sealjuures millestki. Naised kadestasid Tatjana Okunevskajat, arvates, et tegelikult ta polegi nii hea välimusega, et sellise mehe tähelepanu pälvida. Mehed kadestasid marssal Titot, arvates, et kui mitte munder ja juhuslik vedamine, siis midagi erilist selles tüsedusele kalduvas, lühikest kasvu ning fašist Mussolinile sarnanevas kommunistis nagu polekski. Kuid sellise kena naisterahva kõrval ei ole temas kohe mitte midagi vaadata.

Just selle tantsuga lõppeski Okunevskaja ja Tito romaan, mis õieti ei alanudki. Muide, miks ei alanud? Võimalik, et kogu romaan vastastikusest etendusetaolisest vaimustusest koosneski. Mees vaimustus ilust ja kunstist, naine aga võimust.

Sellele loole järgnes lühike ja tormiline romaan Okunevskaja ja Jugoslaavia suursaadiku vahel. Saadikult sai Okunevskaja teada, et see esimene saatkonna vastuvõtt, kuhu neid koos Gorbatoviga oli kutsutud, oli planeeritud Tito enda poolt. Ta oli Okunevskajat näinud kinoekraanil ning unistas temaga kohtumisest.

Pudenesid ja varisesid marssal Tito rooside kroonlehed, Jugoslaavia kuningate lillede mustad õied.

Filmitähele jõudsid kätte teised päevad, mis tõid talle uusi uudiseid ja üllatusi.

* * *

Näitlejanna Tatjana Okunevskaja alatise edu, hiilguse ja tuntusega paralleelselt kulges tema teine, varjatud elu. Varjatud kõigi eest, et varem või hiljem muutuda mõneks ajaks tema tegelikuks eluks.

Oma nooruses oleks ta justkui köiel tantsinud, kõikunud maa ja taeva vahel. Ja komistamise korral oleks maa ta neelanud.

Tatjana Okunevskaja isa oli enne revolutsiooni teeninud ohvitserina, mille eest ta 30-ndatel aastatel istuma pandi. Ta lasti maha, kuulutatuna ilmajäänuks kõigist kodanikuõigustest.

Vanglas hukkus Tatjana Okunevskaja vanaema. Türmist ei pääsenud ka filmitähe vend Lev, kes oli oma nime saanud Tolstoi auks. Kogu elu jälitas Okunevskajat tema omaste kuritegelik vari, lähedaste vari, keda ta armastas, jumaldas ning keda ta kunagi ei reetnud.

Ta tassis neile pakke nii 37. aastal kui varemgi.

Abielu ja kooselu Gorbatoviga oli katse mitte pugeda edusamme tegeva kirjaniku selja taha, vaid temale toetuda. Gorbatov aitas tal nii kuis suutis ettetulnud takistusi ületada.

Okunevskaja elus olid kõrvuti nii menu kui tragöödia. Vanglasse pakke tassides tõrjus ta eemale just äsja tema filmi vaadanud austajate hulki.

Ta ei olnud oma mõjuka austajaga eriti tõrges, kuna lootis tema abiga oma armastatud sugulased vanglast välja päästa.

Ta nägi imestusega, kuidas inimesed, kellega ta alles hiljuti sõbrustanud oli, pagesid teda kohates teisele poole tänavat, kartes end määrida arreteeritute tütre ja õe sõprusega.

Säärase minevikuga daam nagu Okunevskaja lubas endale liiga palju. Ta oli sugulussidemetes rahvavaenlastega, aga sõitis ringi mööda sõjajärgset Euroopat, kogus aplause ning ajas segamini pea marssal Titol endal, kes osutus hiljem ka ise tõeliseks rahvavaenlaseks.

Ning Tatjana Okunevskaja tähevedru andis järele, tema hädade ja õnnetuste ring sulgus. Kõik sai alguse ühest meeldivast kutsest.

* * *

"Olin palutud kontserdile Kremli, kuhu kutsuti ainult Nõukogude Liidu rahvakunstnikke. Ja need väljavalitud, NENDE lemmikud, olid alati ühed ja samad inimesed.

Mulle räägiti, et need kontserdid toimusid öösiti, pärast NENDE nõupidamisi ja istungeid. Ja seda meelelahutuse eesmärgil.

Mulle pidi järele sõitma valitsuse liige Beria.

Borissi polnud kodus, sest kõik ajakirjanikud olid sellal Nürnbergi protsessil.

Mind valdas mingi võõras tunne... läbikukkumiskartus... ei... midagi hoopis muud... Mingisugune rahutus.

Autost väljus polkovnik ja aitas mul istuda tagumisele istmele Beria kõrvale. Tundsin ta kohe ära, sest olin teda näinud vastuvõtul Kremlis. Ta oli lõbus, kelmikas, üsna inetu, rasvunud, vastik, hallikasvalge nahaga.

Selgus, et me ei sõidagi kohe Kremlisse, vaid jääme nõupidamise lõppu ootama tema majja.

Sisenesime häärberisse. Polkovnik haihtus. Laud oli kaetud, seal leidus kõike, mis vaid pähe võis tulla. Võtsin end kokku ja ütlesin, et enne kontserti ma ei söö, rääkimata joomisest. Ta ei hakanud peale käima nagu grusiinlastel kombeks, kallates sulle veini vaat et põuegi. Tema söömisviis oli kohutav – ta tegi seda kätega, kugistas, jõi ja vatras vahetpidamata. Minul palus ainult suu juurde tõsta pokaali Gruusiast hangitud "parima veiniga".

Mõne aja pärast tõusis ta lauast ning väljus toast vabandamata, sõnagi lausumata. Valitses hauavaikus. Isegi Sadovoje Koltsolt polnud siia häältki kuulda.

Ma mäletasin seda maja, see asus helisalvestusstuudio kõrval, Sadovoje Koltso nurgal. Üsna hiljuti olin siit mööda läinud – Kostja Simonov oli kirjutanud artikli selle kohta, kuidas rindel mu laulu filmist "Öö Belgradi kohal" vastu võeti, ja mind oli kutsutud stuudiosse seda artiklit läbi lugema ning laulu uuesti raadios esitama...

Vaatasin ringi – oli justkui perekonnaelamu. Rahunesin veidi.

Kell oli kolm öösel. Juba üle kahe tunni vältas see lauas istumine. Olin esinemiskleidis, ja kartes seda kortsu istuda, sain toetuda ainult tooliservale. Tema jõi veini, jäi purju ning puistas maotuid komplimente, öeldes, et mingisugune Koba polevat mind veel näinudki. Küsisin, kes see Koba veel on...

Jälle, juba mitmendat korda läks ta toast välja. Teadsin, et NAD kõik töötavad öösiti, ka Boriss kutsuti Keskkomiteesse ainult öösel. Kuid mina olin juba väsinud ja vajusin norgu.

Taas tuppa astunud Beria teatas, et NENDE istung on lõppenud,

kuid Koba on nii väsinud, et lükkab kontserdi edasi. Tõusin, et koju sõita, ent Beria ütles, et nüüd võin juba juua. Kuni ma seda pokaali tühjaks pole joonud, ei laskvat ta mind kuhugi. Jõingi püsti seistes pokaali põhjani. Siis ta embas mind pihast ja tõukas ukse suunas. Kuid mitte selle juurde, millest tema sisse-välja marssis, ega mitte ka selle juurde, kust me sisse olime tulnud.

Ta nohistas mulle vastikult kõrva ja sosistas, et on juba hilja ning on vaja natuke puhata ja et hiljem sõidutab ta mu koju. Ning oligi kõik, sellele järgnes täielik mälulünk.

Mingil ajahetkel tulin taas teadvusele. Vaikus. Ümberringi ei hingelistki. Vaikselt avanes uks. Sisenes naisterahvas, kes avas sõnatult ukse vannituppa ning juhatas mu siis sellesse tuppa, kus olin viibinud öösel.

Kuskilt kaugelt ujus mu teadvusse hommikueineks kaetud laud. Kell näitas kümnendat hommikutundi. Oleksin pidanud juba proovis olema. Astusin uksest välja, istusin paraadtrepi ees seisvasse autosse, sõitsin koju ning palusin end telefonile mitte kutsuda, ükskõik, kes ka ei helistaks.

Mind oli vägistatud. Oli juhtunud midagi paratamatut. Mul polnud mingeid tundeid.

Selgus, et mul oli sel päeval etendus. Ainult Borissile, ainult oma mehele võinuksin rääkida kõigest, ainult Boriss oleks võinud mind päästa...

Kui ma talle lõpuks rääkisin, kukkus ta oma pisikeste sammukestega ringi sebima, veri valgus talle pähe, ta lalises midagi... Ta oli nii armetu, et teda ennast tuli lohutada."

* * *

Pärast seda seiklust, mille kõiki üksikasju teab ainult näitlejanna ise, Okunevskaja arreteeriti. Oma vangistamist kirjeldab ta järgmiselt: "Olin kõrge palavikuga voodis. Boriss oli omal ajal Saksamaalt toonud "Mercedese", mida juhtis nüüd Kirjanike Liidu autojuht. Mulle oli ta ostnud uue "Moskvitši" ja palganud ka autojuhi, Jura. Sel päeval askeldas Boriss edasi-tagasi, kavatses kuhugi minna, samas lükkas oma kavatsusi edasi...

Ning siis lõpuks ikka läks. Tuli autojuht Jura ja ütles: "Õu on sõjaväelasi täis, midagi on vist juhtunud."

Sisenesid kaks mundrikandjat, kes teatasid: "Te olete arreteeritud."

Alles nüüd taipasin, et Borissile oli minu tulevik ette teada. Ja ta põgenes selle eest."

(Tookord elasid nad Begovajà tänaval. Praegu ripub selle maja küljes mälestustahvel Boriss Gorbatovile.)

Algas teine elu, üks peamistest Okunevskaja eludest. Ülekuulamised. Kolmteist kuud üksikvangistust. Vangilaager Džezazganis.

Filmidest kustutati tema nimi, tegelikult polnud enam üldse mingit võimalust neid filme vaadata.

Tema vanglakaaslased, väiksema kaliibriga juhtide naised, arvasid, et istuvad kinni ainult eksituse tõttu, aga sellised nagu Okunevskaja – asja eest.

Kuid lihtsad inimesed ehitusel ja metsatöödel, seal, kus ta nendega koos, õlg õla kõrval töötas, armastasid teda.

"Minu päästjaks laagris saigi rahvas. Seal, kus kõik oli täpselt välja arvestatud, muutmaks inimest loomaks, kus ema oli võimeline kiskuma leivatüki oma tütre käest, kus tütar oli võimeline lükkama õnnetusse oma lihase ema, seal astus neil ränkadel päevadel minu juurde vene naine, silmad kui ikoonilt, ning ütles tasakesi: "Eided saatsid sulle rätiku, kata nägu sellega kinni, muidu võtab külm ära.""

Ise olid nad näljas ja külmavõetud, kuid soovisid päästa oma armastatud näitleja nägu.

Mis olid selle naise rätiku kõrval marssal Tito mustad roosid?!

* * *

Tatjana Okunevskaja ei vabanenud vanglast kaugeltki mitte kohe pärast Beria kukutamist. Ta langetas pakaselises metsas puid, aga hiljem, vabanenuna, kuid peavarjuta püüdis endale elus kohta leida. Boriss Gorbatov ei jõudnud teda ära oodata, ta abiellus teisega. Kui Okunevskaja vabaks sai, oli Gorbatov juba surnud.

Neil päevil, kui Okunevskaja mööda metsa või juba Moskva tänavail uitas, sattus üks teine näitlejanna, Suure Teatri solist Galina Višnevskaja riiki, kus kunagi oli viibinud ka Tatjana Okunevskaja, nimelt Jugoslaaviasse. Ja valitsuse vastuvõtule.

Višnevskaja meenutab: "Otse minu vastas istus oma noore naisega Tito ise. Ning ma jõllitasin üksisilmi seda kuulsat "müüdavat äraandjat ja reeturit", keda vaata et juba mitu aastat kõik Nõukogude ajalehed ennastunustavalt ja joobnult sopaga üle valasid. Tito ei näinud välja üldse selline nagu portreedel, kus ta oli küll marssali mundris, küll sportlikus ülikonnas purjejahil, küll hobuse seljas. Kogu Jugoslaavia oli tema portreesid täis. Kuhu ka ei vaadanuks, neid olid poodide akendel ja vitriinides, turgudel ja suvalistes ruumides. Sellist reklaami ei olnud vististi isegi Stalinil Nõukogude Liidus. Kõikidelt seintelt vaatas vastu supermees kui Hollywoodist – noor, mehine, laiaõlgne. Aga siin, laua taga tekkis mulje, nagu vaataksid teda läbi vähendava klaasi. Ta oli keskmist kasvu, peente näojoontega, umbes 60-aastane... Mõtlesin veel, et maneeridelt meenutab ta Stalinit – needsamad aeglased, ilmekad liigutused ja žestid. Ta rääkis vähe...

Noil aastail, kui meie valitsusdelegatsioonid mööda välisriike "suhteid korraldades" ringi sõitsid, võtsid nad sageli kaasa nn. raskekahurväe – lauljad, viiuldajad, pianistid. Ilusad baleriinid aitasid meie valitsusliikmetel, kes polnud harjunud suurilmliku suhtlemisega, bankettidel ja vastuvõttudel sundimatut õhkkonda luua.

Seekordne reis oli eriti delikaatne. See oli esimene Nõukogude valitsusdelegatsiooni visiit Jugoslaaviasse pärast suhete katkemist Stalini ja Tito vahel...

Kindral Serov (KGB ülem pärast Beriat) lähenes mulle selja tagant ning sosistas kõrva: "Lausuge teie toost Tito naise auks."

Mida kuradit! Lauatagune mehi täis, mis puutusin siia mina! Oli päris piinlik – naisterahvas nüüd naisterahvale...

Tõusin siiski ja ütlesin: "Teen ettepaneku tõsta see pokaal madam Tito terviseks!"

Ja siis suvatses diktaator hakata naerma! Esimest korda õhtu jooksul!

"Madam! Mis madam ta on! Kogu elu on ta olnud partisan, on ainult tulistanud ja tapnud!"

"Kas tõesti? Poleks iialgi selle peale tulnud, nii kena naine..."

Tito lagistas naerda: "Nüüd siis teate, et on olemas ka ilusaid punaseid partisane!" Ta vaatas uhkustundega oma naise peale."

* * *

Tatjana Okunevskaja on elegantne, habras, eatu naisterahvas, kes elab tervislikult, võimleb. Kogu tema elu on läbinud lõputu meestejada, kes roomasid tema ees põlvili hetkelise õndsuse nimel, ihates teda omada. Ta ei olnud mingi puritaan, ta ei olnud ka eriti kõlbeline, ta oli võimeline anduma, kuid seda vaid armastades. Mitte sellepärast, et aidata sugulasi vanglas või saada režissöörilt roll (see oli veel lihtsam ja kunstimaailmas tavaline). Okunevskaja pole oma ülestunnistustes avameelne mitte sellepärast, et tal oleks masohhistlik soov astuda maailma ette sõna otseses ja kaudses mõttes ihualasti. Ta on sunnitud sumpama läbi ebavääärikate suhete, Beria vägivalla, uurijate piinamiste, järelevaatajate häbematuse, kambrikaaslaste koputamise, mehe reeturlikkuse sopa... Ta seisab praegu maailma ees noorusliku, ägeda, kirgliku sooviga MITTE maksta kätte kõige selle eest, mis tehti temaga, mida tegid inimesed, kodumaa ja võimas ülesehitamisajastu.

Kuid minu käes on kättemaks, ütleb Jumal. Ainult tema võib seda teha ning tasuda kõigile teenete kohaselt. Ja on juba tasunudki. Mulla all on nüüdseks kõik need haletsusväärsed mehed, kes Okunevskajale ülekohut tegid ja tema ilusast kehast üle käisid. Kes mäletab enam mingit Beriat?

Kus on nüüd suur marssal Tito, kes oli oma mustade rooside, musta briljandi ja võõra peniga omamoodi tühine inimene; inimene, kes ei suutnud vastata ootamatult puhkenud tundele, tulles nii vastu partei ja valitsuse eelarvamustele? Või Okunevskaja enda mees kõigi oma auhinnatud teostega?

Oma siniseid silmi välgutav sale ja rühikas Okunevskaja teeb oma

seitsmendal korrusel asuvas ühetoalises pisitillukeses korteris suurpuhastust. Korter on kaunistatud vaid ikoonide ja tema enda portreedega sellestsamast noorusajast, mil tähtsad mehed andsid tema tähelepanu eest välja väikese osa riigi rahadest ja musti roose, mis olid üles kasvatatud võõras aias.

Ei tundnud ega võinudki marssal Tito tunda nõukogude laulu "Must roos – kurbuse sümbol, punane roos – armastuse märk".

* * *

TATJANA OKUNEVSKAJA TOIMIK

Kaks paksu köidet, täis naisterahva väärikust solvavaid küsimusi ja tunnistusi näitlejannat ümbritsenud inimestelt – autojuhtidelt, parimatelt sõbrannadelt...

Uurijad tunnevad mõnu Tatjana Okunevskaja intiimelust, eirates mitte ainult eetika ja kõlbluse norme, millest Venemaal on terve igaviku lobisenud nii valitsejad kui võimu juurde pürgijad, nii parempoolsed kui vasakpoolsed, nii ülemused kui alluvad, kõik, kellel tahtmist astuda risti vastu igasugusele kõlbelisusele, inimloomusest hoolimata.

Tatjana Okunevskaja süüasja arutava kohtuistungi otsuses on öeldud:

"Olles häälestatud Nõukogude-vastaselt, viis ta end ümbritsevas seltskonnas läbi tigedaid Nõukogude-vastaseid keskustelusid, kritiseeris partei poliitikat ja Nõukogude valitsust vaenulikelt positsioonidelt, ülistas kodanlikku korda, lömitas kapitalistlike riikide elutingimuste ees... kohtus süstemaatiliselt välismaalastega."

Ühe tunnistaja sõnad: "Okunevskaja tõusis püsti ja ütles, et tahab juua nende inimeste terviseks, kes praegu Siberis viibivad. Mul jäi mulje, et keegi kohalviibinuist täpsustas seda ütlust, et ei jääks võimalust öeldut kahtpidi mõista: Tatjana Kirillovna tahab juua Siberi ehitajate terviseks. Siis tõusis Okunevskaja uuesti püsti ja ütles: "Ei, mitte nende terviseks!", andes mõista, et tema toost käis Siberisse saadetud süüdimõistetute kohta."

* * *

Okunevskaja toimikus on lehekülgi, mis avavad Lubjanka õuduste galerii. Siin on meeleheitele viidud näitlejanna kiri peaprokurörile: "See, mis jõudis minuni ministri (Abakumovi. – *L.V.*) suust, oli uskumatu... Kõik kuulujutud, mille tõttu me Borissiga niigi kannatanud olime, kõik see sopp ja laim – kõike seda öeldi mulle mingi mõistetamatu vaenulikkusega, mida saatsid säärased imelikud väljendid nagu: "Mõtleks, milline raudne leedi, kui ligipääsmatu, ilus, tark ja andekas, keda kõik austasid... Aga mina, näete, arreteerisin teid."

Millegipärast korrutati lõputult minu ülbet käitumist arreteerimisel, ja seda toonil: "Või talle on seadust vaja..."

Karjuti, et olen kõlvatu naisterahvas, et korraldasin nn. ateena öid, tantsisin ihualasti laual, minu palja kõhu peal mängiti kaarte. Jäi mulje, et ma ei viibigi Nõukogude luures, vaid Jumal teab kus.

Minister ei andnud mulle mingit võimalust midagi öelda, päris ise vahetpidamata Tito ja tema koera kohta ning tahtis teada, kas ma Jumalasse usun...

Ma ei vastanud ministrile ühegi jämeda sõnaga. Püüdsin end sundida teda austama kui inimest, kes on sellisele ametikohale lihtsalt sattunud. Ainult ühel, täielikku meeleheitesse viidud korral ma ütlesin end uskuvat sellesse, et tuleb aeg, ja me vahetame temaga kohad." (Tatjana Kirillovna oleks nagu selgeltnägija olnud.)

Kiri peaprokurörile jätkub: "Olin saanud pärast ministri ülekuulamist vaevalt pikali heita, kui mind taas ülekuulamisele viidi. Ja millegipärast üleriietes. Mind juhatati õue. Kui silmasin "musta ronka", tõmbus süda kokku... Mis? Kuhu? Milleks? Mind sõidutati mingisugusesse vanglasse. Hiljem selgus, et Lefortovosse. Mind saadeti keldrisse ja viidi pimedasse, härmas seintega kartserisse.

"Riietuge lahti!"

Arvasin, et kuulsin valesti, aga ei. Võtsin end ihualasti ja jäin paljajalu jäisele põrandale seisma. Võtsin sukad, et need jalga tõmmata, kuid need kisti mul käest. Tagasi anti vaid kleit ja jalanõud, kõik muu viidi

minema. Mõtlesin veel, et läbikuumutamisele. Ootasin. Ootasin. Külmasin kangeks. Kaotasin ajataju. Ainsaks toetuspunktiks sai leib, mida toodi arvatavasti korra ööpäevas. Neljaks tunniks lasti seinalt alla lamamiseks laudase, mille metallist otste külge mu jalad kinni külmusid. See oli tõeline katsumus.

Lõpuks, pärast kolmandat leiva väljajagamist viidi mind sellisena, nagu olin, tänavale, pakase kätte. Mul oli väga halb olla... Mind viidi läbi õue ja toodi uurija Sokolovi juurde.

Pesta mul ei lubatud, kogu mu nägu oli must, peale selle oli mul veel menstruatsioon, ma lausa nõretasin verest. Peale vati võeti mult ära isegi taskurätik, olin seetõttu üleni verine.

Sokolov vaatas mind ja küsis, kuidas ma end tunnen.

Siinkohal olin juba kõigest aru saanud ning vastasin: "Suurepäraselt!""

* * *

Pean taas küsima, aga kus oli siis mees? Kirjanik, ordenikandja. Tema tunnistusi, nagu ka Budjonnõi, Molotovi ja Kaganovitši omi, naise toimikus ei ole. Boriss Gorbatov polnud muidugi nii tähtis persoon nagu need teised. Teda oleks võidud ju välja kutsuda ja küsitleda, tema tunnistusi oleks võidud kohtuasjale lisada. Võimalik, et ta oleks isegi kergendanud Okunevskaja saatust.

Ühes ja samas linnas, viie- kuni kümneminutilise autosõidu kaugusel lamasid mees ja naine erinevates voodites, istusid erinevates tugitoolides.

Tendentsis eraldada mees "eksinud" naisest oli midagi mitte ainult ebaeetilist ja häbiväärset.

Siin oli midagi kahtlast...

Ma pole esimene ega viimane, kellel on pähe tulnud geniaalne küsimus, miks ei kuulatud üle lähedasi, omakseid, kõige lähedasemaid? Neil hirmsatel aegadel leidus ju tavalisemaidki inimesi kui Kalinin ja

Budjonnõi. Neid oleks saanud vabalt üle kuulata. Ja just nendelesamadele tavalistele inimestele on tulnud pähe küsimus, miks ei küsitletud neid, nemad teadsid "kurjategijast" teistest märksa enam?

Siin on read Nadežda Mandelštami kirjast:

"Moskva, 19. jaanuar 1939.

Lugupeetud seltsimees Beria! 1938. aasta maikuus arreteeriti poeet O. Mandelštam... Mulle pole selge, mil moel toimus Mandelštami kontrrevolutsioonilise tegevuse uurimine, kui mind, kes ma oma haiguse tõttu pole temast mitme aasta vältel sammugi eemaldunud, sellesse uurimisse ei kaasatud. Ei kaasosalisena ega tunnistajana."

Kes on Beriale mingi Nadežda Mandelštam, et pöörata tähelepanu tema palvele saada kaasosaliseks? Kuid Kalinin, Budjonnõi ja Molotov istusid Beriaga ju ühe laua taga ning justkui oleksid võinud kokku leppida. Aga tuleb välja, et ei võinud. Või siis ei tahtnud. Äkki nad kartsid? Ja kui kartsid, siis kelle pärast?

KOLME "K" – KÜCHE, KINDER, KPSS – (KÖÖK, LAPSED, KOMMUNISTLIK PARTEI) JÜNGRID

NIINA KUHHARTŠUKI KÖÖK

Hruštšovi sula iseloomustav joon oli... Niina Hruštšova. Nõukogude inimesed seda loomulikult ei märganud, kuna olid hõivatud oma isikliku hinge ülessulatamisega, igapäevase leiva probleemidega ning arutlustega Dudintseva raamatu üle, selle üle, et inimene ei elavat üksnes leivast. Ning kas oligi seda võimalik märgata, sest Niina Petrovna astus Kremli tammistest ustest välja vaikselt ja tagasihoidlikult, enamasti rahvusvahelisele areenile ning sinnagi harva.

Aga Lääne inimesed märkasid ja võtsid ta kohe vaimustusega vastu. Nad olid harjunud oma süsteemiga, kus alati naeratav esimene leedi seisab pool sentimeetrit oma mehest tagapool, ning harjunud meiegi süsteemiga, kus Stalini kõrval valitses tühi maa. Nad rõkatasid:

"Ema Niina!"

"Vene emake!"

"Vanaema!"

"Nii armas ja heasüdamlik naisterahvas!"

"Headus ise!"

"Kas ta inglise keelt oskab?"

"Ta oskab inglise keelt, räägib lihtsalt suurepäraselt!"

"Loomulikult oskab ta inglise keelt vaevu-vaevu, kuid asi pole selles, ta siiski räägib!"

See tüüpiline nõukogude naine naeratas rahvusvaheliste jupiteride valguses armsalt ja sümpaatselt. Ta oli mustas seelikus, valges kampsunis, korraliku soenguta, meikimata ning tüüpilise nõukogude perenaise vormitu figuuriga, mis tuleb rohkest jahutoodete või magusa või kartulite või kõige selle korraga söömisest.

Juubeldustele ei tulnud ega tulnud lõppu.

Pikki aastaid polnud Nõukogude juhi kõrval naist olnud. Niina ilmumine Ameerikasse, tema oskus mõnede ingliskeelsete fraasidega vestlust üleval hoida, tema heasüdamlik välimus ühenduses naljaka, samuti heasüdamliku ja ekstsentrilise Hruštšoviga, kes vehkis saapaga ning oli valmis poole hüppega Ameerikat püüdma ja sellest mööda minema, avaldas suurt muljet. Kõik see andis Nõukogude Liiduga ärahirmutatud Ameerikale lootust – tuleb välja, et selle ääretu suurriigi roolis on sümpaatne paksuke koos teise naljaka paksukesega, kes nii provintslikult surub oma musta ridiküli vastu suurt kõhtu. Nad on elusad inimesed ja nendega võib asju ajada.

"Emake Niina!"

"Kallis Niina!"

"Armastusväärseim Niina Petrovna Hruštšova!"

Niina Hruštšova oli läänemaailmale ääretult tähtis märk meie ühiskonna muudatustest. Loomulikult mitte sellepärast, et Läänes oleks naisel olnud juba ühiskonnas oma koht (ka seal on selleni samapalju maad kui siin), vaid sellepärast, et Lääne tsivilisatsiooni üldine tase dikteerib inimesele teatud arusaamad – kui valitseva meesterahva kõrval on naine, peab ta mahendama oma mehe kombeid. See pole küll alati nii, kuid ideaalis peaks siiski olema.

Väga vähesed märkasid kokkusurutud huuli – tõsise, riiaka ja võibolla tigeda iseloomu tunnuseid. Või tujukuse märke. Ameerika nägi seda, mida ta näha tahtis. Ja meie oma kodus samuti. Ent kuidas oli asi tegelikult? Mida pole kuidagi võimalik varjata, seda juba ei varja. Äkki polnudki midagi varjata?

Proovime mõista.

Ilmutanud end Läänes, vilksatanud mõned korrad Hruštšovi selja taga ajakirjanduses, andis Niina Hruštšova ainet kuulujuttudeks. Need ei olnud pahatahtlikud.

"Hruštšov tegeles onupojapoliitikaga ja seda Niina mõjutusel."

"Niina Hruštšova ja Maria Šolohhova olid õed. Vaat mille pärast omandas Šolohhov Nikita-ajal sellise positsiooni."

"Hruštšov sokutas oma poja tuumainstituuti Tšalomei juurde ja sellele instituudile tehti väga suuri soodustusi. Pojuke on juba Lenini preemia laureaat. See on kõik sündinud Niina Petrovna mõjutusel, Hruštšov on tema tuhvli all."

Niina Hruštšova ei sattunud sellesse suletud ringi, mis oli tekkinud riigi esimese mehe ümber, mitte juhuslikult ega tänavalt. Ta oli juba kogenud Kremli naine, kes oli elanud Kremli kirjutamata reeglite järgi veidi vähem kui kakskümmend aastat. Ja kui tema mees oli reformaator, siis on loomulik eeldada, et ka naine oli häälestatud reformidele.

Mida oli see naine saanud päranduseks?

Kujutage endale ette Kremlit, mis oli alates 1918. aastast asustatud juhtide perekondadega. Siin elati, sigiti, tõusti kõrgele ja kukuti kõrgustest, lasti end maha, satuti tervete perekondade kaupa vanglasse ning seati end riigi tähtsaimate persoonidena sisse kinnipandute ja mahalastute korteritesse. Siin oli ka Stalini korter, mis oli Nikita Hruštšovile kui riigi esimesele inimesele ette nähtud, pärandatud.

Jevgenia Zolotuhhina, marksismi-leninismi instituudi raamatukogu vanim töötaja, rääkis mulle, kuidas ta oli kümme aastat pärast Stalini surma käinud oma töökaaslastega Stalini Kremli korteris. Tuli üle vaadata raamatukogu, mille partei oli pärast XX kongressi otsustanud anda instituudile.

"Korter oli 1953. aastast saati seisnud tühjana ja kinni pitseeritud. Alguses mõeldi luua sinna muuseum, kuid hiljem, kui Hruštšov oli kõik tagurpidi pööranud, siis enam nähtavasti ei teatud, mida sellega peale hakata. Korteris ei käinud peale teenijate, koristajate ja meistrite peaaegu kedagi. Aga kui ka käidi ja kui oldi sunnitud kinnipitseeritud korter lahti tegema, siis tehti spetsiaalsesse raamatusse vastavad sissekanded, kes nimelt käis. Oma nime sellesse raamatusse sisse kirjutades märkasin seal Vedenejevi ja Furtseva nime.

Mäletan külmatunnet, mis valitseb korteris, kus ammu ei elata. Üksteise kõrval asetsevad toad olid pimedamast pimedamad, akende ette olid tõmmatud bordookarva kardinad. Toad olid täis diivaneid, laudu ja katte all olevaid toole. Igal pool tolknesid purukskistud juhtmed – signalisatsioon oli välja rebitud.

Hulluks võib minna. Stalini ajal oli korteris võimas signalisatsioonisüsteem. Valve kuulis iga krõbinat. Valve teadis, millal ta ühest toast teise läks. Korter jagunes kaheks – Stalini pool ja Svetlana pool. Svetlanal oli kolm tuba, milles mõned pisiasjad – mingisugused salvrätid ja mänguasjad. Tikitud padjake.

Ent Stalini pool oli kui hauakamber – hiiglasuur söögituba, raamatukogu, kabinet ja magamistuba. Sellel kõigel kroonu pitser. Muide, tema lähimas suvilas valitses samasugune atmosfäär – madalad laternad valgustasid ainult teed.

Astusime raamatukappide, meie tuleku eesmärgi juurde. Kapid olid juhi eritellimus, rootsi töö. Üldse oli 70 kappi. Siin nad on, need kapid. Kõik on nüüd siin."

* * *

Mälestuste välk tabab mind järsku lagipähe. Larissa Reisner kirjeldab oma Talvepalee-külastust kohe pärast seda, kui Romanovid olid sealt välja löödud. "Sinna, kus viimased viiskümmend aastat olid elanud tsaarid, oli väga raske ja ebameeldiv paigale jääda. Mingisugused maitsetud akvarellid, jumal teab, kuidas ja kelle poolt maalitud (ega ometigi Serovi tööd? – *L.V.*) ning modernses stiilis mööbel. Kõigesse sellesse on raske uskuda selles hoones, mis ehitatud pooljumalate tarbeks. (Mille poolest see "modern" siis nii halb on? – *L.V.*)

Millised puhvetkapid, kirjutuslauad, garderoobid! Jumal hoidku! Igal pool valitseb börsimaakleri maitse, pehme mööbel ning albumid, täis sugulaste fotosid. (Kuidas me praegu neid allesjäänud fotosid oma silmadega neelame! – *L.V.*)

Tahaks kogu selle maotu rämpsu kokku koguda, toppida tsaari kaminasse ning süüdata ilu ja kunsti auks vanasse ilusasse firenze kandelaabrisse torgatud küünaldega põlema."

Kui ma oleksin hästi otsinud, küllap siis oleksin leidnud kuskilt möödunud aegadest sõimu ka firenze küünlajalgade aadressil. Aeg paneb kõik paika. Tsaariruumide uhke sisustus meeldib meile praegu

samamoodi, kui Larissa Reisnerile meeldisid firenze küünlajalad. Kas ei tähenda see mitte seda, et ka Stalini tubade sisustus võib viiekümne aasta pärast tunduda inimese lihtsustunud maitsele äärmiselt huvitav?

Kuid jätkakem Jevgenia Zolotuhhina juttu:

"Hakkasin uurima raamatuid. Paljudel lehekülgedel oli tema märkmeid. Need kohad, mis olid grammatiliselt vigased, olid tema poolt mitmekordselt alla kriipsutatud. Nähtavasti vead ärritasid teda...

Seintel rippusid fotod kõikvõimalikest valitsuse piknikest – küpsetavad šašlõkki, vedelevad murul, naeravad. Ainult meesterahvad, kõigile tuntud inimesed. Ning nende seas ka üks laps. Fotolt fotoni üha täiskasvanum. Laps. Tüdruk. Stalini tütar.

Nähtavasti see jättiski mulle kõige tugevama ja masendavama mulje. Kui keeruline võib olla selle lapse elu sellises seltskonnas, sellistel piknikel. Arvan, et alkoholi pruukinuina nad tema ees oma väljendeid ei valinud. Aga lapsed ju näevad ja kuulevad kõike ning tahavad kõigest aru saada.

Pärast seda käiku mõtlen ma Svetlana Allilujevale alati kaasatundvalt."

Vaat sellise korteri sai Kremlist päranduseks uus "tsaarinna" Niina Hruštšova. Seal valitses tühjus, hauakülmus ja verine minevik.

Ta ütles otsustavalt sellest pärandusest lahti.

Rahvahulgad ei teadnud tema keeldumisest loomulikult midagi. Lehed sellest ei kirjutanud, sest et isiklik ei omanud juhtide arvates mingit tähtsust. Ja ka tema keeldumine mõjus nagu Poliitbüroo otsus, et Kreml tuleb avada tutvumiseks rahvale.

Kõik laabus edukalt. Niina Hruštšova ei olnud kunagi elanud Kremli korteris, tal polnud sellega seotud harjumusi. Tema tugev naiselik intuitsioon oli talle üht-teist Stalini korterist õigeaegselt kõrva sosistanud. See oli tema keeldumise tegelik põhjus, mis nägi välja kui vaikiv nõusolek sõita elama sinna, kuhu kästakse.

Lenini mägedesse hakati kähku ehitama Kremli inimeste tarvis ühepereelamuid. Täna võib neid näha kivimüüride tagant, need on ühetüübilised standardsed mikropaleed niinimetatud stalinlikus ampiiris.

Kogu valitsus oma võsukeste ja kodakondsetega kolis ümber Lenini mägedesse.

Kremli juhtide naised-lapsed meenutavad uue elu ebamugavusi – majad olid üles klopsitud kiirustades, ka kommunikatsioonid olid sisse seatud ülepeakaela. Mõnedes majades külmusid talvel seinad ja lõhkes kanalisatsioon. Keskusest jäädi kaugele. Loomulikult polnud noil aastail kellelgi neist inimestest transpordiprobleemi, sest iga kõrgelseisva naise käsutuses oli auto. Ebamugav oli vaid Moskva tsivilisatsioonist eraldatus. Ka metallilapatsid kroonu mööblil olid Kremli kitsikuses olnud vähem silmatorkavad. Siin, uute seinte vahelises avaruses läikisid nad vastu igalt poolt, justkui elanikele meelde tuletades nende positsiooni kaduvust. Kuid selline kord inimene on – sattunud võimu narkootilisse ringi, lakkab ta mõtlemast kaduvusele.

Ei, ma ei arva, et Kremlist Lenini mägedesse ülekolimisel sai otsustavaks Niina Hruštšova sõna. Aga kui see ka nii oli, et temale see mõte esimesena pähe tuli või siis kinnitas ta oma toetusega selle mõtte oma mehe temperamentsesse ajju, ma ei imestaks mitte üks raas.

Oma olemuselt elab inimene kodus, kodu heaks ja kodu jaoks, pere heaks ja soo jätkamiseks. Ent kõike seda, mida kodust väljaspool kokku keeratakse, tehakse ju lõppkokkuvõttes sellesama kodu jaoks, ehkki võitlusinnus inimene oma lähtepunkti täielikult unustab.

Kreml, tema paleed ja muuseumid avati rahvale ning Lenini mägedesse ehitatud häärberid hakkasid teenima Kremli juhte.

Mõni targem ja ettenägelikum asus perega elama Moskva kesklinna, Granovski tänavale, taibates, et võim pole igavene ning kroonu korterist võidakse ka välja tõsta. Kindlam oli kohe hea positsioon hõivata ja asjad kokku pakkida.

Korteri mugavused ja avarus Kremlis ja väljaspool seda vastasid täpselt elanike positsioonile. Selle teaduse olid kõik valitsuse majandusasjadega tegelejad nõukogude võimu aastate jooksul suurepäraselt omandanud.

Niina Petrovna asus koos Nikita Sergejevitši ja oma suure perega elama Lenini mägede parimasse majja.

Ajad muutusid, ent traditsioonid olid endised – igaühele oli ette nähtud oma.

* * *

"Sündisin 14. aprillil 1900 Holmi kubermangus Tomašovski maakonnas Poturžinski vallas Vassiljevi külas... Peres oli veel minust kolm aastat noorem vend. Holmi elanikkonna moodustasid ukrainlased, külades räägiti ukraina keelt, ent administratsioon külas, vallas ja kõrgemal oli venekeelne. Lapsi õpetati koolides vene keeles, ehkki kodus seda keelt ei kõneldud. Mäletan, kuidas küla algkooli esimeses klassis lõi õpetaja eksimuse eest õpilasele joonlauaga vastu kätt, sest laps polnud mõistnud õpetaja venekeelset juttu."

Mälestused on kirjutanud Niina Petrovna ise oma elu viimastel aastatel tütre Rada palvel. Rada tahtis, et emast jääksid tema enda poolt tehtud märkmed.

Tookord ei võtnud Niina Petrovna vedu. Alles pärast ema surma tema pabereid sorteerides avastas tütar Rada leheküljed, kus on kirja pandud järgmist:

"Ema Jekaterina Kuhhartšuk (neiupõlvenimega Bondartšuk) abiellus 16-aastaselt ning sai kaasavaraks umbes veerand hektarit maad, mõned tammed metsast ning kirstu riiete ja vooditarvetega. Külas peeti sellist pruudi kaasavara vägagi viisakaks. Varsti pärast pulmi läks isa sõjaväteenistusse. Minu isa Pjotr Kuhhartšuk pärines märksa vaesemast perest kui ema. Neil oli kolmveerand hektarit jagamatut hingemaad, vana tare, väike ploomipuudega aed ning üks murelipuu köögiviljaaias. Hobuseid neil ei olnud. Minu isa oli vanim laps. Kui suri mu vanaema Domna (isa ema), siis sai isa maa päranduseks ning pidi igale õelevennale maksma 100 rubla, mis oli tol ajal suur summa. Arvan, et seda väljamaksu takistas 1914. aastal alanud sõda.

Meie küla oli vaene. Enamik selle elanikest oli teenistuses mõisahärra juures, kes maksis naiste päevatöö eest peedipõllul 10 kopikat ning meestele niitmise eest 20–30 kopikat. Mäletan sellest ajast vähe,

minu ülesanne oli nõgeste kitkumine ja nende suure noaga hakkimine sigade tarvis, keda nuumati lihavõtteks või jõuludeks. Nuga sattus sageli mitte nõgeste, vaid näpu pihta ning tänase päevani on mu vasaku käe nimetissõrmel sellest arm.

Mina elasin oma ema Jekaterinaga tema peres, sest vanaema Ksenja tare oli ruumikam. Isa oli sõjaväes, Bessaraabias. Hiljem, 1904. aastal, sõdis ta aga Jaapaniga.

Sõime kõik ühest kausist, ja mitte laua, vaid laia pingi ääres. Väiksemad lapsed võttis ema sülle, aga mulle ja teistele vanematele lastele kohti ei jagunud, toitu tuli võtta kausist üle täiskasvanute õla. Kui juhtusid maha kallama, said lusikaga vastu laupa. Millegipärast naeruvääristas mind pidevalt onu Anton, kes ennustas, et lähen mehele paljulapselisse perre, kus elavad tatised lapsed, ning et minul tuleb seal süüa nendega ühest kausist ja tõsta toitu üle peade.

1912. aastal pani isa küüdivankrisse koti kartuleid ja tüki metssealiha, tõstis mu vankrisse ning saatis mu Ljublinisse, linna, kus tema vend Kondrati töötas kaubarongide saatjana. Onu Kondrati pani mind õppima Ljublini progümnaasiumi, kus tulnuks õppida neli aastat. Enne seda olin kolm aastat õppinud külakoolis. Õpetaja sisendas isale, et mul on võimeid, et mind tuleks saata linna õppima – ja isa võttiski teda kuulda.

Ljublinis õppisin ühe aasta. Järgmisel aastal sai onust Holmi riigikassa valvur ning ta viis ka minu Holmi linna, kus ma hakkasin õppima umbes samalaadses koolis.

Esimene maailmasõda tabas mind Holmi progümnaasiumi teise klassi õpilasena koolivaheajal Vassiljevi külas.

Oli 1914. aasta sügis. Meie külla tungisid Austria väeosad, sõdurid pidasid end sündsusetult ülal – riisusid, röövisid tütarlapsi... Ema peitis mu ahju taha ega lubanud sealt välja tulla. Sõduritele ütles ta, et mul on tüüfus. Loomulikult läksid need kohe minema. Varsti olukord muutus, meie väed tõrjusid austerlased külast välja ning meil kästi evakueeruda. Kuhu ja kuidas, seda ei osatud öelda. Hobuseid meid polnud, seetõttu võtsime kaasa selle, mida tassida jõudsime, ning lahkusime kompsudega oma tarest. Läksime sinna, kuhu kõik teisedki... Mäletan, et ema tassis

endaga kaua priimust, majapidamise uhkust. Kuid petrooleumi ei olnud ning tuli ka priimus minema visata. Pikk ja raske oli see käimine pealetungivate Austria vägede ees. Mingisuguses jaamas sattusime isa peale, kes teenis abiväes.

Isa kandis perega kokkusaamise ette oma komandörile, kes lubas meil väeossa jääda. Ema sai köögitüdruku koha väeosa juhtkonnas, meie vennaga jagasime kohta isa vankris ning aitasime ka ühes-teises. Mina olin neljateistkümnene, vend üksteist.

Kui rindel saabus vaikus, kutsus komandör isa enda juurde, andis talle kirja Holmi piiskopi Jevlogi jaoks (piiskop Jevlogi (1866–1946) oli õigeusu kiriku pea välismaal. 1932. aastal pagendas ta kloostrisse poetessi Jelizaveta Kuzmina-Karavajeva, kuulsa ema Maria. Kuidas küll kõik on kõigega läbi põimunud! – *L. V.*) ning andis käsu viia mind Kiievisse. Piiskop Jevlogi oli seal mingisuguse põgenikele abi osutava organisatsiooni eesotsas. Ta pani mu kroonu kulul õppima Holmi tütarlastekooli, mis oli Holmist evakueerunud Odessasse. Elasin internaadis ning õppisin 1919. aastani. Lõpetasin kaheksa klassi.

Mõni sõna piiskop Jevlogist ja koolist. Holmi piiskop Jevlogi oli isevalitsuse tähtis kants Poolas ning kirglik venestamispoliitika juht. Tema valmistas Lääne-Ukraina külade kohaliku elanikkonna lastest ette venestatud kaadrit. Kui tema poleks end sellesse seganud, poleks ma ilmselgi kroonu kulul sellesse kooli õppima pääsenud, sest sinna talupoegade lapsi ei võetud. Seal õppisid pappide ja väljavalitud ametnike tütred. Mina sattusin sinna sõja-aja eriliste asjaolude tõttu, mida olen eespool kirjeldanud.

Pärast lõpetamist töötasin mõnda aega kooli kantseleis. Andsin välja tunnistusi, kirjutasin ümber igasuguseid pabereid, sest kirjutusmasinat ei olnud.

1920. aasta alguses astusin ma illegaalselt bolševike parteisse ning töötasin partei ülesandel linna ja Odessa kubermangu külades. 1920. aasta jaanis kommunistid mobiliseeriti ning ma sattusin Poola rindele. Alguses määrati mind kui ukraina keele valdaja ja kohalikke olusid tundev inimene sõjaväeosa agitaatoriks. Sõitsin mööda külasid ja tut-

vustasin nõukogude võimu. Koos minuga sõitis veel üks punaarmeelane, samuti agitaator. Kui loodi Lääne-Ukraina kommunistlik partei, võeti mind juhtima osakonda, mis tegeles tööga naiste hulgas. Olime juba Ternopolis. Kõigile teadaolevalt tuli meil 1920. aasta sügisel Poolast lahkuda. Koos Keskkomitee sekretäri seltsimees Krasnokutski ja teistega sõitsin Moskvasse, mind suunati õppima Sverdlovi-nimelisse kommunistlikusse ülikooli. Tegemist oli kuuekuuliste kursustega, mis oli korraldatud bolševike partei keskkomitee poolt.

1921. aasta suvel sain suunamise Donbassi Bahmuti linna (nüüd Artjomovskisse), kus pidin kubermangu parteikoolis õpetama revolutsiooniliikumise ajalugu Läänes. Enne tulevaste kursantide saabumist kasutas partei kubermangukomitee mind partei ridade puhastamise kubermangukomisjoni sekretärina. Sealsamas tegin ma läbi ka oma teise parteilise puhastuse – esimene oli olnud rindel, Ternopolis. Nagu teada, kaotati pärast X kongressi toiduainete kohustuslik äraandmine ning avati turud, kuhu toodi erinevat kaupa, olnuks ainult raha. Mina koos kahe teise õpetajannaga käisin samuti turul leiba ostmas ning me kõik kolmekesi nakatusime tüüfusesse. Üks meist suri, meie teised kaks saime terveks. Haiglasse meid ei võetud, raviti koolis. Haigeid turgutas Serafima Gopner, kes töötas tol ajal Donetski partei kubermangukomitee agitatsiooniosakonna juhatajana."

* * *

Katkestame hetkeks Niina Hruštšova meenutused ja silmitseme neid lähemalt. Meie ees on huvitav inimtüüp. Koduse oksa küljest rebitud leheke, põgenik, juhuse või Jumala tahtel ära märgitud kõrgema vaimuliku seisuse poolt. Ta ju tunnistab, et piiskop Jevlogita poleks ta õppida saanud. Ent ometigi ei ütle ta piiskopile mitte ühtegi tänusõna. Pigem vastupidi, ta nimetab teda objektiivselt ja täpselt isevalitsuse kantsiks ning kirglikuks venestamispoliitika läbiviijaks. Seal, kuhu teda saatis Jevlogi, oli ta võõras, juhuslik inimene. Kuid samas võttis ta kujunenud situatsioonist kõik, mis võimalik. Ta hakkas tööle uue maailma

heaks, uue elu heaks, tehes seda, nagu öeldakse, tagasi vaatamata. Ning sugugi mitte asjatult pani teda tähele, märkis ära ja aitas meile juba tuttav Serafima Gopner, kes ühel teisel ajal tegi palju ka Jekaterina Vorošilova heaks.

Niina Kuhhartšuk sattus partei padrunipidemesse ning tema ees avanesid sirged sihid.

* * *

"1922. aasta sügisel sain suunamise Juzovkasse (nüüdne Donetsk) ringkonna parteikooli poliitilise ökonoomia õpetajaks. Seal kohtusin Nikita Hruštšoviga, kes õppis Juzovka töölisfakulteedis. 1924. aastal me abiellusime ning töötasime koos Petrovski kaevanduses. Enne seda, 1923. aasta lõpus, olin käinud partei rajoonikomitee propagandistina Rutšenkovka kaevanduses. Seal elasid Nikita Sergejevitši vanemad ja lapsed. (Enne Niinat oli Hruštšov olnud abielus. Tema naine suri 1918. aastal tüüfusesse. Alles jäi kaks last – Julia ja Leonid. – *L. V.*) Enne oli Nikita Hruštšov siin töötanud ja siit läinud õppima Juzovka töölisfakulteeti... Seadsin end sisse majja, mis asus otse klubi vastas, tuli ainult üle tee minna. Pärast vihma oli teed väga raske ületada, sest saapad võisid porri kinni jääda ning jalad saabastest välja tulla. Enne sõitu Rutšenkovkasse oli mind selle poriga hirmutatud, kuid saapaid mul ei olnud. Tuli leida eraettevõtja, kes mulle saapad teeks. Minu loengutel klubis käis ka palju naisi. Tuli välja, et ma huvitasin neid kui nende sõbra Nikita Hruštšovi naine, kelle ta oli leidnud mujalt, mitte kaevandusest...

Mõnda aega teenisin ma Nikita Sergejevitšist rohkem...

Siis oli tööd raske leida, ka kommunistidest kaevurite hulgas oli töötuid. Pärast õppetööd kaevanduse poliitkoolis saatsid mu kuulajad mind koju. Mõnikord heitis mõni mulle ette, et nii mina kui mu mees töötame, aga tema on töötu, kodus aga ootab suur pere... Ent elu läks vähehaaval rööbastesse ning töötu kaevuri seisus kadus. 1924. aasta jaanuaris suri Lenin. Nikita Sergejevitš sõitis Donetski delegatsiooni koos-

seisus matustele. 1926. aasta lõpus läks Nikita Sergejevitš üle partei ringkonnakomiteesse, kus ta asus juhtima organisatsioonilist osakonda, mina aga sõitsin Moskvasse Krupskaja-nimelisse kommunistlikusse akadeemiasse oma kvalifikatsiooni tõstma. Siin, poliitilise ökonoomia teaduskonnas õppisin ma 1927. aasta lõpuni. Pärast kursuste lõpetamist lähetati mind Kiievisse üleringkonnalise parteikooli poliitökonoomia õpetajaks. Õpetada tuli ukraina keeles, kuna kuulajad olid Lääne-Ukrainast. Minu Moskva-õpingute aasta jooksul jõudis Nikita Sergejevitš töötada Harkovis Ukraina K(b)P-s ning 1927. aasta sügisel oli ta juba Kiievi ringkonnakomitees organisatsioonilise osakonna juhataja... Rada sündis 1929. aastal Kiievis. Samal aastal astus Nikita Sergejevitš Moskva tööstusakadeemiasse. 1930. aasta suvel sõitsime tema juurde ning hakkasime elama akadeemia ühiselamus Pokrovkal. Meil oli koridori erinevates otstes kaks tuba. Ühes magasime meie väikese Radaga, teises Julia, Ljonja ja Matrjoša – lapsehoidja, kelle Nikita Sergejevitš oli meie tarvis palganud."

* * *

Hruštšovide pere jäi Moskvasse Nikita õpingute lõpuni. Niina ei kujutanud oma elu tööta ette.

Meenutab Niina Hruštšova: "Mind saadeti tööle elektritehase parteikomiteesse. Alguses organiseerisin ja juhatasin nõukogude parteikooli, aasta pärast valiti mind parteikomiteesse ning ma juhtisin tehase parteikomitee agitatsiooni- ja propagandaosakonda. Tehase parteiorganisatsiooni kuulus umbes 3000 kommunisti, tehas töötas kolmes vahetuses. Tegemist oli mul väga palju, kodust väljusin kell kaheksa hommikul, aga tagasi jõudsin pärast kella kümmet õhtul. Siis juhtus veel õnnetus: Radake jäi sarlakitesse ning me panime ta tehase kõrval asuvasse haiglasse. Õhtuti jooksin teda läbi akna vaatama, et teada saada, mida laps teeb. Ning mis ma nägin – talle oli toodud pudrukauss ja suur lusikas, hoidja aga oli läinud sõbranna juurde keelt peksma. Rada oli veel väike, natuke üle aasta. Laps astus jalgupidi pudrukaussi ja nuttis,

hoidjat aga polnud ja millegagi ei saanud aidata... Võtsime lapse enne ravi lõppu allkirja vastu välja. Vaevu rabelesime välja...

Elektritehases töötasin 1935. aasta keskpaigani, kuni Serjoža sündimiseni. Täitsin esimese viisaastaku ülesanded kahe ja poole aastaga ning sain tehase parteiorganisatsioonilt aukirja. Tehases oli minu kolmas parteipuhastus. Tutvusin suure aktiiviga – kirjanike, vanade bolševike, šeflusaluste kolhoosnike ja endiste poliitiliste sunnitöölistega, kes olid tehasesse tulnud oma organisatsiooni ülesandel. Neid aastaid loen oma poliitilise ja üldse ühiskondliku elu aktiivseimaiks aastaiks.

Nikita Sergejevitšile ei antud võimalust tööstusakadeemiat lõpetada. Ta suunati parteitööle – alguses Baumani, pärast Krasnaja Presnja partei rajoonikomiteesse. Tol ajal käis partei sees halastamatu võitlus parempoolsetega. Nikita Sergejevitš oli partei XV kongressi delegaat. 1932. aastal oli ta juba Moskva linnakomitee sekretär, pärast seda aga ka partei oblastikomitee sekretär. 1934. aastal oli ta ÜK(b)P XVII kongressi delegaat ning valiti partei keskkomitee liikmeks. 1935. aastal sai Kaganovitšist transpordi rahvakomissar, enne seda oli ta Moskva linnakomitee sekretär, aga Nikita Hruštšovist Moskva parteikomitee esimene sekretär. Siin töötas ta 1938. aasta alguseni, kuni ärasõiduni Ukrainasse. Ukrainas oli ta sealse K(b)P Keskkomitee sekretär. Kiievis oli ta sõja puhkemiseni.

Moskvas pani Nikita Sergejevitš palju jõudu metroo esimese järgu ja Moskva jõe kaldapealsete ehitamisse ja leivatööstuse arendamisse. Oli vaja organiseerida linna majandust, ehitada saunu, avalikke käimlaid, tuua elekter Moskva ja eriti oblasti ettevõtetesse, ehitada maju, et suurendada elamispinda ja palju muud.

Siis, kui meil oli juba neljatoaline korter valitsuse majas Kamennõi Mostil, kolisid meie juurde Nikita Sergejevitši vanemad. Tol ajal jaotati toiduaineid kaartide alusel. Minu jaotuspunkt asus tehase lähedal, aga Nikita Sergejevitši oma praeguses Komsomoli põiktänavas. Nikita Sergejevitši isa käis nendes jaotuspunktides kartulite ja teiste toiduainete järel ning tassis omaenese seljas koju. Teist võimalust ei olnud. Ükskord hüppas ta sellise koormaga liikuvast trammist maha, ja veel sõidule

vastupidises suunas. Hea, et ta end surnuks ei kukkunud. Kui lift ei töötanud, kandis tema ka Radakese süles lastesõime, mis asus meie maja üheteistkümnendal korrusel... Rada armastas vanaisa väga. Ema Ksenja istus rohkem oma toas või siis võttis tabureti ja seadis end sisse õues, trepikoja kõrval. Kohe kogunes tema ümber inimesi, kellele ta midagi jutustama hakkas. Nikita Sergejevitš ei kiitnud tema istungeid heaks, kuid ema teda ei kuulanud."

* * *

Olen korduvalt tähele pannud, et paljud hästi kindlustatud nõukogude naised armastavad või lausa jumaldavad meenutada rasket lapsepõlve või rasket noorusaega või rasket aega, kui tuli kasvatada mudilasi, aga polnud lapsehoidjaid või oli neid siis vähe. See tüüpiline joon on omane ka Ņiina Hruštšovale, kellele jagus raskusi nii lapsepõlves, nooruses kui ka parteitööd ja suure pere kasvatamist sobitades.

Seda laadi mälestused tunduvad mulle enamjaolt katsena kuidagimoodi õigustada neid elutingimusi, milleni ei olevat jõutud sugugi mitte juhuslikult, vaid saadud teenete eest selle maailma vägevatelt. Ja taas oleme ninapidi erielus ja erijaotamises – Kremli ja kogu nõukogude eliidi võimsais stiimuleis. Toiduainete- ja korterimäärdeta, juhtivaparaadi privileegideta ei saanud masin töötada. Seda eripära parteimehhanismi loov Nadežda Krupskaja ette ei näinud, kuigi ta oli palju aastaid elanud riikides, kus olmeprivileegide olemasolu otsustas raha. Ta vihkas neid privileege, tahtis need kõik Venemaal hävitada. Kuid ta ei suutnud endale isegi ette kujutada, et tema masin mitte ainult et tõukab ühiskonna aastakümneiks kroonilisse nälga, vaid loob ka uute privileegide harmoonilise süsteemi. Seda enam ei suutnud end reaalsusest isoleerinud Lenin oletada masinavärgi ablaste võimete olemasolu. Ega Krupskaja naernud niisama tema üle, öeldes kaaskondlastele: "Ta on kindel, et saiad kasvavad puu otsas."

Niina Hruštšova mälestustes pakub huvi temapoolne tahtmatu Nikita Sergejevitši jälgimine. Mehele olid vastukarva ema keskustelud

kõrvaliste inimestega. Huvitav, miks küll see inimesele rahva seast ei meeldinud? Mida pidi või ei pidanud varjama tema lihtne külanaisest ema? Mida võis ta teada majas, kus ei räägitud millestki salajasest, kuna kardeti salakaabli kaudu kuulduks saada teisel pool Moskva jõge asuvas Stalini kabinetis?

Kõige tõenäolisem, et Nikita Sergejevitšile ei meeldinud ema võimalik igasuguse tühja-tähja väljalobisemine – mis toiduaineid saadakse eripoest ja kui palju neid antakse erijaotuspunktis, milliseid privileege omavad veel põlismoskvalaste ees äsja provintsist saabunud ülemused ja nende suuremad või vähemad perekonnad.

"Pole siia midagi vaja lasta inimesi tänavalt," – ütles Nikita Sergejevitš 1958. aastal. Kuid sellest edaspidi.

* * *

Niina Petrovna mälestused on ainsad möödunud aegade kirjalikud Kremli naise tunnistused, mis on meie ajal ilmavalgust näinud. Olen need siin raamatus ära toonud peaaegu täielikult. Neis mälestusis ei ole tegelikult mingisuguseid tema aja juhtumisi või Kremli olme üksikasju või ühe või teise kaasaegse kurva lõpu kirjeldusi, ometi möödus nende keskel elu. Miks? Aga sellepärast, et see Kremli elu (kas siis Kremlis endas või valitsuse majas või siis veel kuskil), mis oli seotud jaotamiste ja erinevat sorti eriteenustega ning kaetud algusest peale saladuse looriga, pidi saladusse jääma igaveseks. Hruštšova kirjutas selle justkui oma tütrele, kuid mulje jääb, et parteile. Kõik Kremli-inimeste isiklik on varjatud, sest et see on ebaoluline. Justkui refrään. Vaid korra välgatab Hruštšova mälestustes midagi üldisest erinevat:

"Kahjuks ei mäleta enam kuupäeva... Kui V. Molotovist sai välisasjade rahvakomissar, ehitati talle eriprojekti järgi suurte tubadega suvila, mis oli mõeldud väliskülaliste vastuvõtmiseks. Ühel päeval teatati, et valitsus korraldab selles suvilas rahvakomissaridele ja Moskva parteijuhtidele vastuvõtu. Need isikud kutsuti vastuvõtule koos naistega, nii sattusin sinna ka mina. Naised paluti külalistetuppa. Istusin üsna ukse

juurde ning kuulasin külaliste vestlust. Kõik kokkutulnud naised käisid tööl, räägiti erinevatest tegemistest ja lastest."

Mis aasta see oli? Mis aasta? Tuhnin palavikuliselt raamatutes ja entsüklopeediates. Ja leiangi – 1939. aasta, kui Molotov sai välisministriks.

Ent Hruštšov suunati Ukrainasse 1938. aasta märtsis. Ilmne ebakõla.

Arvan, et Niina Hruštšova ütlus Molotovi kohta oli ekslik. Suvila ehitati talle enne seda, kui temast sai välisminister. Kuid see vastuvõtt, millest kirjutab Hruštšova, kuulub vaieldamatult 1938. aasta algusse.

Loeme edasi:

"Meid kutsuti söögituppa, kus olid hobuserauakujuliselt ülesseatud ja kaetud lauad. Meid pandi istuma varem kindlaksmääratud korra kohaselt. Mina sattusin Valeria Golubtsova-Malenkova kõrvale, vastas istus Stanislav Kossiori naine. Kossior oli alles hiljuti NSVL Rahvakomissaride Nõukokku üle toodud. Juba oli teada, et tema Ukraina KK sekretäri koha saab Nikita Hruštšov. Õhtusöögi ajal küsisin Kossiori naiselt, millised köögiriistad tuleks kaasa võtta. Ta oli selle peale väga üllatunud ning vastas, et majas, kus me elama hakkame, on kõik olemas, midagi pole vaja kaasa võtta. Tõepoolest, seal oli palgaline kokk ja köögis suurel hulgal selliseid nõusid, milliseid mina polnud kunagi isegi näinud... Samuti söögitoas.

Seal (s.t. Ukrainas. – *L.V.*) elasime riiklikul ülalpidamisel. Mööbel, toidunõud, ka voodid, kõik oli kroonu jagu. Toiduained toodi baasist, arveldati kord kuus.

Tulen taas tagasi vastuvõtu juurde, kus minu jaoks oli kõik väga huvitav. Kui külalised olid istet võtnud, astus sisse Stalin ja tema kannul Keskkomitee Poliitbüroo liikmed. Nad istusid risti asetseva laua taha. Loomulikult tervitati neid tormilise aplausiga. Ei mäleta täpselt, kuid vist isiklikult Stalin ütles, et on moodustatud hulk uusi rahvakomissariaate, ametisse on nimetatud uued juhid. Poliitbüroos otsustati, et on vaja sellises sõbralikus õhkkonnas kokku tulla, üksteisega lähemalt tuttavaks saada ning vestelda... (Olles oma tallid puhtaks rookinud, alustas Juht uut elu. – *L.V.*)

Pärast võtsid sõna paljud, tutvustasid oma asutusi, rääkisid, millisena

kujutavad ette oma tööd. Sõna anti ka naistele. Valeria Golubtsova-Malenkova rääkis oma teadustööst, mille tõttu ta naiste poolt hukka mõisteti. Vastukaaluks temale ütles kõrghariduse rahvakomissari noor naine Kaftanova, et tema teeb kõik selleks, et tema mehel oleks parem uuel vastutusrikkal ametikohal töötada – ja kutsus sellega esile üleüldise heakskiidu."

Selle pisikese detaili eest andestame Niina Hruštšovale kõik tema ütlematajätmised ja salgamised. Nii lihtsalt ja avalikult tõi ta ilmeka näite varal esile Kremli naise elu muutuste olemuse. Pange tähele – kõik naised käisid tööl, kuid tööl käiva Malenkova kõne võtsid nad koos oma meestega vastu avaliku rahulolematusega. Kuid Kaftanova jutu kiitsid heaks. Milles on asi?

Aga selles, et kätte oli jõudnud aeg panna paika sellisedki naised. Stalin võidutses kõikjal ja kõiges. Ta oli oma isiklikus elus juba kõrvetada saanud tööl käinud iseseisva, sõltumatu iseloomu ja juhitamatu naise käest. Sellest aitas. Kremli naised olid juba piisavalt mänginud revolutsiooni ja sotsialismi üleshitamist, nüüd olid teised ajad. Naiste koht oli lähemal kodule, lähemal lastele, lähemal köögile. Erilised hüved olid tagatud, nii et kaevata polnud millegi üle.

Möödus 1937. aasta. "Rahvavaenlased" olid enamikus ära koristatud.

Kremli naine võis endale lubada olla naine. Ja ainult. Loomulikult polnud see reegel, ent nüüdsest ei vaadanud enam keegi kõõrdi sellisele Kremli naisele, kes tegeles kodu, laste ja, mis peamine, mehega. Nähtavasti just see Niina Hruštšova poolt kirjeldatud õhtu oli mingi mitteametlik lahendus või pöördeline sündmus 30-ndate aastate teise poole Kremli naiste paikapanemises. Krupskaja oli põlu all. Maria võis minna ja Marfa tulla.

"Kiievisse sõitsime 1938. aasta varakevadel. Ning see töö, mida tollest ajast alates tegin, oli määratud partei rajoonikomitee poolt. Kiievi-perioodil õpetasin parteikoolis partei ajalugu, pidasin loenguid ning õppisin õhtustel kursustel inglise keelt. Kolm last olid alles väikesed, põdesid tihti ning nõudsid tähelepanu."

Justkui end õigustades, justkui süümepiinu tundes muutus Niina Hruštšova, parteilisus ise, lihtsalt juhi abikaasaks. Ta oli Kremli esimese naise uus tüüp, kelle juures lapsed ja köök võrdsustusid parteilise kuuluvusega ning muutusid aegamisi parteitöö huvidest tähtsamaks.

* * *

Minu täielikult salastatud perekonnas polnud kombeks rääkida millestki riiklikust. Mul polnud võimalik teada midagi oma tankikonstruktorist isa töö kohta. Kuid ka vanaisa, ema isa Vassili Savvitš töötas mingisuguses väga salajases töökohas. Ta ei elanud koos meiega, aga vanaema, tema naine, elas. Vanaisa sõitis alatasa kuhugi rongiga. Ent raudteelane polnud hoopiski mitte tema, vaid täiesti mittesalastatud vanaisa Aleksei Markovitš, minu isa isa. Vassili Savvitši saladused polnud nii hirmsad kui isa omad ja juhtus, et ka vanaema lobises üht-teist välja. Temalt saingi teada, et vanaisa oli väljaõppinud kokk. Ja veel selline, et paremat polnud olemaski. Revolutsioonieelsetel aastatel oli ta töötanud Lääne-Ukrainas krahv Hmelnitski juures. Krahv hinnanud väga oma koka talenti.

Abiellunud minu vanaemaga, kes oli pärit puruvaesest poola aadliperekonnast, lahkus vanaisa krahvi juurest ning asus tööle ühte Lvovi suurde restorani. Revolutsioon tabas neid Kaug-Idas. Vanaisa töökohaks sai Kaug-Ida raudtee-ehitajate restoranvagun. Ta saatis naise lastega Ukrainasse, aga ise sukeldus elumere lainetesse. Revolutsiooniaastail pandi ta kaks korda seina äärde – alguses valgete, pärast punaste poolt...

Valged, vallutanud vaguni toiduainete ja vanaisaga, tahtsid ta kanda loomuliku kao hulka. Kuid mahalaskjate seas oli krahv Hmelnitski endine kammerteener ja mahalaskmine asendati vanaisa poolt valmistatud rikkaliku õhtusöögiga.

Ikka tollesama vaguni vallutanud punased selgitasid õnneks enne mahalaskmist õigeaegselt välja, et vanaisa oli töötanud punarongis.

Ükskord oli vanaisa saatnud Leninit – kuhugi või kuskilt. Ta rääkis sellest nii muuseas, üksikasjadesse laskumata.

Ta oli raudselt parteitu. Raudsemalt pole lihtsalt enam võimalik. Ent kogu aeg seisid tema selja taga tšekistid, jälgides, mida teevad tema käed. Seetõttu oli ta pelglik. Perega koos vanaisa õigupoolest ei elanudki, kuid hoolitses meie eest pidevalt. Siiamaani on mul alles lapsetekk, mille ta oli toonud Hiinast. Ema kandis aastaid tema poolt kuskilt toodud kaa-

melivillast ruudulist mantlit. Selle tõttu oleks ema kui kodanlikult häälestatud element instituudist äärepealt välja löödud. Meie elasime Harkovis, vanaisa töötas Kiievis. Ning vanaema, kes elas meiega, sõitis ainult korra aastas vanaisaga kuhugi tema puhkust veetma. Miks nad lahus elasid, seda ma ei tea. Ema seletas seda sellega, et vanaisa kartis vanaema ja kogu meie pere pärast. Kui temaga oleks midagi juhtunud – paljugi, mida võidakse ette võtta kokaga, kui ülemustel kõht korrast ära läheb –, oleks perekond võib-olla vähem kannatanud, kui elati lahus. Tean ainult seda, et vanaisa armastas vanaema, seda pikka kasvu, esinduslikku, arukat ja pilkehimulist naist. Vanaema suri sõja ajal. Vanaisa uuesti ei abiellunud.

Perekonnas on säilinud palju vanaisa poolt regulaarselt vanaemale saadetud fotosid. Väikest kasvu, kuid jässakas vanaisa on nendel kohevate valgete vuntsidega ning äärmiselt heasüdamliku naeratusega. Tal on seljas valge kittel ja peas suur kokamüts, ta hoiab esijalgadest vasikat või kätel tohutut kalapurakat.

Niisiis, vanaisa Savvitš oli valitsuse kokk. Peakokk. Tema söögitegemisoskustest oli jutte palju, kuid ta ise kodus kunagi süüa ei teinud. Ükskord proovis ta teha kalasülti, kuid loobus – polnud need mastaabid. 30-ndail aastail teenindas ta Kossiori. Kui Kossior Moskvasse üle viidi, hakkas Savvitš toitma Hruštšovi. Seda alates 1938. aastast kuni selle päevani, mil Hruštšov pärast sõda uuesti Moskvasse ametisse kinnitati. Savvitš oli temaga koos kõik sõja-aastad.

Kui sellel vastuvõtul, mida meenutas Niina Hruštšova, mainis Kossiori naine kokka, ei pidanud ta silmas Savvitšit, vaid perekonna kokka. Savvitš ja tema abilised teenindasid valitsuse vastuvõtte ja valitsuse väljasõite.

Kremli juhid kiitlesid üsna sageli üksteise ees oma kokkadega.

Ükskord hiljuti vihjas mulle Vorošilovi minia Nadežda Ivanovna: "Hruštšov lõunatas meie juures ning kiitis väga meie pliine, öeldes, et tema kokk selliseid teha ei oska."

Mu süda tõmbus kokku – ma polnud enne kuulnud, et Savvitš üht või teist teha ei osanud.

Mu meeleolu oli rikutud ja kuuldu häiris mind selle hetkeni, kuni mul tuli pähe Nadežda Ivanovnalt küsida, mis aastal see jutuajamine pliinidest Hruštšovi ja Vorošilovi vahel oli toimunud. Hingasin kergendatult – see oli 50-ndail aastail. Tol ajal ei toitnud Savvitš Hruštšovi enam ammu.

Nii ei saanudki minu perekondlik uhkus vanaisa pärast kannatada.

Kas mul tõepoolest ei olnud tol ajal huvi teada midagi rohkemat vanaisa kohta? Küllap oli, kuid olles korra kokku puutunud ütlematajätmisega, karmi pilgu ja sõnadega "see on riiklik saladus", ei hakanudki ma enam uudishimutsema. Ja pealegi oli mul oma, üha enam süvenev kirjanduslike elamustega maailm, kus ei saanudki olla kohta mingisugusele vanaisa ülemusele. Seda enam tema naisele. Praegu on sellest küll kahju, kuid mis siin enam.

Siiski on meeles katkendid vanaema vestlustest oma tütre, minu emaga. Mälust kerkivad esile sõnad: "Stanislav Kossior oli suurepärane inimene. Ta on samasugune rahvavaenlane nagu näiteks mina. Tema naine samuti. Aga Niina Petrovna? Tal oli upsakust üleliiagi...

Savvitšil oli Hruštšovaga raske. Kui naine juhtus Nikitaga kaasa sõitma, toppis ta oma nina igale poole, õpetas, kuidas tuleb teha ja kuidas mitte, ise ei osanud ta isegi süüa teha..."

Minu vanaisa nähtavasti ei armastanud Niina Hruštšovat.

Vanaisa oli Hruštšovi kõrval kogu sõja-aja. Hruštšovi ihukaitsja on rääkinud, et Savvitš päästis Nikita Sergejevitši, kui sel avastati tuberkuloos. Päästis oma imetoiduga.

Vanaisa armastas väga Radat ning tema ütlus, et Radake on hea tüdruk, oli mulle hästi tuttav. Olin Radast noorem, mul polnud võimalust teda näha ja temaga tutvuda, kuid olin selle "hea tüdruku" peale, kes erinevalt minust oli väga sõnakuulelik, hirmus armukade.

Kui Hruštšovid kolisid Moskvasse, tahtis Nikita Sergejevitš ka vanaisa kaasa võtta. Meie elasime tol ajal juba Moskvas. Kuid rõõm kadunud vanaisa võimalikust taasühinemisest perekonnaga sai tumestatud tema ootamatust otsusest: "Ei sõida. Olen juba vana. Ei taha kohta vahetada."

"See on Niina Petrovna pärast, olgu ta neetud," ütles mu ema. "Savvitš ei suuda tema iseloomu välja kannatada."

* * *

Istume Hruštšovi tütre Radaga tema suvilas ühes Moskva-lähedases asulas. "Hea tüdruk Radake", kes nägi minu vanaisa kümneid kordi sagedamini kui mina, räägib mulle oma emast, perekonnast, kõigest, mis moodustas Niina Kuhhartšuk-Hruštšova "köögi".

"Ema oli väga range, karm ja kinnine inimene.Ta ei rääkinud endast kunagi midagi. Olin imestunud, kui nägin tema mälestusi, ma ei arvanud, et ta järgib minu nõuannet.

Mina olin emal teine laps. Esimene tütar Nadja suri. Üheksanda eluaastani minuga kodus peaaegu ei tegeldud. Palgati lapsehoidjad, sest emal polnud lastega jändamiseks aega. Tal olid karmid parteilised printsiibid. See mõjus nähtavasti ka minusse, sest emal oli kogu elu minuga raske, ja minul temaga, kuigi armastasime teineteist väga. Emal ja isal oli kolm ühist last – mina, Serjoža ja Leena. Kaks last isa esimesest abielust – Julia ja Leonid – olid meist tunduvalt vanemad. Leonidi tütar (samuti Julia) oli meile ea poolest lähemal ning me võtsime teda kui oma õde. Pärast Julia isa surma lapsendasid mu vanemad tüdruku.

Leonid elas Kiievis ja töötas lendurite koolis. Sõja ajal võttis ta osa ründelendudest Saksamaale. Need olid katteta lennud. Leonid sai raskelt haavata, ta pandi Kuibõševi hospidali. Ka meie olime tol ajal evakuatsioonis Kuibõševis, isa aga rindel. Leonid lamas hospidalis kaua, ta oli ühes palatis Ruben Ibarruriga. Nad said sõpradeks. Vennal läks tervenemisega kaua aega. Kord kukuti hospidalis jooma ning purjus vend lasi inimese maha. Ta anti sõjakohtu alla ning saadeti eesliinile.

Poolõde Julia oli abielus kapelli "Dumka" administraatoriga. Ta käis küll tööl, kuid oli tegelikult väga kodune naisterahvas – õmbles, tikkis, tegi süüa.

Meie noorimad lapsed, Serjoža ja Leena, olid lapsepõlves tihti haiged. Leenal oli tuberkuloos, millesse ta ka varakult suri.

Küsisin ükskord emalt, miks ta pani mulle nimeks Rada? Ta vastas: "Olin õnnelik sinu sünni üle."

Ema kontrollis rangelt laste õppetükke. Eriti range oli ta minuga, Serjoža ja Leenakesega oli ta pehmem, sest kasvatas neid siis, kui enam tööl ei käinud. Temas oli vähem närvilisust ning ta isegi hellitas neid.

Isal ei olnud kunagi laste jaoks aega. Ta arvas, et ema on lõpuks majapidamise enda kätte võtnud ja et tema on nüüd vaba riigitööks. Isa armastas mind. Kui ta oli kodus, oli temaga lõbus. Sõitsime suvilasse, kus ta laulis, luges luuletusi ning viis mu endaga suusatama.

Emalt oli väga raske, peaaegu võimatu midagi paluda. Isaga oli tunduvalt lihtsam.

Praegu tunnevad meie lapsed huvi ja pärivad, kas me tõepoolest kodus mitte midagi ei teadnud? Kas meie juuresolekul isa emaga millestki ei rääkinud? Aga nii see just oligi. Meie kodus ei olnud mitte mingisuguseid jutuajamisi riiklikest asjadest."

Usun meeleldi. See sarnaneb nii väga minu koduga, kus kõigest, mis polnud just supp või puder, räägiti ettevaatlikult ukse poole piiludes.

"Meie kodus polnud kunagi välist Stalini kultust. Tõsi, mäletan, et pärast sõda, maipühade ajal lausus isa laua ääres külaliste juuresolekul esimese toosti Stalini terviseks. Mulle tundus see tookord võltsina.

Meil ei saanud sõnakestki öelda Lenini või Stalini vastu. Kord vaidlesin millegipärast vanaemaga ja ta ütles mulle, et tema sõna peab kuulama, kuna ta on juba vana ja tark.

"Targem isegi Stalinist?"

"Ja siis? Muidugi targem."

Mind kasvatati selliselt, et ma ei esitaks üleliigseid küsimusi. Meile, lastele, oli tegelikult teada, mille kohta tohib küsimusi esitada ja mille kohta mitte.

Ema oli väga andekas, töövõimeline, täpne ja korralik naine. Pärast sõda ta tööl ei käinud, aga sõja ajal 1943. aastal Kuibõševis hakkas õppima inglise keelt ning lõpetas inglise keele kursused..."

* * *

Vaat kus oli lahendus minu mõistatusele! Ma polnud suutnud mõista, kust tuli sõjapäevil vabrikuasulas Nižni Tagilis huvi inglise keele vastu. Minu ema kogus äkki enda ümber suure grupi inimesi ning meie korterisse tekkis inglise keele õpetaja. Isa, kes viibis kodus harva, imestas, kuid ema katkestas kõik tema küsimused: "Praegu on selline aeg, kus hakkavad arenema suhted liitlastega. Ka Savvitš kirjutab rindelt, et tuleb õppida inglise keelt."

Inglise keele ja Savvitši veider ühendus oli mulle arusaamatu ning jäi kauaks meelde.

Alles nüüd taipasin, et kõik oli alguse saanud Niina Petrovnast. Kuskil kõrval aga jälgis peremeeste elu oma tarkade ja kõikemõistvate silmadega Savvitš ja soovis, et ka tema lapsukesed taipaksid, kuidas edasi elada.

Inglise keele tunnid vabrikuasulas Nižni Tagilis katkesid argipäevaste eluraskuste tõttu ruttu.

* * *

"Emal oli suurepärane käekiri, millega ta hiilgas juba gümnaasiumis. Ema oli kirjaoskaja ja haritud inimene, ehkki tema vanemad pärinesid maalt," räägib Rada.

* * *

Niina Hruštšova mälestustes on huvipakkuvad read tema vanemate kohta:

"1939. aastal hõivasid sakslased Poola ning lähenesid minu sünnikohale Vassiljevi külale. Nagu teada, liikusid meie väed tookord läände ning võtsid oma kontrolli alla Lääne-Ukraina, Lvovi linna ja Lääne-Valgevene.

Nikita Sergejevitš helistas mulle Kiievisse ja ütles, et Vassiljevi küla ja selle ümbrus antakse sakslastele. Kui ma soovin, siis võin sõita koos kaitsesalgaga Lvovi, kust mind viiakse edasi Vassiljevisse, et sealt vanemad ära tuua.

Nikita Sergejevitš lisas, et minu sõidu korraldab seltsimees Burmistenko, Ukraina K(b)P KK sekretär. Seltsimees Burmistenko teatas mulle, et koos minuga sõidavad tööasjus Lvovi keskkomitee komandeeringuga veel kaks naisterahvast. Üks neist sõitis tööle noortega, aga teine, parteitöötaja, pidi tööle hakkama Lvovi naistega. Meile anti revolvrid ning kästi sõjaväelase vorm selga tõmmata. Öeldi, et vorm on mugavam, sest siis peatatakse meid teel harvem.

Sõit oli enam-vähem rahulik, alles üsna Lvovi lähistel pidime äärepealt vastutuleva veoauto rataste alla sattuma, sest autojuht polnud kolm ööd magada saanud ning jäi lihtsalt rooli taha tukkuma. Kannatada sai ainult noorem naine, ta lõi oma nina ära...

Kohale viis meid möödasõitev komandör, kes kontrollis ka meie dokumente. Noore naise saatis ta hospidali sidumisele, meie kahekesi jäime sõjaväejuhtkonna korterisse. Väejuhataja oli Semjon Timošenko, kes tollal juhatas Kiievi sõjaväeringkonda.

Nikita Hruštšov oli seal kui sõjanõukogu liige."

Süvenen Niina Hruštšova mälestustesse ning tunnetan lausa füüsiliselt, et seal, just seal oli ka minu Savvitš. Keetis, praadis ja hautas Hruštšovile. Vaat, milline on karistus minu hoolimatuse, minu ükskõiksuse eest oma esivanemate elu vastu – kogun oma lähedaste saatust kokku armetute raasukeste haaval.

"Kui Nikita Sergejevitš ja Timošenko koju jõudsid ning nägid meid revolvritega ja sõjaväevormis, puhkesid nad alguses naerma. Pärast sai Nikita Sergejevitš väga vihaseks, käskis mul jalamaid kleidi selga tõmmata ning avaldas tormiliselt oma nördimust: "Mida te õieti mõtlete? Kavatsete kohalikku elanikkonda agiteerida nõukogude võimu pooldama, aga ise tulete siia revolvritega! Kes teid usub? Neile on aastakümneid sisendatud, et oleme vägivallatsejad ja teie oma revolvritega kinnitategi seda laimu."

Riietusin ümber ja sõitsin Vassiljevisse, vanemate juurde. Mind saatis Božko, üks Nikita Sergejevitši võitlejatest."

Sel Božkol oli võib-olla iga päev võimalus Savvitšiga rääkida, ehk keetis Savvitš Božkole teedki. Vanaisa kaastöötajad on mulle juba pärast

tema surma rääkinud, et ta päästnud rindel paljude elu, kaasa arvatud Hruštšov ise. Mis asjaoludel, ei tea.

"Kohale jõudsime sekeldusteta ning otsisime üles vanemate tare. Isa ja ema olid kodus. Palju rahvast jooksis mind vaatama ja uudiseid kuulama. Keegi ei tahtnud uskuda, et küla antakse sakslastele. Sellest ei teadnud midagi ka väeosade nooremkomandörid."

Niina Hruštšova jätab targu kirjutamata, kuidas suhtusid sellesse tõsiasja tema vanemad ja külarahvas. "Keegi ei tahtnud uskuda" – see ei ütle veel midagi.

Võib-olla nad ootasid ega suutnud sakslasi ära oodata?

Nähtavasti oli ka selliseid.

Võib-olla nad kartsid sakslasi, mõeldes, et olgu või verejanulised bolševikud, aga ikkagi on tegemist oma rahvaga, slaavlastega?

Arvatavasti oli ka selliseid. Kuid vaevalt et neile sellise nõukogude proua nägemine, kel oli võimalus oma vanemad läheneva põrgutule eest ära viia, mingit rõõmu pakkus.

Või ma eksin?

"Terve öö tunglesid tares sõjaväelased, kes tulid end siia soojendama. Ema andis neile süüa, koos nendega istus Božko," jätkab Niina Hruštšova. "Hommiku eel sõitsid kohale taasloodud kohaliku võimu esindajad, et mind kui spiooni ja provokaatorit arreteerida. Božko ja tankistid veensid neid suure vaevaga, et tegemist on eksitusega. Hommikul laadisid vanemad ja vend perekonnaga oma vara ja endid pooleteisttonnisele veoautole ning me sõitsime Lvovi.

Tõin oma vanemad Lvovi, ühe vojevoodi lossi, kuhu oli majutatud Nikita Sergejevitš. Nad käisid ühest toast teise ning avaldasid kõige üle imestust. Näiteks isa kruttis veekraani ja hõikas emale: "Tule siia, vaata, torust voolab vesi!"

Kui sisse astusid seltsimees Timošenko ja Nikita Sergejevitš, osutas isa Timošenkole ja küsis: "Kas tema ongi meie väimees?" Kuid ma ei märganud, et ta oleks pettunud olnud, kui sai teada, et väimees on tegelikult Nikita Sergejevitš."

Oma mälestuste viimase lausega Niina Petrovna justkui pehmendaks

isa eksitust, kes kahest tuppatulijast pidas oma väimeheks esindus-likumat ja kenamat noormeest Timošenkot. Selle tõdemusega on hea lõpetada Niina Hruštšova mälestuste esitamine, sest just neist sõnadest on tunda Niina Petrovnas naist, kes armastab.

* * *

Sel ajal, kui mu vanaisa kusagil perest eemal Nikita Hruštšovile süüa keetis, ei näinud ma kunagi Hruštšovi ja ta naist. Kuid saatuse tahtel sattusin ma sellele perekonnale päris lähedale. Mitte päris nii lähedale, et nendega tuttavaks saada, vaid parajasse kaugusse, vaatamaks neid mingisuguse nurga alt.

1956. aastal sõitis Moskvasse vastutavale tööle ja alaliselt elama koos naise ja kahe lapsega minu isa noorem vend Vladimir. Varem oli ta töötanud Kaug-Idas, kus teda ehitusi külastav Hruštšov tähele pani. Ta tõi mu onu Moskvasse üle. Onu Vladimir jõudis kiiresti tippu – kahe aasta pärast sai temast ministrite nõukogu esimehe asetäitja ehitus-tegevuse alal. Tema õlule ei langenud mitte ainult paljude tööstuskomp-lekside ehitamine, vaid ka nende armetute hruštšovkade püstitamine, mis andsid suurele hulgale riigi elanikkonnast vähemalt mõista, mida tähendab elu omaette korteris.

Onu seadis end sisse majas Nõukogude väljakul, otse Moskva linna-nõukogu vastas. Korrus kõrgemal elas Rada Hruštšova Aleksei Adžu-beiga. Onu Volodja sai oma käsutusse ka suvila Nikolina mäel, just Moskva jõe poole käänduva kurvi lähistel. Loomulikult oli see valitsuse suvila. Selles asulas seisavad tänapäevani kõrvuti nii isiklikud kui ka valitsuse suvilad, mis on Moskva lähistel üsna haruldane, sest tavaliselt ehitatakse rahva teenrite suvekodud eemale. Selles suvilas oli suure-pärane, mitut stiili mööbel, mis oli ilmselgelt kokku tassitud juba tsaariaegsetest suvemajadest. Söögitoa puhvetkapp hämmastas oma ilustuste toredusega – selle pealispind lausa kubises amoritest. Peamaga-mistuba õitses roosades toonides. Ning kõikidel mööblitükkidel ja esemetel ilutsesid metall-lapakud numbritega – kroonu vara.

Suvilas elamiseks oli ette nähtud toatüdruk, köögitüdruk, aednik ja valvur. Onu ja tema pere võtsid neile kaela langenud hüved vastu sel-lisele situatsioonile omase nõukoguliku väärikusega – kui juba on ette nähtud, tähendab, nii on ka vaja.

1958. aastal, onu Volodja 50. sünnipäeval kogunes suvilasse arvukas, mulle tookord vähe huvipakkuv seltskond. Lauas lausuti tooste nii "meie nõukogude töölisklassi auks" kui "juubilari edusammudeks kom-munismi ülesehitamisel meie riigis".

Kõik külalised olid esimeeste asetäitjad, nagu ka juubilar ise. Mitte ühtegi esimeest. Kuid oli ka ministreid. Naistest ei jäänud ükski meelde, täpsemalt väljendudes sulasid nad kõik minu silmis kokku üheks tüü-biks. Neil oli kõrge soeng, hea elu peal taignana kerkinud vormitu figuur ning sardellilaadsed, hiilgavaid briljante täislükitud sõrmed.

Tööalast subordinatsiooni järgiti ka mitteametlikus õhkkonnas. Ministrid ja esimeeste asetäitjad istusid juubilari külje all, onu alluvad aga kaugemal. Peaaegu laste sekka oli istuma pandud ka tema vanem vend Nikolai – minu isa, kelle terviseks "maailma parima tanki T-34 loojana" siiski joodi.

Pärast õhtusööki olid need ministrid ja esimeeste asetäitjad minu ja mu onutütre ümber, nad embasid meid lärmakalt ning olid üldse noo-rusest vaimustuses. Jalutasime kõik koos suvila lähistel.

Jalutades onu ja minister Dõgaiga, jätsin meelde Dõgai lause: "Seda sa, Vladimir, saavutanud veel pole. Vaat kui demonstratsioonidel haka-takse kandma sinu portreesid, alles siis võid arvestada, et oled eesmär-gile jõudnud."

Loomulikult oli selliseid sõnu võimatu unustada. Rääkisin sellest ka emale-isale. Hakkasime naerma. See ütlemine meenus mulle ka hiljem, kahe aasta pärast, kui onu "alandati" arhitektuuri- ja ehitusakadeemia presidendiks. Sünnipäeval, mis peeti juba teises, märksa tagasihoid-likumas Žukovka suvilas, oli palju rahvast. Aga seal oli hoopis teist-sugune kontingent, erinevate akadeemiate – põllumajanduse, teaduste, haridustöö – presidendid. Lauas istuti subordinatsiooni kohaselt, minu isa ikka samal kohal. Ent toostid olid nagu varemgi "nõukogude rahva"

ja sünnipäevalapse "kommunismi ülesehitamise edusammude" terviseks. Samuti venna, "maailma parima tanki T-34 looja" terviseks.

Onu Vladimiri portreesid ei hakatudki demonstratsioonidel kandma. Ta "põles tööl läbi". 1963. aastal paigutati ta maine kest Sammassaali. Kolm päeva kõlas seal leinamuusika. Rahvas teda ei tundnud, kuulsin oma kõrvaga, kui Sammassaali trügisin: "Keda maetakse? Kes ta oli?"

Tema põrm on Kremli müüris, minister Dõgai kõrval. Ka Dõgai portreesid ei kantud demonstratsioonidel. Räägiti, et onu alandamises oli süüdi Nikita. Ja et ta oma tegu ise üle elas, sellepärast mattiski ta onu nagu kõrgemale klassile kohane. Vabandamise korras.

Onu kiired ametikõrgendused tegid kuulujuttudes minu tädikese Niina Hruštšova õeks. Kui võtta arvesse seda asjaolu, et tädi kutsuti sünnist saati Anastassia Golovtšenkoks, siis mismoodi ta õde sai olla? Arvan, et ka Savvitši kunagine töötamine Nikita Hruštšovi juures ei omanud Vladimiri ametikõrgendustes mingit tähtsust. Veelgi tõenäolisem on, et Hruštšovil ei saanud oma esimehe asetäitjaga Savvitšist juttugi olla. Kes oli mingisugune Savvitš?

Minu ülikooliajal, just onu Vladimiri tõusuperioodil, oli mu kõige erinevamate kavaleride hulgas ka Kremli pojukeste kamp.

Nad said linnas kokku, sõitsid oma emadele kasutada antud autodega kellegi juurde suvilasse ameerika filme vaatama ja pummeldama.

Ainus minu sõit nendega linnast välja tõi kogu meie seltskonna kas siis minu elu juhuste või seaduspärasuse tõttu Hruštšovi suvilasse. Poisid olid otsustanud lihtsalt niisama Nikita Hruštšovi poja Serjoža poolt läbi sõita, et siis teda endaga kaasa kutsuda või jääda sinna, kui film on hea. Serjožat kodus ei olnud. Eriteenistus laskis auto suvila territooriumile. Majast väljus heasüdamliku koduperenaise välimusega Niina Hruštšova, paludes meil kõigil kinno tulla. Oli suvine õhtu. Film juba käis ning me istusime käsikaudu kobades vabadele kohtadele. Saali keskel seisis piljardilaud – sellel toal oli nähtavasti kaks otstarvet.

Minutit viisteist jooksid ekraanil dokumentaalkaadrid kartuli ruutpesiti mahapanekust.

"Missugune lollpea," pahvatasin järsku mina, "vaatab õhtuti sellise ilmaga niisugust filmi?"

Kogu meie seltskond oli hetkega saalist kadunud. Autos kukkusid poisid minu peale karjuma, et saalis oli istunud Nikita ise, ruutpesitisüsteemi kirglik pooldaja; ja et mina olen loll ja et nüüd võivad tekkida igasugused ebameeldivused. Esmajärjekorras minul.

Igaks juhuks läksime alatiseks lahku. Ühega neist, üsna aruka poisiga, vestlesin veel mõned korrad telefoni teel. Irvitades teatas ta mulle, et Nikita oli minu sõnade üle tõeliselt närvis olnud ja teatanud: "Et ma seda tüdrukut enam kunagi siin ei näeks!"

Ta olevat huvi tundnud, kes ja kust ma olen. Ning saanud teada, et ei keegi, vihastanud ta veelgi enam: "Ei tohi, et siia igasugused sisse saaksid ja ringi vahiksid."

Savvitš, Savvitš, mida ütleksid mulle sina kõige selle peale? Tean, et alguses sa ehmuksid. Sa olid nii arglik, sest teadsid ja nägid minust palju rohkem. Aga pärast nähtavasti muheleksid oma valgesse vuntsi.

Kas mitte sellesama "ei tohi lasta siia igasuguseid" põhjusel Nikita Sergejevitš pahandaski oma emaga, kui see trepikoja kõrval pingil istudes lihtinimestega vestles?

* * *

Teda hüüti Katariina Kolmandaks.

Loomulikult ei küündinud ta Katariina Teise gigantsete riiklike mastaapideni, kuid tundub, et oma riikliku tööarmastusega ületas ta Katariina Esimese.

Jekaterina Furtseva oli NLKP Keskkomitee sekretär, hilisem NSV Liidu kultuuriminister; võrratu oma naiselikus kordumatuses Hruštšovi perioodi seale sarnanevate valitsejate keskel, kes olid justkui spetsiaalselt valitud heasüdamlik-paroodilise välimusega Nikita Sergejevitši ümber. Furtseva oli särav ja isegi nagu saladuslik, mis parteinaise juures, kes kokkupuutel meeste tööga justkui distantseerus oma naiselikkusest, oli tavaliselt üsna haruldane.

Furtseva oli ainuke naisterahvas Hruštšovi valitsuse kõrgemas ešelonis.

Vaadates tema habrast figuuri lihavate pintsakute keskel, mõtlesin alati: "Kas tal tõepoolest nende seas igav ei ole?"

Räägiti, et ta on Hruštšovi armuke.

Iseenesest olid need kuulujutud millegi poolest sellised soojad ja mahedad. Isegi lootustandvad, sest kui vanake Nikita on veel võimeline armukest pidama ja tal jätkub jõudu teda karjääriredelil üles upitada, siis tähendab see, et tal peab jätkuma jõudu kui mitte Ameerikast ette minna ja sellele järele jõuda, siis vähemalt ennast saab ta ületada ning peatab toiduainete kao põldudel, farmides ja kauplustes.

Räägiti, et Furtseva joob.

Nadežda Vorošilova, kes käis koos oma äia Kliment Vorošiloviga suure valitsusdelgatsiooni koosseisus Indias, ütles, et Furtseva oli hakkaja naine. Ta oskas töötada.

"Istusime temaga terve õhtu koos, ta võttis klaasi viina, lõdvestus, aga hommikul kell kuus äratas mind telefonikõnega, justkui poleks midagi olnud: "On aeg minna."

Riietusin, pesin, jooksin tema juurde – tema oli reibas, kenakene, pidulikult riides ja üleni parteilises soomusrüüs. Ta võis kõnet pidada paberilt lugemata, kuid ei tihanud, sest mehed olid ju paberitega, ei tohtinud erineda.

Räägiti, et tal on oma leilisaun, kuhu kogunevad tema sõbrannad. Seal joodavat, võetavat leili ning seksitavat. Mainiti ka kuulsa lauljanna Ljudmila Zõkina kui ühe nendest orgiatest osavõtja nime. Zõkina ise meenutab neid nii:

"Tema saunas käisid paljud lauljannad. See oli nagu rituaal. Saunas ei joodud kunagi. Ükskord tõi mu sõbranna kaasa õlut. Selle peale ütles Jekaterina Aleksejevna, et õllega on hea pead pesta. Kuid et tema oleks joonud kas või grammikesegi, seda juba ei olnud. See kõik on laim. Võimalik, et kellegagi ta ka jõi, näiteks vastuvõttudel, kuid minuga mitte kunagi. Mina ei joo üldse, lihtsalt ei istu. Lauljanna ei saagi juua – tal poleks häält ja ta ei saaks elada sellist suurt loomingulist elu, nagu on minul...

Tundsin Jekaterina Aleksejevnat kümme aastat ja temaga oli väga

kerge koos töötada. Tema sekretär ütles, et kui Furtseva oli kedagi solvanud, siis elas ta seda raskelt üle. Ja lõpuks tegi sellele inimesele mingi heateo... Jekaterina Aleksejevna ei peljanud enda läheduses hoida tugevaid inimesi – ka seda õppisin ma temalt..."

Kogu Hruštšovide perekond, iseäranis Rada – emale kõige lähem laps, eitab Nikita Hruštšovi ja Jekaterina Furtseva armusuhete versiooni. Ta lükkab selle jutu nagu millegi ebahuvitava lihtsalt ükskõikselt ümber.

Murranguperioodil reetis Furtseva Hruštšovi. Millise versiooni kasuks räägib see? Suvalise. Naine, kes sattus imekombel sellise ebaintelligentse võimu kõrgemasse ešeloni, ei julgenud arvestada oma erilisusega. Ta pidi end üleval pidama nagu kõik teised, nagu parteilised meesterahvad – reetma kõige vastutusrikkamal hetkel.

* * *

Tuletan siinkohal meelde Maria Budjonnaja poolt räägitut:

"50-ndatel aastatel tõstatati Budjonnõi vastu üles ebaõiglane süüdistus. Kohtasin polikliinikus Niina Hruštšovat ja ütlesin talle kõik, mis sellest arvasin. Ta kutsus mu samal õhtul külla, kus kordasin kõike ka Nikita Sergejevitši juuresolekul, ja seda üsna teravas vormis. Mõne päeva pärast võeti Poliitbürool süüdistus maha."

* * *

Hruštšovi langus toimus 1964. aastal. Kuidas naine selle üle elas?

"Emal oli palju aastaid luukoe tihenemine," meenutab tütar Rada. "Alguses ravis ta end Matsestas, pärast sõda aga Karlovy Varys.

1964. aasta sügisel puhkasid nad lahus: isa Pitsundas, ema Karlovy Varys. Ta oli seal ravil koos Brežnevi naise Viktoriaga. Ning algul, kui tuli teade valitsusesisestest muudatustest, ei saanudki ta kohe täiesti aru, mis siis tegelikult juhtunud oli.

Ta ütles Viktoria Brežnevale: "Nüüd ei hakka mina teid, vaid teie

hakkate mind vastuvõttudele ja teatrisse kutsuma."

Ema võttis muudatused vastu kui täiesti normaalse dekoratsioonide vahetuse."

"Selge. Aga kui ta Karlovy Varyst naases ja taipas, mis tegelikult oli juhtunud?"

"Ta jäi haigeks ega lahkunud suvilast Lenini mägedes. Ta lihtsalt aeti sealt välja, nõuti ülikiiret lahkumist. Aga tema elas seal veel kuu aega, justkui poleks kuulnud. Ta oli lihtsalt šokis."

"Kuhu Hruštšovid pärast Nikita Sergejevitši kukkumist kolisid? Ja kuhu läksite teie isiklikult?"

"Selleks ajaks oli meil mehega oma korter, ka Serjožal oli oma elamine. Leena oli elanud koos vanematega, talle anti elamispind. Vanemad paigutati Starokonjušennõi põiktänavasse. Kuid isa seal ei elanud. Ta vist ei ööbinud Moskvas kordagi. Talle tehti ettepanek valida kahe suvila vahel. Üks oli kaugel, Moskvast saja kilomeetri kaugusel Semjonovskojes, teine Moskva külje all Dalnõi Petrovos. Valiti lähemal asuv. Ja seal ta elama hakkaski."

"Milline oli teie sõprade ja tuttavate suhtumine teisse pärast isa langust?"

"Nagu tavaliselt ikka sellistel puhkudel – kõik Kremli tuttavad kadusid nagu tina tuhka.

Tol oktoobrikuu päeval, kui kõik see juhtus, kohtasin tänaval Galina Satjukovat, kes oli isa lähima abilise, "Pravda" peatoimetaja naine. Kuna ta veel midagi ei teadnud, oli ta sõbralik ning rääkis, et saame liiga harva kokku, et oleks vaja minna sinna ja sinna, et ta helistab mulle kohe samal päeval ja me lepime kõiges kokku. Ma ei näinud ega kuulnud temast enam kunagi midagi. Kuid intelligents – näitlejad, kunstnikud – toetas, nad helistasid ja me kohtusime. Kohe sai selgeks, kes on sõbrad ja kes ei keegi. Galina Voltšek, Oleg Jefremov, Juri Ljubimov, Tanja Tess. Ka ülikoolisõbrad ei hüljanud.

Üldse juhtus isal intelligentsiga arusaamatusi. Ta armastas neid, kuid teda häälestati nende vastu."

"Aga kuidas läks emal?"

"Ema ei sõbrustanudki kellegagi valitsuse naistest. Kes varem tema läheduses tiirutasid, need loomulikult kadusid. Ema viimastel eluaastatel hakkasid teda külastama inimesed tema noorusajast, Donbassist. Rimski oma naisega ja ema sõbranna Anna Ossipovna.

Oma viimased eluaastad pärast isa surma elas ema Žukovka suvilas, niinimetatud leskede asulas, kuhu ta oli Dalnõi Petrovost ümber paigutatud. Ta elas seal üksi. Ust ei lukustanud, see oli kinni mingisuguse pulgakesega – nii kui lükkad, uks avaneb.

Tema pension oli 200 rubla, pool isa neljasajast. No ja lisaks kõik muu – Kremli söökla, polikliinik, võimalus autot tellida.

Ta harjus üksindusega ruttu. Kiirabitelefon oli öökapil rohtude kõrval. Kui ta põdes ja haiglas lamas, toorutsesid Kremli õed temaga nimme. Isegi siibrit ei pandud alla. Aga tema naeratas neile. Ja ei rääkinud sõnakestki, lihtsalt naeratas vastu.

Isegi noorpõlves, pärast seda, kui ema end töölt lahti oli võtnud, pidas ta oma parteiliseks kohuseks väärikalt perekonda koos hoida. Ta seadis majas sisse parteilise korra. Meile, lastele, polnud see kerge. Ja mitte ainult lastele, ka teenijaskonnale mitte. Isa palk oli 800 rubla kuus. Argipäevadel valitses kodus karm elu. Kui kodus või suvilas korraldati valitsuse vastuvõtt, vaatas ta rangelt järele, et lauale ei pandaks liiga palju pudeleid. Esiteks võisid külalised purju jääda ja teiseks ei saanud teenijad pärast vastuvõttu end täis juua.

Kui oli vastuvõtt, siis lapsed sellel ei osalenud. Sõime eraldi ja hoopis teisi toite, kuna vastuvõtul kasutati kroonu toiduaineid. Ema jälgis seda teraselt...

Ta ei visanud vanadest asjadest midagi ära. Pärast tema surma jäi järele palju vanu ärakantud kleite ja kampsuneid."

* * *

Oma värvitoone Niina Hruštšova portreesse lisab ka Rada mees Aleksei Adžubei:

"Elu jagunes epohhideks – enne ja pärast Stalini surma. "Pärast"

tähendas seda, et kogu Kremli õukond lasi end justkui lõdvemale.

Puutusin selle ringkonnaga kokku veel enne Radaga tutvumist. Minu ema Niina Gupalo oli üks Moskva parimaid juurdelõikajaid-modelleerijaid. Jelena Bulgakova, Marina Ladõnina, Stalini tütar Svetlana – kõik nad lasid oma riided õmmelda ema juures."

Adžubei ema teadis isegi Stalin, keda vaevalt et naiste moed huvitasid. Svetlana Allilujeva on meenutanud, kuidas isale polnud ükskord meeldinud, kuidas tema uus kleit liiga keha ümber pingul oli.

"Võta kohe seljast ära," ütles ta. "Kanna seda, mida õmbleb Gupalo."

Adžubei ema töötas eriateljees ja kandis alampolkovniku paguneid. Enne revolutsiooni oli ta tegutsenud põranda all, pärast kuulus Punaarmee koosseisu. Igati läbikontrollitud inimene.

Aleksei Adžubei arvab, et mõlemad Niinad, nii Hruštšova kui Gupalo olid milleski sarnased – nii harjumustes kui maitses, samuti ei armastanud nad kelleltki midagi paluda.

Niina Gupalo õmbles ka Niina Beriale. Ega ometi tema polnud õmmelnud seda aprikoosikarva pilve sarnast kleiti, mida nägin ükskord Suures Teatris? Niina Beria saatis kord tema kui oma õmblejanna juurde ühe polkovniku, kes pidi üle andma mingisugused nööbikesed. See oli hämmastuses, et riigi parim õmblejanna elab Vorontsovi tänaval jubedas ühiskorteris! Ta rääkis sellest ka Niina Beriale, kes oli rabatud: "Sina, Niina, elad sellistes tingimustes?!"

Ja unustas. Alles kaks aastat pärast seda vestlust sai Niina Gupalo uue korteri.

Veel Stalini ajal, kui Adžubei oli tutvunud Radaga ning nad abiellusid, ütles sellest teada saanud Niina Beria Niina Gupalole: "Ilmaaegu astus Aljoša Hruštšovide perekonda."

Niina Gupalo sattus ärevusse, ta ju teadis, kes on Beria. Ja see lause tema naise suust ei ennustanud midagi head. Nii oligi. Just neil päevil kirjutati Rada ja Aleksei Adžubei kohta anonüümkiri, kus seisis, et nad elavad Hruštšovide perekonnas "ilusat elu".

See oli Stalini-aegne Kremli, kuid peamiselt siiski Kremli lähedusse

kuuluvate vastutavate töötajate laste paljastamise kampaania. Paljastati neid, kes lubasid endale haugata rasvaseid suutäisi.

"Nii minu ämm kui ema olid kõvad pähklid," räägib Aleksei Adžubei. "Ema pani riidesse nii Svetlana Stalina kui Svetlana Molotova, kuid kunagi polnud tema klientide seas Niina Hruštšovat. Alles 1959. aastal, kui ees seisis sõit Ameerikasse, õmbles ema suure heameelega tualette Niina Petrovna jaoks. Et ta neis särada saaks."

Kes võiks Niina Hruštšova seljas mäletada kas või ühte tualetti?

Tema seljas polnud küll midagi vaadata. See üleüldine emalik naisetüüp nõudis tagasihoidlikke vorme ja jooni. Ning seda selliselt, et võimalikult tagasihoidlik oleks. Kõik maneerlik ja pretensioonikas oleks paistnud naeruväärne.

Arvan, et ta sai sellest piisavalt hästi aru ning ei kuritarvitanud oma võimalusi.

"Niina Petrovna oli enam kui tagasihoidlik," meenutab Adžubei. "Kui me Radaga olime otsustanud abielluda, saime tema viimasena nõusse. Ning minusse hakkas ta sümpaatiaga suhtuma alles mõne aasta pärast. Elu lõpuaastail, olles juba kõikidest raskustest üle saanud, ta austas mind.

Elu Kremli perekondades oli üldse üpris omapärane. Elati nagu tsaarid, aga surdi kerjustena. Seda sellepärast, et midagi isiklikku ju ei olnud. Elati kroonu kulul, isiklikku soetada polnud lubatud, see polnud parteiline... Hruštšovidel rippus söögitoas alati neli portreed – Marx, Engels, Lenin ja Stalin."

* * *

Kujutate ette? Kodus, söögitoas! Keegi ju ei käskinud neid üles riputada, nad ise riputasid.

Imelik? Ei.

Niina ja Nikita Hruštšovile oli see iseenesestmõistetav, sest tegemist oli ju nende ideede loojatega, nende õpetajatega.

Kuid lastele polnud need portreed enam vajalikud. Nemad neid oma koju ei soetanud.

Aga lastelastel on eriti naljakas. Nemad küsivad täna: "Kas esivanemad tõepoolest uskusid?"

Tõepoolest...

Evakuatsioonis Nižni Tagilis rippus minu koiku kohal Vjatšeslav Molotovi portree. Sellest allpool oli vaip. Mulle meeldis seda vaipa vaadata ja näha mustrites omi kujutelmi. Ma ei pannud Molotovi tähelegi. Ja kui märkasingi, ei teinud välja.

Pärast, palju aastaid hiljem küsisin ema käest: "Aga kuhu kadus Molotov? Miks ta meil üldse rippus?"

"Kui tehase juhtkond jagas evakueerituile mööblit, said paljud "näitliku agitatsiooni raames" ka valitsuse liikmete portreed. Nähtavasti polnud neid lihtsalt kuhugi panna. Meie saime Molotovi. Kodus tekkis tema pärast isegi vaidlus, sest ei teatud, kuhu ta riputada. Tuppa polnud ilus panna, koridori ei sobinud. Mõttele riputada pilt sinu koiku kohale tuli tädi Tanja, endine proua. Ta ütles: "Kui tullakse kinni nabima ning nähakse, et lapse juures ripub Molotov, siis võib-olla see neid takistab.""

* * *

Niina Hruštšova tugev iseloom oli vastuvaidlematu perekonna kõigile liikmeile.

Hruštšovide noorem poeg Sergei sai 1974. aastal, kolm aastat pärast isa surma, kutse KGB-sse. Seal tehti talle ettepanek kuulutada võltsinguks äsja Läänes ilmunud Hruštšovi memuaariraamat "Meenutab Hruštšov. Viimane testament".

Talle isegi näidati KGB-s valmiskirjutatud teksti, mis pidi olema justkui nende memuaaride ümberlükkamine tema poolt. See oleks Läänes üles puhunud skandaali ning memuaarid oleksid olnud diskrediteeritud.

Sergei Hruštšov pidas ettepanekut kummaliseks: "Tegemist oli ebastandardse ettepanekuga. Ütlesin, et pean emaga konsulteerima, sest sellist asja ei saa ma üksi otsustada..." Samal päeval rääkisin kõigest emale. Ta tundis huvi, kas ma olen seda raamatut lugenud.

"Ei," vastasin mina. "Pole isegi näinud."

"Kuidas saab siis kirjutada, et tegemist on võltsinguga? Sa pole ju isegi tekstiga tutvunud?" väitis ta loogiliselt vastu. "Sa ei pea tegema sellist avaldust raamatu kohta, mida keegi meist pole silmagagi näinud. Kirjutada saab seda, mida kirjutas isa. Me ei tea, mil moel need materjalid on Läände sattunud."

(Nimelt selliselt seletaski Hruštšov oma memuaaride esimese osa Läänes ilmumist parteiorganisatsioonile. – *L. V.*)

Sellise jutuga läksingi järgmisele kokkusaamisele.

Teadsin, et jutuajamine ei saa olema kergete killast ning olin ette valmistanud ümberlükkamatu argumendi – ema keelas ära. See oli tõsi, sest Niina Petrovnast nad nii kergesti jagu ei saa..."

Vaat nii.

Poeg isiklikult tunnistab, et isegi KGB ei suutnuks Niina Hruštšovale ligi pääseda. Tema iseloomu tugevus polnud aastatega nähtavasti muutunud.

Kuid muutunud oli ta ise.

Tegelikult pidanuks sellise inimese nagu Hruštšovi memuaaride ilmumine Läänes olema tõelise parteifunktsionäri Niina Hruštšova vaatevinklist lausa nõrritav, nurjatu fakt, ja see vajanuks hoolikat järeleuurimist. Leninlik-stalinliku kutsumusega parteilane ei oleks tohtinud hetkekski kahelda oma abikaasat hukka mõistmast ning pidanuks tarvitusele võtma meetmed, see tähendab, mõistma ta avalikult hukka.

Ent Niina Petrovnal oli vanaduses juba teistsugune kutsumus. Abikaasa ja ema tunne kaalus üles kohusetunde partei ees. Meenutades hellusega parteipuhastusi, armastas ta parteid veel kui oma minevikku, kuid ta ei andnud partei ahnete lõugade vahele oma elukaaslast. Isegi surnuna. Või seda enam surnuna.

Memuaarid osutusid ehtsateks. Loomulikult sai Niina Hruštšova sellest aru, kui poeg temaga nõu pidas. Ning samuti taipas ta kõiki KGB riukaid ja nägi nad läbi. See pole ka ime, sest elada niipalju aastaid KGB-st ümbritsetuna ja KGB süsteemi sees ning neid mitte mõista ei ole võimalik isegi rumalal inimesel. Ent Niina Hruštšova oli tark, arukas naine.

* * *

"Aga kas need jutud Hruštšovi onupojapoliitikast vastavad tõele?" küsisin ma ebadelikaatselt Adžubeilt, võib öelda, et tähtsaimalt "onupojalt". Adžubei oli ju Nikita Sergejevitši väimees, esimene lähim nõunik, ja paljugi küpses just perekondlikus ringis.

"Jah ja ei," vastas Adžubei. "Meil oli lihtsalt palju ühiseid seisukohti, olime mõttekaaslased. Mis puutub ülejäänuisse... Nikita Sergejevitši armastatuim õde Irina võis igal ajal suvilasse sõita ja elada seal niikaua, kui tahtis. Ükskord ta palus, et talle ehitataks oma väike suvila. Hruštšov tõmbus näost tulipunaseks. Kuid pärast andis siiski õele raha ja muretses krundi.

Üldiselt Hruštšovi ajal, nagu ka Stalini ajal, sellist eestkostmist peljati. See oli pidevalt päevakorral. 1964. aastal, kui Hruštšov kukutati, pandi talle süüks, et ta vedas koos endaga Ameerikasse oma perekonna. Alguses polnud tal kavatsust seda teha, kuid talle käis peale Mikojan, kes oli samuti väga perekondlik inimene. Perekond kogunes Ameerikassesõiduks sõna otseses mõttes mõne nädala jooksul. Kõik jäid väga rahule, nii pere kui Ameerika.

Kui hukati Beria, kirjutasid tema poeg Sergo ja lesk Niina Hruštšovile kirja. See pani Nikita Sergejevitši heldima. Ta uskus neid. Nad kirjutasid, et juhtunu oli seaduslik. Loomulikult polnud nad kõike teadnud, kuid nägid, et see inimene veereb kuristikku ning et samasse kuristikku olid sunnitud veerema ka nemad.

Pärast Beria mahalaskmist tundis minu ema Beria naisele südamest kaasa. Too oli kunagi veel Beria võimul olles minu emale öelnud: "Teie õmblesite riideid Jagoda naisele, Ježovi naisele, paljudele teistele naistele, kes jagasid mehe saatust. Nüüd õmblete minule. Kas teil õudne ei hakka?"

Ema oli vait. Talle ei meeldinud sellised vestlused. Ma tean, et ta rõõmustas selle üle, et Niina Beria ja tema poeg Sergo said võimaluse rahulikult elada ja töötada."

* * *

1954. aastal elasin üle oma esimest armumist ega pannud tähelegi Krimmi üleandmist Venemaalt Ukrainale. Siiski mäletan endise peene proua tädi Tanja ütlust: "Huvitav. Selle, mida ei suutnud kätte võidelda Polina Žemtšužina, sai Niina Petrovna lihtsalt kingituseks. Nimelt Krimmi."

"Ära lobise," ütles kõike selles ilmas kartev ema.

"Mõtleks, tõtt ei tohi rääkida. Ega ma kedagi laima! Mina, ukrainlanna, peaksin rõõmustama, et Krimm ei saanud juutidele, vaid meile. Aga see, et Nikita kinkis Krimmi oma Niina Petrovnale, on päevselge."

"Rumalus. Ega Nikita üksi valitsuses ole. Ja üldse, kuidas saab Nõukogudemaal keegi kellelegi kinkida midagi taolist kui Krimm!"

"Saab, saab. Meil on kõik võimalik. Loomulikult varjatult."

Muidugi tundus ka mulle tädi Tanja seisukoht tõelise väikekodanliku jampsina. Rääkis naine, kelle arusaamades põimusid imetlusväärselt ühte revolutsioonieelne moraal ja stalinliku ampiiri kõlblus.

Ka praegu tundub mulle see arvamus jampslik, kuid fakt jääb faktiks. Mitmeid sajandeid on julm mehekäsi seda vahtralehekujulist Krimmi-nimelist maalapikest rabanud, ent tegelikult kuulub ta ju päikesele, tuulele, lainemurrule, kuupaistele...

Kui Niina Hruštšova isegi sai selle kingituse, siis... kus see naine nüüd on?

Kus on Krimm?

VIKTORIA ON VÕIT

1991. aasta augustis oli Moskvas teravalt tunda võidu hingust. Niinimetatud putši päevil joovastas kolme hukkunu (salajastel andmetel aga enam kui kolme) vere lõhn noori ja hirmutas vanu.

Justkui narkootikumiuimas punkarilaadsed noorukid vaatasid metroovagunites ringi sellise pilguga, nagu otsides, kuhu veel minna, et korda saata veel midagi sellist kõikehävitavat ja -ühendavat.

Purukssõtkutud ja kompromiteeritud idee oli jäänud koristamata barrikaadide alla. Nendel barrikaadidel oli rahvas tõusnud oma rahva vastu. Ka tankid ja soomustransportöörid läksid rahva vastu.

Kunagi ütles minu tankikonstruktorist isa mulle tookord veidrana tundunud lause: "Kohe, kui vabastati Saksamaa, tulnuks tankid Euroopast ära koristada."

"Miks?" imestasin mina.

"Tank pole ehitatud kallaletungiks, vaid kaitseks. Ta on müstika. Inimesed on tema ehitamise saladust otsinud sajandeid. Leonardo leidis selle ja peitis ära, et see ei sattuks kurjust teenima. Alles kahekümnes sajand avastas tanki saladuse."

"No ja siis?"

"Kui tanke hakatakse kasutama kallaletungideks, on sellel vastupidine tagajärg. Tuleta meelde 1956. aasta Ungarit, tekkiski vastureaktsioon."

"Tšehhoslovakkia..."

"Seal samuti."

Isa ei elanud Afganistanini ja meie päevade putšideni. Kuskil tõugatakse täna tema tank pjedestaalilt. Ilmaaegu. See on ohtlik. Ohtlik

neile, mälu kaotanud tõukajatele. Ent kuskil siiski asetatakse tank taas pjedestaalile. Elu on nii keeruline ja mitmetähenduslik.

Tankid sisenesid Moskvasse 1991. aasta augustipäevil, tulles justkui putši toetama. Kuid nad pühiti maapinnalt juba oma ilmumise endaga.

Isa arvates olid tank ja inimene justkui nabanööriga seotud. Mis on lennuk? Lennuk on lind. Lendas pärale, lendas minema. Aga see roheline monstrum, mis tõmmatakse inimesele justkui selga, on temaga surmani.

Võit, võit, võit...

Viktoria.

Kelle võit? Võit kelle või mille üle? Enda üle?

Olen parteitu. Miks siis polnud võit neil päevil mulle ükskõik, miks kajas ta minus vastu nii paljutähenduslikult? Olen alati elanud sügava vihkamisega ja igasuguse austuseta parteimasina vastu. Ta lämmatas ja segas loomingut. Ta paiskas pinnale oma metalse läikega resolutsioone, mis aastate jooksul muutusid hüsteerilisteks poolkarjeteks, poolsosinaiks.

Millest mul siis praegu kahju on? Miks tõmbub süda valust kokku?

Kas mul on kahju masinat teeninud miljonitest inimestest? Nende perekondadest?

Kas mul on kurb mõelda kõikidele neile, kes minetasid usu, sest usuta pole ju elu maa peal?

Võib-olla tunnen ma nostalgiat – mu lapsepõlv möödus ju tõrgeteta töötava masina loodud tingimustes, nooruse üha suureneva korratuse atmosfääris, küpsusega selle masina aeglase lagunemise ajal?

Läksin 1991. aasta augusti lõpus, ühel sügise-eelsel päeval olevikust minevikku, maailma, kuhu oli sisse kirjutatud ning kus elas ja oli meie hiljutine riigipea Leonid Brežnev. Barrikaadidelt Valge Maja juurest tema koduni pole kilomeetritki.

Brežnevi lesk Viktoria Petrovna oli nõus mind vastu võtma, kuigi ta ei pidavat kellelegi erandeid tegema ega polevat juba ammu väljas käinud. Ta oli 83-aastane.

Mitmekordne maja Moskvas Kutuzovi prospektil. Selle fassaadil

rippus kunagi mälestustahvel Brežnevile. Rippus üürikest aega, siis kisti maha. Astusin võlvi alt läbi ja keerasin paremale..

Minuga koos tuli Brežnevite minia, nende poja Juri naine Ljudmila.

Välisukse juures korterite kellanupud; kitsas, standardne sissepääs lifti juurde, lifti kõrval maas vaibake, tugitool, anum lilledega – haihtunud hiilguse jäänused. Tavaline lift.

Brežnev sai selle korteri palju aastaid tagasi. Tal olnuks selle vahetamiseks palju võimalusi. Moskva ühes respektaablimas rajoonis Štšussevi tänaval kerkis 70-ndate aastate lõpus oivaline tellismaja. (Selliseid kerkis üha arvukamaks paisuva parteilise eliidi tarvis Moskva kesklinna aina enam ja enam.) Selle maja eripära oli esmapilgul märkamatu, kuid üsna huvitav – neljanda korruse aknad olid vaieldamatult suuremad teiste korruste omadest. Ning kogu ruum kolmanda ja viienda korruse vahel kõrgem kui teistel korrustel.

Neljas korrus määrati Leonid ja Viktoria Brežnevile.

Räägiti, et Brežnev oli isiklikult osalenud projekti läbiarutustel, andnud juhiseid, lausunud omad soovid ning olnud esimene, kes sisenes äsjavalminud hoonesse. Kuid sinna sisse kolimast keeldus.

Tema sugulased väidavad, et Leonid Iljitš ei arutanud midagi ega andnud ka mingeid juhiseid. Pugejad ja tallalakkujad nägid ise vaeva, temalt küsimata. Aga kui tehti ettepanek ümber kolida, ei tahtnud kumbki vanake, ei Leonid ega Viktoria, sisseelatud kohast lahkuda: "Meil on siingi hea. Ja üldse – tagasihoidlikumalt, tagasihoidlikumalt on vaja elada. Me ei tohi silma paista."

Seisatame täiesti tavalise ukse ees ja anname kella. Ukse avab suurt kasvu vanemapoolne naisterahvas, Anja. Ta läheb Viktoria Petrovnale meie tulekust ette kandma ja ka pojanaine Ljudmila läheb ämma juurde.

Jään üksi ning vaatan ringi. Istun tugitooli avaras eestoas, mis on kaugematest tubadest eraldatud kahe seina ligi litsutud korintose sambaga. Otse minu ees on uks suurde tuppa, mille aknad avanevad kärarikka Kutuzovi prospekti poole. Piilun ringi. Seintel kaks õukonnakunstistiilis Leonid Iljitši portreed. Midagi Aleksandr Gerassimovi moodi, kuid veelgi hullemad. Üks portree on ilmselgelt maalitud tuttava

foto järgi, teine aga on tunduvalt kodusem. Sellel istub noore välimusega ja end vabalt tundev Brežnev, seljas lahtise kaelusega särk ja käed enda ette asetatuna laual. Selle ruumika toa, tõenäoliselt endise söögitoa aknal on kaks metallvarbadega puuri, milles käratsevad papagoid. Peasekretär armastas pudulojuseid. Jaa-jaa, pudulojuseid. Vaatan hallis ringi. Põrandal on linoleum. Otse minu ees, paremal ja vasakul ripuvad seintel võimsad loomapead. Uhkete sarvedega kaljukitse ning kahe hiiglasuure põdra topise jaoks on ruum ilmselgelt madalavõitu. Pigem vajaksid nad keskaegset rüütlilossi. Need on peremehe trofeed. Kogu maa teadis, et peasekretär armastas kirglikult jahti. Perekonna fotode hulgas, mida nägin hiljem, on palju jahitemaatikat – Leonid Iljitš ettekallutatud püssiga käes, Leonid Iljitš püssiga ja mahalastud metssiga jalge ees...

Tuletan meelde 70-ndate aastate keskpaiga keelepeksu sellest, kuidas peasekretär käib metsloomi jahtimas. Jäägrid seovad võimsate põtrade või arhaaride jalad kinni ning veavad kuulsat jahimeest pool tundi mööda metsa ringi. Lõpuks komistab ta rahulikult rohtu mäletsevale loomale, paneb püssi palge ja ongi õnnelik.

Räägiti, et esimesena avastas pettuse Leonid Iljitšiga jahil käinud Juri Gagarin. Ta olnud väga nördinud. Ent pettust olevat siiski jätkatud, sest peasekretär vananes ning hiiglasliku metsloom tabamine muutus üha keerulisemaks. Paljugi, mida räägitakse...

Naaseb Anja ja võtab istet.

"Paneb riidesse. Kohe tuleb, toon ta siia. Ta tunneb end halvasti."

"Kas te olete siin ammu?" alustan kohmakalt vestlust.

"Oi, kui palju aastaid! Läksin pensionile, olin natuke kodus ning tulin tagasi, lapselaste jaoks on raha vaja."

"Kas temaga raske ei ole?"

"Normaalne. Olen harjunud, ma mõistan teda. Ja ta on hea. Kuid milline oli Leonid Iljitš! Teist sellist inimest pole olemaski! Vaatan ja kuulan, mida tema kohta räägitakse ja nagu... ei tea kohe, mida teeksin! Valetavad! Kui palju küll tema kohta valet räägitakse!"

Ta lahkub Viktoria Petrovnat tooma.

Brežnevi naine astub tuppa aeglaselt, Anjast kinni hoides. Ning siis ta seisabki minu ees, seljas tumeroheline kittel. Nägu on sile, hallid juuksed on kuklasse krunni seatud, silmad jooksevad vett, neil on kae. Ta on kuidagi helge, kõigega leppinud ja avatud talle nähtamatu külalisega kohtumiseks.

Naine võtab istet.

Kuidas ma võin 83-aastasele naisele peale käia labaste küsimustega tema mehe liiderlikkuse, sugulaste edutamise, laste alkoholilembuse ja väimehe raiskamiste kohta? Tean kõiki neid kuulujutte ka tema selgitusteta. Võin neist teile rääkida. Näiteks lugu nõukogude tsirkusetähest Irina Bugrimovast, täpsemalt temalt varastatud briljantidest.

* * *

Brežnevite perekond polnud eriti suur. Sinna kuulusid Viktoria Petrovna, Leonid Iljitš, kaks last – Galina ja Juri ning kolm lapselast – Galina tütar Viktoria ning Juri pojad Leonid ja Andrei. Loen üles mõned Galina abikaasad – Jevgeni Milajev, Igor Kio ja Juri Tšurbanov. Juri Brežnevil on ainult üks naine, ja seda kogu eluks, Ljudmila. Väga meeldiv ja tark naisterahvas.

Kuid nii Leonidil kui Viktorial oli palju õdesid-vendi, ja neil omakorda abikaasad, lapsed, lapselapsed, väimehed, miniad. Lõppresultaadina moodustus alati abi ja toetust vajav tohutu perekondlik klann. Nagu kõik endast lugupidavad klannid, jagunes ka see oma sisemuses ning klannisisesed suhted olid keerulised. Jagunemine toimus loomulikul teel, eraldudes Leonid Iljitši sugulasteks ja Viktoria Petrovna sugulasteks. Allaheitlik mehele paljudes küsimustes, hoidis naine Brežnevi klanni kindlalt oma käes ja jälgis täpselt, et mehe sugulased ei oleks privileegides eelistatud tema sugulastele.

* * *

Esimest kuulujuttu Brežnevite aadressil kuulsin ma 1949. aastal. Dnepropetrovski linnas räägiti kurba lugu, kuidas järelvalveta jäänud umbes nelja-aastane tüdruk jalutanud sisse ühe häärberi paokil väravast ja sattunud niiviisi keelatud territooriumile. Lõast lahti koerad kiskunud lapse tükkideks.

Selles eramus elas Leonid Brežnevi, partei Dnepropetrovski oblastikomitee esimese sekretäri perekond.

Minuni jõudis see kuuldus siis, kui olin sõitnud emaga suveks Dnepropetrovskisse külla oma onule, kes tollal selles linnas tööstusettevõtteid ehitas.

Kas selline õnnetus lapsega juhtus või ei, kes seda teab? Kui ka juhtus, pole siin Brežnevil mingit süüd. Isegi valve pole nähtavasti süüdi, sest kes teab, kuhu võib lonkida üks ettearvamatu lapsuke?

Selliseid suust-suhu kuulujutte Brežnevite perekonna kohta oli alati ja palju. Perestroika saabumisel lõid need ajakirjanduses eriliselt lõkkele pärast Galina Brežneva mehe, siseministeeriumi kindrali Juri Tšubanovi arreteerimist. Säärastes juba seaduspärastes kuuldustes, millest oleks võimalik koostada kopsakas köide, jäi arvukates faktilistes sasipundardes ja karjuvates ebatäpsustes kõlama üks motiiv – prassing ja jooming, onupojapoliitika ja võimu kuritarvitamine.

Mäletan, et istusin kord ühes suures värskete moskvalaste, endiste Dnepropetrovski linna elanike seltskonnas. Lopsakas, valjusti rääkiv blondiin harutas lahkelt lahti oma teadmiste, arusaamade ja järelduste sõlmi: "Oi, oi, oi, ainult küsige! Me teame Brežnevite kohta seda, mida nad ei tea isegi! Ah et Viktoria? Tema kohta pole tegelikult mitte midagi erilist teada, istus vaikselt, kuigi kõik tassiti talle juba algusest peale kandikul ette. Leonid oli ju maakas, kuid Viktoria pärines intelligentsest juudi perekonnast, ta oli majandusinstituudi õppejõu tütar. Neiupõlvenimi oli tal Olševskaja. Olševskid võtsid Leonidi oma perekonda vastu, kasvatasid teda, lihvisid, korraldasid tema õpinguid, tegid kõik, et ta edasi jõuaks. Ning ta kerkis ja kerkis – justkui pärmitainas. Ta nägi hea välja – pikka kasvu, sihvakas, lõbusa loomuga. Naised olid temast vaimustuses. Ta murdis oma naisele truudust abielu esimesest päevast

peale. Loomulikult teadis ja mõistis naine kõike, kuid ta valis kõige õigema positsiooni – ei seganud vahele. Ta sünnitas lapsed ja sidus mehe tasahilju enda külge nagu kitse pika köie otsa – las jookseb veidike, jookseb isu täis ja tuleb koju tagasi."

"Leonidil oli ju tõsine romaan T.R.-ga, kas mäletad?" täiendas blondiini mees, kes oli omal ajal olnud mitmeid aastaid Dnepropetrovskis vastutav töötaja. "Oo, ja kui ilus see T.R. oli!"

"Jaa, kõik te limpsisite tema järele keelt," muigas tema naine. "Tõepoolest kaunitar. Kogu linn oli nende suhetest teadlik. Ja kuidas Leonid Iljitš teda armastas! Lausa külvas kinkidega üle! 40-ndate lõpus sõitsid nad koos Saksamaale ning kus vedasid sealt kristalli kokku, arutult palju! Hiljem, kui mees suunati tööle Moldaaviasse, abiellus naine tema sõbra N.-ga. Räägiti, et Leonid Iljitš elas seda rängalt üle."

"Aga Viktoria Petrovna?" suunasin ma jutuka vestluskaaslase teadmised tagasi mulle sobivatesse rööbastesse. "Kuidas oli temaga?"

"Mis tähendab, kuidas? Mitte kuidagi. Istus ja ootas, kuni mees oma ringiajamised lõpetab. Tal oli nähtavasti härja kannatus. Juuditaridel leidub mehe kinnihoidmiseks palju kannatust ja kavalust. Minu mees on juut, olen nende perekonnas elanud kaua, sellepärast teangi. Just selle tõttu ongi juutide pered nii püsivad...

Ega Brežnevil ainult T.R. olnud. Seal Moldaavias trööstis ta ennast kiiresti teisega, aga Moskvas soetas endale Kunstiteatrist ühe näitlejanna. Tema elust vilksas läbi teisigi naisi. Teate isegi, sõitsid oblastikomitee ülemused joogi ja sakuskaga terveks ööks sauna, ning seal juba tüdrukuteta toime ei tule..."

* * *

Moskva kuulujutud peasekretärist Brežnevist muutusid kiiresti poliitilise varjundiga anekdootideks. Need olid koomilised nagu ta isegi – kõigi silme all raugastuv, sunnituna oma samamoodi raugastuva parteiaparaadiga rahva ees tolknema. Kõik selleks, et masin lõplikult laiali ei laguneks.

Räägiti, et peale jahi oli tema harrastuseks ka välismaiste automarkide kollektsioneerimine. Kust ta need võttis? Kas ostis rahva rahade eest? Või kinkisid teised riigipead?

Ei tea, need on juba prokuröri küsimused. Seoses autodega on mulle teada ainult see, millega ise kogemata kokku puutusin. See on väike finess.

Kuskil 70-ndate keskel, ühel suvisel laupäevaõhtul sõitsime mehega oma autos mööda Leningradi prospekti, Himkist kesklinna. Sokoli metroojaama lähedal ütles äkki mu abikaasa: "Mingi veidrik üritab välismaisel autol meist liikluseeskirju rikkudes mööda sõita."

Välismaised autosid oli tollal Moskvas märksa vähem kui praegu.

"Ärme laseme," vastasin vahvalt. "Mõtleks, välismaalane! Ka metslaste maal pole kõik lubatud!"

Ja mees ei lasknudki autol mööda sõita. Kuid selle auto juht oli oma katsetes järjekindel.

"Imelik auto, ilma numbrita," ütles mees, andes "välismaalasele" lõpuks võimaluse liiklusreegelid rikkuda. Puurisime mõlemad pilkudega seda meist möödalendavat "Mercedest".

Autos istus rooli külge klammerduvana ja pingsalt enda ees tühjalt avanevat maanteed vaatavana meie kallis Leonid Brežnev. Tema kõrval ei olnud kedagi, kuid taga, end terve kehaga Leonid Iljitši poole kallutades ja meid rusikaga ähvardades istus mees, kelle nägu vilksatas palju aastaid teleri ekraanil. See oli Vladimir Medvedjev, siis Brežnevi, hiljem Gorbatšovi adjutant. Mõtlesin aastaid hiljem, juba perestroika ajal, vaat kui imelik on see riigiaparaat! Brežnev on uue aja poolt hukka mõistetud, aga tema adjutant valvab nüüd seda, kes tõukas troonilt Brežnevi. Mis võis toimuda selle adjutandi hinges? Ka tema on ju elav inimene. Keda oma kahest valvatavast ta armastas ja hindas, kellele heakskiitu avaldas? Või täitis, nagu riigiaparaadi kruvikesele kohane, lihtsalt oma missiooni?

"Mercedes" kihutas mööda, selle järel must "Volga", pungil meie käitumisest nördinud sõjaväelasi. Kõik nad ähvardasid meid rusikaga.

Ütlesin kergelt häirituna oma abikaasale: "Noh, kallis, oota – homme saad oma karistuse."

Minu pealtnäha külmavereline mees kehitas vaid õlgu.

Tollal olin rõõmus, et sel seiklusel ei olnud mingeid tagajärgi. Aga nüüd on kahju – kus oleks olnud detaile selle raamatu jaoks! Kui meid mõlemaid poleks tookord kahjurliku ülevalpidamise eest maanteel riigijuhtimise masin lömastanud.

Ajad polnud küll enam endised...

* * *

Meenutab Edvard Gerek:

"Mulle tundub, et Brežnevil polnud sõpru... Pärast läbirääkimisi toimus Tšehhoslovakkia, Nõukogude ja Poola delegatsiooni vahel sõpruskohtumine. Nagu ikka oli sellistel kohtumistel väga palju nõukogude konjakit.

Brežnev oli oma matslikul kombel õnnelik, kuid "Praha kevadega" seotud komplikatsioonidest silmanähtavalt närvis.

Ta hakkas rääkima üht vastikut anekdooti: "Karu kutsus jänese külla, kostitas külalist, lahutas tema meelt ning see tundis end nagu kodus. Aga kui oli purju jäänud, tundis ta end karuga juba võrdsena.

Kodus küsis jänese kaasa: "Miks sa nii räpane oled ja vastikult haised?"

"Pärast õhtusööki karu kergendas ennast, võttis mul kõrvust kinni ning pühkis minuga end puhtaks.""

Brežnev ise oli oma loost vaimustuses. Nõukogude delegatsioon samuti. Kõik külalisdelegatsioonide liikmed olid aga Brežnevi taktitusest nördinud ning kiirustasid õhtusöögilt lahkuma.

Brežnevi kodus ma ei käinud. Kui avameelselt rääkida, siis KODU meie mõistes neil ei olnudki. Korterid ja suvilad said nad "teenete järgi". Ent tegelikkuses sõltusid need ja teised hüved ametikohast. Igal parteija üheaegu riigifunktsionäril, kes oli ju sellesama partei teener, olid omad kindlad privileegid. Sattunud ebasoosingusse, kaotas ta kõik, Stalini aegu isegi elu.

Stalini-järgsel perioodil kolis patune tegelane ainult korterist välja

ning sattus sõltuvalt oma uuest positsioonist lihtsalt vastavatesse uutesse tingimustesse.

Pean tunnistama, et me võrdlesime oma elu nende omaga rohkem kui korra. Ja meie hulgas ei leidunud soovijaid nendega vahetust teha. Kui meil oli ainult mõni selline, kes hoidis küünte ja hammastega võimust kinni võimu enese pärast, siis neil sai see kõik valitsuse koosseisud üleelanutele eluliseks vajaduseks...

Peasekretäri kabinet Kremlis polnud üldsegi suur, nii 10–15 meetrit pikk ja 4–5 meetrit lai. Kahel pool asetsesid uksed ja nende ees kaks vastuvõtutuba. Ei midagi erilist. Lenini büst ja portree.

Mõtlesin, miks on kabinet nii tagasihoidlik?

Otsustasin, et sellel peab olema kaks põhjust. Kõrval asetses hoolikalt säilitatav väga tagasihoidlik ja väga mugav Lenini kabinet. Riigi looja sellise kabineti olemasolu tõttu polnud ilus esile tükkida. Teiseks aga juhtis kabineti peremees ühte kuuendikku maailmast ja tema juba võis endale tagasihoidlikku tööruumi lubada."

* * *

Kõige kuumemad kuulujutud liikusid Galina Brežneva nime ümber. Ma ei hakka neid siinkohal ümber jutustama, need on üsnagi tüüpilised tollele perioodile, mida nimetatakse stagnaajaks. Galina oli vananev, ohtralt alkoholi pruukiv naisterahvas keevalise temperamendiga ja piiramatute võimalustega seda temperamenti rahuldama. No jaa, lisaks noor abikaasa, veel noorem armuke ning kirg kalliskivide vastu. Ent huvi pakub miski muu – kust võeti need tohutud summad, millega briljantide eest maksti? Vaevalt, et riigi ülalpidamisel olevad inimesed võisid miljonitega laiutada. Aga kui see võimalus maffia toetusel isegi eksisteeris, siis vaevalt neile meeldis välja laduda suuri summasid seal, kus oli võimalik maksta vähe. Räägiti, et briljandid olid sõltuvuses olevate inimeste kingitused. Ent oli olemas ka oma, nn. briljandiojake.

Kas nõukogude inimesed mäletavad veel neid hiljutisi aegu, kas või

60-ndaid aastaid, mil neil polnud praktiliselt võimalik maha müüa nende omanduses olevaid perekonnareliikviaid, näiteks kullast prossi suurepärase särava briljandiga? Kokkuostus, kus seda laadi asjakesi vastu võeti, anti raha ainult kulla kaalu alusel. Kivid ei maksnud õieti midagi. Te võisite oma briljandi välja uuristada ning kaasa võtta, olles saanud mõningase summa ainult prossis sisalduva kulla eest.

Tollase juveelikaubastu ülem, minu trepikojanaaber, rääkis ükskord, et tema alluvuses olevatesse kauplustesse satub vahetevahel väga ilusaid vanu ja suuri juveelitooteid, mis on konfiskeeritud kurjategijatelt.

"Kas need lähevad müüki?"

"Sagedamini need letile ei jõuagi. Enne seda on väärisesemed ära ostnud nn. eristaatusega daamid."

"Kes?"

"No kes, kes!" vastas tema. "Arvake ära! Kusjuures hinnad on väga madalad. Riiklikud. Eile müüsime maha ühe briljandiga prossi. Vanaaegne, pead pööritama panev meistritöö. Müüsime 150 rubla eest, peaaegu muidu! Süda käriseb lausa tükkideks... Ja midagi ette võtta ei saa, käsk tuli kõrgemalt."

Vaat nii.

Gruusias, Zugdidis on ühes muuseumis kaks reliikviat – kellegi poolt nii kaugele toodud Napoleoni surimask ning kuninganna Tamara diadeem. Diadeem lebab saali keskel sametil tugeva klaasi taga. Kõrval on valve. Minu arvates see diadeem mingi erilise iluga küll ei hiilga, ta on kõveraks paindunud, saanud muljuda (kohe näha, et vana), kuldplaadil ilmetud kivid. Siisamas Zugdidi muuseumis rääkisid mulle kohalikud elanikud, et hiljuti, 1975. aastal, täpselt kuu enne mind oli muuseumi külastanud Brežnevi tütar Galina. Ta armus diadeemi sel määral, et tahtis seda tänulikelt zugdidilastelt endale kui kingitust. Murest hullunud muuseumi direktor julges sellest teatada Gruusia KP Keskkomitee esimesele sekretärile E. Ševardnadzele. See helistas valitsustelefonil Brežnevile ning ütles, et Gruusia austab Galina Leonidovnat küll väga, kuid ei või talle kinkida rahvuslikku rikkust, kuninganna Tamara diadeemi.

"Kihutage Galja minema," sõnas isa lühidalt.

Galina Brežneva briljandilegendide hulgas on üks, mis sattus ka prokuratuuri. Leidub palju põhjusi, mis lubavad oletada, et see lugu kurvastas Leonid Iljitši ja mõjus tema tervisele. Oma viimastel eluaastatel elas ta väga üle kõike seda, mis oli seotud tema sugulaste juhtumistega: "Kogu maailm tunnustab ja austab, ainult oma perekonnas ei peeta lugu, ei hinnata. Teevad häbi," kurtis ta paljudele parteikolleegidele.

Millise looga on siis tegemist?

1981. aasta lõpus korraldati Moskva tsirkuses pidustused. Galina Brežneva jumaldas tsirkust, ta valis sealt mehi ja armukesi. Tema ja ta sõbratar, siseministri abikaasa Štšelokova olid ka kutsutute hulgas ja sädelesid seal oma parimates briljantides. Ent tiigritaltsutaja Irina Bugrimova briljandid hiilgasid Brežneva omadest enam, nad olid selgelt paremad. Mõne päeva pärast Bugrimova briljandid rööviti. Niidid tõid Galina Brežneva noore armukese Boriss Burjatsi juurde. Mõni päev hiljem peeti Šeremetjevo lennujaamas kinni üks meesterahvas, kelle juurest leiti osa Bugrimova briljantidest.

Kõik need kuulujutud, millest perestroika ajal ajakirjanduses korduvalt juttu oli ja mis läksid klatši tasandilt üle peaaegu faktideks, patustavad minu arvates tugevalt mõningase ebaselguse, ebatäpsuse ja ebamäärasusega.

Mõnikord on tunne, et nii mõndagi oli salaja korraldatud ja enda kasuks pööratud, et uutel tegelastel oleks, mida sõimata ja eneseteostuseks laimata.

Kuid kus suitsu, seal tuld. Nii ka antud juhul.

Moskvas läks liikvele Galina Brežneva sõprade arreteerimislaine. Ise ta inimeste sekka enam ei ilmunud. Arreteeriti Jelissejevi toidupoe direktor J. Sokolov, temalt konfiskeeriti miljon rubla, kulda ja väärisesemeid.

1982. aastal suri ootamatult vanadusest kõvasti kiduramaks jäänud Leonid Brežnev. Kui teda maeti, seisid Galina kõrval kaks tugevat valvurit. See jättis imeliku mulje – kas võimu juurde tulevad inimesed

kartsid, et ta järsku millegi ootamatuga hakkama saab? Brežnevi matuste eelsetel ja järgsetel päevadel kihas kogu Moskva kuuldustest Galina, briljantide ja kõrgete isikute juures läbiviiduď läbiotsimiste kohta. Matuste ülekande ajal puurisid telerite juures istuvad inimesed pingsalt ekraani: "Kas nägite, kuidas Andropov perekonna juurde astus ja Brežnevi naist embas?"

"Kaspanite tähele, kui rõhutatult kuivalt käitus Andropov Galinaga?"

Andropov istus troonil viisteist kuud. Samal ajal käis ka uurimine. Galina Brežneva inimeste sekka ei ilmunudki. Kohus mõistis Sokolovi surma ning Galina armuke Boriss Burjats sai viis aastat. Ta suri vanglas. Salajastel asjaoludel.

Siseminister Štšelokov lasti oma ametist lahti ning tema naine sooritas kõikidele ootamatult enesetapu.

Pärast Andropovi surma, juba Tšernenko võimupäevil, kära Galina Brežneva ümber mõnevõrra vaibus. Taas võis teda näha rahva seas. Lenini mägedes vastuvõttude majas peetud naistepäevaüritusel oli ta ranges sinises kostüümis ja ainult ühe väärisesemega. Tema rinnas rippus Lenini orden. Galina oli saanud selle 1978. aastal oma 50. sünnipäeva puhul Gromõko käest.

Ent uurimine läks siiski oma rada edasi. KGB avastas üha uusi ja uusi kuritegusid. Endise siseministri Štšelokovi vastu algatati kriminaalasi. Minister tõmbas armeekomandöri paraadvormi selga ning tulistas endale suhu.

Suri Tšernenko ja tuli Gorbatšov. Arreteeriti Galina Brežneva mees Juri Tšurbanov. Erru läks Brežnevi poeg Juri, endine sisekaubandusministri asetäitja ja NLKP Keskkomitee liikmekandidaat.

Läbiotsimised Galina Brežneva korteris ja suvilas tulemusi ei andnud, briljante ei leitud. Liikusid jutud, et Galina mees Tšurbanov oli need ära peitnud, räägiti, et ta oli need sõpradele laiali jaganud. Aga võib-olla neid ei olnudki ja Galina peale kanti lihtsalt keelt? Meil ju pole kombeks eksimuse puhul vabandada.

Ent kas oli ikka tegemist eksitusega?

Räägiti, et Galina korter otsiti läbi tema enda juuresolekul. Ta oli harjumuspäraselt purjus, jälgis huvi ja sõbralikkusega läbiotsimist ning aitas sellele igati kaasa. Ta kirjutas läbiotsimisprotokollile seda läbi lugemata alla ning tegi kohe kõigile, kes tema maja läbi otsisid, ettepaneku koos juua.

"Te veel tuletate meelde minu isa ja tema aega. Milline oli elu tema ajal!" olevat ta hüvastijätuks öelnud.

Aga on aeg tagasi pöörduda minu peategelase juurde.

* * *

Kas pole imelik, et nii paljude aastate jooksul on kuulujutte, klatši ja legendide mägesid Brežnevi perekonna, tema sugulaste, Galina ja kuritarvituste kohta, ent mitte kunagi või peaaegu mitte kunagi midagi Viktoria Brežneva kohta?

Temast voolasid kuulujuttude jõed lihtsalt mööda.

Istume temaga mitte eriti ruumikas hallis, kus hinges on veel ainult purunenud minevik, vaevu hingitsev olevik ning peaaegu üldse mitte aimatav tulevik. Ta vastab minu lihtsatele küsimustele vaikselt ja rahulikult. Tahangi temast teada kõige tavalisemat – kes ta on, kelle tütar, kus sündis, kuidas tutvus oma mehega.

"Sündisin Kurskis, vedurimasinisti perekonnas. Isa nimi oli Pjotr Denissov."

"Aga mina olen kuulnud, et te olete isa poolt Olševskaja ning et ta oli instituudi õppejõud."

"Ei," lükkab Niina Petrovna rahulikult selle väite ümber. "See on vale. Peres oli viis last, ema ei töötanud. Lõpetasin kooli ja läksin õppima meditsiinitehnikumi. Leonid Iljitšiga tutvusin Kurskis, tantsupeol. Tegelikult palus ta tantsule minu sõbranna. Aga see keeldus. Kutsus korra veel ja sai taas korvi.

"Aga kas sina, Vitja, tuled?" küsis ta minult.

Mina läksin. Teisel päeval kutsus ta jälle tantsule minu sõbranna. Ja taas öeldi talle ära. Ning jälle läksin tantsima mina.

"Miks teie sõbranna siis temaga tantsida ei tahtnud?"

"Leonid ei osanudki tantsida. Mina õpetasin teda. Ja tantsimisest kõik algaski. Ta hakkas mind koju saatma ja ma harjusin temaga ära. Oli selline tõsine ja õppis hästi."

"Oli ta nooruses ilus?"

"Ei ütleks. Soeng oli viltulahuga, ei sobinud talle. Hiljem mõtlesin ise talle soengu välja, ta kandis seda kogu elu. Tutvusin temaga 25-ndal aastal, abiellusime 28-ndal."

"Mis kooli ta lõpetas?"

"Ta lõpetas Kurski maakorraldustehnikumi ja sai maamõõtja elukutse. Hiljem lõpetas ta ka metallurgiainstituudi. Sellele järgnes parteitöö, sõda, Väike Maa. Aastatel 1947–1950 töötas Leonid Dnepropetrovski oblasti parteikomitee esimese sekretärina, pärast seda Moldaavia KP Keskkomitee esimese sekretärina. Järgnesid Kasahstan ja uudismaa ja veel hiljem Moskva.

1960. aasta mais valiti ta NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks. Aga 66-ndal peasekretäriks."

"Kas teie ka tööl käisite?"

"Mitte kaua. Olin ämmaemand. Aga siis sündis Galja, ja siis Jura. Ljonja lapsi peaaegu et ei näinudki, ta oli vahetpidamata tööl. Isegi pühapäeviti. Vaevalt olime saanud laua taha istuda (talle meeldis väga, kui kogu pere oli koos) ja alustanud lõunasöögiga, kui helises telefon – ruttu tööle, kiire asi."

"Teist sai niisiis koduperenaine?"

"Alguses ma ei osanudki süüa teha. Kuid tahtsin selle kohe ära õppida. Ju siis oli mul selleks ka annet. Nii Leonid Iljitš, lapsed kui ka teised, kes meil käisid, kiitsid alati minu poolt valmistatut."

"Mis on teie firmaroog?"

"Neid on palju. Leonid Iljitš armastas minu borše. Teate, ukraina borše on mitut liiki – külm ja kuum, päastuborš ja rasvane borš. Kotletid. Heade kotlettide saladus on selles, et enne praadimist tuleb tainas hästi läbi kloppida.

Armastan turgusid. Kui elasime Ukrainas (Leonid Iljitš oli 40-ndate

aastate lõpus Dnepropetrovski oblastikomitee sekretär), sõitsin alati ise turule ning valisin toiduaineid. Mitte kunagi ei võtnud ma tapetud lindu, sest äkki on ta mingi haiguse kätte surnud? Valisin elusa ja kõige parema. Kanad olid turul puurides. Nädalavahetusel oli see tõeline silmailu! Valisin kaua ja siis ütlesin: "Mulle vaat see!"

Või siis kala. Dnepropetrovsk asub ju Dnepri ääres. Millised kohad seal olid! Aga nüüd söön ainult dieettoitu – läbiaurutatut ja välja keedetud. Maitsetut. Ainult meenutused ongi jäänud."

"Kas Leonid Iljitšil oli hea söögiisu?"

"Suurepärane. Ta kiitis alati. Ta oli minu köögiga väga rahul: "Vitjast paremini ei oska keegi süüa teha.""

"Miks Vitjast?"

"Mulle pandi Viktoria nimeks sellepärast, et Kurskis, kus ma sündisin, oli palju poolakaid. Nad elasid meie naabruses ning neil oli palju Viktoria-nimelisi tüdrukuid. No ja minustki sai Viktoria. Kuid Leonid Iljitš kutsus mind lühendatult Vitjaks meie tutvuse esimesist päevist peale."

"Viktoria Petrovna, miks te ei näidanud end kunagi Leonid Iljitši kõrval, miks te temaga kuhugi ei sõitnud?"

"Kuis nii – ei sõitnud? Olin temaga korduvalt kaasas. Käisin Indias, kus kohtusin Jawaharlal Nehruga; ratsutasin elevantide seljas, osalesin miitingul. Tohutu suur väljak, ja tohutult inimesi. Kõnega astusid üles nii Nehru kui Brežnev.

Leonid Iljitšiga olin ka Prantsusmaal. Seal tuli minuga ette üks segadus. Lendasime kohale, toimus pidulik vastuvõtt, aga veidi eemal olid demonstrandid, käes plakatid. Ja plakatitel sellisedki kirjad: "Viktoria Petrovna! Te olete ju juut! Aidake oma rahvast! Lubage juudid oma isade maale!"

Mul oli äärmiselt ebamugav tunne. Ma ei ole ju juut, kuigi räägitakse, et üsnagi sarnane. Ning öelda, et ma pole juuditar, oli äärmiselt piinlik – mõtlevad veel, et olen oma rahvusest lahti ütelnud, nagu seda meie maal oli juba ette tulnud.

Kuid võin teile ütelda, et selliseid sõite ma tegelikult ei armastanud

ning kui oli võimalus mitte sõita, siis ma ka ei sõitnud. Tegelikult ei näe neil reisidel mitte midagi. Istud autos ning kuulad giidi: "Vaadake paremale – Eiffeli torn, heitke pilk vasakule – Pariisi Jumalaema kirik."

Autost välja astuda ja kirikus kas või pool tunnikest veeta pole võimalik. Pole aega. Millessegi ei saa süveneda. Selline reisimine mulle ei istunud."

"Viktoria Petrovna, milline oli teie suhtumine Niina Hruštšovasse?"

"Suhtusin temasse hästi. Ta oli väärikas naisterahvas, haritud ja tark. Olime temaga Karlovy Vary sanatooriumis ravil."

"Aga hiljem, pärast 64-ndat aastat?"

"Hiljem? Kohtusime Kremli polikliinikus, kus vestlesime tervisest. Üldiselt me perekondlikult läbi ei käinud, kuid meil olid alati kõigele vaatamata ühtemoodi head suhted."

"Kuid kas te temale rasketel päevadel helistasite? Kas te teda toetasite?"

"Ei."

Meie vestlusega ühineb Ljudmila, Brežnevite poja Juri naine.

"Kas sa, Ljusja, võtsid viimased toiduained välja?" küsib Niina Petrovna minialt.

"On jäänud veel kaheksa talongi. Kuid pakutakse ainult selliseid toiduaineid, mis teile pole lubatud. Seal on kohv, kondenspiim, ei midagi dieedi jaoks."

"Hea küll," nõustub Niina Petrovna vaguralt.

Tema minia seletab, et varsti ei saa nähtavasti enam olema juhtide ja väljapaistvate töötajate leskede tarvis eri poodi, sest see suletakse. Uut tüüpi parteitud parteilased, kes puistasid laiali leninlik-stalinliku juhtimisaparaadi, puistavad laiali sellegi "magusa pala", mis nii toredalt leninlikest aegadest alates õilmitsenud oli.

See pime naisterahvas jäi 1991. aasta talvega üksi, silm silma vastu. Loomulikult polnud talle palju vaja. Loomulikult pidi ta vastu pidama. Kuid loomulikult oli talle see solvav, sest tal oli oma tõde ning abikaasa, perenaise, ema, vanaema ja tädi õigus – kuidas nad küll nüüd tema toiduaineteta toime tulevad?

Suletakse vana eripood ja avatakse uus, mõtlen ma küsivalt.

Kuidas siis teisiti?

Ei lähe ju järjekordadesse seisma Raissa Gorbatšova ja Naina Jeltsina.

Kuid see polnud küsimus Viktoria Brežnevale. Jätsin temaga hüvasti. Ka tema jättis minuga jumalaga ning Anja juhatas ta aeglaselt-aeglaselt minema. Viktoria Petrovna naeratas.

Ta oli nii tavaline ja lihtne, et mina ei saanudki temast nähtavasti mitte midagi aru...

* * *

Brežnevite minia Ljudmila on nooruslik ja heasüdamlik. Ka temast on kõik külgekleepuvad kuulujutud mööda läinud. Nähtavasti sellepärast, et pole midagi öelda aruka ja tasakaaluka naisterahva kohta, kes asjaolude tõttu on sunnitud taipama rohkem, kui vaja ja kes võib korda saata vähem, kui võimalik. Üldse on miniad – Kamenevi minia Galina, Vorošilovi minia Nadežda, Brežnevi minia Ljudmila eri teema. Muidugi on nad kõik erinevad, kuid neil kõigil on üks ühine joon – nimetaksin seda kontsentreeritud tähelepanuvõimeks.

Nad elasid Kremli-elu ning allutasid end selle nii magusatele kui karmidele seadustele. Küll erineval määral ja erineval ajal, kuid siiski said nad tunda selle elu kuldmedali teist poolt, seda poolt, kus elu Kremlis jättis nad ilma põhiprivileegidest.

Kõik kolm ja igaüks omamoodi talusid ämmasid, kes olid perekonnas relvastatud tohutu suurte võimalustega, võimalustega käsutada, valitseda, alla suruda.

Nüüd püüavad nad olla objektiivsed. Räägitakse, et nende elu koos ämmadega polnud kerge, kuid ometigi ei ütle neist ükski halvasti oma nurjatu ämma kohta. Kuigi võimalus arveid klaarida on olemas.

Kas tõesti kõik kolm osutuvad mingisuguste uute intelligentsete naiste esindajaiks?

Võib-olla on see hästi äraunustatud vana?

"Kui olime Juri Leonidovitšiga abiellunud ning minust sai Brežnevite perekonna liige, võtsid vanad mu kohe südamlikult omaks. Oma avala iseloomuga olin ma Leonid Iljitšile meele järele. Ta nõudis, et kutsuksin neid emaks ja isaks. Alguses ma seda ei suutnud, sest veel olid elus ju mu omad vanemad. Ükskord ütles Leonid Iljitš minu juuresolekul Viktoria Petrovnale: "Vitja, ae, Vitja, aga meie minia ei austagi meid." – "Miks sa nii arvad?" – "Ei taha emaks ja isaks kutsuda."

Mis mul üle jäi? Hakkasingi neid emaks-isaks kutsuma."

* * *

"Ljudmila Vladimirovna, aidake mul mõista Viktoria Petrovna iseloomu!"

"Kuidas teile nüüd öelda? Olen temast palju mõelnud. Ta oli lahke, kuid mitte kerge iseloomuga."

"Aga kuidas nad teineteisega sobisid?"

"Suurepäraselt. Leonid Iljitš nägi noorpõlves väga hea välja. Ta oli ilmekas, laiaõlgne, elava iseloomuga. Armastas poeesiat, teadis peast Jesseninit ja Merežkovskit. Ta oli täiesti võimeline neidudel pead segamini ajama. Viktoria Petrovna jäi tema kõrval kahvatuks. Ta oli ju vedurimasinisti tütar, häbelik ja tavaline. Kui olin kodunenud, naljatasin mõnikord: "Viktoria Petrovna, aga äkki ajas sel ajal, kui teie isa rongi juhtis, teie ema taga keegi intelligentne juut?"

Selle peale ta naeris. Nad mõlemad, nii Leonid Iljitš kui Viktoria Petrovna, pärinesid suurest suguvõsast. Perekonna kooshoidmine oli juba nende loomuses, võib-olla see tegigi nad nii lähedasteks. Vitja ei alustanud lõunasöögiga kunagi enne Ljonjat, kui see oli lubanud lõunaks koju tulla. Mees ei otsustanud naiseta kodus mitte midagi. Ning üldse said kõik kodused asjad kokku võetud ainult ühe lausega: "Aga mida arvab sellest Vitja? Aga mida Vitja ütleb? Küsige Vitjalt, tema teab kõik."

Viktoria Petrovna ei hoolitsenud mitte ainult oma laste, vaid ka õe- ja vennalaste eest. Kuidas läheb Lerotškal? Kas ta ikka saab ordinatuuri

sisse? Lerotška on haige, talle on rohtu vaja.

Kui Leonid Iljitš läks puhkusele, tuli koos nendega terve klann – venna- ja õepojad-tütred, nende abikaasad. Leonid Iljitš armastas perekondlikku olemist."

"Aga missugune oli Viktoria Petrovna tavaliste inimeste hulgas?"

"Sõnakehv ja kinnine. Temaga oli raske juttu alustada. Kõikvõimalikud vastuvõtud, sealhulgas naistepäevavastuvõtud olid talle tõeline piin. Ta pöördus pidevalt minu poole: "Mine sina, Ljusja. Ütle sina, Ljusja."

Mina põiklesin kõrvale: "Kuid kuulata tahetakse ju teid, mitte mind. Leonid Brežnevi naine olete teie, mina olen ainult tema poja naine. On ju mingi vahe?"

Tema jaoks oli mees majas püha. Suvel lõunas olles tahtnuks pärast meres ujumist või lõunasööki magada, aga ei, istu laua taga, oota, kuni Ljonja kohale jõuab. Ja tema tuli ilmtingimata lillekimbuga: "See on sulle, Vitja."

Vitja – Ljonja, Ljonja – Vitja... Ainult nii see käiski. Nagu tuvikesed.

Ega laua taga istunud ainult oma perekond, vaid ka arst, medõde ja toatüdruk. Majas oli kaks kokka – Slava ja Valera, kes töötasid Brežnevi juures aastat kakskümmend.

Viktoria hoidis neil pidevalt silma peal ja ütles: "See, mis te kursustel omandasite, on iseasi. Kuid et toit ka maitseks, tuleb sinna lisada alati veidike hinge."

Talle oli nähtavasti looduse poolt antud kulinaarne anne. Hommikust õhtuni rahmeldas ta köögis nagu mesilane – soolas, vaaritas, kuivatas ravimtaimi. Tomateid ja kurke soolati sisse tünnide kaupa. Aga laual olid pelmeenid, kirsipirukad!

Viktoria Petrovnal olid mõned firmaroad, kuid kõige tipp oli tikrimoos. Ta jändas sellega tavaliselt kaua, kuid tulemus oli muinasjutuline.

Pere lemmikteema oligi toit. Meenutati, kuidas vanemad süüa tegid ning arvustati borši ja putru.

"Andrjuša Gromõko kutsub meid lõunale," ütles Viktoria.

"Tore. Kuid milleks tema poole minna? Las ta tuleb parem meile lõunat sööma."

Ajakirjanduses on palju valskust. "Literaturnaja Gazetas" oli artikkel, mille kohaselt kasvatati Brežnevile omi kariloomi..See on absurd. Ma ei kohanud kodus kordagi ei Rašidovit ega Kunajevit. Kord käis Štšelokov ja kohe klatšiti, et Viktoria Petrovna ja Štšelokovi naine on peaaegu et õed. Pidevalt käisid Gromõko, Ustinov ja Andropov.

Kõik oli justkui ebaloogiline – ühest küljest üleküllastatud kodu, teisest küljest rõhutatud, peaaegu et teeseldud tagasihoidlikkus. Lapselastel polnud lubatud kanda džiine – mis küll inimesed selle peale ütlevad!

Mina ei tohtinud hästi riietuda, pidin olema tagasihoidlikum, et ei tekiks jutte. Kõrvarõngad ostsin kõige lihtsamat sorti. Prossi ei tohtinud kanda. Paljas Veenus pildil – alasti naisterahvas, missugune häbi! Eeskujuks seati Thatcher – vaat kui tagasihoidlikult tema riietub!

Toiduainete jaoks eraldati meile 400 rubla. Viktoria Petrovna ei lasknud kunagi tükikeselgi raisku minna. Isegi patareid hoiti alles – äkki saab neid kuskil veel kasutada?"

"Kuid milline on siiski Viktoria Petrovna iseloom?"

"Keeruline. Omavahel ei tülitsenud nad Leonid Iljitšiga kunagi. Kui naisele miski ei meeldinud, oli ta vait, kuid tema olemus väljendas ettepeidet. Ma ei näinud teda kunagi nutmas. Sõbratare tal ei olnud. Sellest hoolimata viibisid majas sageli Mazurovi, Kulakovi, Gromõko ja Ustinovi naine. Söödi ühiselt lõunat, mängiti kaarte.

Muidugi armastas kogu Brežnevite teenijaskond Leonid Iljitši. Ja tema neid. Isegi praegu käivad kaks naisterahvast, kes on Brežnevite juures töötanud 20–25 aastat, Viktoria Petrovnat aitamas. Nad on temasse kiindunud ja teavad tema harjumusi."

"Milliseid kuulujutte tahaksin täna ümber lükata?" jääb Ljudmila Vladimirovna mõttesse. "Vahest Džunast ja posijatest. Ma ei näinud majas kunagi mingisuguseid arste peale Kremli omade. Vanad Brežnevid olid väga konservatiivsed inimesed. Viktoria Petrovna hoidis tallel isegi Leonid Iljitši vanad särgid, neid parandati ja õmmeldi ümber. Ööpäev läbi töötasid majas kaks naisterahvast ja ka perenaine isiklikult. Hinge tõmbamata.

Kui mees suri, siis naine ei nutnud, justkui kivistus. Ta pidas end üleval ainult rohtude abil. Istusime kolm päeva Sammassaalis.

Viktoria Petrovna on alati uskunud arstidesse. Ja üldse on ta nagu lill – kui kastetakse, õitseb, kui kiidetakse, püüab veel rohkem.

Ta oli jalgadega maas. Kui Leonid Iljitš oli võimul, tuli tal pidevalt kolida ühest suvilast teise, seda nii Dnepropetrovskis, Moldaavias kui Moskvas. Teate, milline oli alati tema esimene küsimus?

"Kas seal kelder on ? Milline see on?"

Kui kästi suvilast välja kolida, siis ta ei nurisenud: "Selge see, kohe lähen, ma ei jää siia."

Viktoria Petrovna viibis kogu aeg köögis – pipar õuntega, pipar õlis, kodused vorstid, tatraga verivorstid. Ta kudus nii tütretütrele kui tütar Galinale.

Oma lapselast, Galina tütart kasvatas ta esimestest päevadest peale ise. Just tema auks pandi tüdrukule nimeks Viktoria. Ta armastas ka vendi-õdesid ning nende lapsi. Nad olid tema poolt alati eelisseisundis Leonid Iljitši suguvõsa ees."

"Kuidas ta elas üle oma elu viimased muudatused?"

"Välja ta midagi ei näidanud, kuid hääl värises, kui ütles, et peab suvilast välja kolima. Ja veel, kui tema õigusi hakati mingil määral piirama, siis ütles ta samuti murduval häälel: "Nojaa, õige ka. Eks mina olen ju Afganistani sõjas süüdi.""

"Kas ta sekkus kuidagi ka poliitikasse?"

"Poliitika ei huvitanud teda üldse. Aga valmistada head lambapraadi, keeta sülti või segada kirsipirukatainast see talle meeldis. Leonid Iljitši emale Natalja Denissovnale viis ta rõõska koort ja pani õhtuks valmis õuna, sedagi tegi ta meeleldi."

"Mis rõõska koort?"

"Natalja Denissovna oli omapärane naisterahvas. Kui ta oli ligi üheksakümnene, astusin kord tema tuppa, see oli pime. "Ära pane tuld põlema," ütles ta mulle. "Panin just rõõsa koore maski näole, Vitja soovitas."

Ka Natalja Denissovna kudus väga hästi, tavaliselt kudus ta villaseid

mütsikesi päikesekaitseks lõunas. Ta tegi neid Ljonjale, lastele, valvuritele.

Leonid Iljitšile meeldis meres kaugele ujuda.Viktoria Petrovna ütles alati: "Noh, taat ujus jälle Türgimaale!"

Kui olid käinud ametlikud külalised, jagas Viktoria Petrovna järgmisel päeval kogu allesjäänud kroonu toidu kõikide vahel võrdselt laiali – said nii akadeemik Tšazov kui kojamees. Laiali jagati isegi kompvekid ja küpsised. Ta armastas kingitusi teha. Kui ta sõitis Karlovy Varysse, võttis ta alati kingitusi kaasa."

"Ja siiski, mees oli ju temast efektsem? Paeluv natuur... suured võimalused üürikesteks ja isegi tõsisteks armulugudeks. Kuidas naine sellesse suhtus?" püüan ma formuleerida banaalset küsimust peasekretäri romaanide kohta.

"Nooruses vallutas ta Viktoria Petrovna oma välimuse, seltskondlikkuse, näitlejameisterlikkuse, luuletuste lugemise ja võlumisoskusega," valgustab mulle suuremeelselt oma arusaamist Brežnevite minia. "Naine tegi kohe algusest peale vahet, kes on mees ja kes tema. Ta vallutas mehe kindla tagalaga – mingi hetkeni oli mees talle tänulik kohusetunde eest, aga hiljem sai naisest kõiges, mis puudutas kodu, tema teine "mina". Kujutage endale ette hõrgutistega kaetud tohutu suurt lauda. Laua otsas Vitja, tema vasakul käel Ljonja. Viktoria Petrovna poolel istusid tema sugulased, Leonid Iljitši poolel tema omaksed. Justkui sõjaväerivistus.

Hommikueine ajal Leonid Iljitš sõi, aga Viktoria Petrovna istus kõrval. Lihtsalt istus ning mehel oli hea ja rahulik.

Leonid Iljitšile tehti insuliinisüst, aga Viktoria Petrovna pidi juures olema. Ei suudetud olla teineteiseta. Õhtuti ootas naine meest, ootas sügava ööni, tukkus."

"Ega kahtlustanud midagi?"

"Temast ei saanud aru. Tal oli oma kaitsekiht – tohutu kannatlikkus."

* * *

Vaat selline inimene, selline iseloom. Nähtavasti ei anta inimestele nimesid asjata – need kleepuvad külge, sulavad selle inimesega ühte ning väljendavad tema iseloomu.

Viktoria... Võit... Kuid keda ja kus siis võitis see ülimal määral koduperenaine?

Mulle tundub, et ta võitis Nadežda Konstantinovna, suure Krupskaja enda. Ühe Kremli pere naine võitis sajandi lõpus ühe meeste maailma loonud naise.

Kuid tema perekondlikul kangelasteol olid paraku kurvad tagajärjed. Toon ära Viktoria Petrovna sõnad: "Lapsed tegid mulle nooruses palju rõõmu, kuid kui suureks kasvasid, tõid palju muret."

Pole tema esimene ega viimane. Ja siiski...

Tee ühiskondlikust Kremli naisest koduseks Kremli naiseks näitab ilmekalt sajandi arengu astmeid võimsast plahvatusest stagnatsiooni, epohhi sünnist selle mandumise ja taassünni kaudu taas epohhi mandumiseni.

Mitte üheski sajandis ja ajastus pole äärmused toonud harmooniat. Ja kõikide äärmuste võidud on olnud Phyrrose võidud. Kus on siis kesktee ja kas seda üldse on olemas? Ja kui on, siis milline on selle olemus?

Viktoria Brežneva kogemus sellistele küsimustele vastust ei anna. Ainus, mida ta oma elukogemustest pakkuda saab, on mõned suurepärased retseptid.

VIKTORIA BREŽNEVA RETSEPTID

TÄIDETUD TOMATID. Valida täitmiseks suured või siis keskmised tomatid. Tomatid pesta, lasta taheneda. Ülemine ots maha lõigata ja panna kõrvale. Tomati sisu teelusikaga ettevaatlikult välja uuristada ning väljavõetud sisu peeneks hakkida. Hakitud sisu panna sõelale koos poolpehmeks keedetud riisi, peenestatud maitserohelise ning küüslaugu, soola ja pipraga. (1 kg tomatile läheb 1–1,5 küüslaugupead.)

Segu asetada fajanssnõusse ja läbi segada kahe supilusikatäie päeva-

lilleõliga. Täita selle seguga tomatid. Tomatid panna ringis või rivis kaanega kaetavale pannile ning pista pooleks tunniks praeahju. Soovi korral võib täidisele lisada ka seeni või juustu.

TIKRIMOOS. Võetakse suured rohelised toored tikrid ning lõigatakse sabaots ära. Äärmise ettevaatusega eemaldatakse juuksenõelaga tikrite sisemus. 2–3 eelnevalt puhastatud ja keeva veega kupatatud (et nahk tuuma küljest lahti tuleks) kreeka pähklit hakitakse peeneks. Veel hakitakse peeneks sidrunitükid koos koorega.

Pähkli ja sidrunitükkide segu topitakse tikrikestadesse.

Tikritest eemaldatud sisule lisatakse suhkur. (2 klaasi suhkrut 1 kg tikrite kohta.) Pähklite ja sidruniga täidetud tikrid hoitakse eraldi madalas tasase põhjaga kausis neid segamata, et nad muljuda ei saaks. Suhkruga segatud tikrite viljaliha kuumutatakse keemiseni, võetakse tulelt ning hõõrutakse läbi sõela. Tikrid valatakse selle vedelikuga üle ning lastakse 3–4 tundi seista. Siis kallatakse vedelik pealt ära, marjad jäetakse kaussi. Vedelik lastakse veel viis korda keema tõusta ning valatakse iga kord tikritele. Marjad pannakse koos vedelikuga purki. Purki lisatakse 2–3 kirsilehte ja 1–2 sõstralehte. Moos peab jääma rohekat-roosakat värvi.

HAKKLIHAPALLID. Hakkliha segada peeneks hakitud sibula ja kahe-kolme hästi purukstambitud koorega keedetud kartuliga. Eraldi praadida ratasteks lõigatud sibulad ning lasta neil õlist taheneda, et sibul muutuks krõbedaks. Veeretada hakklihapallid, küpsetada praeahjus ning puistata üle krõbeda sibulaga.

ANNA KOLMESAJAKS PÄEVAKS

Mind kutsutakse sageli koolidesse või instituutidesse oma luuletusi lugema või millestki huvitavast vestlema. Nooruses mulle sellised lugejatega kohtumised isegi meeldisid, ent vanemaks saades hakkasin neid vihkama, sest olin tüdinud iseenda kuulamisest. Keeldusin säärastest ettepanekutest ja palvetest otsustavalt.

Ükskord 1986. aastal, kui perestroika oli juba täies hoos, helistas mulle vanem meesterahvas, kes esitles end NLKP Keskkomitee töötajana, ning palus mul esineda oma luuletustega ühes majavalitsuses. Olin hämmeldunud – miks mulle, parteitule inimesele helistatakse Keskkomiteest, ja veel majavalitsuse asjus? Mis seos neil on?

"Mul palus teiega ühendust võtta Anna Tšernenko. Kas te teate, kes ta on?"

"Kas Tšernenko lesk?"

"Jaa, jaa. Ärge te temale küll ära öelge..."

Anna Tšernenko helistas mõne minuti pärast. Ma ei tahtnud esineda, pealegi pidin samal õhtul Leningradi sõitma.

Endise peasekretäri lesele olnuks muidugi lihtsam ära öelda kui tegutseva peasekretäri naisele. Jäin nõusse.

Anna Tšernenko paistis mulle suure, esindusliku ja pisut lonkavana ning rangelt parteilise olemusega naisena. Kui ta rääkima hakkas, siis nägin, et ta on väikest kasvu, eresiniste, aga kurbade silmade ja häbeliku naeratusega naisterahvas.

Ta oli 30 aastat juhtinud kultuuriülikooli selle majavalitsuse juures, kus elasid NLKP Keskkomitee töötajad. Paljud neist töötajaist isegi ei teadnud, et ainult tänu selle juba eaka naise püüdlustele, kes väga lühi-

kest aega oli olnud riigi esimene leedi, arenes nende majas tormiline kultuurielu – esinesid näitlejad ja kirjanikud, kuulsad teadlased, kosmonaudid...

Elu läks oma rada, autoriteedid vahetusid. Maja Kutuzovi prospektil, mis oli asustatud parteiladvikuga, täienes erinevate sündmuste tõttu niiöelda kõrvaliste inimestega. Teise majja kolisid ka Tšernenkod, kuid Anna Dmitrijevna jäi majavalitsuse kultuuriülikooli asendamatuks juhatajaks kolmekümneks aastaks.

Eks see ole samas ka loomulik – tänu oma mehe tuntusele partei nomenklatuuris õnnestus Anna Tšernenkol hankida oma kultuuriülikoolile alati kõige huvitavamat.

Anna Dmitrijevna tegi selleks kõik, et inimesed tuleksid, lausa tormaksid majavalitsuse väiksesse saali.

Ka mina esinesin selles saalis. Mõnikord pöördusin mõtetes oma kutsuja poole. Miks hoolitseb ta juba kolmkümmend aastat teiste inimeste kultuurilise harimise eest? Milliseks üldse on kujunenud tema elu?

Mis oli varjul kogu maa eest korraks läbivilksatanud hallipäise ja väheliikuvana tunduva Konstantin Tšernenko isiku taga? Ta oli ju palju aastaid olnud Brežnevi lähim abiline ning ühe aastaga poleks tohtinud tema parteisisene roll end ammendada.

Ent millist rolli mängis tema kõrval naine?

* * *

"Kerin mälus oma elu nagu filmilinti. Ei midagi huvitavat. Alguses käisin tööl, siis tuli perekond. Edasi nii perekond kui töö. Hiljem taas ainult perekond," räägib mulle Anna Dmitrijevna.

Istume tema avaras korteris.

Mõned kristallvaasid, pildid ning mitmesugune pudipadi, mis vaevalt et väljendavad majaperenaise maitset. Need on soliidsete organisatsioonide või isegi riikide kingitused kadunud peremehele. Vastutava töötaja korteri juurde käivad tüüpilised atribuudid, toppida pole neid

kuhugi, ära visata on kahju, aga maha müüa pole sünnis. Kui, siis kõige mustematel päevadel.

Istume, vestleme ja Anna Dmitrijevna harutab kord erutudes, kord ironiseerides lahti mälestuste kera.

* * *

1930-ndad aastad. Kollektiviseerimine. Krupskaja osavõtul loodud haridusmehhanismi kohalikud osakonnad kaasasid aktiivsesse tegevusse massiliselt lapsi. Elavnes pioneeri- ja komsomoliliikumine. Koos täiskasvanutega, aga ka nendeta, valgusid lapsed maale, küladesse, taludesse ja staniitsadesse laiali, otsides ärapeidetud vilja nälgivate linnade tarbeks. Pioneer Pavlik Morozov andis üles oma isa, kes ei tahtnud vilja ära anda, ja maksis selle eest eluga. Ning maa erinevais paigus kerkisid tema poolt sooritatu auks mälestusmärgid.

Rostovi ajalehes "Leninskije Vnutšata" ilmus väike sõnum: "Pioneer Anna Ljubimova tõi punavooriga linna 1046 puuda vilja!"

Anja luges sõbrannadega ajalehte ning tundis uhkust. Mitte mingisuguseid kokkupõrkeid ja pavlik-morozovlikke hirmsaid lugusid tema retkedel mööda Donimaa staniitsasid ette ei tulnud. Inimesed jagasid oma vilja lastele.

Tal on meeles, kuidas kord ühest staniitsast läbisõidul hüüdis üks elatanud kasakas tema voorile järele: "Mis küll sünnib! Saadavad lapsi! Lastele ju ei saa ära öelda."

Anna Ljubimova oli elus illustratsioon Nadežda Krupskaja tööle.

Kes pärines paljulapselisest ja poolkirjaoskamatust perekonnast?

Anja.

Kes oli klassi parim täppisteadustes?

Anja.

Kes oli klassi parim pioneer?

Anja.

Kes oli klassi parim komnoor?

Anja.

Vaatamata oma kalduvusele teha ühiskondlikku tööd, oli ta väga tagasihoidlik. Häbelik. Kuid armastus selle ühiskondliku vastu sai häbelikkuse üle võidu. Selliselt – võideldes oma iseloomuga harrastuste nimel – elaski ta kogu oma elu.

Anja tahtis minna õppima Moskva transpordiinseneride instituuti, ta unistas elekrirongivedurite konstruktori elukutsest. Aga sõbrad kiskusid ta hoopis teise valdkonda ning temast sai Saraatovi põllumajandusmasinate instituudi üliõpilane. Alguses see talle ei meeldinud – elektrivedurite asemel mingid külvi-, tuulamis- ja niidumasinad. Aga pikapeale ta harjus.

Reibas ühiskondlik tegevus tõi tudengiellu palju muresid. Anja ronis üles nagu redelit mööda, ta oli komsorg, teaduskonna büroo liige, komsomolikomitee sekretär.

Ta esitas avalduse bolševike parteisse astumiseks. Saigi soovitused, kuid...

* * *

Saraatovi põllumajandusmasinate instituudis pidas tollal loenguid väga populaarne marksismi õppejõud Jossif Kassil, kuulsa lastekirjaniku Lev Kassili vend. Lev Kassil kirjutas oma venna Oska isegi ühe oma lasteraamatu tegelaseks.

Jossif Kassili loengutel olid saalid puupüsti täis. Tema kirjutas ka raamatu "Järsk aste". Kellele vaja, nuhkis sellest raamatust välja sümpaatia Trotski vastu. 1936. aastal, kui Stalin tegeles Trotski-Zinovjevi bloki paljastamisega, läks ka Jossif Kassil sinna, kust sugugi mitte kõik tagasi ei tulnud.

Inimesed armastasid Jossifit ning tundsid talle salamisi kaasa. Kuid kuuldavalt ei väljendanud seda kaastunnet keegi. Anna Ljubimova ühiselamu toanaaber luges seda Kassili "Järsku astet" ja ainuüksi sellepärast heideti ta komsomolist välja. Ka Anja osutus süüdlaseks, sest ta nägi raamatut Ljolja käes, kuid ei hoiatanud teda, et tegemist on kahjuliku raamatuga. Tähendab, ta "varjas" oma sõbrannat. Ning üldse

ilmutas ta poliitilist lühinägelikkust, ei paljastanud õigeaegselt oma õppejõudu, rahvavaenlast Jossif Kassili.

Meie tänapäevases kõnepruugis tähendab see seda, et ei kandnud tema peale keelt.

Süüdistatuna poliitilise valvsuse kaotamises, anti Anna Ljubimovale instituudis range noomitus koos hoiatusega. Inimene, kes oli kirjutanud talle soovituse parteisse astumiseks, võttis oma soovituse tagasi. Mis parteisse astumisest võis siin juttu olla! Olles väga kartlik komnoor, elas ta seda rängalt üle.

Noomitus võeti Anna Ljubimovalt maha alles kolme aasta pärast, kui ta valiti järjekordsele komsomolitööle.

Oma tee otsimine elus ja töös tõi Anna Ljubimova Moskvasse. Põllumajandussaaduste transportimise töös tuli talle kasuks punavoori kogemus. Looduse poolt antud organiseerimisanne paiskas Anna maaelu niinimetatud räpaste probleemide juurde, need olid autotranspordi organiseerimine, põllumajandusmasinate tühisõitude ja tonnaaži koefitsendi tõus... Ta kirjutas neil teemadel isegi ühe brošüüri.

Oma tööd tegi ta korralikult, talle see meeldis. Vaid üks asi oli halb – seltskond oli robustsevõitu. Autojuhid lausa rõvetsesid. Aga tema ei suutnud seda kuulata...

Ta pani nii mõnedki korrad ühe või teise paika. Oskas panna. Juhtus, et ta läks kuhugi, ja kuulis: "Poisid, lõpetage ropendamine, Anja tuleb."

Anja oli kaua üksik. Ja ega keegi ei meeldinudki. Liiga jõhkrad olid teda ümbritsevad mehed.

Sõja ajal töötas ta une ja puhkuseta. Sõja lõpus, 1944. aastal komandeeriti ta koos kolme mehega Volgale organiseerima viljavarumist. Nende kolme hulgas oli üks vaikne ja pehme loomuga mees. Õhtuti, pärast tööd, jalutasid nad kahekesi Volga ääres ning kuulasid laevavilede huikeid.

Anja sõitis tagasi Moskvasse, tema kolm kaaslast jäid paigale. Rongi tamburis pistis mees talle pihku kirjakese: "Loe seda siis, kui rong juba liigub."

Anja lugeski. Mees kirjutas, et on õnnelik nende kohtumise üle, et

loodab Moskvas tutvust jätkata ning palus talle kirjutada.

Anja kirjutaski. Mõne kuu pärast nad abiellusid.

Nad elasid koos armastuses ja teineteisemõistmises 42 aastat. Neil oli kolm last – Jelena, Veera ja Vladimir. Lisaks veel tütar mehe esimesest abielust, Lidia.

* * *

"Konstantin oli äärmiselt delikaatne, lahke ja tähelepanlik inimene," meenutab Anna Tšernenko. "Ta lõpetas kohe pärast sõda kõrgema parteikooli ja suunati Pensasse oblasti parteikomitee sekretäriks propaganda-alal. Seal sündisid meie kaks tütart, Leena ja Veera. Ta töötas palju. Varem kui kahe-kolme paiku öösel ta koju ei tulnud. Ka mina ei maganud, ootasin teda. Ta jõudis koju, pesi end, mina andsin talle süüa. Aga pärast läksime välja, istusime oma väikese hoovimaja välistrepile ning ajasime juttu kuni koiduni.

Mõnikord ma vaikisin. Ta küsis: "Millest sa mõtled? Mõtle nii, et ma kuuleksin, sest mõtlema peab koos."

Ta nägi kohe, milline on inimese meeleolu. Ta vihkas valet ja kavaldamist, ei kannatanud, kui inimesed oma juttu ilustasid. Ta tõstis selle peale isegi häält, kuid unustas ruttu, kui vigu enam ei korratud. Alati, nii Pensas kui hiljem Kišinjovis, põles tema kabinetis tuli kõige kauem. Koju saabus ta üleni pinges.

Aga mina hakkasin kavaldama. Nägin, et ta pole oma mõtetega veel kodus. Avasin talle ukse ja vaikisin, ei kutsunud õhtust sööma. Tema astus tuppa ning heitis voodisse pikali. Sulges isegi silmad. Sisenesin tuppa esimest korda – silmad olid ikka veel kinni. Lahkusin. Sisenesin teist korda – ta tegi küll silmad lahti, kuid pilk oli võõras ja ta justkui ei näinudki mind. Väljusin taas. Kui kolmandat korda sisse astusin, siis ta juba vaatas mind ning naeratas, see tähendab, oli jälle tema ise. "On aeg õhtust süüa," ütlesin nüüd.

Kui tal oli võimalus pühapäeval koju jääda, oli see alati kui pidupäev. Ta oli teravmeelne, lõbus, heasüdamlik ning kiire reageerimisega.

Üldkultuuriline taust oli muidugi õhukesevõitu. Tunnetasin seda pidevalt ning tahtsin teda aidata, aga mil moel? Teatrisse sattusin temaga harva, sest pidevalt polnud aega. Ta pärines ju suurest talupojaperekonnast. Tema ema suri 1919. aastal tüüfusesse, ta oli siis 8-aastane. Ning veel oli peres kaks tüdrukut ja üks poiss. Isa abiellus uuesti ühe väga tigeda naisterahvaga. Lapsed said viletsust tunda. Küla, kus nad elasid, on nüüd merega üle ujutatud, seda pole enam. Küla nimi oli Bolšaja Tess. Kõik pered koliti ümber Novosjolovosse.

Kui me Pensas elasime, siis käisin ma tööl. Sündisid lapsed. Kui sõitsime Kišinjovi, tahtsin jälle kohe tööle minna, kuid Konstantini õde Valentina, väga tugeva ja võimuka iseloomuga naisterahvas, ütles mulle: "Sa oled egoist. Ei mõtle üldse mehe ega laste peale. Millest sul puudus on? Endal mees sellisel töökohal! Tal on nõrgad kopsud, talle on hoolitsust ja järelevalvet vaja, aga sina asetad perekonnas oma isiklikud huvid kõrgemale."

Nii ma siis tööle ei läinudki. Loomulikult oli kahju. Aga pärast, kui olime Moskvasse üle kolinud (Moldaaviast lahkuv Brežnev võttis endaga kaasa kõik need töötajad, keda ta usaldada võis. – *L.V.*) ning end majja Kutuzovi prospektil sisse seadnud, sai minust majavalitsuse juures tegutseva kultuuriülikooli ühiskondliku nõukogu esimees. Tunnen, et olen oma juba igivanade organisaatorlike oskustega inimestele vajalik.

Saate aru, siin meie juures ülikoolis on kuulajaiks vanad inimesed, tööliste ja talupoegade lapsed. Kogu oma elu on nad olnud partei- ja komsomolitööl ja täitnud viisaastakute plaane, selletõttu on kultuur neist mööda läinud. Tundides käivad nad meeleldi. Räägivad, et need loengud aitavad neil uue elu tingimustes paremini orienteeruda. On, millest lastelastega rääkida...

Kišinjovis sündis meil Konstantin Ustinovitšiga kolmas laps, poeg Vladimir. Mees nägi teda harva, kuna oli päevad läbi tööl. Ükskord muutusin tema peale isegi armukadedaks. Tavaliselt tuli ta koju kella kahe-kolme paiku öösel, aga sel korral hommikul kell viis. Olin kogu öö justkui nõeltel, närvid katkemiseni pingul. Istusin akna juures pilku

tänavalt pööramata. Ja nägin – tuligi tänava lõpus nähtavale. Astus korteri uksest sisse.

Ütlesin talle: "Võiksid juba üldse mitte koju tulla. Jäänud sinna, kus olid."

Aga tema vastas: "Ždanov on surnud. Kogu öö koostasime nekroloogi.""

* * *

"Anna Dmitrijevna," lähenen ma meie vestluse delikaatsemale teemale, "kuidas te suhtusite Konstantin Ustinovitši määramisse partei peasekretäriks?"

"Kuidas suhtusin?" vastab Anna Dmitrievna rahulikult. "Kuidas ma oleksin pidanud sellesse suhtuma?

Ta tuli koju ning ütles juba ukselävel: "Kinnitatigi ära!"

Mina vastu: "Kuhu kinnitati, kas hauda? Sinna kiirustad või?"

Tema hakkas mulle selgitama, kui kaua kõike kaaluti ning viimaks otsustati, et Tšernenkol on suured töökogemused, ja et ta on täpne ja kohusetruu...

Tõepoolest oli ta kogenud, täpne ja kohusetruu töötaja. Tema pani asjaajamise kõrgele tasemele. Tema ajal vastati Keskkomitees kirjadele täpselt. Ta pani inimesed tööle ja organiseeris ka Poliitbüroo tegemisi. Kõik Poliitbüroole vajalikud materjalid valmistati hoolikalt ette. Ta pani korralikult tööle välisside. Siiani tuletavad välisside töötajad teda hea sõnaga meelde. Arvan, et ta oli suurepärane organisaator, kuid...

Tema elu viimast aastat on hirmus meenutada. Loomulikult sain ma kõigest aru – et ta on surmani haige, et ta on elust lahkumas, et ta ei tohiks sellise koormusega töötada, kuid mida võisin mina teha! Kui inimene juba sellesse süsteemi satub, ei kuulu ta enam endale ega oma lähedastele. Kui palju ma jooksin tema saatemeeskonna kannul ja neid pintsakuist sikutasin: "Kuhu te oneti lähete? Vaadake teda, ta ei tohi ju isegi voodist tõusta!" Aga kes mind kuulas?

"On vaja, Anna Dmitrijevna, teda ootavad inimesed, ta on ju riigitegelane."

Kui majja ilmus see punane telefon, siis kartsin seda nii väga..."

"Millisest punasest telefonist te räägite?" pärin mina.

"Riigipea telefonist. Kohe, kui Konstantin Ustinovitšist sai peasekretär, ilmus meile koju punane telefon. Otse voodi kõrvale. Loomulikult üritasin ma Konstantin Ustinovitši sellest kõigest säästa ja panin telefoni oma poole peale. Nii kui see helises, haarasin kohe toru ja pärisin, milles asi. Ning vastavalt asjaoludele tundsin, kas teda on vaja äratada või mitte. Küsisin alati, kui tundsin, et saab ka teda äratamata: "Kas hommikuni kannatab?"

Kui vastati, et kannatab, palusin helistada hommikul.

Aga endal tikkus süda rinnust välja kargama. Kas te teate seda tunnet, kui olete sunnitud keset ööd telefonihelina peale üles ärkama?"

* * *

"Anna Dmitrijevna," küsin mina, "millised on teie soodustused praegu?"

"Neid kärbitakse üha enam ja enam. Alguses oli mulle määratud tasuta auto, aga mitte kauaks. Nüüd võin mõnikord auto saada viieteistkümne rubla eest tunnis. See pole mulle taskukohane. Hiljuti sain ehituskrundi – kuus sajandikku. Hakkame koos lastega ehitama. Neid on küll kolm, kuid nad on väga üksmeelsed. See rõõmustabki mind praegu kõige enam ning lepitab isikliku eluga. Võib-olla polnudki see asjatu, et oma huvid laste ja Konstantin Ustinovitši heaks ohverdasin. Teate, ma juhtisin ju ise traktorit ning oskasin seda parandada vaat et pareminigi kui mingi mehhanisaator..."

RAISSA FENOMEN

1985. aastal kuulsin ma esimest korda kahte erinevat arvamust. Vaidlejaiks olid naised.

"Lõpuks ometi, ammu oli aeg! Elegantne, peen, mitte rumal, pole suu peale kukkunud. Tõeline esimene leedi, keda pole häbi ka välismaal näidata!"

"Raissa Gorbatšova – ja elegntne? Maitselage, nahaalne, lausa trügib mehest ette. On temaga igal pool kaasas. Kes ta selline on, et rahva ees kõnet pidada? Istugu parem kodus!"

"Kes ta selline on? Riigi esimese inimese naine. Kõikides tsiviliseeritud riikides on protokollireeglid, et esimese inimese abikaasa on kõikjal temaga kaasas."

"Nii on see tsiviliseeritud maades. Aga meil on teistsugune riik ja sellist traditsiooni ei ole. Vaadake, iga päev vahetab ta tualette! Huvitav, kes selle kinni maksab? Aga kui ta juba kõnelema hakkab, siis pole tema jutus ühtegi elavat sõna – tänan, olen õnnelik, olen väga tänulik... Olgu parem vait!"

"Kuid need on ju elavad sõnad..."

"Ei, ei ole. Protokollilised."

Vana vaatepunkti pooldaja oli tsiviliseeritud käsitluse pooldajast selgelt üle. Arvan, et enamus meie miljonitest nõukogude häältest olid tema poolel.

Õbluke naisterahvas Raissa Gorbatšova ilmutas end peaaegu igal õhtul teleriekraanidel, ja seda kõikjal – nii Moskvas kui mahajäetud külakeses. Ta erutas kõiki, nii mehi kui naisi. Kenakese ja naeratavana, suurepärase figuuri ja iga päev erinevates, hästi istuvates rõivastes naisena ei meeldinud ta kaugeltki kõikidele. Miks?

Meesterahvaid ei ärritanud mitte tema kui selline, vaid asjaolu, et "mees tassib teda endaga igale poole kaasa, andes sellega mingisugust uut, vaevalt et head eeskuju. Minu naine vaatab televiisorit, näeb ja tahab samuti minuga kaasas käia..."

Naisi ärritas Raissa Gorbatšova ise. Muidugi, näeb nii noor välja! Või veel – ta ei tee ju midagi, järjekorras ei seisa, kihutab mehe kannul mööda ilma ringi, on alati korraliku soenguga. Tema asemel näeks igaüks sugugi mitte halvem välja. (Õigluse huvides tuletame meelde teisi enne teda sellel kohal olnuid ning kaugeltki mitte sellisena välja näinuid.) See, et ta on kõhnukene, on kah imelikuvõitu. Võib-olla on tal mingisugune sisemine viga? Ta orienteerub kunstis – mida siis veel teha, kui midagi pole teha! Ent kõikide nende arutluste ja vaidluste atmosfääris sööstsid miljonid inimesed igal õhtul oma telerite ette mitte ainult kuulama, mida Gorbatšov räägib, vaid ka vaatama, kuidas näeb välja ja millesse on riietatud Raissa. Ühel ringsõidul ilmus Gorbatšov ekraanile ilma naiseta ning miljonid Raissaga juba harjuda jõudnud, teda omamoodi vihates armastama hakanud inimesed hakkasid temast puudust tundma, justkui oleks neilt käest võetud lemmiklelu. Kuid Gorbatšovi naine ilmus taas välja ning arutlused, hukkamõistud ja järeldused Raissast puhkesid uue hooga lõkkele.

Hiljem hakkas ringlema lauluke:

"Mööda Venemaad kihutab troika –
Miška, Raika, perestroika."

Sündisid anekdoodid. Sellised jämedavõitu pöördumised nagu "Raika" ja "Miška" kandsid endas mingisugust soojust ja püüdlust illusiooni poole, et uus ja harjumatult korraliku väljanägemisega võim liitub puruvaese rahvaga. Mis sellest, et uus valitsejapaar on veidi välismaise välimusega, tegelikult on nad siiski inimesed rahva seast.

Meie kinnikülmutatud ajakirjandus ei rääkinud neist midagi. Endiselt polnud isiklikul ühiskondlikku tähendust, ja seetõttu kuulujutud levisidki.

Minu jaoks oli Raissa Maksimovna ilmumine Gorbatšovi kõrvale

vaieldamatu naiseliku algatuse võit. Mis sellest, et see sündis nii väikesel platsdarmil kui koht Esimese Inimese kõrval. Ta tuli, öeldes kogu oma ilmega: meie, "nende" naised, oleme olemas! Ning meie, "nende" naised, pole mitte viimaste killast!

Teleriekraanil nägin ma Raissa Gorbatšovat kui oma põlvkonna naist. Võib-olla natuke vanemat või siis nooremat, raske öelda. Meeldivam oli mõelda, et vanemat. Ennast ju ei näe ja kui näedki, siis mingis roosas valguses.

Millegipärast oli mul tunne, et me tingimata kohtume.

NAISTEPÄEVAVASTUVÕTT

1987. aasta veebruari alguses helistas mulle tundmatu meeshääl ajalehest "Pravda" ning tegi ettepaneku kirjutada 8. märtsiks artikkel naistest.

Nõndanimetatud naisküsimusest olin varem kirjutanud nii "Literaturnaja Gazetasse" kui "Literaturnaja Rossijasse" ja iseäranis ajalehte "Sovetskaja Rossija", mis 80-ndate alguses oli riigis kõige demokraatlikum ajaleht. Olin välja mõelnud rubriigi "Salajasest" ning kirjutanud selle tarvis kümneid artikleid põlvkondadevahelistest suhetest, teineteisemõistmisest, abistamise motiividest, üksindusest...

Neid artikleid iseloomustas tavatu lähenemine elule. Tegemist oli naise vaatevinkliga, kes polnud koormatud parteilise psühholoogiaga või mingi rühmituse erapooletusega demokraatia või partokraatia vastu. See oli lihtsalt ühe naisterahva arvamus. Nähtavasti sellepärast oligi kirjutatule nii palju vastukajasid. Kahe aasta pärast andsin välja raamatu "Salajasest", mis koosnes neist artikleist ja lugejate kirjadest.

Hääl minu telefonis kuulus "Pravda" kirjade osakonna juhatajale Vladimir Ljubitskile. Ta ütles mulle, et on minu publitsistikaga tuttav ning annab mulle täieliku loominguvabaduse.

"Täieliku vabaduse? Te vist ei kujuta ette, et kasutan seda sajaprotsendiliselt?"

"Aga palun. Kas või tuhadeprotsendiliselt."

Loomulikult ei jäänud ma teda uskuma, kuid haistsin, et neile on seoses naistega midagi vist tõesti lubatud.

Tuletasin meelde Gorbatšovi hiljutist kõnet, milles ta muuhulgas teatas, et "naisi tuleb laiemalt kaasata võimuešelonidesse".

Ah need "ešelonid"! Kas siis mehed lubavad "laiemalt kaasata"? Ja kui lubavadki, siis vaid rabama, higi laubal, oma agressiivsete ideede heaks.

Taipasin, et ladudes välja oma ebatraditsioonilised mõtted, astun ma välja Gorbatšovi vastu ja kogu meeste maailma vastu. Tahtsin kuulutada kõigile naise vajadust mitte kaasa aidata meeste struktuuride omavahelisele võitlusele, vaid luua uusi, naiste ühiskondlik-majanduslikke, lepitavaid struktuure.

"Astun välja Gorbatšovi vastu..." Naeruväärne. Ta ei pane seda tähelegi.

Kirjutasin artiklit suure kirega, justkui oleks see mu elu viimane, taipamata, et tegelikult oli see esimene. Ning mõtlesin Raissa Gorbatšovale, arvates, et nende perekonnas peaks vähemalt tema minu häält kuulma. Ja mis siis saab!

Artikkel "Elav naisehing" nägi trükivalgust 1987. aasta 4. märtsil. Aga järgmisel päeval, rahvusvahelisele naistepäevale pühendatud pidulikul koosolekul Suures Teatris ütles nimekas näitleja Aleksei Batalov tribüünilt: lõpuks ometi said mehed sellest artiklist teada, et naised mõtlevad nende peale. Muidugi oli see näitleja liialdus. Artiklis ütlesin ma, et naine liigub tagasipöördumatult võrdõiguslikkuse teel, samastamata end mehega ühiskondlikul positsioonil, kuid tunnetades hädavajalikkust vedada üheskoos eluliste vajaduste üle jõu käivat koormat. Väitsin, et meil ei tule perestroikast midagi välja, kui ühiskond tervikuna ei hakka tegelema perekonna päästmise küsimustega. Aga selleks peab naisel olema talle sobiv koht ühiskonnasuhete kõikidel tasanditel. Ta ei peaks olema mehe rollis ja aitama mehelikku maailma sõdimisel, reostamisel ja maade jagamisel. Ta peaks talle omases naiselikus ja põlises head tegevas rollis aitama tolsamal mehelikul maailmal sedasama maad korda seada, mille see maailm on täis teinud

ja üleilmseks kommuuniks muutnud. Artikkel lõppes sõnadega: "Aga tõepoolest, mõtleme, mis meid siis ähvardaks, kui ühiskond peaks end naise suhtes temaväärilselt üleval? Meil saaksid olema tugevad ja terved perekonnad, mehelikud mehed ja hästikasvatatud lapsed, see tähendab kõik, millest võib unistada."

Vastukajad hakkasid laekuma juba 4. märtsi hommikust peale. Ja neid tuli pool aastat.

Nii arvukat posti polnud mul varem olnud. Ligi 8000 kirja ja telegrammi. Neist enamus vaimustunud ja heakskiitvad. Aga oli ka sõimukirju. Mind süüdistati soovis võtta võim enda kätte, asetada muidusööjad pjedestaalile ning tekitada segadust ühiskonnas, mis liigub edasi, kommunismi poole.

Kui aus olla, siis sõimukirjad meeldivad mulle. Nad annavad sageli impulsi teema jätkamiseks. Ja ma jätkasin seda. Avaldasin "Pravdas" mõned väljavõtted kirjadest ja dialoogi suurepärase teadlase, filosoofi ja väga originaalse mõttetarga Mihhail Pantšenkoga. Rääkisin artiklis perekonnast, sellest, et ühiskond on perekondade konglomeraat. Kui ühiskonnas on midagi kehvasti, on kehvasti ka igas perekonnas, ja vastupidi – kui perekonnas on halvasti, on halvasti ka ühiskonnas.

Tunnetasin, et selline naisi ja perekonda puudutav publitsistika tegi mind märgatavamalt kuulsamaks, kui olin seda olnud senini oma lüürilise luulega, "Raamatuga isast", mis räägib tankiehitajate tragöödiast, ning isegi Inglismaa kohta käivate humoristlike jutukeste kogumikuga. See on solvav, kuid karm tõde.

Aasta pärast, 1988. aasta märtsi esimesil päevil, anti Kirjanike Liidus mulle üle kutse rahvusvahelisele naistepäevale pühendatud vastuvõtule.

Kutse oli Raissa Gorbatšovalt. Vaatasin kuupäeva – vastuvõtuni oli jäänud pool tundi. Loomulikult polnud ma vastuvõtule kohaselt riides – märtsiporiga täispritsitud saapad ja argiriietus. Taevast langes lörtsi ja lund. Sõita tuli Lenini mägedesse. See oli kaugel ja alguseks poleks ma kohale jõudnud. Vaja olnuks taksot. Läksin seda püüdma ja loomulikult ei näkanud. Ning äkki tuli mulle hiilgav idee. Pöördusin Kirjanike Liidu majja tagasi, avasin ukse esimese sekretäri kabinetti (toona oli sekretär

Aleksandr Mihhailov, kirjanduskriitik ja väga armas inimene) ning viskasin kutse tema lauale: "Mul pole sinna millegagi sõita. Andke auto. Te ju ei taha, et ma nagu Tuhkatriinu..."

Mihhailovi nägu oli selline, nagu näinuks ta mind esimest korda elus. Tõusin siinsamas tema silmis mitte enam kui kirjanik ja naine, vaid kui ühiskonnategelane, kelle olemasolust polnud tal aimugi.

Autoroolis oli noor juht Serjoža. Võtsime temaga autode pikas rivis koha sisse ja nihkusime aeglaselt vastuvõttude maja poole. Nägin, kuidas paraadtrepi ees avanesid mustade limusiinide uksed ning kuidas neist lendlesid välja erinevate riikide suursaadikute naised ja avalikkusele tuntud nõukogude naised. Otse meie ees asuvast autost hüppas välja mulle tuttav, erksas taevasinises kostüümis sädelev Galina Semjonova, ajakirja "Krestjanka" peatoimetaja. Rõõmustasin – on, kellega mõni sõna vahetada. Ka mind sõidutav auto lähenes paraadtrepile.

"Serjoža," palusin mina, "väljuge autost, avage uks ja aidake mul välja astuda, justkui "Padaemandas". Las kõik saab olema nagu kõrgemale seltskonnale kohane."

Ta heitis mulle pilgu, puhkes naerma ning tegi täpselt nii, nagu olin palunud. Kahjuks polnud paraadtrepi juures kedagi. Kui meie rituaali ka nähti, siis ainult tagumistest autodest. Aga ka sellest piisas. Riietanud end lahti hallis, mis lõhnas kõikvõimalike maailma parfüümide järele, leidsin üles Galina Semjonova. Tema kõrval seisis Valentina Tereškova. Nad mõlemad silmitsesid mu argist riietust, kuid ei öelnud midagi. Ma ei sattunud segadusse, sest mul on hea omadus igasuguste pisiasjade pärast mitte põdeda.

Trepist liikusime üles minutit kümme.

Gorbatšovi, Ševardnadze ja Gromõko naised moodustasid üleval vastuvõtjate rivi. Nende selja taga seisid kolm noort mappidega varustatud naisterahvast. Raissa Gorbatšova oli punases kostüümis ning sellega sobivas punases pluusis. Jalas olid tal kõrgete kontsadega valged kingad. Punasel värvil on mitmeid varjundeid. Gorbatšova kostüüm oli pioneerikaelaräti karva.

Nägin eemalt, kuidas naeratav Raissa Maksimovna surus kõikidel

talle ligi astunud naistel kätt ning lausus igaühele lühidalt midagi armastusväärset. Mõned jäid tema juurde veidi kauemaks pidama.

Saabus minu kord. Esitlesin end. Gorbatšova näol süttis naeratus.

"Olen õnnelik," ütles ta, "et te tulite. Ma olen teie loomingut lugenud. Tean teie luuletusi, loomulikult mitte kõiki, kuid mul on teie luulekogud olemas. Ent artiklit "Elav naisehing" tervitan juba siiralt."

Ta rääkis veel midagi ja ka mina üritasin midagi vastata, kuid oli näha, et seda polnudki vaja teha – piisas ainult tema kuulamisest. Jäin tema juurde pidama teistest naistest märgatavalt kauemaks ning tundsin end seetõttu ebamugavalt. Ent tema muudkui rääkis ja naeratas. Ta rääkis headuse ja kaastunde vajalikkusest meie ühiskonnas seoses Kiira Ivanovna või Stepanovna filmiga ning tahtis mind panna endaga nõustuma, et film oli hädavajalik. Mul polnud mahti talle selgitada, et ma ei armasta kino, ei vaata filme ega tea, kes see Kiira Ivanovna või Stepanovna on, kuigi aimasin, et tegemist on Kiira Muratovaga. Ma olin temast kuulnud, kuid polnud tema töid näinud.

Raissa Maksimovna juurest astusin edasi esindusliku ja ilusa Ševardnadze naise juurde, kes mulle koduselt naeratas.

Gromõko naine tegi mingi märkuse halva ilma kohta. Eemaldunud säravast naistriost, sattusin nende naiste sekka, kes olid märganud Esimese Inimese abikaasa tähelepanu minu vastu. Nad hakkasid arutama minu aastatagust artiklit "Elav naisehing", väljendasid oma arvamust, ent polnud paljuski minuga ühel nõul. Astus ligi Anna Tšernenko ning ma rõõmustasin võimaluse üle kuulata, kuidas elab tema kultuuriülikool majavalitsuse juures. Nähtavasti tundis ta end sellel vastuvõtul üksildasena. Kuid hea seegi, et veel kutsutakse...

Mulle näidati eemalt Viktoria Brežnevat.

Mööda vilksatas kuulsaid näitlejannasid ja suursaadikute prouasid. Viimaste seas torkasid silma eredalt ja rahvuslikult riietatud aafriklannad.

Kõik läksid saali. Maitsesin pliine, neid kandsid külaliste jaoks laiali valgeis kindais ja mustades ülikondades esinduslikud noormehed. Laudadel olid traditsioonilised valitsuse delikatessid – igat liiki kalamari, krabid, silmud, maiustused ja vein.

Naistest ümbritsetud Raissa Gorbatšova pidas lühikese kõne, ta oli kuskil minust kaugemal. Ma ei näinud teda. Kuna see vastuvõtt tuli mulle ootamatult ning õhtuks oli mul muud kokku lepitud, sain poole tunni pärast aru, et aeg on lahkuda.

Lahkusin vastuvõtult perenaisega hüvasti jätmata, adudes, et tal pole minu jaoks aegagi.

Kuuldus sellest, et Larissa Vassiljeva käis Raissa Maksimovna vastuvõtul, valgus mööda Kirjanike Liitu laiali ning koondas kokku trobikonna mulle pahatahtlikke inimesi. Ega nad mulle avalikult halba soovinud. Lihtsalt nii üks kui teine ütles justkui möödaminnes: "Mis sul viga! Oled ju Raissa Maksimovna parim sõbranna!"

Sain veel kuulda: "Võimaluse korral võiksid talle öelda, et ta vahetaks harvem tualette – silmadel on juba valus vaadata. Ja ka rahvas on raevus."

Vastuseks ma loomulikult vaikisin ega püüdnudki kedagi veenda. Elukogemustest on mulle lihtsalt teada, et kui oleksin seda kuulujuttu üritanud ümber lükata, oleksin sellega seda hoopis kinnitanud.

Ent Vladimir Ljubitskile ajalehest "Pravda" ma loomulikult rääkisin vastuvõtust ning andsin ka edasi Raissa Maksimovna arvamuse oma artikli kohta. Ta oli väga rahul ning valmis edaspidisekski koostööks "sellise perspektiivika autoriga".

* * *

Mõni kuu pärast vastuvõttu helistas mulle inimene, kes esitles end Mihhail Gorbatšovi abina. Ta küsis, kuidas mulle meeldis Raissa Gorbatšova vastuvõtt ning palus tema jaoks kirja panna mõned minu seisukohad naisküsimuses. Kogusin oma märkmed kokku ning laiendasin ja täiendasin neid. Ettevaatlikult, et kedagi mitte hirmutada, lähenesin teemale naisest ühiskonnas uuest vaatenurgast – mitte meeste võimuešelonides, vaid omas, naise KAASvõimu ešelonis. Selliseid sõnu nagu "vaja on naiste parlamenti!" mu käsi kirja panema ei tõusnud. Naeravad veel välja, vaat mida neile veel vaja, vaat mida on tahtma hakanud!

Mõtlesin Krupskajale ning tema saatuslikule veale – Nadežda Konstantinovna haakus harjumuspäraselt mehe idee sappa ning harmoonia alustest mõtles vaid seoses perekonna ja olmega. Kui ta ka andis naisele ühiskondlikul tasandil mingisuguse koha, siis ainult meeste ešelonis, ainult neid toetades. See ešelon kihutas teid ja sihte valimata otse kommunismi võidu poole.

Ja jõudiski kohale.

Mõtlesin Raissa Maksimovnale, taibates, et ta hakkab neid minu märkmeid lugema. Mu intuitsioon sosistas – kirjuta kõigest, millest mõtled, ning suuna ta naisparlamendi mõttele. Kuid ära seda otse välja ütle. Andsin paberid abile üle.

Möödus suvi, möödus sügis ning saabus talv. Jõudis kätte 1989. aasta. Töötasin koos Lääne-Saksamaa fotograafi Hans Ziwikuga raamatu "Naised Moskvas" kallal. Minu kangelannad olid kõige erinevamad – liftöör ja arhitekt, müüjanna ja ekstrasenss, miilits ning kirjanik Anastassia Tsvetajeva. Erinevad vanused, erinevad saatused, erinevad isiksused. Minu kaasautor tahtis väga, et raamatul oleks suur menu. Ja talle tundus, et selleks tuleks kirjutada ka Raissa Gorbatšovast. Ta teadis (olin ise välja laterdanud), et olin temaga kohtunud ning isegi mõne minuti vestelnud.

Nagu minu kolleegid Kirjanike Liidust, nii oli ka tema kindel, et oleme Raissa Maksimovnaga vaat et sõbrannad. Eitasin. Tema mõtles, et ma lihtsalt varjan seda. Enne Saksamaale tagasi sõitmist võttis Hans Ziwik minult sõna, et ma töötan selle "Raissa-idee" kallal.

Samapalju, kui seda ihkas Hans, oli see minule vastukarva. Meenutasin kuulsa Hruštšovi-teemalise raamatu "Näost näkku Ameerikaga" autoreid ja filmi "Meie kallis Nikita Sergejevitš" loojaid ning ei leidnud endas mehisust astuda nende sekka ka Raissa Maksimovna teemaga.

Kirjutada temast magusavõitu muinasjutt ei lasknud mind mu vastik iseloom ning julm kirjanikukutse.

Avada ta sisemus ja otsida temas pesitsevaid dramaatilisi konflikte, nagu olin seda teinud teiste naistega nende endi nõusolekul, polnud ka nagu tahtmist. Olin millegipärast veendunud, et ma ei leia kooskõla subjektiivse ja objektiivse vahel.

Ning üldse, tema ilmumine selle fotoraamatu lehekülgedele olnuks kuidagi konjunktuurne.

Ziwikuga hüvasti jättes tegin talle ettepaneku kasutada kangelanna rollis Anna Tšernenkot, aga ta ei tahtnud.

Kuidas see asi ka ei olnud, igatahes ma lubasin Hansule saada Raissa Gorbatšovalt suveks nõusoleku tema osalemiseks fotoraamatu lehekülgedel. Sellest eelseisvast operatsioonist sugugi rahuldust tundmata lükkasin telefonikõnet Gorbatšovi abile edasi. Tema oli ainus, kes oli võimeline mind minu "parima sõbrannaga" kokku viima.

Ent 1989. aasta märtsis sai teoks sündmus, mis muutis paljuski minu ühiskondlikku seisundit.

OMA MEHE NAINE

Oli Kirjanike Liidu pleenum, kus toimusid kirjastuse "Sovetski Pisatel" redaktsiooninõukogu valimised. Olin selles organis istunud tubli kümme aastat, arutanud perspektiivplaane ning susanud mõnikord plaani selle või teise andeka poeedi raamatu. Selles seisneski minu kasutegur. Veel tuli retsenseerida käsikirju. Sellest tegevusest erilist kasu polnud. Kui ma ka mõne ülemuse tütre käsikirjas poeesiat ei leidnud, siis minu arvamus ei omanud mitte mingisugust tähtsust. Tema isa oli igatahes minust tugevam.

1989. aasta märtsis võtsin ma oma nime tulevase redaktsiooninõukogu kandidaatide nimekirjast välja. Olin oma töö teinud, aitab.

Hääletati, loeti hääled kokku, kuulutati välja tulemused. Istusin osavõtmatult saalis, oodates istungi lõppu.

Ja mis siis juhtus? Naer! Vali naerulagin! Lausa hirnumine!

Selgus, et kõik nimekirjas olnud naised, sõltumata nende kuuluvusest vasakusse või paremasse kirjanduslikku tiiba, olid nimekirjast maha tõmmatud. Kõik! Erinevad naised erinevas vanuses, kes viljelesid ka erinevaid kirjandužanreid! Maha tõmmatud, sest olid naised!

Minu teema, mis siiani polnud seotud Kirjanike Liiduga, tungis märkamatult siiagi. See oli naiste diskrimineerimine! Kuidas ma seda

küll varema polnud märganud? Nii oli ju tegelikult alati olnud! Ma ei märganud seda sellepärast, et olin edukas. Olin saanud tükikese härraste laualt ega hakanudki mõtlema.

Selles saalis otse minu selja taga vingatas kõrge naishääl: "Kõik naised visati välja! Ja nii ongi neile vaja!"

Pöördusin ümber – tuttav nägu, luuletajanna. Aga kas tema polegi siis "nende" hulgast?

Kargasin püsti, sööstsin kõnepulti, lükkasin järjekordse oraatori kõrvale ning ütlesin saabunud vaikusesse: "Palun kõiki selle pleenumi naisi ja üldse kõiki naisi, kes mind kuulevad, pärast selle koosoleku lõppu tulla tuppa number kaheksa."

Lahkusin saalist üleüldises vaikuses, et võtta kaheksanda toa võti, teadmata, kas see hetkel üldse vaba on.

Samuti polnud mul aimugi, mida teha, kui naised tõepoolest tulevad. Millest nendega rääkida? Looming on individuaalne tegevus, me oleme üksteisest isoleeritud ning teame üksteisest väga vähe.

Nad tulid. Selgus, et oli vajadus mõista ennast ja teisi.

Selle kohtumise tulemusena hakkas orgkomitee tegelema asutava kongressi kokkukutsumisega. Kongress pidi ühendama meie riigi naiskirjanikud. Orgkomitee istus koos peaaegu terve suve. Panime paika, et meie kongress toimub aasta lõpus.

Ei saa väita, et minu ideedest oleksid kõik aru saanud ja need omaks võtnud. Paljudele tundusid need siis ja tunduvad ka praegu utoopiana. Kuid kõiki meeste utoopiaid, kaasa arvatud kommunismi sammumist, on aktsepteeritud. Nii või teisiti. Võib-olla seisnebki kogu inimese elu utoopiate realiseerimises?

Leppisime kokku, et on vaja trükiorganit. Kas siis ajalehte, ajakirja või kirjastust, mis tooksid naiste ideed ilmavalguse kätte. Need peaksid jõudma avalikkuse ette, saama kunstipärase ja publitsistliku vormi, et nad vallutaksid südame ja mõistuse.

Meie riigi naiste maailmas ei ole ega ole ka kunagi olnud oma ajakirjandust. Oli kolm ajakirja, mille pealkirjadki rääkisid kõige vähem naisest kui iseseisvast ühiskondlikust olendist. Need ajakirjad olid

meeste maailma poolt naistele visatud kolm raasukest – "Rabotnitsa", "Krestjanka" ja "Sovetskaja Ženštšina". Kõik kolm olid NLKP bilansis. Ja see tähendas, et nad tantsisid tellija muusika järgi. Meeste maailm jaotas oma naised hetkegi kõhklemata tööstusharude ja poliitilise tunnuse järgi, kinnitades nad enda külge nagu ülekanderihma – ning las minna!

Nadežda Konstantinovnale kirjaoskamatuse likvideerimise eest muidugi suur tänu ning tänusõnad ka lasteaedade ja -sõimede eest. Ta tegi omal ajal üsnagi palju, seda ei sobi unustada. Kuid kas poleks aeg tema vigu parandada? Need vead on muutnud kõik omapärased naised vaid meeste "töökaaslasteks". Alati millekski teisejärguliseks.

"Raissa Maksimovna, Raissa Maksimovna!" – toksis mu ajus üha sagedamini. "On vaja minna tema juurde, anda talle see mõte edasi. Kui ta on lugenud minu artikleid, on ta selleks mingil määral juba ette valmistatud. Kui saaks temaga isiklikult kokku, oleks mul võimalus talle kõike tunduvalt arusaadavamalt selgitada. Ta peaks asjast huvitatud olema, ta on ju väliselt nii naiselik, küllap ka sisemiselt. Ta peaks aru saama, et kui naine läheb ühiskondlikule tasandile oma loomulikes eetilistes, etnilistes, ökoloogilistes, majanduslikes funktsioonides, mis nii hästi töötavad kodu tasandil, siis sünnib ühiskond uuesti. Ja seda väikseimate kaotustega, sest naine juba ei lase verd ilmaasjata valada."

Kõik rääkis üha kindlamalt minu otsuse kasuks. Raissa Maksimovna pidi olema haritud inimene, ta oli ju lõpetanud filosoofiateaduskonna. Ta oli ainult kolm aastat minust vanem, me kuulusime ühte põlvkonda. Ta pidi suutma TEDA uskuma panna, et meeste võimuešelonis ei saa naine ühiskonnale anda midagi kardinaalselt kasulikku, vaid võib mõnikord kahjugi teha, kui soovib mehe kõrval seistes olla tugevam ja karmim mehest endast.

Ma pidin minema ja lausuma ainult kaks sõna: NAISTE PARLAMENT. Mitte kuskil maailmas pole midagi sellesarnast. Aga meie naistel pole ka midagi kaotada. Naiste parlament, mis on seaduslikel alustel võimeline kõrvuti meeste parlamendiga osalema ühiskonna protsessides!

Me saame esimesteks maailmas! Me avame inimkonnale uue ajastu, harmoonia ajastu! Sajanditeks!

Helistasin Gorbatšovi abile. Ta lubas, et annab minu palve Raissa Gorbatšovalt audientsi saamiseks talle edasi.

Mõne päeva pärast teatas abi, et mind võetakse vastu. Veel mõni päev hiljem täpsustus kohtumispaik ja -aeg. See pidi olema NSVL rahvasaadikute esimene kongress.

Tulin kokkusaamisele ilusas kerges suvekleidis. Lõin end seekord üles. Abi võttis mu sissepääsu ees vastu, öeldes, et täpselt keskpäeval, esimesel lühikesel vaheajal, pean ma olema pressikeskuse juures. Sealt juhatab ta mu kindlaksmääratud paika.

Jäänud üksi, vaatasin ringi. Delegaatide näod, mis ilmusid igal õhtul mu teleriekraanile, olid niivõrd tuttavad, et tekkis tahtmine neist igaüht tervitada. Nägin mulle ka tõepoolest tuttavaid inimesi – kirjanikke Boriss Oleinikut, David Kugultinovit ja Tengiz Buatšidzet.

"Mida sina siin teed?" tekkis igaühel neist see õiglane küsimus.

Tõepoolest, mida?

Algas kongress. Heitsin pilgu sinnapoole, kus teleris tavaliselt istus Raissa Maksimovna. Teda seal polnud. Kuid kellegi kõne ajal astus Gorbatšovi juurde üks meesterahvas ning sosistas talle midagi kõrva. Mihhail Sergejevitš tõusis ning väljus. Teda polnud minutit kümme. Aga kui ta taas sisenes, tuli temaga üheaegselt saali ja läks valitsuslooži ka tema naine.

"Käis naisel vastas. Kodune kasvatus on heas korras," mõtlesin mina.

Täpselt kell kaksteist olin ma pressikeskuse juures. Abi vabandas, et kohtumine lükkub edasi suurele vaheajale. Raissa Maksimovna juures on praegu keegi teine. Ta isegi ütles, kes see oli, kuid enam ma ei mäleta, kas siis helilooja Štšedrin koos baleriini Plissetskajaga või režissöör Juri Ljubimov.

"Imelik vastuvõtt küll – valitsuse loožis ja kongressi käigus," mõtlesin mina ning läksin taas istungit jälgima.

Hommikune istung lõppes skandaaliga akadeemik Sahharovi ja noorukese Afganistanis käinu vahel, kes esitas akadeemikule oma arve.

Naine, kes võttis sõna pärast vaidlejaid (ei mäleta enam tema nime), laimas tigedalt lärmates Sahharovi. Ülesärritatud saal läks keema, kuid siis kuulutati välja vaheaeg.

Kõik läksid lõunale ning istungisaal oli juba peaaegu tühi, kui peasekretäri abi juhatas mu Raissa Maksimovna juurde, kes oli valitsuslooži üksi istuma jäänud.

Tervitasime, istusin tema kõrvale. Saali lae all hõljus veelgi äsja katkestatud poliitilise skandaali kirepilv.

"Küll on raske!" ütlesin mina, istudes Raissa Maksimovna kõrval.

"Väga raske!" vastas tema.

Vaatasime teineteisele otsa. Nähtavasti panime mõlemad tähele, et vestluskaaslane näeb välja väsinud ja enam mitte väga noor. Mõlemal polnud näos värvi, mõlemal olid küüned lakkimata. Mõlemat oli ilmselgelt miski läbi põletanud.

Need olid päevad, mil Raissa Gorbatšovani hakkasid esmakordselt jõudma jämedad kuuldused tema kohta. Rahvasaadik Suhhov, mitte eriti kultuurne ja võib-olla mitte eriti tasakaalukas inimene, ütles Mihhail Gorbatšovile kogu maailma ees, et see on naise mõju all ning juhib riiki halvasti.

"Ma ei mõista, mida ma olen valesti teinud," jagas minuga oma üleelamisi Raissa Maksimovna, taotledes ilmselgelt minu kaastunnet. "Olen oma mehe naine. Reisin koos temaga, nagu protokoll ette näeb. Aitan teda, kuidas suudan. Mida arvate teie? Kuidas ma peaksin sellistele sõnavõttudele reageerima?"

"Ärge pange neid lihtsalt tähele."

"Õige!" Ta rõõmustas. "Nii ma teengi. Täna tormasid minu juurde välisajakirjanikud ja küsisid, mida ma arvan kriitikast enda kohta. Ütlesin neile, et ma pole märganud mingisugust kriitikat."

See meie vestluse algus jäi mulle meelde. Edasist jutuajamist ei söanda ma sõna-sõnalt välja tuua. Kuid selle sisu teen teatavaks. Raissa Maksimovna rääkis kaua ise. Ta rääkis, kuidas nad koos Mihhail Sergejevitšiga õppisid, kuidas abiellusid. Mõlemal oli olnud võimalus jääda Moskvasse, aspirantuuri, kuid nad valisid teise tee. Mees läks alguses

komsomoli-, hiljem parteitööle. Naine rääkis, et pärast tütre sündi oli väga raske tööl käia, kirjutada kandidaadiväitekirja ja tegelda perega. Ta oli tihti nutnud raskuste tõttu, tal polnud mitte midagi – ei ilusaid kleite, ei korralikku mantlit. Kõik see tuli hiljem...

Tema puht naiselik käitumine oli mulle nii tuttav talle eelnenud Kremli naiste juures kogetuga, see ennast kehvaks tegemine oli nagu tervitus nende kõigi poolt. Teda kuulates vajusin ma lonti, taibates, et muutunud pole midagi, et ta on samasugune nagu nad kõik on olnud ja et minu meeletud ideed on siin puhas utoopia. Kuid kui juba tulin, pean siiski rääkima.

Kuulasin seda siledat, justkui ülekirjutatud intelligentset ja kuidagi liiga õiget parteilist kõnet ning lakkasin mingil hetkel seda kuulamast, mõeldes ainult üht – aeg läheb, varsti on juba pool tundi möödas. Veel veidi ja tema annab mulle pilku kellale heites mõista, et audients on läbi.

Ja olingi ilmaaegu tulnud...

Olin ebaviisakas, kuid ma katkestasin Raissa Maksimovna heietuse, öeldes, et mul on temale tähtis jutt. Hakkasin ruttu-ruttu, kiirustades kõike välja laduma, edasi andma oma paljukannatanud ideed ühiskonna harmoonia kahest algest – mehelikust ja naiselikust. Rääkisin, et ka perestroikast ei saa asja, kui me ei anna naisele šanssi end rakendada. Oma loomulikus rollis (majapidamises, koolis) töötavad miljonid naised mitte oma naiseliku arusaama kohaselt, vaid meeste ministeeriumeist väljaantud meeste ringkirjade kohaselt. Mulle tundus, et ta ei kuulegi mind. Täpselt samamoodi, nagu mina äsja teda. Talle pole see idee huvitav, ta ei taba idee tuuma ning on üldse nendesamade vanade ettekujutuste vangis – rohkem raha lastesõimedele ja -aedadele, rohkem naisi "võimuešelonidesse"...

Minu leegitsev sõnavõtt kustus, närbus, kuivas...

"Jaa?" katkestas mind äkki Raissa Maksimovna. "Te räägite, et perestroikast võib mitte asja saada? Nii rääkida ei tohi. Peab uskuma. Teie kirjutate ju isegi oma artiklites, et usuta pole miski võimalik. Mina usun. Kardan ainult, et nelja aastaga me ei jõua..."

Nii ta ütleski: "... kardan, et nelja aastaga me ei jõua..."

"Mida ei jõua?" pärisin mina.

Ta ei vastanud sellele küsimusele, vaid hakkas rääkima Mihhail Sergejevitši tervisest, öeldes, et tema jaoks on mehe tervis tähtsaim siin ilmas. Tuleb ette, et vererõhk tõuseb. Koormus on suur. Vaevalt sai ta hakata rääkima Mihhail Sergejevitšist, kui muutusid tema nägu ja toon, kadus valvenaeratus ja valvetoon. Ta muutus järsku armsaks ja koduseks, oma mehe tavaliseks abikaasaks, väga naiselikuks ja kenakeseks.

Pärast rääkisime ülikoolist. Otsisime ühiseid tuttavaid, aga ei leidnud. Mõni aasta vanusevahet omas ülikoolis suurt tähtsust.

Hiljem tegin talle teatavaks Hans Ziwiki ettepaneku lasta end pildistada raamatu "Naised Moskvas" tarvis. Ning ütlesin: "Kui te ära ütlete, ma ei solvu."

Ta palus endale saata raamatu kavandi. (Tegin seda tema mehe abi kaudu. Ta keeldus.)

Lahkudes ulatasin talle mõned leheküljed oma ideega: "Seal on kõik kirjas. See on naiste parlamendi idee ning palve aidata kaasa kirjastuskompleksi loomisele."

"Naiste parlament?" Ta tõstis oma silmad minu poole. "Kõlab kuidagi imelikult. Kuid ma räägin talle."

Ta pani paberid oma elegantsesse käekotti.

Naasesin koju mitte just tiivustatult, kuid siiski lootusega. Helistasin "Pravdasse" ja ütlesin Ljubitskile, et toon lähimail päevil talle uue artikli. Ma ei varjanud ka Raissa Gorbatšovaga kohtumist. See oli puhas spekulatsioon. Väiklane. Mind õigustas ainult enda ettemääratuse tunne. Kui poleks olnud isalt päritud oskust vaadelda iseennast kõrvalt, kujutanuks ma end uut tüüpi Jeanne d'Arcina: "Kui mitte mina, kes siis veel?"

1989. aasta 24. juunil ilmus "Pravdas" minu artikkel "Esimesed pääsukesed ringkirjal". Püüdsin selles võimalikult lihtsalt korrata seda juttu, mida rääkisin Raissa Maksimovnale ning tahtsin selle kirjatükiga kinnistada tema ajju mõtte naisteparlamendist, uuest, seninägematust ühiskonnavormist, mida loomulikult pole kerge luua, kui võtta arvesse

sajanditepikkust naiste rõhumist ning naise rolli mitteavaldumist ühiskonna tasandil. Olin juba kokku puutunud selle idee mittemõistmisega naiste endi poolt, kes ütlesid: "See meil veel puudus, et tuleksime ühiskonna tasandile." Ning kui palju ma ka ei selgitanud, et selles mehelikus võitluses ei pea me osalema kellegi poolel, sest selle tagajärg on ainult veri ja pisarad, mõistsid mind vaid vähesed.

Siiski mõistsid. Ja iga päevaga lisandus üha enam ja enam naisi ning isegi mehi, kes olid valmis kuulama seda mõtet harmoonia alustest ühiskonnas. Mulle tekkis mõttekaaslasi isegi Läänes, kus seesama idee hakkab ka pead tõstma (kuigi teisel tsivilisatsiooniastmel).

Aga võib-olla tuleb see meile kuskilt "sealt" nagu tulevase aja ilmutus? Nagu tulid "sealt" tsaarid, Lenin, kloun Oleg Popov, viimane küll ülekantud tähenduses, kaasaegse demokraatia ideed, perestroika ja palju muud... Olen nõus, tuleksid ainult.

Artikkel "Esimesed pääsukesed ringkirjal" oli minu jaoks juba otsene lähenemine naisparlamendi ideele.

Post ei olnud väga arvukas. Nähtavasti loeti "Pravdat" juba vähem. Kuid minu "sonimist" sai trükkida ainult "Pravdas", sest demokraatlikul ajakirjandusel polnud mingisuguste naisteemade jaoks mahti.

* * *

Mõni aeg pärast artikli ilmumist helistas mulle Gorbatšovi abi: "Raissa Maksimovna on praegu Krimmis puhkusel, kuid ta avaldas soovi teiega telefoni teel vestelda. Teil on sinna keeruline helistada, nii et öelge, millal teiega ühendust võtta."

Läksin paljutõotavaist eelaimustest põlema ning nimetasin aja. Telefonihelin kõlas sekundipealt. Raissa Maksimovna kiitis artiklit. Tänasin teda, kuid ütlesin, et mulle on jäänud mulje, nagu räägiksin tühjusesse – keegi mind ei kuule ja jutul pole mingeid tulemusi. Loomulikult mõistis ta mu kaebusi ning kinnitas, et mind kuuldakse ja mõistetakse.

26. oktoobril ilmus NLKP KK Teatajas partei keskkomitee sekretariaadi määrus 1989. aasta 24. juuni ajalehes "Pravda" ilmunud Larissa Vassiljeva artikli kohta.

Parteiaparaat teatas, et "vastavalt NLKP KK osakondade korraldusele analüüsiti Larissa Vassiljeva artiklis tõstatatud probleeme naise rollist ja kohast ühiskonnas". Parteiaparaat analüüsis ning tegi teatavaks:

"Üheks tõsisemaks ülesandeks on naiste töö- ja elutingimuste parandamine. Enam kui 3,4 miljonit naist töötab tingimustes, mis ei vasta töökaitsereeglitele ja -normidele, peaaegu 3,8 miljonit töötab öövahetuses. Kvalifikatsioonilt jäävad naistöölised meestest ühe-kahe kategooria võrra maha... Seoses üleminekuga uutele majandusmeetoditele ei taheta naisi võtta isemajandavatesse lülidesse ja brigaadidesse; neid vallandatakse koosseisude koondamisel esmajärjekorras, emad ei saa kasutada soodusrežiimi...

Rendiettevõtluse tingimustes on naiste töökoormus järsult kasvanud; halvasti on lahendatud naiste edutamine juhtivale tööle – kaasa arvatud parteiorganites."

See oli alates 1924. aastast esimene määrus, mis puudutas naisi. Aastakümneid oldi arvamusel, et nõukogude naisega on kõik korras, et ta on kõige võrdõiguslikum ja kõige õnnelikum kogu maailmas. Kas ma tõepoolest tahan, et see määrus looks harmoonia? Naeruväärt.

Ent tahan siiski. Lugesin aplalt määrust ja otsisin, millist väljapääsu ta pakub. Ikka seesama, aparaatlik tekst: "Analüüsida asjade seisu ning rakendada praktikasse naisliikumise edasiseks arenguks."

Suurepärane. Kes hakkab analüüsima? Määrus usaldab selle missiooni NLKP KK ideoloogiaosakonnale "koostöös liiduvabariikide, krai- ja oblastikomiteede kommunistlike parteide keskkomiteedega". See tähendas, et bürokraatlik-mehelik parteimasin hakkab koos oma osakondade ja osakonnakestega kohapeal naiste eest otsustama, kuidas neil tuleks edasi elada. Naistelt pole vaja midagi küsida. Lohutab ainult üks asi, see, et midagi taolist kunagi ei juhtu, sest partei määrusi pole minu arvates kunagi praktikas ellu viidud.

Ja ikkagi otsisin kas või mingisugustki reaktsiooni oma peamisele mõttele, naiste osalemise vajalikkusele ühiskonnaprotsessides.

Ja leidsingi!

"Ei saa nõustuda mõnede artiklis sisalduvate väidetega. Autor

võitleb kõikide naiste koostöö eest (pole lubatud! – *L.V.*), nende vabatahtliku kogu eest (pole lubatud! – *L.V.*), mis tema arvates annab naistele võimaluse end põhjalikumalt avada (tuleb välja, et ka see pole lubatud? – *L.V.*) ning kogu ühiskonnas eksisteerivat sotsiaalset pinget leevendada (kuidas, kas ka see on keelatud?! – *L.V.*)."

Aga mis on siis lubatud?

"Tõhustada praktilist tööd... naisnõukogude tegevuse täiustamisel ning kindlustada neid kaadriga," soovitas aparaat.

Mida see tähendab? Aga seda, et mehed puistavad omal suval need äbarikud naisnõukogud laiali ning panevad etteotsa "omad" uued ja tugevad daamid ning las käia!

Tore, et kõik need on ainult sõnad ja midagi taolist tegelikult ei juhtu.

Kuid kui ma õigesti mõistsin, oli see määrus Raissa Gorbatšova töö tulemus. Noh, võib-olla mitte just töö, võib-olla ta mainis korra, et tuleks läbi vaadata. Ja aparaat "töötaski läbi".

Oh, aparaat, ah, aparaat! Mis ma siis nüüd pidin ette võtma? Olin tahtmatult hakanud üles putitama selle masinavärgi 1924. aastast saadik roostetanud programmi. Ühel hetkel mulle isegi viirastus, et Nadežda Krupskaja juhatab ise kaugustest seda orkestrit.

Ja ikkagi võtsin end kokku. Tahtsin oma artikli kohta määrusest leida kas või mingit vihjet konstruktiivsele mõttele.

Siin see on:

"NSVL riiklikul ajakirjanduskomiteel vaadata koos nõukogude naiskomiteega läbi spetsiaalse trükiorgani asutamise küsimused, aga ka naistele mõeldud ajakirjade arvu suurendamine."

Kui käes on ajakiri ja kõrval naiskirjanike ühendus, siis on see juba algus.

Kuid kes annab võimaluse seda ajakirja toimetada minul, parteitul, kel pole nõukogude naiste komitees mitte mingisuguseid sidemeid ja kus mind peetakse vaat et naisliikumise hulluks dissidendiks?

Ootamatult sain kutse minna NLKP KK Poliitbüroo liikme Vadim Medvedjevi jutule. Panin end ilusasti riidesse ja läksin keskkomiteesse.

Siinkohal pean tegema peaaegu müstilise iseloomuga kõrvalepõike.

Kõik minu lähedased ja eelkõige ma ise on juba ammu tähele pannud üht imelikku ja seletamatut seaduspärasust – tarvitseb mul korra käia selles Staraja väljakul paiknevas asutuses, kui see inimene, kelle juures ma käisin, kas siis vallandatakse või viiakse üle uuele ametikohale. Minu asi jääb aga unarusse. Kas parteiaparaat reageerib tõepoolest parteitute peale sedasi? Nali naljaks, kuid mina "vallandasin" sel moel nii mitmedki väiksemad kultuuri- ja isegi propagandaosakonna ülemused. Paljud "viidi üle", ja tavaliselt madalamapalgalisele tööle. Alguses mu perekonnas ainult naerdi ja naljatati selle üle. Kuid isegi mu arukas ja ratsionaalse mõttemaailmaga abikaasa lakkas lõpuks naermast. Muidugi ei uskunud ta ennetesse, kuid minu juhuslikkuste seaduspärasus oli veenev.

"Mine ja käi korra Brežnevi juures ära!" palusid mind sõbrad. "Mine Suslovi juurde! Muidu "vallandad" aina neid väikesekaliibrilisi."

Käisin Medvedevi juures ära – istusin, rääkisin. Ta andis lubaduse ajakirja asjus järele mõelda.

Varsti viidi ta üle teisele tööle.

SITSIILIA TORT

1989. aasta novembris sain võimaluse sõita Gorbatšovi valitsusvisiidi pressigrupi koosseisus Itaaliasse. Sõit pidi toimuma novembri lõpus, kuid 7. detsembriks oli määratud riigi naiskirjanike ühenduse asutav kongress. Jäin mõtlema, sõita või mitte sõita? Kongressi ettevalmistamine nõudis palju aega.

"Sõida," ütlesid minu abilised. "See tõstab meie prestiiži."

Gorbatšovide saabumispäeval (pressigrupp oli Roomas kaks päeva varem) tulid ajakirjanikud kokku Mihhail Sergejevitšile ja Raissa Maksimovnale esitlemiseks. Minu kõrval seisis sarmikas näitleja Armen Džigarhanjan ning viskas vaikselt nalja. Hakkasin itsitama. Sisenesid Gorbatšovid – täies hiilguses ja ääretult võidukad. Algas kätlemistseremoonia. Džigarhanjani juures jäädi veidikeseks pidama ning nenditi, kuidas teda armatatakse ja hinnatakse.

"Olen rõõmus, et ka teie kuulute delegatsiooni koosseisu," ütles mulle Raissa Maksimovna sõbralikult ning astus siis kärmelt edasi. Gorbatšov seisatas.

"Ma tean teid, ning hindan kõrgelt teie seisukohti," ütles ta mulle. Mina aga mõtlesin: "Ja mis siis? Parem hindaksid vähem, kuid aitaksid ajakirjaga."

Pärast oli Gorbatšovidel ette nähtud sõit mööda linna. Mina olin koos tuntud juristi Sergei Aleksejeviga nimetatud saatja staatusesse. Teised vaatasid meid kadedusega. Kuid nad kadestasid täiesti ilmaaegu. Rahvahulgad, kes paiskasid Rooma tänavatel välja oma ootamatult hüsteerilise armastuse Nõukogude juhi vastu, sulgesid meil Aleksejeviga tee meile määratud auto juurde. Kui me siis lõpuks autoni jõudsime, istusid meie kohtadel juba teised pressigrupi liikmed. Märganud meie küsivaid näoilmeid, pöörasid nad oma pilgu kõrvale. Auto sõitis ära. Puhkesime Sergeiga naerma. Otsisime üles bussi, mis pidi toimetama näituse avamisele selle osa delegatsioonist, kes ei väärinud Gorbatšovide saatmise au mööda Rooma linna. Vaevaliselt läbi ummistunud tänavate tungides jõudis buss lõpuks kohale. Näituse pidi avama Raissa Maksimovna.

Vaevalt sisenenud esimesse saali, kuulsin äkki, et keegi hüüab minu nime. Selgus, et Kirjanike Liidust oli saabunud minu nimele faks, milles teatati, et Moskva linnanõukogu oli keeldunud naiskirjanike asutava kongressi delgaatide tarbeks eraldamast hotellitubasid. Mul lõi silme ees mustaks. Raisata nii palju aega ettevalmistusteks, ajada elevile kogu riigi naised-kirjanikud – ja kõik asjata.

Minu nõutust märkas "Moskovskije Novosti" peatoimetaja Jegor Jakovlev. Ta võttis telegrammi, luges selle läbi ning andis nõu: "Vaata, delegatsiooni koosseisus on Saikin, Moskva linnanõukogu esimees. Ainult tema saab teid aidata." Ta tõukas mu Saikini juurde. Vaene Saikin! Ta oli nagu me kõik rabatud ja elektriseeritud Rooma rahvamassidest ega taibanud midagi. Mingisugune nõukogude naisterahvas vehib millegipärast Roomas tema näo ees mingi telegrammiga ja nõuab, et ta saadaks Moskvasse korralduse selle kohta, et mingisugustele delegaatidele kindlustataks hotellis kolmsada kohta.

Ta kukkus karjuma, et tal ei ole kohti ja et Moskvas pole praegu üldse hotellikohti ning et tema võimuses pole midagi teha.

Mina karjusin vastu, et ta nurjab rahvusvahelise ürituse, et see jõuab Gorbatšovini ning et tal läheb halvasti. Kuid Saikin ei andnud alla ja Jegor Jakovlev lagistas minu selja taga naerda nagu Mefisto.

Hilja öösel pidi kogu pressigrupp Nõukogude saatkonnas Gorbatšoviga kohtuma ning andma talle ülevaate Rooma avalikkuse meeleoludest.

Ootasime Mihhail Sergejevitši kaua. Lõpuks ta tuli, üksinda, Raissa Maksimovnata.

Kell oli kaks läbi. Inimesed istusid tohutu pika laua taga. Minu paremal käel Džigarhanjan, vasakul ümara päkapikunäoga Aleksandr Jakovlev. Gorbatšov istus veidi põiki teisel pool lauda. Meie pilgud kohtusid tihti. Käis vestlus, mille käigus ta mõned korrad pöördus küsimusega minugi poole: "Aga mida mõtlevad naised?"

Hakkasin täiesti teemaväliselt rääkima mitte sellest, mida mõtlevad Gorbatšovist itaallannad (ma ei teadnudki, millest nad mõtlevad), vaid oma harmooniaideest, selle vajalikkusest lagunevas ühiskonnas, ühiskonnas, millel pole enam midagi kaotada. Mingil hetkel ma märkasin, et Gorbatšov kuulab mind. Kuulab ja paistab, et ka mõistab. Teistele oli see aga ebahuvitav ning nad katkestasid mind, rääkides talle midagi muud. Tema aga pöördus siiski taas minu poole.

Ning mina, tuletanud järsku meelde, et Moskvas pole delegaatidele hotellitube, hakkasin rääkima naiskirjanike asutavast kongressist ning palusin Saikinile edasi öelda, et hotellis eraldataks 300 kohta. Sellest Gorbatšov enam aru ei saanud, ta tõmbus pilve ning ei öelnud midagi. Kuid siinsamas istus Saikin ja taipas, et tema nime on juba mainitud ning et neid kolmesada tuba on tõepoolest tarvis...

Gorbatšov pöördus taas minu poole. Rääkisin talle ikka edasi naistest, perekonnast, ühiskonnast ning apoliitilise naisajakirjanduse vajalikkusest.

"Jaa, jaa!" tabas ta mu mõtte, kuid jälle juhtis keegi ta tähelepanu kõrvale.

"Me peame minema läbi kaose," kuulsin ma Gorbatšovi sõnu, mis olid mõeldud kogu pressigrupile. Ja mina, neist sõnadest häirituna, karjusin talle üle laua: "Miks?"

Sergei Aleksejev kargas oma kohalt püsti ja pigistas mind selgelt vaikima sundides õlgadest, öeldes ise samal ajal Gorbatšovile: "Ärge te sellest vähemalt rahvale rääkige!"

Siis hakkas Šatalin midagi rutakalt seletama, kirjanik Možajev alustas juttu sellest, et Mihhail Sergejevitš peaks tugevdama oma valvemeeskonda, ka tsaari ju valvati...

Hakkasime laiali minema, aga Gorbatšov pidas mu kinni. Mulle tundus, et ta tahtis lõpuni mõista minu tema jaoks mitte täiesti arusaadavat mõtet. Olin valmis rääkima, kuid meile astus ligi üks meesterahvas ning ütles poolsosinal: "Telefonil on mrs. Thatcher, Leedu küsimuses..."

Juhuse naljakal tahtel sattusin teel saatkonnast hotelli ühte autosse Saikiniga ning terve tee rõhusin oma hotellitubadega ta psüühikale.

Aga tema ei tahtnud mind kuuldagi ning rääkis midagi kurba – näe, kui ühiskonnas ei tehta panust tööinimesele, siis variseb see ühiskond kokku.

"Mina keeran teile oma hinge pahupidi, teie aga korrutate mingisugustest hotellikohtadest. Saate oma toad!" ütles ta mulle südametäiega. Mul oli oma pealetükkivuse pärast häbi.

Kuid varahommikul, vaevu üles ärganuna ja valmis programmikohaselt lendama Raissa Maksimovna grupiga Sitsiiliasse, polnud mul enam aega ei häbeneda ega piinlikkust tunda. Mulle meenus kogu eilne päev ning kõik need võimukandjat meelitavad mehed, mures enda ja oma tegemiste pärast, ning taipasin, et Saikin on ärgates täielikult unustanud nii minu kui minu hotellitoad.

Olin sattunud seltskonda, kellest meie riigis sõltus kõik. Kas siis tõesti ma ei võitle siin välja sellist pisiasja nagu hotell? Ning kell kuus hommikul koostasin Saikinile kirja:

"Lugupeetud see ja see (unustasin, patune, mis oli ta ees- ja isanimi – *L.V.*)! Lendan Raissa Maksimovnaga Sitsiiliasse ning mul pole võimalik kontrollida, kuidas te mu ülesannet täidate. Muide, kui see

jääb tegemata, siis rahvusvahelisest skandaalist te ei pääse. Tuletan meelde, et jutt käib hotellist naiskirjanike asutava kongressi delegaatide tarvis (300 kohta). Lugupidamisega see-ja-see."

Läksin alla portjee juurde ning palusin selle kirjakese viivitamatult viia sinjoor Saikini tuppa.

"Kas pole nagu varavõitu?" kahtles portjee.

"Ei, ei ole vara," veensin teda.

Kogu protseduuri lõpuks palusin läheduses asuval armastusväärsel noormehel presidendi teenijaskonnast Saikinile meelde tuletada hotelli kirjanike kongressi delegaatide tarvis.

Olin teinud kõik, mis minu võimuses. Minu südametunnistus oli puhas. Kuid milleks, pagana pärast, mulle puhas südametunnistus ning mittetoimuv kongress, mõtisklesin teel lennujaama.

* * *

See oli erireis erilennukil. Kõik lennukis oli ebatavaline. Raissa Maksimovna sõitis samas lennukis, kuid ta oli kuskil eespool koos oma arstiga. Tal oli vist nohu. Kuid siis astus ta meie salongi, üleni särav ja elevil, seljas suurepärane hall kostüüm. Ta ütles igaühele midagi armastusväärset – rõõm näha, rõõm näha, loodame, et reis osutub edukaks.

Olin Sitsiilias neljandat korda. Olin käinud ka Palermos ja Catanias ja Siracusas. Olin seal esinenud kõiksugustel õhtutel, jalutanud kaldapealsetel, ujunud, saanud isegi meduusilt kõrvetada. Siin elasid minu tuttavad luuletajad ja luuleõhtute organiseerijad. Küll nad imestaksid, kui kohtaksid mind sellises seltskonnas. Aga võib-olla ma näen neid?

Maandusime Catania lennuväljal. Sõitnud läbi Catania, ei tundnud ma seda linna ära. Tavaliselt nii rahulik ja kulunud ning lendlevaid laavaräitsakaid täis linnake oli äkki nii puhas, klanitud ja lilli tulvil. Tänavatel seisid rahvahulgad, kes ei andnud Raissa Gorbatšova autole läbisõiduvõimalust. Vahetpidamata "Raissa! Raissa!" karjudes sööstsid inimesed rataste alla ning tungisid selle akna juurde, mille taga istus tema. Need vaimustusavaldused takistasid tervet meie teekonda, kuid läbi suurte

raskuste rabeles autoderivi end siiski linnadevahelisele teele välja. Ma ei tundnud enam ära seda teed, mis tavaliselt oli kõrkvõimalikest kihutavatest autodest ummistunud. Praegu oli see tühi, ning siin-seal asetsevatel sildadel seisid relvastatud sõdurid. Etnat polnud pilvede tõttu näha. Messinas kordus sama. Ümbritsetuna noortest turvameestest, märkas Raissa Maksimovna mingil hetkel mind ning hüüdis saatjate summast: "Minge inimeste hulka, kuulake, esitage küsimusi!"

Kuid polnud mingisugust võimalust selles seletamatu vaimustuse meeletuses midagi teha.

"Raissa! Raissa!" karjusid hullunud messinalased.

"Aga mina kuulen, et hüütakse hoopis "Larissa! Larissa!"" sosistas mulle lõbus ja irooniline Moskva fotokorrespondent, keda tundsin juba ammu. Jäi üle teda vaid sõrmega ähvardada.

Hiljem toimus pidulik lõunasöök. Istusin Raissa Gorbatšovast küll kaugel, kuid nägin teda otse näkku. Ülierutatuna ja -ärritatuna ei suutnud ta palukestki suhu pista. Vahetpidamata astus keegi tema juurde ning rääkis midagi. Menüüs olid spagetid, liha, magustoiduks sitsiilia tort. Olin Sitsiilias juba mitmendat korda, kuid ei teadnud siiamaani, kuidas see maitsta võiks! Nüüd oli võimalus proovida!

Või veel! Jõudsime alla kugistada ainult külmad spagetid, kui juba tuli lauast minema tormata. Esimesena tõusis Raissa Maksimovna. Oli vaja tagasi Rooma lennata, et jõuda Mihhail Sergejevitši esinemisele parlamenti.

Istusime autodesse, unustades selles möllus võrratu Džigarhanjani, kes oli natuke varem väljunud suitsu tegema. Taas tühi Sitsiilia maantee, juba tühjenev Catania ning lennuk Rooma.

Kas keegi sõi torti ja kuidas see maitses, jäigi saladuseks. Roomas sain teada, et Saikin oli Moskvasse saatnud faksi käsuga eraldada kongressi delegaatidele kohad hotellis. Minu südamelt langes suur kivi ja nüüd võisin rahulikult ümbritsevat nautida. Alles siis muutus mulle huvitavaks ka kõik Gorbatšovide visiidiga seonduv. Ent just siis minu missioon, kui sellist üldse oligi, lõppes. Oli vaja tagasi pöörduda Moskvasse. Gorbatšovid külastasid veel paavsti ning sõitsid siis Maltale.

Sellega minu kohtumised Raissa Maksimovnaga ka ammendusid. Sain küll veel kaks korda naistepäeva puhul kutse Lenini mägedesse vastuvõttude majja, kuid mõlemal korral polnud õnne – piletid läksid kuskil Kirjanike Liidus kaduma.

KIRJELDUS INTERJÖÖRIS

"Kas sina, Larissa, võid öelda, missugune inimene Raissa Maksimovna on? Vaat jälgin mina teda televiisorist ning ei taipa, on ta tark või mitte. Jätab kuidagi ebamäärase mulje," ütles kord üks vanem inimene. Ei teadnud, mida talle vastata.

On mitmeid arvamusi selle kohta, kes Gorbatšovi ajal tegelikult meie riiki juhtis.

Ühed ütlesid, et seda tegi Ameerika. Kõik, mida Reagan või Busch nõudis, meie ka tegime.

Teised, kel oli lokaalsem nägemisvõime, arvasid, et riiki juhtis mitmeid aastaid edukalt rühm demokraate, kes seisid Jeltsini laia, otsekui malmist valatud selja taga.

Mõned väitsid, et riiki juhtis siiski Gorbatšov, kel oli saatanlikku kavalust ning annet viia vastasjõud vastamisi ning astuda ise õigeaegselt kõrvale.

On selliseidki inimesi, kelle meelest kõigist üle oli Raissa. Ta sõitis, kuhu tahtis, ning kõikjal koheldi teda kui tsaarinnat. Kuidas tema tahtis, nii ka oli. Ta tahtis, et meil oleks kõik nagu välismaal...

Miski läks siiski viltu. Ehkki saja aasta pärast võib-olla ongi nii, nagu tema seda soovis. Kuid teda ennast siis enam ei ole.

Võimalik, et omamoodi on õigus nii esimestel, teistel, kolmandatel kui ka lihtsameelsetel neljandatel. Kuid kõik see koos tähendab, et meid juhtis ja juhib televisioon. Telereid leidub igas viletsamas külakeseski. See, kelle valduses on tolle kasti võti, õpetabki meid mõtlema ja vastavalt käituma.

Kohe pärast augustiputši kadus Raissa Maksimovna kauaks teleriekraanidelt.

Tekkisid kuulujutud, et ta elas kõike liiga raskelt üle, et tal on insult ja ta on halvatud.

Ent justkui oma kadumist kompenseerides ilmus kõikjal tema raamat "Ma loodan", naeratav portree kaanepaberil.

Arvustused väitsid, et raamat on igav, silutud, parteiline. Üleeilne. Oma ilmumisega juba hiljaks jäänud, sest putš likvideeris kommunistliku parteilisuse kui sellise.

Lugejad soovisid, et Gorbatšovi naine, kellega Gorbatšov väidetavalt kõike koos arutab, rääkinuks kõigile ja igaühele, millest nad poliitikas kõnelevad, kuidas kellessegi suhtuvad, kuidas nad koos üht või teist perestroikaaktsiooni ette valmistavad. Või veel!

Võtan Raissa Gorbatšova raamatu ja loen. Ka ridade vahelt. See igav raamat on suurepärane. Selles avaneb kangelanna, kes oma delikaatse avameelsusega ei ütle raamatu saja kaheksakümne üheksal leheküljel midagi üleliigset! Intervjueerija Georgi Prjahhin, NLKP Keskkomitee hiljutine töötaja, on olnud justkui kammitsais. Ta teab, mida tohib küsida ja mida ei küsita ühelt kõrgeauliselt daamilt.

Ei, ei, ma ei ironiseeri ega urgitse. Gorbatšova raamat kujutab peaaegu matemaatilise täpsusega teda ennast. Ah et raamat oli hiljaks jäänud? Vabandage, aga kuhu? Kas hetkekonjunktuuri? Kuid Raissa Gorbatšova polnud ju nõukogude ajakirjanik, kes vahetas oma veendumusi ülemuste meeleheaks. Ning mitte poliitikategelane, kellel tuli kohaneda juhtide poolt eile väljamõeldud situatsioonidega.

Kes ta siis selline oli? Ta oli oma aja laps. Sõjaaja laps, pärastsõjaaegne neiu tagasihoidlikust perekonnast. Oivik, kes lõpetas kooli kuldmedaliga. Naine Hruštšovi sulaperioodist, komsomoli- ja parteitöötaja provintslik abikaasa, kelle mees ronis juhtivredelil kõrvalekaldumatult üha ülespoole ning vallutas võimu Everesti.

Ta oli naine, kes oli ühtaegu julge ja arg, vintske ja pehme, enesekindel ja ebalev.

Kõige imetlusväärsem ja loomulikum oli tema käitumine putšipäevil. Mitte mehine, vaid naiselik, sest ta kartis oma pere pärast. Kartis sedavõrd, et jäi ka ise haigeks. Ning see oli tema tähtsaim tegu. Kahjuks

ei õpetanud tema ehmatus liialt hoogu läinud maailma. Kuid see ei ole enam tema viga. Hirmuga ütles ta oma õrna naiseliku sõna. Ning see jääb järglastele meelde. Heas mõttes. Juhul, kui see polnud suurepäraselt mängitud roll.

Oo, kurjad keeled!

* * *

Raissa Titarenko tuli Sterlitamakist 1949. aastal Moskvasse ning astus kuldmedaliomanikuna raskusteta ülikooli. Filosoofiateaduskonna esimesest kursusest peale sattus ta täpselt talle sobivale kohale, see tähendab, mitte eriti silmapaistvasse tuupurite üldisesse massi. Ta oli ühiselamutüdruk. Need olid ülikoolis ka enamuses. Ning just nende taustal paistsid eriti silma moskvalannad, kellele elu pakkus muudki kui graniitkõva teadust. Loomulikult polnud filosoofiateaduskond filoloogiateaduskond, mis oli kuulus kõige ilusamate neidude poolest. Nende hulgas leidus ka Kremli perekondade tütreid. Kuid ka filosoofias oli esinduslikke kaunitare, kus nüüd Rajake mingist Sterlitamakist! Kuid ega ta nendega võistelnudki. Tema elas oma isiklikku elu. Oli kenakene, meeldis noormeestele, tantsima kutsuti teda õhinal.

Kas tal oli ka teisi kavalere peale Mihhail Gorbatšovi? Arvan, et küsimus on selliste killast, millele ta täna ei vasta. Kuid oma isiklikest kogemustest tean, et tüdrukutel minu põlvkonnast (olen Raissa Maksimovnast neli ülikoolikursust noorem) kasvas iga uue kursuse lõpuga arusaam sellest, et mehele tuleb minna enne õpingute lõppu ning seda võimalikult soodsalt. Oli rida meestekategooriaid, mis ühel või teisel kombel olid abieluks sobivamad.

ESIMESSE KATEGOORIASSE kuulusid diplomaadid ja rahvusvahelised ajakirjanikud, sest nende perspektiiv oli töö välismaal. Julgema mõttemaailmaga tütarlapsed arvestasid ka ülikoolis õppivate välisriikide kodanikega. Need olid tudengid kommunistlikust Hiinast, Koreast, Saksa DV-st, tšehhid, slovakid, bulgaarlased, ungarlased, rumeenlased. Oli noormehi isegi kapitalistlikest riikidest – noored

kommunistid. Neist abiellusid paljud oma nõukogude ülikoolikaaslastega. Kõige julgemad leidsid peigmehed "tõeliste kapitalistide" seast. Kuid neid viimaseid juhtus tookord ette äärmiselt harva.

TEISE KATEGOORIA moodustasid suvaliste alade teaduste kandidaadid. Tollal kandidaate eriti palju ei olnud. Juba kandidaadiks saamine tunnistas võimaliku peigmehe perspektiive. Kui juhtus ette teaduste doktor või õnnestus ta oma perekonnast ära meelitada, siis oli tegemist muidugi erandjuhtumiga. Sest milline naine oli nõus oma teaduste doktorist loobuma?

KOLMAS KATEGOORIA oli insenerid ja kõikvõimalikud teised ametid. Siin tuli reageerida vastavalt olukorrale, peaasi, et tegemist oleks moskvalasega ja et ta pärineks heast perekonnast. Just see asjaolu, kui peig pärinenuks valitsuse või valitsusele lähedasest perekonnast, võis pretendendi tõsta tõeliselt kõrgele tasemele.

NELJANDASSE KATEGOORIASSE jäi oma seltskond – tudengid. See oli nõrk variant, kehva lõpuga. Abielluma pidi loomulikult vanema kursuse üliõpilasega, et oleks soliidsem. Aga kui ta oli kursusekaaslane? Sellisele võis minna ainult suurest armastusest. Või siis hirmust, et aeg ruttab, suunamine läheneb ning äkki ei võtagi enam keegi naiseks ja tulebki Moskvast lahkuda.

Ülikoolis oli üksjagu mittemidagiütleva välimusega, isegi inetuid tüdrukuid, kes matsid unistused kõrgema kategooria peigmeestest kohe maha. Kuid need tüdrkud võisid olla vägagi arukad ja toimekad. Nemad olid need, kes täitsid oma kohalolekuga demokraatide protesteerivaid ridu, neist said meeste võitluskaaslased tulevases dissidentlikus liikumises. Ja sealt leidsid nad tihtipeale ka mehed. Mõned neist said ka ametlikku abikaasat omamata lapse. Neis tüdrukuis oli midagi eelmise sajandi naisrevolutsionääridest.

Millisesse gruppi paigutada Raissa Titarenko? Arvan, et kõige toredamate ja romantilisemate tüdrukute kategooriasse, kes abiellusid oma kursusekaaslasega tõelisest armastusest ja hingelisest kiindumusest. Tal oli uhke ja sõltumatu iseloom.

Ta ei hakanuks mingi hinna eest rikka ja kuulsa perekonna ahvatluste

õnge, kus talle ta vaesust ja madalamat seisust oleks meelde tuletatud.

Ta poleks ka mitte mingi hinna eest abiellunud diplomaadiga, kui see temale poleks meeldinud ning olnud tema jaoks kõige targem ja ilusam siin maailmas. Täpselt samuti mõtles ka Gorbatšov. Ka selles mõttes olid nad teineteise jaoks justkui loodud. Nad oli edasipüüdlikud, tähelepanelikud, otsivad, targad provintsinoored. Nad mõlemad teadsid, et alustavad nullist. Mõlemad unistasid kõike saavutada koos. Abiellunuks mees tüdrukuga kindlustatud Moskva perekonnast või läinuks naine mehele moskvalasele, poleks nad endid selliselt üheskoos teostanud.

"Meil oli võimalus jääda Moskvasse, aspirantuuri. Nii minul kui temal. Kuid me sõitsime Mihhail Sergejevitši kodukanti. Ning aeg näitas, et valik oli õige." Nii ütles mulle Raissa Maksimovna tühjas kongressidepalee saalis.

Mehe tõus parteiredelil oli kiire. Ka naisel oli oma, parteilasest õppejõu redel, mis eeldas tõusu. Kuid üpris varsti oli selge, et meest püüda tal ei õnnestu.

Kui minu põlvkonna mees ja naine alustasid üheaegselt nii tööd kui ühiskondlikku tegevust, edestas üks teist üsna varsti. Ja ühel neist tuli teha valik. Loomulikult pürgisid sagedamini edasi mehed ja see tundus reeglipärane. Kuid juhtus ka nii, et kõrgemale jõudis naine, aga see tõi peresse palju arusaamatusi. Lahutuseni välja. Naine ei suutnud mehele andestada nõrkust, mees naisele jõudu. Gorbatšovide puhul Raissa Maksimovna nähtavasti ei püüdnudki Mihhail Sergejevitšist mööduda. Ta oli nõrk naisterahvas ja selles seisneski tema tugevus.

* * *

Palju aastaid, õieti kogu oma küpsuse perioodi, oli Raissa Gorbatšova provintsi nomenklatuurne naine kõikide sellest tulenevate asjaoludega. Ta koges vajadust hoida distantsi kõrgemalseisva ametniku naisega, ja see ei saanud tema sõltumatule ülikooli läbiteinud moraalile kerge olla. Tema elukutse kilp kaitses teda kindlalt alanduste eest.

Looduse poolt kaasaantud püüdlusega harmoonia poole oskas Raissa Gorbatšova end suvalises olukorras üleval pidada. Kuid saabus aeg, mil tema astus ülemuse naise kohale. Teised naised seisid madalamal astmel. Ja ka siin oskas ta distantsi hoida. Abiks tuli õppejõu töö, õpetaja ja õpilaste suhted.

"Pidevalt käis närvidele tema õpetlik toon, tema kindlus enda ilmeksimatuses. Nii tahtnuks talle virutada nagu vaja, kuid see oleks võinud mõjutada mehe positsiooni, kes töötas Gorbatšovi alluvuses. Rajakese õigsus ja parteiline vaoshoitus tuli välja kannatada," räägib ühe Gorbatšovi alluva naine Stavropoli-perioodist. Selline kahekeelsus – kõrkus holopi vastu ning lömitamine tippude ees – on tüüpiline kõigile neile, kes asuvad võimul. See on vägagi mugav. Ma arvan, et kuigi see pole minu kangelanna kõige iseloomulikum omadus, võib seda tema juures siiski leida.

* * *

Ta oli heasüdamlik ja õilis naisterahvas. Kõigi talle eelnenud Kremli naiste parimate traditsioonide kohaselt kandis ta hoolt orbudest laste eest, leidis nende jaoks rahasid. Kuid temal, lahkel naisterahval oli selline naiivne tunne, et headus tasutakse alati headusega. Ent paraku, mida rohkem andis Raissa Gorbatšova, seda enam kutsus ta enda vastu üles rahulolematust: "Mõtleks vaid, annab... Justkui viimast. Näha, et pole endal kuskile panna."

"Jagab laiali, mängib rahvaga. Vastik!"

Paradoksaalne, kuid fakt.

* * *

Ikka ja jälle tuletan meelde tema sõnu: "Kardan, et nelja aastaga me ei jõua..."

"Mida te ei jõua?"

Ta ei vastanud. Oleta, mida tahad.

Kas ei jõua perestroikat lõpule viia? Kui Gorbatšova olnuks piiratud ja silmaklappidega naisterahvas, võinuks ta tõepoolest niimoodi mõelda. Arukas Gorbatšova pidanuks taipama, et siin lõhnab aastakümnete järele.

Kuidas see ka ei ole, reetis ta selle lausega oma otsese osaluse ühiskonna protsessides. Arvan, et Raissa Gorbatšova mängib rohkem kui ükski teine Kremli naine enne teda poliitikas oma rolli, varjudes elegantselt naiselike heategevuslike aktide taha. Sugugi mitte asjatult polnud juba algusaastatel temast nii ebaadekvaatsel arvamusel karulik Boriss Jeltsin, kes tõenäoliselt arvab, et naise töö on teenida meest koduperenaise rollis.

Julgen väita, et Raissa Gorbatšoval oli poliitikas isegi suurem roll kui Nadežda Krupskajal, sest Krupskaja teenis oma kõikehävitavat ideed, mis kehastus Leninis. Ent mida teenis Raissa Maksimovna?

Mitte mida, vaid keda! Mihhail Sergejevitši. See mees oli tema idee ja tema poliitika. Mehel oli alati õigus, sest tema oli TEMA! Vaat kus peitub viimase Kremli naise fenomen. Ta läks kaugemale isegi Viktoria Brežnevast, allutades end täielikult mehele. Ning teleri abil oma tuttava elegantsiga mehe selja taga seistes muutis ta sotsialismi poliitilise köögi kapitalistliku kõrvalmaitsega koduseks köögiks.

Meenutan. Selles ainsas vestluses, kus ma soovisin teada, kas ta kurvastas jõhkardist rahvasaadiku Suhhovi rünnakute pärast, ütlesin talle: "Teie ilmumine teleekraanile elavdab seda poolametlikku igavust. Kui teid ei oleks, siis ei hakkaks ma Gorbatšovi ei vaatama ega kuulama. Aga nüüd lülitan ma teleri sisse mõttega: "Huvitav, kas täna ka on naine temaga? Mis tal seljas on? Kuidas ta välja näeb?""

"No mida te küll räägite!" pahandas Raissa Maksimovna. "See pole tõsine jutt. Teda on vaja ilmtingimata kuulata! Ilmtingimata."

* * *

Mida see kõik tähendab? Kuidas seda kõike nimetada? Kujutage ette lihtsamast lihtsamat – armastuseks. Harmooniaks. Vastandite ühtsu-

seks. Harmooniline perekond puuris end läbi valitsevate struktuuride disharmoonia ning sattunud rooli juurde, soovis.ta harmooniat kogu ühiskonnale. Soovis küll, kuid ei mõelnud eriti sellele, mis see harmoonia siis on. Nad kumbki polnud idealistid, kuid mõlemad sattusid lõksu. Ka Lenin ja Krupskaja soovisid harmooniat ning ehitasid selle saabumiseks üles aparaadi. Uue paari eès seisis valik, kas masin parandada või siis lõplikult lammutada. Nemad üritasid parandada. Ja tänu sellele lammutasid masinat veelgi enam. See lagunes lõplikult laiali, nemad aga hüppasid eemale, et mitte rusude all elu kaotada.

Kuid kas keegi pani tähele, kuidas purunenud sisemusest lendas välja masinavärgi vangistuses olnud aade, igipüsiv idee õnnest?

Kuhu see lendas? Kes teab?

POSTSCRIPTUM

KÄTTEMAKSUSEADUS

Kas keegi on kunagi uurinud seda võimsat ja hirmsat eluseadust, kättemaksuseadust, märganud selle järjekindlust argielus, lihtsates inimestevahelistes suhetes?

Kes on selle ees araks löönud ning elanud selle ettekirjutuste kohaselt?

Mitte keegi. Mitte kunagi.

Miks?

Kas meile on ajukäärud ja artikuleeritud kõne antud tõesti selleks, et mitte näha keerulises lihtsat ja lihtsas keerulist?

Kas Jumal, kelle nimel me oskame korraldada veriseid kaklusi, on meile tõesti saadetud kosmosejõudude poolt ainult selleks, et me tema abiga ajaksime joonde oma teod ja teokesed? Elu kokkuvõttes on need kõik ju üks ja sama, sest et väikeses elab suur, suures väike.

Kas siis tõesti inimene, kelle iseloomu kujundavad sellised neli väljendit nagu teada, aru saada, osata ja omada, ei suuda neid ühitada ning agressiivne "omada" peab lõplikult ja pöördumatult tema mõtteis ja tegemistes peale jääma?

Kas inimkond, kes on üle elanud nii palju sõdu ja vapustusi, ei õpi sellest kunagi? Ja elades siin maa peal ainult naiste ja meestena – kolmandat pole antud –, kas siis tõesti ei suudeta kunagi tulla nende kahe alge harmoonia juurde? Siiani on eelistatud ainult meeste eesõigusi, agressiivseid ja purustavaid "-isme"?

Meie oleme vastutavad kõige eest, mis toimub meie ajal. Vastutame iga oma sammu, iga teo eest.

Ainult pime ei näe, kuidas iga päev, iga tund, iga minut tegutseb

elavas, kirglikus ja mõtlevas looduses kättemaksuseadus. Kellelegi teisele kättemaksja saab selleltsamalt seaduselt ilmtingimata oma osa.

Sina, kes sa halastamatult lõhud küttepuudeks palgimetsa, teed haiget kõnevõimetule puule, ära ootagi halastust looduselt, kui röövik õgib su köögiviljaaiast kõik kapsad, rahe peksab segi kõik su külvid ning lehetäi hävitab su põõsad.

Sina, kes sa tulistasid lindu, ära ootagi, et valu sinu maksas, mida tekitavad söödud lihas elutsenud tigedad bakterid, mööduks lihtsalt niisama, jäljetult. See valu hakkab piinama sinu unetuid öid.

Sina, kes sa pumpad maapõuest naftat, ehitad aatomielektrijaamu, mürgitad õhku kahjulike gaasidega, ära kahtlegi – maavärinad, üleujutused, vesipüksid ja tšernobõlid karistavad sind sinu teenete kohaselt.

Sina, tüssaja või varas, valetaja või solvaja, ole kindel, et sõbra äraandlikkus, armastatu reetlikkus pole miski muu kui teenitud karistus, mis tabas sind kättemaksuseaduse kohaselt.

Kooskõlas selle seadusega tegutsevad kõik loodusseadused. Kooskõlas sellega juhib meie tegusid Jumala tahe. Juba esimesed inimesed, kes õpivad seda seadust mõistma ning võimaluste järgi selle põhimõtetest juhindudes oma mõtteid ja toiminguid reguleerima, saavad esimesteks teel absoluutse tõe juurde.

Inimkonna ajaloos tegutseb kättemaksuseadus säärase vapustava järjekindlusega, et ainult imesta, kuidas küll keegi seda ei märka?!

Bolševikud, kes astusid Kremlisse õilsa eesmärgiga anda inimkonnale helge elu, alustasid sellest, et lasid maha tsaari ja tema perekonna.

Bolševikud viisid 1918. aastal täide mitte kellegi poolt neile ülesandeks tehtud kättemaksuseaduse. Nad õiendasid arved tsaari ja tema sooga kõikide Romanovite kuritegude eest. Neid muidugi jagus. Ent võtnud enda kanda kättemaksuseaduse täidesaatja rolli, sattusid nad ka ise selle seaduse mõju alla.

Paradoksaalne, kuid tõsi, et suuremat teenet kui see mahalaskmine ei saanud Lenin Nikolai Romanovile ja teistele tsaari kodakondsetele pakkuda. Nende veri pesi maha nende sugukonna kuriteod. Jäänuks

Lenin elama, tulnuks tal kanda risti nii oma nõrkuste kui pattude eest ning kõikide teiste tsaaride ja tsaarinnade eest.

Surmavalu hetked, mõned minutid surmaeelseid piinu – nii suuruke siis oligi tsaari vabaduse hind, hind valesüüdistuste, laimu ja kohtuotsuste vältimiseks. Koos oma kõikide võsukeste ja mõne teenijaga on tsaar praegu seal, kus muudki surelikud.

Tsaarinna Aleksandra Fjodorovna veri pesi maha kõik suured ja väikesed õukonna patud. Tahaks teada, kes tihkaks täna anda ainet keelepeksule tema armulõbude kohta Grigori Rasputiniga? Ja kui keegi julgekski, siis saaks ta sellise mitmehäälse vastulöögi, et ei toibuks sellest niipea. Praegu pori kanoniseeritud pühakutele külge ei hakka. Ning lõpuks – lapsed. Ja veel teenijad, arst... Laste veri avab tee kättemaksuseadusele. Laps on süütu ja püha.

Neli imekena tütarlast ja haige poiss. Neid oli tulistatud väga lähedalt. Pärast seda, kui mitte midagi aimav tsaariperekond laskus keldrisse ning tsarinna palus tuua toolid, otsustas peatimukas Jurovski, endine fotograaf, et ta paigutab nad istuma justkui pildistamiseks.

Andnud käsu tuua kolm tugitooli, paigutas Jurovski perekonna püüdlikult istuma, nautides oma juba unustatud elukutset. Ning ega tal mingil muul kombel juhust tsaari pildistamiseks poleks olnudki.

See foto jäi igaveseks tema silmadesse.

Aga mis siin rääkida Jurovskist ja teistest tema kaasosalistest! Nemad oli vaid täidesaatjad. Ja ka palga said nad kättemaksuseaduse kohaselt nagu täidesaatjad. Mitte ükski neist ei pälvinud rahu ega õnne siin ilmas. Kui on olemas TEINE maailm, küll siis SEAL nendega ka arved õiendati.

Kuid peamised käsuandjad, peamised mõrva initsiaatorid, kus on nemad?

Justkui mõnust oma nähtamatuid käsi hõõrudes alustas kättemaksuseadus neist peameestest, unustamata teisejärgulisi. Ning haaras endaga ka süütuid, täpselt samuti nagu tsaari laste puhul.

1918. aasta 16. juuli ööl vastu 17-ndat kõlasid lasud Ipatjevite majas.

Imeline kokkusattumus, et esimene Vene tsaar Romanovite dünas-

tiast alustas oma valitsemist pärast kroonimist Kostroma Ipatjevi kloostris, viimane Vene tsaar sellest dünastiast lõpetas oma valitsemise mahalastuna Jekaterinburgi Ipatjevi maja keldris.

Juba kuu aja pärast hakkas kättemaksuseadus end näitama.

1918. aasta 30. augustil tulistas Fanni Kaplan, kes ei olnud ei tsaari sugulane ega monarhist, vaid samutí revolutsionäär, Lenini pihta. Kuulid olid mürgitatud.

"Iljitšil oli pärast haavatasaamist jõudu vähevõitu," kaebas Krupskaja.

Samal päeval, 30. augustil, tapeti Lenini võitluskaaslane Uritski.

1919. aasta märtsis suri ootamatult Jakov Sverdlov, leninliku rahvakomissaride nõukogu sekretär, kes kirjutas alla Nikolai Romanovi ja tema perekonna tapmise käsule. Täna liigub kõmu, et Sverdlovi rebisid tükkideks töölised. Just sellesama tsaari tapmise käsu pärast.

Küll ajad sellesse veel selgust toovad.

1920. aasta oktoobris suri koolerasse Inessa Armand. See oli tugev löök Lenini südamesse.

Lenin ise haigestus raskelt 1922. aastal ning haigus viis ta oma mitmetes avaldustes täieliku teovõimetuseni.

1924. aasta 21. jaanuaril Lenin suri. Tema viimaseks mälestuseks oma sündmustest tulvil revolutsioonilisest elust jäi vaid Stalini jõhkrus Krupskaja vastu. Viimseks rahutuseks mure parteiaparaadi saatuse pärast, millel lasus Stalini käsi.

Trotski, Stalini intriigidest tagaaetav nagu jänes, välja saadetud piiri taha. Ka sealt sai Stalini saadiku Ramon Merkaderi jääkirves ta kätte.

1926. aastal suri kolmekümneselt kõhutüüfusse tugev ja terve Larissa Reisner.

1926. aasta 20. juulil niitis surm maha raudse Felix Dzeržinski. Allesjäänud ning teda viimsele teekonnale saatjad pidasid omavahel surmavaid poliitilisi heitlusi, viies elementaarsed arusaamatused tõeliselt vaenulike suheteni. Ikka kaugemale, kaugemale...

Kamenev, Zinovjev, Buhharin, Radek, Rõkov (musttuhat muud nime) taplesid, küürutasid Stalini ees, samas nagu püüdes end taas sirgu lüüa, kuid paindusid taas...

1934. aasta detsembris tapeti Leningradis Kirov. Ta oli samasugune nagu kõik teised bolševikud, mitte millegagi teistest parem või halvem. Stalin, kes võib-olla selle mõrva organiseeriski, kasutas seda oma kättemaksuks.

Tuhhatševski, Jakir, Blücher, Gamarnik, Uborevitš, Postõšev, Kossior, Kossarev... Stalini lasso keerdus valla, kiskudes endaga üha enam ja enam rahvavaenlasi, kiskudes kaasa ka rahva enda, õigemini seda hävitades.

Kas 1937. aasta oli karistus 1917-nda eest? Stalinit karistati kättemaksuseaduse järgi pika elueaga. See oli täis hirmsat jälitusmaaniat, grandioosseid ambitsioone olla ja näida teistest üle ja parem; sellesse jäi tema naise saladuslik surm; orvuks jäänud ja isa õudusttekitavast rangusest aru kaotanud lapsed; oma paranoia, mis sai lausa riiklikuks normiks. Suur Stalin suri üksildasena oma Kremli puuris õnnetuks tehtud orjade kuuldamatute needuste saatel, fanfaaride helide saatel tema enda kuulsuse auks. Nüüd neavad ja määrivad teda sõnnikuga kõik, needki, kes olid samasugused kui tema.

Stalini satraapidest Jagodast, Ježovist ja Beriast ei taha isegi rääkida. Talle ustav seltskond Kaganovitš, Kalinin, Molotov, Vorošilov jne. said väljateenitu eest tasu igaüks omamoodi – kelle eneseväärikus tallati jalge alla, kelle naine või ämm sattus vanglasse, kes oma lapsukeste läbi. Neist igaüks maksis hirmuga. Ohjeldamatu hirmuga Kremli ringkonnast väljakukkumise võimaluse eest.

Hruštšov, kes tuli kolossi ümber lükkama, innustatuna kõikelubatavuses absurdsetest reformidest ja poolikutest abinõudest, paisati lõppkokkuvõttes troonilt omaenese käsilaste poolt. Oma armetud memuaarid andis ta tasahilju üle roiskuvale Läänele.

Brežnev oli heasüdamlik tühisus, kes raskelt haigena ületas valusid mitte kellelegi vajaliku riigi juhtimisel. Ta oli Jumal teab mille suur kroonik, tema perioodil kasvanud põlvkonna pilgete ja häbi objekt.

Tugeva inimese eeldustega KGB pea Andropov pures Brežnevi valitsemise vaikuses tasahilju dissidentlikku liikumist ning sattus ainult üheks aastaks tüüri juurde, et siis surra keelepeksu saatel: "Räägitakse,

et Štšelokovi naine, Andropovi naabrinna, tulistas tema pihta, peljates kahtlustusi korruptsioonis. Haav oli surmav." Jamps.

Tšernenko oli ise juba suremas, kuid ikkagi veel tüüri juurde pürgiv.

Lõpuks eilse päeva kangelane Gorbatšov, kes üritas ühe vankri ette rakendada ratsut ja kartlikku emahirve – kapitalismi ja sotsialismi, välja selgitamata, kes neist on ratsu ja keš hirv. Lääne lemmik, kellest ajalugu veel rääkima hakkab. See inimene suutis lammutada riigi rahu ajal ega pakkunud asemele midagi. Muutis õnnetuks lapsed, kelle ohvriks tõi.

Ning lõpuks Gorbatšovist eemale pagenud seltskond Ligatšovist Jeltsinini, Polozkovist Jakovlevini, kõik need Kravtšukid, Nazarbajevid, Akajevid ja teised, kes riietusid kommunistlikest pintsakuist justkui demokraatlikesse ihukatetesse, kiirustasid enda kätte kiskuma laguneva parteiaparaadi tüüri, mis surmaeelses agoonias paiskas oma lämbuvate lõugade vahelt välja rahva rikkusi. Selline oli teine bolševike ennasthävitav viimnepäev.

Jah, Ipatjevi maja pühiti maa pealt praeguse Venemaa presidendi Jeltsini valitsemisajal Sverdlovskis. Mätsides kinni oma täidesaatvat rolli, ütleb Jeltsin, et tegemist oli Moskva käsuga, mitte tema initsiatiiviga. Ta ei saa isegi aru, et sel pole mitte mingisugust vahet. Tegu on tehtud. Räägitakse, et ta kahetses, käis kirikus ja pani küünla. Kahetsevad patused ei pürgi võimule, vaid lähevad kloostrisse patte kahetsema. Vaesed õnnetud kahekümnenda sajandi mehed siin meie maal – neil on roostes mutrid masinas, mis on oma tühikäigul juba seiskunud. Nad oskavad hästi juua, kuid keelustavd viina ning raiuvad joomarluse vastu võitlemise kampaania käigus maha viinamarjaistandused. Nad oskavad hästi süüa, kuid ei tea, kuidas ja millega toita riiki, kus puhkeva nälja ajal roiskuvad tühjaks laadimata vaguneis toiduained, aga laadimisvõimelised mehikesed istuvad ülemnõukogudes või peavad mägedes tulevahetust maa eest, mis ei kuulu kellelegi. Elu seaduse kohaselt kuuluvad inimesed maale, mitte vastupidi.

Jaotan sajandi neljaks perioodiks:
esimene veerand – elavad sajandi vanaisad;
teine veerand – elavad sajandi isad;

kolmas veerand – elavad sajandi lapsed;
neljas veerand – elavad sajandi lapselapsed.

Meil, sajandi lastel (aga mina kuulun just nende hulka), tuleb täna anda vastust kahekümnenda sajandi vanaisade ja isade eest. Ja olgugi, et miljonid inimesed elasid oma elu ausalt, valgus ka nende peale Kremli kõrgemate ešelonide süü, nende süü, kes ehitasid avara maja asemel vanglabaraki. Ajalugu on kõik täis teinud.

Kibe on vaadata, kuidas sajandi arukad lapselapsed, kes on astunud degenereerunud ajastusse ja kasutavad sanktsioneeritud vabadust, tantsivad rõõmsalt laipadel. Tahaks neile karjuda: "Peatuge! Tuletage meelde piibli Kaini! Ei pääse ka teie kättemaksuseadusest!"

Paljumiljoniline NAINE vaikib. See naine on sünnitanud kõik need võitlevad mehed. Ta vaatab oma kodusest nurgakesest, kuidas ikka ja jälle tapetakse temast sündinud elu. Tal pole õigust öelda: aitab sõdadest, tapmistest, purustustest! Kõik tagasi kodudesse!

Me ei taha enam sünnitada kahuriliha.

Tahame mitte koos, vaid teie kõrval juhtida rahvamajandust, sest teie seda ei oska.

Tahame mitte koos, vaid teie kõrval korda seada teie poolt ärareostatud maa.

Tahame lõpetada kisklemise maa pärast.

Tahame rahu, sest meil ei ole mitte kellegi vastu mingeid etnilisi probleeme; meie – aga mitte teie – otsustame, kellelt sünnib laps, kas siis tatarlaselt, inglaselt, venelaselt või juudilt; meid on arvutul hulgal, meil puudub alus rahvuslikeks konfliktideks.

Mitte teiega koos, vaid teie kõrval, sest me ei taha teie kisklevatesse ešelonidesse. Me vajame oma ešeloni, mis suudaks muuta võitluse möödunud aegade kurvaks tõsiasjaks.

Naine vaikib, kuid ta teab, kuidas ohjeldada kättemaksuseadust.

LÕPETUSEKS

Niisiis, kokkuvõte.

Sisenen mingisugusesse suletud ruumi, kas siis tuppa või kambrisse või koridori või kabinetti. Satun oma kangelannade sekka, kes on kõik siia kokku tulnud. Ega ometi selleks, et minu üle kohut mõista nende siseasjadesse sekkumise pärast? Nad vaikivad ja vaatavad. Siin on närviline Nadežda Allilujeva, morn Olga Kameneva, sõjakas Jekaterina Kalinina, hillitsetud Jekaterina Vorošilova, habras Olga Budjonnaja, heasüdamlik Maria Budjonnaja, asjalik Maria Kaganovitš, sihikindel Polina Žemtšužina, võluv Niina Beria, kangekaelne Niina Hruštšova, lihtsameelne Viktoria Brežneva, täpne Anna Tšernenko, otsekohene Raissa Gorbatšova...

Siinsamas nende keskel on elegantne Inessa Armand, tujukas Larissa Reisner, rafineeritud Aleksandra Kollontai, kergemeelne Galina Antonova, laiahaardeline Jekaterina Furtseva, nägus Tatjana Okunevskaja – justkui minu raamatu kõrvalliin, üks harudest. Nad polnud need tõelised Kremli väljavalitud, mõni ehk oli rohkem kui teine, ent nad on siiski sajandi naistähised.

Nende selja tagant vilksatab ähmaselt Tatjana Andropova siluett. Läksin temast vaikides mööda. Miks? Ei tea. Saladuslik Tatjana...

Need naised sobisid oma meespoolega üllatavalt hästi – neid varjutades või täiendades, nendega ühte sulades või neile vastu vaieldes.

* * *

Kes nad on, küsisin endalt raamatu alguses. Kogu mu töö oligi suunatud sellele küsimusele vastamiseks.

Olid nad tsaarinnad, valitsejannad, perenaised? Jaa, seda korteri või riigiteenistuse väikesel platsdarmil, mida mõned neist juhtisid. Mingil määral ka majapidajannadele, lapsehoidjatele ja autojuhtidele. Ent see tase langes pärast mehe langust geomeetrilises progressioonis ja peaaegu igaüks neist elas selle languse läbi. Kas nad olid kümnest-viieteistkümnest inimesest koosneva riigi valitsejannad? Justkui sedamoodi jah.

Või suuri mehi hirmutavad kahvatud varjud? Paistab nii. Kuid mitte kahvatud ja mitte suuri hirmutavad, sest suured hirmutasid ise.

Vägev mees Stalin oli ka ära hirmutatud, vastasel korral poleks ta enda ümbert põõsaid maha raiunud.

Varjud – vaat see on vist tõsi.

Peegeldused, kellel oli nägu?

Orjatarid, kes tõstsid mõnikord mässu oma peremehe vastu ning pälvisid mässu eest ahelad? Nadežda Allilujevast Viktoria Brežnevani näib mässu stiihia kahanevat, raugedes täieliku alistumiseni. (Kuigi kodus, olmes, paistis see sageli isegi MEHE alistumisena).

Kõik need naised koos meestega polnud kodu tasandil üldiselt sugugi halvad inimesed. Nad töötasid, püüdsid, paljud neist kasvatasid võõraid lapsi, aitasid kodakondseid ja töökaaslasi. Kes nad olid?

Meesstruktuuride alatised vangid, kes sattusid juhuse tahtel Kremli vangistuse udusulgedest embusse.

Mille poolest oli tema mees etem kellestki teisest? Temaga oli mugavam. Oli auto, ka eritoitu anti. Aga skeem Kremli müüri taga oli samasugune nii Allilujeval kui pottsepa naisel.

Kuid siiski...

Minu kangelannad on ekstreemsete situatsioonide ja ekstreemsete saatustega. Nad on oma erandlikkuses ebatüüpilised, kuid see ebatüüpilisus ainult rõhutab bolševike peamist eksitust, kui nad võimu juurde said. Nende poolt vabastatud naine sattus kohe taas orjusse. Uus idee astus vanu radu pidi. Magati maha unikaalne võimalus lasta naisel tõusta ise ühiskonnaelu avarusse, luua omad,

naistemaailmad, mis aitaksid meeste maailma ja takistaksid seda julmustes, vägivallas, peremehetuses, võimu kuritarvituses.

Vaat mida veel ei taha!

Mees on juba üdsetest aegadest saati olnud valmis siduma oma ühiskondliku saatuse suvalise "ismiga", kuid mitte kunagi naisega. Seda ühiskonna tasandil, sest ta taipas, et naine ei anna talle võimalust oma verejanulisi instinkte avaldada.

Selliselt otsustasid ka bolševikud. Alates Nadežda Krupskajast kuuletusid kõik Kremli väljavalitud võimu survele ja teenisid oma juhte.

Kes teenida ei soovinud, seda ootas Nadežda Allilujeva, Olga Budjonnaja ning osaliselt Jekaterina Kalinina saatus. Meeste bolševistlik valitsev maailm tunnistas naist vaid oma abi rollis. Igavesest ajast igavesti.

Oli üks hetk, mil Krupskaja oleks võinud naisküsimuse oma haardesse võtta. Kui talle, tublile töörügajale, oleks ometi pähe tulnud mõte luua naisnõukogud mitte meeste võimu ülekanderihmadeks, vaid uute eetiliste, etniliste, majanduslike ja ökoloogiliste suhete seaduslikeks oaasideks!

Kui naine saanuks tookord seadusliku kaasõiguse lahendada ühiskonna probleeme naise nimel ja naise vaatevinklist!

Kui naine söandanuks keelustada sõja, anda lastele oma arusaamade kohaselt hea hariduse, võtta enda kätte rahvamajanduse, kui teda oleks lastud ligi rahakotile, millega ta kodus nii hästi toime tuli...

Kui!

Siis ei istuks rahvas täna oma igipõlise unistuse lõhkise küna ees.

Juba sajandeid läheneb patriarhaat oma viimsele piirile. Minu hääl naisest kui kaasvalitsejaist meeste maailmas pigem upub uppujate karjeis. Kuid ellujäänuil tuleb alustada sellest, mille üle ma muret tunnen, see on naise ja mehe alge harmoonia.

Harmoonia lõi kunagi selle maailma. Harmoonia võib selle taasluua.

* * *

Pöördusin ümber, et lahkuda. Uksel seisis Nadežda Krupskaja. Mitte vaarao lesena, mitte tähetunni üleelanuna, mitte hukatuse loojana, mitte

sinisukana, vaid imekena turgenevliku tütarlapsena, kel on pikk ruuge pats, säravad selged silmad, täidlane tundlik suu ja peen piht. Ta oli sellessamas ajas, kus ta veel võis valida TEISE TEE. "Siis," ütles minu mõtteid lugenud Krupskaja, "ei saanud. Polnud võimalik. Kuid naine, kes on võimeline alustama, on juba sündinud. Oodake. Varuge kannatust."

Kas ta tõesti taipas ka siis, et tehti viga, ning teab praegu "sealtki", kuidas seda parandada?

Võimalik, et see polnudki viga, vaid esimese ebatäpse sammu tagajärg teel inimkonna harmooniale? Mees valitseb seda maailma liiga kaua, et taibata ilma sajanditepikkuse ettevalmistusteta asjade teistsugust olemust. Ta ei ole ju maailma lammutanud veel sellisele tasemele, et kerkiks esile naiselik koristamise vajadus.

Inimajalooratas pöörab täna end ümber. Selle pöördel keeran mina viimase lehekülje ainsas lootuses nende peale, kellele see pööre saab esimeseks.

Jääge hüvasti...